

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ARİSTO

ORGANON

I

Çeviren

Hamdi Ragıp ATADEMİR

(İkinci basılış)

DÜNYA EDEBİYATINDAN TERCÜMELER

YUNAN KLÂSİKLERİ : 72

ORGANON I

KATEGORYALAR

(ikinci basılış)

Millî Eğitim Bakanlığı Yayın Müdürlüğünün
10/V/1963 tarih ve 7766 sayılı emriyle Yunan Klâsik-
leri serisinde ikinci defa olarak 5000 sayı basılmıştır.

ARISTO

ORGANON I

KATEGORYALAR

KATHTOPIAI

Bu eser Hamdi Ragıp ATADEMİR tarafından
dilimize çevrilmiştir.

(İkinci basılış)

ANKARA 1963 — MİLLÎ EĞİTİM BAŞIMEVİ
Ücretsiz PDF Kitap Arşivi — <https://hantey.org>

Bu eseri Hamdi Ragıp ATADEMİR J. Tricot'nun Fransızca (J. Vrin Basımevi, Paris 1936) tercümesinden dilimize çevirmiş, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Profesörlerinden Suat SİNANOĞLU Yunanca aslıyla, Mehmet KARASAN da Fransızca tercümesiyle karşılaştırarak incelemişlerdir.

ÖNSÖZ

Sade yeni ilim ve mantık anlayışlarını ve tahlil ve tenkidlerini, bunlara konu olan bu metinlerle doğrudan doğruya yapılacak bir temasla kavramak ve takibedebilmek için değil; aynı zamanda ve daha çok *Aristo*'nun diğer kitapları gibi *Organon*'unun da İslâm düşüncesi ve düşünürleri üzerinde sürekli ve büyük tesirler yapan eserlerden olmasıyla dilimize çevrilmesi çok gerekli bir işti. Tarih boyunca ona yapılan itirazların ve hücumların pek çoğu, sade âlim olarak yazdıklarının değil, aynı zamanda ilim teorisini olarak yazdığı kitapların da iyice tanınmamasından ve eserleriyle doğrudan doğruya bir temas sağlanamaması yüzünden iyice incelenememesinden, ve böylece birikmiş bir taraflı ve başkalarından nakil ve başkalarınca tefsir olunan bilgilerden ileri gelmekte idi. Nitekim *Aristo'nun* mantığı bugüne kadar okunan ve okutulan ve daha sonraları tertiplenen *Klâsik mantık*'tan ayrı olduğu halde bu karıştırılmış, birçok değiştirmeler ve eklemelerle kendinin olmyan fikirlerden dolayı çok defa ve sık sık hücumla uğramış ve suçlandırılmıştır. Muhakkak olan şu ki düşünürlerin veya filozofların pek çoğunca *Aristo*'nun eserleriyle ancak nakiller, şerhler ve tefsirler yoluyla temas sağlanmış; haklı haksız, batıda olduğu gibi — *Aristo* felsefesinin talihi icabı olacak! — İslâm âleminde de *Meşaiye* ve mantığını itham edenler bulunmuş, fakat itham olunduğu kadar da benimsenmiş ve üzerinde işlenmiştir.

Bir yandan İslâm felsefesi ve teolojisi, İslâm düşüncesi ve ilmi üzerinde birçok İslâm-Türk filozof-

lar üzerinde yaptığı tesirler ve yetkin bir filozof örneği sayılmakla “*muallmi evvel*” olarak yaptığı otorite bakımından; bir yandan da sisteminin ışığı altında âdeta gelenekleşen ve 25-30 yıl öncesine kadar Türk, Arap, Fars ve hattâ Ordu dillerinde yüzlerce ve yüzlerce şerhlerin ve şerhlerin şerhlerinin ve ilâh... yazıldığını düşünürsek bizim için ilk defa tercümesine girişilen bu eserlerin değeri bir kat daha artar.

Çok eskidenberi, felsefe tarihçilerinin ve tarihlerinin şahadetine güvenilirse, söz gelimi, Grek dilini bildiği iddia olunası “*muallimi sani*” *Uzluk oğlu Farâbî* gibi büyük filozoflarımız müstesna, şimdiye kadar filologlarımız filozof, filozoflarımız da filolog olmadıklarından metinlerle doğru bir temas sağlanamamış ve bazı belli başlı ve çoğu Arapça şerhlerin incelenmesiyle yetimsenmişti. Bugün de bu işleri başaracak filolog-filozofları beklerken, bütün eksiklerimize rağmen, daima aktüel bir ehemmiyet ve değeri muhafaza eden bu eserleri dilimize kazandırmanın bir zaruret olduğuna inanmaktan kendimizi alamadık. Burada çevirmemizi Yunanca metinleriyle karşılaştırmakta ne bilgisini, ne de zamanını esirgemeyen değerli meslektaşım Klâsik Filoloji Doçenti *Suat Sinanoğlu*’na minnettarlığımı ifade etmeyi bir borç bilirim.

Bir “önsöz” için J. *Tricot*’nun “giriş”ini az çok değiştirmek ve türlü noktalarda bazı otoritelerin farklı, belki de daha sağlam, daha yeni görüşleri ve anlayışlarıyla tamamlamak da uygun düşerdi. Fakat şüphe yok bir *ilim* olarak alınan “*Mantık*’ın “*babası*” sayılan, “düşünme ve ilme imkân veren” Aristo’nun yaptığı büyük işi tahlil etmenin ve fikir tarihindeki

tam yerine yerleştirmenin bu kadarla pek kolay olmayacağına da inanıyoruz. *Aristo'nun* ilim anlayışından hiçbir zaman ayrılamayan mantık anlayışının da, türlü çağlarda bir sürü itham ve münakaşaların konusu olan bütün sisteminin, hattâ teferruatı içine girmek şartıyla, başka filozoflardan ve başka sistemlerden daha çok, bütün zinciri takip olunarak, bütün bağlantıları belirtilerek incelenebileceğinde ısrar ediyoruz.

Zamanın en geniş ansiklopedik, sistematik ve yaratıcı kafasıyla; hem genişliğine, hem de derinliğine, bilginin her alanındaki buluş ve görüşleriyle; her şeyi açıklamak isteyen idealiyle; şiirden ve “tasannû”dan uzak kuru bir üslûp, her kelimeyi sanki ölçerek, tartarak söyleyen bir ağızla; soğuk bir “Profesör” salâhiyetiyle *Aristo* felsefe ve ilim tarihinin kaydettiği büyük dehalardan biridir. İlimleri öğrenmek ve öğretmekle 'kalmıyarak, birçok ilimleri “*kuran*” bu dünya çapındaki düşünür uzun zaman bir âlim olarak incelenme konusu olmamış ve hattâ çok defa ondan tamamiyle ayrı tutulmuş bir ilim teorisini olarak tahlil ve tenkidlere konu olmuştur. Bununla beraber onu itham eden veya benimsiyen batı âlemi de, XII.nci yüzyıl ortalarına kadar tanımadıkları mantık eserlerini yine Arap ve Türk düşünürler sayesinde tanımış oldular. Bugün onun hakkındaki fikirlerimiz bir hayli değişmiş ve ithamlar yeni ithamlara yerlerini verirken yeni takdir ve vurgunluklar kazanmaktan da geri kalmamaktadır.

İlim pratisyeni *Aristo'nun* ilim yaparken, umumî bir kanaat hilâfına, nesneleri ve duyumların şahadetini küçüksünmeden gözlemi, mukayeseyi, deneme ve tümevarımı daima kullanmasına, hattâ tümevarımın her ilmin hareket ettiği ilkelerin konuluşunda rolünü belirtmesine rağmen, onu *yalnız* kıyas yoluyla ispata bir ilmin kurucusu, bir ilim teorisini olarak tahlil

ve tenkidetmek âdet olmuştur. Bu âdetin, tamamiyle bırakılmasa da, daha insafli bir tahlil ve tenkid zihniyetine yer vereceğini umuyoruz.

Aristo'nun, mantığı ne fizik, matematik ve ilk felsefe gibi *teorik*, ne ahlâk, iktisat ve siyaset gibi *pratik*; ne de retorik, şiir ve diyalektik gibi *peotik* ilimlerden saymamakla onu bir ilim olarak almadığı görülüyor. Bundan ötürü ne *ikili*, ne de *üçlü* ilim sınıflamalarında mantığa raslamıyoruz. Ona göre mantık *ilimlerin girişi*, *ilmin aleti* veya *ilmin şekli* ve hattâ bütün ilimler bu âlete muhtaç olduklarından *ilimlerin ilmi*'dir. Gerçek varlığın, varlık olarak varlığın ilmi ilk felsefe veya fizikötesi olduğundan mantık gerçek varlığın ilmi değildir. Fakat "varlığın kanunları düşünce de kanunları olduğundan" varlık kanunlarıyla düşünce kanunlarının bu özdeşleştirilmesi sonucunda mantık fizikötesi veya ontolojik karakterine bürünerek "objektif hakikatin bilgisi, akli varlıkların bilgisi" olmaktadır. Bu suretle o ilmin âleti olmakla kalmıyor, ilmin kendisini de konu olarak alıyor.

"Öz" anlayışı üzerine dayanan kavramdan ve kavramlar anasındaki münasebet temeli üzerine kurulan bu mantık yapısı ayrı ve uzun bir denemenin konusudur. Böyle bir mantığın kuruluş ve gelişmesini gerektiren sebep ve şartları göz önünde tutacak olursak görürüz ki o günkü sosyal müesseselerin ve demokrasinin çözülüşü ile beraber yürüyen münakaşa ve retorik'in kötü kullanılması ve kötüye kullanılması; ötedenberi sürüp gelen çelişik felsefi ve ilmî doktrin ve sistemlerin, okulların dogmatizmleriyle hiççilik arasında açtığı türlü uçurumlar bir epistemolojik ve kritik hareketi doğurmakla kalmadı; aynı zamanda bu epistemolojik ve kritik hareketin tahlil ve tetkikinin de gerekliliğini ortaya koydu. Yunan sosyal yapısı ve demokrasisi *Retorik*'i bir "hükümet aleti", bir kazanç vasıtası olarak geliştiren, aynı zamanda türlü

fistlerin elinde, birçok teferruat içinde de olsa, insan zihninin tahlili ve bu tahlilin zaruriliği; okullar ve doktrinlerinin karşılaştırılması ile ilmin ve kesin bilginin kaynak, sınır ve değeri üzerindeki meseleler kozmolojik alanın arka plâna atılmasını, hattâ bırakılmasını gerektirmişti. Greklerin iyi yapma ve güzel konuşma ideali içinde ve yanında açık ve doğru düşünmenin de ön plâna geçtiği görülüyordu. Fikirlerin, teori ve sistemlerin ayrılıkları ve birbirlerine karşı aykırılıklarından kuvvet alarak türlü düşünürlerin elinde *diyalektik*, *sofistik* ve *eristik*, hakikati ve bir hakikat ilgisini boş, hakikat araştırılmasını da imkânsız saymakla bilgi meselesiyle mantikî meselelerine olan ilgiyi azaltacak yerde büsbütün artırmıştı.

Bu ontolojik olduğu kadar epistemolojik olan tahliller ve tenkidler karşısında; bilhassa yine tamamiyle ontolojik ve bir varlık metafiziği olan Elealıların *diyalektik*î, varlığın bilinmesi, kavram ve yükleme üzerindeki delilleri ile sofistlerin paradoksal diyalektikleri karşısında Aristo'nun hareket noktasını kavram felsefesi teşkil eder. Hocası *Eflâtun*'un *duyulabilir nesnelerden* önce, ayrı ve üstün bir gerçek *düşünülebilir varlıklar*, *fikirler* âlemi ayırdı üzerine dayanan fikirler teorisini ve deneme -ötesi (transcendant) ilim anlayışını tenkiderek ona karşılık, yine madde ve şekilden ibaret olarak varlığını kabul ettiği, fakat yine ilim için gerekli bir bilgi olmakla beraber duyuların verilerinden başka bir bilgisi olmıyan *tekci*l (*l'individuel*)ler içinde *bütüncül* (*l'universel*)ü; böylece öz (*l'essence*)ü veya kavramı kabul eder; tekci nesnelerin varlıklarını kabul ve onlar dolayısıyla "öz"ü kavramakla, varlığı özden önce saymakla realist ve *immanent* bir ilim anlayışını ileri sürer ve gerçek varlık olan tekciyi açıklayanın *bütüncül* olduğunu ifade etmekle de kavramcı görüşünü tamamlar. Söz (logos) ün, dille düşünce arasındaki münasebetin

kısaca açıklanmasından başlayarak terim, önerme, usavurma veya kıyas ve ispat teorilerini koymakla düşünce ve ilmin imkânsızlığını iddia ve onları inkâr edenlere karşı düşünme ve ilmin imkânını müdafaa eder. İlkelerin ve bu ilkelerden çıkarılan sonuçların gerekliliği üzerine kurulan tümdengelimlik (déductif) ve ispatçı (démonstratif) bir ilmin imkânını ilân ederek zarurinin ilmi anlayışına varır. Kısaca, ona göre ilim ancak umumî olana, zaruri olana taallûk eder. Düzenli bir sıra içinde, ve her 'bir itirazı önceden karşıarcasına *Aristo'ya* has bir kısalık ve vecizlik içinde ifade edilen pek çok teoriyi barındıran sisteminin, ve mantığına ait birçok teorilerin tahlilini bırakarak diyebiliriz ki onun kavram, önerme, usavurma veya kıyas, ve ispat teorilerinin; diyalektiği hem ilim ve felsefenin kendisi, hem de felsefenin yöntemi olarak anlıya« hocası *Eflâtun'dan* ayrı ve *Topikalar*'ın konusunu teşkil eden. olasının, ve sanının bilgisi olan diyalektik anlayışı, hem bir bilgi teorisi, hem de ilk mantık kitabı olan *Organon*'un başlıca konularıdır.

Bu mantık, ibir varlıklar hiyerarşisi üzerine dayanan, bir *cins-nevi* mantığı, bir sınıf mantığıdır. Ona yapılan itirazlar da buradan başlar. Bu mantığın ilimlerin gelişmesinde, ve gerektirdiği yeni düşünüş şekilleri karşısındaki yetersizliği ; türlü teorilerinde kaplamacı ve işlemci bakımlar arasında kesin olmakla beraber, *konu-yüklem* münasebetini esas almakla münasebetlerin gerçek şekillerini, münasebetler mantığını kale almadığı; hele zamanının matematik ilmini yetkin ve bitmiş gibi almasıyla bugünkü matematik düşüncenin gösterdiği gelişmeleri ifade edemeyeceği; onun, bir *prédication veya implication* mantığı olduğu; olgulara, denemeye ve tümevarıma dayanmadığı için verimsizliği ve hattâ fizikötesi ve fiziğinin ilim ve yöntem teorisi olduğundan onlarla birlikte yıkıldığı sık sık ileri sürülmektedir. Bugün,

gerçeği anlayışımızla gerçeğin bilgisinde ilkesi öz olan ve *sebeb'i* ifade eden *orta terim'e* dayanan kıyas ve ispat teorilerinin, zarurinin mantığının çerçeveleri aşılmış görülse de tarihi değeri yanında varlığın ilinti olmıyan zaruri karakterlerinin bütününi anlatan özü, umumiye ve bütüncül olanı ilme konu vererek ona götüren yolları ve yöntemleri, ilke ve kaideleri ilk defa sistemli bir şekilde ortaya koyan Aristo'ya zihnin varlık kanunlarına ve objeye tâbiliğini kabul eden ilk derlitoplu bir bilgi ve ilim teorisini, bir yöntem ve mantık anlayışını borçluyuz. Ve onun görüşlerinin çoğunun verimliliği de tarafsız, ciddi ve derin bir inceleme ile anlaşılabilir durumdadır.

Organon'da. nesnelerin, kendileriyle bilindikleri varlık cinslerini inceliyen *Kategoryalar'dan*; hükmü ve çeşitlerini inceliyen *Önerme'den* başlayarak, bilginin aleti olan kıyasın maddesini incelediği *Birinci Analitikler'le* bilhassa usavurmanın şeklini incelediği *İkinci Analitikler'de* açıklanan bu *materyel-formel mantık anlayışı*; *Topikalar'da* incelenen ve mantıktan olasının, sanının bilgisi olarak ayırdığı *Diyalektik'e* karşı konusu ispat ve gayesi ispatçı ilim olan *Analitik* veya *Apodiktik*, ihtiva ettiği orijinal ve sistemli görüşleriyle Aristo'nun öz malı olan ilk büyük mantık denemesi olarak kalacaktır.

Ankara: 8.VII.1947

H. R. ATADEMİR

GİRİŞ

Organon adı altında, *Aristo'nun* mantığa; daha doğrusu (çünkü “mantık” terimi daha sonra kullanılmıştır) ilme bir giriş (propedeutique) olarak alınan *Analitique'e* ait eserlerinin bütünü gösterilir.

Tercümesine giriştiğimiz bu kitapların sayısı beştir: *Kategoryalar*, *Önerme*, *Birinci Analitikler*, *İkinci Analitikler*, *Topikalar* ve *Sofistik tutamakların çürütülmesi*.

Bu cilt *Kategoryalar*'la *Önerme*'yi ihtiva etmektedir.

Kategoryalar kitabının konusu terimin ve varlığın türlü cinslerinin incelenmesidir. Açıkça, yeni başlayanlara mahsus, ve doktrini birçok noktalarda kendini tamamlıyan ve düzelten *Fizikötesi'nin* Δ kitabından daha az işlenmiş olan bir başlangıç kitabıdır. Kendinin belki de *acroamatique* yazılarının grupuna giren ilk eserini teşkil eden bu eserin *Aristo'ya* atfı şüpheli değildir. Ona ait oluşu umumi olarak tartışma konusu olmamıştır. Eski ve yeni birçok komantercilerin hemen hemen üzerinde oy birliği ettikleri bir kanaat hilâfına bazı tenkitçilerin değerini belirttikleri doktrin, üslûp ve gramer özellikleri, kesin olmaktan uzaktır, hele yazarın alışıktığı ihmalciliği kadar gençliği de gözönünde tutulursa. Zaten *Aristo* birçok defalar eserlerinde, eserlerin başlıklarına değilse hiç olmazsa kitabın içindekilere işaret eder. Şekil kadar iç de *Stagira*'nın damgasını taşır.

Postpredicament'leri inceliyen ve belki de yabancı bir elden çıkan son beş bahis hakkında mesele

çok nazikleşir. Fakat ortaya konulmaktan çok uzak olanak, bu bahislerin Aristo'nun kendinin olmamasını kabul etmekle beraber, bunların yazarı her halde, ister *Theophrastos* ister *Eudemos* olsun, kendinden sonra Lykeion'un başına geçen ilk müdür (iScolarque)lerdir ve Aristo'nun düşüncesini -olduğu gibi ifade ederler.

Önerme kitabı *Categoryalar*'ın devamıdır ve *Ana-likler*'i hazırlar. Aristo'nun eseri olması — ki bugün umumi olarak kabul ediliyor — uzun zamanlar tartışma konusu oldu. Aristo'nun kitaplarının ilk yayıcısı *Andronicos*, *Stagira*'linin başka eserlerinde bu kitalba dair hiçbir işaret bulunmaması yüzünden onun Aristo'ya ait olmasını daha o zaman reddediyordu. Bununla beraber onun Aristo'nun olması muhakkaktır. *Alexandre d'Aphrodise* (*Birinci Analatikler*, 367, 12 Wallies) bundan şüphe etmiyordu, düşünce ve dil üzerinde dikkatli bir inceleme bu görüş tarzını ancak teyidedebilir. Meşhur olağan gelecekler teorisinin Açıklanmış bulunduğu 9 uncu bahis bu hususta hasaten değerli bilgiler verebilir. Birçok tenkidçilerin (bak: *J. Chevalier*, *La Notion du nécessaire...* S. 269) bu bahiste Megara'lılann doktrinlerine yapılan imalar ve açıklamanın olgunlaşmış ve tam şekli dikkatlerini çekerek *Önerme*'nin zaman bakımından Aristo'nun son eserleri arasında bulunması gerektiğini beyanda tereddüt etmiyorlar, ki *Aristo* bu eseri her halde geleceklerin olağanlıkları üzerine Megara'lı *Eubulide*'in tezlerin« cevap vermek, için yeniden elden geçirmiş olacaktır. Ne olursa olsun başka bahislerde olduğu kadar 9. uncu bahiste de açılmış olan argümantasyonun Aristo'nun en talihli işlerinden olduğu söz götürmez.

Modallerin ardardınca gelişi meselesi, söz gelimi, 13. üncü bahiste yazarın hâkimiyetiyle ortaya konulmuş ve çözülmüştür.

Aristo'nun eseri olduğu lehindedir. Bunlar J. *Chevalier*'nin “*La Nation du necessaire...* S. 269-274” adlı kitabında hulâsa edilmiş ve savunulmuş bulunacaktır. Okuyucuya ancak oraya baş vurmasını söyleyebiliriz.

Öyleyse çıkardığımız sonuç, *Kategoryalar* ve *Önerme*'nin aslına uygunluğunu akla yatkın şekilde, şüphe ile karşılanamayacağı olacaktır.

Bugün bizim *Organon*'un ilk iki kitabının arzettiğimiz çevirmelerine gelince: bu hususta söyleyeceğimiz şey pek azdır. *Fizikötesi*, *Oluş ve yokoluş*, *Ruha Dair*'deki gibi, biz bütün şahsi yorumları açıkça bir tarafa bıraktık. Mümkün olduğu kadar doğru olarak *Aristo'nun* metnini tercümeyle çalıştık. Nazik ve zor yerlerde (buraların sayısı çoktur, hele *Önerme* kitabında) hep eski ve yeni komanterlere başvurduk ve gerektiğince birçok yorumlar arasında bir seçme yapmakla yetimsedik. Bu komanterler, üstelik eşit değerde değildirler. Biz de bir seçim yapmak zorunda kaldık. Berlin Akademisinin himmetleriyle basılmış olan Grek komanterler arasından, *Kategoryalar* için bilhassa *Simplicius*, *Ammonius*, ve *Philopon*'dan; *Önerme* için *Ammonius*'dan faydalandık. Lâtin komanterciler arasından da bilhassa *Saint-Thomas*, *Pacius* ve *Waitz* bizim için büyük yardımcı oldular. Hasılı, ışığında birçok zorlukları aydınlatığımız daha umumi incelemelerden de faydalandık. Yetecek kadar geniş bir bibliyografya, ve notlarımızda şuraya buraya serpiştirilmiş kısa bilgiler okuyucunun *Aristo* mantığının meseleleri ve çözümleri üzerinde daha açık ve daha derin bir fikir edinmesine yardım edecektir.

J. T.

BİBLİYOGRAFYA

Metinler:

Bu tercüme, aşağıdaki metinlerden yapılmıştır:

Aristotelis opera, E. Bekker basımı, Berlin 1831, Grekçe metin, 2 cilt. (Bekker'in sayfalaması yanlardadır).

Aristotelis Organon graece, Th. Waitz (Kommanter ile), Leibzig, 1844-1846, 2 cilt.

[Bekker'in dersini tercih ettiğimiz bazı yerlerde müstesna, biz Waitz'ın metnini tercihan kullandık; belli başlı değişiklikler notlarda gösterilmiştir.]

Grek ve Lâtin Komanterler:

Ammonius.—*In Porphyrii isagogen*, Sive V voces, A. Busse basımı, Berlin, 1891 (Coll. Acad. Berol., IV, 3).

In Aristotelis Categorías Commentarius, A. Busse basımı, Berlin, 1895 (Coll. Acad. Berol., IV, 4).

In Aristotelis de Interpretatione commentarius, A. Busse basımı, Berlin, 1897. (Coll. Acad. IV, 5),

David. — *Prolegomena et in Porphyrii isagogen commentarius* A. Busse basımı, Berlin 1904 (Coll. Acad., XVIII, 2).

Dexippe. — *In Aristotelis Categorías commentarium*, A. Busse basımı, Berlin, 1888 (Coll. Acad., IV, 2).

Elias. — *In Porphyrii isagogen et Aristotelis*

Categorías commentaria, A. Busse basımı, Berlin, 1900, (Coll. Acad. XVIII, 1).

Etienne. — *In librum Aristotelis de Interpretatione commentarium*, M. Hayduck basımı, Berlin, 1885, (Coll. Acad., XVIII, 3).

iOlympiodore. — *Prolegomena et in Categorías commentarium*, A. Busse basımı, Berlin, 1902, (Coll. Acad., XII, 1).

Philopon [olim Ammonius] — *In Aristotelis Categorías commentarium*, A. Busse basımı, Berlin, 1898, (Coll. Acad., XIII, 1).

Porthyre. — *Isagoge, avec Introdictio Categorías a Boethio translata, et In Aristotelis Categorías expositio per interrogantem et responsionem*, A. Busse basımı, Berlin, 1887 (Coll. Acad., IV, 1).

iSimplicius. — *In Aristotelis Categorías commentarium*, C. Kalbfleisch, Berlin, 1907, (Coll. Acad., VIII).

[Sophonias.] — *Anonymi in Aristotelis Categorías paraphrasis*, M. Hayduck basımı, Berlin, 1883, (Coll. Acad., XXIII, 2).

Saint Albert le Grand. — *Omnia opera*. Cilt. I. Paris, 1890. — *Lógica, libre de Prædicabilibus, liber de Predicamentis, liber Perihermenias*.

Saint Thomas d'Aquin. — *Opera omnia, I. Commentarium in Perihermēas*, iRome, 1882. (Zigliara'nın notlariyle Léonine basımı)

Opera omnia, cilt XXII, *In Aristotelis Stagiritæ libros onnullos commentaria, Perihermenias seu de Interpretatione*, Pretté basımı, Paris, 1875, (bitmemiş eser; II, III den itibaren Kommanter Oajetan'mdir.)

Pacius (Julius). — *Aristotelis Stagiritæ... Organon*, Morgiis, 1584, (original basım): metin, tercüme ve kenarda notlar.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>
Pacius (Julius). — *In Porphyrii isagogen et*

Aristotelis Organum Commentaris Analyticus, Aureliae Allobrogum, 1605.

[Bol bol Pacius'dan faydalandık. Referansları sadeleştirmek için ibu eserlerden birimcisini "I" ile, ve "*Commentaire analytique*"i de "II" ile gösterdik.]

Waitz (Th.). — [Yukarıya bak.].

Başvurulan başka eserler:

Bonitz (H.) — *Index aristotelicus*, Berlin, 1870 (*Bekker* basımının V. ci cildi).

Boutroux (E.). — *Aristote*, (Etudes d'histoire de la philosophie, Paris 1897) içinde.

Chevalier (J.). — *La notion du nécessaire chez Aristote et chez ses prédécesseurs*, Paris, 1915.

Edghill (E. M.). — *The Works of Aristotle*, I. Oxford, 19128 (Kategoryalar'ın ve Önerme'nin İngilizce tercümesi.)

Gonseca (P.). — *Institutionum dialecticarum libri octo*, Friburg-en — Brisgau, 1591.

iGoblot (E.). — *Traité de logique*, 4. cü basım, Paris 1925,

ıGredt (J.). — *Elementa philosophiae Aristotelico thomisticae*, 2 cilt, 5. ci basım, Friburg-en-Brisgau, 1929.

Hamelin (O.). — *Le système d'Aristote*, Paris, 1920.

(Hamilton (W.). — *Fragments de Philosophie*, Peisse tere, Paris, 1864.

Jeager (W.). — *Aristoteles*, Berlin, 19123.

Jean de Saint-Thomas. — *Cursus philosophicus*, cilt I, Lógica, Vives basımı, Paris, 1883.

Lalande (A.). — *Vocabulaire Philosophique*, 3 cilt. 4. cü bas. Paris, 1932.

Maier (H.). — *Syllogistik des Aristoteles*, 3 cilt, Tubingue, 1896-1900.

Mansion (A.). — *La genèse de l'oeuvre d'Aristote*. Revue néo-scolastique de philosophie'deki son travay-lara göre (1927. S.: 307-34.1, 423-466).

— *Bulletin de littérature aristotélique*, aynı dergi, 1928; s.: 82-116 ve mütaakıp yıllar.

Maritain (J.). *Petite logique*, 6. cı basım, Paris, 1923.

Piat (CL). — *Aristote*, 2. cı basım, Paris, 1912.

Prantl (K.). *Geschichte der Logik im Abendlande*, I, Leibzig, 1855.

Rabier (E.). [ve J. Lachelier]. — *Logique*, Paris, 1886.

Ramus. — *Aristotelicae animadversiones*, Paris,

1534.

Ravaisson (F.). *Essai sur la métaphysique d'Aristote*, 2 cilt, 2. cı basım, Paris, 1913.

Ritter et Preller. — *Historia philosophiae graecae*, 9. eu basım, Gotha, 1913.

Robin (L.). — *La théorie platonicienne des idées et des nombres d'après Aristote*, Paris, 1908.

— *La pensée grecque*, Paris, 1923.

Rondelet (A.). — *Théorie logique des propositions modales*, Paris, 1861.

Ross (W. D.). — *Aristote*. Fransızca terc. Paris, 1929.

Trendelenburg. (F.). — *Elementa logices aristotelae*, 9. eu basım, Berlin, 1892.

Tricot (J.). — *Traité de logique formelle*, Paris, 1930.

ORGANON

KATEGORYALAR

1.

Yalnız adı bir, ama bu adın ifade ettiği anlamı başka başka olan nesnelere homonimler denir. Söz gelimi, resimden insan da, gerçek bir insan da hayvan'dır. Bu iki şeyin gerçekte isimden başka müşterek bir şeyleri yoktur, halbuki ismin ifade ettiği anlam başkadır. Çünkü her birinin ne yolda hayvan özünü gerçekleştirdiği bilinmek istenilirse, verilmesi gerekecek olan her ikisine de has bir tanımdır.

Öte yandan, hem isim birliği, hem de anlam özdeşliği olan için de sinonim denilir. Söz gelimi, hayvan hem insan, hem de öküzdür; gerçekte insan ile öküz sade müşterek hayvan adıyla anılmamışlar, fakat tanımları da aynıdır. Çünkü bunlardan her birinin tanımının ne olduğu, bunlardan her birinin ne suretle hayvan özünü gerçekleştirdiği bilinmek istenilirse, verilmesi gerekecek olan aynı tanımdır.

Sonra, "hal" yönünden bir başkasından farklı olmakla beraber, onun ismine göre adlandırılan nesnelere paronimler denilir. Böylece gramerden gramerci, cesaretten cesaretli gelir.

2.

Deyimler arasında bir kısmına “bir bağlantıya göre”, bir kısmına da “bağlantısız” denir. Bir kısmı bir bağlantıya göredir: Söz gelimi, **insan koşuyor, insan galiptir**, gibi, ötekiler de bağlantısızdır: Söz gelimi, **insan, öküz, koşuyor, galiptir**, gibi.

Varlıklar arasında bir kısmı hiçbir konuda olmamakla beraber bir konu hakkında tasdik edilmiştir: Söz gelimi, **insan** bir **konu**, yani herhangi bir insan hakkında tasdik edilmiştir; ama hiçbir konu içinde değildir. Başkaları bir konu içindedir; fakat bir konu hakkında tasdik edilmemişlerdir. (**Bir konu içinde'den**, bir bölümü olarak bulunmamakla beraber içinde bulunduğu şeyden ayrılamıyan şeyi anlarım): Söz gelimi, herhangi bir gramer bilimi bir konu içinde, yani ruhta vardır; fakat o hiçbir konu hakkında tasdik edilmiş değildir. Bir konu içinde, yani cisimde herhangi bir aklık vardır (çünkü her renk bir cisim içindedir), bununla beraber o hiçbir konu hakkında tasdik edilmemiştir. Başka varlıklar ise hem bir konu hakkında, hem de konu içinde tasdik edilmişlerdir: Söz gelimi, bilim bir konu içinde, yeni ruhtadır ve bir konu hakkında, gramer hakkında tasdik edilmiştir. Daha başka varlıklar da ne bir konu içindedirler, ne de bir konu hakkında tasdik edilmişlerdir: Söz gelimi, **bu insan, bu at** gibi. Çünkü

böylesine varlıklardan hiçbirisi ne bir konu içindedir, ne de bir konu hakkında tasdik edilmiştir. Mutlak olarak söylendiğinde, fertlerle sayıca bir tek olan bir konu hakkında hiçbir zaman tasdik edilmemişlerdir. Bununla beraber, bazıları için hiçbir şey onları bir konu içinde olmaktan alakoymaz. Çünkü herhangi bir gramer bilimi bir konu içindedir (ama hiçbir konu hakkında tasdik edilmemiştir.)

3.

Bir şey bir konuya olduğu gibi, bir başka şeye de yüklendiğinden yüklem hakkında tasdik edilmiş olan her şeyin konu hakkında da tasdik edilmesi gerekecektir: Söz gelimi, **insan** fert olarak alınan bir insana yüklenmiştir, ve bir yandan da, **hayvan**, **insan'a** yüklenmiştir. Öyleyse fert olarak alınan insana **hayvan** da yüklenebilecektir. Çünkü fert olarak alınan insan hem insandır, hem de hayvan.

Ayrı ayrı birbirlerine bağlı olmayan cinslerin ayrılıkları da spesifik olarak başka başka olacaktır. Söz gelimi: **Hayvan ve bilim; yürüyen ve iki ayaklı; kanadlı ve suda yaşayan**, hayvan ayrımlarıdır. Bu ayrımlardan hiçbiri bilim için bir ayırım değildir. Çünkü bir bilim, bir bilimden iki ayaklı olması yönünden ayrılmaz. — Buna karşılık birbirlerine bağlı cinsler içinde, hiçbir şey

rılıklar olmaktan alakoyamaz. Çünkü daha yüksek cinsler altlarında kalan az yüksek cinslerin yüklemeleridir. O türlü ki yüklemın bütün ayrımları konunun da ayrımları olacaktır.

4.

Hiçbir bağlantısı olmıyan deyimler öz, nicelik, nitelik, görelık, nerelik, zaman, durum, sahibolma, etki ve edilgi ifade ederler. — Bir kelime ile söylenecek olursa, söz gelimi, **insan**, **at**: özdür; söz gelimi: **iki-dirsek-uzun**, **üç-dirsek-uzun**: niceliktir; **ak**, **gramerci**: nitelik; **misil**, **yarım**, **daha büyük**: görelık; **Lykeion'da**, **Agora'da**: nerelik; **dün**, **geçen yıl**: zaman; **yatmıştır**, **oturmuştur**: durum; **ayakkabıları ayağındadır**, **silahlıdır**: sahibolma; **o kesiyor**, **o yakıyor**: etki; **o kesiliyor**: edilgidir.

Bu terimlerden hiçbirı kendi kendine bir şeyi ne tasdik, ne de inkâr eder. Bu tasdik veya inkâr ancak bu terimler arasındaki bağlantı ile olur. Gerçekte, her tasdik ve her inkâr, göründüğüne göre, doğru veya yanlıştır. Halbuki hiçbir bağlantısı olmıyan deyimler için ne doğru, ne de yanlıştır. Söz gelimi, **insan**, **ak**, **koşuyor**, **galiptir** gibi.

5.

Öz, terimin en esaslı, ilk ve bellibaşlı anlamında, ne bir kömür, ne bir kâğıt, ne de bir kumardır.

içinde tasdik edilmemiş olandır. Söz gelimi: fert olarak alınan insan, veya fert olarak alınan at gibi. Fakat **ikinci öz** diye, -birinci anlamda alınan özlerin içinde bulundukları nevilere denilir. Nevi'lere de bu nevi'lerin cinslerini eklemek gerekir. Söz gelimi: fert olarak insan, insan nev'i içine girer ve bu nev'in cinsi hayvandır, öyleyse **ikinci** adı ile bu sonuncu özler, yani insan ve hayvan gösterilir. — Dediklerimize göre, yüklem hem tanımlama, hem de isim için konu hakkında tasdik edilmiş olması gerektiği açıktır. Söz gelimi: **insan** bir konu hakkında, yani fert olarak insan hakkında tasdik edilmiştir: bir yandan, insan ismi ferde yüklendiğinden, insan ismi ona yüklenmiştir. Öbür yandan da, insanın tanımı fert olarak insana de yüklenmiş olacaktır; çünkü fert olarak insan hem insandır, hem de hayvan, öyleyse bundan ismin de anlamın da konuya yükletilmiş olacağı sonucu çıkar. — Bir konu içinde olan varlıklara gelince, çoğu zaman, ne isimleri ne de tanımları konuya yükletilmiş değillerdir. Bununla beraber, bazı hallerde ismi konuya yükletilmiş olmaktan hiçbir şey alakoymaz. Fakat tanım için bu imkânsızdır. Söz gelimi: bir konudan yani bir cisimden ayrı olmıyan ak konuya yükletilmiştir. (Çünkü bir cisme ak denilir), fakat akın tanımı hiçbir zaman cisme yükletilemeyecektir.

Bütün geri kalanlar ya konu olarak alınan ilk özler hakkında tasdik edilmişlerdir.

nuların içindedirler. Karşımıza çıkan hususi misallerde bu açıkça belirir, işte, söz gelimi, **hayvan** terimi insana yükletiliyor; böyle olunca **hayvan** fert olarak alınan insana da yükletilecektir. Çünkü o, fert olarak alınan insanlardan hiçbirine ait olmasaydı, umumi olarak insana da ait olmayacaktı. Başka bir misal: renk cisimdedir, o halde, fert olarak alınan cisimde de olacaktır. Çünkü o, fert olarak alınan cisimlerin içinde olmasaydı umumi olarak cismin içinde de olamazdı. Bundan bütün geri kalanların ya konu olarak alınan ilk özler hakkında tasdik edilmiş olması, veya bu konuların içinde olması sonucu çıkar, öyleyse bu ilk özler vasıtasıyla varolmamak yüzünden, başka hiçbir şey varolmayacaktır.

ikinci özler arasında, nevi cinsten daha özdür. Çünkü ilk öze daha yakındır. Gerçekte ilk özün tabiatı bilinmek istenilirse, onu cinsten daha çok, nevi'le açıklıyarak, hakkında daha açık, daha uygun bir bilgi verilecektir. Böylece, fert olarak alınan insanı bildirmek için, onun bir hayvan olduğunu söylemekten çok, bir insan olduğunu söylemekle daha açık bir bilgi verilir. Çünkü ikinci daha umumi olduğu halde birinci karakter fert olarak alınan insana daha hastır. Bunun gibi, filân ağacın tabiatını anlatmak için bunun bir bitki olduğunu söylemekten çok, bir ağaç olduğunu söylemekle daha açık bir bilgi elde edilecektir. Ücretsiz PDF Kitap Arşivi: <https://trantey.org>

tün özlerin dayanağını (hypokeimenon) teşkil etmesi, bütün geri kalanların onun hakkında tasdik edilmesi veya onların içinde bulunması yönünden ilk özlere, bu yüzden en yetkin özler denilmiştir. Bütün geri kalanlar için ilk özlerin aldığı durum, cins karşısında nevi'nin aldığı durumdur. Nevi, gerçekte, cins için bir dayanak-tır. Çünkü cinsler nevi'ler hakkında tasdik edilirlerse de, buna karşılık nevi'ler cinsler hakkında tasdik edilmezler. Bundan, gene bu sebeplerden ötürü, nevi'nin cinsten daha öz olduğu sonucu çıkar.

Cins olmıyan nevi'lerin kendilerine gelince: bunların, biri ötekinden hiçbir suretle daha çok öz değildir. Çünkü fert olarak alınan at hakkında onun at olduğunu söylemekle edinilen bilgi, fert olarak alınan insan hakkında onun insan olduğunu söylemekle edinilen bilgiden daha uygun değildir. İlk özlerin durumu da böyledir. Bunlardan biri ötekinden daha öz değildir. Çünkü fert olarak alınan insan hiçbir suretle fert olarak alınan öküzden daha çok öz değildir.

Öyleyse haklı olarak ilk özlerden sonra, bütün geri kalanlar arasında yalnız nevi'lere ve cinslere ikinci öz denilmiştir. Çünkü bütün yüklemeler arasından, yalnız onlar ilk özü ifade ederler. Gerçekte, fert olarak insanın tabiatı nevi veya cins yoluyla açıklanmak istenilirse bu uygun bir açıklama olur ve bu bir hayvandır, deneceğine, bu bir insandır, denirse açıklama

daha aydınlatıcı olur. Buna karşılık, insana bambaşka bir taayyün vermek, söz gelimi: ak olduğu veya konuştuğu veya bu türlü herhangi bir şey söylenirse, açıklamayı uygunsuzlaştırmış olacaktır. Bundan şu sonuç çıkar ki bütün geri kalanlardan ancak bu anlamlara haklı olarak öz adı verilmiştir. Başka bir delil: bütün geri kalanların dayanağı olmalarından ötürü ilk özlere kelimenin en gerçek anlamında özler adı verilmiştir. Şu halde ilk özlerin öz olmıyan her şeyle münasebeti de nevi'lerin ve cinslerin nevi ve cins olmıyan bütün geri kalanlarla olan münasebetidir. Çünkü nevi'lerle ve cinslerle bütün geri kalanlar tasdik edilmiştir. Gerçekte, fert olarak alınan insan gramercidir demek, sonuç olarak insan ve hayvanın da gramerci olduklarını söylemektir. Bütün öteki hallerde de tıpkı böyledir.

Her özde müşterek olan karakter bir konu içinde olmamaktan ibarettir, ilk öz, gerçekte, bir konu içinde değildir, bir konunun yüklemi de değildir. — ikinci özlere gelince, şu aşağıdaki sebepler yüzünden, bunların bir konu içinde olmadıkları açıktır, ilkin, gerçekten, insan şüphesiz bir konunun yüklemi, yani fert olarak alınan insanın yüklemidir; fakat bir konu içinde değildir, çünkü insan, fert olarak alınan insanın bir bölümü değildir. Bir konunun yüklemi olan, yani fert olarak alınan insanın yüklemi olan hayvan için de aynı dağınca heri sururı o da

fert olarak alınan insanın bir bölümü değildir. Bundan başka, bir konu içinde olan nesnelere gelince, bunların tanımları konuya yüklenemezken, bazı hallerde konuya adlarının yükletilmesine hiçbir engel yoktur, öyleyse ikinci özler için, konuya yüklenebilen şey onların adı kadar tanımlarıdır da: insanın tanımı fert olarak alınan insana yüklenmiştir: hayvanın tanımı da öyle. Budan çıkan sonuç özün bir konuda bulunan şeylerin sayısında olamayacağıdır. Fakat bu karakter öze has değildir. Çünkü ayırımın kendi de bir konu içinde olmıyan şeylere katılır. Gerçekte, yürüyen ve iki ayaklı bir konu hakkında, yani insan hakkında tasdik edilmiştir, fakat bir konu içinde değildirler. Çünkü iki ayaklı ve yürüyen insanın bölümleri değildir. Bundan başka, ayırımın tanımı, ayırımın kendisinin tasdik edilmiş olduğu şey hakkında tasdik edilmiştir. Söz gelimi: yürüyen insan hakkında tasdik edilmişse, yürüyenin tanımlaması da insan hakkında tasdik edilmiş olacaktır. Çünkü insan yürüyen'dir. Şu halde özlerin bölümlerinin öz olmadıklarını kabul etmek zorunda kalmamız korkusuyla bu bölümlerin bir konu içinde olduğu gibi, bütünün içinde olmalarından aklımız karışmasın. Nesnelerin bir konu içinde olduklarını söylediğimiz zaman, bununla bölümlerin içinde bulundukları tarzda olduğunu kast etmedik.

de sinonim bir anlam içinde yüklenmiş hallerde bulunmaktan ibarettir. Çünkü onların bütün yüklenimlerinin konusu ya fertler, veya nevi'lerdir. Hiçbir categoryanın ilk özden çıkmadığı gerçektir. Çünkü onun kendi de hiçbir konu hakkında tasdik edilmemiştir. Fakat ikinci özlere arasında, nevi, fert hakkında, cins ise hem nevi, hem de fert hakkında tasdik edilmiştir. Nevi'ler ve fertler hakkında tasdik edilmiş olan ayrımlar için de bu aynıyla böyledir. Üstelik, nevi'lerin tanımlaması ile cinslerin tanımı ilk özlere, cinsinki nev'e uyar. Çünkü yüklem için söylenen her şey konu için de söylenecektir. Tıpkı bunun gibi, ayrımların tanımı da nevi'lere ve fertlere uyar. Fakat dediğimiz gibi, ismi müşterek ve anlamı özdeş olan nesneler sinonimdir. Bundan ister özlerin, ister ayrımların yüklem oldukları bütün hallerde, yüklemenin, sinonim bir anlam içinde yapıldığı sonucu çıkar.

Her öz belli bir varlık anlatıyor gibidir, ilk özlere gelince: onların belî: bir varlık anlattıkları söz götürmezcesine gerçektir. Çünkü anlatılan şey bir fert ve bir sayı birliğidir. İkinci özlerin de, adlandırılmalarının şekli dolayısıyla, söz gelimi, insan veya hayvan dediğimiz zaman, belli bir varlık anlattıklarına inanılabilir. Bununla beraber bu doğru değildir: bu türlü deyimler daha çok bir nitelik (poion ti) ifade ederler. Çünkü konu, ilk özde olduğu gibi, bir tek değildir: gerçekte, insan bir çokluğu ifade eder. Hayvan da böyledir.

— Bununla beraber nevi ve cins niteliği mutlak şekilde ifade etmezler, tıpkı, söz gelimi: ak'ın ifade edeceği gibi (çünkü ak nitelikten başka bir şey anlatmaz.) Nev'i ve cins niteliği öze göre tâyin ederler: onların anlattığı şey filân nite-
telikte bir özdür. Taayyünün cinsde nevi'dekinden daha büyük bir kaplamı vardır. Çünkü hayvan terimi insan teriminden daha çok sayıda varlıklarını içine alır.

Özlerin başka bir karakteri de, hiçbir zıtları olmamasıdır. Gerçekte ilk öz için, söz gelimi, fert olarak alınan insan için veya fert olarak alınan hayvan için kendi zıddı ne olabilecektir? Gerçekte, hiçbir zıd yoktur: ne insan için, ne de hayvan için zıd yoktur. — Bu karakter esasen öze has değildir. Başka kategoriyaların birçoğuna, söz gelimi, niceliğe de aittir. Gerçekte, **iki-dirsek-uzun'a** veya **üç-dirsek-uzun'a**, bunun gibi ne on sayısına, ne de bu tabiatta başka bir terime zıd yoktur. İllâki çoğun azın zıddı, veya büyüğün küçüğün zıddı olduğu ileri sürülsün. Fakat gerçekte, belli niceliklerin sözü edildiği zaman, onlar arasından hiçbirinin hiçbir vakit zıddı yoktur.

Bundan başka, öz azalıp çoğalmıya elverişli değil gibi görünüyor. Ben bir özün başka bir özden daha çok veya daha az öz olduğunu değil (çünkü bunun böyle olduğunu daha önce ortaya koymuştuk), fakat her özün, olduğundan da

ha çok veya daha az olduğunun söylenemiyeceğini kast ediyorum; söz gelimi, şu öz, şu insan kendinden veya başka herhangi bir insandan daha çok veya daha az insan olmayacaktır. Gerçekte, bir ak'ın başka bir ak'dan daha çok veya daha az ak olduğu, güzelin başka bir güzelden daha çok veya daha az güzel olduğu söylendiği gibi, bir insan bir başkasından daha insan değildir. Tek ve aynı bir şeyin kendine nazaran filân nitelikte daha çok veya daha az olduğu denilebilir. Söz gelimi: cisim ak ise şimdi, vaktiyle olduğundan daha aktır; sıcak ise daha çok veya az sıcaktır denilebilir; ama özün kendisinin, olduğundan ne çok, ne de az olduğu söylenemez: Tıpkı öz olan başka şeylerden hiçbirisi için söylenemediği gibi, insanın da vaktiyle olduğundan daha insan olduğu söylenemez, öyleyse öz azalıp çoğalmaya elverişli değildir.

Fakat hepsinden çok öze has olan karakter, görüldüğüne göre, özün tamamıyla özdeş ve sayıca bir tek kalmakla beraber zıdları da kabul edebilmesidir. Bu suretledir ki, öz olmıyan bütün başka şeyler arasında, sayıca bir tek olduğu halde zıdlar kabul edebilecek bir şey bulmak imkânsız olacaktır. Söz gelimi: sayıca bir ve özdeş olan renk, kara ve ak olamaz; özdeş ve sayıca bir tek olan fiil de iyi ve kötü olamaz, öz olmıyan bütün başka şeyler için de bu böyledir. Fakat özün kendisi sayıca bir ve özdeş kalmakla beraber, zıdlar aklıya elverişlidir. Söz

gelimi: fert olarak alınan insan, bir ve aynı olmakla beraber, bir ara ak, bir ara kara, bir ara sıcak, bir ara soğuk, bir ara iyi, bir ara kötüdür. — Hiçbir yerde buna benzer bir şey belirmez. Yalnız hükmün ve sanının da zıdlar alabileceği ileri sürülerek bir itirazda bulunulabilir. Çünkü gerçekte aynı deyim hem doğru, hem de yanlış görünebilir. Söz gelimi: **filân adam** oturuyor hükmü doğru ise insan ayağa kalkınca, bu aynı hüküm yanlış olacaktır. Sanı için de bu böyle olacaktır: birinin filân adamın oturduğu hakkında gerçek bir sanısı varsa, ve o adam ayağa kalktıktan sonra da onun hakkında aynı sanıyı muhafaza ederse yanlış bir sanı sahibi olacaktır. — Fakat bu itiraz kabul olunsa bile, hiç değilse, zıdları alma tarzında bir fark vardır. Biryandan, gerçekte, özler kendilerini değiştirmekle zıd alabilirler. Önce soğuk olan bir şey, bir değişme ile (gerçekte bu bir başkalaşmadır) sıcak olmuştur; ak olan kara olmuştur; iyi olan kötü olmuştur. Başka bütün özler için de bu böyledir. Bir değişiklik duyarak onlardan **her** biri zıd alabilir. Buna karşılık, hükme ve sanıya gelince: onlar ne iseler mutlak olarak o, ve hiç değişmemiş kalırlar. Onlarda zıd nesnede bir değişiklik olunca belirir. Gerçekte, filân **adam oturuyor** hükmü aynı kalır **ve** nesnenin değişmesine göre bazan doğru, bazan yanlıştır. Sanı için de aynı düşünce ileri sürülür. Böylece hiç değilse nesnelerin gerçeğe göre değişme tarzına göre

özün hususi karakteri kendimde olan bir değişme ile zıd alabilmektir. Öyleyse, müstesna olarak, hüküm ve sanının zıd alabileceklerini kabul etmek hakikatten ayrılmaktır. Gerçekte, büküm ve sanının zıd alabilecekleri söylenebilirse de bu, onların bir değişmeye uğramalarından ötürü değil, bu değişikliğin yabancı bir nesnede belirmesinden dolayıdır. Gerçekte, hükmü doğru veya yanlış kılan, hükmün zıdlar almaya elverişli olması değil, nesnenin gerçek oluşu veya gerçek olmayışıdır. Bir kelime ile, hükmü veya sanıyı değiştirebilecek hiçbir şey yoktur; öyleyse, kendilerinde hiçbir değişiklik olamayacağına göre, zıdları alamıyacaklardır. Fakat öze gelince, kendinde zıddı kabul ettiğine göre, onun zıd alabileceği söylenebilir. Çünkü o hem hastalık, hem sağlık, hem aklık, hem karalık alabilir. Böylece bu türlü niteliklerden her birini almasından ötürü, onun zıdlar alabileceği söylenebilir. Öyleyse sayıca bir ve özdeş kalarak, kendinde olan bir değişiklik ile zıdları alabilmek, özün karakteridir. Öz üzerinde söyleneceği kadar söyledik.

6.

Nicelik ya süreksiz ya sürekli. Bundan başka, nicelik ya aralarında birbirine göre bir durumu olan bölümlerden, ya birbirine göre bir durumu olmıyan bölümlerden yapılmıştır.—Süreksiz nicelik örnekleri: sayı ve söz; sürekli

nicelik örnekleri: çizgi, düzey, cisim; bundan başka, zaman ve mekân.

Sayının bölümlerine gelince: adı geçen bölümlerine gelince: adı geçen bölümlerin birbirine dokundukları hiçbir müşterek sınır yoktur. Böylece: beş, on'un bir bölümü olmakla, hiçbir müşterek sınırdan, beş ile beş birbirine dokunmazlar. Bunun aksine olarak, bu iki beş ayrırırlar. Bunun gibi, üç ile yedi müşterek hiçbir sınırdan karşılaşmazlar. Umumi olarak, bir sayıda, gerçekte, daima ayrı olan bölümleri arasında müşterek bir sınır düşünülemez, öyleyse sayı süreksiz bir niceliktir. — Gene bunun gibi, söz de süreksiz bir niceliktir. Gerçekte, sözün bir nicelik olması apaçıklıktır. Çünkü o uzun ve kısa hecelerle ölçülüyor. Burada sesin çıkardığı sözden bahsetmek istiyoruz. Bundan başka, o süreksiz bir niceliktir. Çünkü bölümlerinin birbirine dokunabilecekleri hiçbir sınır yoktur: hecelerinin karşılaştıkları müşterek bir sınır yoktur, ama onlardan her biri kendinde ve kendiliğinden ayrıdır.

Çizgiye gelince: O bir sürekli niceliktir. Çünkü bölümleri birbirine dokunan müşterek bir sınır düşünmek mümkündür. Bu, noktadır, düzey için ise çizgidir; çünkü düzeyin bölümleri birlik bir sınırdan birbirine değerkler. Cisim için de tıpkı böyledir. Cismin bölümlerinin birbirine dokunacakları, çizgi veya düzey olarak, müşterek bir sınır düşünülebilir. Zaman ve

mekân da bu türlü nicelikten sayılır. Şimdiki zaman gerçekte, hem geçmişe, hem de geleceğe bağlıdır. Yer de sürekli bir' niceliktir. Çünkü bir cismin parçaları herhangi bir yer kaplarlar. Bu parçalar ise müşterek bir sınırdaki birbirlerine dokunduklarından bundan, cismin her bir parçasıyla kaplanmış olan yerin bölümlerinin de cismin parçaları ile aynı müşterek bir sınırdaki birbirleriyle temas ettikleri sonucu çıkar. Böylece, mekân da sürekli: çünkü müşterek bir sınırdaki bölümleri birbirlerine dokunmaktadır.

Bundan başka, aralarında karşılıklı bir durumları olan bölümlerden yapılmış nicelikler ve aralarında karşılıklı bir durum olmıyan bölümlerden yapılmış başka nicelikler de vardır. Bu surettedir ki çizginin bölümlerinin karşılıklı bir durumu var: bunlardan her biri bir yerde bulunur; her birinin, düzeydeki durumu ayırdedilip tesbit edilebilir ve bunun sonucu olarak, hangi bölüme bitişik olduğu söylenebilir. Gene bunun gibi, düzeyin bölümlerinin de bir yeri vardır, çünkü onların her birinin durumu gösterilebilir ve hangi bölümlerin, aralarında bitişik olduğu da söylenebilir. Cismin bölümleri için de, mekân bölümleri için de bu böyledir. — Sayıya gelince, bunun aksine olarak, bölümlerinin karşılıklı bir durum işgal edeceklerini, ne bir yere yerleştiklerini göstermek, ne de hangi bölümlerin, aralarında bitişik olduklarını ortaya koymak mümkün olamaz. —

olamaz; çünkü zamanın bölümlerinden hiçbirisi sabit ve daimî değildir. Sabit ve daimî olmanın ise nasıl bir durumu olabilir? Gerçekte, zamanın bölümlerinin bir düzeni olduğunu ve bu düzenden ötürü bunlardan birinin önce, ötekini sonra olduğunu –söylemek daha iyi olur. Bu düşünce sayıya da uyar: ikiden önce bir, üçten önce iki sayılır. Ve böylece, sayının bir durumu olduğu hiçbir suretle kabul edilemezse de, bir çeşit düzeni haiz olduğu söylenebilir. Söze gelince; onun için de böyledir; bölümlerinden hiçbirisi sabit ve daimî kalmaz, fakat filân bölüm bir defa söylendi mi, artık onu yeniden kavramak mümkün değildir; bunun sonucu, sözün bölümlerinin durumları olmadığıdır. Çünkü ondan sabit ve daimî kalan bir şey yoktur. Böylece bir durumu olan bölümlerden yapılmış nicelikler ve bir durumu olmayan bölümlerden yapılmış nicelikler vardır.

Öz mânada yalnız şimdi söylediğimiz şeylere nicelikler adı verilmiştir; bütün geri kalanlar ancak ilinti yönünden niceliktir. Gerçekte, sırf bu nicelikleri göz önünde tutarak, öbürlerine nicelik diyoruz. Böylece, ak düzey büyük olduğundan ötürü ak'ın büyük olduğu; gelip geçtikleri zamanın uzun olmasından ötürü etkinin uzun, hareketin uzun olduğu söylenir. Çünkü bu taayyünlerin her birine özlerinden dolayı nicelik denmiyor. Söz gelimi, bir etkinin uzun-

luğu bilinmek istenilirse etkinin bir yılda cereyan ettiği cevabıyla veya buna benzer bir cevapla, zamanla tanımlanacaktır; ve ak'ın büyüklüğünü bilmek için de düzeyle tanımlanacaktır. Çünkü düzeyin büyük olması halinde ak için büyük olduğu söylenebilir. Böylece, ancak gerçek mânada ve kendi kendine nicelikler demin sözünü ettiklerimizdir; buna karşılık, bundan başka hiçbir şey kendi kendine nicelik değildir. Nicelik ise ancak ilinti yönünden olabilir.

Üstelik, nicelik **hiçbir** zıd kabul etmez. Belli niceliklere gelince, onların zıdları olmadığı apaçıktır. **Üç-dirsek-uzun**, veya **iki-dirsek-uzun**, veya düzey veya bu türlü bir başka nicelikte olduğu gibi, bunlar için, gerçekten, zıd yoktur.

Çoğun aza, veya büyüğün küçüğe zıd olduğu mu ileri sürülecek? Fakat bu anlamlardan hiçbirisi bir nicelik değildir; bunlar göreliler arasına girerler; çünkü kendi kendine alındı mı hiçbir şey için büyük veya küçük denemez, ama ancak bir başka şeye nispet edilmiş olmasından ötürü, denebilir. Söz gelimi, bir dağın küçük olduğu, bir darı danesinin büyük olduğu, darı danesi aynı cinsten başka nesnelerden daha büyük, dağ da aynı cinsten başka nesnelerden daha küçük olduğu takdirde, söylenir. Böylece biz ıbir şeyin başka bir şeyle olan münasebeti ile karşı karşıya bulunuruz. Çünkü kendiliğinden küçüğün veya büyüğün sözü edilirse ne bir

dağın küçük olduğu, ne de bir darı danesinin büyük olduğu asla söylenemez. Başka bir örnek: Atina'nın nüfusu gerçekte daha çok olsa da, bir köyde çok nüfus olduğunu ve Atina'da az olduğunu söyleriz. Gene bir evin çok kimse aldığını ve bir tiyatronun az aldığını söyleriz. Bununla beraber bu tiyatroda daha çok kimse vardır. Bunun gibi, iki-dirsek-uzun, üç-dirsek-uzun ve bu çeşit her miktar bir nicelik anlatır. Halbuki büyük ve küçük bir nicelik ifade etmeyip, daha çok, bir görelilik ifade eder. Çünkü büyük veya küçük, bir başka nesneye nispetle düşünülebilir. Böylece bunların görelilerin arasına girdikleri açıktır.

Bundan başka, bu terimleri birer nicelik olarak kabul edelim veya etmiyelim, bunların hiçbir suretle hiçbir zıddarı yoktur. Çünkü kendinden ve kendi kendine kavranamıyan, fakat ancak başka bir şeye nispet olunabilen şeye nasıl bir zıd verilebilir? Bundan başka, büyük veya küçük birbirine zıd olsalar, bundan, aynı bir konunun aynı zamanda zıddar alabildiği, ve bunun için nesnelerin kendilerinin zıddarı olduğu sonucu çıkacaktır. Gerçekte, arasıra aynı şeyin aynı zamanda hem büyük, hem de küçük olduğu da olur. Çünkü bir şey bir şeye göre küçük, bir başkasına göre de büyük olabilir. Bunun sonucu, aynı şeyin aynı zamanda hem büyük, hem de küçük olduğu olacaktır; bundan da aynı zamanda zıddar aldığı sonucu çıkacak

tır. Fakat, hiçbir şey, demin öz hakkıda gördüğümüz gibi, aynı zamanda zıddar kabul etmez: öz, zıd alabilirse de hiç olmazsa aynı zamanda hem hasta hem de sıhhatte olamaz. Bunun gibi, hiçbir şey hem ak, hem de kara değildir, bütün başka şeyler de zıddarın aynı zamanda var olmalarını kabul etmez. Bundan başka, nesnelerin kendi zıddarı olacaktır. Gerçekte, büyük, küçüğün zıddı ise aynı şey aynı zamanda hem büyük, hem de küçükse bu şey kendine zıd olacaktır. Halbuki aynı şeyin kendine zıd olması imkânsızdır. Öyleyse ne büyük küçüğün; ne de çok, azın zıddı değildir. Bundan bu terimlerin görelilik olmayıp nicelik oldukları ileri sürülse bile gene hiçbir zıddarı olmayacağı sonucu çıkar.

Fakat hele mekânı ele aldığımızda, zıdlık niceliğe ait imiş gibi görünür. En büyük uzaklık, merkezden âlemin uçlarına olan uzaklık olduğundan merkez bölgeye aşağı demekle yukarı aşağının zıddı olarak tanımlanır. Hattâ bütün öteki zıddarın tanımı zıddardan çıkarılıyor gibidir. Çünkü aynı cinsden olup birbirinden en uzakta bulunan uçlar, zıd olarak tarif edilmişlerdir.

Nicelik azalıp çoğalmaya elverişli gibi görünmüyor. İki-dirsek-uzun örneğinde olduğu gibi: iki dirsek uzun olan bir şey (iki dirsek uzun olan) başka bir şeyden daha uzun değildir. Sayıya gelince, onda da bundan başka türlü değildir: söz gelimi, ne üç, beşin beş olmasından daha çok üç, ne de üç bir başka üçten daha çok üç

değildir. Bir zamanın bir başka zamandan daha çok zaman olduğu söylenemez. Bizim saydığımız bütün niceliklerden mutlak olarak hiçbir danesi yoktur ki ona azlık ve çokluk yüklene-
 nisin. Bundan, niceliğin azlık ve çokluğa elve-
 rişli olmadığı sonucunu çıkarırım. Fakat, ni-
 celiğe en çok has olan karakter, ona eşitliğin
 ve eşitsizliğin yüklenebilmesidir. Sözünü etti-
 ğimiz niceliklerden her birinin, gerçekten, eşit
 olduğu veya eşit olmadığı söylenir: bir cismin,
 söz gelimi, bir başkasına eşit olduğu veya eşit
 olmadığı; sayı hakkında eşit olduğu ve eşit ol-
 madığı; zamanın eşit olduğu ve eşit olmadığı
 söylenir. Sözünü ettiğimiz ve her birine eşit-
 lik ve eşitsizlik yüklenebilen bütün başka ni-
 celikler için de bu böyledir. Buna karşılık, nice-
 lik olmıyan başka ne varsa hiçbir, bakılırsa,
 hiçbir suretle eşit ve eşitsiz diye tasdik edile-
 mezler. Söz gelimi, istidat (diathesis) mutlak
 olarak eşitlikle veya eşitsizlikle vasıflandırıla-
 mayıp daha çok benzerlikle ve benzemezlikle
 vasıflandırılır: ak için de hiçbir suretle eşittir
 veya eşit değildir, denilemeyip benzer veya
 benzemez denilebilir. Şu halde niceliğe en çok has
 olan karakter ona eşitliğin veya eşitsizliğin
 yüklenebilmesidir.

7.

Görelî diye bütün varlığı, başka nesne-
 lere bağılı olduğu veya herhangi bir şekilde bir

başka şeye taallûk ettiği söylenmiş olanlardan ibaret olan şeylere denilir: söz gelimi, en büyük, bütün varlığı başka bir şeye göre söylenmiş olmaktan ibaret bir şeydir. Çünkü onun daha büyük olması bir şeye göredir. Misil bütün varlığı bir başka şey hakkında söylenmiş olmaktan ibaret olan şeydir. Çünkü onun olması bir şeye göredir; bu türlü bütün başka görelilikler için de yine böyledir. — Hal, istidat, duyum, bilim, durum gibi terimler de göreliktir. Bütün bu terimlerin varlığı başka şeye bağlı olduklarının söylenmesinden ibarettir; böylece hale bir şeyin hali, bilime bir şeyin bilimi, duruma bir şeyin durumu... denilir, öyleyse varlığı başka şeye tâbi olduğu veya herhangi bir suretle bir başka şeye taallûk ettiği söylenmekten ibaret olan terimler göreliktir. Böylece bir dağ başka bir şeye göre büyüktür denilir. Çünkü dağa büyük denilmesi bir şeye göredir. Benzerin, başka bir şeye benzer olduğu söylenir, ve bu türlü başka terimler de başka bir şeye göre söylenmişlerdir. — Yatma, dik duruş, veya oturuşun belli durumlar olduğunu ilâve ediyorum; ama durumun kendi bir göreliktir: buna karşılık yatmış olmak, ayakta durmak, oturmuş olmak kendiliklerinden birtakım durumlar değildir, ama adlarını, ancak paronim olarak şimdi saydığımız durumlardan çıkarırlar.

Her ikisi de görelilik olan fazilet, reziletin zıddıdır; bilim, bilimsizliğin zıddıdır. — Bununla beraber bütün göreliliklerin zıddı yoktur: ne iki misline, ne üç misline, ne de bu cinsten başka bir terime hiçbir zıd yoktur.

Şu da anlaşılıyor ki göreliler azlık ve çokluk kabul ederler. Gerçekte, benziyen ve benzemiyen, azlık ve çokluğa göre söylenir, eşit ve eşit olmıyan da azlık ve çokluğa göre söylenir. Çünkü benziyene, bir şeye benziyen; benzemiyene, bir şeye benzemiyen denilmiştir. — Bununla beraber gene burada da, bütün göreliler azlık ve çokluğa elverişli değillerdir; misli hakkında az veya çok misildir denilmez. Bu türlü başka terimler hakkında da bu böyledir.

Üstelik, bütün göreliler bağlaşımlıdır. Söz gelimi: köle hakkında, efendinin kölesi denilir, efendi için de kölenin efendisidir denir; misil yarımın misli, yarım da mislin yarısıdır denilir; daha büyük olan, daha küçüğünden daha büyük; daha küçük olan daha büyüğünden daha küçüktür. Bütün başka göreliler için de bu böyledir. Fakat arasıra ifadede bir “hal” farkı olacaktır. Böylece bilinebilenin bilgisine bilgi, bilgi ile bilinebilene de bilinebilen; duyulabilenin duyumuna duyum, duyumla duyulabilene de duyulabilen diyoruz. — Bununla beraber bağlaşmanın olmaz gibi görüneceği haller de vardır: bu, göreliliğin taallük ettiği terim uygun düşecek şekilde anlatılmadığı, anlatılınken de

aldanıldığı vakit olur. Söz gelimi: kanad kuşa görelilik olarak verilirse kuşla kanad arasında bağlaşma yoktur. Gerçekte bu birinci münasebetin, kanadla kuş arasındaki münasebetin kurulması uygun bir tarzda olmamıştır; çünkü kanad, kuş olması yönünden kuşa görelilik denmeyip kanadlı olması yönünden görelilik denilmiştir. Çünkü kuş olmıyan başka birçok kanadlı varlıklar da vardır. Bundan çıkan sonuç, münasebet uygunca yapıldığı zaman, bağlaşmanın da olduğudur: kanad bir kanadlının kanadıdır ve kanadlı da kanad yüzünden kanadlıdır. Arasında da, şüphe yok, bir göreliliğin terimini uygun bir tarzda anlatmak için hiçbir isim bulunmadığı zaman hususi bir isim yaratmak gereklidir: söz gelimi, dümeni gemiye görelilik olarak koymak, göreliliği doğru belirtmek değildir. Çünkü dümen, gemi olması yönünden gemi için söylenmemiştir; nitekim dümeni olmıyan gemiler de vardır. Bunun için bağlaşma yoktur, çünkü gemi, dümenin gemisidir, denmez. Fakat şüphesiz, göreliliği belirtme tarzı, aşağı yukarı şöyle anlatılırsa daha doğru olur: “dümen dümenlinin dümenidir” veya buna yakın başka bir şekilde de anlatılabilir, çünkü hususi bir isim mevcut değildir. Görelilik uygun bir tarzda gösterilirse bağlaşma vardır. Çünkü “dümenli”, dümen yüzünden dümenlidir. Başka hallerde de bu böyledir. Söz gelimi: başın başlı'nın bağlaşmasıdır. Ücretsiz PDF Kitap Arama: <https://vantej.org>

bağlaşmalısı olarak alınmasından daha uygundur. Çünkü hayvanın bir başa sahip olması hayvan olmasından ötürü değildir. Çünkü birçok hayvanların başı yoktur. Bir şeyin, (kendine görelilik olduğu şeyi) anlamamanın, şüphe yok, en kolay yolu, isim olmadığı takdirde, isimleri ilk terimlerden çıkarmaktan, ve onları, ilk terimlerin kendileriyle bağlaşma halinde oldukları nesnelere tatbik etmekten ibarettir. Böylece, yukarda geçen örneklerde, kanadlı kanaddan, dümenli, dümenden gelir.

Böylece, bütün göreliliklerin bir bağlaşması vardır. Bununla beraber onların uygunca gösterilmesi şarttır. Çünkü bağlaşmalıya göre değil de belirsiz olarak alınan bir terime göre ortaya konuldukları zaman, bağlaşma yoktur. Demek istiyorum ki herkesin üzerinde uyduğu ve isimleri bulunan bağlaşımlılar için bile, terimlerden biri, bağlaşımlının kendi adıyla değil, bağlaşımlı ancak ilinti olarak anlatan bir isimle gösterilmişse bağlaşma yoktur. Söz gelimi: köle efendinin değil de, insanın veya iki ayaklının veya bu türlü herhangi bir şeyin kölesi olarak alınırsa bir bağlaşımlı değildir. Çünkü görelilik uygun bir şekilde gösterilmiştir. Bundan başka, bağlaşma uygun bir tarzda ortaya konulmuşsa ancak uygun bağlaşmayla ortaya konmuş olanını bırakıp ilinti olan bütün öbür karakterleri bir bir atsak bile, gene de bu bağlaşma daima var olacaktır. Söz

gelimi: kölenin bağlaşımlısı efendi ise, efendide ilinti olarak bulunan (iki ayaklı, bilim almaya güçlü, veya insan gibi) bütün başka karakterleri, efendi olma karakterinden başka bir şey bırakmamak üzere atsak bile, gene de köle daima efendiye göre anlatılmış olacaktır. Çünkü, köleye efendinin kölesi denilir. — Buna karşılık, bağlaşma uygun bir tarzda ortaya konulmamışsa, ancak bağlaşmayla ortaya konmuş olanını bırakıp, bütün öbür karakterleri bir bir atsak da ortaya konulan bağlaşma yapılamıyacaktır. Gerçekte, kölenin bağlaşımlısı olarak insanı, kanadlınıki olarak da kuşu gösterelim, insandan da efendilik karakterini ayıralım. Efendi ile köle arasındaki bağlaşma devam edip gidemiyecektir. Çünkü efendisiz, artık köle yoktur. Kuştan kanadlılık karakteri ayrılırsa, muhakeme aynıdır: kanadlı da artık bir görelî olmayacaktır. Çünkü kanadlı yoksa, artık kanadın bağlaşımlısı olmayacaktır. Bundan, bağlaşımlıların uygun bir tarzda gösterilmesi gerektiği sonucunu çıkarırım. Bir isim varsa bu ortaya konuş kolaylaşır; yoksa, şüphesiz, bir isim yaratmak gereklidir. Fakat terimlerin adlandırılması 'böylece upuygun bir Şekilde yapıldığı zaman, bütün görelîliklerin bağlaşımlı oldukları açıktır.

Öyle gelir ki görelîlikler arasında tabîî bir aynı zamanda olma vardır. Bu birçok hallerde doğrudur; misil ne yarın arasında aynı tarzda

manda olma vardır ve yarım varsa, misil de vardır. Bunun gibi, efendi varsa köle de vardır: köle varsa efendi de vardır. Başka haller için de aynı düşünce yürütülür. — Üstelik, bu göreliler karşılıklı bir şekilde birbirlerini yok ederler: misil yoksa yarım yoktur: yarım yoksa, misil de yoktur. Bu türlü bütün öteki göreliler için de bu böyledir.

Bununla beraber, öyle anlaşıyor ki, bütün hallerde göreliliklerin tabîî olarak aynı zamanda olmaları doğru değildir. — Gerçekte, bilimin konusu, bilimden önce var gibi görünebilir. Çünkü çok defa biz önceden varolan konulardan bilim elde ederiz: konusuyla aynı zamanda varolan bir bilim bulmak, imkânsız olmasa da, güç olacaktır. Bundan başka, konunun yok olması, buna karşılık olan bilimin de yok olmasını gerektirir. Halbuki bilimin yok olması konusunun da yok olmasını gerektirmez. Gerçekte, bilimin konusu mevcut olmayınca, bilim de mevcut olmaz, (çünkü artık bilinecek hiçbir şey olmayacaktır). Ama var olmıyan bilim olursa hiçbir şey, konusunu var olmaktan alakoyamaz. işte dairenin kareleştirilmesi için olup biten de budur: onun hiç değilse, bilim konusu olarak var olduğunu kabul ediyorsak da henüz onun hakkında bir bilimi-miz yoktur. Halbuki o bir bilgi konusudur. Bu

nun gibi, hayvan bir kere yok olunca, bilim de olmayacaktır. Bununla beraber büyük sayıda bilim konuları var olabilecektir. — Duyum hakkında da bu böyledir: gerçekte, duyulabilen, her yönden, duyumdan öncedir. Duyulabilen yok olursa, duyum yok olur. Halbuki duyum yok olursa duyulabilen yok olmaz. Çünkü duyum bir cisim üzerinde ve bir cisim içinde vâki olur. Bir yandan da, duyulabilen bir defa yok oldu mu, cisim de yok olmuştur. (Çünkü cisim duyulabilenlere katışır) ve cisim yoksa duyum da yok olur. Böylece duyulabilenin yok olması duyumun yok olmasını gerektirir. Buna karşılık, duyumun yok olması duyulabilenin de yok olmasını gerektirmez: Hayvan yok olunca duyum yok olur. Halbuki duyulabilen var olmakta devam edecektir; söz gelimi, cisim, sıcaklık, tatlı, acı, ve bütün öteki duyulabilenler var olacaktır. Başka delil: duyum, duyanla aynı zamanda doğar. Çünkü duyum hayvanla doğar: ama duyulabilen, elbette, hayvandan veya duyumdan önce vardır. Çünkü hayvanın da yakıldığı ateş ve su ve bu tabiatteki öteki nesneler mutlak olarak, ne hayvan, ne de duyum olmadan önce, vardırılar. Bunun sonucu olarak, duyulabilenin duyumdan önce olduğu düşünülebilir.

Simdi acaba görüldüğü gibi, hiçbir öz görelilere katılamaz mı yoksa görelilikler içine bazı ikinci özler katılabilir mi meselesi ortaya

çıkmaktadır. — İlk özler için (görelilik olmaları) doğrudur. Çünkü ne özlerin bütünü, ne de parçaları görelilik olamazlar. Bir insan hakkında bir şeyin bir insanı olduğu, bir öküz hakkında bir şeyin bir öküzü olduğu söylene-
mez. Parçalar için de bu böyledir: bir ele birinin bir eli denmez, birinin eli denir, bir başa da, birinin bir başı denilmez, birinin başı denir. — ikinci özler için, hiç olmazsa birçoğu için de çözüm aynıdır; insan'a, bir şeyin insanı; öküz'e, bir şeyin öküzü denilmez. Oduna da bir şeyin odunu denmez. Yalnız birinin malı denilir. Bu türlü haller de özün göreliliklere girmediği açıktır. — Ancak bazı ikinci özler için mesele ortaya atılabilir: söz gelimi, baş'a, kendinin bir bölümü olduğu şeyin başı denilir; el'e, bir bölüm olduğu şeyin elidir, denilir. Buna benzer her bölüm için böyledir. Bundan, bu terimlerin birtakım görelilikler gibi görüldüğü sonucu çıkar. Görelilikler hakkında verilen tanım yetseydi, hiçbir özün bir görelilik olamayacağını tasdik etmek imkânsız olmasa da, pek zor olacaktır. Fakat tanım yetmiyorsa ve görelilik diye, yalnız varlığı herhangi bir göreliği olmaktan ibaret bulunan terimlere demek gerekirse, belki bu meseleye bir hal çaresi bulunabilecektir. Birinci tanım, şüphesiz, bütün göreliliklere uyar; fakat bir şeyin başka bir şeye nispet edilmesi onu gene temelli bir tarzda görelilik yapmaz.

Bütün bunlardan apaçıkça çıkan sonuç, belli bir şekilde bir görelilik bilindiği vakit neye göre ise onun da belli bir şekilde bilineceğidir. Bu kendinden de apaçıktır; çünkü filân nesnenin bir görelilik olduğu biliniyorsa göreliliklerin varlığının görelilikte olmaktan başka bir şeyde müdemiç bulunmadığı bilinmekle, onun kendine görelilik olduğu şey de bilinir. Fakat onun kendiyle görelilikte olduğu şey mutlak olarak bilinmezse, onun görelilikte olup olmadığı da bilinmiyecektir. Hususi örnekler bunu aydınlatacaklardır: böylece, belli bir şekilde, filân nesnenin misil olduğu bilinirse, gene doğrudan doğruya belli bir şekilde onun misli olduğu şey de bilinir. Çünkü bu nesnenin misli olduğu bilinmiyen belli hiçbir şey olmasaydı onun misil olduğu da mutlak olarak bilinmiyecekti. Bunun gibi, filân şeyin daha güzel olduğu bilinmiyorsa, gene gerekli olarak, o şeyin kıyaslanarak, kendinden daha güzel olduğu şeyin de doğrudan doğruya ve belli bir şekilde bilinmesi gerekir. — Buna karşılık, onun daha az güzel bir şeyden daha güzel olduğu ;belirsiz bir şekilde bilinmiyecektir. Aksi takdirde bu bir bilgi değil; bir sanı olur. Gerçekte, adı geçen şeyin daha az güzel olan bir şeyden daha güzel olduğu açık bir şekilde bilinmiyecektir. Çünkü ondan daha az güzel hiçbir şey bulunmaması da olabilir. Öyleyse bir görelilik belli bir şekilde bilinirse, gene belli bir şekilde kendine

göre olduğu şeyin de bilinmesi apaçıkça gerekli olur.

Başa, ele, buna benzer her bölüme, öz olan her şeye gelince, onların ne olduğu belli bir şekilde bilinebilir. Fakat bundan gerekli olarak, bağlaşımlılarının da bilineceğı sonucu çıkmaz. Çünkü bu elin ve bu başın kendine nispet edildiğı şey hakkında belli bir bilgi edinilemez, öyleyse burada göreliliklerle bir ilişğimiz olmayacaktır. Bunlar görelilik değillerse, hiçbir özün göreliliklere girmeyeceğini söylemek doğru olacaktır. — Şüphe yok, bu türlü meselelerde, birçok defalar tetkik etmedikçe olumlu bir şey elde etmek güçtür. Bununla beraber bu noktaların ih er biri üzerinde birtakım meseleler ortaya atmış olmak faydasız değildir.

8.

Nitelik diye kendisiyle bir şeyin nasıl olduğu söylenen terime derim. — Fakat nitelik birçok anlamlar alan terimlerden biridir.

Niteliğin nevi'lerinden birine hal ve istidat adı verilebilir. Fakat hal, daha çok sürekliliğı, daha çok duraklılığı ile istidattan farklıdır: bilimler ve erdemler haldirler. Çünkü bilim bizde bir hastalık veya bu cinsten başka bir sebep yüzünden büyük bir değişiklik husule gelmedikçe kendisinden pek az bir şey elde etmiş olsak bile, duraklı kalan ve yerinden güç

oynatılan şeylerden biridir. Gene bunun gibi, erdem (söz gelimi, adalet, itidal ve bu türlü her nitelik) de ne kolayca yerinden oynatılabilecek, ne de kolayca değişebilecek gibi görünüyor. — Buna karşılık, sıcaklık ve soğukluk, hastalık ve sağlık, ve bu türlü şeyler gibi kolayca yerinden oynatabilecek ve değişebilecek niteliklere istidat denir. Gerçekte, insan bu şeylere karşı herhangi bir istidatta bulunur, ama sıcakken soğuk, sağlamken hasta olarak çabucak değişir; öbürleri için de bu böyledir, ancak istidatlardan biri zamanla tabiileşir, kökleşirse ve yerinden oynatılması zorlaşırsa, o zaman belki ona hal adı verilebilir.

Hal adı altında, daha sürekli ve yerinden oynatılması daha zor olan niteliklerin gösterilmeğe çalışıldığı apaçıktır. Çünkü az duraklı bir bilim sahibi olup, bu bilimi kolayca kaybedilenler bilime karşı az çok iyi bir istidatta olabilseler de, (bilgi) haline sahip oldukları söylenemez. Öyleyse hal, istidat'dan istidadın yerinden oynatılmaya elverişli olması bakımından farklıdır. Halbuki hal daha sürekli ve yerinden oynatılması daha zordur. — Haller aynı zamanda istidat'tırlar; fakat istidatların hal olması gerekli değildir. Gerçekten, birtakım hallere sahip olmak, onlara karşı herhangi bir istidatta bulunmaktır da. Halbuki bazı istidatları olmak her defasında buna karşılık olan bir hale sahip olmak değildir.

Bir başka nitelik cinsi de, iyi g re  ilerin veya iyi ko ucuların, sıhhatte olanların veya hastaların, bir tek kelime ile tabiî bir kabili - yet veya kabiliyetsizli e göre söylenen her şeyin, sözünü ettiğimiz zaman kulland ımız nitelik cinsidir;       bu taayyünlerden her birinin tasdik edilmesi (kişinin herhangi bir istidadı dolayısıyla değil; bir şeyi kolayca yapmak veya hiçbir şeye mâruz kalmamak hususunda tabiî bir kabiliyet veya kabiliyetsizlik sahibi bulunulma ı sayesindedir. Söz gelimi, iyi g re  iler veya iyi ko ucular herhangi bir istidatta bulunmaları yüzünden değil, bazı idmanları kolayca yapmakta tabiî bir kabiliyete sahip olduklarından dolayı böyle adlandırılmışlardır; sıhhatte olanlar ba larına gelebilecek her şeye kolaylıkla tahammül etmekte tabiî bir kabiliyete sahip olduklarından: hastalar da, bunun aksine olarak, ba larına gelebilecek her şeye tahammül etmekte tabiî bir kabiliyetsizli e sahip olduklarından dolayı böyle adlanmışlardır. Katı ve yumuşak için de bu böyledir: katı kolayca b l nmemekte tabiî bir kabiliyete sahip olduğundan; yumuşak ise bunun ba laşım lısı olan kabiliyetsizli e sahip olduğundan böyle adlanmışlardır.

Bir       nitelik cinsi de, duyguluk niteliklerinden ve duygulanımlardan teşkil edilmiştir. Söz gelimi, tatlılık, acılık, e  ilik, ve bu

neviden bütün taayyünler; bunlara sıcaklık, soğukluk, aklık ve karalık da eklenebilir. — Bunların birtakım nitelikler olması açıktır; çünkü onlara sahibolan varlıklar, kendilerinde bulunmaları yüzünden filân nitelikte, denilmiştir. Böylece, bal, kendinde tatlılık bulunmasından ötürü tatlı denilmiştir, cisim de aklık kabul etmesinden ötürü ak, denilmiştir. Başka hallerde de bu böyledir.

Duyguluk nitelikler demek, bu taayyünleri kabul eden nesnelerin kendilerinin de herhangi bir tarzda tesirlenmiş olmaları demek değildir: bala tatlı denmesi, önce balın bir değişmeye uğramasından dolayı değildir, bu türlü başka hallerde de bu böyledir. Bunun gibi, sıcaklık ve soğukluk duyguluk nitelikler diye adlanmışlarsa bu, onları kabul eden nesnelerin kendilerinin herhangi bir duygulanmaya uğradıklarından ötürü değildir. Gerçekte, sözünü ettiğimiz bu niteliklerden her birinin duyumlarda bir değişme hâsıl etmeye kabiliyetli olmalarındandır ki bu niteliklere duyguluk nitelikler adı verilir. Tatlılık, gerçekte, bir tatma değişikliği, sıcaklık da dokunma değişikliği husule getirir. Başka nitelikler için de bu böyledir.

Bununla beraber aklık, karalık ve öteki renklere önceki tarzda duyguluk nitelikler denmez; onların kendilerinin bir değişmenin neticesi olmaları yüzünden onlara bu ad verilir.

Çok defa, renk değişmeleri bir duygulanma yüzünden olur. Olgu apaçıktır; utanma kızartır, korku sarartır, ötekiler de bu türdür. Bunun için tabiî olarak bazı mizaç hususiyetlerine bağlı bu cinsten bir duygulanmaya mâruz kâldığı vakit, buna karşılık olan renge de sahip olunması muhtemeldir; çünkü bir utanma anında hâsıl olan tenlik unsurların istidadı, konunun tabiî yapısının sonucu olabilir; öyle ki karşılığı olan rengi tabi olarak meydana getirir. Bunun için kaynakları duraklı ve sürekli duygulanmalarda bulunan bütün bu türlü halere duyguluk nitelikler denilmiştir. Ya, gerçekte, kaynakları konunun tabiî mizacında bulunmasından ötürü sarılık, veya karalık, nitelikler diye adlandırılmıştır (çünkü bize niteliğimizi veren işte bunlardır). Veya, bu renkle rin, yani, sarılık ve karalığın uzun bir hastalık veya boğucu bir sıcaklık ardısına vukua gelmesinden ötürüdür, ve bütün ömür boyunca kalmasalar bile silinmeleri kolay değildir; bu halde de onlara nitelik adı verilir, çünkü bu halde de niteliğimizi onlardan alırız. — Yok edilmesi ve bertaraf edilmesi kolay sebeplerden ileri gelen taayyünlere gelince: bunlara nitelikler değil, tesirlenmeler adı verilir, çünkü insan onlara göre nitelik olmaz. Gerçekte ne utançtan kızaran adam hakkında kırmızı olduğu, ne de korkudan sararan hakkında da sarı rengi olduğu söylenemez: daha çok, her-

hangi bir tesirlenme duyduğu söylenir: öyleyse bunlar nitelik değil, tesirlenmedir.

Ruha ait duyguluk nitelikler için de aynı şey söylenebilir. Tam doğuş anında, kaynağı bazı duraklı tesirlenmeler olan bütün taayyün-
lere nitelik denilir: çılgınlık, öfke ve bu türlü başka haller böyledir, çünkü onlara göre öfke-
cil veya çılgın sıfatı verilir. Tabîî olmayıp gi-
derilmesi güç, veya mutlak surette değişmez başka başka yapı hususiyetlerinden ileri gelen zihin sapıklıkları için de bu aynıdır: bunlar da niteliklerdir, çünkü insan onlara «göre vasıf-
landırılır. Çabucak dağılan sebeplerden ileri gelen taayyünlere gelince; bunlara tesirlenme adı verilir, işte söz gelimi, bir zıdlığa öfkele-
nen bir kimse: böyle bir heyecan içinde öfke-
lenen bir adama öfkecil denmez; daha çok o-
nun bir tesirlenme duyduğu söylenir. Bunun için bu gibi taayyünler nitelik adını değil, tesir-
lenme adını alırlar.

Dördüncü çeşit nitelik her varlığa ait o-
lan kılık veya şekli, ve bundan başka, doğruluk ve eğriliği ve buna benzer başka bütün hassa-
lar] ihtiva eder. Gerçekte bir varlık işte bütün bu taayyünlere göre, vasıflanmıştır: çünkü üç köşeli veya dört köşeli olduğu için, veya doğru veya eğri olduğu için bir şeye böyle bir nite-
liği haizdir denir; ve her şeye sıfatını veren suret (morphe)tir. — Seyrek olan ye sıkı olan, pürüzlü olan veya düz olan demek, görünüşte

bu nitelikte bir şey demektir; bununla beraber öyle anlaşılıyor ki bu gibi taayyünler niteliğin bölümlerine yabancılardır. Çünkü onların her biri daha çok bölümlerin herhangi bir durumu ifade eder gibi görünüyor. Gerçekte bir şey parçalarının kendi aralarında sıkıca birleşmesinden dolayı sıkı, ve birbirlerinden uzaklaşmalarından ötürü seyrekler; bölümlerin herhangi bir şekilde eşit olmasından dolayı düz; bazılarının çıkıntılı, bazılarının girintili olduğu zamanda da pürüzlüdür.

Şüphesiz, daha başka başka nitelik çeşitleri de meydana çıkarılabilir: hiç olmazsa, sözü edilen çeşitler başlıcalarıdır ve en sık rastlananlarıdır.

Öyleyse bizim beyan ettiğimiz taayyünler niteliklerdir; vasıflandırılan nesnelere gelince, onlar da bu niteliklere göre adlandırılan veya başka herhangi bir tarzda onlara tâbi bulunan nesnelerdir. — Böylece birçok hallerde, ve hattâ hemen hemen her zaman, vasıflandırılan nesnenin adı (nitelikten) çıkmadır: söz gelimi, aklık adını aka; gramer gramerciye; adalet adaletliye vermiştir ve hep böyledir. Bununla beraber bazı hallerde niteliklere bir ad verilmediğinden, vasıflandırılan nesnelerin bu niteliklerden çıkma adlarla gösterilmesi mümkün değildir; söz gelimi, koşucuya veya güreşçiye verilen ad, tabîî bir istidattan ötürü bu şekilde adlandırılmış olarak, hiçbir nitelik-

ten çıkmaz, çünkü bu istidatlar için insanların bir sıfat alabilecekleri birer ad yoktur. Halbuki tatbikatı bu insanlara güreşçi veya idman oyunlarına kabiliyetli dedirten bilimler için adlar vardır. Böyle bir bilim, bir istidattır. “Yumruk dövüşü bilimi” veya “güreş bilimi” adını almıştır, ve bu gerekli mizaçta olanlar adlarını bu bilimlerin kendilerinden alırlar.

Bazı bazı da, (nitelik) için bir hususi ad olduğu zaman bile, ona göre vasıflandırılan nesne ondan çıkmayan bir isim taşır: böylece iyi adam fazilet sebebiyle iyidir, çünkü adı faziletten çıkmadığı halde, iyi denmesi fazilete sahip olmasındandır. Bu hal, bununla beraber, sık sık olmaz.

Böylece bizim gösterdiğimiz niteliklerden çıkmış bir ismi olan veya herhangi başka bir tarzda ona tâbi bulunan nesneler, filân niteliği haizdir, denilir.

Zıdlık da niteliğe aittir: söz gelimi, adalet adaletsizliğin, karalık aklığın ve hep bunun gibi, zıddıdır. Bu taayyünlere göre vasıflandırılan nesneler için de bu böyledir: Adaletsiz, adaletin, ak da karanın zıddıdır. Bununla beraber bu her zaman böyle değildir: kırmızı, sarı ve bu türlü renkler nitelik olsalar da, zıdları yoktur. — Bundan başka, iki zıddan biri bir nitelik ise, öteki de bir nitelik olacaktır, öteki kategoriyaları misallerimize tatbik eder etmez bu meydana çıkacaktır. Böylece adalet

adaletsizliğin zıddı ise, adalet de bir nitelik ise, adaletsizlik de bir nitelik olacaktır. Gerçekte, başka bir kategorya, ne bir nicelik, ne bir görelilik, ne nerelik, ne de umumi olarak, nitelikten başka hiçbir şey adaletsizliğe uygun gelmiyecektir. Niteliğe giren bütün başka zıdlar için de bu böyledir.

Nitelikler çokluk ve azlık da kabul ederler. Gerçekte, ak bir nesne bir başka nesneden daha çok veya daha az aktır, ve adaletli bir şey bir başkasından daha çok veya daha az adaletlidir, denilir. Bundan başka, nitelik kendi kendine artma da kabul eder: ak olan bir nesne daha çok ak olabilir.

Bu hassa, bununla beraber, bütün niteliklere değil, yalnız birçoğuna aittir. Adaletin azlık ve çokluk kabul ettiğini müdafaa etmek, gerçekte, kolay değildir: bazıları itiraz ederek derler ki sağlık için söylenemeyeceği kadar, adaletin de azlık veya çokluğa elverişli olduğu mutlak suretle söylenemez. Bütün söylenebilecek olan şey, bir kişinin bir başkasından daha az sağlık veya daha az adalet sahibi olacağıdır, gramer ve başka istidatlar için de bu böyledir. Her ne olursa olsun, bu niteliklere göre adlandırılmış olan nesnelerin azlık ve çokluğa elverişli oldukları hiç değilse söz götürmez, çünkü bir adam hakkında bir başkasından daha iyi gramerci, daha sıhhatli ve daha âdil, ilâh... olduğu söylenir.

Buna karşılık, üçgen ve dört açılı ve dört kenarlı, diğer şekiller gibi, çokluk ve azlık kabul etmezler. Gerçekte üçgen veya daire kavramlarının uyduğu nesnelerin hepsi aynı tarzda üçgen veya dairedir; bu kavramlara uymayan nesnelere gelince, birinin ötekinden daha fazla (üçgen veya daire) olduğu söylenemeyecektir: dörtgen dik dörtgenden daha fazla daire değildir; zira daire kavramı ne ona, ne öbürüne tatbik olunamaz. Umumi olarak teklif olunan terimin kavramı iki nesneye de uymazsa birinin öbüründen daha çok olduğu söylenemeyecektir. Öyleyse bütün nitelikler çokluk ve azlık kabul etmezler.

Şimdi sözünü ettiğimiz karakterlerden hiçbirisi niteliğe has değilken, buna karşılık, benzer veya benzemez ancak nitelikler için söylenir. Bir nesne, ancak kendinin vasıflandırılmış olduğu şeylerden başka hiçbir şeyle bir başkasına benzer değildir. Bundan, niteliğin hususiyetinin kendine benzerlik veya benzezmelik isnat edilmesinden ibaret olacağı sonucu çıkar.

Burada, niteliğin bir açıklamasını üzerimize almış olduğumuz halde saydıklarımızın arasına birçok göreler soktuğumuz için bize itiraz olunmasından korkmıyalım: hallerin ve istidatların görelerin sayısı kadar olduklarını söylememiş mi idik? Gerçekte hususi nevi'lerin hiçbirisi görelilik terimleri olmadığı halde,

pratik olarak bütün bu türlü hallerde cinsler, görelilik terimlerdir. Böylece bilim, cins olarak, 'kendi özü içinde, başka bir şeye göre olan şeydir. (Çünkü bir şeyin bilimi vardır, denilir). Buna karşılık, hususi bilimlerden hiçbirisi, kendi özü içinde, başka bir şeye görelilik değildir: söz gelimi, ne grametin herhangi bir şeyin grameri, ne de musikinin herhangi bir şeyin musikisi olduğu söylenemez. Fakat onlar göreliliklerse, ancak cinsleri yönünden öyledirler; gramere herhangi bir şeyin bilimi denilmiştir, musiki filân şeyin musikisi değil; falan şeyin bilimi denilmiştir,

Öyleyse hususi bilimler göreliliklere katılmazlar. Böyle bir nitelik alırsak bu sadece hususi bilimlere göredir, çünkü bizim haiz olduğumuz bu hususi bilimlerdir: bu hususi bilimlerden birine sahip olmamızla bize bilgin denir. Bundan, bazan kendilerinden ötürü vasıflandırılmış olduğumuz bu hususi bilimlerin kendilerinin de göreliler olmamakla beraber nitelikler olduğu sonucu çıkar. Aynı bir şeyin hem bir görelilik, hem de bir nitelik olduğu olursa, onu her iki cinsin sayısına sokmaktan hiçbir saç - malık bulunmadığını ilâve ederim.

9.

Etki ile **edilgi** de zıdlık kabul ederler. Çokluk ve azlığa elverişlidirler. Isıtmak soğutmanın

zıddıdır, ısıtılmak soğutulmanın, sevinmek gamlı olmanın zıddıdır, bu ise pekâlâ zıdlık kabul etmektir. Azlık ve çokluk için de bu tıpkı böyledir: bir şey az veya çok ısıtılabilir, az veya çok ısıtılmış olabilir. O halde **etki** ile **edilgi** de azlık ve çokluğa elverişlidir.

İşte bizim bu kategoriyalar üzerine söyleyeceklerimiz bunlardır.

Bundan başka, göreler bahsinde durumdan bahsettik; orada bu terimlerin adlarını karşılık durumlardan çıkardıklarını ortaya koyduk.

Geri kalan kategoryalara, zaman, nerelik, sahip olmaya gelince, pek iyi bilinen tabiatları dolayısıyla onlar hakkında başlangıçta açıklanandan başka bir şey söyleyecek değiliz. Yani daha yukarda gösterdiğimiz gibi, sahibolma: ayakkabılarım giyinmiş olmak, silâhlanmış olmak gibi halleri; nerelik: söz gelimi, Lykeion'da ve ilâhi'yi ifade eder.

10.

İncelememizde ortaya konan kategoriyalar hakkında, dediklerimiz yetmelidir. Karşılara geçelim ve karşı-olum'un mûtat mânalarını ayırdedelim.

Bir terimin başka bir terime karşı-olması dört tarzda söylenir: görelilerin karşı-olumu, zıdların karşı-olumu, yoksunluğun sahip olmağa karşı-olumu, tastikin inkâra karşı-olumu var-

dır. Bu hallerin her birinde, karşı-olum şu şekilde şematik olarak ifade olunabilir: görelilerin karşı-olumu, mislin yarım olduğu gibi; zıdların karşı-olumu, iyiliğin kötülüğe olduğu gibi; yoksunluğun sahibolmaya karşı-olumu, körlüğün görmeye olduğu gibi; tasdikink inkâra olan karşı-olumu, oturuyor'un oturmuyor'a olduğu gibi.

Göreliler gibi karşı-olan terimler, bütün varlığı karşı-olanlar hakkında söylenenden ibaret olan veya onlara herhangi bir şekilde taallük eden terimlerdir. Söz gelimi, misil kendi özü içinde, bir başka şeyin misli denilen şeydir, çünkü o herhangi bir şey'in mislidir. Bilgi ile bilinebilen de göreliler gibi birbirine karşıdır: bilgi, kendi özü içinde, bilinebilenin bilgisi; bilinebilen ise, özü içinde, karşı-olanı hakkında, yani bilgi hakkında söylenmiştir. Çünkü bilinebilen herhangi bir şey için bilinebilen, yani bilgi için söylenmiştir. Demek ki göreliler gibi karşı olan terimler, bütün varlığı başka şeyler hakkında söylenenden ibaret olan, veya herhangi bir şekilde karşılıklı bir münasebet halinde bulunan terimlerdir.

Zıdlar gibi karşı-olan terimlere gelince, bunların varlığı birbiriyle olan münasebetten ibaret değildir, bunlara ancak birbirlerine zıd denilmiştir. Gerçekte, iyilik, kötülüğün iyiliği-

dir, denilmez, ama kötülüğün zıddıdır, denilir; ak, karanın akıdır denilmez, ama karanın zıddıdır, denilir. Bunun için bu iki türlü karşı-olun birbirinden farklıdır. Zıdların, tabîi olarak içlerinde bulunduğu veya tasdik edilmiş olduğu konular gerekli olarak birini veya diğ-erini ihtiva edecek şekilde oldukça, onlar ara -sında orta terim yoktur; fakat konuda biri veya diğ-eri gerekli olarak muhtevi bulunmıyan zıdların sözü edilirse, bütün hallerde, bir orta terim vardır. Söz gelimi, hastalık ve sağık hayvanın bedeninde tabîi olarak bulunur ve gerekli olarak ister sağık, ister hastalık, bi-rinden biri hayvanın bedenine aittir; bunun gibi tek ve çift de sayı hakkında tasdik edi-lirler ve gerekli olarak ister çift, ister tek, iki-sinden biri sayıya aittir. O halde bu terimler arasında, ne hastalıkla 'sağık, ne de çift ile tek arasında hiçbir orta terim yoktur. — Fa-kat biri veya öbürü gerekli olarak konuya ait olmıyan zıdlara gelince, bunların arasında bir orta terim vardır. Böylece kara ve ak bedende tabîi olarak bulunurlar, ama birinin veya öbü-rünün bedene ait olması için hiçbir gereklilik yoktur, çünkü her beden ister istemez ak veya kara değildir. Gene bunun gibi, alçak ve na-muslu, hem insan hakkında, hem de başka başka birçok konular için tasdik edilmiştir, fa-kat birinin veya öbürünün hakkında tasdik edilmiş oldukları varlıklara ait olmaları gerekli

değildir, çünkü her şey gerekli olarak alçak veya namuslu değildir. Böylece bu terimler arasında bir orta terim vardır: söz gelimi, ak ile kara arasında, boz ve sarımsı ve başka bütün renkler vardır, alçaklık ve namusluluk arasında da ne alçak, ne de namuslu olmıyan şey vardır.

Bazı hallerde, bu orta terimlerin isimleri vardır; söz gelimi: ak ile kara arasında boz, sarımsı, ve başka bütün renkler bulunur. Başka hallerde ise orta terimi bir isimle ifade etmek kolay değildir, orta terim her bir ucun inkârı ile tarif edilmiştir: söz gelimi şöyle: ne iyi ne kötü; ne haklı ne de haksız.

Yoksunluk ve sahibolma, aynı konu etrafında döner: söz gelimi, görme ve körlük göz hakkında söylenir. Umumi kaide olarak, sahibolmanın tabîî olarak içinde bulunduğu konu aynı zamanda karşılardan birinin veya öbürünün hakkında tasdik edilen konudur. Yoksunluğun, sahibolmanın, konunun tabîî olarak ait olduğu bölümünde hiçbir suretle bulunmadığı zaman, ve onun orada tabîî olarak bulunması gerektiği zaman, bu sahibolmayı elde etmeye elverişli her konuya isnad edildiğini söylüyoruz. Bir varlığa ne sırf dişleri olmaması yüzünden dişsiz, ne de sırf görmesi olmaması yüzünden kör diyemeyiz, ama onun tabîî olarak dişlere sahibolması gerektiği zamanda ne dişleri, ne de görmesi olmadığı için söyleriz: çünkü var-

lıklar vardır ki doğuştan ne görmeleri ne de dişleri yoktur, ve bunlara da bu yüzden dişsizler veya körler denmez.

Bir halden **yoksun olmak** veya **sahibi olmak** yoksunluk veya sahibolma ile aynı şey değildir. Sahibolma, söz gelimi, görmedir, yoksunluk ise körlüktür; ama ne görme sahibi olmak görmedir, ne de kör olmak körlüktür. Körlük herhangi bir yoksunluktur, halbuki kör olmak, yoksun olmaktır, yoksunluk değil – dir. Üstelik, körlük, kör olmanın özdeşi olsaydı her iki terim aynı konu hakkında da tasdik edilmiş olabilirdi; öyleyse insanın kör olduğu söylenirse de insanın körlük olduğu hiçbir zaman söylenemez. — Öyle anlaşılıyor ki bir halden yoksun olmak ile bir hal sahibi olmak, yoksunlukla sahibolma'nın kendi aralarında karşı oldukları tarzda, karşıdırlar; çünkü karşı-olum şekli aynıdır. Gerçekte, tıpkı körlük'ün görme'ye karşı olduğu gibi, böylece, kör olmak da görme sahibi olma'ya karşıdır.

inkâr ve tasdik olunan şeyin kendi de tasdik ve inkâr değildir, çünkü tasdik, olumlu bir önermedir, inkâr ise olumsuz bir önermedir; halbuki tasdik ve inkâra giren terimler, önerme değıllerdir. Bununla beraber onların kendi aralarında, tasdik ile inkârın karşı oldukları tarzda, karşı oldukları söylenir. Çünkü **bu** halde de karşı-olum şekli aynıdır. Gerçekte, tıpkı söz gelimi, **o oturuyor'un o oturmuyor'a karşı**

olduğu önermelerde tasdikin inkâra karşı olduğu gibi, gene böylece bu örneklerden her birine giren nesneler de (karşıdırlar: söz gelimi, **filân** adam oturuyor, **filân adam** oturmuyor'a karşı olduğu gibi. Apaçıktır ki yoksunluk ile sahibolma göreliler gibi aynı şekilde, birbirine karşı değildirler. Onların bütün varlığı karşı olanın hakkında tasdik edilmiş olmaktan ibaret değildir; görme'ye, körlük'ün görmesi denilmemiştir ve görelilik de başka bir tarzda vâki olmamıştır. Bunun gibi, körlük de görme'nin körlüğüdür denilemez: bu, görmenin körlüğünden daha çok görmenin yokluğudur. — Bundan başka, bütün görelilik terimler bağımlıdırlar, öyle ki hattâ kendinin göreliler sayısı içinde bulunduğunu farzetsek bile, körlük kendisi ile görelilikte bulunduğu şeyin bağımlısı olacaktır. Öyleyse burada bağlaşma yoktur, çünkü görmenin körlüğün görmesi olduğunu söylemiyoruz.

Fakat yoksunluğa ve sahibolmaya giren terimlerin karşı-olmaları, zıdlar gibi de değildir; işte tutamağı. — Bir yandan, aralarında hiçbir orta terim olmıyan zıdlara gelince, içinde bulundukları veya hakkında tasdik edildikleri konuda, onlardan birinin daima varolması gerekli olarak lâzımdır. Çünkü biz dedik ki biri veya öbürü, kendilerini kabul eden konuya gerekli olarak ait olmak zorunda bulunan zıdlar arasında hiçbir orta terim yoktur: hastalık'la

sağlık, tek'le çift hali böyledir. — öbür yandan da bir orta terimi olan zıddar için, onlardan birinin konuya ait olması hiç de gerekli değildir; gerçekte, onları alan her konunun ister istemez söz gelimi, ak veya kara, sıcak veya soğuk olması gerekli değildir, çünkü hiçbir şey bu zıddar arasına bir orta terim sıkıştırmaktan alıkoymaz. Bundan başka, birinden biri, kendilerini kabul eden konuya gerekli olarak ait olmıyan zıddarın bir orta terimi vardır, yeter ki bunlardan biri konuya tabîî olarak ait olmasın, ateş için sıcak olmak, kar için ak olmak gibi: bu halde iki zıddan, ancak birinin belli olarak konuya ait olması gereklidir, yoksa ikisinden birinin belli olmıyarak değil. Çünkü ne ateş için soğuk olmak, ne de kar için kara olmak mümkün değildir. Bunları kabul edecek her konuya zıddarın birinden biri gerekli olarak ait değildir, yeter ki sırf kendilerine bir teki tabîî olarak ait olabilen ve bu halde rasgele her ikisini değil, ancak bir tek belli zıddı alabilen konularla ilgili bulunmıyalım. Fakat yoksunluk ve sahibolmanın sözü edildiği zaman, bütün bu dediklerimizin, hiçbiri doğru değildir. Gerçekte, kabul eden konu, , iki karşıdan birini her defasında gerekli olarak kabul etmez: henüz tabîî olarak görme sahibi olmıyana ne kördür, ne de görüyor denir. Bundan, bu taayyünlerin, aralarında hiçbir orta terim bulunmıyan zıddara katılmadığı sonucu çıkar. — Fakat bir orta

terim kabul eden zıdlar sırasına da girmezler. Çünkü onlardan birinin, herhangi bir anda, kabul eden konuya gerekli olarak ait olmaları gerekecektir. Gerçekte, bir varlık tabîî olarak, görme sahibi olmaya kabiliyetli olur olmaz bu belli niteliklerden biri değil, ya kör, veya görür olacaktır. Bu belli niteliklerden biri değil, ya birisi ya öbürü olacaktır; çünkü varlığın ya yalnız kör veya yalnız görür olması gerekli değildir. Gerekli olan, bu hallerden birinden birinin olmasıdır. O halde bir orta terimi olan zıdlar için, birinden birinin herhangi bir konuya ait olması hiçbir zaman gerekli olmadığını, fakat ancak bazı konularda iki zıddan bir tekinin belli olarak onlara ait olması gerektiğini söyledik. — Bundan apaçık olarak, zıdların karşı oldukları iki tarzdan hiçbirinin yoksunluk ve sahibolmaya göre karşı terimler haline uymadığı sonucu çıkar.

Bundan başka, zıdlar için, kabul eden konu aynı kalmak üzere birinden öbürüne bir değişiklik husule gelmesi de olabilir, yeter ki onlardan bir teki tabîî olarak konuya ait olmasın; söz gelimi, ateş için sıcak olmak gibi. Gerçekte, sıhhatli olanın hasta düşmesi, akın kara olması, soğğun sıcak olması mümkündür ve hattâ iyinin kötü, kötünün iyi olması bile mümkündür. Gerçekte, kötü adam, yaşayışında ve sözlerinde iyi yollu hareket ederse, ne kadar

az da olsa, iyilikte ilerleyebilir. Ancak bir defa hattâ pek az, nefsini ıslah ederse, onun 'bütün bütüne değişebileceği veya hiç değilse, pek büyük bir iyileşme gösterebileceği açıktır; çünkü ilk ilerleyiş ne kadar az olursa olsun, fazilete doğru gitgide daha kolayca meylolunur. Bunun içindir ki belki de, daha da mühim bir ilerleyiş kaydedecektir, ve bu ilerleyiş sürekli- ce artmakla, insan sonunda zıd halde büsbütün yerleşecektir, yeter ki bundan zamanın kıtlığı yüzünden alıkonulmasın. — Buna karşılık, sahibolma ve yoksunluk için karşılıklı bir değişikliğin olması imkânsızdır: sahibolma'dan yoksunluk'a pekâlâ bir geçit vardır, ama yoksunluk'tan sahibolma'ya imkânsızdır. Çünkü kör olan görmeyi yeniden ele geçiremez, saçsız olan yeniden saçlanamaz, dişsiz olan da dişlerinin yeniden çıktığını göremez.

Tasdik ile inkâr gibi karşı olana geçelim: karşı-olumun bizim sözünü ettiğimiz şekillerden hiçbirine göre vâki olmadığı açıktır. Çünkü ancak şimdiki haldedir ki daima bir karşı- nın doğru, öbürünün yanlış olması tamamiyle gerekli olarak lâzımdır. Gerçekte, ne zıdlar için ne göreliler için, ne de sahibolma ve yoksunluk için daima karşı olanlardan birinin doğru, öbürünün yanlış olması gerekli değildir. Söz gelimi, sağlık ve hastalık zıddır: öyleyse ne biri, ne de öteki doğru veya yanlış değildir. Gene bunun gibi, misil ve yarım görelilik olarak

karşıdırlar; ne o, ne de öbürü doğru veya yanlış değildirler. Görme ve körlük gibi, yoksunluk ve sahibolmaya giren için de düşünce aynıdır. Bir tek kelime ile, hiçbir bağlantı olmadan söylenen deyimlerden hiçbirisi doğru veya yanlış değildirler, ve sözünü ettiğimiz bütün karşı olanlar bağlantısız ifade olunur.

Bununla beraber böyle bir karakterle bil-hassa bir bağlantı içinde ifade olunan zıdlarda karşılaşıldığı anlaşılıyor. **Sokrates sıhhattedir**, gerçekte **Sokrates hastadır**'ın zıddıdır. Fakat bu deyimlerde bile, birinin doğru, öbürünün yanlış olması her zaman gerekli değildir. Şüphesiz yok, Sokrates varsa, bunlardan biri doğru, öbürü yanlış olacaktır; ama Sokrates yoksa her ikisi de yanlış olacaklardır. Çünkü Sokrates'in kendisi hiç yoksa ne **Sokrates hastadır**, ne de **Sokrates sıhhattedir** deyimleri doğru değildir. Yoksunluk ve sahibolmaya gelince, konu hiç yoksa ne o, ne de öbürü doğru değildir, hattâ konu varolsa bile birinin doğru, öbürünün yanlış olduğu her zaman vâki olmaz. Gerçekte, **Sokrates görmeye sahiptir**, **Sokrates kördür**'e yoksunlukla sahibolma gibi karşıdır. Sokrates **varsa** bu deyimlerden birinin doğru, öbürünün yanlış olması gerekli değildir. (Çünkü Sokrates henüz tabîî olarak görmeye güçlü olmadıkça, iki önerme de yanlış - tır); Sokrates hiç yoksa her iki deyim de, yani

görmeye sahibolması da, kör olması da yanlış-
tır.

Tasdik ve inkâr için bu bambaşkadır: konu varolsun veya olmasın, her halde biri doğru, öbürü yanlış olacaktır. Gerçekte, diyelim ki Sokrates hastadır ve Sokrates hasta değildir: Sokrates'in kendisi varsa bu iki önermeden birinin doğru, öbürünün yanlış olduğu açıktır; Sokrates yoksa gene böyledir, çünkü Sokrates yoksa onun hasta olduğunu söylemek yanlıştır ve onun hasta olmadığını söylemek doğrudur. — Böylece her zaman birinin doğru, öbürünün yanlış olma hassası ancak tasdik ve inkâr gibi karşı olan şeylerde bulunur.

11.

iyiliğin zıddı gerekli olarak kötülüktür; birtakım hususi haller üzerine dayanan tümevarım gereğince bu apaçıktır. Söz gelimi: sağlığın zıddı hastalık, cesaretin zıddı korkaklıktır ve ilâh...; ama bir kötülüğün zıddı kâh bir iyiliktir, kâh bir kötülük. Bir kötülük olan ihtiyacın zıddı, bir kötülük olan aşırılıktır; fakat bir iyilik olan orta, aynı zamanda her ikisine de zıddır. Bununla beraber, ancak çok az hallerde böyle bir şey görülebilir, çoğu zaman kötülüğün zıddı daima iyiliktir.

Bundan başka, zıddlar içinde, birinin varlığı, öbürünün varlığını gerektirmez: Herkes

sıhhatte ise sağlık varolacaktır, hastalık da olmayacaktır. Bunun gibi, bütün varlıklar ak iseler, karalığı dışarda bırakarak, aklık varolacaktır. Üstelik, **Sokrates sıhhattedir, Sokrates** hastadır'a zıd ise iki zıd halin birlikte aynı konuya ait olmaları imkânsız olduğundan, bu zıdlardan birisi var iken öbürünün de varolması imkânsız olacaktır. Var olan, Sokrates'in sıhhatte olması olgusu ise, Sokrates'in hasta olduğu olgusu da varolamayacaktır.

Zıdların, aynı neviden veya aynı cinsten bir konuda tabîî olarak var olmak zorunda oldukları apaçıktır. Gerçekte sağlık ve hastalık hayvan bedeninde, aklık ve karalık ise sadece bir cisimde, adalet ve adaletsizlik de insan ruhunda tabîî olarak bulunurlar.

Gene zıdların teşkil ettiği çiftlerin bütün hallerde, ya aynı cins içinde, veya birtakım zıd cinsler içinde olmaları veya nihayet kendilerinin de birtakım cinsler olmaları gereklidir. Ak ile kara, gerçekte, aynı cins (cinsleri olan, renk) içindedirler; adalet ve adaletsizlik zıd cins'er içindedirler (çünkü birincinin cinsi, fazilettir; İkincisinin cinsi ise rezilettir); iyilik ve kötülüğe gelince, onlar bir cins içinde olmayıp kendileri bazı şeylerin cinsleridir.

12.

Bir şey için, dört şekilde, önce'dir, denilir, ilk ve esas mânada, zamana göredir ki bir

nesnenin bir başkasından daha yaşlı ve daha eski olduğu söylenir: daha çok zaman geçtiğinden ötürüdür ki nesneye **daha yaşlı** ve **daha** eski denilir.

İkinci olarak, varolma sırasında, karşılıklı varolmayı kabul etmiyen şey öncedir: söz gelimi, **bir** sayısı **iki** sayısından öncedir, çünkü iki varsa bundan derhal **bir'in var** olduğu sonucu çıkar. Halbuki varolan **bir** ise bundan gerekli olarak **iki'nin** varolduğu sonucu çıkmaz. Böylece **bir** sayısının varlığı, karşılıklı olarak öbür sayının varlığını gerektirmez. O halde öyle anlaşıyor ki varlık sıralanışında karşılıklı-olum kabul etmiyen şey öncedir.

Üçüncü olarak, bilimlerde ve sözlerde olduğu gibi, herhangi bir sıraya nispetle de önce denilir. Gerçekte, isbatçı bilimlerde sıraya göre önceki ve sonraki vardır: unsurlarsıraya göre, geometri önermelerinden öncedir; gramerde ise harfler hecelerden öncedir. Bunun gibi, sözlerde de giriş sözü, sıraya göre, açıklamadan öncedir.

Şimdi sözünü ettiğimiz mânalardan başka, bir başkası daha var: insana daha iyi, ve daha değerli, tabii olarak önce gibi geliyor. Gündelik dilde en çok değer verilen ve en çok sevilen insanlar hakkında, onların başkalarından **önde** oldukları söylenir. Şüphe yok bu, öncenin bütün mânalarının en uzağıdır.

işte aşığı yukarı türlü **önce** şekilleri bunlardır.

Bununla beraber öyle geliyor ki şimdi saydığımız önce mânalarının dışında bir başkası daha var. Gerçekte, varlık sıralanışında karşılıklı olum kabul eden nesnelerde, bir başka nesnenin varlığının sebebi herhangi bir sıfatla, tabii olarak önce olması gerekli gibi görünüy-
yor. Bu cinsten örnekler bulunduğu apaçıktır: gerçek adam, kendi hakkında doğru olan önerme ile varlık sıralanışına göre karşılıklanır. Gerçekten, insan varsa, kendiyle insanın varolduğunu söylediğimiz önerme de doğrudur; karşılıklı olarak da, kendisiyle insanın varolduğunu söylediğimiz önerme doğru ise insan da vardır. Bununla beraber doğru önerme, hiçbir suretle nesnenin varlığının sebebi değildir; bunun aksine olarak, insana öyle geliyor ki önermenin hakikat oluşunun sebebi herhangi bir şekilde nesnedir, çünkü önermenin doğruluğu veya yanlışlığı nesnenin varlığı veya yokluğuna bağlıdır.

Görülüyor ki bir şeyin başkasından önce olduğu beş türlü söylenir.

13.

Zamandaş, kelimenin yalın ve esas anlamında hiçbir öbüründen ne önce, ne de sonra olmayıp, oluşları aynı zamanda olan nesneler

için söylenir. Onlara, **zaman içinde beraberlik** (zamandaş) denir.

Biri hiçbir suretle öbürünün varlığının sebebi olmaksızın, varlık sıralanışında birbirine karşılıklı olan nesneler zamandaşlar. Misil ile yarımın durumu böyledir. Bu terimler birbirine karşılıklı olurlar (çünkü misil varsa yarım da vardır, yarım varsa misil de vardır), ama gene de onlardan hiçbiri öbürünün varlığının sebebi değildir.

Aynı cinsin bölümünden çıkarak birbirine karşı olan nevi'ler, tabiatları gereğince, zamandaş adını da alırlar. "Bölümde birbirine karşı"dan ben aynı bir bölüme göre karşı olan terimleri anlarım; söz gelimi, kanadlı, yürüyen ve suda yaşıyan ile zamandaşır. Bu terimler

aynı cinsten çıktıkları zaman bölüm de zamandaşır. Çünkü hayvan kanadlı, yürüyen, suda yaşıyan gibi birtakım nevi'lere bölünmüştür; bunlardan hiçbiri ne öncedir, ne de sonradır ama bu gibi terimler tabiat gereğince zamandaş görünüyorlar. Bu nevi'lerden her biri de yürüyen, kanadlı, ve suda yaşıyan nevi'lere tekrar bölünebilirler: o halde aynı bir bölüme göre aynı cinsten çıkan bu son nevi'ler içinde tabii bir zamandaşlık vardır.

Buna karşılık, cinsler her zaman nevi'lerden öncedir, çünkü varlık sıralanışı bakımından karşılıklılık yoktur: söz gelimi, suda yaşı-

yan varsa hayvan vardır, ama hayvan varsa suda yaşayan gerekli olarak var olmaz.

Öyleyse, biri hiçbir suretle öbürünün varlığının sebebi olmaksızın varlık sıralanışında birbirine karşılıklı olan terimlere tabiat gereğince zamandaş denir; bundan sonra, aynı cinsten başlayarak bölüm içinde birbirine karşı olan nevi'lere de zamandaş denir. Nihayet, basit mânada, oluşları aynı zamanda olan varlıklar da zamandaşlırlar.

14.

Altı türlü hareket vardır: oluş, yokoluş, artma, azalma, başkalaşma ve yer değişimi.

Başkalaşmadan başka bütün hareketler birbirinden açıkça farklıdırlar. Oluş, yokoluş değildir; artma veya yer değişimi de azalma değildir ve ilâh... — Buna karşılık, başkalaşmaya gelince, başkalaşmanın başkalaşmasının öbür hareketlerden birine göre gerekli: olarak vâki olup olmadığını bilmek meselesi ortaya çıkmaktadır. Gerçekte, bu doğru değildir: hemen hemen bütün tesirlenmelerimiz veya hiç değilse büyük bir kısmı bizim içimizde öbür hareketlerle hiçbir müşterek tarafı olmıyan bir başkalaşma husule getirirler, çünkü tesirlenmeye göre hareket eden şey gerekli olarak artmış veya eksilmiş değildir, ve öbür türlü hare-

ketler için de bu tıpkı böyledir. Böylece başkalaşma öbür hareketlerden ayrı olacaktır, çünkü özdeşlik olsaydı başkalaşmanın derhal çoğalmış veya eksilmiş olması, veya herhangi başka bir hareket nevi'nin onu takibetmesi gerekecekti: gerçekte, bu gerekli değildir. —

Herhangi başka bir harekete göre artmış veya hareket ettirilmiş olan için de düşünce aynıdır. Onun da başkalaşmış olması gerekecektir. O halde başkalaşmaksızın artan birtakım nesneler vardır; söz gelimi, kendine gnomon tatbik edilen dörtgen, bundan ötürü başkalaşmış olmaksızın artar, ve bütün bu türlü başka şekiller için de bu böyledir. — öyleyse hareketler birbirlerinden pek çok ayrı olacaklardır.

Umumi olanak, sükûn harekete zıddır. Ama her hareket nevi'nin hususi bir zıddı vardır: oluş'un zıddı yokoluş; artma'nın zıddı azalma; yer değişimi'nin zıddı ise yer sükûnetidir. (Bu sonuncu halde), en karşı gibi görünen hareket, zıd bir yere doğru olan değişimdir: böylece aşağıya doğru hareketin zıddı yukarıya doğru olan hareket, yukarıya doğru hareketin zıddı da aşağıya doğru harekettir. — Bütün bizim anlattıklarımızdan, incelenmesi geri kalan harekete gelince: onun zıddının ne olabileceğini ortaya koymak kolay değildir. Onun hiçbir zıddı yok gibi geliyor, yeter ki burada da, ona zıd olarak ister nitelik sükûn, ister zıd niteliğe doğru değişme karşı konulma-

sını; tıpkı yer değişiminin zıddının ya yer sükûnu, ya zıd bir yere doğru değişme olduğu gibi. Gerçekte başkalaşma niteliğe göre bir değişmedir de. öyle ki nitelik harekete karşı olan, ister nitelik sükûn, ister zıd bir niteliğe doğru olan değişmedir. Söz gelimi, ak olma kara olmanın zıddı olduğu gibi. Gerçekte zıd bir niteliğe doğru bir değişme husule geldiği zaman başkalaşma vardır.

15.

Haiz **olmak** (to echein) terimi birçok anlamlara gelir. Hal **ve** istidat mânasında veya herhangi başka bir nitelik mânasında alınır: Biz, gerçekten, bir bilgi veya bir fazilet **sahibi olmak**, deriz. — Veya nicelik olarak alınır: söz gelimi, **haiz olunan** boy büyüklüğü gibi; çünkü üç dirsek veya dört dirsek büyüklüğü **haiz olmak** denilir. — Veya bedeni çevreliyen şey anlamına alınır: bir manto veya gömlek. — Veya beden bir bölümünde olan anlamına alınır: elde yüzük gibi. — Veya hattâ beden bir bölümü mânasına alınmıştır: el, ayak gibi. — Veya bir vazo içinde mânasına alınmıştır: böylece **medimnos** buğdayı, veya testi şarabı içine alır, çünkü testi şarabı, medimnos ise buğdayı ihtiva eder, denir. Bütün bunlar “**bir vazo içinde gibi**” bir anlamda **haiz olmak** denmiştir. Sahibolma anlamına da gelir: bir eve veya bir

tarlaya **sahibolmak** diyoruz, bir adam hakkında da bir karısı **olmak**, kadın hakkında da bir kocası **olmak diyoruz**; fakat **haiz olmak** teriminin şimdi söylenen mânası en uzak bir mânâ gibi gelmektedir. Çünkü bir karısı **olmak** derken onunla beraber yaşamaktan başka hiçbir mânâ ifade etmiyoruz.

Belki başkaları **haiz olmak** teriminin daha başka anlamlarını da gösterebilirler; her halde en çok kullanılan mânalar aşağı yukarı hep sayılmıştır.

ARISTO

ORGANON

II

Çeviren

Hamdi Ragıp ATADEMİR

(İkinci basılış)

DÜNYA EDEBİYATINDAN TERCÜMELER

YUNAN KLÂSİKLERİ : 72

ORGANON

II

ÖNERME

(ikinci Basılış)

Millî Eğitim Bakanlığı Yayım M¼d¼rl¼đ¼n¼n
10/V/1963 tarih ve 7766 sayılı emriyle Yunan Klâsik-
leri serisinde ikinci defa olarak 5000 sayı basılmıştır.

ARISTO

ORGANON

II

ÖNERME

ΠΕΡΙ ΕΠΙΜΗΝΕΙΑΣ

Bu eser Hamdi Ragıp ATADEMİR tarafından
dilimize çevrilmiştir.

(İkinci Basılış)

ANKARA 1963 — MİLLÎ EĞİTİM BASİMEVİ

Bu eseri Hamdi Ragıp ATADEMİR J. Tricot'nun Fransızca (J. Vrin Basımevi, Paris 1936) tercümesinden dilimize çevirmiş, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Profesörlerinden Suat SİNANOĞLU Yunanca asliyle, Mehmet KARASAN da Fransızca tercümesiyle karşılaştırarak incelemişlerdir.

ORGANON
II
Ö N E R M E

ÖNERME

1.

İlkin ismin ve fiilin, sonra inkâr ve tasdi-kin, önerme ve sözün ne olduğunu ortaya koymak gerekir.

Sesin çıkardığı sadalar ruh hallerinin işaretleridir. Yazılmış kelimeler, sesin çıkardığı kelimelerin işaretleridir. Yazı her insanda (bir olmadığı gibi, konuşulan kelimeler de bir değildir; her ne kadar bu deyimlerin doğrudan doğruya işaretleri oldukları ruh halleri herkeste bir ise de; tıpkı bu hallerin, hayalleri oldukları şeylerin aynı oldukları gibi. Bu konu “**Ruh Üzerine**” adlı kitabımızda incelendi. Çünkü bu ayrı bir bilim kolunu ilgilendirir.

Ruhta kâh doğru ve yanlış ile ilgili olmıyan kavramlar, kâh gerekli olarak doğru veya yanlış olan kavramlar bulunduğu gibi, söz için de bu böyledir. Çünkü doğru ve yanlış, birleştirme ve ayırmada olur.

İsimler ve fiiller, kendilerine hiçbir şey eklenmezse, ne birleştirmesi, ne de ayırması olmıyan kavrama benzerler; **insan** ve **ak** gibi. Çünkü bunlar henüz ne doğru, ne de yanlıştır-

lar. işte bunun bir delili: **teke-geyik'in** pekâlâ bir mânası var; ama mutlak olarak veya zamanla ilgili olarak **vardır** veya **yoktur** eklenmedikçe o henüz ne doğru, ne de yanlıştır.

2.

İsim, zamanla ilgisi olmaksızın uylaşımli bir mânası olan ve hiçbir bölümünün, ayrı ayrı alındığı zaman, hiçbir mânası olmıyan (bir şadadır. Gerçekte, **kallippos** has adında, **hippos** (at)un kendi kendine bir mânası yoktur; **kalos hippos** (güzel at) deyiminde olduğu gibi. Bununla beraber yalın isimlerde olan, birleşik isimlerde olmaz. Yalın isimlerde, 'bölümün herhangi bir mânası yoktur. Halbuki birleşik isimlerde ayrı ayrı alınmış olarak kendisinin hiçbir mânası olmamakla beraber bölüm, bütünün mânasına katışır. Söz gelimi, **Epaktrokeles** (korsan gemisi) de **Keles** (gemi)in kendinden hiçbir mânası yoktur. — Bir şey tabiatı gereğince, isim olmayıp da, yalnız işaret olursa, buna **uylaşımli** mâna deriz; çünkü hayvanların sadaları gibi söz olmamış seslerin bir mânaları olduğu zaman bile, o seslerin hiçbirisi yine bir isim olamaz.

İnsan-olmıyan, bir isim değildir. Gerçekte böyle bir deyimi anlatmak için hiçbir ad yoktur. Çünkü bu ne bir söz, ne de bir inkârdır. Bunun için ancak belirsiz isim olduğu kabul olu-

nabilir. Çünkü o rasgele var olana da, var olmıyana da aittir.

Philon'un, Philon'a ve bu türlü başka şekiller isim değildir; bunlar bir ismin **halleri**'dir. Bu hallerin tanımlanması, her bakımdan ismin tanımlanmasının aynıdır. Şu farkla ki: **dir, idi, olacaktır**'la birleştirilince onlar bir isim için olanın aksine olarak ne doğru, ne de yanlışlar; söz gelimi; **Philon'undur, Philon'un değildir** deyimleri henüz ne doğru, ne de yanlış hiçbir şeyi olmıyan deyimlerdir.

3.

Fiil, kendi öz anlamına zaman anlamını ekliyen bir kelimedir. Bölümlerinde hiçbirisi tek başına hiçbir şey ifade etmez ve daima başka bir şey hakkında söylenen bir şeyi gösterir. Kendi öz anlamından başka, zaman ifade ettiğini söylüyorum. Söz gelimi: **sıhhat** bir isimdir. Halbuki **sıhhattedir** bir fiildir. Çünkü fazladan, bu durumun şimdi de devam ettiğini gösterir. — Bundan başka, fiil daima bir şey hakkında, söz gelimi, bir konuya ait olan veya bir konuda bulunan birtakım şeyler hakkında söylenenin işaretidir.

İyi değildir veya hasta değildir gibi bir deyim bir fiil değildir. Kendi öz mânasına zaman anlamını eklese de ve hep bir konuya ait olsa da bu türlü deyim adı yoktur. Ona yalnız

belirsiz bir fiil denilebilir; çünkü ayrılık gözetmeksizin herhangi bir şeye, varolana da, varolmıyana-da tatbik olunabilir.

Aynı şekilde, **o sıhhatte idi, o sıhhatte olacaktır** deyimleri de birer fiil değil, birer fiil “halî”dir. Halin failden farkı şudur: fiil kendi mânasına şimdiki zamanın mânasını ekler; hal ise şimdiki zamanı çevreleyen zamanı gösterir. Kendinden ve kendi kendisiyle fiil dediklerimiz gerçekte isimdir, belli bir mânaları vardır. Çünkü onları söyleyen dinliyenin düşüncesini tesbit eder, dinleyici de derhal bu düşüncüyü durdurur. Fakat henüz bir şeyin varolduğunu, veya varolmadığını ifade etmezler. Çünkü **varolmak** Veya **varolmamak**’ın nesneye delâlet eden bir anlamı yoktur. Bunları yalnız başlarına kullanmakla yetimsendiğim vakit **varolan** terimi de daha fazla bir şey ifade etmez. Gerçekten, kendi başlarına bu deyimler hiçbir şey değildir. Bunlar kendi öz mânalarına, birleşik nesnelerden ayrı olarak anlaşılması imkânsız olan bir birleşiklik (synthesis) ifade ederler.

4.

Söz, ayrı ayrı alman her bir bölümünün bir tasdik veya bir inkâr olarak değil, bir beyan olarak bir anlamı olan uygulamalı mânalı bir sadadır. Demek istiyorum ki, söz gelimi, **insan** kelimesinin pekâlâ bir mânası vardır: bununla

beraber onun varolduğunu veya **varolmadığını** anlatmaz. Ancak ona başka bir şey eklenirse tasdik veya inkâr olacaktır. Bununla beraber **insan** kelimesinin tek bir hecesinin hiçbir **mâ-**nası yoktur. **Fare** kelimesindeki **re** hecesinin de mânalı olmadığı gibi. Bu, gerçekte, bir sadadan başka bir şey değildir. Her ne kadar, yukarda söylediğimiz gibi, kendi kendine olmasa da, yalnız birleşik kelimelerde hece manalıdır.

Her sözün her halde tabii bir alet olarak değil, ama yukarıda dediğimiz gibi, uylaşımlı bir mânası vardır. Bununla beraber her söz de bir deklarativ söz değildir. Fakat ancak kendinde doğruyu veya yanlış bulunduran söz bir deklarativ sözdür. Bu da bütün halterde olmaz; böylece,, dua bir sözdür; ama ne doğrudur, ne de yanlış. — Sözün öteki çeşitlerini bir yana bırakalım. Onların incelenmesi daha çok, Retorik veya Poetik'in işidir. Şimdilik burada inceleyeceğimiz önerme'dir.

5.

Deklarativ sözün ilk çeşidi tasdik, ondan sonra gelen de inkârdır. Bütün öteki sözler ancak bağlanmakla bir olurlar.

Her daklarativ söz gerekli olarak bir fiille veya bir fiil haline bağlıdır. Gerçekte, kendisine ne **vardır**, ne **vardı**, ne de **varolacaktır** ve ne de bu türlü bir şey eklenemiyen **insan** kavramı he-

nüz bir deklarativ söz değildir. — Fakat o zaman **hayvan — yürüyen — iki ayaklı** gibi bir deyim neye bir oluyor da, çok olmuyor? Şüphe yok, deyimi bir tek yapacak olan bu kelimelerin birbiri ardınca telâffuz olunması değildir. Ne olursa olsun, bu meselenin çözümü başka bir bilim koluna düşer.

Deklarativ söz ister tek bir şeyi, ister bölümlerin bağlanmasından hâsıl olan bir şeyi ifade etsin, birdir. Buna karşılık, tek bir nesneyi değil de, bir çokluğu ifade eden, veya bölümleri arasında hiçbir bağ bulunmıyan önermeler birleşik önermelerdir. — isim ve fiile yalın bir beyan diyelim; çünkü ya bir soruyu cevaplandırırken, veya kendiliğinden bir hüküm verirken, bu yolda bir ifadenin bir önerme teşkil ettiği söylenemez.

Bu önermelerin bir çeşidi yalındır: söz gelimi, bir şey hakkında bir şey tasdik etmek, veya bir şey hakkında bir şey inkâr etmek gibi, öteki çeşit önerme de, yalın önermelerden yapılan önermelerdir: söz gelimi, önce birleştirilmiş bir söz de böyledir. — Yalın önerme, zaman ayrımlarına göre bir konuda bir yüklem varlık veya yokluğunu ifade eden bir sestir.

6.

Tasdik, bir şeyin başka bir şeyle bağlanmasının, beyanıdır. İnkâr, bir şeyin başka bir

şeyden ayrılışının beyanıdır. Bir şeye ait olan kendine ait değilmiş gibi; (kendine ait olmayı kendine aitmiş gibi; kendine ait olanı kendine ait gibi ; kendine ait olmayı kendine ait değilmiş gibi tasdik etmek mümkün olduğundan, ve içinde bulunulan zamanın dışında kalan zamanlara göre de aynı şey yapılabildiğinden, tasdik olunan her şeyi inkâr etmek, inkâr olunan her şeyi tasdik etmek mümkün olacaktır. Bunun sonucu olarak her tasdikin karşı olan bir imkân, her inkârın da bir karşı tasdiki bulunduğu apaçıktır. — Bir tasdikin ve bir inkârın karşı — olmalarını çelişme diye adlandıralım. Karşı (opposé) dan da aynı bir konunun aynı bir yüklemine beyan eden, fakat sofistlerin kurnazlıklarına karşı koymak üzere bizim ilâve ettiğimiz başka açıklamalara dokunmaksızın sadece homonim olmayacak bir önerme anlarım.

7.

Bütüncül (l'universel) ve tekil (le singulier) şeyler bulunduğundan, tabiatı birçok konular hakkında tasdik edilmiş olana bütüncül; böyle olmayana da tekil derim. Söz gelimi, **insan**, bütüncül ; **Kallias** tekil bir terimdir. Gereкли olarak filân şeyin bir şeye ait olduğu veya olmadığı önermesi arasına bir bütüncüle, arasına da bir tekcile uygun gelecektir.

Bir bütüncül hakkında bir yandan bir şe-

yin kendisine ait olduğu, bir yandan da ona ait olmadığı bütün olarak söylenirse, zıd önermeler elde edilir. Bir bütüncülü bütün olarak beyan etmekten, söz gelimi, **her insan aktır, hiçbir insan ak değildir** gibi birtakım önermeler teşkil etmeyi kastederim. Fakat tamamiyle bütüncüle taallûk etmekle beraber, bütün olarak söylenmemişlerse, (ifade olunan şeyler arasına zıd olsalar da, bunlar zıd önermeler değildirler. Birtakımı bütüncül olanlara taallûk edip de bütüncül olarak beyan edilmemiş olan önermelerin örnekleri işte şunlardır: **insan aktır, insan ak değildir, insan pekâlâ bir bütüncüldür.** Fakat önerme bütün olarak alınmamıştır. Çünkü **bütün** terimi bütüncülü ifade etmeyip yalnız bütüncül olan konunun bütün olarak alındığını ifade eder. Fakat bütüncül olan yükleme, bütüncül yüklenirse, önerme doğru olmayacaktır. Çünkü bütüncül olanın bütüncül yükleme yüklendiği hiçbir tasdik doğru olamaz: **bütün insanlar, bütün hayvanlardır** önermesi gibi. Çelişme adını verdiğim karşı-olum bütün olarak alınan bütüncül bir konuyu ifade eden bir tasdikin, bütün olarak alınmamış olan aynı konuyu ifade eden bir inkâra karşı-olmasıdır.

Söz gelimi:

— **Her insan aktır. — Bütün insanlar ak değildir.**

— **Hiçbir insan ak değildir. — Bazı insanlar aktır.**

Zıdlık karşı-olumu, bütüncül 'bir konunun tasdikinin bütüncül bir İkonunun inkârına karşı-olmasıdır. **Söz gelimi:**

— **Her insan aktır. — Hiçbir insan ak değildir.**

— **Her insan âdildir. — Hiçbir insan âdil değildir.**

Görülüyor iki bu sonuncu önermeler aynı zamanda doğru olamazlar. Halbuki zıdları, aynı konu için arasına aynı zamanda doğru olabilirler. Söz gelimi:

Bazı insanlar ak değildir, bazı insanlar aktır, gibi.

Bütüncüle taallûk eden ve bütün olarak alınan her çelişiklik hakkında biri böylece gerekli olarak doğru, öteki gerekli olarak yanlışdır. Tekcil olana taallûk edenlerde de hal böyledir. Söz gelimi: **Sokrates aktır, Sokrates ak değildir** gibi. Fakat birtakım bütüncül olanlara taallûk etmekle bütün olarak alınmamış olan önermeler için daima birimin doğru, ötekinin yanlış olduğu söylenemez; gerçekte insanın hem ak olduğunu, hem ak olmadığını; hem güzel olduğunu, hem de güzel olmadığını söylemek doğrudur. Çünkü insan çirkinse, güzel değildir; bir şey oluyorsa, henüz bu şey değildir. ilk bakışta, düşünülebilir iki **insan ak değildir** önermesinin aynı zamanda hiçbir **insan**

ak değildir mânasına gelir görünmesinden ötürü burada bir saçmalık vardır. Bununla beraber bu önermeler ne aynı şeyi ifade ederler, ne de aynı zamanda gerekli olarak doğru ve yanlış değildirler.

Yine apaçıktır ki tek bir tasdika tek bir inkâr tekabül eder. Çünkü inkârın tasdik tarafından açıkça tasdik olunan yüklemın kendisini inkâr etmesi, ve konu tekil olsun, bütüncül olsun, bütüncül ise bütüncül olarak veya bütüncül olmıyarak ele alınsın, — bu konuya taallük etmesi gerekir. **Söz gelimi: Sokrates aktır. Sokrates ak değildir** dediğim gibi. Fakat yüklem başka bir yüklemse veya bu yüklem aynı kalarak konu başka bir konu ise o zaman karşı inkârın karşısında değil, büsbütün başka bir inkârın karşısında bulunulacaktır. **Her insan aktır'ın zıddı bazı insanlar ak değildir; bazı insanlar aktır'ın zıddı hiçbir insan ak değildir; insan akdır'ın zıddı da insan ak değildir** olur.

Böylece şimdi tek bir tasdika tek bir inkârın çelişik olarak karşı olduğunu ve bu önermelerin hangi önermeler olduğunu gösterdik. Zıdların büsbütün başka önermeler olduğunu ilâve ettik. Ve bu önermelerin hangileri olduğunu açıkladık. Son olarak iki çelişik önermeden daima birinin doğru, ötekinin yanlış olmadığını ortaya koyduk; bunlardan birinin doğru-

luğunun ötekinin yanlışlığını niçin ve ne zaman gerektirdiğini söyledik.

8.

Konu bütüncül olsun ve bütüncül olarak alınsın, veya böyle olmasın, bir tek konunun bir tek yüklenimi ifade eden tasdik veya inkâr bir tektir. Söz gelimi: **her insan aktır, bazı insanlar ak değildir; insan aktır, insan ak değildir; hiçbir insan ak değildir; bazı insan aktır** gibi. Şu şartla ki **ak** kelimesinin tek bir mânası olsun.

Buna karşılık, tek bir isim, gerçekten tek bir şey teşkil eden iki şeye tatbik olunursa, tasdik bir tek değildir; inkâr da bir tek değildir. Söz gelimi: **elbise** kelimesinin hem **at**, hem de **insan** anlamına geldiği ileri sürülürse, **elbise aktır** önermesi tek bir tasdik olmayacaktır. Üstelik, bir tek karşı inkâr da olmayacaktır. Gerçekte, bu önerme hiçbir suretle **insan ve at aktırlar** önermesinden farklı değildir. Bu önermede de şu iki: **at aktır** ve **insan aktır** önermelerinden farklı değildir. Öyleyse bu son iki önerme birçok şeyleri ifade ettiğine, yani karışık olduğuna göre, apaçıktır ki ilk önerme de ya birçok şeyleri ifade eder, veya hiçbir şey ifade etmez. Çünkü **insan-at** diye bir şey yoktur. Bundan bu önerme çeşitleri için de iki çelişik önermeden birinin gerekli olarak doğru, ötekinin de yanlış olmadıkları sonucu çıkar.

9.

Şimdi veya geçmişte varolan şeylere taallûk eden tasdik veya inkâr gerekli olarak doğru veya yanlıştır. Bütüncüllere taallûk eden ve bütüncül olarak alınan (çelişik) önermelerden de daima biri doğru öteki yanlıştır; söylediğimiz gibi, tekcil konular için de bu böyledir. Buna karşılık, bütüncül olanlara taallûk edip de bütüncül olarak alınmamış olan önermelerin sözü edilirse, bu gereklilik yoktur; bu nokta üzerinde de düşündüklerimizi anlattık.

Falkat tekceillere taallûk eden olacaklar için aynı şey söylenemez. Gerçekte, her tasdik veya inkâr doğru veya yanlış ise, yine gerekli olarak, her şey vardır veya yoktur. Bunun sonucu olarak bir kimse filân şeyi olacağını, bir başkası da bu aynı şeyin olmayacağını tasdik ederse, şüphe yok, bunlardan birinin doğruyu söylemesi gerekmektedir. Çünkü her tasdik veya her inkâr doğru veya yanlıştır. (Tasdik ve inkâr, gerçekte, bu türlü hallerde aynı zamanda doğru olamazlar.) Çünkü **ak vardır** veya **ak yoktur** demek doğru ise gerekli olarak, ak vardır veya ak yoktur. Ve karşılıklı olarak, ak varsa veya de doğru idi; ak yoksa yanlışsa düşülür; yanlışsa de doğru idi; ak yoksa yanlışsa düşülür; yanlışsa düşülürse, ak yoktur. Bundan tasdik veya in-

ÖNERME

kârın gerekli olarak doğru veya yanlış olduğu sonucu çıkar.

Bu böyle olunca, ister tesadüfün etkisiyle ister belirsiz bir tarzda, gelecekte gelişigüzel varolabilen veya yokolabilen hiçbir şey ne vardır, ne de olur; amma hiçbir belirsizlik olmaksızın gereklilikten doğar. Gerçekte, ya tasdik eden, yahut inkâr eden doğruyu söyler. Aksi halde bir olgu, gelişigüzel olabilir veya olmayabilirdi. Çünkü belirsizlik şimdi veya gelecekte şu veya bu şekilde davranmaya karşı ilgisizlikten başka bir şey değildir.

Bundan başka, bir şey şu anda ak ise, onun ak olacağını önceden tasdik etmek doğru olurdu. öyle ki herhangi bir olgu hakkında olduğunu Veya olacağını söylemek daima doğru idi. Fakat bir şeyin varolduğunu veya varolacağını söylemek daima doğru olsaydı onun varolmaması veya olmayacağı mümkün değildir. Öyleyse olmamazlık edemiyen bir şeyin olmaması imkânsızdır. Olmaması imkânsız olan da gerekli olarak, olur. Böylece bundan bütün olacakların gerekli olarak, oldukları sonucu çıkar. Bunun sonucu olarak da, belirsiz bir tarzda veya tesadüfün etkisiyle, hiçbir şey olmaz; çünkü tesadüfün olduğu yerde gereklilik yoktur.

Ne tasdikin, ne de inkârın doğru olmadıklarını ileri sürmek de mümkün değildir. Söz gelimi: filân olgu ne gerçekleşecek, ne de ger-

çekleşmiyecektir denemez, ilkin, bunun sonucu şudur ki tasdik yanlış idiyse inkâr doğru olmazdı, bu defa da inkâr yanlış idiyse, tasdik doğru olmayabilirdi. Sonra: bir şeyin hem ak, hem büyük olduğu doğru ise, bu iki niteliğin ikisinin birden ona ait olmaları gerekir; bu niteliklerin ona yarın ait olacaklarını tasdik etmek doğru ise, onlar da yarın gerçekte ona ait olacaklardır. Fakat bir olgu hakkında, yarın kendisinin ne gerçekleştireceğinin, ne de gerçekleştiremeyeceğinin söylenemeyeceği kabul olunursa belirsizliğin kendisi ortadan kalkacaktır. Misal olarak bir deniz savaşı alınırsa, deniz savaşının ne olacağının, ne de olmayacağının söylenememesi gerekir.

Şu halde ister bütüncül olanlara taallûk eden ve bütün olarak alınan önermelerin, ister tekil olana taallûk eden önermelerin sözü edilsin, her tasdik ve her inkâr için, gerekli olarak, zıdlardan birinin doğru, ötekinin yanlış olduğu, ve oluştta hiçbir belirsizlik bulunmadığı; fakat aksine olarak bütün şeylerin gerekliliğin etkisiyle varoldukları ve olmak üzere bulundukları kabul edilirse işte bu ve buna benzer daha birçok saçmalıklara düşülür. Bu düşünce gereğince, şu işi yaparsak şöyle olacak; şu işi yapmazsak şöyle olmayacak diye ne fikir yürütmeye, ne de emek vermeye artık hacet kalmıyacaktır. Gerçekte, hiçbir şey bir adamı on bin yıl sonrası için şöyle olacaktır, bir başkasını da şöyle

olmayacaktır demekten alıkoymaz; öyle ki gerekli olarak olacak olan, hangisi olursa olsun, bu iki sözden o anda doğru bulunanıdır. Üstelik, gerçekte, bir tasdik veya inkâr yapmanın veya yapmamanın pek önemi yok. O halde açıktır İki gerçeklik, filân veya falanın tasdik veya inkârına rağmen, ne ise odur. Çünkü olguları gerçekleştirecek veya gerçekleştirmeyecek olan, on bin yıl önce Veya başka 'bir zamanda, tasdik veya inkâr edilmiş olmaları değildir. Öyle ki nesneler çelişik önermelerin biri hakikate uygun olacak şekilde bulunsalardı, o önermenin her zaman gerçekleşmesi gerekli olurdu; hem olguların hepsi her zaman gerekli olarak vâki olacak şekilde cereyan ederlerdi. Çünkü varolacağı doğru olarak söylenen bir şey gerçekleşememezlik edemez. Vâki olan bir şeyin gerçekleşeceğini söylemek her zaman doğru idi.

Fakat bu sonuçlar kabul olunamazlarsa, — gerçekte, biz görüyoruz ki, olacak şeylerin ilkesi düşüncede ve iştedit, ve umumi olarak daima fiil hailinde varolmıyan nesnelerin gelişigüzel varolmak veya olmamak imkânını haizdirler. Bu nesneler varoldukları kadar varolmıyabili'rlirler de; bunun sonucu olarak vâki olabilirler de, olmayabilirler de. Gözlerimiz önünde bu türlü birçok haller var. Söz gelimi: şu elbise ikiye kesilebilir, bununla beraber kesilmeyebilir de; ama daha önce yıpranabilir. Bunun gibi, kesilmemiş de olabilir. Çünkü onun

kesilmemezlik imkânı olmasaydı artık önceden de yıpranıp eskimiş olmayacaktı. Bunun için kendisine bu türlü bir mıkân isnat olunan başka her olgu için de bu tıpkı böyledir.. Bunun sonucu olacak diyorum iki bütün nesnelerin varolmaları veya vâki olmaları gerekliliğin sonucu değildir. Olurda, bir kısmı bir belirsizliğin sonucudur; o zaman da, tasdik veya inkâr birbirinden ne daha doğru, ne de daha yanlış olur. Bir kısmında da, ağır basan bu değil de öbürü olabilse de, belli bir yönde temayül daha kuvvetli ve daha duraklı olur.

Varolanın varolduğu zaman olması, varolmıyanın varolmadığı zaman olmaması, iste gerçekten gerekli olan budur. Fakat bu demek değildir ki olan her şeyin gerekli olarak varolması, ve olmıyan her şeyin de gerekli olarak varolmaması gerekir. Çünkü her varlığın varolduğu zaman gerekli olarak varolduğunu söylemekle mutlak surette gerekli olarak varolduğumu söylemek aynı şey değildir. Varolmıyan her şey için de bu böyledir. — Çelişik önermelere uygun gelen ayırt ta aynıdır. Her şey gerekli olarak vardır veya yoktur; olacaktır veya olmayacaktır. Bununla beraber bu almaslar ayrı ayrı göz önünde tutulursa ikisinden hangisinin gerekli olduğu söylenemez. Bir örnek alıyorum: gerekli olarak yarın bir deniz savaşı olacaktır, veya olmayacaktır; ama yarın bir deniz savaşı olması gerekli değildir: olmamasının da gerekli olma-

dığı gibi. Fakat yarın deniz savaşının olması veya olmaması: işte gerekli olan budur. Önermeler nesnelerin kendilerine uydukları kadar doğru olduklarından bundan şu çıkmaktadır: bu nesneler belirsiz bir halde iseler ve güç halinde zıd ilseler, bunlara karşılık olan çelişik önermeler için de bunun böyle olması gerekir. Her zaman varolmıyan veya her zaman yokolmıyan varlıklar için de olup biten tamamıyla budur. Gerekli olarak o zaman iki çelişik önermeden birinin doğru, öbürünün yanlış olması gerekir, fakat gerekli olarak ne o, ne de öbürüdür. Gerçekte, birinden biridir; ve her ne kadar biri öbüründen daha doğru olsa da, henüz doğru veya yanlış değildir.. Bunun sonucu olarak tasdik ve inkâr gibi birbirine zıd olan iki önermeden birinin doğru, ötekinin yanlış olması, şüphe yok, gerekli değildir. Gerçekte, henüz varolmakla, yalnız varolmak veya olmamak gücünde olan nesnelerin hali varolan nesnelerin haline benzemez; bu bizim şimdi açıkladığımız gibidir.

10.

Tasdik, bir şeyin ister bir isim olan, ister bir ismi olmıyan herhangi bir şeye taallûkunu ifade eder. Fakat tasdikte yüklenilen şeyin bir tek olması, kendinin yüklenildiği konunun da bir tek olması gerekir. (Daha yukarıda **isim'den ve isim olmıyan'dan ne** anladığımı açıkladım. Gerçekte, **insan-olmıyan** teriminin artık olarak

bir isim olmayıp belirsiz bir isim olduğunu söyledim. Çünkü bir bakıma belirsizin de ifade ettiği bir tek şeydir. Bunun gibi **sihhatte değildir** deyimi artık olarak bir fiil olmayıp belirsiz bir fiildir.) Bunun sonucu olarak, her tasdik ve her inkâr ister artık olarak bir isim ve bir fiilden, ister belirsiz bir isim ve fiilden vücut bulur.

Fiilisiz ne tasdik, ne de inkâr olur. Çünkü şu **dir** veya **olacak** veya **idi** veya **olmaktadır** veya bu türlü başka deyimler bizim koyduğumuz tanım gereğince birtakım fiillerdir, çünkü onlar kendi öz anlamlarına zaman anlamını eklerler.

Bundan, ilk tasdik ve ilk inkârın, söz gelimi, **insan vardır, insan yoktur** olduğu sonucu çıkar. Bunun ardısıra, **insan-olmıyan vardır, insan-olmıyan yoktur** gelir. Sonra sırasıyle: **her insan vardır, her insan yoktur, her insan-olmıyan vardır, her insan-olmıyan yoktur** önermeleri gelir. Halin dışında kalan bütün zamanlar için de aynı muhakeme yürütülür.

Vardır (dir) fiili üçüncü terim olarak fazladan yükletildiğinde, karşı önermelerin sayısı o zaman diki misli olur. Söz gelimi: **insan âdildir** önermesinde **dir** fiili (buna ister isim, ister fiil densin) tasdikin üçüncü unsurunu teşkil eder, işte bu sebeple, burada dört önerme olacaktır. Bunlardan ikisi ardardınca sıralanışlarına göre tasdik ve inkâra nispette birtakım yoksunluklar

olarak bulunacaklardır. Fakat öbür ikisi için bu böyle olmayacaktır.

Demek istiyorum ki **dir** fiili hem **âdil** terimine, hem **âdil-olmıyan** terimine eklenmiştir. Olumsuz önermeler için de bu böyledir. Şu halde önermeler -dört tane olacaktır.

Açıklamamızın anlaşılması, aşağıdaki tablo ile kolaylaşmış olacaktır:

(I)

(A)

(B)

(A) nın inkârı:

İnsan âdildir.

insan âdil değildir.

(D)

(G)

(G) nin inkârı:

**İnsan âdil-olmıyan insan âdil-olmıyandır.
değildir.**

Bu çeşitli hallerde görüldüğü üzere, **dir** ve **değildir**, **âdil'e** ve **âdil-olmıyan'a** eklenecektir. Öyleyse bu önermelerin sıralandıkları düzen Analitiklerimizde gösterdiğimiz gibi, bu düzendir.

ismin tasdiki bütüncül olarak yapılmışsa aynı yoldan yürünür:

(II)

(A')

(B')

(A') nın' inkârı:

Her insan âdildir. Bazı insan âdil değildir.

(D')

(G')

**Bazı insan âdil-olmıyan Her insan âdil-
değildir. olmıyandır.**

Bununla beraber tablomuzdaki karşı önermeler öncekiler gibi diyagonal olarak aynı zamanda doğru olamazlar. Bu yalnız bazı hallerde mümkün olur.

Öyleyse iki çift karşı önerme işte şunlardır; ama başka iki çift önerme daha var. Bu hal, bir terim, bir çeşit konu olarak ele alınan insan-olmıyan'a eklendiği zaman vâki olur.

(III)

(A'')

(B'')

**İnsan-olmıyan
âdildir.**

**İnsan-olmıyan âdil
değildir.**

(D'')

(G'')

**İnsan-olmıyan âdil-
olmıyan değildir.**

**İnsan-olmıyan âdil-
olmıyandır.**

Fakat karşı önermelerin sayısı bundan fazla olamayacaktır. Yalnız ikonu olarak aldıkları. **insan-olmıyan** olduğundan ötürü bunlar tamamiyle öncekilerden farklı kalacaklardır.

Dir fiiliinin giremeyeceği önermelerde, **sih-hatte olur, geziniyor** denildiğinde olduğu gibi, bu tarzda yerleştirilmiş olan fiil, tatbik olunan

dir fiili imiş gibi aynı sonucu verir. Söz gelimi: **her insan sihhatte olur, her insan sihhatte olmaz: her insan-olmıyan sihhatte olur, her insan-olmıyan sihhatte olmaz.** — Gerçekte, **olmıyan her insan** dememelidir. Olumsuzluk ifade eden **olmıyan** insana eklenmelidir. Çünkü **her** terimi konunun bütüncül olduğunu değil, onun bütüncül olarak alındığını gösterir. Bu, açıkça **insan sihhatte olur, insan sihhatte olmaz, insan-olmıyan sihhatte olur, insan-olmıyan sihhatte olmaz** gibi önermelerde vâki olandan çıkar. Bu önermeler (bundan öncekilerden ancak bütüncül olarak alınmamalarından ötürü farklıdır. Bunun sonucu olarak, **her** ve **hiçbir** terimleri ismin tasdik veya inkârının bütüncül olarak alındığından başka hiçbir şey ifade etmez, önermenin öteki bölümleri aynı kalmakla yapılacak ekleme de aynı kalmak zorundadır. **Her hayvan âdildir**, önermesine zıd olan inkâr: **hiçbir hayvan âdil değildir** olduğundan bu iki önermenin asla aynı zamanda aynı konuya nispetle her ikisinin birden doğru olmayacakları açıktır. Buna karşılık, karşıları arasına aynı zamanda doğru olacaklardır. Söz gelimi: **bazı hayvanlar âdil değildir, bazı hayvanlar âdildir.**

Şimdi de bu önermelerin nasıl ardardınca geldiklerini görelim. **Her insan âdil-olmıyandır** önermesinden sonra **hiçbir insan âdil değildir** önermesi gelir; **bazı insan âdildir** önermesinin zıddı yani **bazı insan âdil-olmıyandır** gelir. Çün-

kü âdil bir insanın bulunması gerekli olarak bundan çıkar.

Gene açıkça görülüyor iki tekil konulu önermeler hakkında ortaya atılan ilgili meseleye, doğru olumsuz (bir önerme karşılık verirse, olumlu bir önerme de doğru olur. Söz gelimi: **Sokrates bilge midir?** (demek doğru olursa) — **Hayır, Sokrates bilge-olmıyandır'da** denilebilir. — Buna karşılık bütüncül konular için de bu türlü hiçbir önerme doğru değildir; daha doğrusu, doğru olan olumsuz bir önermedir. Söz gelimi: **her insan bilge midir?** (demek doğru ise) — **Hayır, öyleyse her insan bilge-olmıyandır (olumlu önermesi)** yanlıştır. Halbuki **öyleyse bazı insan bilge değildir** olumsuz önermesi doğrudur. Bu sonuncu karşıdır; bundan önceki zıddır.

insan-olmıyan, veya âdil-olmıyan gibi belirsiz isimli veya fiili deyimler, isimsiz ve fiilsiz birtakım inkârlar gibi telâkki edilebileceklerdir. Hakikatte ise, öyle değildir. Gerçekte, daima inkâr gerekli olarak doğru veya yanlıştır; öyleyse kendime başka bir şey eklenmeksin **insan-olmıyan** demekle yetimsemek, **insan'**dan daha fazla bir şey dememektir. Hattâ hakikat veya yanlış içinde daha az bulunmaktır.

Her insan-olmıyan âdildir önermesi mâna yönünden önce geçen önermelerden hiçbirinin aynı değildir; zıddı olan: **bazı insan-olmıyan**

âdil değildir önermesi de böyledir. Buna karşılık, **her insan-olmıyan âdil-olmıyandır** önermesi, **hiçbir insan-olmıyan âdil değildir** önermesinin aynını ifade eder.

Konumun ve fiilin yer değiştirmesi, önermenin mânasında hiçbir değişiklik gerektirmez. Böylece **insan aktır; aktır insan**. Gerçekte bu böyle olmasaydı, aynı bir tasdik için birçok inkârlar olacaktı. Fakat bir tek inkârın bir tek tasdika karşılık olduğu yukarda ispat olunmuştu. Gerçekte **insan aktır** önermesinin inkârı **insan ak değildir** önermesidir ve **Aktır insan** önermesi **insan aktır** önermesindeki aynı mânayı taşımasaydı, onun inkârı ister: **ak değildir insan-olmıyan**; ister: **ak değildir insan** olacaktır. **Fakat** birincisi **aktır insan-olmıyan** önermesinin inkârı; İkincisi de **insan aktır** önermesinin inkârıdır. Böylece, bir tek önerme için iki çelişik önerme olurdu. Öyleyse isim ve fiilin yer değiştirmesinin tasdik ve inkârın anlamına tesir etmediği apaçıktır.

11.

Birçok kelimelerle ifade edilmiş olan şey, gerçekte, tek bir şey olmadan birçok konuların tek bir yüklemine, veya bir tek konunun birçok yüklemelerini tasdik veya inkâr etmek, işte bu ne bir tek tasdik, ne de bir inkârdır. Tek bir isim ile gösterilmiş olmakla beraber gene terkiplerinde gerçek bir birliği haiz olmıyan şey-

lere **bir** demiyorum. Söz gelimi: **insan**, şüphe yok, **hayvan, iki ayaklı ve medenî'dir**. Fakat o, bu bölümlerden teşekkül eden bir **birlik** olan bir şeydir de. Buna karşılık, **ak'tan, insan'dan ve gezinmek'ten** de bir şey yapılmaz. Bunun sonucu olanak, konu olarak alınan bu üç terimden tek bir yüklem tasdik olunursa, gerçekten tasdikin birliği değil, fakat gerçekte, tasdikler pek çok olmakla, artık olarak lafzî bir birlik olacaktır. Bunun gibi, tek bir konunun, yüklem olarak bu üç terimi tasdik olunursa gene de tasdikin birliği olmayacaktır. Fakat bu tasdikler gene birçok olacaklardır.

Öyleyse diyalektik sorgu, ister önermenin kendine, ister çelişikliğinin iki unsurundan birine bir karşılık istemekse, önermenin kendisi bir çelişikliğinin unsuru olmakla, verilecek karşılık, tek bir önerme olmayacaktır. Çünkü gerçekte sorgunun kendisi de, karşılık doğru da olsa, birlikten mahrumdur. Bunlar üzerine söyleyeceklerimi Topikler'de söyledim.

Aynı zamanda bir nesnenin tabiatına taallûk eden bir sorunun diyalektik bir soru olmadığı açıktır. Çünkü sorgu -çelişikliğinin her iki unsurundan birini seçmeksizin, beyan etmekte serbest bırakmak zorundadır. Gerçekten lâzım olan ilkin nesneyi tanımlamak, sonra da söz gelimi, insan'ın tanımının bu olup olmadığını sormaktır.

Arasına yüklemeler, hepsi bir yüklem teşkil etmek üzere birleşen ayrı ayrı yüklemelerin bir terkididir. Arasına, bunun aksine olarak, bu imkânsızdır. Bu fark neden ileri geliyor? insan hakkında gerçekten ayrı ayrı, hem hayvan olduğunu, hem de insan olduğunu söylemek, veya bu taayyünleri bir tek olarak birleştirmek de doğrudur. Bunun gibi, **insan** ve **ak** birleşebilen yüklemelerdir. Buna karşılık, **kunduracı** ve **iyi'nin** sözü edilirse, **iyi kunduracı** denemez. Gerçekte, ayrı ayrı alınan her yüklemın doğruluğunun birleşik yüklemın doğruluğunu gerektirdiğini kabul etmek bir sürü (Saçmalıklara sürükliecektir. Söz gelimi: **insan** hakkında insanı ve ak'ı; bunun sonucu olarak da, bütün yüklemi tasdik etmek doğrudur; Sırası gelince ona **ak** yüklenirse orada ak ile beraber bütün yüklem bulunacaktır. Bu ise, **insan-ak-ak'ı** yüklem olarak verecektir. Ve böylece bu sonsuz sürüp gidecektir. **Çalgıcı**, **ak** ve **gezinen** için de böyledir. Bu yüklemelerin terkipleri çoğaltılabilecektir. Bunun gibi, (diyebiliriz ki) **Sokrates**, **Sokrates** ve **insan** ise o, aynı zamanda **Sokrates--insan'dır** da; veya Sokrates, **insan** ve **iki ayaklı** ise o aynı zamanda **insan-iki ayaklı'dır** da. Bunun sonucu olarak, mutlak bir tarzda yüklem birleşmelerinin daima mümkün olduğunu tasdik etmek, şüphe yok, birçok saçmalıklara düşmektir. Şimdi burda konulması uygun olan ilke nedir, onu söyleyelim.

Kendileri hakkında bir şey tasdik olunabilen yüklem ve terimler arasında ister aynı bir konuya, ister birbirlerine ilinti olarak yüklenenlerin hepsi birlik kuramayacaklardır. Söz gelimi, **insan ak** ve **çalgıcıdır** önermesini alalım: **ak ve çalgıcı** tek bir şey teşkil edemezler. Çünkü her ikisi de aynı konuya atacak ilinti olarak aittir. Hattâ **ak çalgıcıdır** demek doğru olsaydı bile **çalgıcı** ve **ak** terimleri gene tek bir şey teşkil edemeyeceklerdi. Çünkü ilinti olarak çalgıcı aktır. Öyle ki **ak** ve **çalgıcı** terimleri tek bir şey teşkil etmek üzere birleşmeyeceklerdir. Bunun içindir ki mutlak olarak **iyi-kunduracı** denemez. Halbuki **hayvan-iki ayaklı** denebilir. Çünkü bu son halde yükleme, ilinti olarak yapılmamıştır. Bunun gibi, birbiri içinde bulunan yüklem için de bu mümkün değildir. Böylece ne **ak** birçok defalar birleştirilebilir, ne de insana **insan--hayvan** veya **insan-iki ayaklı** denebilir. Çünkü **hayvan** ve **iki ayaklı, insan** içinde vardır.

Buna karşılık, bir hususi şey hakkında tasdiki doğru olan şey, mutlak mânada da doğru olabilir. Söz gelimi: belli filân insan için insan olduğu, veya ak insan için ak insan olduğu söylenebilir. Bununla beraber bu her zaman mümkün olamaz; söz gelimi, eklenen terim içinde çelişiklik bulunan karşı bir şey varsa, ancak o zaman mümkün olur. Böylece ölmüş bir adamın insan olduğunu söylemek doğru değildir, hattâ yanlışır bile. Fakat eklenen terim içinde buna

benzer bir şey yoksa yükleme muteberdir. Bir çelişiklik, terim içinde bulunduğça **yüklemeyi** her zaman yanlış kıldığı halde, bulunmadıkça yüklemeyi her zaman doğru kılmaz: bu böyle değil mi? **Homeros filân şeydir**, söz gelimi, şair'dir sözünü alalım: bundan Homeros'un varolduğu çıkar mı, çıkmaz mı? Çünkü **dir** fiili **Homeros** hakkında ancak ilinti olarak tasdik edilmiştir; **dir'in** tasdiki ancak **Homeros'un** şair olduğunu anlatır; hiç de mutlak mânada onun varolduğunu ifade etmez.

İsimlerin yerine tanımları konulduğu ve yükleme ilinti olarak değil, öze göre yapıldığı vakit kendilerinde hiçbir çelişiklik bulunmayan bu yüklemelerde ancak, mutlak olarak tekil bir konunun bir yüklemine tasdik etmek hakkına sahibolunacaktır. Varolmıyana gelince: o, sanının konusu olduğundan ona vardır demek doğru olmaz. Nitekim onun hakkındaki sanı, onun varolduğu değil, yok olduğudur.

12.

Bu ayırtlar yapıldıktan sonra, mümkünü ve mümkün-olmıyanı, olağanı ve olağan-olmıyanı, imkânsız ve gerekliyi ifade eden tasdik ve inkârların kendi aralarında ne yolda bulunduklarını incelemek gerekir. Gerçekte, mesele bazı güçlükler arz eder.

Birleşik deyimler arasında, kendi araların-

da çelişik olarak karşılaşanların **dir** veya **değildir** fiiliyle birbirine karşılık teşkil edenler olduğunu kabul ediyoruz. Söz gelimi, **insan vardır**'ın inkârı **insan-olmıyan vardır değil, insan yoktur**'dur; **insan aktır**'ın inkârı **insan ak-olmıyan-dır** değil, **insan ak değildir**'dir. Gerçekte tasdik veya inkâr herhangi bir konu için doğru olduğundan bundan, **odun, ak-olmıyan insandır** denilebileceği sonucu çıkacaktır.

Bu böyle ise, **dir (vardır)** fiilinin eklenmediği önermelerde de hal böyle olacaktır. Yerini alan fiil, o zaman aynı işi görecektir. Böylece **insan geziyor**'un inkârı **insan-olmıyan geziyor** değil, **insan gezmiyor** olacaktır. Gerçekte, **insan geziyor** demekle **insan gezinicidir** demek arasında hiçbir fark olmayacaktır.

Bunun sonucu olarak, bütün hallerde bu böyle olursa, **bunun olması mümkündür**'ün inkârı **bunun olmaması mümkündür** olup, **bunun olması mümkün değildir** olmayacaktır. Fakat pekâlâ, aynı bir şey fark gözetmeksizin varolabilir veya olmayabilir gibi geliyor: kesilebilen, gezinebilen her şey kesilmeye veya gezinmiyebilir. Bunun sebebi güç halinde böyle olan her şeyin iş halinde de her zaman böyle olmadığıdır. Öyle ki inkâr ona da ait olacaktır. Çünkü gezmek gücü olan her şey gezmiyebilir de; görmek gücü olan her şey görmiyebilir de. Bununla beraber karşı önermelerin aynı konu için

doğru olmaları imkânsızdır. **Bunun varolması mümkündür**'ün inkârı **bunun varolmaması mümkündür** olmaz. Gerçekten, dediğimizden ya aynı konu hakkında aynı yüklem hem tasdik, hem de inkâr olunamayacağı, veya olumlu veya olumsuz önermeleri (teşkil etmeye ya rıyan **dir (vardır)** veya **değildir (yoktur)** fiillerinin eklenmesi olmadığı sonucu çıkar, öyleyse sonucun kabul olunamayacağı gerçekse, seçilmesi gereken ikincisidir.

Böylece, **bunun varolması mümkündür** önermesinin inkârı **bunun varolması mümkün değildir** olur. Gerçekte, imkân **bunun varolması olağan değildir** önermesi olan **bunun varolması olağandır** önermesi için muhakeme aynıdır. Bu, öteki önermelerde de, söz gelimi, gerekli ille ve imkânsızla ilgili önermelerde de aynı şekilde olur. Gerçekte bu, daha yukarda incelediğimiz önermelerdeki gibi olur; öbürü, insanı bahis konusu eden bu önermelerde **dir (vardır)** veya **değildir (yoktur)** fiilleri ekleniyordu. Burada da aynıyla **bunun varolması** ve **bunun varolmaması** deyimleri sözün konusu rolünü oynarlar; **mümkündür** ve **olağandır** deyimleri eklenmişlerdir [ve yukardaki doğruya ve yanlışla taallük eden **dir (vardır)** ve **değildir (yoktur)** fiillerinde olduğu gibi] bir şeyin imkânını ve imkânsızlığını belli ederler.

Bunun varolmaması mümkündür'ün inkârı

bunun varolması mümkün değildir olmayıp, **bunun varolmaması mümkün değildir** olur. **Bunun varolması mümkündür**’ün inkârı **bunun varolmaması mümkündür** değil, **bunun varolması mümkün değildir** olur. Bunun için burada **bunun varolması mümkündür** önermesiyle **bunun varolmaması mümkündür** önermesi arasında karşılıklı bir bağlaşma var gibidir. Gerçekte aynı şey **var** ve **yok** olabilir. Çünkü **bunun varolması mümkündür**, **bunun varolmaması mümkündür** gibi önermeler kendi aralarında çelişik değilleridir. Buna karşılık, **bunun varolması mümkündür** ve **bunun varolması mümkün değildir** önermeleri aynı zamanda aynı bir konu için asla doğru değillerdir; çünkü onlar karşıdırlar. **Bunun varolmaması mümkündür** ve **bunun varolmaması mümkün değildir** önermeleri de aynı konu için aynı zamanda gene asla doğru değillerdir.

Bunun gibi, **bunun varolması gereklidir**’in inkârı **bunun varolmaması gereklidir** olmayıp, **bunun varolması gerekli değildir** olur. **Bunun varolmaması gereklidir**’in inkârı **bunun varolmaması gerekli değildir** oluyor. — Bunun gibi, **bunun varolması imkânsızdır**’ın inkârı **bunun varolmaması imkânsızdır** değil; **bunun varolması imkânsız değildir** oluyor. **Bunun varolmaması imkânsızdır**’ın inkârı **bunun varolmaması imkânsız değildir** oluyor.

Umumi olarak yukarda dediğimiz gibi, **bu-**

nun varolması, bunun varolmaması deyimleri sözün maddesi olarak ortaya konulmalıdırlar. Sözü edilen tasdik ve inkârı yapan kiplikler (modalités)e gelince: onları **bunun varolması, bunun varolmaması** deyimlerine eklemek gerekir.

Biz aşağıdaki çift önermeleri karşı önermeler olarak göz önünde tutmaktayız :

Mümkündür.-Mümkün değildir.

Olağandır.-Olağan değildir.

İmkânsızdır.-İmkânsız değildir.

Gereklidir.-Gerekli değildir.

Doğrudur.-Doğru değildir.

13.

Önermeler şu aşağıdaki şekilde düzenlenirse, ardardınca sıralanmalar da düzenli bir şekilde olur. Gerçekte, **bunun varolması mümkündür** önermesinden sonra **bunun varolması olağandır** önermesi gelir. **Bu**, birinci önerme ile karşılığı konulabilen bir önermedir. Tıpkı, **bunun varolması imkânsız değildir** ve **bunun varolması gerekli değildir** gibi. — **Bunun varolmaması mümkündür** veya **bunun varolmaması olağandır**, önermesinden sonra **bunun varolmaması gerekli değildir** ve **bunun varolmaması imkânsız değildir** gelir. **Bunun varolması mümkün değildir** veya **bunun varolması olağan de-**

ğildir önermesinden sonra bunun varolmaması gereklidir ve bunun varolması imkânsızdır önermesi gelir. — Hasılı, **bunun varolmaması mümkün değildir veya bunun varolmaması olağan değildir** önermesinden sonra **bunun varolması gereklidir ve bunun varolmaması imkânsızdır** gelir.

Şimdi, dediklerimizi aşağıdaki tablo yardımıyla göz önünde tutalım:

(Birinci Sıra)

- 1) Bunun varolması mümkündür.
- 2) Bunun varolması olağandır.
- 3) Bunun varolması imkânsız değildir.
- 4) Bunun varolması gerekli değildir.

(İkinci Sıra)

- 1) Bunun varolmaması mümkündür.
- 2) Bunun varolmaması olağandır.
- 3) Bunun varolmaması imkânsız değildir.
- 4) Bunun varolmaması gerekli değildir.

(Üçüncü Sıra)

- 1) Bunun varolması mümkün değildir.
- 2) Bunun varolması olağan değildir.
- 3) Bunun varolması imkânsızdır.
- 4) Bunun varolmaması gereklidir.

(Dördüncü Sıra)

- 1) **Bunun varolmaması mümkün değildir.**
- 2) **Bunun varolmaması olağan değildir.**
- 3) **Bunun varolmaması imkânsızdır.**
- 4) **Bunun varolması gereklidir.**

Bunun varolması imkânsızdır ve **Bunun varolması imkânsız değildir** önermeleri, **bunun varolması mümkündür** veya **bunun varolması olağandır**, **bunun varolması mümkün değildir** veya **bunun varolması olağan değildir** önermeleri ardından gelir. Bu ardınca gelme, çelişiklerden çelişiklere, fakat evirtili olur. Gerçekte, **bunun varolması mümkündür** önermesi ardınca **bunun varolması imkânsızdır** önermesinin inkârı; olumsuz olandan sonra olumlu olan gelir. Çünkü **bunun varolması mümkün değildir** önermesi ardınca **bunun varolması imkânsızdır** önermesi gelir. Çünkü **bunun varolması imkânsızdır** önermesi olumlu, **bunun varolması imkânsız değildir** ise olumsuz bir önermedir.

Şimdi gereklik kipi (pos) nin nasıl vücut bulduğunu görmeliyiz. Denilecek iki bunun bizim anlattığımız yolda olmadığı açıktır, burada mümkünün ve olağanın çelişiklerinin ardınca gelen, zıdlardır. Halbuki çelişikler birbirinden ayrıdırlar. Gerçekte, **bunun varolması gerekli değildir** önermesi **bunun varolmaması gereklidir** anemisinin inkârı değildir. Çünkü bu iki önermenin her ikisi de aynı konu için doğru olabilir-

ler; çünkü bir şeyin varolmaması gerekli olduğu zaman varolması gerekli değildir. Gerekli olanın, öteki kiplerin ardınca sıralanma (kaidele-rine uymamasının sebebi zıd olarak beyan edilen **imkânsızdır'ın gereklidir'e** eşdeğerde olmasıdır. Çünkü bir şeyin varolması imkânsızsa onun varolması değil, varolmaması gereklidir ve onun varolmaması imkânsızsa varolması gereklidir. Bundan, imkânsız ile imkânsız-olmıyan modelleri, benzer bir şekilde mümkün ile mümkün-olmıyan modelleri ardınca sıralanmış işeler, gerekli ile gerekli-olmıyan modelleri için ardardınca sıralanışın zıd tarzda olması gerektiği sonucu çıkacaktır. Çünkü — **gereklidir ve imkânsızdır'ın** özdeş anlamları değil, bizim dediğimiz gibi, ters mânaları vardır.

Daha çok, gereklinin çelişiklerinin böyle olmalarının imkânsız olduğu müdafaa olunamıyacak mı? Çünkü bir şeyin varolması gerekli olduğu zaman varolması da mümkündür. Yoksa, gerçekte bu, ardınca gelen inkâr olacaktır. Çünkü ya tasdik etmek, veya inkâr etmek icabeder. Demek o şey mümkün değilse imkânsızdır, ve böylece gerekli olarak varolması gereken bir şeyin varolması imkânsızdır; bu ise saçma olur. Öyleyse **bunun varolması mümkündür** önermesinden sonra **bunun varolması imkânsız değildir** önermesi gelir. Bu sonuncudan sonra da **bunun varolması gerekli değildir** önermesi gelir. Bundan da gerekli olarak varolmak zorunda

olanın gerekli olarak varolmadığı sonucu çıkar; bu 'ise saçmadır. — Bundan başka, **bunun varolması mümkündür** önermesinden sonra ne **bunun varolması gereklidir**, ne de **bunun varolmaması gereklidir** önermeleri gelmez. Çünkü bu **bunun varolması mümkündür** önermesinden ilki imkân çıkar. Halbuki iki öteki önermeden herhangi biri doğru ise bu iki imkân ortadan kalkacaktır. Gerçekte, (bir şey aynı zamanda olabilir de, olmayabilir de; ama onun varolması gerekliyse veya varolmaması gerekliyse o hem var, hem de yok olamayacaktır. O halde **bunun varolması mümkündür** önermesinden sonra **bunun varolmaması gerekli değildir** önermesi gelecektir. Çünkü bu **bunun varolmaması gerekli değildir** önermesi **bunun varolması gereklidir** için de doğrudur. — Bundan başka, bu **bunun varolmaması gerekli değildir** önermesi **bunun varolması mümkün değildir** önermesinden sonra gelen önermesinin çelişigidir. Çünkü bu sonuncudan sonra **bunun varolması imkânsız** ve inkârı **bunun varolmaması gerekli değildir** önermesi olan **bunun varolması gereklidir** önermeleri gelir. — Böylece çelişiklerin ardardınca sıralanışları da bizim gösterdiğimiz şekilde olur, ve böyle bir halden hiçbir imkânsızlık çıkmaz.

Bunun varolması gereklidir önermesi ardınca **bunun varolması mümkündür**'ün gelip gelmediği âkla gelebilir; yoksa, gerçekte ardardınca gelecek olan, çelişiktir; yani **bunun var-**

olması mümkün değildir önermesidir. Bunun çelişik olmadığı ileri sürülürse o zaman bunun, **bunun varolmaması mümkündür** önermesi olduğunu kabul etmek gerekecektir. Şu halde gerekli olarak varolana tatbik olunan bu iki önermenin ikisi de yanlıştır. — Bununla beraber, buna karşılık, aynı bir şey kesilebilir veya kesilmiyebilir; varolabilir veya olmıyabilir gibi geliyor. Öyle ki bundan gerekli olarak varolanın, olmaması mümkündür sonucu çıkacaktır. Bu ise yanlıştır. — Fakat varolabilmenin, veya gezebilenin de güc halinde zıdlar olduğunun da daima doğru olmadığı açıktır. Bunun doğru olmadığı haller var. En başta, usluk (aklî) bir şeyi olmıyan şu mümkünlerin sözü olduğu vakit, söz gelimi, ısıtmak gücüne, başka bir deyimle, usluk olmıyan bir güce sahibolan ateş gibi. Usluk güçler, güç halinde birçok sonuçları olan, yani zıd olan güçlerdir. Halbuki usluk olmıyan güçler hep bu halde olmazlar; demin dediğim gibi, ateşin hem ısıtması, hem de ısıtmaması mümkün değildir; ve her zaman iş halinde bulunan bütün öteki şeyler için de bu böyledir. Bununla beraber usluk olmıyan güçlerden bazılarının da aynı zamanda zıdları olması da olabilir. Fakat biz bu sözleri, her gücün, hattâ aynı mümkün anlamına cevap verdikleri zaman bile zıdlar kabul etmediğini göstermek için söyledik. Öbür yandan da, bazı güçler ikircil mânada söylenilirler. Gerçekte, **mümkün** mutlak bir

terim değildir. Arasına o, iş halimde olması yönünden gerçeği ifade eder ; söz gelimi, bir adam gerçekte gezdiği için gezebilir denildiğinde olduğu gibi. Ve umumi olarak bir şey, mümkün olması tasdik edilenin daha önceden iş halinde gerçekleşmiş bulunmasından ötürü mümkündür. Anasına da o şeyin gerçekleşebileceğini ifade eder, söz gelimi: bir insanın gezebileceğinden ötürü gezebildiği söylenildiğinde olduğu gibi. Bu son türlü güç, hareket etmekte olan varlıklara aittir. Halbuki ilki hareketsiz varlıklarda da bulunabilir. Her iki halde de zaten gezen ve fiil halinde bulunan insan için olduğu kadar yalnız güç halinde bulunan insan için de böyle bir varlığın yürümesinin veya varolmamasının imkânsız olmadığı söylemek doğrudur. Halbuki böyle bir imkânı, mutlak bir gereklilik hakkında tasdik etmek doğru değildir. Onu öbür türlü gereklilik hakkında tasdik edebiliriz. — Sonuç: mademki bölümcül (le particulier) den sonra bütüncül (l'universel) geliyor; öyleyse her mümkün için bu böyle olmasa da, gerekliden de mümkün çıkar.

Şüphe yok, gerekli ve gerekli-olmıyan, her şeyin, varolmalarının ve varolmamalarının ilkesidir. Bütün geri kalanlar bundan çıkmış gibi düşünülebilirler. Şu dediklerimiz açıkça gösterir İki gerekli olarak varolan iş halinde de vardır. Bunun sonucu olarak, öncesiz-sonrasız varlıkların önceliği varsa, işin de gücden önce ol-

ması gerekir. Bazı varlıkların, söz gelimi, ilk özler gibi, güçsüz fiili varsa, öbürlerinin de güçle birlikte fiili vardır. Onlar tabiatleri gereğince, önce; ama, zamana göre, sonradırlar; başkaları da hiçbir zaman fiil halinde değil, artık güç halindedirler.

14.

Mesele tasdikın, zıddının inkârda veya başka bir tasdikte olup olmadığını bilmekle ortaya konulur; **her insan âdildir** diyen önermenin zıddı **hiçbir insan âdil değildir’ midir**, yoksa **her insan âdildir’in** zıddı, **her insan adaletsizdir** önermesi midir? Örnek olarak: **Kallias âdildir, Kallias âdil değildir, Kallias adaletsizdir** önermelerini aldığımızda, bu önermelerin hangilerinin zıd olduklarını araştırmak gerekir.

Gerçekte, sesin çıkardığı sadalar zihinde gelip geçenlerle birlikte olup giderse zihinde zıd bir yüklemi olan hüküm, söz gelimi, **her insan âdildir** hükmü **her insan adaletsizdir** hükmüne zıd olduğu gibi, zıd ise; söylenilen tasdikler için de gerekli olarak bunun böyle olması gerekir. Buna karşılık, zihinde, zıd **olan** zıd yüklemli hüküm değilse, tasdika zıd olacak olan tasdik de değildir. Bu, beyan edilmiş olan inkâr olacaktır. Bunun sonucu olarak, yanlış bükme zıd olan doğru hükmün kendisi olduğunu incelemek gerekir: inkârın hükmü mü, yoksa olumlu olarak zıddı ortaya koyan hüküm mü ?

Bir örnek alıyorum; işte: iyi hakkında iyi olduğunu söyleyen doğru bir hüküm; onun iyi olmadığını söyleyen yanlış başka bir hüküm. Sonra, bunlardan ayrı olarak kötü olduğunu söyleyen bir üçüncüsü daha. Bu son iki hükümden hangisi doğru olana zıddır ? Tek bir zıd olduğuna göre bu ilki hükümden hangisine göre orada zıdlık olacaktır? Zıd şeylere taallûk etmeleriyle zıd hükümleri tanımlamak gerektiğine inanmak bir yanılmadır. Gerçekte, iyi için iyi olduğunu söylemek, kötü için de kötü olduğunu söylemek, şüphesiz bu, aynı ve tek bir hükmü beyan etmek ve hakikati anlatmaktır. İsterse bu birçok veya tek bir hükme taallûk etsin, Bununla beraber konular burada zıddırlar. — Hükümleri zıd yapan şey onların zıd konulara taallûk etmeleri değil, daha çok aynı bir ikonu üzerinde zıd bulunmalarıdır.

Bir: **iyi iyidir**; bir de: **iyi iyi değildir** hükmünü ele alalım. İyiye ait olmıyan ve ait olmıyan herhangi bir başka yüklem bulunduğunu da kabul edelim. Bu şartlar içinde doğru bükme zıd olarak ne konuya ait olmıyanı konuya yükliyen hükümler, ne de ona ait olanı ona yüklemeyi reddeden hükümler ortaya konulamıyacaklardır. (Gerçekte, her iki halde de hükümler, kendisine ait olmıyanı konuya yükliyenleri de, kendisine ait olanı konuya yüklemiyenleri de, hepsi sonsuz sayıda olacaklardır). — Gerçekte ancak kendisinde yanlış bulunan hüküm-

ler zıd olacaklardır. Öyleyse (böylesine hükümlerin kaynağı oluşlara (geneseis) elverişli şeylerdir; oluşlar, karşılarda vâki' olduğundan yanlış için de bu böyledir.

Bu böyle olmakla, iyi hem iyi, hem de kötü olmayandır. Bu taayünlerden birincisi öz yönünden ona ait değildir; ikincisi de yalnız ilinti olarak ona aittir. Çünkü onun kötü olmayıyan olması ilintilik yönündendir. Fakat doğru hüküm, bir konunun doğrudan doğruya özüne tallûk ettiği zaman daha doğru ise; yanlış hüküm de o zaman daha yanlıştır. Öyleyse **iyi iyi değildir** hükmü öz yönünden iyiye ait olan bir şeye taallûk etmesiyle yanlış hükümdür; halbuki **iyi kötüdür** hükmü ilinti yönünden iyiye ait olana taallûk etmektedir. Bundan: iyyinin inkârını anlatan hükmün iyyinin zıddını anlatandan daha yanlış olacağı sonucu çıkar. Fakat en büyük yanlış, herhangi bir konu üzerinde, hakikate zıd olan hükmü teşkil etmekten ibarettir; çünkü zıdlar aynı bir cinsde en çok farklı olan ne varsa, onlardır. Öyleyse iki hükümden biri doğru hükme zıd ise ve inkârı ifade eden hüküm daha zıd ise artık olarak zıd olacak olanın bu sonuncu olduğu apaçıktır, **iyi kötüdür** hükmüne gelince: gerçekte, bu bir hükümler birleşmesinden başka **bir** şey değildir. Çünkü, şüphe yok, aynı zamanda **iyi, kötü değildir**'i kasdetmek gereklidir.

Bundan başka, hattâ öbür hallerde bile, an-

cak nesnelerin benzer şekilde bulunmaları doğru ise o zaman bizi ilgilendiren halde de dediğimiz doğruluğu gerçekleştirmiş gibi görünebilecektir. Çünkü ya her yerde zıdlık inkârda bulunuyor, ya hiçbir yerde. Öyleyse zıddı olmıyan terimler için yanlış hüküm, doğrunun zıddı olandır : söz gelimi, insanın insan olmadığını hükmetmek yanlış bir hüküm vermektir. Bu inkârlar zıd olduktan sonra öbür inkârlar da zıddırlar.

Üstelik, iyinin iyi olduğunu hükmetmek, iyi-olmıyanın iyi olmadığını hükmetmek; demek olur, iyinin iyi olmadığını hükmetmek ise iyi-olmıyanın iyi olduğunu da hükmetmektir. Şu halde doğru bir hüküm olan **iyi-olmıyan iyi değildir'in** zıddı ne olacak? Şüphesiz, **iyi-olmıyan kötüdür** hükmü olmayacak. Çünkü o da pekâlâ, doğru olabilir. Halbuki doğru bir hüküm hiçbir azman doğru bir hükme zıd olamaz; gerçekte, iyi-olmıyan bir şeyin kötü olduğu da olabildiğinden bundan iki hükmün aynı zamanda doğru olabildikleri sonucu çıkar. **iyi-olmıyan kötü değildir** hükmü de daha doğru veya daha yanlış değildir. Çünkü bu taayyünler birlikte varolabildiklerinden bu hüküm de doğru olabilir. Öyleyse **iyi-olmıyan iyi değildir'in** zıddının gerçekte, yanlış bir hüküm olan **iyi-olmıyan iyidir** olması kalıyor, **iyi iyi değildir hükmünün iyi iyidir** hükmünün zıddı olduğunu ortaya koymaya da böyle erişilmiş olur.

Hattâ olumlu olanı (bütüncül **olarak alsak** da açıkça hiçbir **fark** olmayacaktır; o **zaman** onun zıddı olumsuz bütüncül olacaktır. Söz gelişi, **her iyi olan iyidir**'i anlatan hükmün zıddı **iyi olan hiçbir şey iyi değildir** hükmü olacaktır. Gerçekte, **iyi iyidir** hükmü **iyi bütüncül** olarak alınmışsa iyi olanın iyi olduğumu anlatan hükmün özdeşidir ve bu sonuncu hiçbir .suretle **iyi olan iyidir** hükmünden farklı değildir. Aynı düşünce iyi-olmıyana taallûk eden hükümler için de ileri sürülebilir.

Öyleyse bunlar hüküm için böyle olursa ve söylenen tasdikler ve inkârlar zihinde olanların işaretleri iseler tasdikin zıddının bütüncül olarak alınan aynı konuya taallûk eden inkâr olduğu apaçıktır. Böylece **her iyi olan iyidir** veya **her insan iyidir** önermelerinin zıddları **iyi olan hiçbir şey iyi değildir** veya **hiçbir insan iyi değildir**; çelişikleri ise: **bazı iyi iyi değildir** veya **bazı insan iyi değildir** olur.

Ne doğru bir hükmün, ne doğru bir önermenin başka doğru bir hükme, başka doğru bir önermeye zıd olamadığı da apaçıktır. Gerçekte, zıd önermeler karşılara taallûk edenlerdir; halbuki doğru önermeler aynı zamanda doğru olabilirler. Öyleyse zıddlar aynı zamanda aynı bir konuya ait olamazlar.

ARİSTO

ORGANON III

Birinci Analitikler

Çeviren

Prof. Hamdi Ragıp ATADEMİR

İKİNCİ BASILIŞ

DEVLET KİTAPLARI MÜDÜRLÜĞÜ

Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlar ve Basılı Eğitim
Malzemeleri Genel Müdürlüğünün 13/V/1966 ta-
rih ve 6940 sayılı emriyle Yunan Klâsikleri seri-
sinde ikinci defa olarak 5000 sayı bastırılmıştır.

ARİSTO

ORGANON

III

Birinci Analitikler

Bu eseri Prof. Hamdi Ragip ATADEMİR dilimize
çevirmiştir.

İKİNCİ BASILIŞ

İSTANBUL 1966 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

GİRİŞ

BİRİNCİ ANALİTİKLER, tabîî olarak, ÖNERME kitabı ile İKİNCİ ANALİTİKLER arasın da yer alır. ARİSTO burada, son olarak daha sonra ispatçı ilme tatbik edeceği formel kıyas teorisini kurar.

Kitabın aslına uygunluğu meselesi hiçbir zaman bahis konusu olmamıştır ve kommanterciler de onu ARİSTO'ya isnat etmekte müttefiktirler. Yalnız BİRİNCİ ANALİTİKLER'in yazılmasının İKİNCİ ANALİTİKLER'den ve TOPIKLER'den önce veya sonra olup olmadığı düşünülmüştür. Umumî olarak, İKİNCİ ANALİTİKLER'den önceliği münakaşa olunamaz; bununla beraber, BİRİNCİ ANALİTİKLER'in (II. 5) tariflerin ispatı üzerinde vardığı neticeleri daha önce elde edilmiş sayan Birinci kitabın 31 ve 46 ncı bahisleri daha sonra yazılmış gibi görünmektedir. — Bir yandan da, aşağı yukarı, TOPIKLER'in BİRİNCİ ANALİTİKLER'den önce olduğu ve diyalektik araştırmanın apodiktik araştırmayı hazırladığı ve mümkün kıldığı da muhakkaktır. İlkin, eserde görüleceği üzere, ARİSTO birçok defalar, SOFİSTİK TUTAMAKLARIN ÇÜRÜTÜLMESİ'ne olduğu gibi, TOPIKLER'e de atıflar yapmaktadır. Sonra, bilhassa TOPIKLER Stageiralının formel kıyas teorisinde vardığı sonuçlara ve tahlillere hiç uymamaktadır. Bunlar KATEGORYALAR la aynı zamana ait gibi görünmek-

tedir. Bu sebepler ne kadar kuvvetli olursa olsun, ORGA NON'un türlü bölümlerinin birbirinden önceliği veya sonralığı meselesini de kesin bir şekilde halletmez: yenide» üzerinde işlenmesi ve tekrar tekrar yazılması hakkındaki hipotez mutlak olarak atılamaz.

Eldeki eser bundan öncekilerle aynı prensiplere dayanmaktadır. Yalnız notlar daha bol ve daha çoktur; belki de, bir tercümede aşılması usulden olan sınırları aştığı sanılacaktır. Buna vereceğimiz cevap kısa olacaktır. İlk, metinde raslanılan zorluklar pek büyüktür. Bundan başka, sillojistik istidlallerin pek çoğu, — ARİSTO, bunları açmağı faydasız bulmakla — sadece harflerle ve terimlerle tasarlanmış ve gösterilmiştir. Bu haddinden fazla kısalma mahzursuz da değildir. Bunun için, kommantere kadar gitmeden kendimizi vermek zorunda kaldığımız bu nankör işten okuyucuyu korumak suretiyle, hizmet edeceğimizi düşündük. Bu düşünce ile, metnin tamamıyla ARİSTO'ya has bir kısalıkla gösterilmesiyle yetimsenen kıyasların hepsini yeniden kurmaktan sakınmadık: mantıkçıların bundan şikâyet etmeyeceklerini kuvvetle umuyoruz.

J. T.

Not:	Fransızca	tercümesinde	bulunan	adı	geçen
notlar	bu	çevirmeye	alınmamıştır,	yalnız	metnin
mesiyle yetimsenilmiştir.					tercü-
					H. R. A.

ORGANON III

BİRİNCİ ANALİTİKLER

KİTAP 1

< KİYAS TEORİSİ > [1]

1.

<ÖNCÜL. TERİM. KİYAS VE ÇEŞİTLERİ
DICTUM DE OMNI ET NULLO>

İlkin araştırmamızın konusunun ne olduğunu, hangi ilim koluna bağlı olduğunu ortaya koymak gerekir. Konusu ispattır ve bağlı olduğu ilim de ispatçı ilimdir. Sonra *öncül* (Πρότασις) den, *terim*'den, *kıyas'tan* anlaşılanı, *yetkin* bir kıyasın, *eksik* kıyasın ne olduğunu tarif etmek zorundayız. Bundan sonra da bir terim için başka bir terimin bütünlüğü içinde bulunanın veya bulunmayanın neden ibaret olduğunu ve bizim *bütüncül olarak tasdik edilmek*, *bütüncül olarak inkâr edilmek*'den ne anladığımızı tarif etmek gerekecektir.

Öncül, bir şey hakkında bir şey tasdik veya inkâr eden sözdür. Bu söz de ya bütüncül, ya bölümcül, veya belirsiz olur. Bütün olarak alınan bir

[1] < > İşaretleri arasındaki kelime veya cümleler kitabın aslında olmayan ilâvelerdir.

konuya yüklemeye veya yüklememeye *bütüncül*; bir bölüm olarak alınan veya bütün olarak alınmayan bir konuya yüklemeye veya yüklememeye *bölümcül*; bütüncüllük veya bölümcüllük gösterilmeden yapılan yüklemeye veya yüklememeye *belirsiz* derim. Sözelimi: *zıtlar aynı bir ilim içine girerler* veya *bazı iyilik değildir*, gibi.

İspatçı öncüller diyalektik öncülde şu yönden ayrırırlar: İspatçı öncülde çelişmenin iki bölümünden biri alınır (çünkü ispat etmek, sormak değil, koymaktır) ; halbuki diyalektik öncülde hasma çelişmenin iki bölümünden biri sorulur. Ama her iki halde de kıyasın vücuda getirilmesi hususunda hiç bir fark bulunmayacaktır: gerçekte ister ispat olunsun, ister sorulsun, bir şeyin başka bir şeye ait olduğunu veya olmadığını koyarak kıyas yapılır. Bundan umumî olarak alınan kıyaslık bir. Öncülün bizim dediğimiz tarzda, bir şey hakkında bir şeyin tasdiki veya inkârı olacağı sonucu çıkar; o doğru ise, ilkin konulmuş ilkelerle elde edilmiş ise, ispatçıdır; halbuki diyalektik öncülde sorguyu soran, hasmından bir çelişikliğin iki bölümünden birini seçmesini ister, ama kıyas yaptığı anda, bizim *Topikler'de* açıkladığımız gibi, görünüş ve olası üzerinde bir hüküm ortaya koyar. Öncülün tabiatı, kıyaslık, ispatçı ve diyalektik öncüller arasındaki fark ileride daha doğru olarak tayin edilecektir, fakat şimdi kullanmamız için demin verdiğimiz tariflerle yetimsiyelim.

Öncülün kendilerine dağıldığı şeye, yani yüklem ile, ister varlık kendine eklensin, ister var olma-

yan kendinden ayrılınsın, yüklemın kendisi hakkında tasdik edildiği konuya *terim* derim.

Kıyas bir sözdür ki kendisinde, bazı şeylerin konulmasıyla, bu verilerden başka bir şey, sadece bu veriler dolayısıyla gerekli olarak çıkar. Sadece bu *veriler dolayısıyla* derken sonucun elde edilmesinin onlarla olduğunu söylemek istiyorum, şimdi de *sonucun elde edilmesi onlarla olur* deyimi ise yabancı hiç bir terimin, gerekli sonucu elde etmek için fazla olarak gerekmediğini ifade eder. Sonucun gerekliliğinin apaçık olması için öncüllerde konulmuş olanın dışında hiç bir şeye muhtaç olmayan kıyasa *yetkin kıyas*; kendileri, gerçekten, konulan terimlerden gerekli olarak çıkan, ama öncüllerde açıkça zikredilmemiş olan bir veya birçok şeylere muhtaç olan kıyasa *eksik kıyas* derim.

Bir terimin, başka bir terimin bütünlüğü içinde bulunduğunu söylemek, veya bir terimin, bütüncül olarak alınan başka bir terime yüklendiğini söylemek aynı şeydir. Biz de konuda öteki terimin hakkında tasdik olunmayacağı hiç bir bölüm bulunmadığı zaman bir terimin *bütüncül olarak tasdik edildiğini* söylüyoruz; *hiç bir şeye yüklenmiş olmamak* deyimi için açıklama aynıdır.

2.

<ARI ÖNERMELERİN AKSOLUNMASI.>

Her öncül ya bir arı yükleme, ya bir gerekli yükleme, ya bir olağan (***) yükleme koyar;

bu türlü öncüllerin kendileri de, her bir yüklemeye göre bir kısmı olumlu (***) öbürleri de olumsuz (***) dur; olumlu ve olumsuz öncüllerin de bir kısmı bütüncül, bir kısmı bölümcül, bir kısmı da belirsizdir. Bunun sonucu olarak, bütüncül arı yüklemede, olumsuz öncüllük terimleri gerekli olarak aksolunabilirler: söz gelimi, hiç bir zevk bir iyilik değilse, hiç bir iyilik de bir zevk olmayacaktır. Buna karşılık, olumlu öncülde, akis tamamiyle gerekli olmakla beraber bütüncül olarak yapılmayıp bölümcül olarak yapılır: söz gelimi, her zevk bir iyilik ise bazı iyilik de bir zevktir. Bölümcül önermelerde, olumlu olan gerekli olarak ve bölümcül olarak aksolunur. (Çünkü bazı zevk bir iyilik ise, bazı iyilik de bir zevktir), halbuki olumsuz olan için akis gerekliliği yoktur: insan bazı hayvana ait değilse, bundan *hayvan'ın* bazı *insana*, ait değildir sonucu çıkmaz.

Öyleyse ilkin olumsuz bütüncül öncül A B olsun. A hiç bir B ye ait olmazsa, B de hiç bir A ya ait olamayacaktır. Gerçekte, B bazı A ya, söz gelimi, G ye ait olsaydı, A nın hiç bir B ye ait olmaması doğru olmayacaktı, çünkü G bazı B dir. Fakat A her B ye aitse, B de bazı A ya aittir; çünkü B hiç bir A ya ait olmasaydı A da hiç bir B ye ait olmayacaktı; o halde A nın her B ye ait olduğu farz edilmişti. Öncül bölümcül olursa, akis aynıdır. Gerçekte, A bazı B ye aitse B de gerekli olarak bazı A ya aittir, çünkü B hiç bir A ya ait olmasaydı A da hiç bir B ye ait olmayacaktı. Fakat A bazı B ye ait değilse, B nin de bazı A ya ait olmaması gerekli değildir. Söz gelimi, B nin *hayvan* ve A nın *insan*

olduğunu kabul edelim: bazı hayvan insan değildir; ama, her insan hayvandır.

3.

<MODAL ÖNERMELERİN AKSOLUNMASI>

Akis, gerekli öncüller için de aynı tarzda yapılacaktır. Olumsuz bütüncül, bütüncül olarak aksolunur, halbuki olumlulara gelince, bunların her biri bölümcül olarak aksolunur. Gerçekte, A'nın hiç bir B'ye ait olmaması gerekliyse, B'nin de hiç bir A'ya ait olmaması gereklidir; çünkü B bazı A'ya ait olabilseydi A'nın bazı B'ye ait olması mümkün olacaktı. — Öbür yandan da, A'nın da her B'ye, veya bazı B'ye ait olması gerekli ise B'nin de bazı A'ya ait olması gereklidir; çünkü gerekli olmasaydı, A da bazı B'ye gerekli olarak ait olmayacaktı. — Buna karşılık, olumsuz bölümcül yukarıda gösterdiğimiz aynı sebepten dolayı aksolunamaz.

Olağan öncüller halinde, olağanı birçok matalarda kullandığımız için (çünkü hem gerekliye, hem gerekli olmayana, hem de mümkün olanı diyoruz) olumlular da akisleri bakımından, öncekilerde görülen aynı hal görülecektir. Gerçekte, A'nın her B'ye, veya bazı B'ye ait olması mümkünse B'nin de bazı A'ya ait olması mümkün olacaktır; çünkü hiç bir A'ya ait olmaması mümkün olsaydı A'nın da hiç bir B'ye ait olmaması mümkün olacaktı: Bu daha önce ispat edilmiştir.

Buna karşılık, olumsuzlarda, çözüm aynı değildir. Olağan denilen her şey, ister gerekli bir yükleme ister gerekli olmayan bir yükleme gereğince <öbür olumsuzlarla> aynı tarzda aksolunur. Söz gelimi, insanın at olmaması, veya akın hiç bir elbiseye ait olmaması olağandır, denilirse: birinci misalde, bir terimin öbürüne ait olmaması gereklidir; İkincide ise terimin ona ait olması gerekli değildir: Öncül <öbür olumsuzlarla> aynı tarzda aksolunur. Gerçekte hiç bir insanın at olmaması olağan ise, hiç bir atın insan olmaması da mümkündür ve hiç bir elbisenin ak olmaması mümkünse hiç bir akın elbise olmaması da mümkündür, çünkü bazı akın elbise olması gerekliyse bazı elbisenin de ak olması gereklidir. Bu daha yukarıda ispat edildi. Olumsuz bölümcülün sözü edildiği zaman, çözüm yine yukarıdaki gibi aynı olacaktır. - Fakat değişmez ve tabii olgulara taallük eden olağanların sözü edildiği zaman (işte biz olağanı bu tarzda tarif ediyoruz) olumsuz öncüllerin aksi yalın olumsuzlardaki gibi olmayacaktır: olumsuz bütüncül öncül aksolunmaz, halbuki bölümcül aksolunur. Bu çözüm, olağanın sözünü ettiğimiz zaman apaçık olacaktır. Şu anda daha önce dediklerimize şu aydınlatmayı eklemekle yetimsiyelim: bir yüklemenin hiç bir konuya veya bazı konuya ait olmaması olağandır, önermesi şekil bakımından olumludur. Çünkü *olağandır* deyimi, gerçekte *dir* ile aynı sıraya konulmuştur ve *dir* eklendiği yüklemelelerde her zaman ve her halde bir tasdik yaratır: söz gelimi; *iyi-olmayandır*, *ak-olmayandır* veya bir kelime ile, *şu - olmayandır* gibi. Ama bu da son-

radan gösterilecektir. Her halde akiste, bu öncüller öbür olumlu önermeler nasılsa öyle olacaklardır.

4.

<BİRİNCİ ŞEKİLDE KATEGORİK
KIYAS >

Bu ayrımlar ortaya konulduktan sonra, şimdi her kıyasın hangi vasıtalarla ne zaman ve nasıl vücut bulduğunu söyleyelim. Daha sonra ispattan bahsedeceğiz. Ama daha umumî mahiyeti yüzünden kıyasın, ispattan önce ele alınması gerekir, gerçekte, ispat bir nevi kıyastır, ama her kıyas bir ispat değildir.

Üç terim arasında, küçük terim orta terimin bütünlüğü içinde bulunacak, orta terim de büyük terimin içinde bulunacak veya bulunmayacak şekilde birtakım münasebetler bulunduğu zaman, uçlar arasında gerekli olarak yetkin kıyas vardır. — Kendi de başka bir terim içinde bulunan ve kendi içinde bir başka terimi ihtiva eden ve bu yüzden bir orta durumda olan terime *orta* derim; hem kendi bir başka terim içinde bulunan, hem de kendi içinde bir başka terim bulunan terime *uçlar* derim. — A her B hakkında, B de her G hakkında tasdik ediliyorsa gerekli olarak A da her G hakkında tasdik edilir. *Hepsi hakkında tasdik*'den ne anladığımızı daha yukarıda gösterdik. — Bunun gibi A hiç bir B hakkında tasdik edilmiyorsa, ve B her G hakkında tasdik ediliyorsa, bundan A'nın da hiç bir G ye ait olmayacağı sonucu çıkar.

Büyük terim, bütüncül olarak alınan orta terime aitse, ama orta terim bütüncül olarak alınan küçük terime ait değilse, uçların kıyası olmayacaktır, çünkü bu verilerden gerekli olarak hiç bir sonuç çıkmayacaktır. Gerçekte, büyük terimin bütüncül olarak alınan küçüğe ait olması veya olmaması mümkündür, öyle ki bundan ne bölümcül bir sonuç, ne de bütüncül bir sonuç gerekli olarak çıkmaz. Gerekli sonuç çıkmayınca da bu öncüller kıyas vücuda getiremezler. Bütüncül yükleme terimi olarak, söz gelimi, *hayvan*, *insan*, *at'ı*; bütüncül yüklememe terimleri olarak da *hayvan*, *insan*, *taş'ı* alalım. Aynı şekilde, ne büyük terim bütüncül olarak alınan orta terime ne orta terim bütüncül olarak alınan küçük terime ait olmadığı zaman bu tarzda da kıyas olmayacaktır. Yükleme terimleri: *ilim*, *çizgi*, *tıp sanatı*; yüklememe terimleri: *ilim*, *çizgi*, *birlik*.

O halde bütüncül terimlerle karşı karşıya bulunulduğu zaman bu şekilde kıyasın kâh olacağı, kâh olmayacağı; kıyas varsa terimlerin gerekli olarak bizim gösterdiğimiz gibi bulunmak zorunda oldukları, ve aksine olarak, bu tarzda bulunurlarsa kıyasın mevcut olacağı açıktır. Fakat terimlerden birinin konusuna bütüncül olarak, öbürünün de bölümcül olarak taallük ettiğini farz edelim. Bütüncül büyük uca, ister olumlu, ister olumsuz olarak taallük ettiği zaman, bölümcül de küçük uca olumlu olarak taallük ederse, gerekli olarak bir yetkin kıyas elde olunur. Buna karşılık, bütüncül küçük uca

taallûk ederse veya terimler kendi aralarında bambaşka bir münasebette bulunuyorlarsa, kıyasın olması imkânsızdır. — Orta terimin, içinde bulunduğu uca *büyük uç*, orta terime bağlı olana da *küçük uç* derim. — O halde A her B ye, B de bazı G ye ait olsun. *Hepsi hakkında tasdik edilmek* bizim başlangıçta söylediğimiz şeyi ifade ederse, gerekli olarak A bazı G ye aittir. — A hiç bir B ye ait değilse, B de bazı G ye ait ise gerekli olarak A da bazı G ye ait değildir, bu ise yine bizim *hiç bir şeye yüklenmiş olmamak* tarifimize uygundur. Böylece yetkin kıyas elde olunacaktır. — B G öncülü belirsiz ise, olumlu olması şartıyla çözüm aynıdır: gerçekte, öncül belirsiz veya bölümcül olsun, kıyas aynı olacaktır.

Fakat bütüncül ister olumlu, ister olumsuz olarak küçük uca taallûk ederse, büyük önerme olumlu, olumsuz, belirsiz veya bölümcül olsun, kıyas olmayacaktır: söz gelimi, A bazı B ye ait olursa veya olmazsa ve B her G ye ait olursa. Yükleme terimleri: *iyi, hal, tedbir*; yüklememe terimleri *iyi, hal, cabillik*. — Bir yandan da, B hiç bir G ye ait olmazsa, A bazı B ye ait ise, veya ait değilse, veya her B ye ait değilse bu tarzda da kıyas olamaz. Terim misalleri: *ak, at, kuğu kuşu*; *ak, at, karga*. — AB öncülü belirsiz ise yine aynı terimler işe yarıyabilirler.

Bütüncül ister olumlu ister olumsuz olarak büyük uca, bölümcül ise küçük uca olumsuz olarak taallûk ederlerse, bu küçük belirsiz olsun bölümcül olsun yine kıyas olmayacaktır: söz gelimi, A her B

ye ait ise, B de bazı G ye ait değilse veya her G ye ait değilse. Gerçekte, büyük terim, bölümcül olarak alınmakla orta terimin kendine ait olamayacağı küçük terimin bütünü üzerinde tasdik edilecek veya edilmeyecektir. Terim olarak: *hayvan*, *insan* *ak'ı* alalım; sonra haklarında insanın tasdik edilemediği ak nesneler arasından *kuğu kuşu*, *kar'ı* seçelim : kıyas olmayacak şekilde, *hayvan* birinin bütünü hakkında tasdik edilmiş, öbürünün bütünü hakkında inkâr edilmiştir, öyle ki kıyas olmayacaktır. Şimdi A nın hiç bir B ye ait olmadığını ve B nin de bazı G ye ait olmadığını kabul edelim ve terim olarak: *cansız*, *insan*, *ak'ı* alalım; sonra da kendileri hakkında insanın tasdik edilmediği ak nesneler arasından *kuğu kuşu* ve *kar'ı* alalım. *Cansız* birinin bütünü hakkında tasdik, öbürünün bütünü hakkında inkâr edilmiştir. — Bundan başka, mademki B nin bazı G ye ait olmadığını söylemek belirsiz bir deyimdir. B ister hiç bir G ye ait olmasın, ister her G ye ait olmasın, herhalde B nin bazı G ye ait olmadığı doğrudur.) Ve mademki bu cinsten terimler 3 nin hiç bir G ye ait olmayacağı tarzda alınmış iseler fBizim daha yukarıda gösterdiğimiz gibi) hiç bir kıyas olmayacaktır; şu halde böyle bir terimler münasebetinden kıyas çıkmayacağı açıktır: yoksa öbür halde de kıyas olacaktır. Olumsuz bütüncül bir öncül konulursa böyle bir ispat yapılabilir.

<Konunun ve yüklemnin> münasebetlerinin her ikisi de ister olumlu, ister olumsuz olarak bölümcül olduğu zaman da; veya biri olumlu, öbürü olumsuz; veya biri belirsiz, öbürü belirli; veya her ikisi

de belirsiz olduğu zaman hiç bir suretle kıyas olmayacaktır. Bütün bu hallerde müşterek terim misalleri: *hayvan, ak, at; hayvan, ak, taş*.

Dediklerimizden açıkça çıkar ki bu şekilden bir bölümcül kıyasta, terimler, bizim gösterdiğimiz gibi münasebetlerde bulunmak zorundadırlar, yoksa hiç bir kıyas mümkün değildir. — Şu da açıktır ki bu şeklin içine giren bütün kıyaslar yetkindirler (çünkü hepsi yetkinliklerini başlangıçta konulan öncüllerden alırlar), ve bütün sonuçların bölümcül olduğu kadar bütüncül, olumsuz olduğu kadar olumlu olarak, bu şekil vasıtasıyla ispat edilebilirler. Böyle bir şekle *birinci* derim.

5.

<İKİNCİ, ŞEKİL KATEGORİK KİYAS>

Aynı bir terim, bütüncül olarak alınan bir konuya ait olunca ve bütüncül olarak alınan öteki konuya ait olmayınca veya bütüncül olarak alınan iki konudan ona da öbürüne de ait olunca veya ait olmayınca bu şekle *ikinci* diyorum. — Bu şekilde orta terim dediğim her iki konu hakkında tasdik edilen terimdir; her iki uç kendileri hakkında bu orta terimin tasdik edildiği terimlerdir; büyük uç, orta terimin en çok yakınına konulan; küçük uç ise orta terimden en çok uzaklaştırılmıştır. Orta terim uçların - dışına konulmuştur ve yeri ilk yerdir. O halde kıyas, hiç bir suretle bu şekil içinde yetkin olmayacaktır, ama terimler bütüncül olsunlar veya bütüncül olmasınlar kıyas sağlam olacaktır.

Terimler bütüncül iseler, orta terim bütüncül olarak alınan konuya ait oldukça, bütüncül olarak alınan bir başka konuya ait olmadıkça olumsuz olan ikisinden hangisi olursa olsun, kıyas olacaktır, yoksa kıyas mümkün değildir. Gerçekte, hiç bir N hakkında tasdik edilmeyip her X hakkında tasdik edilen M terimini alalım. Mademki olumsuz aksolunabilir, N hiç bir M ye ait olmayacaktır. Fakat; M nin her X e ait olduğu farz edilmişti. Sonuç olarak, N hiç bir X e ait olmayacaktır. Bu daha yukarıda ispat edildi. — Şimdi M her N ye ait ise, ama hiç bir X e ait değilse, X de hiç bir N ye ait olmayacaktır. Gerçekte, H hiç bir X e ait değilse, X de hiç bir M ye ait değildir. Ama M her N ye aittir, dedik. O halde X hiç bir N ye ait olmayacaktır, çünkü birinci şekilde karşılaşılması olur. Fakat olumsuz aksolunabildiğinden, N de hiç bir X e ait olmayacaktır. Bunun sonucu olarak bu, aynı kıyas olacaktır.

Bu sonuçları saçmalığa irca yoluyla ispat etmek de yine mümkündür.

Terimlerin böyle bir münasebette oldukları zaman bir kıyasın teşekkül ettiği apaçıktır; fakat bu yetkin bir kıyas değildir, çünkü onun gerekliliği, yetkinliğini başlangıçta konulan öncüllerden almaz, fakat daha başkalarını ister.

Fakat M her N ve her X hakkında tasdik edilmişse burada da kıyas olamaz. Orta terim öz olmak üzere yükleme için: *öz*, *hayvan*, *insan*; ve yüklememe için: *öz*, *hayvan*, *sayı*, terimleri alınabilir. M ne hiç bir N hakkında, ne de hiç bir X hakkın-

da tasdik edilmediği zaman da yine kıyas yoktur. Yükleme terimleri misalleri: *çizgi*, *hayvan*, *insan*; yükleme için: *çizgi*, *hayvan*, *taş*.

Görülüyor ki terimleri bütüncül olan bir kıyasta, bizim başlangıçta gösterdiğimiz gibi, terimler gerekli olarak münasebette olmak zorundadırlar; başka bir tarzda bulunurlarsa hiç bir gereklilik çıkmaz.

Şimdi orta terimin uçlardan birine bütüncül olarak taallük ettiğini farz edelim. Orta terim büyük terime ister olumlu, ister olumsuz olarak, bütüncül olarak taallük ettikçe ve küçük terime bölümcül olarak ve bütüncül önermeninkine zıt bir tarzda taallük ettikçe (*zıt bir tarz*'dan bütüncül önerme olumsuz ise bölümcülün olumlu olduğunu, bütüncül olumlu bölümcülün olumsuz olduğunu anlarım), gerekli olarak olumsuz bölümcül bir kıyas elde olunur. Gerçekte, M hiç bir N ye ait olmayıp bazı X e ait ise, gerekli olarak N bazı X e ait değildir. Çünkü olumsuz aksolunabildiğinden, N hiç bir M ye ait olmayacaktır. Halbuki M nin bazı Xe ait olduğu farz edilmişti: bunun için N bazı X e ait olmayacaktır; çünkü birinci şekil bir kıyas elde olunacaktır. — Öbür yandan, M her N ve ait olup bazı X e ait değilse, gerekli olarak N bazı X e ait değildir. Çünkü N her X e ait ise ve M de her N hakkında tasdik edilmişse, gerekli olarak M her X e ait olacaktır; M nin ise bazı X e ait olmadığı farz edilmişti. M her N ye ait olup her X e ait değilse, N nin her X e ait olmadığı sonucunu çıkaran bir kıyas olacaktır. İspat daha yukarıdakinin aynıdır. — Buna

karşılık, M her X hakkında tasdik edilip her N hakkında tasdik edilmemişse burada kıyas olamaz.

Terim misalleri: *hayvan, öz, karga; hayvan, ak?*

karga. — M hiç bir X hakkında tasdik edilmeyi» bazı N hakkında tasdik edildiği zaman da yine sonuç çıkarılamaz. Yükleme terimleri için misaller: *hayvan, öz, birlik; yüklememe için: hayvan, öz, ilim.*

Bütüncülün bölümcüle karşı olduğu hallerde, kıyasın ne zaman olacağını ve ne zaman olmayacağını ortaya koyduk. Fakat benzer şekilde yani her ikisi de olumsuz veya her ikisi de olumlu birtakım öncüllerle karşılaşırsa kıyas mutlak surette mümkün değildir.

İlkin olumsuz olduklarını farzedelim ve büyük ucu da bütüncül olarak koyalım: söz gelimi, M nin hiç bir N ye ve bazı X e ait olmadığını söyleyelim. O zaman N nin ya her X e ait olması, veya hiç bir X e ait olmaması mümkündür. Yükleme terimlerine misal: *kara, kar, hayvan.* Bütüncül yükleme terimlerini bulmaya gelince, M bazı X e aitse ve bazı X e ait değilse bu mümkün değildir. Çünkü N her X e ait ise, ama M hiç bir N ye ait değilse M hiç bir X e ait olmayacaktır. Fakat M nin bazı X e ait olduğu farzedilmişti. Bu şartlar içinde, terim bulmak imkânsızdır: başvurmaklığımız gereken belirsiz yoluyla ispattır. Mademki gerçekte, M nin, hiç bir X e ait olmadığı zaman bile bazı X e ait olmadığı doğrudur ve mademki hiç bir X e ait olmadığı zaman ortada kıyas yoktu, bu şartlar içinde, şimdi de ortada kıyasın olmayacağı açıktır.

Şimdi öncüllerin olumlu olduğunu ve bütüncülün önce olduğu gibi olduğunu farz edelim: yani, M her N ye ve bazı X e ait olsun. O zaman mümkündür ki N hem her X e ait olsun, hem de hiç bir X e ait olmasın. Bütüncül yüklememe terimlerine misal: *ak*, *kuğu kuşu*, *taş*. Bütüncül yükleme terimleri bulmaya gelince: bu bundan önceki aynı sebeple imkânsızdır, başvurmamız gereken belirsiz yoluyla ispattır. — Fakat bütüncül küçük uca taallük ederse, yani M hiç bir X e ait değilse, ve bir yandan da, M bazı N ye ait değilse N için her X e ait olmak, hiç bir X e ait olmamak mümkündür. Yükleme terimlerine misal: *ak*, *hayvan*, *karga*; yükleme terimlerine misal: *ak*, *taş*, *karga*. — Fakat öncüller olumlu iseler, yüklememe terimleri, söz gelişi: *ak*, *hayvan*, *kar*; yükleme terimleri: *ak*, *hayvan*, *kuğu kuşu* olabilirler.

İmdi görülyor ki öncüller aynı şekilde ve biri bütüncül öbürü bölümcül oldukları zaman kıyas mutlak surette mümkün değildir. — Orta terim bölümcül olarak alınan her bir uca ait ise veya bölümcül olarak alınan her bir uca ait değilse veya bölümcül olarak alınan birine aitse, ve bölümcül olarak alınan öbürüne ait değilse veya bütüncül olarak alınan uçlardan hiçbirine ait değilse, veya, onlara belirsiz bir tarzda aitse yine kıyas mümkün değildir. Bütün bu hallerde müşterek terimlere misal: *ak*, *hayvan*, *insan*; *ak*, *hayvan*, *cansız*.

Bu dediklerimiz açıkça gösterir ki terimler, aralarında şimdi gösterdiğimiz münasebetlerde bulunurlarsa gerekli olarak bir kıyas elde olunur, ve kı-

yas varsa,, terimler de gerekli olarak bu tarzda münasebetlerde bulunurlar. Fakat bu şekildeki bütün, kıyasların eksik oldukları (çünkü hepsi de ancak bazı mütemmim önermeler yardımıyla bütünü gerçekleştirebilirler. ki bu önermeler ya gerekli olarak terimlerde muhtevirdirler, veya, söz gelimi, saçmaya götürme yoluyla ispat halinde hipotez olarak konulmuşlardır). Ve olumlu sonucu olan bir kıyasın bu şekil vasıtasıyla elde edilmediği, bunun aksine olarak bütün kıyasların bölümcüler kadar bütüncülerin de olumsuz sonucu oldukları da apaçıktır.

6.

< ÜÇÜNCÜ ŞEKİL KATEGORİK KIYAS. >

Fakat bütüncül olarak alınan bir terime bir terim ait ise öbür terim ait değilse, veya bu bütüncül olarak alınan aynı terime her ikisi de ait iseler, veya ne o, ne de öbürü ait değillerse, o zaman böyle bir şekle *üçüncü* derim. Bu şekilde iki ucun kendinin yüklemi olduğu terime *orta*; yüklemelerin kendilerine de *uçlar*; orta terimden en uzak olana *büyük uç*, en yakın olana *küçük uç* adını veriyorum. Orta, uçların dışında bırakılmıştır, ve son yeri işgal eder. — Kıyas bu şekilde de yetkin olamaz, ama terimler ortaya bütüncül olarak veya olmayarak taallük ederlerse, kıyas sağlamdır.

Bunlar, söz gelimi, P ve R her S ye ait olduğu zaman bütüncül olarak taallük ederlerse bundan P

nin gerekli olarak bazı R ye ait olacağı sonucu çıkar. Gerçekte, mademki olumlu, aksolunabilir, S de bazı R ye ait olacaktır. Bunun sonucu olarak mademki P, her S ye, S de bazı R ye aittir, gerekli olarak P de de bazı R ye aittir, çünkü bu birinci şekil bir kıyastır. Bunun da ispatını saçmaya götürme yoluyla ve ecthese yoluyla de yapmak mümkündür. Gerçekte <bu son halde > P ve R nin her ikisi de her S ye ait ise ve S lerden biri, söz gelimi N alınır, P ve R bu sonuncuya ait olacaklardır: öyle ki P bazı R ye ait olacaktır.

R her S ye ait olur ve P hiç bir S ye ait olmazsa P nin gerekli olarak bazı R ye ait olamayacağı sonucunu veren kıyas ortaya çıkacaktır. Bu, RS öncülü aksolunarak bundan önceki tarzda ispat olunabilir. Yukarıda olduğu gibi saçmaya götürme yoluyla de ispat olunabilir.

Fakat R hiç bir S ye ait değilse, ve P her S ye ait ise kıyas olmayacaktır. Yükleme terimlerine misal: *hayvan, at, insan*; yüklememe terimlerine misal: *hayvan, cansız, insan*. - iki terimin her ikisi de hiç bir S hakkında tasdik edilmediği zaman da kıyas olmayacaktır. Orta terim *cansız*, olmak üzere yükleme terimlerine misal: *hayvan, at, cansız*; yüklememe terimlerine misal: *insan, at, cansız*.

O halde bu şekilde de, terimler bütüncül oldukları vakit kâh kıyas olacaktır, kâh olmayacaktır. Gerçekte, terimlerin her ikisi de olumlu oldukları zaman, bir ucu bölümcül olarak alınan öbür uca ait olduğu sonucunu veren bir kıyas elde olunacaktır; buna karşılık, olumsuz oldukları zaman, kıyas olma-

yacaktır. Fakat biri olumlu, öbürü olumsuz oldukları zaman, olumsuz olan büyük ve olumlu olan, öbürü ise, bir ucun bölümcül olarak alınan öbürüne ait olmadığı sonucunu veren kıyas elde olunacaktır; ve hâsıl olan bunun aksi ise kıyas olmayacaktır.

Bir terim bütüncül olarak öbürü bütüncül olarak ortaya taallûk ederse, ve her ikisi olumlu iseler, terimlerden hangisi bütüncül olursa olsun, gerekli olarak kıyas vardır. Gerçekte, R her S ye ve P bazı S ye aitse, P gerekli olarak bazı R ye aittir. Çünkü tasdik aksolunabileceğinden S bazı P ye aittir, öyle ki R her S ye, S de bazı P ye ait olmakla R de bazı P ye ait olacaktır. Bundan P nin bazı R ye ait olduğu sonucu çıkar.

Öbür yandan, R bazı S ye ve P her S ye aitse, P gerekli olarak bazı R ye ait olacaktır. Çünkü bu, tıpkı yukarıdaki tarzda ispat olunabilir. Bundan önceki hallerde olduğu üzere ecthese yoluyla olduğu gibi saçmaya götürme yoluyla de ispatı yapılabilir.

Fakat bir terim olumlu öbürü olumsuz ise, olumlu terim de bütüncül ise; olumlu olan, küçük terim olmak şartıyla kıyas olacaktır. Gerçekte, R her S ye aitse ve P bazı S ye ait değilse gerekli olarak P bazı R ye ait değildir. Çünkü P her R ye ve R her S ye ait olsa P de her S ye ait olacaktır: fakat biz ait olmadığını farzettik. Bu, P nin kendine ait olmadığı S lerden birini alarak saçmaya götürmeden de ispat olunabilir.

Fakat olumlu olan büyük terim olduğu zaman, söz gelimi, P her S ve ait ise ve R bazı S ye ait değilse kıyas olmayacaktır: Bütüncül yük-

leme terimlerine misal: *canlı, insan, hayvan*. Fakat bütüncül yükleme için R bazı S ye aitse ve bazı S ye ait değilse, terim bulmak mümkün değildir Çünkü P herS ye ve R bazı S ye aitse P bazı R ye de ait olacaktır: halbuki onun hiçbirine ait olmadığı farz edilmişti. Gerçekte, yapılması gereken şey bundan önceki gibi hareket etmektir. Gerçekte, *bölümcül olarak alınan bir terime ait olmamak* de-yimi belirsiz olduğuna göre dosdoğru denebilir ki bütüncül olarak alınan bir terime ait olmayan şey bölümcül olarak alınan bir terime ait değildir. Ama R hiç bir S ye ait değilse, dedik ki orada kıyas olamaz. İmdi şimdiki halde de, kıyasın olmayacağı açıktır.

Fakat büyük, olumsuz; küçük, olumlu olduğu halde iki terimden olumsuz olan bütüncül ise kıyas olacaktır. Çünkü P hiç bir S ye ait olmazsa ve R bazı S ye ait olursa P bazı R ye ait olmayacaktır: Gerçekte, RS öncülünün akis olunması ile birinci şekle tekrar dönülecektir. — Buna karşılık, olumsuz olan küçük olduğu zaman kıyas olamayacaktır. Her ikisi için orta terim *vahşi* olmak üzere yükleme terimlerine misal: *hayvan, insan, vahşi*; yüklememeye: *hayvan, ilim, vahşi*. — Her iki terim olumsuz olarak konuldukları zaman, fakat biri bütüncül, öbürü bölümcül oldukları zaman kıyas olmayacaktır. Küçüküğün bütüncül olarak ortaya taallük ettiği hal için terimlere misal: *hayvan, ilim, vahşi; hayvan, insan, vahşi*. Büyüküğün taallük ettiği hal için yüklememe terimlerine misal olarak: *karga, kar ve ak*'ı alabiliriz. Buna karşılık, R bazı S ye aitse ve bazı S ye

ait değilse yükleme terimlerine misal bulunamaz. Çünkü P her R ye R de bazı S ye aitse, P de bazı S ye ait olacaktır; halbuki onun hiçbirine ait olmadığı farz edilmişti. Gerçekte başvurmaklığımız gereken belirsiz yoluyla ispattır.

Bunun için, uçlardan her biri bölümcül olarak alınan ortaya aitse veya ona ait değilse yahut biri ona aitse, öbürü ona ait değilse ve yahut biri bölümcül olarak alınan ortaya aitse, öbürü bütüncül olarak alınan ortaya ait değilse, veya, nihayet öncüller belirsiz ise mutlak surette yine kıyas olmayacaktır. Bütün bu hallerde müşterek olan terim misalleri: *hayvan, insan, ak; hayvan, cansız, ak*.

Şimdi bu şekilde de kıyasın kâh olacağı, kâh olmayacağı; terimler kendi aralarında gösterdiğimiz münasebette bulunurlarsa gerekli olarak kıyasın olacağı ve kıyas varsa terimlerin gerekli olarak bu tarzda münasebetlerde olacakları açıktır. Bundan başka, bu şekildeki bütün kıyasların yetkin olmadıkları (çünkü hepsi yetkinliklerini ancak bazı mütemmim önermelerden alırlar); nihayet bu şekil vasıtasıyla ne olumsuz, ne olumlu bütüncül bir sonuç elde etmek mümkün olamayacağı da açıktır.

7.

<ÜÇ ŞEKLİN VASITASIZ MODLARI VE KIYASLARIN İRCAI>

Bütün şekillerde kıyasın elde olunmadığı bütün hallerde, terimlerin her ikisi de olumlu veya

olumsuz iseler, herhangi bir gerekli sonuca bile varılamayacağı da apaçıktır; buna karşılık, terimlerden biri olumlu, öbürü olumsuz iseler, ve olumsuz terim bütüncül olarak alınmışsa, daima küçük ucu büyüğe yükleyen bir kıyas elde olunur. A her B ye veya bazı B ye aitse ve B de hiç bir G ye ait değilse durum budur, çünkü öncüllerin aksi ile gerekli olarak G bazı A ya ait olmaz. — Öbür şekillerde de bu tıpkı böyledir: akis ile her zaman bir kıyas elde olunur.

Bir olumlu bölümcülün yerine bir belirsizin konulmasının bütün şekillerde aynı kıyas doğuracağı da apaçıktır.

Yetkin olmayan bütün kıyasların birinci şekil vasıtasıyla yetkinleştikleri de açıktır. Çünkü hepsi ya doğrudan doğruya ispatla, ya saçmaya irca yoluyla sonuçlarına götürülmüşlerdir. Her iki halde de birinci şekil elde olunur: Doğrudan doğruya ispatla yetkinleştirilen kıyaslar için bu birinci şekildir, çünkü, dediğimiz gibi, sonuçları her zaman aksin neticesidir, akis ise birinci şekli meydana getirir; saçmaya irca yoluyla ispatın konusu olanlar için, bu yine birinci şekildir, çünkü yanlış önerme konulmuş olmakla kıyas birinci şekil vasıtasıyla meydana gelmiştir. Böylece sonuncu şekilde, A ile B her G ye ait iseler bundan A nın bazı B ye ait olduğu sonucu çıkar. A hiç bir B ye ait değilse, ve B her G ye aitse, A hiç bir G ye ait olmayacaktır; halbuki biz onun her G ye ait olduğunu söyledik. Öbür hallerde de bu tıpkı böyledir.

Bütün kıyaslar da birinci şekildeki bütüncül kıyaslara irca olunabilirler. Her ne kadar hepsi için aynı tarzda olmasa da, ikinci şekil kıyaslar şüphesiz onlar sayesinde yetkinleşmişlerdir: Bütüncül kıyaslar olumsuzun aksiyle yetkinleşmişlerdir. Ve bölümcül kıyasların her biri de saçmaya irca yoluyla yetkinleştirilmişlerdir. — Bölümcül olan birinci şekil kıyaslara gelince, bunlar elbette yetkinliklerini kendi kendilerinden alırlar, ama bunlar ikinci şekil vasıtasıyla de saçmaya irca yoluyla ispat olunabilir. Söz gelimi A her B ye, B bazı G ye aitse, bundan A nın bazı G ye ait olduğu sonucu çıkar; çünkü o hiç bir G ye ait olmaz, ve her B ye ait olursa, B hiç bir G ye ait olmayacaktır; bu ise bizim ikinci şekil ile bildiğimiz şeydir. Olumsuz kıyaslarda da ispat aynı tarzda yapılacaktır. Gerçekte, A hiç bir B ye ait değilse ve B bazı G ye aitse, A bazı G ye ait olmayacaktır, çünkü o her G ye ait olsa ve hiç bir B ye ait olmasa B de hiç bir G ait olmayacaktır. Bu ise, bizim dediğimiz gibi, ikinci şekildir. Bunun sonucu olarak, bir yandan ikinci şekilden her kıyas birincinin bütüncül kıyaslarına irca olunabildiklerinden, ve bir yandan da, birinci şekil bölümcül kıyaslar İkincinin kıyaslarına irca olunabildiklerinden, < Birinci şekilden > bölümcül kıyasların da birinci şekil bütüncül kıyaslara irca olunabilecekleri açıktır. — Üçüncü şekil kıyaslara gelince terimleri bütüncül iseler bu sonuncu kıyaslarla doğrudan doğruya yetkinleştirilirler; fakat terimleri bölümcül olarak alınmışsa bunlar da birinci şekil bölümcül kıyaslarla yetkinleştirilirler: bunlar ise,

dediğimiz gibi, birinci şeklin bütüncül kıyaslarına irca olunabilirler ve bunun sonucu olarak, üçüncü şeklin bölümcül kıyasları da öylece irca olunabilirler. — O halde görülüyor ki bütün kıyaslar birinci şeklin bütüncül kıyaslarına irca olunabilirler.

Böylece bir şeyin bir başkasına yüklenmesini veya yüklenmemesini ispat eden kıyasların, hem aynı şekilde olanların kendi kendilerine, hem başka başka şekillerde olanların birbirlerine nispetle ne durumda olduklarını açıkladık.

8.

<MODAL KIYASTLAR. — İKİ GEREKLİ ÖNCÜLLÜ KIYASLAR. >

Mademki basit yükleme, gerekli yükleme ve olağan yükleme arasında (çünkü birçok şeyler, şüphe yok, başka başka şeylere aittirler, ama gerekli olarak değil; bir kısmı da ne gerekli, ne de basit olarak ait değildirler, ama sadece ait olabilirler) bir fark vardır, apaçıktır ki bu yüklemelerin her biri için ayrı kıyaslar olacaktır ve, kıyas kâh gerekli terimlerden, kâh sadece yüklemelik terimlerden, kâh olağan terimlerden netice vermekle, terimleri aynı tarzda bulunmayacaklardır.

Gereklinin kıyasları basit yükleme kıyasları ile aynı kaideleri takip ederler. Gerçekte, terimler basit yükleme ile gerekli yükleme veya yüklememe halinde aynı tarzda konulmuş olduklarından kıyas olacaktır veya olmayacaktır, yalnız şu farkla ki terim-

lere gerekli olarak *ait olmak* (veya *ait olmamak*) eklenecektir.

Gerçekte, olumsuz öncül iki halde de aynı tarzda aksolunur, ve *bir terimin bütünlüğü içinde bulunmak* ve *bütüncül olarak tasdik edilmek* deyimlerinin de bizim için bir karşılık manası olacaktır. Altta gelecek istisnalardan başka bütün öbür hallerde, sonucun gerekliliği tıpkı basit yükleme için olduğu gibi, akis vasıtasıyla ispat edilecektir. Fakat ikinci şekilde, bütüncül, olumlu, bölümcül olumsuz olduğu zaman, ve üçüncü şekilde de, bütüncül, olumlu, bölümcül, olumsuz olduğu zaman ispat şekli aynı olmayacaktır. O zaman gerekli olarak yapılması gereken şey, ecthese'e başvurarak ve her kıyasta kendisine yüklem *ait* olmadığı konunun bölümünü göz önünde tutarak, kıyası bu bölüme göre teşkil etmektir: böyle konulmuş terimlerle gerekli olarak bir sonuç elde olunacaktır. Fakat gerekli münasebet ecthese ile ayrılan bölüme uyarırsa verilen terimin herhangi bir bölümüne de uymak zorundadır. Çünkü ayrılan bölüm, işte o terimin herhangi bir bölümüdür. Elde olunan iki kıyastan her biri ise uygun şekil içindedir.

9.

<MODAL KIYASLAR (devam). — BÎR ÖNCÜLÜ GEREKLİ, ÖBÜRÜ ASERTORİK OLAN BİRİNCİ ŞEKİL KIYASLAR. >

Arasıra, herhangi bir öncül değil, ancak büyük uca taalluk eden öncül bahis konusu olursa, iki ön-

cülden yalnız biri gerekli olduğu zaman, kıyasın gerekli olduğu da olur. Söz gelimi, A gerekli olarak B ye ait olarak veya ait olmayarak B de sadece G ye ait olarak alındığı zaman hal budur: çünkü öncüller bu tarzda alınırlarsa bu gerekli olarak demektir ki A, G ye ait olacak veya olmayacaktır. Gerçekte, mademki A gerekli olarak her B ye aittir veya ait değildir, G de B lerden biridir; bu iki münasebetten birinin G ye de gerekli olarak uyacağı açıktır. — Buna karşılık, AB öncülü gerekli değilse, ve gerekli olan BG ise sonuç gerekli olmayacaktır. Gerçekte, gerekli olsaydı, bundan birinci ve üçüncü şekil gereğince A nın gerekli olarak bazı B ye ait olduğu sonucu çıkacaktı. Bu ise yanlıştır, çünkü B, A için hiç bir B ye ait olmamanın mümkün olduğu cinsten olabilir. Üstelik, somut terimler kullanılarak sonucun gerekli olmayacağı görülür. Söz gelimi, A *hareket etmek*, B *hayvan*, G *de insan* ise: İnsan gerekli olarak hayvandır, fakat ne hayvan ne de insan gerekli olarak hareket etmezler. AB öncülü olumsuz olsa, ispat aynı olmakla çözüm aynıdır.

Bölümcül kıyaslarda, bütüncül gerekli ise, sonuç da gerekli olacaktır, ama gerekli olan bölümcül ise bütüncül öncül olumlu olsun, olumsuz olsun, sonuç gerekli olmayacaktır. — İlkin bütüncülün gerekli olduğunu kabul edelim ve A nın gerekli olarak her B ye ait olduğunu, B nin de sadece bazı G ye ait olduğunu farz edelim. O zaman, A nın gerekli olarak bazı G ye ait olması gereklidir, çünkü G, B ye bağlıdır. A da gerekli olarak her B ye ait farz edilmmişti. Kıyas olumsuz vaziyet aynıdır, çünkü is-

pat aynıdır. — Fakat gerekli olan bölümcül öncül ise sonuç gerekli olmayacaktır, çünkü <böyle bit sonucun olumsuzluğundan> bütüncül kıyaslarda da olduğu gibi imkânsız olan hiç bir şey çıkmaz. Olumsuz kıyaslar için de çözüm aynıdır. Terimlere misal: *hareket etmek, hayvan, ak.*

10.

<MODAL KIYASLAR (devam). — BİR ÖNCÜLÜ GEREKLİ, ÖBÜRÜ ASERTORİK OLAN İKİNCİ ŞEKİL. >

ikinci şekilde olumsuz öncül gerekli ise, sonuç da gerekli olacaktır; fakat olumlu sonuç gerekli olmayacaktır.

İlkin olumsuzun gerekli olduğunu kabul edelim ve A'nın hiç bir B'ye ait olmayıp sadece G'ye ait olduğunu farzedelim. Mademki olumsuz aksolunabiliyor, B de hiç bir A'ya ait olamaz; ama A her G'ye ait olur: bunun sonucu olarak, B hiç bir G'ye ait olamaz, çünkü G, A'ya bağlıdır. — G'ye taalluk eden öncül olumsuz ise çözüm aynıdır. Gerçekte, A hiç bir G'ye ait olmazsa G de hiç bir A'ya ait olamaz; fakat A her B'ye ait olur: bunun sonucu olarak, G hiç bir B'ye ait olamaz, çünkü birinci şekli elde ederiz. Öyleyse B de G'ye ait olamaz, çünkü burada aynı şekilde bir akis vardır.

Fakat gerekli olan olumlu öncül ise, sonuç gerekli olmayacaktır. Gerçekte, A'nın gerekli olarak her B'ye ait olduğunu, ve sadece hiç bir G'ye ait olmadığını farz edelim. Olumsuz öncül aksolunursa

birinci şekil elde olunur. Halbuki birinci şekilde, büyük terime taalluk eden olumsuz gerekli değilse, sonucun da gerekli olmayacağını ispat ettik. Bundan, burada da, sonucun gerekli olmayacağı neticesi çıkar. — Bundan başka, sonuç gerekli olsaydı, bundan G nin gerekli olarak bazı A ya ait olmadığı sonucu çıkardı. Gerçekte, B nin hiç bir G ye ait olmaması gerekliyse G nin hiç bir B ye ait olmaması da gerekli olacaktır. Fakat B, gerekli olarak bazı A ya ait olmak zorundadır, çünkü A gerekli olarak her B ye ait farz edilmişti. Bundan, G nin gerekli olarak bazı A ya ait olmaması gerektiği sonucu çıkar. Fakat A yı, G için her A ya ait olması mümkün olacak şekilde almakta hiç bir engel yoktur. — Seçme misallerle, sonucun mutlak olarak gerekli olmadığı, fakat sadece konulan öncüllerin gerekli sonucu olduğu da gösterilebilecektir. Söz gelimi, A nın *hayvan*, B nin *insan*, G nin de *ak* olduğunu kabul edelim ve öncüllerin de öncekiler gibi aynı tarzda alındıklarını farz edelim: *hayvan'ın* hiç bir *ak'a*. ait olmaması olabilir. O zaman, *insan* da hiç bir *ak'a* ait olmayacaktır, ama bu gerekli olarak böyle olmayacaktır: çünkü her ne kadar insan hayvanın hiç bir *ak'a* ait olmadığı kadar uzun müddet *ak* olamasa da insanın *ak* olması mümkündür. Bunun sonucu olarak ancak bu şartlar altında sonuç gerekli olacaktır, yoksa mutlak bir gereklilikle değil.

Bölümcül kıyaslar halinde de çözüm yine aynı olacaktır. Gerçekte, olumsuz öncül hem bütüncül, hem de gerekli ise sonuç da gerekli olacaktır: ama olumlu, bütüncül; olumsuz bölümcül ise sonuç ge-

rekli olmayacaktır. İlkin olumsuzun hem bütüncül, hem de gerekli olduğunu kabul edelim ve A'nın hiç bir B'ye ait olmadığını ve bazı G'ye ait olduğunu farz edelim. Olumsuz aksolunabildiğinden, B de hiç bir A'ya ait olmayacaktır; ama A hiç değilse bazı G'ye ait olur: bunun sonucu olarak, B'nin bazı G'ye ait olmaması gerekli olacaktır. — Şimdi olumsuzun hem bütüncül, hem de gerekli olduğunu kabul edelim ve B'ye taalluk eden öncülü, olumlu olarak koyalım. O zaman, A gerekli olarak her B'ye ait ise ve bazı G'ye ait değilse, B'nin de bazı G'ye ait olmayacağı açıktır: yalnız bu gerekli olarak olmayacaktır. İspat, bütüncül kıyaslar için kullanılan aynı terimler yardımıyla yapılacaktır. — Aynı şekilde olumsuz gerekli ise, ama bölümcül olarak alınmışsa sonuç da gerekli olmayacaktır: ispat için aynı terimler kullanılabilir.

11.

<MODAL KİYASLAR (devam). — ÖNCÜLERİNDEN BİRİ GEREKLİ, ÖBÜRÜ ASER-

TORİK OLAN ÜÇÜNCÜ ŞEKİL KİYASLAR. >

Son şekilde terimlerin bütüncül olarak ortaya taalluk ettikleri ve öncüllerin her ikisi de olumlu olduğu zaman, ikisinden herhangi biri gerekli ise, sonuç da gerekli olur. Fakat biri olumsuz, öbürü olumlu olduğu zaman gerekli olan olumsuzu ise sonuç da -gerekli olacaktır, halbuki gerekli olan olumsuzu ise, sonuç gerekli olmayacaktır.

İlkin öncüllerin her ikisinin de olumlu olduğunu, gerekli öncülün AG olduğunu, A ve B nin her G ye ait olduklarını farz edelim. Sonra da B nin her G ye ait olduğunu farz edelim; bütüncülün bölümcüle aksolunmasıyla G de bazı B ye ait olacaktır; bunun sonucu olarak, A gerekli olarak her G ye, G de sadece bazı B ye ait ise A nın da bazı B ye ait olması gereklidir, çünkü B, G ye bağlıdır. Şu halde birinci şekil elde olunur. — Gerekli olan BG öncülü ise ispat yine aynı olacaktır: G, gerçekte, bazı A ile aksolunur, öyle ki, B gerekli olarak her G ye ait ise B gerekli olarak bazı A ya da ait olacaktır.

Gerekli öncül olumsuz olup, şimdi AG öncülü olumsuz, BG öncülü de olumlu olsun. Mademki G bazı B ile aksolunur ve A nın hiç bir G ye ait olmadığı gereklidir; A nın bazı B ye de ait olmaması gerekli olacaktır, çünkü B, G ye bağlıdır. — Fakat gerekli olan olumlu öncül ise sonuç gerekli olmayacaktır. Gerçekte, BG öncülünü olumlu ve gerekli; AG öncülünü de olumsuz ve gerekli olmayan olarak koyalım. Mademki olumlu aksolunur, G de gerekli olarak bazı B ye ait olacaktır: bundan, A hiç bir G ye ait değilse, G <gerekli olarak> bazı B ye ait olduğu halde, A bazı B ye ait olmayacaktır, fakat bu da gerekli olarak olmayacaktır; çünkü birinci şekilde, olumsuz öncül gerekli değilse sonucun da gerekli olmayacağı ispat olundu. Bu yine somut terimler yardımıyla açıklanabilir. Söz gelimi, A yı *iyi*, B yi *hayvan* ve G yi *a'*la ifade edelim. *İyi*'nin hiçbir *kayran* *a.* ait olmaması olabilir, *hayvan'ın* ise her *a'*a ait olması gereklidir: ama bazı *hayvan'ın iyi* olması ge-

rekli değildir, çünkü her hayvanın iyi olması mümkündür. Veya bu mümkün değilse her hayvana uygun gelecek *uyanık olmak* veya *uyumak* gibi terimler alınmalıdır.

Böylece, terimlerin bütüncül olarak ortaya tallûk ettikleri halde sonucun ne zaman gerekli olacağını ortaya koyduk. Fakat bir öncül, bütüncül; öbürü bölümcül ise ve her ikisi de olumlu ise, bütüncülün her gerekli oluşunda, sonuç da gerekli olacaktır. İspat bundan öncekinin aynıdır, çünkü olumlu bölümcül de aksolunabilir. B nin G ye ait olması gerekliyse ve A, G ye bağlı ise, B nin bazı A ya ait olması gereklidir. Ama B < gerekli olarak > bazı A ya aitse, A da gerekli olarak bazı

B ye ait olmak zorundadır, çünkü akis vardır. — Bütüncül olduğu halde AG öncülü gerekliyse sonuç aynıdır; çünkü B, G ye bağlıdır. — Fakat gerekli olan bölümcül öncül ise sonuç gerekli olmayacaktır. BG öncülünü hem bölümcül, hem de gerekli olarak; A yı da gerekli olmaksızın her G ye ait olarak ortaya koyalım, BG nin aksolunmasıyla birinci şekil elde olunur, bütüncül öncül de gerekli değildir, gerekli olan bölümcüldür. Fakat öncüller bu durumda bulundukları zaman, sonucun gerekli olmadığını gördük: bundan bu halde de öyle olmadığı sonucu çıkar. Bu nokta yine somut terimler yardımıyla apaçık kılınabilir. A nın *uyanıklık hali*, B nin *iki ayaklı*, ve G nin *hayvan* demek olduğunu kabul edelim. B nin bazı G ye ait olması gereklidir, ancak, A nın G ye ait olduğu da olabilir, ve A nın B ye ait olması gerekli değildir, nitekim,

bazı iki ayaklının uyuması veya uyanık olması gerekli değildir. AG öncülü hem bölümcül hem de gerekli ise aynı terimler yardımıyla aynı ispat kullanılabilir.

Fakat bir terim olumlu, öbürü olumsuz olduğu takdirde, bütüncül hem olumsuz, hem de gerekliyse, sonuç da gereklidir. Gerçekte, A hiç bir G ye ait olmazsa ve B bazı G ye ait olursa A'nın bazı B ye ait olmaması gereklidir. — Fakat, ister bütüncül, ister bölümcül olsun, olumlu, gerekli olarak konulduğu zaman, veya olumsuz, bölümcül olduğu zaman, sonuç gerekli olmayacaktır. Geri kalanlar için daha yukarıda söylediklerimizi tekrarlamaktan başka bir şey yapamayız. Terimlere misal: olumlu öncülün gerekli olduğu halde orta terim *insan* olmak üzere *uyanıklık hali*, *hayvan*, *insan*; olumlu bölümcülün gerekli olduğu halde *uyanıklık hali*, *hayvan*, *ak* alınabilir. Gerçekte, hayvanın bazı ak'a ait olması gereklidir, fakat uyanıklık hali'nin hiç bir ak'a ait olmaması olabilir ve *uyanıklık hali*'nin bazı hayvana ait olmaması gerekli değildir. — Fakat bölümcül olarak olumsuz gerekli olduğu zaman orta terim *hayvan* olmak üzere terim olarak *iki ayaklı*, *hareket eden*, *hayvan* alınabilir.

12.

<KATEGORİK KIYASLARIN VE GEREKLİ OLANA TAALLÛK EDEN MODAL KIYASLARIN MUKAYESESİ >

İmdi görülüyor ki basit yükleme halinde, ancak her iki öncül asertorik ise kıyas vardır; fakat

gerekli yükleme halinde, öncüllerden yalnız biri gerekli ise kıyas vardır. Bu iki halde, esasen olumsuz kıyaslar için olduğu kadar olumlu kıyaslar için de öncüllerden birinin sonuca benzer olması gereklidir. *Benzer'le* sonuç asertorik ise öncülün de asertorik olduğunu ve sonuç gerekliyse öncülün de gerekli olduğunu söylemek istiyorum. Bundan yine apaçık şu çıkar: ancak gerekli veya asertorik bir öncül alındığı takdirde sonuç da gerekli veya asertorik olacaktır.

13.

<MODAL KIYASLAR, (devam). — OLAĞAN ÜZERİNE UMUMÎ BİLGİLER. >

Gerekli yükleme üzerine, onun kuruluş şekli ve basit yüklemekten farkı üzerine fikrimizi şüphesiz yetecek kadar açıkladık. Şimdi olağanın incelenmesine geçelim. Kıyasın ne zaman, nasıl ve hangi vasıtalarla olacağını söyleyeceğiz.

Olağan olmak'dan ve *olağan olandan* gerekli olmayanı ve olmasında imkânsızlık olmaksızın varlığı farz olunabileni kastediyorum. Gerçekte, ikinci manada gerekli olan için de onun olağan olduğunu pekâlâ söyleyebiliriz; ama olağanın <has manada> tarifimize uyduğunu, olağanlığı inkâr ve aksine olarak tasdik ettiğimiz önermelerle belli olmaktadır. Gerçekte *ait olması olağan değildir, ait olması imkânsızdır, ait olmaması gereklidir* deyimleri ya özdeş-

tirler veya birbirlerini takip ederler; bunun sonucu olarak, karşıları olan *ait olması olağandır*, *ait olması imkânsız değildir*, *ait olmaması gerekli değildir* deyimleri de ya özdeşirler, veya birbirlerini takip ederler. Çünkü her şeyde tasdik veya inkâr vardır. O halde olağan gerekli - olmayan olacaktır; gerekli olmayan da olağan. Bundan olağana taallük eden bütün öncüller birbirine aksolunur sonucu çıkar. Bununla olumluların olumsuz hale aksolunduklarını değil, olumlu şekli haiz olan bütün önermelerin <dictum'larının> karşı - olumuna göre aksolunduklarını kastediyorum. Söz gelimi, *ait olması olağandır*, *ait olmaması olağandır'a*; *her A ya ait olması olağandır*, *biç bir A ya ait olmaması* veya *bazı A ya ait olmaması olağandır'a*; ve *bazı A ya ait olması olağandır*, *bazı A ya ait olmaması olağandır'a* aksolunur. Öbür önermelerde de akis şekli aynıdır. Mademki, gerçekte, olağan gerekli değildir ve gerekli - olmayabilir. A'nın B'ye ait olması olağan ise, ona ait olmamasının da olağan olduğu açıktır; ve A'nın her B'ye ait olması olağan ise her B'ye ait olmaması da olağandır. Olumlu bölümcüller için de bu böyledir, çünkü ispat aynıdır. Bu cinsten öncüller olumludur, olumsuz değil; çünkü *olağan olmak*, daha yukarıda söylenildiği üzere, *olmak* 'la aynı sıraya konulmuştur.

Bu ayırtlar yapıldıktan sonra, *olağan*, *olmak* deyiminin iki tarzda söylenildiğini de görüyoruz. Birinci manada, *çok defa* olan ve gereklilikten mahrum olan şeydir: söz gelimi, insan için ağarmak, büyümek, küçülmek, veya umumî bir tarzda, kendisine tabii olarak ait olan şey (bunun gerçekte sürekli bir

gerekliliği yoktur, çünkü insan daima var değildir; fakat insan varsa, bunlar A ya gerekli olarak, veya *çok defa* meydana gelir). Bir başka manada olağan, belirsiz olandır: bu ise hem böyle olan, hem de böyle olmayandır: söz gelimi, bir hayvan için, yürümek, veya yürüyüşü sırasında bir yer sarsımının vukua gelmesi, veya umumî bir tarzda, tesadüfî olarak vaki olan şey. Çünkü bunların hepsi aynı derecede tabîî olarak bu manada veya tam zıt manada vaki olur.

Olağan olanın bu iki manadan herbirine aksi, karşı önermeler arasında olur; yalnız aynı şekilde olmaz. Fakat tabîî olan şey, gerekli olarak konuya ait olmamasından dolayı (çünkü bu manada bir adamın aklaşmaması olağandır); belirsiz olan şey de, şeyin bir manadan çok, bir başka manada vaki olması için ortada bir sebep olmamasından ötürü aksolunur. Orta terimin kararsızlığı sebebiyle belirsiz şeylerin ne İlmî ne de ispatçı kıyası vardır; tabîî şeylerinki ise vardır ve denebilir ki münakaşaların ve anketlerin konusu yalnız bu sonuncu manada olağan olan şeylerdir.

Birinci halde pekala kıyas olabilir, ama her halde bunları araştırmaların konusu yapmak âdet değildir.

Bu konular daha tafsîlâtlı olarak aşağıda incelenecektir. Şimdilik biz olağan öncüllerden teşkil edilecek kıyasın ne zaman, nasıl *ve* hangi tabiatla olacağını göstereyim. Madem ki *bunun şuna ait olması olağandır* deyimi iki manada alınabilir (gerçekte, ya bir şeyin şu'na sadece ait olduğu veya yalnız o'na ait olabildiği kast olunabilir). Çünkü *A B nin kendine yükletildiği şey hakkında müm-*

kündür deyimini aşığıdaki iki manadan birini arzeder: A, B nin kendisi hakkında tasdik edildiğı şey hakkında mümkündür veya A, B nin kendisi hakkında tasdik edilebildiğı şey hakkında mümkündür. Ve *A, B nin kendisi hakkında hükmedildiğı şey hakkında mümkündür* ile *A için her B ye ait olmak mümkündür* arasında hiç bir fark yoktur). *A nin her B ye ait olması mümkündür* deyiminin iki manada alınabileceğı açıktır. Öyleyse ilkin, B nin, G nin konusu hakkında; A nin da B nin konusu hakkında mümkün bulunduğu takdirde, bundan çıkacak kıyasın ne tabiatı ve ne nitelikte olacağını söyleyelim. Bu tarzda, gerçekte öncüller her ikisinde de olağan kipi (mode) içinde alınmışlardır, halbuki A, B nin sadece ait olduğu şey hakkında mümkünse öncüllerden biri asetorik öbürü de olağandır. Bundan, öbür hallerde de olduğu gibi böyle benzer şekilde olan öncüllerle başlamak gerektiğı sonucu çıkar.

14.

<MODAL KIYASLAR, (devam). —İKİ OLAĞAN ÖNCÜLLÜ BİRİNCİ ŞEKİL KIYASLAR. >

A nın her B ye, B nin de her G ye ait olması mümkün olduğu zaman, A nın da her G ye ait olabileceğı sonucunu veren yetkin bir kıyas olacaktır. Bu açıkça bizim tarifimizden çıkıyor; çünkü bütün cül olarak alınan bir terime ait olmak imkânını biz

bu yolda açıkladık. — Bunun gibi A için hiç bir B ye ait olmamak, B için de G ye ait olmak mümkünse A için hiç bir G ye ait olmamak mümkündür. Çünkü A için de B nin kendisine ait olabildiği şeye ait olması mümkündür, önermesi, söylediğimiz gibi, B ye bağlanabilecek nesnelerden hiçbirinin dışarıda bırakılmadığını anlatır.

Buna karşılık, A nın her B ye ait olması mümkün olduğu ve B nin hiç bir G ye ait olmaması mümkün olduğu zaman konulan öncüllerden hiç bir kıyas çıkmaz. Fakat BG öncüllü olağana göre aksolunursa, bundan öncekinin aynı olan bir kıyas elde edilir. Mademki, gerçekte, B nin hiç bir G ye ait olmaması mümkündür, daha yukarıda gösterdiğimiz üzere onun her G ye ait olması da mümkündür. Bunun sonucu olarak B her G için ve A her B için mümkünse elde edilecek yine aynı kıyastır. İki öncülde *mümkündür*'e inkâr katılacak olursa yine aynıdır: Söz gelimi A nın hiç bir B ye ve B nin de hiç bir G ye ait olmaması mümkün olursa, durum budur. Gerçekte, konulan öncüller hiç bir kıyas teşkiline yaramazlar, ama bir kere aksolundular mı, önceki aynı kıyas elde edilecektir. — O halde inkâr küçük uca veya her iki öncüle birden eklenmişse ya kıyas elde edilmez veya elde edilir, fakat yetkin değildir, çünkü sonucun gerekliliği akistenden çıkar.

Fakat bu öncüllerden biri bütüncül olarak, öbürü de bölümcül olarak alınmışsa bütüncüllüğün büyük uca taallûk ettiği her defasında bir yetkin kı-

yas elde edilecektir. Gerçekte, A nın her B ye, B nin de bazı G ye ait olması mümkünse o zaman A nın bazı G ye ait olması mümkündür. Bu açıkça, bütüncül olarak alınan bir terime ait olmak imkânının tarifinden açıkça çıkar. — Şimdi A nın hiç bir B ye ait olmaması mümkünse ve B nin bazı G ye ait olması mümkünse, gerekli olarak bundan A nın bazı G ye ait olmadığı sonucu çıkar. İspat yukarıdakinin aynısıdır.

Buna karşılık bölümcül öncül olumsuz olarak, bütüncül de olumlu olarak alınmışsa ve, aynı durumu da muhafaza ederlerse (söz gelimi *A nın her B ye ait olması mümkündür* ve *B nin bazı G ye ait olmaması mümkündür*), bu halde konulan öncüller, apaçık kıyas elde etmeye elvermezler. Fakat bölümcülü aksetmekle, B için bazı G ye ait olmanın mümkün olduğunu koymakla, başlangıçtaki göz önünde tutulan hallerde olduğu gibi, öncekilerin aynı sonuç elde edilecektir.

Fakat büyük uca taallük eden öncül bölümcül olarak, küçük uca taallük eden ise bütüncül olarak alınmışsa, ve her ikisi de olumlu veya olumsuz, veya ayrı ayrı şekilde ise, veya her ikisi de belirsiz veya bölümcül iseler, hiç bir halde kıyas olmayacaktır; çünkü hiç bir şey B yi A dan daha fazla bir kaplamı olmaktan, onları aynı şekilde tasdik edilmekten alıkoymaz. B nin A yı aştığı şeyin G olduğunu farz edelim. A nın bu son terime ait olması veya olmaması, G ister bütüncül olarak, ister bölümcül olarak alınsın, olağan değildir; çünkü ola-

ğana taallûk eden öncüller aksolunabilirler ve B nin A dan daha çok şeylere ait olması mümkündür. Bu, somut terimlerle de açıkça ortaya konulabilir. Çünkü öncüller bu cinsten bir münasebette bulundukları zaman büyüğün bütüncül olarak alınan küçüğe ait olması aynı derecede hem imkânsızdır, hem de gereklidir. Bütün bu hallerde müşterek terimlere misal: gerekli yükleme için: *hayvan, ak, insan*; yükleme imkânsızlığı için: *hayvan, ak, elbise*.

Terimler bu tarzda alınırlarsa hiç bir kıyasın elde edilemeyeceği bellidir. Gerçekte, her kıyas ya basit, ya gerekli, veya olağan yüklemelidir. Burada ise ne basit yüklemenin, ne de gerekli yüklemenin bahis konusu olmadığı bu apaçıktır, çünkü olumlu, olumsuz tarafından, olumsuz da olumlu tarafından yok ediliyor. Burada bunun olağanın kıyası olması kalıyor: fakat bu imkânsızdır; çünkü, terimler bu cinsten bir münasebette olurlarsa büyüğün, bütüncül olarak alınan küçüğe ait olması hem gerekli, hem de imkânsız olduğunu ispat ettik. Bundan burada olağanın kıyası olamayacağı sonucu çıkar, çünkü gereklinin olağan olmadığını gördük.

Terimler, olağan öncüllerde bütüncül iseler, bu öncüller ister olumlu, ister olumsuz olsun, daima birinci şekil bir kıyas elde olunur: yalnız olumlu terimler halinde kıyas yetkindir; halbuki olumsuz terimler halinde yetkin değildir. Fakat olağanlığı, gerekli önermelerdeki gibi değil, bizim yaptığımız tarife uygun olarak anlamalıdır: bu ise zaman zaman unutulan bir şeydir.

15.

<MODAL KIYASLAR, (devam). — ÖNCÜLERDEN BİRİ OLAĞAN, ÖBÜRÜ ASERTORİK OLAN BİRİNCİ ŞEKİL KIYASLAR.>

Öncüllerden biri asertorik, öbürü olağan olarak alınmışsa, olağanlığı ifade eden, büyük uca taallük eden öncül olduğu zaman bütün kıyaslar yetkin olacaklardır ve bizim gösterdiğimiz gibi tarif edilen olağanlığı ortaya koyacaklardır; fakat olağan olan küçük uca taallük eden öncül olduğu zaman bütün kıyaslar yetkin olmayacaklardır ve onlar arasından olumsuz olanlar, bizim tarif ettiğimiz gibi, olağanlığı değil, sadece küçüğün bütününe veya bir bölümüne yükleme gerekli - olmazlığını çıkaracaklardır. Çünkü bir terim, başka bir terimin bütününe veya bir bölümüne gerekli olarak ait olmadığı vakit, onun için bu terimin bütününe veya bir bölümüne ait olmamanın mümkün olduğunu söyleriz.

Gerçekte, A için her B ye ait olmasının mümkün olduğunu kabul edelim ve B nin her G ye ait olduğunu ortaya koyalım. Mademki G, B ye bağlıdır ve A mn her B ye ait olması mümkündür, A nın her G ye ait olmasının da mümkün olduğu açıktır. O halde yetkin bir kıyas elde olunur. — Bunun gibi, AB öncülü olumsuz, BG öncülü olumlu olduğu zaman; birinci olağan olarak, ikinci sadece yüklemlik olarak alınırsa, A nın hiç bir G ye ait olmamasının mümkün olduğu sonucunu veren yetkin bir kıyas vardır.

Böylece basit yüklemenin küçük uca taallük ettiği zaman yetkin kıyaslar elde olunduğu apaçıktır; fakat öncüllerin zıt bir durumunun birtakım kıyaslar vücuda getirebilmesi, saçmalıkla ispat ve tasdik olunması gereken bir şeydir. Aynı zamanda bunların yetkinsiz kıyaslar oldukları apaçık olacaktır, çünkü ispat, konulan öncüllerden çıkmaz.

Fakat biz ilkin A'nın varlığından gerekli olarak B'nin varlığı çıkarsa A'nın mümkünlüğünden de gerekli olarak B'nin mümkünlüğünün çıkacağını ortaya koymak zorundayız. Gerçekte terimler bu cinsten bir münasebette bulunmak şartı ile, A ile gösterilen şeyin mümkün olduğunu, B ile gösterilen şeyin imkânsız olduğunu farz edelim. O zaman kendisi için varolmak mümkün olduğu zaman, mümkün olan şey vaki olabilirse o vakit imkânsız olduğu zaman imkânsız olan şey vaki olmayabilirse, ve aynı zamanda, A mümkün, B imkânsız ise, A için B olmadan vaki olmak ve vaki olursa varolmak da mümkün olacaktır, çünkü vaki olan şey, bir kere vaki oldu mu, vardır. — Fakat mümkünü ve imkânsızı sade oluşa değil, aynı zamanda doğru tasdik ve her yüklemeye de, ve bir şeyin mümkün olduğu söylenilen her manada tatbik etmek gerekir: bütün hallerde mümkün olanın durumu aynı olacaktır. — Bundan başka, A'nın varlığından B'nin varlığı çıktığı söylendiği zaman bununla herhangi bir tekil şey, söz gelimi A varsa, B'nin de olacağı anlaşılmamalıdır, çünkü hiç bir şey gerekli olarak tek bir şeyin varlığından çıkmaz; hiç değilse Bundan iki tane lâzımdır. Bizim kıyas-

ta gösterdiğimiz şekilde bulunan öncüller için durum budur. Çünkü G, D hakkında, D de Z hakkında tasdik edilmişse, G gerekli olarak Z hakkında tasdik edilmiştir; bu önermelerden her biri mümkünse, sonuç da mümkündür. O halde, söz gelimi, A ile öncüller, B ile sonuç gösterilirse bundan, sadece A gerekli ise B nin de gerekli olduğu değil, aynı zamanda A mümkünse B nin de mümkün olduğu sonucu çıkaracaktır.

Bu ispat olunduktan sonra, yanlış, fakat imkânsız olmayan bir şey farzolunduğu takdirde bu hipotezden çıkan sonucun da yanlış olacağı, ama imkânsız olmayacağı açıktır. Söz gelimi, A yanlış, ama imkânsız değilse, B de A nin sonucu ise, B yanlış olacaktır, fakat imkânsız olmayacaktır. Gerçekte, B nin varlığı A nın varlığının sonucu ise B nin mümkünliğünün de A nın mümkünliğünün sonucu olacağı, ispat edilmişti (A mümkün farz edilmiştir) ; bu şartlar içinde B mümkün olacaktır, çünkü imkânsız olsaydı aynı şey aynı zamanda hem mümkün hem de imkânsız olacaktı.

Bu ayırtlar yapıldıktan sonra, A nın her B ve ait olduğunu ve B nin her G ye ait olmasının mümkün olduğunu farzedelim. O halde gerekli olarak, A nın her G ye ait olması mümkündür. Bu mümkünlüğü atalım, fakat B yi asertorik olarak her G ye ait gibi alalım: bu yanlıştır, fakat imkânsız değildir. A, G için mümkün değilse ve B her G ye aitse, o zaman A da bazı B için mümkün değildir: üçüncü şekil bir kıyas elde olunur. Fakat A için her B ye ait olmasının mümkün olduğu farz olunmuştu. O hal-

de gerekli olarak A için her G ye ait olması mümkündür. Çünkü her ne kadar imkânsız değil, yanlışlığı koymuş isek de, sonuç imkânsızdır. — B nin G ye ait olduğunu koyarak birinci şekil ile yine imkânsıza varılıp dayanılabilir. Gerçekte. B her G ye aitse ve A için her B ye ait olmak mümkünse, A için her G ye ait olmak da mümkün olacaktır. Halbuki A nın her G için mümkün olmadığı farzolundu.

Bütüncül olarak alınan bir terime ait olmak deyimi şimdiki zaman veya falan belli devir gibi hiç bir zaman taayyünü olmadan, ama mutlak bir tarzda alınmalıdır. Gerçekte bu cinsten öncüller yardımcıdır ki biz kıyaslar yaparız, çünkü öncül şimdiki zaman manasında alınırsa kıyas olmayacaktır. Şüphe yok, *insan* terimini, herhangi bir anda, söz gelimi, başka hiç bir şey hareket halinde olmasa her hareket edene ait olmaktan hiç bir şey alıkoymaz; fakat *hareket eden*'in her at'a ait olması mümkündür; bununla beraber *insan*'ın hiç bir at'a ait olması mümkün değildir. Bundan başka, büyüğün *hayvan*, ortanın *hareket eden*, küçüğün *insan* olduğunu farzedelim: öncüller bundan öncekilerin aynıdır, fakat sonuç olağan değil, gerekli olacaktır, çünkü insan gerekli olarak hayvandır. O halde bütüncülün zaman taayyünleri olmadan mutlak manada alınması gerekiyor.

Şimdi AB öncülünün bütüncül ve olumsuz olmasını farzedelim ve A nın hiç bir B ye ait olmadığını, ama B için her G ye ait olmanın mümkün olduğunu koyalım. Bu önermeler bir kere konulunca, bundan gerekli olarak A için hiç bir G ye ait olma-

manın mümkün olduğu sonucu çıkar. Gerçekte, bu sonucun mümkün olmadığını ve B nin yukarıdaki gibi G ye ait olduğunu farz edelim. Bunun sonucu olarak A nın <gerekli olarak> bazı B ye üçüncü şekil bir kıyas gereğince ait olması gereklidir: bu ise imkânsızdır. Bunun sonucu olarak A için hiç bir G ye ait olmamak olağan olacaktır, çünkü bu önerme yanlış farz olunmuşsa sonuç imkânsızdır. Bu kıyas bizim tarif ettiğimiz gibi, olağanlığı değil, sadece konunun bütününe yüklemenin gerekli — olmayışını ortaya koyar (gerçekte, bu önerme yapılan farzetmenin çelişigidir, çünkü bu farzetme A nın gerekli olarak bazı G ye ait olduğunu farzetme idi, fakat saçmalık yoluyla kıyas yalnız bu farzetmeye karşı çelişigi ortaya koyar). — Üstelik, bir somut terimler misali açıkça gösterir ki sonuç olağanlığı ortaya koymayacaktır. Gerçekte A nın *karga*, B nin *akıllı*, G nin de *insan* olduğunu kabul edelim. A hiç bir B ye ait değildir; çünkü akıllı olan hiç bir şey karga değildir. Buna karşılık, B nin her G ye ait olması mümkündür: çünkü her insanın akıllı olması mümkündür: fakat A gerekli olarak hiç bir G ye ait değildir, o halde sonuç olağanlığı ortaya koymaz. Bununla beraber o daima gerekli değildir. Gerçekte, A nın *hareket eden*, B nin *ilim* ve G nin de *insan* olduğunu kabul edelim. A hiç bir B ye ait olmayacaktır, ama B için her G ye ait olmak mümkündür, sonuç ise gerekli olmayacaktır, çünkü hiç bir insanın hareket etmemesi gerekli değildir. Daha doğrusu bazı insanın hareket etmesi gerekli değildir. Şu halde sonucun sadece bir teri-

min bütüncül olarak alınan bir başka terime gerekli olarak ait olmadığını ortaya koyduğu apaşıktır. Fakat terimleri daha iyi bir tarzda almalıdır.

Olağanlığı ifade eden küçük uca olumsuzluk eklenirse bizim aldığımız öncüllerin kendilerinden hiç bir kıyas çıkmayacaktır, ama olağan öncül aksedilmişse bundan önceki halde olduğu gibi ondan da bir tane kıyas çıkacaktır. Gerçekte, A'nın her B'ye ait olduğunu ye B için hiç bir G'ye ait olmamanın mümkün olduğunu kabul edelim. Bu tarz münasebette bulunan terimlerle gerekli olarak hiç bir şey çıkmayacaktır. Fakat BG öncülü aksolunursa, B de her G'ye ait olarak alınrsa yukarıdaki gibi bir kıyas elde olunur, çünkü terimler aynı durumdadırlar. — Mnüasebetlerin her ikisi de olumsuz ise, AB öncülü asertorik yüklememeyi ifade ederse ve BG öncülü bütüncül olarak alınan bir terime yüklememek imkânını gösterirse aynı tarzda hareket olunur. Şimdi aldığımız bu önermelerin kendilerinden gerekli olarak hiç bir sonuç elde olunmaz, ama olağan öncül bir kere aksolundu mu, kıyas da olacaktır. Gerçekte, A'nın hiç bir B'ye ait olmadığını ve B için de hiç bir G'ye ait olmamanın mümkün olduğunu farzedelim: bu önermeler gerekli olan hiç bir şey vermezler. Fakat B için her G'ye ait olmanın mümkün olduğu (doğru olan da budur) farz olunursa ve AB öncülü aynı halde bırakılırsa, tekrar aynı kıyas elde olunacaktır. — Buna karşılık, B'nin her G'ye ait olmamasının mümkün olduğu değil de, B'nin her G'ye ait olmaması farz olunursa. AB öncülü ister olumsuz, ister olumlu olsun, hiç

bir suretle kıyas olmayacaktır. Bütün bu hallerde müşterek terimlere misal olarak elimizde gerekli yüklemeler için *ak*, *hayvan*, *kar*; ve gerekli yüklemenin imkânsızlığı için *ak*, *hayvan*, *çam sakızı* vardır.

Görülüyor ki terimler bütüncül olurlarsa, öncüllerden biri asertorik, öbürü de olağan olmak şartı ile küçük uca taallûk eden öncül olağan olarak alındıkça, bir kıyas elde olunacaktır; yalnız bu kıyas, kâh öncüllerin kendilerinden itibaren, kâh bir öncülün aksi vasıtasıyla teşkil edilir. Bu hallerden her birinin ne zaman ve hangi sebeple belirdiğini söyledik.

Fakat konulan münasebetlerden biri bütüncül, öbürü bölümcül ise, büyük uca taallûk eden öncül ister olumlu, ister olumsuz olsun, bütüncül ve olağan olarak konuldukça, bölümcül de olumlu ve asertorik olduğu zaman, bütüncül terimler misalinde olduğu gibi yetkin kıyas olacaktır. İspat bundan öncekinin aynıdır. Fakat büyük uca taallûk eden öncül bütüncül olup, olağan değil de asertorik ise, öbür öncül de bölümcül ve olağan ise, ikisi de ister olumlu, ister olumsuz olsun, veya biri olumsuz, öbürü olumlu olsun, bütün bu hallerde kıyas yetkin olmayacaktır. Yalnız burada ispat kâh saçmalık yoluyla, kâh bundan önceki halde olduğu gibi olağanın aksiyile yapılacaktır. Bütüncül olarak alınan, büyük uca taallûk eden öncül asertorik yüklemeyi veya yüklememeyi gösterdiği zaman, ve öbür öncül, olumsuz bölümcül olduğu halde olağan manasında alındığı zaman, söz gelimi, A bütüncül olarak alınan B ye ait ise veya ait değilse ve B nin bazı G ye

ait olmaması mümkünse, akis yoluyla yine kıyas olacaktır. Çünkü BG öncülü olağanlığa göre aksedilmişse bir kıyas elde olunur. — Fakat bölümcül öncül asertorik yüklememeyi gösterirse burada kıyas olmaz. Yükleme terimlerine misal: *Ak, hayvan, kar*; yüklememeye misal: *ak, hayvan, çam sakızı*: burada başvurulması gereken, belirsiz ispattır. — Küçük uca taallûk eden öncül bütüncül olarak, büyük uca taallûk eden de bölümcül olarak konulmuşsa, fark gözetmeksizin biri veya öbürü ister olumsuz, ister olumlu, ister asertorik, ister olağan olsun, hiç bir suretle kıyas olmayacaktır. Öncüller bölümcül veya belirsiz oldukları zaman da asertorik veya olağan olsunlar, veya biri olağan, öbürü asertorik olsun, bunda yine bu cinsten bir kıyas olmayacaktır. İspat yukarıdakinin aynıdır. Bütün bu hallerde müşterek olan terimlere misal: gerekli yükleme için: *hayvan, ak, insan*; yüklemenin imkânsızlığı için: *hayvan, ak, elbise*. — Görülüyor ki büyük uca taallûk eden öncül bütüncül olarak konulmuşsa daima bir kıyas elde olunur; ama bu, küçük uca taallûk eden öncül ise, asla hiç bir şey ispat ve tasdik olunamaz.

16.

<MODAL KIYASLAR (devam). — ÖNCÜLERİNDEN BİRİ OLAĞAN. ÖBÜRÜ GEREKLİ OLAN BİRİNCİ ŞEKİL KIYASLAR. >

Öncüllerden biri gerekli yüklemeyi, öbürü olağan yüklemeyi gösterdiği zaman terimler bundan ön-

ceki aynı münasebette bulundukları zaman kıyas olacaktır; ve gerekli, küçük uca taallük ettiği zaman kıyas da yetkin olacaktır. Terimler olumlu olurlarsa, ister bütüncül olarak, ister bütüncül olmayarak konulmuş olsunlar, sonuç da olağan olacak, asertorik olmayacaktır. Fakat bir öncül olumlu, öbürü olumsuz olursa; her defasında olumlu olan gerekli olduğça, sonuç olağan olacaktır, olumsuz asertorik olmayacaktır; ama gerekli olan olumsuz ise, terimler bütüncül olsalar da, olmasalar da sonuç da hem olumsuz olağan, hem de olumsuz asertorik olacaktır. Sonuçta bulunan olağan aynıyle bundan önceki tarzda anlaşılmalıdır. Buna karşılık, olumsuz gerekliden hiç bir kıyas çıkarılamayacaktır, çünkü *<bir şeye> gerekli olarak ait olmamak, gerekli olarak <bir şeye> ait olmamak*'dan başka bir şeydir.

Olumlu terimlerden gerekli bir sonuç çıkmayacağı, apaçıktır. Gerçekte, A'nın gerekli olarak her B'ye ait olduğunu ve B'nin her G'ye ait olmasının mümkün olduğunu kabul edelim; A için her G'ye ait olmasının mümkün olduğu sonucunu veren yetkin olmayan bir kıyas elde olunacaktır. Yetkinsizliği, açıkça ispattan ileri gelmektedir, çünkü ispat tarzı daha yukarıdakinin aynı olacaktır. — Şimdi, A için her B'ye ait olmasının mümkün olduğunu ve B'nin gerekli olarak her G'ye ait olduğunu kabul edelim: O zaman, A'nın her G'ye asertorik olarak ait olduğunu değil, ona ait olmasının mümkün olduğu sonucunu veren bir kıyas olacaktır. Bu kıyas ise yetkinsiz değil, yetkin olacaktır; çünkü yetkinliğini doğrudan doğruya ilk öncüllerden almaktadır.

Fakat öncüllerin birbirine benzer şekilde olmadıkları hali görelim. İlkin, olumsuz bir öncülün gerekli olduğunu, gerekli olarak A için hiç bir B ye ait olmamanın mümkün olduğunu, B için ise her G ye ait olmanın mümkün olduğunu farzedelim: bundan A için asertorik olarak hiç bir B ye ait olmaması gerekliliği çıkar. Gerçekte, A nın her G ye veya bazı G ye ait olduğunu farzedelim. Fakat biz ortaya koyduk ki A için hiç bir B ye ait olmak mümkün değildi; mademki olumsuz öncül aksolunabilir, o halde B de hiç bir A için mümkün değildir. Fakat A her G ye veya bazı G ye ait farzedilmiştir. Bunun sonucu olarak B için bazı G ve veya her G ye ait olmak mümkün olmayacaktır. Fakat başlangıçta B için her G ye ait olmanın mümkün olduğu farzolu. Elde edilen kıyasın olağan yüklememeyi sonuç olarak çıkardığı açıktır, çünkü asertorik yüklememeyi sonuç olarak çıkarır. — Şimdi gerekli olanın olumlu öncül olduğunu kabul edelim ve A için hiç bir B ye ait olmamanın mümkün olduğunu ve B nin gerekli olarak her G ye ait olduğunu farzedelim. Kıyas yetkin olacaktır, ama sonuç olumsuz bir asertorik değil, olumsuz bir olağan olacaktır, çünkü büyük uca tabi öncül bu tarzda alınmıştı, üstelik, saçmalığa götürme yoluna başvurmak da mümkün değildir. Gerçekte, A nın <gerekli olarak> bazı B ye ait olabildiği farz olunur ve A için hiç bir B ye ait olmamanın mümkün olduğu kabul olunursa, bu öncüllerden hiç bir imkânsızlık çıkmaz. — Fakat olumsuzluk küçük uca

taallûk ederse, öncül olağanlığı gösterdiği zaman bundan önce geçen hallerde olduğu gibi, akis yoluyla kıyas olacaktır. Fakat olağanlık göstermediği zaman kıyas olmayacaktır. İki öncülden biri olumsuz olduğu ve küçük terime taallûk eden olağan olmadığı zaman da kıyas olmayacaktır. Yukarıdaki terimler burada da misal olarak alınabilirler: yükleme için: *ak*, *hayvan*, *kar*; yükleme için: *ak*, *hayvan*, *çam sakızı*.

Bölümcül kıyaslar için de durum aynıdır. Olumsuz öncül gerekli olduğu zaman sonuç da olumsuz asertorik olacaktır. Söz gelimi: A nın hiç bir B ye ait olmaması gerekliyse ve B nin bazı G ye ait olması mümkünse, gerekli olarak A bazı G ye asertorik olarak ait değildir. Gerçekte, A her G ye aitse, ve onun hiç bir B ye ait olmaması gerekliyse, B nin de hiç bir A ya ait olmaması gerekli olacaktır. Bundan A her G ye ait ise B nin hiç bir G ye ait olmamasının gerekli olduğu sonucu çıkar. Halbuki B için bazı G ye ait olmasının mümkün olduğu farz olunmuştu. — Buna karşılık, gerekli olan olumlu bölümcül olduğu zaman, bundan olumsuz kıyasta (söz gelimi: BG öncülü) bulunanı kastediyorum, veya olumlu kıyasta gerekli olan bütüncül (söz gelimi: AB öncülü) olduğu zaman asertorik sonuçlu kıyas olmayacaktır. İspat daha yukarıdaki- nin aynıdır. — Fakat bütüncüllük küçük uca dokunursa, öncül ister olumlu, ister olumsuz, ama olağan olsun, ve büyük uca taallûk eden öncül, bölümcül ve gerekli ise burada kıyas olmayacaktır. Olum-

lu gerekli yükleme için terimlere misal: *hayvan, ak, insan*: olumsuz gerekli yükleme için: *hayvan, ak, elbise*. Fakat bütüncül öncül gerekli ve bölümcül olağan olduğu zaman, bütüncül olan olumsuz ise yükleme terimleri olarak: *hayvan, ak, karga'yı*; yükleme terimleri olarak: *hayvan, ak* ve *çam sakızı'nı* alabiliriz. Bütüncül olan olumlu ise olumlu gerekli yükleme terimleri olarak: *hayvan, ak* ve *kuğu kuşu'nu*; olumsuz gerekli yükleme terimleri olarak: *hayvan, ak, kar'ı* alabiliriz. Konulan öncüller belirsiz iseler veya her ikisi de bölümcül oldukları zaman, yine de kıyas olmayacaktır. Bütün bu hallerde müşterek terimlere misal: yükleme için *hayvan, ak, insan*; yükleme için *hayvan, ak, cansız*. Gerçekte, hayvanın bazı ak'a yüklenmesi ve ak'ın da bazı cansıza yüklenmesi hem olumlu gerekli, hem de olumsuz gereklidir. Olağana gelince, durum aynıdır ve bu yüzden bu terimler bütün hallerde kullanılabilirler.

O halde dediklerimiz açıkça gösterir ki terimler arasında gerekli yükleme halinde olduğu kadar asertorik yükleme halinde de benzer münasebetlerden kıyas elde olunur da, olunmaz da. Yalnız olumsuz öncül asertorik ise, dediğimiz gibi, olağan sonuçlu bir kıyas elde olunur, halbuki olumsuz öncül gerekliyse, kıyas hem olağan, hem de olumsuz asertorik sonuçludur. [Bütün kıyasların etkinsiz oldukları ve yetkinliklerini daha önce sözü geçen şekillerden aldıkları da apaçıktır].

17.

<MODAL KIYASLAR (devam). — İKİ
OLAĞAN ÖNCÜLLÜ İKİNCİ
ŞEKİL KIYASLAR. >

İkinci şekilde iki öncülün her ikisi de olağan olduğu zaman, öncüller olumlu veya olumsuz, bölümcül veya bütüncül olsunlar, hiç bir kıyas olmayacaktır. — Buna karşılık, biri basit bir yükleme, öbürü olağanlık ifade ettiği zaman olumlu bütüncül asertorik olursa hiç bir zaman kıyas olmayacaktır, halbuki asertorik olan olumsuz bütüncül ise her zaman kıyas olacaktır. — Öncüllerden biri gerekli, öbürü olağan olarak konuldukları zaman da çözüm aynıdır. Bu hallerde de sonuçlarda muhtevi bulunan olağan terimini bundan önce aldığımız manada almalıdır.

İlkin olağan olumsuz önermeler için akis olmadığını ispat etmek zorundayız: söz gelimi, A için hiç bir B ye ait olmaması mümkün ise, B nin hiç bir A ya ait olmaması gerekli değildir. Bununla beraber, bunu kabul edelim; B nin hiç bir A ya ait olmasının mümkün olduğunu farzedelim. Mademki ister zıt, ister karşıt olsunlar, olağan olumlular, olumsuzlara aksolunuyor, ve mademki B için hiç bir A ya ait olmamak mümkündür, B için her A ya ait olmasının mümkün olacağı açıktır. İşte bu yanlıştır: *her bu, şu* olabilirse bundan gerekli olarak *her şu'nun bu* olması çıkmaz. Bundan olumsuz önerme için akis olmadığı sonucu çıkar. — Bundan başka, A için hiç bir B ye ait olmamanın mümkün olmaması-

na ve B için bazı A ya ait olmamanın gerekli olmamasına hiç bir engel yoktur: söz gelimi, ak'ın hiç bir insana ait olmaması mümkündür, (çünkü her insana ait olması da mümkündür) fakat insanın hiç bir ak'a ait olmamasının mümkün olduğunu söylemek doğru değildir; çünkü insan birçok ak nesnelere gerekli olarak ait değildir ve gerekli olanın da olağan olan olmadığını söyledik. — Fakat söz gelimi, şu aşağıdaki yolda muhakeme yaparak, saçmalık yoluyla aksolunabilirliğini ispat da mümkün değildir: “B için hiç bir A ya ait olmamanın mümkün olması yanlışsa, birinci önerme olumlu, İkincisi olumsuz olduğundan onun hiç bir A ya ait olmasının mümkün olmadığı da doğrudur. Bu böyle ise, B nin gerekli olarak bazı A ya ait olduğu da doğrudur. Bunun sonucu olarak, A da gerekli olarak bazı B ye aittir, bu ise imkânsızdır.” <bu muhakeme yapılamaz, > çünkü B nin hiç bir A ya ait olmaması mümkün değilse bundan B nin bazı A ya ait olmasının gerekli olduğu çıkmaz. Gerçekte. *B nin hiç bir A ya ait olmaması mümkün değildir* deyimini çift manada kullanılmıştır: kâh *B nin bazı A ya ait olması gereklidir*, kastolunur. Kâh *B nin bazı A ya ait olmaması gereklidir*. Çünkü gerekli olarak bazı A ya ait olmayan hakkında, onun her A ya ait olmamasının mümkün olduğunu söylemek doğru değildir. Bunun gibi, bazı A ya gerekli olarak ait olan hakkında da onun her A ya ait olmasının mümkün olduğu da söylenemez. O halde G için her D ye ait olmasının mümkün olmadığından ötürü gerekli olarak G nin bazı A ya ait olmadığı

düşünülseydi bir hata işlenirdi: gerçekte, G her D ye aittir, fakat bazı hallerde o ona ait olduğundan ötürü, bu yüzden onun her D ye ait olmasının mümkün olmadığını söylüyoruz. Bunun sonucu olarak olumlu bütüncül olağana hem olumlu gerekli bölümcül, hem de olumsuz gerekli bölümcül karşı konmaktadır, karşı - olum da olumsuz olağan bütüncül için aynıdır. O halde başlarken tarif ettiğimiz manada mümkün olana ve mümkün olmayana nispetle, sadece *A nın bazı B ye ait olması gereklidir'i* değil, aynı zamanda, *A nın bazı B ye ait olmaması gereklidir'i* de anlamalıdır. Ama bu son önermeden hiç bir imkânsızlık çıkmaz, öyle ki kıyas elde olunmaz. — Şimdi dediğimiz şey olumsuzun aksolunmadığını, demek, açıkça gösteriyor.

Bu ispat yapıldıktan sonra A için hiç bir B ye ait olmamanın ve her G ye ait olmanın mümkün olduğunu kabul edelim. Burada akis yoluyla kıyas olmayacaktır; çünkü bu cinsten bir öncülün akis olunamaz olduğunu söyledik. Fakat burada saçmalık yoluyla ispat da olmayacaktır, çünkü B için her G ye ait olmanın mümkün olduğunu ortaya koymak, hiç bir yanlış neticeyi gerektirmez. Çünkü A için her G ye ait olmak ve hiç bir G ye ait olmamak mümkün olacaktır. — Umumî olarak, kıyas varsa olağan bir sonucun olması gerekeceği apaçıktır, çünkü öncüllerden hiç biri asertorik manada alınmamıştır, bu sonuç da olumlu veya olumsuz olmak zorundadır. Halbuki bu sonuç ne o, ne de öbürü olamaz. Gerçekte, -onu olumlu olarak koyalım: somut terimler yardımıyla yüklem için konuya ait ol-

manın mümkün olmadığı ispat olunacaktır; onu olumsuz olarak koyalım: sonucun olağan olmayıp gerekli olduğu ispat olunacaktır: söz gelimi, A nın *ak*, B nin *insan*, G nin de *at* olduğunu kabul edelim. O zaman A için, başka deyimle *ak*. için her G ye ait olmak ve hiç bir B ye ait olmamak mümkündür. Fakat B için G ye ait olmak veya ait olmamak mümkün değildir: onun G ye ait olmasının mümkün olmaması aşikârdır. Çünkü hiç bir at insan değildir; fakat onun G ye ait olması da mümkün değildir, çünkü hiç bir atın insan olmaması gereklidir: halbuki bildiğimiz gibi, gerekli olan olağan değildir; öyleyse kıyas elde olunmaz.

Olumsuzun nakli yapılırsa, veya her iki öncülün ikisi de olumlu veya olumsuz ise ispat aynı olacaktır. İspat aynı somut terimler yardımıyla yapılacaktır. Bir öncül bütüncül, öbürü bölümcül olduğu zaman, veya her ikisi de bölümcül veya belirsiz olursa, veya öncüllerin çeşitlendirilebilmesi ne tarzda olursa olsun, ispat için her zaman aynı terimler kullanılacaktır. O halde öncüllerin her ikisi de olağan manada, konulmuşlarsa hiç bir kıyas elde olunmaz.

18.

<MODAL KIYASLAR (devam). — ÖN-
CÜLLERİNDEN BİRİ OLAĞAN, ÖBÜRÜ
ASERTORİK OLAN İKİNCİ
ŞEKİL KIYASLAR. >

Bir öncül asertorik bir yükleme, öbür öncül de olağanlığı ifade ederse, olumlu, asertorik; olum-

suz, olağan olarak konulursa, terimler ister bütüncül ister bölümcül olarak alınmış olsunlar, burada hiç bir zaman kıyas olmayacaktır. İspat aynı terimlerin yardımıyla yapılır ve yukardekiin aynıdır. — Buna karşılık, olumlu, olağan; olumsuz, asertorik olduğu zaman kıyas olacaktır. Gerçekte, A'nın hiç bir B'ye ait olmayıp, onun her G'ye ait olmasının mümkün olduğunu farzedelim. Olumsuzun aksolunmasıyla, B hiç bir A'ya ait olmayacaktır. Fakat A için her G'ye ait olmanın mümkün olduğu kabul olunmuştu. O halde, birinci şekil yardımıyla B için hiç bir G'ye ait olmamasının mümkün olduğu sonucunu veren bir kıyas elde olunacaktır. Olumsuzluğun taallük ettiği G terimi ise, çözüm aynıdır. — Fakat biri asertorik yüklememeyi, öbürü olağan yüklememeyi ifade etmek üzere öncüllerin her ikisi de olumsuz iseler, bu aynı önermelerden gerekli olarak hiç bir şey çıkmaz; fakat olağan öncül aksedilmişse daha önceki halde olduğu gibi, B için hiç bir G'ye ait olmamanın mümkün olduğu kıyas elde olunur, çünkü yine birinci şekilde karşılaşacağız. Buna karşılık, her iki öncül olumlu olarak konulmuşlarsa, kıyas olmayacaktır. Yükleme terimlerine misal: *sağlık.*, *hayvan*, *insan*; yüklememeye: *sağlık*, *at*, *insan*.

Bölümcül kıyaslar için de böyle yapılacaktır. Olumlu asertorik olduğu zaman, ister bütüncül, ister bölümcül olarak alınsın, hiç bir kıyas olmayacaktır, (ispatı yukarıdaki gibi ve somut terimler yardımıyla yapılır). Fakat asertorik olan olumsuz ise, bundan önce geçen haldeki gibi, akis yoluyla kıyas

olacaktır. — Her iki münasebet olumsuz olarak konulmuşlarsa ve olumsuz asertorik bütüncül ise, öncüllerin kendilerinden de hiç bir sonuç çıkmayacaktır, fakat olağan öncülü aksederek, önceki gibi bir kıyas elde olunabilecektir. — Buna karşılık, olumsuz olan asertorik ise, ama bölümcül olarak alınmışsa, öbür öncül ister olumlu, ister olumsuz olsun, kıyas olmayacaktır; öncüllerin her ikisi de belirsiz olarak alınır, olumlu olsunlar, veya olumsuz olsunlar yine de kıyas olmayacaktır. İspat ayındır ve aynı terimlerle yapılacaktır.

19.

<MODAL KIYASLAR (devam). — ÖNCÜLLERİNDEN BİRİ GEREKLİ, ÖBÜRÜ OLAĞAN OLAN İKİNCİ ŞEKİL KIYASLAR. >

Öncüllerden biri gerekliyi, öbürü olağanı ifade ederse; gerekli olan olumsuz olduğu zaman yalnız olumsuz olağan sonuçlu değil, olumsuz asertorik sonuçlu bir kıyas elde olunacaktır; ama gerekli olan olumlu olduğu zaman kıyas olmayacaktır. — Gerçekte, A'nın hiç bir B'ye ait olmamasının gerekli olduğunu, fakat her G'ye ait olmasının mümkün olduğunu ortaya koyalım. Olumsuz aksedilmişse, B de hiç bir A'ya ait olmayacaktır. Fakat bir yandan da, A için her G'ye ait olmasının mümkün olduğu ortaya konulmuştu. Böylece, B'nin hiç bir G'ye ait olmamasının mümkün olduğu sonucunu veren birinci şekil bir kıyas elde olunur. Fakat aynı zamanda, B'nin asertorik olarak hiç bir G'ye ait olmayacağı apaçıktır. Gerçekte, bir olumlu aserto-

rik yükleme kabul edelim: o zaman, A için hiç bir B ye ait olmamak mümkünse ve B bazı G ye ait ise, A nın bazı G ye ait olması mümkün değildir. Halbuki onun her G ye ait olabileceği farzolandu. Olumsuzluğun taallük ettiği G ise, ispat şekli aynıdır. — Şimdi de olumlu öncülün gerekli, öbürünün olağan olduğunu; söz gelimi, A nın hiç bir B ye ait olmamasının mümkün olduğunu, ama her G ye ait olmasının gerekli olduğunu kabul edelim. Böyle bir terimler durumuyla hiç bir kıyas olmayacaktır, çünkü B nin gerekli olarak G ye ait olmaması da olabilir. Gerçekte, A nın *ak*, B nin *insan*, ve G nin de *kuğu kuşu* olduğunu kabul edelim. *Ak* gerekli olarak *kuğu kuşuna* aittir, ama onun hiç bir insana ait olmaması mümkündür; *insanın* hiç bir *kuğu kuşunu* ait olmaması gereklidir. O halde olağan sonuçlu bir kıyas olmayacağı, bu apaçıktır, çünkü gerekli gerekli olan şey, dedik ki, olağan değildir. Bununla beraber, gerekli olan, dediğimiz gibi, ancak iki öncül gerekliyse, veya hiç değilse olumsuz öncül gerekliyse çıkacağından, gerekli sonuçlu kıyas da olmayacaktır. Bundan başka, terimler bu suretle konulduklar! zaman, B nin G ye ait olması da olabilir: G nin B ye tabi olmasını, A nın her B ye ait olmasının mümkün olmasını ve A nın gerekli olarak B ye ait olmasını hiç bir şey menedemez. Söz gelimi, G nin *uyanık olmak*, B nin *hayvan*, A nın da *hareket* olduğunu farzedelim: hareket gerekli olarak uyanık olmak'a aittir, onun her hayvana ait olması mümkündür, ve her uyanık olan hayvandır. O halde, terimler böyle bir münasebette oldukları

zaman sonuç gerekli olarak bir olumlu asertorik ise sonucun olumsuz asertorik olmadığı açıktır. Karşı tasdikler de ortaya konulamaz. Bunun sonucu olarak, burada hiç bir kıyas olmayacaktır. — Olumlu, bir nakil konusu olduğu zaman ispat aynıdır.

Fakat öncüller benzer şekilde iseler; olumsuz oldukları zaman, yukarıdaki şekilde yapılan olağan öncülün aksedilmesiyle daima bir kıyas elde olunur. A'nın B'ye ait olmamasının gerekli olduğunu, ama A'nın G'ye ait olmamasının mümkün olduğunu farzedelim: öncüllerin aksedilmesiyle, B hiç bir A'ya ait olmayacaktır. A her G'ye ait olabilir; bu ise bize birinci şekli verir. Olumsuzluk G'ye taallük ederse, çözüm aynıdır. — Buna karşılık, her iki öncül de olumlu iseler, kıyas olmayacaktır. Gerçekte, hiç bir olumsuz öncül ne basit yükleme içinde, ne de gerekli yükleme içinde alınması dolayısıyla, sonucun ne olumsuz asertorik, ne de olumsuz gerekli olmayacağı açıktır. Sonuç, olumsuz olağan da olmayacaktır. Çünkü terimler bu cinsten bir münasebetle olduklarından, B'nin G'ye ait olmaması gerekli olacaktır: işte söz gelimi, A *ak*; B *kuğu kuşu*, G de *insan* olarak alınırsa, hal budur. Karşı tasdiklerden de sonuç çıkarılamaz, çünkü B'nin gerekli olarak G'ye ait olmadığı ispat edilmişti. O halde hiç bir suretle kıyas elde olunmaz.

Bölümcül kıyaslar için çözümler aynı olacaktır. Gerçekte olumsuz, bütüncül ve gerekliyse, hem olağan, hem de olumsuz asertorik sonuçlu bir kıyas olacaktır, (ispat akis yoluyla yapılır); ama bu olumlu ise, burada kıyas olamaz. İspat, bütüncül önerme-

ler için yapılanın aynıdır ve aynı somut terimler yar<dimiyle yapılacaktır. — Öncüllerin her ikisinin de olumlu oldukları zamanda sonuç yoktur: bu da yukarıdaki gibi ispat edilebilir. — Fakat öncüllerin her ikisi de olumsuz ve yüklememeyi gösteren öncül, bütüncül ve gerekli olduğu zaman, konulan bu öncüllerden gerekli olarak hiç bir sonuç çıkmayacaktır, ama olağan öncülün aksolunması bundan önceki hallerde olduğu gibi bir kıyas verecektir. — Fakat öncüllerin her ikisi de belirsiz veya bölümcül iseler burada kıyas olmayacaktır. İspat, yukarıdakinin aynıdır ve aynı somut terimler yardımıyla yapılır.

O halde, dediklerimize göre, olumsuz bütüncül gerekli olarak konulursa daima yalnız olumsuz olağan sonuçlu değil, olumsuz asertorik sonuçlu bir kıyasın da elde olunduğu açıktır; bunun aksine olarak, gerekli olan olumlu ise hiç bir zaman kıyas olmayacaktır. Yine açıktır ki terimler arasında böyle bir münasebetten hem asertorik yükleme halinde, hem de gerekli yükleme halinde kıyas elde olunur veya elde olunmaz. Hâsılı bütün kıyasların yetkinsiz oldukları ve yetkinliklerini bundan önce gösterilen şekillerden aldıkları apaçıktır.

20.

<MODAL KIYASLAR (devam). — İKİ
OLAĞAN ÖNCÜLLÜ ÜÇÜNCÜ ŞEKİL
KIYASLAR. >

Birinci şekilde, öncüllerin her ikisi de olağan iseler veya sadece onlardan biri olağan ise, burada

kıyas olacaktır. Öncüller olağanlığı ifade ettikleri zaman, sonuç da olağan olacaktır; öncüllerden biri olağan, öbürü asertorik olduğu zaman yine olağan olacaktır. Fakat öbür öncül gerekli olarak konulduğu zaman; olumlu ise sonuç ne gerekli, ne de asertorik olacaktır; olumsuz ise, yukarıdaki gibi olumsuz asertorik sonuçlu kıyas olacaktır. Burada da, sonuçlarda bulunan olağanı, bundan önceki manada almalıdır.

O halde ilkin olağan öncülleri alalım ve A'nın her G'ye ait olmasının mümkün olduğunu farzedelim. Mademki olumsuz, bölümcül olarak aksolunuyor ve B için her G'ye ait olmak mümkündür, o halde G'nin de bazı B'ye ait olması mümkün olacaktır. Bunun sonucu olarak, A'nın her G'ye ve G'nin bazı B'ye ait olması mümkünse, A'nın bazı B'ye ait olması da mümkündür: birinci şekil elde olunur. — A'nın hiç bir G'ye ait olmaması ve B'nin her G'ye ait olması mümkünse, bundan gerekli olarak A'nın bazı B'ye ait olmamasının mümkün olduğu çıkar: akis yoluyla tekrar birinci kıyas elde ederiz. — Fakat öncüllerin ikisi de olumsuz işeler, bu önermelerin kendilerinden hiç bir gerekli sonuç çıkmayacak, halbuki öncüllerin akis olunmasıyla bundan önceki haldeki gibi bir kıyas elde olunacaktır. Gerçekte, A ve B'nin G'ye ait olmamaları mümkünse, olumsuz olağanları değiştirerek, burada da, akis yoluyla, birinci şekli elde edeceğiz.

Fakat terimlerden biri bütüncül, öbürü bölümcül ise asertorik önermelerdeki gibi aynı terimler münasebetine göre bir kıyas elde olunacak veya

olunmayacaktır. Gerçekte, A'nın her G'ye, B'nin de bazı G'ye ait olmasının mümkün olduğunu farzedelim. Bölümcül öncülün aksolunmasıyla yine birinci kıyas elde olunacaktır. A'nın her G'ye, G'nin de bazı B'ye ait olması mümkünse, A da bazı B'ye ait olabilecektir. Bütüncül olan, BG'ye eklenmişse, yine böyle olacaktır. — Yine bunun gibi, AG öncülü olumsuz, BG olumlu ise: biz yeniden, akis yoluyla birinci şekli elde edeceğiz. — Buna karşılık, biri bütüncül, öbürü bölümcül olmak üzere her iki öncül olumsuz olarak konulursa böyle alınan öncüllerden hiç bir kıyas çıkmayacaktır; ama bunlar aksolunursa, bundan önceki halde olduğu gibi, kıyas olacaktır.

Öncüllerin her ikisi de belirsiz iseler veya bölümcül olarak alınmışlarsa, kıyas olmayacaktır, çünkü A'nın gerekli olarak her B'ye ve gerekli olarak hiç bir B'ye ait olmaması lâzımdır. Yükleme terimlerine misal: *hayvan*, *insan*, *ak*; yüklememeye: *at*, *insan*, *ak*- Orta terim *ak*'dır.

21.

<MODAL KIYASLAR (devam). — ÖNCÜLLERİNDEN BİRİ OLAĞAN. ÖBÜRÜ ASERTORİK OLAN ÜÇÜNCÜ ŞEKİL KIYASLAR. >

Öncüllerden biri sırf yüklemeyi, öbürü olağanlığı ifade ederse, sonuç asertorik değil, olağan olacaktır, ve bundan önceki halde olduğu gibi aynı

terim münasebetlerine göre kıyas olacaktır. — ilkin, terimlerin olumlu olduğunu ve A'nın her G'ye ait, B'nin ise her G'ye ait olmasının mümkün olduğunu farzedelim. BG öncülünün aksolunmasıyla birinci şekil elde olunacak, sonuç da A için bazı B'ye ait olmasının mümkün olduğu olacaktır. Gerçekte, birinci şekilde öncüllerden biri olağanlığı ifade ederse, sonucun da olağan olduğunu söyledik. — BG öncülü asertorik ve AG öncülü olağan ise; veya asertorik olan ikisinden hangisi olursa olsun.. AG öncülü olumsuz ve BG öncülü olumlu olursa sonuç yine aynıdır: her iki halde de sonuç olağan olacaktır. Gerçekte, yeniden birinci şekil elde olunur ve bu şekilde öncüllerden biri olağanlığı ifade ederse sonucun da olağan olacağı ispat edilmişti. — Olumsuzluk küçük uca tatbik olunursa, veya: her iki öncül olumsuz olarak alınırsa, böylece, konulmuş olan öncüller de bir kıyas teşkil etmezler, ama aksedilirlerse bundan önceki halde olduğu gibi kıyas olacaktır.

Öncüllerden biri bütüncül, öbürü bölümcül ise, her ikisi de olumlu oldukları zaman, veya olumsuz, bütüncül; olumlu, bölümcül olursa, aynı tarz kıyas elde olunacaktır; çünkü hepsi birinci şekil yardımıyla yetkinleştirileceklerdir. Böylece asertorik sonuçlu değil, olağan sonuçlu kıyas olacağı açıktır. — Fakat bütüncül olan olumlu ve bölümcül olan olumsuz ise ispat saçmalık yoluyla yapılacaktır. Gerçekte, B'nin her G'ye ait olmasının ve A'nın bazı G'ye ait olmamasının mümkün olduğunu farzedelim. Bundan, gerekli olarak A için bazı B'ye ait olmamanın

mümkün olduğu çıkar. Gerçekte, A gerekli olarak her B ye aitse, ve B de her G ye ait olarak konulmuşsa bizim daha önce ispat ettiğimiz gibi, A da gerekli olarak her G ye ait olacaktır. Halbuki A nin bazı G ye ait olmamak imkânını haiz olduğu farzolanmıştır.

Öncüllerden her ikisi de belirsiz veya bölümcül oldukları zaman, kıyas olmayacaktır, ispat, bütüncüller halinde verilmiş olanın aynıdır ve aynı terimlerin yardımıyla yapılır.

22.

<MODAL KIYASLAR (devam). — ÖNCÜLLERİNDEN BİRİ OLAĞAN, ÖBÜRÜ GEREKLİ OLAN ÜÇÜNCÜ ŞEKİL KIYASLAR. >

Öncüllerden biri gerekli, öbürü olağan ise, terimler olumlu oldukları zaman, daima olağan sonuçlu kıyas olacaktır. Fakat öncüllerden biri olumlu, öbürü olumsuz olduğu zaman, gerekli olan olumlu ise sonuç olumsuz olağan olacaktır; olumsuz ise, sonuç hem olumsuz olağan, hem de olumsuz asertorik olacaktır. Fakat tıpkı öbür şekillerde olduğu gibi olumsuz gerekli sonuçlu kıyas olmayacaktır.

O halde ilkin terimlerin olumlu olduğunu kabul edelim; A nin gerekli olarak her G ye ait olduğunu, ve B nin her G ye ait olmasının mümkün

olduğunu farzedelim. Mademki A'nın her G'ye ait olması gereklidir ve G'nin bazı B'ye ait olması mümkündür, A asertorik tarzda değil, olağan tarzda bazı B'ye ait olacaktır; çünkü birinci şekilde elde olunan netice bu idi. BG öncülü gerekli olarak. AG öncülü olağan olarak konulmuşsa, ispat aynı olacaktır. Şimdi olumlu gerekli olmak üzere bir öncülün olumlu, öbürünün olumsuz olduğunu; söz gelimi, A'nın hiç bir G'ye ait olmamasının mümkün, B'nin de her G'ye ait olmasının gerekli olduğunu farzedelim. Yine birinci şekli elde edeceğiz, ve olumsuz öncül olağanlığı ifade ettiğinden, bunun sonucu olarak, sonucun olağan olacağı açıktır; çünkü öncüller birinci şekilde böyle bir durumda oldukları zaman, sonucun olağan olduğunu söyledik. — Fakat gerekli olan olumsuz öncül ise, sonuç hem A'nın bazı B'ye ait olmamasının olağan olduğu, hem de A'nın asertorik olarak bazı B'ye ait olmadığı olacaktır. Gerçekte, farzedelim ki A'nın G'ye ait olmaması gerekli, B'nin her G'ye ait olması mümkün olsun. BG olumlu öncülünün aksolunmasıyla birinci şekil elde olunacaktır, olumsuz öncül de gereklidir. Öncüller bu durumda oldukları zaman, bundan hem A'nın bazı G'ye ait olmayabilmesinin, hem A'nın asertorik olarak bazı G'ye ait olmadığını çıktığını gördük; bunun sonucu olarak, buradan gerekli olarak, A'nın asertorik olarak bazı B'ye ait olmadığı sonucu çıkar. — Fakat olumsuzluk küçük uca tatbik edildiği zaman, böyle elde olunan öncül olağan ise, bundan önce geçen hallerde-

ki gibi, öncül değişimi ile kıyas olacaktır; buna karşılık bu öncül gerekli ise gerçekte sonuç, fark gözetmeksizin bir olumlu bütüncül gerekli veya bir olumsuz bütüncül gerekli olduğu için, burada kıyas olmayacaktır. Bütüncül yükleme için terimler: *uyku*, *uyan at*, *insan*; bütüncül yüklememe için: *uyku*, *uyanmış at*, *insan*.

Terimlerden biri bütüncül, öbürü bölümcul olarak orta terime eklenilirse, buna benzer neticeler elde edilecektir. Her iki öncül de olumlu ise, asertorik sonuçlu değil, olağan sonuçlu kıyas olacaktır; olumlusu gerekli olmak üzere bir olumsuz, bir de olumlu iki öncül alınırsa çözüm aynıdır. Fakat gerekli olan olumsuz olduğu zaman, sonuç da bir olumsuz asertorik olacaktır. İspat tarzı, terimler bütüncül olsunlar veya bütüncül olmasınlar, aynı olacaktır. Gerçekte, bu kıyasların birinci şekilde yetkinleştirilmeleri gereklidir, öyle ki birinci şekil kıyasta gerekli olarak vaki olan üçüncü şekil kıyaslarda da vaki olur. — Fakat bütüncül olarak alınan olumsuzluk küçük uca eklendiği vakit; olumsuzluk olağansa burada akis yoluyla kıyas olacaktır; halbuki gerekli ise, kıyas olmayacaktır, ispat, bütüncüller için yapıldığı gibi, ve aynı terimler yardımıyla yapılacaktır.

Şu halde, bu şekilde de, ne zaman ve nasıl kıyas olacağı, ve ne zaman kıyasın olağan, ne zaman asertorik olduğu görülüyor. Nihayet, bütün bu kıyasların yetkin olmadıkları ve bu yetkinliklerini birinci şekil kıyastan aldıkları açıktır.

23.

<ÜÇ ŞEKLİN UMUMÎ TATBİKATLI. —
BİRİNCİ ŞEKLE İRCA.>

Bu şekillerdeki kıyasların birinci şekildeki bütüncül kıyaslarla yetkin oldukları ve ona irca oldukları, dediklerimizden apaçıkça çıkmaktadır; bir yandan da, umumî olarak her kıyasın böyle olduğu da her kıyasın bu şekillerden biriyle teşkil edildiği ispat olunur olunmaz aşikâr olacak bir şeydir.

Gerekli olarak, her ispat ve her kıyas ister bütüncül olarak, ister bölümcül olarak, üstelik, ispat ister doğrudan doğruya, ister hipotetik olarak olsun bir konuya bir yükleme veya yüklememe gösterir. Saçmalığa irca ise hipotez yoluyla ispatın bölümüdür. O halde ilkin doğrudan doğruya ispatlı kıyasların sözünü edelim: onlar hakkında ortaya koyacağımız şey saçmalık yoluyla ispat olunan kıyaslara veya umumî olarak hipotez yoluyla ispat olunan kıyaslara ait hususları aydınlatacaktır.

Kıyas yoluyla, A'nın B'ye ait olduğunu veya olmadığını çıkarmamız icap ediyorsa bir şeyin bir şeyi yüklenmesi gereklidir. — Bunun sonucu olarak, A, B'yi yüklenmişse alınan, ispatı istenilen ilk önermedir. — Fakat A G hakkında tasdik edilmişse, G de başka hiç bir terim hakkında, ne de başka bir terim G hakkında, ne başka bir terim A hakkında tasdik edilmemişse hiç bir kıyas elde olunmayacaktır.

Gerçekte, bir tek şeyin bir başka bir tek şeye yüklenmesi hiç bir gerekli sonuç gerektiremez. İşte

bunun için, fazladan bir başka öncül daha almak gerektir. — A bir başka terim hakkında, veya bir başka terim A hakkında, veya bir başka terim G hakkında tasdik edilmişse kıyasın vücut bulmasına karşı gelecek hiç bir şey yoktur, bununla beraber bu kıyas konulan öncüllerle B ye ait hiç bir münasebeti sonuç olarak çıkarmayacaktır. Bunun gibi, bu terimlerden hiç biri B ye birleşmeksiniz, G, bir başka terime, bu da daha bir başka terime ve ilh... ait ise B ye ait bir münasebeti sonuç olarak veren bir kıyas da olmayacaktır. Çünkü, umumî olarak, herhangi bir suretle her bir uçla yüklemeler yoluyla münasebete getirilmiş bir orta terim olmadan bir şeyi bir başka şeye yükleyen bir kıyas hiç bir zaman olamaz. Gerçekte, umumî olarak kıyas öncüllerden itibaren teşkil edilir; fakat kalan konuyla bir münasebet tesis eden kıyas bu konuyla bir münasebet kuran öncüllerden hareket eder, ve filân yüklemle falan konu arasında bir münasebet tesis eden kıyas ise bu yüklem bu konuya taallûk ettiğini gösteren öncüllerden hareket eder. Fakat hakkında bir şey tasdik etmeden, bir şey inkâr etmeden B ile bir münasebet kuran bir öncülü almak, mümkün değildir; veya hiç bir yüklemi müşterek olarak almayıp her bir terim hakkında kendine has olan yüklemeleri tasdik veya inkâr ederek, A nın B ye olan bir münasebetini tesis eden bir öncül almak da mümkün değildir. Bundan, biz falan yüklem falan konuya olan bir münasebetini tesis eden bir kıyas elde etmek istiyorsak, ikisi arasında yüklemelerin bağlantısını sağlayacak bir aracı almanın

gerektiği sonucu çıkar. — O halde gerekli olarak, iki uçta da müşterek olan bir şey alınacaksa ve bu, (ya A yı G ye, G yi B ye, ya G yi öbür ikisine veya öbür ikisini G ye yükleyerek) bizim sözünü ettiğimiz şekillere uyan üç tarzda mümkün ise, her kıyasın gerekli olarak bu şekillerden birinden çıktığı açıktır. B ile olan bağlantı birçok orta terimler vasıtasıyla olursa muhakeme yine aynıdır; çünkü, hat-ta orta terimlerin çokluğu halinde bile, aynı şekil elde olunacaktır.

Böylece, doğrudan doğruya ispatlı kıyasların bizim sözünü ettiğimiz şekillerde yapıldığı aşıkâr bir şeydir. Saçmalık yoluyla ispat olunan kıyaslar için de bunun böyle olduğu ise aşağıdaki düşünceler gereğince apaçık olacaktır. Gerçekte, daima, saçma-lık yoluyla bir muhakeme yapıldığı vakit yanlış, kı-yas yoluyla sonuç olarak çıkarılır, ama ispat oluna-cak olan ilk önerme, bir imkânsızlık <ilk önerme ile > çelişik önermeden çıktığı zaman hipotetik olarak çıkar. Söz gelimi, diyagonal ölçülür diye konulsa, diya-gonalin ölçülemezliği, tek sayıların çift sayılara eşit olacakları sebebiyle tasdik ve ispat olunur; o zaman tek sayıların çift sayılara eşit olduğu sonucu çıkarılır ve yanlış bir sonucun çelişik bir önermeden çıkması yü-zünden diyagonalin ölçülemezliği hipotetik olarak tas-dik ve ispat olunur. Çünkü, dediğimiz gibi, saçmalık yoluyla istidlâl işte budur: başlangıçta kabul edilmiş olan hipotezin yardımıyla bir şeyin imkânsızlığını is-pattan ibarettir. Bunun sonucu olarak, mademki saç-malığa ırcalarda yanlış, doğrudan doğruya ispatlı bir kıyasla elde edilmiştir, mademki ilk önerme hipotetik

olarak tasdik edilmiştir ve mademki biz daha önce, doğrudan doğruya ispatlı kıyasların şekillerle yapıldığını ortaya koyduk, o halde saçmalığa irca edilerek yapılan kıyasların da yine bu şekillerle yapılacakları apaçıktır. — Bütün öbür hipotetik kıyaslar için de çözüm aynıdır. Bütün bu hallerde, gerçekte, kıyas ilk önermenin yerine konulan önermeye taallük eder, ama bu ilk önerme kabullenme veya herhangi bir başka hipotez ile elde edilmiştir. — Fakat bütün bunlar doğru ise, her ispat ve her kıyas gerekli olarak, bizim gösterdiğimiz üç şekilde meydana gelmek zorundadır. Bu nokta da bir kere tasdik ve ispat olundu mu, her kıyasın birinci şekille yetkinleştirildiği ve bu şeklin bütüncül kıyaslara irca olunduğu açıktır.

24.

< ÖNCÜLLERİN NİTELİĞİ VE NİCELİĞİ >

Bundan başka, her kıyasta, terimlerden birinin olumlu olması ve bütüncül bir yükleme bulunması gerekir: bütüncül olmadan ya kıyas olmaz, veya kıyas olarak ortaya konulan meseleye taallük etmez, veya bu, bir ispatı istenileni delil olarak alma (petition de principe) olacaktır. —Gerçekte, farzedelim ki musiki zevkinin iyi olduğunu tasdik edeceğiz. Kendisine *her'i* ilâve etmeksizin zevkin iyi olduğu ilân edilirse burada kıyas olmayacaktır; bazı zevkin iyi olduğu ilân edilirse: ya bu musikiden başka bir zevktir ve o zaman sonucun ortaya konulan mesele ile hiç bir ilgisi yoktur; veya bu zevk musikidir,

o zaman bir ispatı istenileni delil olarak alma yapılır. — Bu geometri şekillerinde, söz gelimi, iki kenarı eşit bir üçgenin yan açılarının da eşit olduğunu ortaya koymak için daha iyi farkına varılabilir. <Bir dairenin > merkezine A ve B doğrularını uzatalım. Umumî bir tarzda, yarım daireler içine çizilen açılarının eşit olduklarını koymadan $A + G$ açısı $B + D$ açısına eşit olarak alınır; şimdi de bundan başka, aynı bir daire parçası içine çizilen bütün açılarının eşitliğini ortaya koymadan, G açısı D açısına eşit olarak alınır; nihayet kendileri de eşit olan dik açılardan eşit açılar çıkarılmakla, kalan açılarının da [E ve Z] eşit oldukları ortaya konulursa, umumi bir tarzda, eşit açılar eşit açılardan çıkarıldığı vakit kalan açılarının da eşit oldukları konulmadıkça, ispatı istenileni delil alma yapılacaktır.

Öyleyse her kıyasta bir bütüncül yüklem bulunması gerektiği, ve bütüncül olanın, ancak hepsi bütüncül olan terimlerden itibaren tasdik ve ispat edildiği görülür. Halbuki bölümcül olan, bu son tarzda olduğu kadar birinci tarzda da tasdik ve ispat edilir. Bunun sonucu olarak, sonuç bütüncül ise terimler de gerekli olarak bütüncüldür, fakat terimler bütüncül iseler sonucun bütüncül olmaması olabilir. Her kıyasta ister iki öncülün, ister bunlardan birinin gerekli olarak sonuca benzer olduğu yine apaçıktır, demek istiyorum ki: yalnız olumlu veya olumsuz olarak değil, aynı zamanda gerekli, asertorik, veya olağan olarak da öbür yükleme şekillerini de göz önünde tutmalıdır. Ayrıca umumî bir tarzda, kıyasın ne zaman olacağı, ne zaman olmayacağı, kı-

yasın ne zaman sağlam, ne zaman yetkin olduğu ve kıyas varsa terimlerin bizim gösterdiğimiz tarzlardan birine göre bulunmaları gerektiği görülür.

25.

< TERİMLERİN, ÖNCÜLLERİN VE SONUÇLARIN TAAYYÜNÜ >

Yine apaçıktır ki her ispat, aynı sonuç türlü önerme çiftleri ile elde edilebilirse de üç terimle yapılacaktır, daha fazlasıyla değil: söz gelimi, E sonucu A ve B önermeleri ile ve G ve D önermeleriyle, veya A ve B, veya A ve G, veya B ve G önermeleriyle ortaya konulabilir. Gerçekte, aynı sonuçlar için birçok orta terimler olmaktan hiç bir şey alıkoymaz, fakat bu halde karşılaştığımız artık bir kıyas değil, birçok kıyaslardır. A ve B öncüllerinden her birinin kıyas yoluyla elde edilmiş olduğu zaman durum yine budur; sözgelimi: A, B ve E vasıtasıyla; B ise Z ve T vasıtasıyla elde edilmiştir. Bu önermelerin biri bir tümevarımın, öbürü bir kıyasın neticesi de olabilir. Fakat burada da bir kıyas çokluğu vardır, çünkü sonuç çokluğu, yani A, B ve G vardır. Bu hallerde birçok kıyaslar değil de bir tane bulunması istenilirse böylece aynı sonuç üç terimden fazlasıyla elde olunabilir, ama G nin A dan ve B den çıktığı tarzda elde olunamaz.

Gerçekte, E nin ABGD önermelerinin sonucu olduğunu kabul edelim. O zaman bunlardan birinin öbürüne olan münasebetinin, bütünün bölüme mü-

nasebeti gibi alınması gereklidir, çünkü daha yukarıda ispat olundu ki kıyasın bulunduğu yerde, bazı terimler gerekli olarak bu cinsten bir münasebette bulunurlar. Öyleyse A önermesini B önermesi ile bu münasebette farzedelim. Bundan çıkan, ve E önermesinden başka bir şey olamayan, veya G ye D önermelerinin birinden biri olan veya nihayet bunlardan ayrı bir başkası olan bir sonuç vardır. — Sonuç E ise kıyas, yalnız A B öncüllerinden itibaren kurulmuş olacaktır. Ama G ve D önermeleri, birinin bütün öbürünün bölüm olduğu tarzda bir münasebet içinde bulunurlarsa bunlardan yine bir sonuç çıkacaktır: bu ya E önermesi, veya A ve B önermelerinin birinden biri, veya bunlardan ayrı bir başkası olacaktır. Bu, E, veya A, veya B ise ya kıyas çokluğu olacaktır, veya bizim mümkün olarak gösterdiğimiz manada, aynı şeyin birçok terimlerden çıkması vaki olacaktır. Fakat sonuç bu önermelerden başka ise birbirleriyle bağlantısı olmayan birçok kıyaslar elde edeceğiz. G bir kıyas meydana getirecek şekilde D ile münasebette değilse, önermeler boşuna konulmuş olacaklardır. Meğer ki bu bir tümevarım, veya bir gizleme, veya bu cinsten başka bir kast ile konulmuş olmasın. — Fakat A ve B önermelerinden E çıkmayıp da bir başka sonuç çıkarsa, ve G ve D den A ve B önermelerinden biri veya bunlardan başka biri çıkarılırsa, o zaman konu ile ilgisi olmayan birçok kıyaslar elde ederiz, çünkü kıyasın E yi ortaya koyduğu farzolundu. G ve D den hiç bir sonuç çıkmazsa, böylece, bu önermelerin de boşuna alındıkları, ve kıyasın başlarken konulan önermeyi ispat ve

tasdik etmediği vaki olur. Bütün bunlardan apaçıkça her ispatın her kıyasın ancak üç terimle yapılacağı sonucu çıkar.

Bu nokta bir defa aydınlatıldıktan sonra, bir sonucun daha fazla sayıda değil, ancak iki öncüle bağlı bulunduğu apaçıktır: çünkü üç terim iki öncül yapar, meğerki kıyasları yetkinleştirmek maksadıyla, başlangıçta söylediğimiz gibi, bir yenisi ilâve olunmasın. O halde görülüyor ki esas sonucun kendilerinden çıktığı öncüllerin (çünkü daha önceki sonuçlardan bazıları gerekli olarak öncüldürler) çift sayıda bulunmadıkları her kıyas yoluyla istidlalde böyle bir tutamak ya kıyas yoluyla çıkarılmış değildir veya tezini ortaya koymak için gerekli olduğundan daha çok meseleler ortaya koymuştur.

İmdi kıyaslar esas öncülleri göz önünde tutularak alınırsa her kıyas çift sayıda öncüllerden ve tek sayıda terimlerden meydana gelecektir, çünkü terimlerin sayısı öncüllerin sayısından bir fazladır ve sonuçların sayısı da öncüllerin sayısının yarısı olacaktır. — Fakat prosillojizmlerle veya birçok bitişik orta terimlerle bir sonuca varıldığı vakit, söz gelimi, AB önermesi, G ve D orta terimleriyle elde edildiği vakit, terimlerin sayısı yine öncüllerin sayısından bir fazla olacaktır (çünkü ilâve edilmiş bulunan terim ya dışa, veya içe konulmuş olacaktır: her iki halde de münasebetlerin sayısının terimlerin sayısından bir eksik olduğu vaki olur), öncüllerin sayısı da münasebetlerin sayısına eşit olacaktır. Bununla beraber daima öncüller çift, terimler tek olmaları yacaklardır, ama alması halinde, öncüller çift olduğu

zaman terimler tek; terimler çift olduğu zaman öncüller tektirler. Gerçekte, terimin ilâvesi ne taraftan olursa olsun, bir terim ilâve olundukça bir öncül ilâve olunur; bundan, öncüller çift sayıda, terimler tek sayıda olduklarından her ilâvede onları alması halinde tek ve çift yapmak zorunda olduğumuz sonucu çıkar. Buna karşılık, sonuçlar, ne terimler, ne de öncüller hususunda aynı kaideye bağlı olmayacaklardır. Gerçekte, bir terim ilâve olduğu zaman, ilâve edilen sonuçların sayısı, önceki terimlerin sayısından bir eksik olacaktır, çünkü ancak son terime göredir ki kıyas yoktur, ama bütün öbürlerine göre bir tane kıyas vardır: sözgelimi, ABG ye D terimi eklenirse, böylelikle biri A ya nispetle, öbürü B ye nispetle iki sonuç eklenmiş olur. Bütün öbür eklemler için kaide aynıdır. Terim içe konulmuşsa durum yine aynıdır, çünkü ancak bir tek terime göre kıyas yapılmayacaktır. O halde sonuçlar terimlerden ve öncüllerden çok fazla olacaklardır.

26.

<HER ŞEKİLDE KONULACAK VEYA REDDEDİLECEK ÖNERME NEVİLERİ. >

Mademki kıyasların konularını, her şekilde elde edilen sonuçların tabiatını ve ne tarzda buna erişildiğini biliyoruz, ne türlü meselenin çözülmesinin zor veya kolay olduğunu da açıkça görüyoruz.

Gerçekte, birçok şekillerde ve birçok tarzlarla çıkarılanın ispatı daha kolaydır, halbuki daha küçük

sayıda şekillerle ve tarzlarla çıkarılanın ispatı daha güçtür. Olumlu bütüncül ancak birinci şekille ve bu şekille de yalnız bir tarzda ispat olunur. Olumsuz bütüncül hem birinci şekille, hem ikinci şekille; birinci ile yalnız bir tarzda, ikinci ile iki tarzda ispat olunur. Olumlu bölümcül birinci şekille ve son şekille; birinci ile yalnız bir tarzda, ikinci ile üç tarzda ispat olunur. Nihayet, olumsuz bölümcül bütün şekillerde; ama birincide yalnız bir tarzda, İkincide iki tarzda, üçüncüde ise üç tarzda ispat olunur.

Bunun sonucu olarak, olumlu bütüncülün ortaya konulmasının en zor; reddedilmesinin en kolay olduğu açıktır. Umumî olarak bütüncülleri reddetmek bölümcülleri reddetmekten daha kolaydır. Çünkü olumlu bütüncül hem olumsuz bütüncül hem olumsuz bölümcül ile reddolunur; o halde olumsuz bütüncül ise bütün şekillerde; olumsuz bütüncül de ikisinde ispat olunur. Olumsuz < bütüncüller > için de bu böyledir, çünkü ilk önerme olumlu bölümcüller kadar olumlu bütüncüllerle de reddedilir. Biz ise olumsuz bütüncüle iki şekilde raslanıldığını gördük. — Buna karşılık, bölümcüller ancak tek bir tarzda reddedilebilirler: olumlu bütüncülün veya olumsuz bütüncülün isbatıyla. Fakat bölümcüllerin ortaya konulması daha kolaydır, çünkü ispatı daha çok sayıda şekillerle, daha çok sayıda tarzlarla mümkündür. — Ve umumî olarak, unutulmamalıdır ki önermeleri birbiriyile, bütüncülleri bölümcüllerle, bunları da bütüncüllerle reddetmek mümkündür; buna karşılık, her ne kadar bölümcülleri bütüncüllerle ortaya koymak mümkün ise de, bütüncülleri bölümcüllerle or-

taya koymak mümkün değildir. Aynı zamanda ortaya koymaktan ziyade reddetmenin daha kolay olduğu apaçıktır.

Herhangi bir kıyasın elde olunma tarzı ve buna erişmek için terimlerin ve öncüllerin sayısı ve öncüllerin kendi aralarındaki münasebetleri ve bundan başka her şekilde ispat olunan meselenin tabiatı ve her bir meseleye uygun gelen şekillerin sayıca çok veya az oluşu bütün bunlar bizim şimdi dediklerimizden açıkça çıkarlar.

27.

< KATEGORİK KIYASLARIN UMUMİ KAİDELERİ. >

Ortaya konulan mesele için ne tarzda daima bol bol kıyaslar sağlayabileceğiz, ve her bir meseleye ait ilkelere hangi yolla erişeceğiz, işte şimdi ortaya koymamız gereken şey budur; çünkü, şüphe yok, biz yalnız kıyasların meydana gelme tarzlarını bilmek değil, aynı zamanda onları teşkil etmek gücüne de sahip olmak zorundayız.

Var olan bütün şeylerden bazıları hiç bir başka şey hakkında doğrulukla bütüncül olarak tasdik edilmeyecek bir tabiattadırlar (sözgelimi Kleon ve Kallias, başka deyişle ferdi olan ve duyulabilen); halbuki başka şeyler o şey hakkında tasdik edilebilirler (çünkü bu ferdi şeylerden herbiri hem insandır, hem de hayvan); daha başka şeyler de başka

şeyler hakkında tasdik edilirler, halbuki onlar hakkında, önce olan hiç bir şey tasdik edilmez; niha yet daha başkaları da daha başkaları, başkaları da onların kendileri hakkında tasdik edilirler, sözgeli mi, *insan*, Kallias hakkında, *bayvan* da *insan* hakkında. — O halde tabiatları gereğince bir başka şey hakkında tasdik edilemeyen bazı şeylerin var olduğu apaçıktır; gerçekte, her duyulabilenin hiç bir başka şey hakkında tasdik edilemeyecek mahiyette olduğu söylenebilir, meğer ki ilinti olmasın; sözgeli mi, biz bazen bu ak Sokrates'tir veya şu gelen Kallias'dı: deriz. Bundan başka yüklemnin yukarıya doğru gidişinde durulması gereken bir anın olduğu sözünü edeceğiz; şimdilik, şu aşağıda gelenleri ortaya koymakla yetimsiyelim. Bu son yüklemlere dair başka bir yüklem ispat etmek mümkün değildir, ancak bir sanı olarak bu mümkündür; ama başka şeyler hakkında tasdik edilebilirler. Fertler de başka şeyler hakkında tasdik edilemezler, halbuki öbür şeyler onlar hakkında tasdik edilebilirler. Ortadaki terimlere gelince, iki tarzda tasdik edilebildikleri apaçıktır, onların kendileri başka terimler hakkında tasdik edilebilirler, başka terimler de onlar hakkında tasdik edilebilirler; hemen bütün tutamaklar ve bütün incelemeler belli başlı olarak onlara taallûk eder.

O halde her bir meseleye taallûk eden öncülleri şu tarzda seçmemiz gerekir: İlkin konunun kendini, tarifleri ve nesnenin bütün hassalarını; bundan sonra da, mantıken nesneden çıkan bütün yüklemli, ve bu sefer de nesnenin kendinin sonucu olduğu yüklemli, aynı zamanda ona ait olmak imkânı bu-

lunmayanları ortaya koymalıyız. Fakat onun kendilerine ait olmadığı yüklemelerin, olumsuzun aksolunabilmesinden ötürü, ayrıca göz önünde tutulmasına lüzum yoktur. — Sonurtular arasında nesnenin özü içine girenleri, onun hakkında hassa olarak tasdik edilenleri, ve nihayet ilinti olarak tasdik edilenleri ayırdetmelidir, hem bunlardan bazıısı nesneye, sanıya göre bazıısı da gerçekte ona aittir. Bu cinsten yüklemeler ne kadar bolsa bir sonuca da o kadar çabuk varılır, ve hakikate dayanan ne kadar çok yüklemelde edilirse, ispat da o kadar yetkin olur. — Fakat bir bölümcül şeyin sonurtularını değil, bütünlüğü içinde o şeye tabi olan sonurtuları: sözgelimi fert olarak insanın sonurtusunu değil, bütüncül olarak alınan insanın sonurtusunu seçmek gerekir. Çünkü kıyas bütüncül öncüllerle başlar. Şu halde önerme belirsiz ise, öncülün bütüncül olup olmadığının iyice farkına varılamaz. Halbuki öncül belli ise derhal farkına varılır. — Bunun gibi, gösterdiğimiz sebepten dolayı konunun önertilerini bütünlükleri içinde seçmelidir. Sonurtunun kendine gelince o bütünlüğü içinde, nesneye tabi olarak alınmamalıdır: sözgelimi ne her hayvanın insanın, ne de her ilmin musikinin sonurtusu olduğu söylenemez. Bizim bir önermede yaptığımız gibi hiç bir vasfı olmadan çıkar. Ve gerçekte, öbür önerme, sözgelimi, her insan her hayvandır, veya adalet her iyiliktir önermesi, faydasız ve imkânsızdır. Fakat her karakteristiğini, yüklemi sonurtu olan şey alır. — Sonurtularını almamız gereken konunun kendisi herhangi başka bir

kavram içinde bulunduğu zaman, umumî terimin, olumlu veya olumsuz sonurtularının konunun sonurtuları arasında bulunmaması gerekir (çünkü bu yüklemeler yüksek kavramın sonurtuları arasında bulunmakta idi, mademki hayvan çıkan şey, insandan da çıkar ve hayvana ait olmayan şey için tıpkı böyledir) : alınması gereken her bir konuya has olan sonurtulardır. Gerçekte, bazı yüklemeler cinsin dışında nev'e hastırlar, çünkü gerekli olarak, bazı has yüklemelerin cinsten ayrı nevilere ait olması gerekir. — Umumî kavramın önertileri olarak kendi içinde bulunan kavramın önertilerini de seçmemelidir; sözelimi, hayvanın önertisi olarak, gerçekte insanın önertisi olanı almamalı: çünkü gerekli olarak, hayvan insanın sonurtusu ise, insanın kendinin de sonurtusu olduğu bütün şeylerin de sonurtusudur. Fakat bu son şeyler daha has bir şekilde, insana taallûk eden şeyin seçiminden çıkar. — Önertiler olduğu kadar sonurtular için de değışmez bir tarzda husele gelen şeyi de elde etmelidir. Gerçekte, değışmez birtakım olgulara taallûk eden sonuçlar da bütün öncüleri veya hiç değilse bazıları birtakım değışmez olgulara taallûk eden kıyaslardan çıkarlar: bunun sebebi, her kıyasta sonucun ve ilkelerinin benzemesidir. — Nihayet, bütün terimlerin sonurtuları olan yüklemeleri de almamalıdır, çünkü bu gibi öncüllerden itibaren kıyas mevcut olamaz. Bunun hangi sebeple olduğunu söylemeye gelince, bu aşağıdaki aydınlatılacak bir noktadır.

28.

<KATEGORİK KIYASLARDA ORTA TERİMİN ARAŞTIRILMASI İÇİN HUSUSİ KAİDELER. >

Bir yüklemın bir bütüncül terime ait olduğu ortaya konulmak istendiğinde bir yandan ortaya konulacak ve kendisinin de hakkında tasdik edilmiş bulunduğu yüklemın konularını, bir yanda da kendisi hakkında bir şeyin tasdik olunması gerekli bulunan şeyin sonucu olan yüklemleri göz önünde tutmalıdır. Gerçekte, bu konulardan biri, bu yüklemlerden birinin aynı ise, gerekli olarak terimlerden birinin öbürüne gerekli olarak yüklenmesi elde olunur. — Fakat bir yüklemın bir bütüncül terime değil de, bölümcül bir terime ait olduğunun ortaya konulması bahis konusu ise o terimin de öbürünün de önertilerini göz önünde tutmak gerekir. Gerçekte, bu önertilerden biri öbürünün aynı ise, gerekli olarak bir bölümcül yükleme elde olunur. — Bir terim bütüncül olarak alınan hiç bir başka terime ait olmak zorunda değilse, bir yandan yüklemın, kendine ait olmaması gereken şeyin sonurtularını; bir yandan da konuya ait olması gerekmeyen içinde bulunmak imkânsızlığında olan yüklemleri; veya bunun aksine olarak, bir yandan yüklemın, kendine ait olması gerekmeyen şeyde bulunması imkânsızlığında olan yüklemleri, bir yandan da konuya ait olması gerekmeyen şeyin sonurtularını göz önünde tutmalıdır: her iki halde de, bu terimler özdeş iseler, bir bütüncül olumsuz yüklemeğe varılıp

dayanılacaktır, çünkü kâh birinci şekil kıyas, kâh ikinci şekil kıyas elde edilir. — Olumsuz bölümcül bir yükleme ortaya konulmak istenirse, bir yandan kendisine yüklemine ait olmadığı şeyin önertilerini, bir yandan da konuya ait olmayana ait olmak imkânsızlığında bulunan yüklemeleri göz önünde tutmalıdır. Gerçekte, bu terimlerden biri öbürünün aynı ise, bundan gerekli olarak olumsuz bölümcül bir yükleme çıkar.

Belki bu hallerin her biri hakkında şimdi söylediklerimiz aşağıdaki tarzda daha açık olacaktır. A'nın sonurtularının B ile, önertilerinin G ile, ve ona ait olmak imkânsızlığında bulunan yüklemelerin D ile gösterildiğini farzedelim; E'nin yüklemelerinin Z ile, önertilerinin H ile, ve kendisine ait olmak imkânsızlığında bulunan yüklemelerin T ile gösterildiğini de farzedelim. — O zaman, bazı G bazı Z ye özdeş ise A'nın her E ye ait olması da gereklidir; Z her E ye, A her G ye aittir, öyle ki A her E ye aittir. G ve H özdeş iseler, gerekli olarak A bazı E ye ait olacaktır, çünkü A, G'nin sonurtusu, E de her H'nin sonurtusudur. — Z ve D özdeş iseler, A bir prosillojizm gereğince hiç bir E ye ait olmayacaktır; gerçekte, mademki olumsuz aksedilebilir, Z de D'nin özdeşidir, A hiç bir Z ye ait olmayacaktır, ama Z her E ye ait olacaktır. — Şimdi, B ve T özdeş iseler A hiç bir E ye ait olmayacaktır, çünkü B her A ya ait olacaktır, ama hiç bir E ve ait olmayacaktır, çünkü B'nin T ye özdeş olduğunu ve T'nin hiç bir E ye ait olmadığını söyledik. — D ve H özdeş iseler, A bazı E ye ait ol-

mayacaktır, çünkü D ye de ait olmadığından ötürü H ye de ait olmayacaktır; fakat H, E ye bağlıdır, öyle ki A bazı E ye ait olmayacaktır. — B, H nın özdeşi ise, aksedilmiş sonuçlu bir kıyas elde olunacaktır, çünkü B, A ya ve E, B ye (çünkü biz B nin H ya özdeş olduğunu söyledik) ait olduğundan E her A ya ait olacaktır: fakat A nın her E ye ait olması gerekli değildir, A nın gerekli olarak ait olmak zorunda olduğu bazı E dir, çünkü bütüncül yüklemeyi bölümcüle aksetmek mümkündür.

Böylece görülüyor ki her problemde göz önünde tutulması gereken her bir terimin yukarıda gösterilen münasebetleridir, çünkü bütün kıyaslar işte bunlardan itibaren çıkar. Fakat her bir terimin sonurtuları ve önemlerine taallük eden hususlarda dikkati ilk olanlara, yani en umumî olanlara çekmek de gerekir; söz gelimi, E için tek başına Z den ziyade KZ yi, ve A için tek başına G den ziyade KG yi göz önünde tutmak daha iyidir. Gerçekte A, KZ ye aitse Z ye ve E ye de ait olacaktır; fakat KZ nin sonurtusu değilse, yine Z nin sonurtusu olabilir. Bunun gibi, A nın kendisinin önertilerini de

göz önünde tutmalıdır, çünkü bir terim ilk önertileri takip ediyorsa, onlara bağlı olanları da takip edecektir; fakat birincileri takip etmese de yine sonuncuları takip edebilir.

Bu araştırmanın üç terim ve iki öncül vasıtasıyla yapıldığı, bütün kıyasların bizim sözünü ettiğimiz şekillerde olduğu apaçıktır. Çünkü özdeş bir terim G ler ve Z ler arasından alındığı vakit, A nın her E ye ait olduğu ispat edilir. Bu özdeş terim or-

ta terim olacaktır, uçlar da A ve E olacaktır: bu suretle birinci şekil elde olunur. — G ile H özdeş olarak alındıkları zaman, A bazı E ye ait olacaktır: bu sonuncu şekildir, çünkü H orta terim oluyor. — A ile Z özdeş oldukları zaman, A hiç bir E ye ait olmayacaktır. Böylece hem birinci, hem de ikinci şekil elde olunur: olumsuz aksolunabildiği ve Z nin her E ye ait olduğu doğru ise, A hiç bir Z ye ait olmadığından ötürü, birinci; D hiç bir A ya ait olmadığından ve her E ye ait olduğundan ötürü ikinci şekil elde olunur. — D ile H özdeş oldukları zaman, A bazı E ye ait olmayacaktır: bu sonuncu şekildir, çünkü A hiç bir H ya ait olmayacak ve E her H ya ait olacaktır. — Öyleyse bütün kıyasların daha yukarıda incelenen şekillerle olduğu ve hiç bir kıyas kendileri olmadan teşkil edilemeyeceğinden, bütün terimlerin sonurtularını çıkarmak zorunda olmadığımız görülüyor. Gerçekte, gördüğümüz gibi, sonurtulardan itibaren bir önerme asla ortaya konulmaz, bir önerme de bütün terimlerin sonurtu vasıtasıyla yokedilemez, çünkü orta terimin birine ait olup öbürüne ait olmaması gerekir.

Yine görülüyor ki orta terimleri seçmenin öbür tarzları bir kıyas vücuda getirmek için faydasızdır: sözgelimi, her bir terimin sonurtuları özdeş iseler, veya A nın önertileri, E ye ait olmak imkânsızlığı içinde bulunan yüklemlerle özdeş iseler, veya orta terimlerden birinden birine ait olmak imkânsızlığı içinde bulunan yüklemler özdeş iseler; çünkü bu cinsten terimlerle kıyas elde olunamaz. — Gerçek-

te, sonurtular, sözgelimi, B ve Z özdeş iseler olumlu öncüllü ikinci şekil elde olunur. — A'nın önermeleri E'ye ait olmak imkânsızlığında bulunan yüklemlemlerle özdeş iseler, sözgelimi G ve T, küçük uca taallûk eden öncülü olumsuz olacak olan birinci şekli elde ederiz. — Terimlerden birinden birine ait olmak imkânsızlığında bulunan yüklemlemler özdeş iseler, sözgelimi D ve T, ister birinci, ister ikinci şekilde öncüllerin her ikisi de olumsuz olacaklardır, ama bu tarzda hiç bir kıyas mümkün olmayacaktır.

İncelememizde, ayrı ve zıt terimlerin hangileri olduğunu değil, özdeş olan terimlerin hangileri olduğunu keşfetmek gerektiği de apaçıktır: ilkin, araştırmamız orta terim maksadıyla yapılıyor. Benimsenecek olan orta terim türlü türlü değil bir ve aynı olmalıdır. Bundan sonra, kıyasın zıt olarak alınan terimlerden, başka deyişle aynı şeye ait olmayan terimlerden çıktığı vaki olduğu bütün hallerde her zaman, bizim daha önce incelediğimiz tarz-lara irca edilebilecektir, sözgelimi, B ve Z zıt iseler, başka deyişle, aynı bir şeye ait olamazlarsa durum budur. Gerçekte, bu terimler alınırsa burada A'nın hiç bir E'ye ait olmadığı sonucunu veren bir kıyas olacaktır; yalnız bu konulan öncüller gereğince olmayacak, bizim daha önce gösterdiğimiz tarzda olacaktır: çünkü B her A'ya ait olacak, fakat hiç bir E'ye ait olmayacaktır, öyle ki gerekli olarak B bazı T ile özdeş olmak zorundadır. — Şimdi de, B ve H aynı bir şey içinde bulunamazlarsa, bundan A'nın bazı E'ye ait olmayacağı sonucunu çıkar. Gerçekte, bu tarzda da ikinci şekli elde

edeceğiz, çünkü B her A ya ait olacaktır, bazı E ye ait olmayacaktır. Bunun sonucu olarak, B gerekli olarak bazı T ye özdeş olacaktır: çünkü B ve H nin aynı bir şeye ait olmadıklarını söylemekle B nin bazı T ve özdeş olduğunu söylemek arasında hiç bir fark yoktur, çünkü T nin içinde E ye ait olmayan her şey bulunmaktadır.

Böylece bu İncelenenlerin kendilerinin hiç bir kıyas vermedikleri görülüyor. Fakat B ve Z zıt iseler, gerekli olarak B ile bazı T arasında özdeşlik vardır, kıyas da bu son terimlerden itibaren başlar. O halde bu tarzda birtakım terimler araştırmak istenilince ancak dikkatimizi tutulması gerekli olan- dan başka bir yol üzerine çevirmekle neticelenir, bunun sebebi de B lerin ve T lerin özdeşliğinin unutulmasıdır.

29.

< SAÇMALIK YOLUYLA İSPAT EDİLEN KIYASLARDA, HİPOTETİK KIYASLARDA VE MODAL KIYASLARDA ORTA TERİMİN İNCELENMESİ. >

İmkânsızlıkla neticelenen kıyaslar, doğrudan doğruya ispatlı kıyasların tabi olduğu aynı kaidelere tabidirler, çünkü onlar da iki terimin her birinin sonurtu ve önertileri ile teşkil edilmişlerdir. Yapılacak inceleme de her iki halde aynıdır Gerçekte, doğrudan doğruya ispat edilen şey, aynı terimler vasıtasıyla saçmalık yoluyla kıyasın konusu da olabilirler ve <karşılıklı olarak> saçmalık yoluyla isbat edilmiş olan da doğrudan doğruya ispat

edilmiş olabilir: söz gelimi, A nın hiç bir E ye ait olmadığı gibi. Gerçekte, A nın bazı E ye ait olduğunu koyalım. Sonra da B her A ya, A da bazı E ye ait olsun, B bazı E ye ait olacaktır; fakat biz onun hiç bir E ye ait olmadığını farzettik. — Biz daha, A nın da bazı E ye ait olduğunu ispat edebiliriz. Gerçekte, A hiç bir E ye ait değilse, E de her H ya ait olursa T hiç bir H ya ait olmayacaktır; fakat A nın her H ya ait olduğu farzolandu. — Bütün öbür meseleler için de bu böyledir, çünkü her zaman ve bütün hallerde saçmalık yoluyla ispat terimlerin her birinin sonurtu ve öneritilerinden itibaren yapılacaktır. Hangi meselede olursa olsun, saçmalığa irca için olduğu kadar doğrudan doğruya ispatlı kıyas için de, inceleme aynıdır, çünkü her iki ispat aynı terimlerden itibaren başlar. Sözgelimi, imkânsız olmakla beraber, B nin bazı E ye ait olduğu sonucunu vereceğinden ötürü A nın hiç bir E ye ait olmadığı ispat edildiyse; ve B nin hiç bir E ye ait olmayıp her A ya ait olduğu ortaya konulursa, A nın hiç bir E ye ait olmayacağı açıktır. Bunun aksine olarak, A nın hiç bir E ye ait olmadığı doğrudan doğruya ispat ile gösterilmişse, A nın bazı E ye ait olduğunu farzederek, onun hiç bir E ye ait olmadığı saçmalık yolu ile ispat olunacaktır. Geri kalanlar için de aynıdır. Bütün hallerde, gerçekte, incelemenin konularından başka yanlış sonuçlu kıyasın kendisine taallük ettiği müsterek bir terim almak çok gereklidir, öyle ki öncül aksedilmişse, öbürü de aynı kalmışsa, kıyas aynı terimler vasıtasıyla ispatçı ola-

caktır. Gerçekte, ispatçı kıyas ile imkânsızlığa götürme arasındaki fark, ispatçı kıyasta öncüllerin her ikisinin de hakikate uygun olarak konulmasıdır, halbuki imkânsızlığa götürmede biri yanlış olarak konulmuştur.

Bu daha aşağıda imkânsızı inceleyeceğimiz zaman aydınlanacaktır. Şimdilik saçmalığa götürmeye olduğu gibi doğrudan doğruya ispata başvurmak istediğimiz zaman da bizim aynı terimleri göz önünde tutmamız gerektiğini görmek yeter.

Öbür hipotetik kıyaslarda, yani yerine koyma yoluyla, veya niteliğe göre olan kıyaslarda, inceleme, başlangıçtaki konularda değil, yerlerine konulan konularda yapılacaktır, inceleme yöntemi de aynı olacaktır. Fakat hipotetik kıyasın kaç türlü mümkün olduğunu göz önünde tutmak ve tayin etmek zorundayız.

Bütün meselelerin ispatı, demek, bizim gösterdiğimiz gibi yapılacaktır. Fakat onların arasından bazılarını kıyas yoluyla ispat etmenin bir başka tarzı da vardır: sözgelimi, bütüncül meseleler bir hipotezin ilâvesiyle bölümcül bir sonuç aranılarak ispat olunabilirler. Gerçekte G ler ve H lar özdeş olsalardı, fakat E ancak H lara ait gibi alınsaydı, o zaman A her E ye ait olurdu; şimdi de D ler ve H lar özdeş olsalardı, fakat E, yalnız H lar hakkında tasdik edilmiş olsaydı, bundan A nın hiç bir E ye ait olmayacağı sonucu çıkardı. Görülüyor ki meseleleri bu tarzda da göz önüne getirebilmelidir. — Aynı yönden aynı zamanda gerekli olana da, olağan olana da tatbik olunur, inceleme ger-

çekte, aynı olacaktır, ve aynı düzende bulunan aynı terimler iledir ki ister olağan, ister asertorik sonuçlu kıyas olur. Olağana taallûk eden münasebetler halinde de, tamamiyle konuya ait olmamakla beraber ona ait olabilen terimleri de almak uygun olur, çünkü olağana taallûk eden kıyasın işte bu terimler vasıtasıyla olduğunu ispat ettik. Esasen bütün öbür yükleme şekillenirinde de bu böyle olacaktır.

O halde şimdi söylediklerimizden yalnız bütün kıyasların bu yolla teşkil edilebildikleri değil, aynı zamanda onların başka bir yolla teşkil edilebilecekleri belirmektedir. Gerçekte her kıyasın bizim sözünü ettiğimiz şekillerden biriyle teşkil edildiğini ve bu şekillerin de her bir terimin sonurtuları ve öneritilerinden başka unsurlarla teşkil edilemediklerini ispat ettik: çünkü öncüller ve orta terim işte bu terimlerden çıkar. Bunun sonucu olarak bir kıyas başka terimlerle teşkil edilemez.

30.

< FELSEFEDE VE ÖBÜR İLİMLERDE VEYA SANATLARDA ORTA TERİMİN İNCELENMESİ. >

Bütün hallerde, herhangi bir sanatta veya herhangi bir ilimde olduğu gibi felsefede de yöntem aynıdır. Gerçekte, iki terimin her birinin yüklemelerini ve konularını göz önünde tutmak, onlardan mümkün olan en geniş, tedariki yapmak, ve onları çürütmek veya ispat etmek gerektiğine göre kâh şu

tarzda, kâh bu tarzda üç terim vasıtasıyla göz önünde tutmak gerekir; ve hakikat istidlalin konusu olduğu vakit - diyalektik kıyaslarda, hareket olunması gerekli olan saniya uygun öncüller olduğu halde - terimlerin hakikate uygun bir yükleme teşkil edecek tarzda bulundukları öncüllerden hareket etmelidir.

Umumî olarak kıyasın ilkelerini, ne tarzda bulunduklarını, ve onları ne tarzda takip gerektiğini, böylece dikkatimizin meselenin terimleri hakkında söylenenin bütünü üzerine veya aynı terimler üzerine (inkâr ile tasdik arasında, veya bütüncül tasdik ile bölümcül tasdik arasında ve bütüncül inkâr ile bölümcül inkâr arasında ayırt yapmaksızın) gitmemesini önlemek için, açıkladık; fakat gereken şey, iyice tayin edilen daha küçük sayıda terimler göz önünde tutmaktır. Biz her verilen konu için, sözgeli mi, iyilik veya ilim için nasıl bir seçim yapmamız gerektiğini de ortaya koyduk. — Fakat her bir ilimde o ilme has ilkeler çokluğu teşkil eder. Bunun sonucu olarak, her bir konuya ait ilkeleri temin etmek denemeye aittir. Demek istiyorum ki, sözgeli mi, astronomi ilminin ilkelerini temin eden astronomik denemedir, çünkü ancak gök olguları uygun bir tarzda yakalandıktan sonradır ki, astronominin ispatları keşfedilmiştir. Herhangi öbür sanat veya ilim için de bu böyledir. Bunun sonucu olarak, o şeyin yüklemeleri yakalanır yakalanmaz, derhal ispatlarını çıkarmak bize aittir. Gerçekte nesnelere ait gerçek yüklemelerinin her biri bizim incelememizde unutulmamışsa, ispat kabul eden her şeyde bu ispatı keşfetmeye ve ispat etmeye ve tabîi olarak ispat kabul

etmeyen her şey için, kendini aydınlatmaya gücümüz yetecektir.

O halde umumî olarak, öncüllerin seçiminin ne tarzda yapılması gerektiğini yetecek kadar gösterdik; fakat bu hususta diyalektik üzerine eserimizde tafsilâtlı açıklamalar verdik.

31.

< BÖLME. >

Cinslere göre bölmenin bizim açıkladığımız yöntemin küçük bir bölümü olduğunu görmek kolaydır. Bölme, gerçekte, zayı bir kıyas gibidir: o, bir yandan, kendinin ispat etmesi gereken şeyin teslim edilmesini ister, bir yandan da ima beklenen şeyden üstün herhangi bir yüklemi sonuç olarak çıkarır. İlkin bu husus, bölmeyi kullananların hepsinin gözünden kaçtı ve onlar tözün (***) ve özün (***) bir ispatını elde etmenin mümkün olduğuna bizleri inandırmaya kalkıştılar. Bundan, bölerken, ne neyin sonuç olarak çıkarmanın mümkün olduğunu, ne de bizim açıkladığımız tarzda kıyas yoluyla ispat etmenin mümkün olduğunu bilmedikleri sonucu çıkar. — İspatta kıyas yoluyla bir olumlu yüklemeyi ispat etmek bahis konusu olduğu zaman, kıyasın, vasıtasıyla vücut bulduğu orta terimin daima büyük uçtan daha küçük olup daha umumî olmaması gerekir. Halbuki bölme zıt bir neticeyi hedef tutar, çünkü bütüncülü orta terim olarak alır. Gerçekte, *hayvan'ın* A ile *ölümlü'nün* B ile, *ölümsüz'ün* G ile, tarif verilmesi gereken *insan'ın* da D ile gösterildiğini kabul edelim. O za-

man, her havvanın ya ölümlü veya ölümsüz olduğu, yanı A olan her şeyin ya B, veya G olduğu ortaya konulacaktır. Daima bölme yolunu takip ederek, insanın da hayvan olduğu ortaya konuluyor; böylece A'nın D'ye yüklenmesi ortaya konuyor. O halde kıyas her D'nin ya B veya G olacağı sonucunu çıkarır. Bundan insanın gerekli olarak ya ölümlü veya ölümsüz olduğu sonucu çıkar, ama onun ölümlü hayvan olması ondan gerekli olarak çıkmaz, halbuki ortaya konan mesele işte budur ve kıyas yoluyla ispat edilmesi gereken de budur. Şimdi de A'yı *ölümlü hayvan* olarak, B'yı *ayakları olan*, G'yı *ayaksız* olarak, D'yı de *insan* olarak koyup aynı tarzda A, B içinde, veya G içinde bulunuyor gibi alınır (çünkü her ölümlü hayvanın ayakları vardır veya ayaksızdır) ve D hakkında A tasdik olunur (çünkü, biz insanın bir ölümlü hayvan olduğunu koyduk). Bunun sonucu olarak, insanın ayakları olan bir hayvan veya ayaksız bir hayvan olması gereklidir, ama ayaklı olması gerekli değildir, sadece konulmuştur, halbuki işte bizim ispat etmemiz gereken şey bu idi. Böylece, bölme daima bu tarzda yapıp gittiğine göre onu yapanlar otta terim olarak bütüncülü, uçlar olarak da yapılacak ispatın konusunu ve ayrımları almak yolunu tutarlar. Nihayet, falan şeyin insan olduğunu veya herhangi başka bir araştırma konusu olduğunu ortaya koymak bahis konusu olsun, bunlar onun gerekliliğini sağlamaya elverişli hiç bir vuzuh sağlamazlar, çünkü hatta önlerine çıkan bol bol imkânların farkına bile varmaksızın, kuşkulanmaksızın, almaları lâzım gelen

yolun hepsini alırlar. Bir ilinti veya bir hassa veya bir cins hakkında bir sonuç çıkarılmadığı gibi, bu yöntemle çürütmenin de mümkün olmadığı açıktır. O, bir şeyin şu veya bu tarzda bulunup bulunmadığının, söz gelimi, diyagonalin ölçülüp ölçülemediğinin bilinmediği hallerde tatbik olunmaz. Gerçekte, her uzunluğun ya ölçülebilir veya ölçülemez olduğu; diyagonalin bir uzunluk olduğu konulursa bundan diyagonalin ya ölçülebilir veya ölçülemez olduğu sonucu çıkarılır. Ölçülemez olarak alınırsa, sonuç olarak, çıkarılması gereken alınacaktır. O halde bu, ispat olunamaz; çünkü yöntem budur; bu yöntemle de ispat mümkün değildir. *Ya ölçülebilir veya ölçülemez*' in A ile, *uzunluk*'un B ile *diyagonal*'ın G ile gösterildiğini kabul edelim. — O zaman bu araştırma yönteminin her araştırmaya uymadığı ve en iyi uyar görüldüğü hallerde bile kullanılmadığı açıktır.

O halde ispatların unsurlarının ve teşekkül tarzlarının neler olduğu ve her bir meselede göz önünde tutulması gereken şeylerin neler olduğu bu söylediklerimizle açıklanmış bulunuyor.

32.

<ÖNCÜLLERİN, TERİMLERİN, ORTA TERİMİN VE ŞEKLİN SEÇİMİ İÇİN KAİDELER. >

Kıyasları daha yukarıda gösterdiğimiz şekillere ne tarzda irca etmek zorunda olduğumuza gelince

bu, bundan sonra söylememiz gereken şeydir. Çünkü bizim daha bu noktayı incelememiz kalıyor. Gerçekte, kıyasların vücut bulmasını göz önünde tutsak ve onları keşfetmek gücüne sahip olsak, ve bundan başka, bir kere teşkil edildikten sonra, onları daha önce anlatılan şekillere irca edecek gücde olsak, başta üzerimize aldığımız iyi bir sonuca varırılır. Aynı zamanda, bundan önceki sözlerimizin doğruluğu şimdi söyleyeceklerimizle sağlanacak ve aydınlanacaktır: çünkü doğru olan her şey tam bir şekilde, kendi kendisiyle uygunluk halinde olmak zorundadır.

O halde ilkin kıyasın iki öncülünü çıkarmaya çalışmalıdır, (çünkü büyük bölümlere ayırmak küçük bölümlere ayırmaktan daha kolaydır, birleşikler ise unsurlarından daha büyüktür); bundan sonra hangi öncülün bütüncül, hangi öncülün de bölümcül olduğunu araştırmalıdır: ve iki öncül konulmamışsa bizim kendimizin eksik olanı ortaya kovmamız gerekir. Bazen, gerçekte, bütüncülü ileri sürerken sual sorulduğu vakit olduğu gibi yazıldığı zaman da o bütüncül içinde muhtevi bulunani almak ihmal olunur; veya bu öncüller ileri sürülür, fakat kendilerinin birer sonucu oldukları öncüller sükutla geçilir, ve lâzım olmadığı halde, başkalarının verilmesi istenir. O halde faydasız bir şey alıp almadığımızı veya gerekli bir şeyi bir yana bırakıp bırakmadığımızı düşünmek ve iki öncüle varıncaya değin birini koyup öbürünü kaldırmak zorundayız; çünkü bu şartlar olmadan gösterdiğimiz tarzda arzedilen tutamakları azaltmak mümkün değildir. — Bazı tutamaklar

için eksik olanı görmek kolaydır, fakat başkaları bu hususta dikkatimizden kaçarlardı ve konulan önermelerden bir gereklilik çıktığından ötürü kıyas şeklinde sonuç verir görünürler. Söz gelimi, bir yandan, öz - olmayanın yokedilmesinin özün yokedilmesini gerektirmediği; öbür yandan da, unsurların yok edilmesinin kendilerinin teşkil ettikleri nesnenin yok edilmesini gerektirdiği ortaya konulursa bundan, bu konulan önermelerden, özün bölümünün de bir *öz* olduğu gerekli olarak çıkar; fakat bu, konulan önermelerden kıyas yoluyla çıkan bir sonuç değildir ve gerçekte öncüller mevcut değildir. Başka misal: insan var olmakla hayvanın var olması, ve hayvan var olmakla özün var olması gerekliyse, insan var olduğu zaman özün var olması gereklidir. Fakat bu sonuç da henüz bir kıyas sonucu değildir, çünkü öncüller bizim gösterdiğimiz tarzda değildirler. Konulan önermelerden gerekli olan bir şey çıktığı için, ve biz bu türlü hallerde bir kuruntunun kurbanı oluyoruz. Çünkü kıyas da gerekli bir şeydir. Fakat gerekli olanın, kıyastan daha geniş bir kapsamı vardır: her kıyas gereklidir, ama gerekli olan her şey bir kıyas değildir. Netice olarak, her ne kadar konulan önermelerden bir şey çıksa da, onları derhal <kıyasın şekil ve tarzlarına> irca etmeye kalkışmamalı, fakat ilkin iki öncülü ortaya koymalı, bundan sonra da onları terimlere ayırmalıdır. Orta terim olarak da iki öncülde konulan terimi almamız gerekir: çünkü bütün şekillerde orta terimin iki öncülde bulunması gereklidir.

O halde orta terim bir konu hakkında tasdik edilmişse, ve herhangi bir şeyde onun hakkında tasdik edilmişse, veya kendisi tasdik edilmişse, ve başka bir terim onun hakkında inkâr edilmişse, birinci şekil elde olunacaktır; bir şey hakkında hem tasdik hem de inkâr edilmişse, ikinci şekil elde olunacaktır; nihayet başka şeyler onun hakkında tasdik edilmişler, veya biri inkâr, öbürü tasdik edilmişse son şekil elde olunacaktır. İşte orta terimin her bir şekildeki durumu budur. Öncüller bütüncül değillerse durumu yine aynıdır, çünkü orta terimin tarifi aynıdır. O halde bir tutamakta, aynı terim bir defadan fazla kullanılmamışsa orta terim alınmadığından ötürü kıyas elde olunmaz. Her bir şekilde ne çeşit bir meselenin neticelendiğini ve hangi şekilde bütüncülün hangi şekilde bölümücülün neticelendiğini bildiğimizden, bütün şekilleri değil sadece her bir meseleye uygun gelen şekli göz önünde tutmak zorunda olduğumuz açıktır. Fakat sonuç birçok şekillerde elde edilmişse, biz şekli orta terimin durumu vasıtasıyla bileceğiz.

33.

<ÖNCÜLLERİN NİCELİĞİ >

O halde kıyaslar konusunda, daha yukarıda dediğimiz gibi sonucun gerekliliği sebebiyle, sık sık aldanılır. Bazen de terimlerin durumundaki benzerlik sebebiyle aldanılır, bu ise dikkatimizden kaçmaması gereken bir noktadır. Söz gelimi: A, B hak-

kında, B de G hakkında söylenmişse, böyle münasebette bulunan terimlerle burada kıyas bulunuyor gibi gelecektir: gerçekte, ne bir gereklilik, ne de bir kıyas elde edilir. Gerçekte, A'nın *her zaman var olmak*, B'nin *kavranılabilen Aristomenes*, G'nin de *Aristomenes* manasına geldiğini kabul edelim. A'nın B'ye ait olduğunu söylemek doğrudur, çünkü kavranılabilen Aristomenes her zaman vardır. Fakat B, G'ye de aittir, çünkü Aristomenes kavranılabilen Aristomenes'dir. Fakat A, G'ye ait değildir, çünkü Aristomenes yok - olabilir'dir. Gerçekte, bu tarzda münasebette olan terimlerle hiç bir kıyas elde edilemezdi: gereken şey AB öncülünü bütüncül olarak almaktan ibarettir. Fakat her kavranılabilen Aristomenes'in her zaman var - olduğunu düşünmek yanlış, çünkü Aristomenes yok olabilir'dir. — Şim'di de, G'nin *Mikkalos*, B'nin *musikici Mikkalos* ve A'nın *yarın ölmek* manasına geldiğini kabul edelim. G hakkında B'yi tasdik etmek doğrudur, çünkü Mikkalos musikici Mikkalostur. A, B hakkında da tasdik edilebilir, çünkü musikici Mikkalos varın < musikici olmaktan > kalabilir. Fakat her halde, G hakkında A'yi tasdik etmek yanlıştır. Bu tutamak, bundan öncekinin aynıdır, çünkü musikici Mikkalos'un varın öleceği bütüncül olarak doğru değildir: bu ise <bütüncül olarak > konulmamışsa, burada kıyas yoktur.

O halde bu yanlış küçük bir ayırdı yapamamaktan ileri geliyor çünkü sanki *bu şuna aittir* ile *bu bütüncül olarak alınan şuna aittir* arasında hiç bir fark yok imiş gibi bir sonuca razı oluyoruz.

34.

<SOYUT TERİMLER VE SOMUT
TERİMLER. >

Öncülün terimlerini uygun bir şekilde meydana koymamakla da çok defa aldanıldığı olur. Söz gelimi, A'nın *sağlık*, B'nin *hastalık*, G'nin de *insan* manasına geldiğini kabul edelim. A'nın hiç bir B'ye ait olmadığını (çünkü sağlık hiç bir hastalığa ait değildir), ve B'nin de her G'ye ait olduğunu (çünkü her insan hastalığa tutulabilir) söylemek doğrudur. Bundan, görüldüğüne göre, sağlığın hiç bir insana ait olmadığı sonucu çıkarılabilecektir. Bu yanlışın sebebi sözde terimlerin kötü açıklanmalarındadır, bunların yerine bu hallerin karşılığı olan hal ve istidatlar konulursa, burada kıyas olmayacaktır: işte, *sağlık* yerine *sağlam*, *hastalık* yerine *hasta* konacak olursa durum budur. Gerçekte, hasta için sıhhatte olmanın imkânsız olduğunu söylemek doğru değildir. Bu kabul edilmedikçe kıyas elde olunmaz, veya hiç değilse ancak olağana taallük eden bir kıyas elde olunur; ama böyle bir sonuç imkânsız değildir, çünkü sağlığın hiç bir insana ait olmaması mümkündür. — ikinci şekle gelelim: yanlış aynı şekilde belirecektir. *Sağlığın herhangi bir hastalığa ait olması mümkün değildir, ama her insana ait olması mümkündür; o halde hastalık hiç bir insana ait değildir.* — Üçüncü şekil için, yanlış, sonucun olağanlığında bulunur. Çünkü sağlığın ve hastalığın, ilim ve bilgisizliğin ve umumî olarak zıtların aynı konuya ait

olmaları mümkündür, fakat bu terimlerin birbirine ait olmaları imkânsızdır. Bu ise bizim daha yukarıda dediklerimizle uyuşmaz, çünkü biz birçok şeylerin aynı bir konuya ait olmaları mümkün olduğu zaman karşılıklı bir şekilde birbirine ait olabildiklerim de ortaya koyduk.

Öyleyse bütün hallerde, yanlış terimlerin açıklanmasından doğduğu açıktır, çünkü hallerin karşılığı olan durum ve istidatlar yerlerine konulursa yanlış ortadan kalkar. Bunun sonucu olarak, bu cinsten öncüllerde, terim olarak daima hal yerine, bu hallere tekabül eden durum ve istidadı almak ve koymak gerektiği apaçıktır.

35.

< BİRLEŞİK TERİMLER HALİ.>

Terimleri daima bir tek isimle ifade etmeye çalışmamalıdır. Çünkü çok defa kendilerine isim verilemeyen birtakım birleşik deyimlerle karşılaşacağız, işte bunun için, bu çeşit kıyasları irca etmek güçtür. Bazı bazı da, bu cinsten bir araştırmada, yanlış, orta terimi olmayan nesneler için bir kıyas olacağıнын sanılmasından ileri gelecektir. A nın *iki dik aç*, B nin *üçgen*, G nin de *eşkenar üçgen* manasına geldiğini kabul edelim. A, B vasıtasıyla G ye aittir; buna karşılık, bir başka terim vasıtasıyla artık B ye ait değildir; gerçekte, iki dik açya sahip olmak üçgenin esas hassasıdır, öyle ki her ne kadar ispat olunabilse de, AB önermesi için burada bir orta terim bulun-

mayacaktır. Çünkü orta terimin her zaman bir ferdî nesne gibi değil, bir birleşik deyim olarak alınması gerekir, bu ise biraz önce bizim zikrettiğimiz misalde açıkça vaki olan şeydir.

36.

<NOMİNATİV HALDE VE ÖBÜR HALLERDEKİ TERİMLER. >

Büyük terimin orta terime, bunun da küçük terime ait olduğunu söylemek, bunların daima birbirini tasdik edebildikleri, veya tıpkı orta terimin küçük terim hakkında tasdik edildiği tarzda büyük terimin de orta terim hakkında tasdik edildiği manasında anlaşılmamalıdır (Olumsuz öncüller halinde bu yine böyledir.) Fakat *ait olmak* fiilinin, *yar olmak* fiilinin alındığı manada alındığı veya bir şey hakkında onun *yar olduğunu* söylemenin doğru olduğu düşünülmelidir. Söz gelimi, zıtların tek bir ilmi vardır önermesini alalım. A nın *tek bir ilim var*, B nin *aralarında zıt nesneler* manasına geldiğini kabul edelim. O zaman, zıtların kendilerinin tek bir ilim oldukları manasında değil, zıtlar hakkında tek bir ilim olduğunu söylemenin doğru olduğundan ötürü A, B ye aittir.

Arasıra, büyük terimin orta hakkında tasdik edildiği, ortanın ise üçüncü terim hakkında tasdik edilmediği olur: söz gelimi, bilgelik ilim ise, ve iyiliğin bilgeliği varsa iyiliğin ilmi olduğu sonucu da

çıkarılır. Şu halde, her ne kadar bilgelik ilim ise de, iyilik ilim değildir. — Bazen de büyük terim orta hakkında tasdik edilmediği halde, orta üçüncü terim hakkında tasdik edilmiştir: söz gelimi, niteliği olan veya bir zıt olan her şeyin ilmi varsa, iyilik de hem bir zıt hem de niteliği haiz olan bir şey ise, iyiliğin ilmi olduğu neticesi çıkar; fakat her ne kadar iyilik, bu iki taayyün ise de iyilik ne bir ilimdir, ne niteliği olan bir şeydir, ne de zıttır. — Başka zamanda, büyük terim, üçüncü terim hakkında kâh tasdik edilmiş, kâh edilmemiş olduğu halde, büyük terim ne orta terim hakkında, ne de orta terim üçüncü terim hakkında tasdik edilmemişlerdir: söz gelimi, kendisi hakkında ilim olan şeyin cinsi varsa ve iyiliğin ilmi varsa sonuç iyiliğin cins olduğudur. Fakat hiç bir şey hiç bir şey hakkında tasdik edilmemiştir. Kendisinin ilmi olan bir cins ise, ve iyiliğin ilmi varsa, sonuç iyiliğin bir cins olduğudur. O zaman büyük terim, her ne kadar <öncüllerde> bir şey öbürü hakkında tasdik edilmemiş olsa da uç hakkında tasdik edilir.

Yüklememe için de aynı tarzda hareket etmelidir. Çünkü *bu buna ait değildir* demek her zaman *bu şu değildir* demek değildir, fakat, söz gelimi, *hareketin hareketi yoktur* (veya *oluşun oluşu*); hazzın ise oluşu var; o halde *baş bir oluş değildir* denildiği zaman bu, bazen *bu bunun değildir*, bazen de *bu buna ait değildir* manasına gelir. — Başka misal: *gülmenin alâmeti var, alâmetin ise alâmeti yoktur, öyleyse gülme bir alâmet değildir*, denildiği zaman bu böyledir. Cinsin bu meselenin terimleriyle münase-

betinde hususî bir tarzda tasdik edilmesiyle mesele-
nin reddedildiği öbür hallerde de bu tıpkı böyledir.
— Daha başka misal: *vesile* (K**) *münasip zaman değildir, çünkü vesile tanrıya aittir, halbuki münasip zaman ona ait değildir, çünkü hiç bir şey tanrıya faydalı değildir.* Terim olarak *vesile*, *münasip zaman* ve *tanrıyı* koymalıdır; fakat öncül, ismin haline göre alınmalıdır. Gerçekte bütüncül olarak muteber ve umumî olarak söylediğimiz şey terimlerin daima nominativ halde konulması gerektir (söz gelimi, *insan*, *iyilik*, *zıtlar*, ve *insanın*, *iyiliğin*, *Zıtların* değil); halbuki öncüllerin her bir ismin haline göre ya dativ (*buna eşit*), veya genitiv (*bunun iki misli*), veya akkuzativ (*bunu çarpan veya gören şey*), veya nominativ (*insan bir hayvandır*), veya ismin öncül içinde bulunduğu herhangi başka bir tarzda alınmış olmalıdır.

37.

< TÜRLÜ YÜKLEME NEVİLERİ. >

Bu şuna aittir ve şunun hakkında bunu söylemek *doğrudur* deyimleri ne kadar kategorya varsa o kadar tarzda alınmamalıdır; bu kategoryalar esasen ya herhangi bir tarzda veya mutlak olarak, ve bundan başka, yalın birleşik olarak alınırlar. Karşılık olumsuz deyimler için de bu tıpkı böyledir. Bu noktaları göz önünde tutmak ve çok özenle tarif etmek zorundayız.

38.

<AYNI TERİMİN TEKRARLANMASI. >

Öncüllerde tekrarlanmış olan terim orta terime değil, büyük uca eklenmelidir. Demek istiyorum ki, söz gelimi, adaletin bir iyilik olduğu bilgisi vardır sonucunu veren bir kıyas karşısında kalındığı zaman iyilik olduğu ilmi (veya *iyilik olması yönünden*) deyimini büyük terime eklenmek zorunda olacaktır. Gerçekte, A nın iyilik olduğu ilmi; B nin *iyilik*, G nin de *adalet* manasına geldiğini kabul edelim. A doğru olarak B hakkında tasdik edilmiştir, çünkü iyiliğin iyilik olduğu ilmi vardır. G hakkında B nin tasdik edilmesi de doğrudur, çünkü adalet muhakkak bir iyiliktir. O halde tutamağın bir çözümü bu tarzda elde olunur. Buna karşılık, iyilik olduğu deyimini B ye eklenirse, burada kıyas olmayacaktır, çünkü A, B hakkında doğru olacaktır, fakat B, G hakkında doğru olmayacaktır.

Çünkü adalet hakkında iyilik olduğu iyiliği deyimini tasdik etmek yanlıştır ve anlaşılmaz. — Yine sıhhatli olanın iyi olması yönünden ilmin konusu veya teke - geyik'in, var - olmayan olması yönünden veya yok olabilen insan'ın duyulabilir olması yönünden ilmin konusu olduğu ispat olursa çözüm yine aynıdır: yüklem bu cinsten bir eklenti aldığı bütün hallerde, tekrarlama uç terime eklenmek zorundadır.

Çıkarma basit bir tarzda kıyas yoluyla yapıldığı zaman, ve ister özlük, ister şartlık, ister herhangi bir tarzda bir taayyün ile yapıldığı zaman (söz ge-

ilmi, iyiliğin sadece ilmin konusu olduğu tasdik edildiği ye iyi olduğu ilminin konusu olduğu ispat edildiği zaman) terimlerin durumu aynı değildir. Onun sadece bir ilim konusu olduğu ispat edildiyse orta terim olarak *varlık*'ın konulması gerekir; fakat *iyi olduğu* eklenirse orta terim de *falan belli varlık* olmak zorundadır. Söz gelimi, A *falan belli şey* olduğu ilmi; B *falan belli şey*; G de iyilik manasına gelsin. B hakkında A yı tasdik etmek doğrudur, çünkü filân belli şey olanın filân belli şey olduğu ilmi vardı. Fakat B, G hakkında doğrudur, çünkü G nin temsil ettiği şey falan belli şeydir. Bunun sonucu olarak, A, G hakkında doğrudur: o halde iyiliğin iyi olduğu ilmi olacaktır, çünkü *falan belli şey* teriminin, nesnenin kendi has özü manasına geldiği ortaya konulmuştur. — Fakat *varlık* orta terim olarak konulursa, ve basit manada *varlık* uca eklenirse (*falan belli şey olmak değil*), iyiliğin iyi olduğu ilmi vardır sonucunu veren bir kıyas değil, sadece vardır sonucunu veren bir kıyas elde edeceğiz. Söz gelimi A yı *nesnenin var olduğu ilmi*, B yi *varlık*, G yi de *iyi* manasına alalım.

Şu halde, bir tekrarlama ile sınırlandırılan kıyaslarda, terimlerin konulması gerekli tarzın bu olduğu görülür.

39.

< EŞDEĞERLİ DEYİMLERİN BİRBİRİNİN YERİNE KONULMASI. >

Özdeş değerdeki terimlerin kelime ile kelime, deyim ile deyim, kelime ile deyim mübadelesini

yapmalı ve böylece terimlerin açıklanmasını kolaylaştırmak için bir kelimeyi bir deyimle tercih etmelidir. Sözelimi, *hipotezin konusu sanının konusu nun cinsi değildir* demekle *sanının konusu her hangi bir hipotez konusu ile özdeş değildir* demek arasında hiç bir fark yoksa (çünkü mana iki hükümde de aynıdır), beyan edilen deyim yerine terim olarak *hipotezin konusu* ve *sanının konusu* diye koymak daha iyidir.

40.

<ARTİKLİN KULLANILMASI.>

Mademki *bazı iyi* (****) dir ile *bazı iyi* olan (****) dır arasında özdeşlik yoktur, o halde terimleri aynı tarzda koymamalıdır; fakat hazzın iyi olan olduğunu ispat eden kıyas varsa terim *iyi olan* olmalıdır, halbuki hazzın iyi olduğunu ispat eden kıyas varsa terim *iyi* olacaktır. Öbür haller için de bu böyledir.

41

<BAZI DEYİMLERİN YORUMLANMASI.>

A, B nin ait olduğu her şeye aittir ile *A, B nin bütününe ait olduğu her şeye aittir* arasında ne gerçek, ne de lâfzî özdeşlik yoktur. Gerçekte, her ne kadar her G ye ait olmasa da B yi G ye ait olmaksızın hiç bir şey alıkoymaz. Söz gelimi, B nin güzel ve G nin *ak* olduğunu kabul edelim. Güzel bazı ak'a

ait ise, her ne kadar bu muhtemel olarak her ak'a ait olmasa da, güzelin ak'a ait olduğunu söylemek doğrudur. - O halde A, B ye aitse, ama B nin kendisine yüklendiği her şeye ait değilse o zaman, ister B her G ye ait olsun, ister sadece G ye ait olsun, A nın her G ye demiyorum ama G ye de ait olması gerekli değildir. Buna karşılık, A, B nin doğru olarak kendisine yüklendiği her şeye ait ise A nın da B nin, bütünü hakkında söylendiği her şey hakkında söylenebilecektir. — Bununla beraber A, B nin kendisi hakkında söylenebildiği her şey hakkında söylenirse hiç bir şey B yi G ye ait olmaktan, vt bununla beraber A yı her G ye, hatta hiç bir zaman G ye ait olmamaktan alıkoymaz. — O halde üç terim alınırsa, *A, B nin kendisi hakkında söylendiği her şey hakkında söyleniyor* deyiminin şu demek olduğu görülür: *A, kendileri hakkında B nin söylendiği her şey hakkında söylenir.* B üçüncü bir terimin bütünü hakkında söylenmişse A da bu üçüncü terimin bütünü hakkında tasdik edilecektir; ama B üçüncü terimin bütünü hakkında söylenmemişse. A nın bu terimin bütünü hakkında söylenmesi için hiç bir gereklilik yoktur.

Öyleyse terimlerin açıklanmasının bir saçmalığa götürmesine inanmamalıdır, çünkü biz filân ferdi nesnenin varlığını kullanmıyoruz, bir ayak uzunluğunda veya doğru, veya ensiz falan çizginin, gerçekte var olmadığı halde var olduğunu beyan eden, ama bu şekilleri onlara göre muhakeme yürütmek için kullanmayan geometrici gibi hareket ediyoruz. Gerçekte umumî olarak, iki şey kendi aralarında bü-

tünün bölüme ve bölümün de bütüne olan münasebeti gibi bir münasebette değillerse ispatçı, ispatın da, bu cinsten hiç bir şeyden hareket edemez, bunun sonucu olarak da, hiç bir kıyas elde edemez.

O halde biz burada (*biç'*den inceleyen kimseyi kastediyorum), duyulabilir algıyı kullandığımız gibi, terimlerin açıklanmasına baş vuruyoruz: gerçekte bu demek değildir ki, bir kıyası öncüller olmadan ispat etmek mümkün olmadığı gibi terimsiz de ispat etmek imkânsızdır.

42.

<BİRLEŞİK KIYASLARIN ÇÖZÜMÜ. >

Unutmayalım ki aynı kıyasta bütün sonuçlar bir tek şekilde elde olunmayıp kâh biri, kâh öbürü ile elde olunurlar. O halde çözümlerin bu durumu göz önünde tutarak yapılması gerektiği apaçıktır. Bütün meseleler herhangi bir şekilde düzenlenmiş olmayıp bazı meseleler herbir şekle göre düzenlendiklerinden sonuç, araştırmaların hangi şekilde yapılması gerektiğini açıkça meydana kovar.

43.

< TARİFLERİN İRCAI. >

Bir tarif koymak maksadıyla tarifi herhangi bir unsurunu ispat etmek için kullanılmış bulunan bu istidlâllere gelince terim olarak, tartışma konusu olan tarifi bölümünün kendini ortaya koymak ge-

rekir, bütün tarifi değil. O zaman terimin uzunluğundan dolayı daha az müşkül durumda bulunacağız. Söz gelimi, suyun içilebilecek bir sıvı olduğunu ispat etmenin sözü edildiği zaman *içilebilir* ve *su* konulması gereken terimlerdir.

44.

< İMKÂNSIZLIK YOLUYLA TUTAMAKLARIN VE ÖBÜR HİPOTETİK KIYASLARIN ÇÖZÜMÜ. >

Bundan başka hipotetik kıyasların ırcına kalkmamalıdır, çünkü ırca belli verilerden itibaren mümkün değildir. Gerçekte onların ispat edilmeleri kıyaslarla olmayıp hepsi uyuşma ve kabule bağlıdır. Söz gelimi, zıtların bir tek yetisi (****) yoksa zıtların bir tek ilminin de olmadığı farz olunursa, ardından sağlam ve hasta gibi zıtların biricik yetisi olmadığı ispat olunur, çünkü o zaman aynı şey aynı zamanda sağlam ve hasta olacaktır, işte bu yoldan bütün zıtların bir tek yetisi olmadığı ispat olundu, fakat bu zıtların bir ilmi olmadığı gösterilmedi. Bununla beraber bunu kabul etmek gerekir: Yalnız bu, bir kıyas gereğince değil, bir hipotez gereğince olacaktır. Bu tutamak ırca edilemez, halbuki bir tek yetinin olmadığı delili ırca olunabilir: Şüphe yok ki birinci tutamak bir hipotez olduğu halde bu sonuncu tutamak bir kıyas idi.

İmkânsızlık yoluyla bir sonuç çıkarılan tutamaklar hususunda da bu böyledir: Bu tutamaklar da

bir çözümün konusu olamazlar; ama imkânsızlığa irca, konu olabilir (çünkü kıyas yoluyla tasdik ve ispat edilir). Halbuki tutamağın öbür bölümü, sonuç bir hipotezden çıktığı için konu olamaz. Önceki hipotetik kıyaslardan farkı şudur ki, birincilerde önceden kabul olunan bir uylaşımın muvafakati sonuca götürmek için gereklidir. Söz gelimi, bir zıtlar yetisi olduğu tasdik edilmişse, zıtların o zaman aynı bir ilim içinde bulunacaklarını kabul etmek gerekir; buna karşılık şimdiki halde, önceden kabul olunan bir uylaşım bulunmasa bile, yanlıştın apaçıklığı dolayısıyla muvafakat verilir: söz gelimi, diyagonal ölçülebilirse tek sayılar çift sayılara eşit olacaklardır.

Başka birçok kıyaslar da hipotez yoluyla bir sonuç verirler: onları aydın bir şekilde incelemeli ve açıklamalıdır. Böylece farkları ve hipotetik kıyasların kuruluşunun şekilleri nelerdir, bunu daha sonra söyleyeceğiz. Şimdilik bu cinsten kıyasları şekillere ayırmanın imkânsızlığını göstermemiz yetsin: bunun sebebini gösterdik.

45.

<BİR ŞEKİLDEKİ KİYASLARIN BAŞKA ŞEKLE İRCAI. >

Birçok şekillerde ispat olunan bütün problemler için, bir şekilde kıyas yoluyla ispat edilmişlerse, kıyası başka bir şekle sokmak mümkündür: söz gelimi, birinci şekilden olumsuz bir kıyas ikinci şekle, ikinci şekilden bir kıyas da birinciye sokulabilir; bu bütün

hallerde değil, daha uzakta göstereceğimiz üzere yalnız bazı kıyaslarda olabilir. — Gerçekte, A hiç bir B ye ait değilse, B de her G ye ait ise, A hiç bir G ye ait olmayacaktır. Böylece birinci şekil elde olunur; fakat olumsuzun aksi ile ikinci şekil elde olunacaktır, çünkü B hiç bir A ya ait değildir ve her G ye aittir. Kıyas bütüncül değil de bölümcül ise bu yine böyledir: söz gelimi, A hiç bir B ye ait değilse, B bazı G ye ait ise; olumsuzun aksi ile ikinci şekil elde olunacaktır.

İkinci şekilden bütüncül kıyaslar birinci şekle irca edilebilirler; halbuki bölümcül kıyaslar için, iki kıyastan ancak biri yapılabilir. — Gerçekte, A nın hiç bir B ye ait olmadığını ve her G ye ait olduğunu kabul edelim. Olumsuzun aksi ile birinci şekil elde olunacaktır: B hiç bir A ya ait olmayacaktır ve A her G ye ait olacaktır. — Ama olumlu B ye. olumsuz G ye taallûk ederse, konulacak birinci tanım G dir: Çünkü o hiç bir A ya ait değildir, A ise her B ye aittir; bundan dolayı, G hiç bir B ye ait değildir, o halde B de hiç bir G ye ait değildir, çün'ni olumsuz aksolunabilir.

Fakat kıyas bölümcül ise, olumsuz büyük uca taallûk ettiği zaman, burada birinci şekle irca yapılabilir: söz gelimi bu hal, A hiç bir B ye ait değilse ve bazı G ye ait ise olur. Gerçekte, olumsuzun aksi ile birinci şekil elde olunacaktır: B hiç bir A ya ait olmayacak ve A bazı G ye ait olacaktır. — Fakat <büyük uca taallûk eden> olumlu olduğu zaman, burada irca bulunamaz: Söz gelimi, A her B ye aitse ve bazı G ye ait değilse; çünkü A B

önermesi akis kabul etmez, akis olsaydı kıyas olmazdı.

Üçüncü şekil kıyasların da hepsi birinci şekle sokulmayacaktır, halbuki birinci şekilden bütün kıyaslar üçüncü şekle sokulabilirler. — Gerçekte, A'nın her B ye ve B'nin bazı G ye ait olduğunu kabul edelim. Madem ki olumlu bölümcülün aksi olur, G bazı B ye ait olacaktır; fakat A her B ye ait oluyordu, öyle ki üçüncü şekil elde olunur. — Kıyas olumsuz olursa bu yine böyledir, çünkü olumlu bölümcülün aksi A'nın hiç bir B ye ait olmamasını, fakat G'nin bazı B ye ait olmasını sağlayacaktır.

Üçüncü şekil kıyasların tek bir tanesi birinciye çevrilemez: bu da, olumsuz, bütüncül olarak konulmadığı zaman olur. Fakat bütün öbürleri çevrilebilir. Gerçekte A ve B her G hakkında tasdik edilmiş olsun; o zaman G bölümcül olarak A ile veya B ile aksedilebilir ve bunun sonucu olarak, o bazı B ye ait olur. Sonuç olarak: A her G ye, G de bazı B ye aitse bilinci şekil elde edilecektir, A her G ye B de bazı G ye aitse tutamak aynıdır, çünkü G ye nispetle B'nin aksi vardır; fakat B her G ye, A da bazı G ye aitse konulacak ilk terim B dir; çünkü B her G ye, G de bazı A ya, bunun sonucu olarak da B bazı A ya aittir; fakat bölümcül aksolunabileceğinden A da bazı B ye ait olacaktır. — Kıyas olumsuz ise, terimler bütüncül oldukları zaman bu terimlerin aynı tarzda alınmaları gerekir. Gerçekte, B'nin her G ye ait olduğunu, A'nın da hiç bir G ye ait olmadığını kabul edelim: o zaman G bazı B ye ait olacaktır, A ise hiç bir G ye ait olmayacak-

tır, böylece G orta terim olacaktır. — Tıpkı bunun gibi, olumsuz, bütüncül; olumlu, bütüncül ise: A hiç bir G ye ait olmayacaktır, G ise bazı B ye ait olacaktır. — Fakat olumsuz, bölümcül olarak alınmışsa çözüm olmayacaktır; söz gelimi, B her G ye ak olursa, A da bazı G ye ait olmazsa: çünkü BG öncülünün aksedilmesiyle öncüllerin her ikisi de bölümcül olacaktır.

Görülüyor ki şekilleri birbirine irca etmek için küçük uca ait olan öncül şekillerin birinden birine aksolunmalıdır; çünkü bu öncül bir defa aksolundu mu, öbür şekle geçiş kendiliğinden olur.

İkinci şekil kıyaslardan biri üçüncü şekle irca olunabilir, öbürü olunamaz. Bütüncül, olumsuz ise irca mümkündür. — Gerçekte, A hiç bir B ye ait değil de bazı G ye ait olursa, A ya nispetle hem B, hem de G aynı şekilde aksolunabilirler, öyle ki B hiç bir A ya ait olmaz, G de bazı A ya ait olur. Öyleyse A orta terimdir. — Ama A her B ye ait olup bazı G ye ait olmadığı zaman irca olmayacaktır, çünkü iki öncülün ikisi de akisten sonra bütüncül değildir

Üçüncü şekil kıyaslar; bütüncül ise İkinciye çevrilebilirler; söz gelimi, A hiç bir G ye ait olmazsa, B de bazı G ye veya her G ye ait olursa: çünkü G hiç .bir A ya ait olmayıp bazı B ye ait olacaktır. — Fakat olumsuz, bölümcül ise irca olmayacaktır, çünkü olumsuz bölümcül akis kabul etmez.

O halde bu şekillere irca olunmayan kıyasların birinci şekle de irca olunmayan kıyasların aynı olduğu; ve kıyaslar birinci şekle irca edildikleri zaman,

bunların saçmaya irca yoluyla ispat edilen yegane kıyaslar olduğu açıktır.

Yukarıda geçenlerle kıyasların ne tarzda irca edilmeleri gerektiği görülüyor; aynı zamanda şekillerin birbirlerine ircamın mevcut olduğu da görülüyor.

46.

< KİYASLARDA BELLİ TERİMLER VE BELİRSİZ TERİMLER. >

Bir sonucun ortaya konulmasında veya çürütülmesinde, *bu - olmamak*, *bu - olmayan olmak* deyimlerinin manasının özdeş veya ayrı olarak alınmasına göre bir fark vardır: söz gelimi, *ak olmamak* ve *ak - olmayan olmak* Gerçekte, mana aynı değildir, bir yandan da *ak olmak*'ın inkârı *ak - olmayan olmak* değil, *ak olmamak*'tır. — Bunun sebebi şudur: *yürüyebilir'in yürümeyebilir'e* olan münasebeti *o aktır*'ın *o ak- olmayandır*'a olan münasebetinin ve *o iyiliği bilir'in o iyilik - olmayanı bilir'e* münasebetinin aynıdır. Gerçekte, *o iyiliği bilir* ile *o iyiliği bilendir* arasında hiç bir fark yoktur, tıpkı *yürüyebilir*'le *o yürümeye mukteldir* arasında, ve sonuç yönünden zıtları olan *o yürüyemezce o yürümeye mukteldir değildir* arasında da bir fark olmadığı gibi. O halde *o yürümeye mukteldir değildir*, *o yürümemeye mukteldir*'in veya *yürümemek*'in ifade ettiği aynı manayı gösterirse bu taayyünler aynı zamanda aynı konuya ait olacaklardır (çünkü aynı konu hem *yürüyebilir*, hem de *yürümeyebilir*; o hem *iyiliği bilendir*, hem de *iyilik-*

olmayanı bilendir), halbuki birbirine zıt olan bir tasdik ile bir inkâr aynı zamanda aynı konuya ait olmazlar: böylece, tıpkı *iyiliği bilmemek* ile *iyilik - olmayanı bilmek* arasında özdeşlik olmadığı gibi, *iyi - olmayan olmak* ile *iyi olmamak* arasında da özdeşlik yoktur: çünkü analoji ile halledilen şeylerde, bir kısmı farklı ise, öbürleri de öyledir. — *Eşit olmayan olmak* ile *eşit olmamak* arasında da özdeşlik yoktur; çünkü birinde, *eşit - olmayan olan şey* de bir şey, başka deyimle, *eşitsiz olan* var; halbuki öbüründe hiç bir şey yoktur. İşte bunun için her şey eşit veya eşitsiz değildir, halbuki her şey eşit veya *eşit - olmayan*'dır. Bundan başka, *ak olmayan tahta vardır* ile *ak tahta yoktur* eşdeğerde yüklemeler değildir: ak olmayan tahta varsa tahta da olacaktır, fakat ak tahta olmayan şey, gerekli olarak tahta değildir. Böylece *o iyi - olmayandır*, *o iyidir'in* inkârı değildir. O halde her önerme için ya bir tasdik veya bir inkâr olduğunu söylemek doğru: o, bir inkâr değilse, herhangi bir suretle bir tasdik olduğu apaçıktır. Ama her tasdike bir inkâr karşılıktır; bunun sonucu olarak bu tasdik <o *iyi - olmayandır*> 'm inkârı *o iyi - olmayan değildir*'dir.

Bu yüklemelerin kendi aralarındaki düzen işte şudur. *İyi olmak'ın* A ile, *iyi olmamak'ın* B ile, B içine konularak *iyi olmayan olmak'ın* G ile, A içine konularak *iyi - olmayan olmamak'ın* D ile gösterildiğini kabul edelim. — O zaman ya A veya B her konuya ait olacaklar ama, hiç bir zaman aynı konuya ait olmayacaklardır. — Bunun gibi, ya G, ya D aynı konuya ait olacaklar, ama hiç bir zaman ay-

nısına değil. — B, G nin kendine ait olduğu her şeye gerekli olarak ait olmalıdır: Çünkü *o ak olmayan* demek doğru ise *o ak değildir* demek de doğrudur, çünkü aynı zamanda bir şeyin hem ak olması, hem de ak - olmayan olması veya ak - olmayan tahta olması ve ak tahta olması mümkün değildir, o şekilde ki ona tasdik değilse inkâr ait olacaktır. — Buna karşılık G daima B nin sonurtusu değildir, çünkü hiç bir suretle tahta olmayan şey ak - olmayan tahta da olmayacaktır. — Öbür yandan da, D, A nin ait olduğu her şeye aittir; çünkü ya G veya D <A nin ait olduğu her şeye aittir>; fakat bir şeyin aynı zamanda hem ak - olmayan, hem de ak olması mümkün olmadığından, D < nin ait olduğu her şeye> ait olacaktır, çünkü ak olan şey hakkında ak - olmayan olmadığını söylemek doğrudur. — Buna karşılık, A her zaman D nin sonurtusu değildir, çünkü hiç de tahta olmayan şey hakkında A olduğunu yani ak tahta olduğunu tasdik etmek doğru değildir; bundan D nin doğru; fakat A nin doğru olmadığı, yani ak tahta olduğu sonucu çıkar. — Gene apaçıktır ki A ile G birlikte aynı konuya hiç bir zaman ait olamazlar ve bunun aksine olarak B ile D aynı bir konuya ait olabilirler.

Bu durumda olan olumsuz terimlerin olumlu terimlerle münasebeti aynıdır: söz gelimi, *eşit* demek için A, *eşit olmayan* için B, *eşitsiz* için G, *eşitsiz olmayan* için de D konulabilir.

Bir şeyin bazı şeylere ait olup başka bazı şeylere ait olmadığı birçok hallerde de, söz gelimi, bütün şeylerin ak - olmadıkları veya her bir şeyin ak -

olmadığı söylendiği zaman, inkâr yukarıdaki gibi aynı şekilde doğru olabilir, halbuki her bir şeyin ak - olmayan olduğunu veya bütün şeylerin ak - olmayan olduklarını tasdik yanlıştır. Yine bunun gibi. *her hayvan ak'tır'ın* inkârı *her hayvan ak. - olmayandır* değil (çünkü her iki önerme de yanlıştır), her hayvan ak değildir'dir. *O ak - olmayandır* ile *o ak değildir* arasında mana belli bir şekilde farklı olduğundan, çünkü bu deyimlerden biri tasdik, öbürü inkârdır, bunlardan her birinin ispatının aynı tarzda olmadığı açıktır: söz gelimi, hayvan olan her şeyin ak - olmadığı veya ak - olmayabildiği ve ona *ak - olmayan* demenin doğru olduğu açıktır, çünkü bu son deyim onun ak - olmayan olduğu manasına gelir. Buna karşılık, ona ak demenin doğru olduğunu veya ona ak - olmayan demenin doğru olduğunu ispat aynı tarzda yapılacaktır, çünkü bu iki önermenin her ikisi de birinci şeklin yardımıyla teşkil olunmak suretiyle ispat edilmişlerdir. Gerçekte, *doğrudur* deyiminin *o vardır* ile aynı sıraya konulması gerekir, çünkü *ona ak demek doğrudur'un* inkârı *ona ak - olmayan demek doğrudur* olmayıp *ona ak demek doğru değildir'dir*. Öyleyse her insan olan musikidir veya musikici - olmayandır demenin doğru olduğu ispat edilmek istenirse her hayvan olanın da ya musikici olduğunun veya musikici - olmayan olduğunun ortaya konulması gerekir, ispat ise muhakkaktır. Her insan olanın musikici - olmadığı önermesine gelince bu önerme bizim sözünü ettiğimiz üç tarza göre çürütme yoluyla ispat olunur.

Umumî olarak, A ve B aynı zamanda aynı konuya ait olmayacak halde bulundukları ve her konuya gerekli olarak ait olanın ikisinden biri olduğu zaman; G ile D de aynı durumda iseler; bu münasebet karşılıklı olmaksızın A, G nin sonurtusu ise, bu şartlar içinde D, karşılıklı olmadan B nin sonurtusu olacaktır, ve bundan başka B ile G aynı bir konuya ait * olmayacakları halde, A ile D aynı bir konuya ait olabileceklerdir. — İlkin, D nin, B nin sonurtusu olduğu şimdi, aşağıda gelecek, mülâhazalarla gösterilecektir: mademki ya G veya D nin gerekli olarak birinden biri her konuya aittir, mademki G. B nin A yı tazammun etmesinden ötürü ait olduğu şeye ait olmuyor ve mademki A ile B aynı konuya ait olamıyorlar, D nin B nin sonurtusu olacağı da açıktır. Mademki G de A ile karşılıklı olmuyor, ama ya G, veya D her konuya ait oluyor, A ile D nin aynı bir konuya ait olması mümkündür. — Buna karşılık, A, G nin sonurtusu olduğundan B ile G aynı bir konuya ait olmazlar; böylece bir imkânsızlığa varıp dayanırlar. — O zaman B nin D ile de karşılıklı olmadığı açıktır, çünkü D ile A nin aynı zamanda aynı bir konuya ait olmaları mümkündür.

Bazen, terimlerin böyle bir düzenlenmesinde, biri gerekli olarak her şeye ait olan karşılar (***), uygun olduğu gibi tutulmamış olduklarından hataya düşülür. Söz gelimi, <diyebiliriz> : A ile B aynı zamanda aynı bir konuya ait olmazsa, fakat onlardan birinin, öbürünün ait olmadığı şeye ait olması gerekli olursa; G ve D için de

bu böyle olursa, ve nihayet A, G nin sonurtusu olduğu her şeyin sonurtusu olursa; bundan çıkacak sonuç D nin kendisine ait olduğu şeye B nin gerekli olarak ait olduğudur, bu bir yanlıştır. “A ile Z nin inkârı olarak <diye ilâve edebiliriz > Z terimini; G ile D nin inkârı olarak da T yi alalım. O zaman ya A nin veya Z nin her konuya ait olması gereklidir, çünkü ya tasdik veya inkâr <bu konuya ait olmak zorundadır > ya G, ya T de <her konuya ait olmak zorundadır>, çünkü biri tasdik, öbürü inkârdır. G nin ait olduğu her şeye A nin ait olduğu farzedilmiştir; bunun sonucu olarak, Z nin ait olduğu her şeye de T aittir. Şimdi de mademki ya Z veya B den biri her konuya aittir, T ile D için de böyledir ve T de Z nin sonurtusudur. B, D nin sonurtusu olacaktır, bu ise bizim bildiğimiz şeydir, öyleyse A, G nin sonurtusu ise B nin de D nin sonucu olması gerekir.” — Fakat bu yanlıştır, çünkü, dendiği gibi, böylece konulan terimler içinde ardardınca gelişte altüst olma vardır. Gerdekte, Z veya B için olmadığı gibi A veya Z nin her konuya ait olmasında da şüphesiz bir gereklilik yoktur, çünkü Z, A nin inkârı değildir. Gerçekte, *iyi*'nin inkârı *iyi - olmayan* dır, bu son terim, *İyi - olmayan'da*, ne iyi, ne de *iyi - olmayan'ın* özdeşi değildir. G ile D için de tıpkı böyledir, çünkü alınmış olan inkârların sayısı ikidir.

K İ T A P I I

< KİYASIN HASSALARI. - YANLIŞ SONUÇ-
LAR. - KİYASA YAKIN İSTİDLALLER. >

1.

<KİYASLARDA BİRÇOK SONUÇLAR.>

İşte buraya kadar açıklamalarımızın taallûk ettiği noktalar bunlardır: şekillerin sayısını, öncüllerin niteliğini ve sayısını, bir kıyasın ne zaman ve nasıl elde olunduğunu; bundan başka sonuçların reddinde ve konuluşunda göz önünde bulundurulduğumuz gereken şeyi, herhangi bir yöntemle (***) göre verilen bir meselenin çözümünü nasıl aramak- lığımız gerektiğini, ve nihayet her bir hal için hangi yollardan ilkelere erişeceğimizi açıkladık. — Kıyasların bazıları bütüncül, bazıları bölümcül olduğundan, bütüncül kıyaslar her zaman birçok sonuçlar verir, halbuki bölümcül kıyaslardan olumlu olanları birçok sonuçlar verir, olumsuz olanları ancak bir sonuç verir. Gerçekte, aksolunmayan olumsuz bölümcülden başka bütün önermeler aksolunabilir; sonuç ise bir başka belli birşey hakkında belli bir şey ortaya koyar. Bundan olumsuz bölümcülden başka bütün kıyasların birçok sonuçlar verdiği neticesi çı-

kar: Söz gelimi, A nın her B ye ait olduğu veya bazı B ye ait olduğu ispat edilmişse, gerekli olarak B bazı A ya aittir; A nın hiç bir B ye ait olmadığı ispat edilmişse B de hiç bir A ya ait değildir; bu sonuç bundan öncekinden farklı bir sonuçtur. Buna karşılık, A bazı B ye ait değilse B nin de bazı A ya ait olmaması gerekli değildir, çünkü her A ya ait olabilir.

İşte bütüncül olsun, bölümcül olsun, bütün kıyaslarda müşterek olan sebep budur. Ama bütüncül kıyaslar için bir başka sebep gösterilebilir. Gerçekte, ister orta terime, ister sonuca tabi bütün nesneler, bir kısmı orta terimde, öbürleri de sonuçta konulmuş iseler aynı kıyas yoluyla ispat edilebilirler. Söz gelimi, AB sonucu G ile ispat edilmişse, B ye veya G ye tabi olan her şey, bütün hallerde, A yüklemine almak zorundadır; çünkü D, B nin bütününün, B de A nın içinde bulunursa D de A nın içinde bulunacaktır. E ise G nin bütününün. G de A nın içinde bulunursa, E de A nın içinde bulunacaktır. — Kıyas olumsuzsa durum aynıdır. — ikinci şekilde, kıyasa sonuç olarak, yalnız sonuca tabi olanı vermek mümkün olacaktır. Söz gelimi, A hiç bir B ye ait değilse ve her G ye aitse sonuç B nin hiç bir G ye ait olmadığı olacaktır. O zaman D, G ye tabi ise, B nin ona tabi olmadığı açıktır. Buna karşılık, B nin A ya tabi olan şeye ait olmadığı kıyasla meydana çıkmaktadır. Bununla beraber E, A ya tabi ise B, E ye ait değildir: ancak B nin hiç bir G ye ait olmadığı kıyasla ispat edildiği halde, B nin A ya ait olmadığını ispatsız

kabul ettik, öyle ki B nin E ye ait olmadığı sonucu kıyasla elde edilmemektedir.

Bölümcül kıyaslara geçelim: Sonuca tabi olan nesneler için, gerekli çıkarma mevcut olmayacaktır (çünkü bu öncül bölümcül olarak alındığı zaman kıyas elde olunamaz); buna karşılık, bütün orta terime tabi nesneler için <gerekli çıkarma> olacaktır; yalnız kıyas yoluyla olmayacaktır. Söz gelimi, A her B ye, B de bazı C ye ait olsun: G ye tabi olan şeyin kıyası olmayacaktır; buna karşılık, B içinde bulunan şey hakkında sonuç mevcut olabilir, ama daha önceki kıyas yoluyla olmayacaktır. — Öbür şekillerde de bu böyledir. Sonuca tabi bir terimin ispatı mümkün olmayacaktır; ama bir başka terimin ispatı mevcut olabilir, ancak bu ispat: kıyas yoluyla değil, orta terime tabi şeylerin bütüncül kıyaslarda ispat olunmamış bir öncülden hareket ederek ispat edildiklerini gördüğümüz tarzda olur. Bunun sonucu olarak, ya bütüncül kıyaslar durumunda sonuç olmayacaktır, veya bölümcül kıyaslar halinde de sonuç olacaktır.

2.

<BİRİNCİ ŞEKİLDE DOĞRU ÖNCÜLLER
DEN ÇIKARILAN YANLIŞ SONUÇ VE
YANLIŞ ÖNCÜLLERDEN ÇIKARILAN
DOĞRU SONUÇ >

Kıyası teşkil eden öncüllerin doğru olmaları mümkündür; yanlış olmaları da; veya birinin doğru.

öbürünün yanlış olması da mümkündür. Sonuç gerekli olarak ya doğru, ya yanlıştır. Doğru öncüllerden yanlış bir sonuç çıkarılamaz, ama yanlış öncüllerden *niçin'e* taallûk etmeyip gerçekte olan şeye taallûk etmek şartıyla doğru bir sonuç çıkarılabilir. Gerçekte, *niçin*, yanlış öncülleri olan bir kıyasın konusunu teşkil edemez, sebebi daha sonra açıklanacaktır.

İlkin doğru öncüllerden yanlış bir sonuç çıkarmanın imkânsız olduğu bu bizim şimdi diyeceklerimize göre apaçık bir şeydir. Gerçekte, A'nın olmasıyla B'nin olması gerekli ise, B'nin olmasıyla A'nın olmaması gereklidir. O halde A doğru ise B gerekli olarak doğrudur, veya aynı şeyin aynı zamanda hem var, hem de yok olması vaki olacaktır; bu ise saçmadır. Fakat A basit terim olarak konuyor diye belli bir tek şeyden gerekli olarak bir şeyin çıkabileceğini sanmamalıdır: bu mümkün değildir. Gerçekte, gerekli olarak çıkan şey sonuçtur, ve o da ancak hiç değilse üç terim ve iki aralık (*****) veya öncül yardımıyla ortaya konulur. Öyleyse B'nin ait olduğu her şeye A'nın ait olduğu doğru ise ve G'nin ait olduğu her şeye B'nin ait olduğu doğru ise gerekli olarak $< G \text{ nin ait olduğu her şeye} >$ A ait olacaktır; bu da yanlış olamaz, çünkü o zaman yükleme ve yüklememe aynı zamanda mevcut olacaktır. Böylece A tek bir şey olarak konuluyor ve beraber alınan iki öncülü ifade ediyor. Olumsuz kıyaslar için de bu böyledir: doğru öncüllerden hareket ederek yanlış bir sonucu ispat etmek mümkün değildir.

Ama yanlış öncüllerden, ister her iki öncül yanlış olsun, ister yalnız biri yanlış olsun, doğru bir sonuç çıkarılabilir: ancak bu sonuncu halde yanlış olarak bütünlüğün içinde alınıyorsa öncüllerden biri veya öbürü rasgele alınmaz; bunun aksine olarak öncül bütünlüğü içinde yanlış olarak alınmıyorsa yanlış olan rasgele biri veya öbürü olabilir. — A, G nin bütünlüğüne ait olsun, fakat hiç bir B ye ait olmasın, B ise G ye ait olmasın. Bu olabilir: Söz gelimi, *hayvan* hiç bir *taş'a*, *taş* da hiç bir *insan* a ait değildir. Şu halde A her B ye, B de her G ye ait alarak alınır A da her G ye ait olacaktır. Öyle ki iki yanlış öncülden doğru bir sonuç elde edilir, çünkü her insan hayvandır. — Olumsuz halinde de çözüm aynıdır. Gerçekte, A her B ye ait olduğu halde ne A nın ne de B nin hiç bir G ye ait olmamaları mümkündür; söz gelimi, aynı terimler olmak üzere *insan* orta terim olarak konulursa: ne *hayvan*, ne de *insan* hiç bir *taş'a* ait değildir, ama *hayvan* her *insan* A aittir. Bunun sonucu olarak, bir terim ait olduğu şeyden hiç bir şeye ait olmayarak, öbür terim de ait olmadığı şeyin bütününe ait olarak alınır, her iki öncül yanlış olmakla beraber, sonuç doğru olacaktır. — Her bir öncül kısmen yanlış olarak alınır yine böyle bir sonuç ispat olunacaktır.

Ama öncüllerden biri yanlış olarak konulduğu zaman, bütünlüğü içinde yanlış olan ilk öncül ise, söz gelimi, AB ise sonuç doğru olmayacaktır; buna karşılık, BG öncül ise, sonuç doğru olacaktır. *Bütünlüğü ile yanlış* diye doğru olana zıt olan öncüle

derim: söz gelimi, hiç bir şeye ait olmayan her şeye ait gibi alınır, veya her şeye ait olan hiç bir şeye ait değil gibi alınır. — Gerçekte, A hiç bir B ye ait olmasın, B her G ye ait olsun. Bu vaziyette BG öncülünü doğru olarak ve AB öncülünü bütün bütüne yanlış olarak (yani A her B ye ait diye) alırsam sonucun doğru olması imkânsızdır: çünkü B nin ait olduğu şeyden hiç bir şeye A nın ait olmadığı ve B nin her G ye ait olduğu doğru ise A hiç bir G ye ait değildir. — Bunun gibi, A her B ye, B de her G ye ait ise yine doğru bir sonuç yoktur; fakat BG doğru öncül olarak konulurken bütünlüğü ile yanlış olan AB öncülü de, yani B nin ait olduğu şeyden hiç bir şeye A nın ait olmadığı da konulur: sonuç yanlış olacaktır. Gerçekte, B nin ait olduğu her şeye A nın ait olduğu, B nin de her G ye ait olduğu doğru ise A her G ye ait olacaktır. O halde birinci öncül ister olumlu, ister olumsuz olsun, bütünlüğü ile yanlış, öbürü doğru olursa doğru bir sonuç elde olunmadığı görülüyor.

Ama öncül bütünlüğü ile yanlış değilse doğru sonuç elde olunacaktır. Gerçekte, A her G ye ve bazı B ye, B de her G ye ait ise: söz gelimi, *hayvan* her *kuğu kuşu*'na ve bazı *ak'a*, *ak* da her *kuğu kuşuna* ait ise; o zaman A nın her B ye, B nin her G ye ait olduğu konulursa, A gerçekten her G ye ait olacaktır, çünkü her kuğukuşu hayvandır. — AB öncülü olumsuz ise sonuç aynıdır, çünkü A için bazı B ve ait olmak ve hiç bir G ye ait olmamak B için de her G ye ait olmak müm-

kündür, söz gelimi, *hayvan* bazı *ak*'a, ama hiç bir *kar*'a, *ak* ise her *kar*'a, ait olur. Öyle ise A hiç bir B ye ait değil gibi, B ise her G ye ait gibi alınır-
sa A hiç bir G ye ait olmayacaktır.

Fakat AB öncülü bütünlüğü ile doğru olarak ve BG öncülü bütünlüğü ile yanlış gibi alınır-
sa doğru kıyas mevcut olacaktır; çünkü B hiç bir G ye ait olmasa da hiç bir şey A yı her B ye ve her G ye ait olmaktan alıkoymaz, söz gelimi, birbirleri-
ne tabi olmayan aynı cinsin neveleri böyledir; çünkü *hayvan* *at*'a ve *insana* aittir, ama *at* hiç bir *insana*. ait değildir. O halde A her B ye, B her G ye ait gibi alınır-
sa, BG öncülü büsbütün yanlış olsa da, sonuç doğru olacaktır. — AB öncülü olumsuz ol-
duğu zaman da bu yine böyledir. Gerçekte, A nın ne hiç bir B ye, ne de hiç bir G ye ait olmaması!
ve B nin de hiç bir G ye ait olmaması mümkün-
dür, bir başla cinsin nevelerine göre cins böyledir:
çünkü *hayvan* ne *musiki*'ye, ne de *tıp sanatına*. ait değildir, *musiki* de *tıp sanatına* ait değildir. O
halde A hiç bir B ye ait değil gibi, B de her G ye
ait gibi alınır-
sa sonuç doğru olacaktır.

BG öncülü bütünlüğü içinde değil, kısmen doğru ise, böyle bile sonuç doğru olacaktır. Çünkü B bazı G ye ait olduğu halde hiç bir şey, A yı B nin ve G nin bütününe ait olmaktan alıkoymaz: söz gelimi, nev'ine ve ayırımına göre cins böyledir, çünkü *hayvan* her *insan'a* ve her *yürüyen'e*, insan da her *yürüyen'e* değil bazı *yürüyen'e* aittir. Öyle ise A her B ye, B her G ye ait olarak alınır-
sa A her G ye ait olacaktır. Bu ise, farzettığımız gibi, doğrudur-

AB öncülü olumsuz ise yine bu böyledir. Gerçekte, B bazı G ye ait olduğu halde. A nın ne hiç bir B ye, ne de hiç bir G ye ait olmaması mümkündür: söz gelimi, bir başka cinsin nev'ine ve kendi ayrımına göre cins böyledir; çünkü *hayvan* hiç bir *tedbir* (***)'e, ne de bazı *temaşai ilim'e* ait değildir, fakat *tedbir* bazı *temaşai ilim'e* aittir.

Öyle ise A hiç bir B ye ait değil gibi, B ise her G ye ait alınırsa A hiç bir G ye ait olmayacaktır; bu ise, farzettığımız gibi, doğrudur.

Bölümcül kıyaslarda birinci öncül bütünlüğü içinde yanlış, öbürü doğru olduğu zaman sonucun doğru olması mümkündür; birinci öncül kısmen yanlış, öbürü doğru olduğu zaman, veya birinci doğru ve bölümcül olan yanlış olduğu zaman, veya her iki öncül de yanlış oldukları zaman da bu yine böyledir. — Gerçekte, hiç bir şey A yı hiç bir B ye ait olmaktan ve bazı G ye ait olmaktan ve B yi de bazı G ye ait olmaktan alıkoymaz; söz gelimi, *hayvan* hiç bir *kar'a* ait olmayıp bazı *-ak'a*. aittir, *kar* da bazı *ak'a* aittir, öyle ise *kar* orta terim olarak, *hayvan* büyük terim olarak konulursa, ve A, B nin bütününe, B de bazı G ye ait gibi alınırsa AB öncülü o zaman büsbütün yanlış, BG öncülü doğru, sonuç ise doğrudur. — AB öncülü olumsuz ise çözüm aynıdır: Gerçekte, B bazı G ye ait olduğu halde A nın B nin bütününe ait olması ve bazı G ye ait olmaması mümkündür: Söz gelimi, *hayvan* her *insan'a* aittir, fakat bazı *ak'ın* neticesi değildir, halbuki *insan* bazı *ak'a* aittir. Bundan, *insan* orta terim olarak konulmak üzere, A

hiç bir B ye ait değil gibi ve B de bazı G ye ait gibi alınırsa, AB öncülü büsbütün yanlış olsa da, sonuç doğru olacaktır.

AB öncülü kısmen yanlış ise sonuç doğru olacaktır. Gerçekte, hiç bir şey A yı hem B ye, hem de bazı G ye, B yi de bazı G ye ait olmaktan alıkoymaz: söz gelimi, *hayvan* bazı *güzel*'i ve bazı *büyük*'e, *güzel* de bazı *büyük*'e aittir. O halde A her B ye, B ise bazı G ye ait alınırsa, AB öncülü kısmen yanlış olacaktır, BG öncülü doğru, sonuç da doğru olacaktır. — AB öncülü olumsuz ise çözüm aynıdır: ispat için elimizde aynı durumda bulunan aynı terimler olacaktır.

AB öncülü doğru, BG öncülü yanlış olursa, sonuç doğru olacaktır. Gerçekte, hiç bir şey A ve B nin bütününe ve bazı G ye ait olmaktan ve B yi de hiç bir G ye ait olmamaktan alıkoymaz: söz gelimi, *kuşkuşu* hiç bir *kara*'ya ait olmadığı halde, hayvan her *kuşkuşu*'na ve bazı *kara*'ya aittir. Bunun sonucu olarak, A her B ye, B de bazı G ye ait gibi alınırsa, BG öncülü yanlış olduğu halde, sonuç doğru olacaktır. — AB öncülü olumsuz olarak alınırsa sonuç aynıdır. Gerçekte B hiç bir G ye ait olmadığı halde, A nın hiç bir B ye ait olmaması ve bazı G ye ait olmaması mümkündür: söz gelimi, bir başka cinsin nev'ine ve kendi öz nev'ilerinin ilintisine (I****) göre cins böyledir; çünkü *hayvan* hiç bir *sayıya*, ait değildir, bazı *ak*'a ait de değildir, *sayı* da hiç bir *ak*'a ait değildir. Öyle ise *sayı* orta terim olarak konulursa A da hiç bir B ye ait olarak alınırsa, A bazı G ye ait olmayacaktır,

bu ise, bizim farzettığımız gibi doğrudur. AB öncülü doğrudur, BG öncülü ise yanlıştır.

Bunun gibi, AB öncülü kısmen yanlış, BG öncülü de yanlışsa sonuç doğru olacaktır. Hiç bir şey, gerçekte, her ne kadar B hiç bir G ye ait değilse de, A yı her bir öncülde bazı B ye, ve bazı G ye ait olmaktan alıkoymaz: söz gelimi, B, G nin zıddı ise ve her ikisi de aynı cinsin ilintileri iseler: çünkü *hayvan* bazı *ak'a* ve bazı *karaya* aittir, ama *ak* hiçbir *kara'ya* ait değildir. O halde A her B ye, B de bazı G ye ait gibi alınırsa sonuç doğru olacaktır. — AB öncülü olumsuz olarak alındığı zaman da bu böyledir: aynı tarzda bulunan aynı terimler ispata yarınacaktır.

Üstelik, öncüllerin her ikisi de yanlış olduğu zaman sonuç doğrudur. Gerçekte, B hiç bir G ye ait olmasa da, A nın hiç bir B ye ait olmaması ve bazı G ye ait olması mümkündür; söz gelimi, bir başka cinsin nev'ine ve nevilerinin ilintisine göre cins böyledir; çünkü *hayvan* hiç bir *sayı* ya ait değildir ama bazı *ak'a* aittir, *sayı* ise hiç bir *ak'a* ait değildir. Öyleyse A her B ye B bazı G ye ait gibi alınırsa, her iki öncül yanlış olsalar da sonuç doğru olacaktır. — AB öncülü olumsuz olduğu zaman çözüm aynıdır. Hiç bir şey, gerçekte, A yı B nin bütününe ait olmaktan ve bazı G ye ait olmamaktan alıkoymaz, halbuki B hiç bir G ye ait değildir: söz gelimi, *hayvan* her *kuğu kuşuna* aittir ve bazı *kara'ya* ait değildir, *kuğu kuşu* ise hiç bir *kara'ya* ait değildir. A hiç bir B ye ait olmayarak, B bazı G ye ait olarak alınırsa bundan A nin hiç

bir G ye ait olmayacağı sonucu çıkar. O halde sonu-
nuç doğrudur, ama öncüller yanlıştır.

3.

<İKİNCİ ŞEKİLDE, YANLIŞ ÖNCÜLLER- DEN ÇIKAN DOĞRU SONUÇ. >

İkinci şekilde, yanlış öncüllerle bir doğru sonu-
nuc varmak herhalde mümkündür: ister iki öncül
bütün bütüne yanlış olarak alınsınlar, ister her biri
kısmen yanlış olsun; ister biri doğru, öbürü bütün
bütüne yanlış olsun (yanlış olan hangisi olursa
olsun); ister iki öncül kısmen yanlış olsun; ister
biri tamamiyle doğru, öbürü kısmen yanlış olsun;
veya biri bütün bütüne yanlış, öbürü kısmen yanlış
olsun; bu, bütüncül kıyaslarda olduğu gibi bölüm-
cül kıyaslarda da daima böyledir.

Gerçekte, A hiç bir B ye ait değilse ve her
G ye aitse, söz gelimi, *hayvan* hiç bir *taş*'a ait de-
ğilse ve her *a'pa* aitse, öncüller < şimdi söylenene >
zıt bir tarzda konuldukları ve A her B ye ait ola-
rak ve hiç bir G ye ait olmayarak alındığı takdir-
de, bütün bütüne yanlış olan öncüller doğru bit
sonuca götüreceklerdir. A her B ye ait ise ve hiç
bir G ye ait değilse çözüm ayındır, çünkü kıyas aynı
olacaktır.

Bir öncül bütün bütüne yanlış ve öbürü bütün
bütüne doğru olursa hal yine ayındır; gerçekte, B
hiç bir G ye ait olmadığı halde, hiç bir şey A yı

her B ye ve her G ye ait olmaktan alıkoymaz, tıpkı tabi olmayan nevelerine göre cins gibi; çünkü *hayvan* her *at*'a ve her *insana*, aittir ve hiç bir *insan*, *at* değildir. Öyle ise *hayvan* bunlardan birinin bütününe ait olarak, öbürünün hiç bir şeyine ait olmayarak alınırsa bir öncül bütün bütüne yanlış, öbürü bütün bütüne doğru olacaktır, sonuç ise, olumsuz hangi terime taalluk ederse etsin, doğru olacaktır. — Bir öncül kısmen yanlış, öbürü bütün bütüne doğru olursa yine böyledir. Gerçekte, A nın bazı B ye ve her G ye ait olması, B hiç bir G ye ait olmadığı halde, mümkündür: söz gelimi, *hayvan* bazı *ak*'a ve her *karga*'ya aittir, *ak*. hiç bir *karga*'ya ait değildir. Öyle ise A hiç bir B ye ait değil gibi, fakat G nin bütününe ait gibi alınırsa, AB öncülü kısmen yanlıştır, AG öncülü bütün bütüne doğrudur, sonuç da doğrudur. Olumsuz öncülün çevrilmesi halinde bu yine böyledir: ispat aynı terimlerle yapılacaktır. — Olumlu öncül kısmen yanlış, olumsuz bütün bütüne doğru ise yine bu böyledir. Çünkü hiç bir şey A yı bazı B ye ait olmaktan, ve bütünlüğü ile alınan G ye ait olmamaktan alıkoymaz, halbuki B hiç bir G ye ait olmaz: söz gelimi, *hayvan* bazı *ak*'a ait olup hiç bir *çam sakızına* ait değildir, *ak* da hiç bir *çam sakızı*'na ait değildir. Bunun sonucu olarak, A, B nin bütününe ait olarak alınırsa ve hiç bir G ye ait değil gibi alınırsa AB öncülü kısmen yanlış, AG öncülü bütün bütüne doğrudur; sonuç ise doğrudur.

İki öncülün her ikisi de kısmen yanlış olursa, sonuç doğru olacaktır. Gerçekte, A nın bazı B ye

ve bazı G ye ait olması ve B nin hiç bir G ye ait olmaması mümkündür: söz gelimi, *hayvan* bazı *ak'a* ve bazı *kara'ya* aittir, *ak* ise hiç bir *kara'ya*, ait değildir. Öyleyse A her B ye ait olarak, ve hiç bir G ye ait- değil gibi alınırsa öncüllerin her ikisi de kısmen yanlış, sonuç ise doğru olacaktır. — Olumsuz öncülün çevrilmesi halinde çözüm ayındır ve aynı terimlerden faydalanılacaktır.

Şimdi dediklerimizin bölümcül kıyaslara da uyduğu -çıktır. Hiç bir şey, gerçekte, A yı B ye ve bazı G ye ait olmaktan ve B yi bazı G ye ait olmamaktan alkoymaz: söz gelimi, *hayvan* her *insan'a* aittir, *insan* da bazı *ak'a* ait değildir. Öyleyse A hiç bir B ye ait değil gibi ve bazı G ye ait gibi konulursa, bütüncül öncül bütün bütüne yanlış, bölümcül doğru, sonuç ise doğrudur. — AB öncülü olumsuz ise bu yine böyledir. Gerçekte, A nın hiç bir B ye ait olmaması ve bazı G ye ait olmaması, B nin de bazı G ye ait olmaması mümkündür: söz gelimi, *hayvan* hiç bir *cansız'a* ait değildir, bazı *ak'a* da ait değildir, *cansız* da bazı *ak'a* ait olmayacaktır. O halde A her B ye ait gibi, bazı G ye ait değil gibi konulursa, bütüncül olan AB öncülü bütün bütüne yanlış, AG öncülü doğru, sonuç da doğrudur. — Bütüncül öncül doğru gibi; bölümcül yanlış gibi konulduğu zaman da sonuç doğrudur. Hiç bir şey, gerçekte, A yı ne B nin, ne de G nin sonurtusu olmaktan, B bazı G ye ait olmadığı halde, alkoymaz: söz gelimi, *hayvan* ne hiç bir *sayıya*, ne de hiç bir *cansız'a* ait değildir; *sayı* da bazı *cansız'ın* neticesi

değildir. Öyle ise hiç bir B ye ait değil gibi ve bazı G ye ait gibi konulursa, sonuç doğru, bütüncül öncül doğru, bölümcül ise yanlış olacaktır. Bütüncül olarak konulan öncül olumlu ise, yine bu böyledir. Gerçekte, B bazı G nin sonurtusu olmasa da, A nın hem B nın hem de G nin bütününe ait olması mümkündür: söz gelimi, nev'e ve ayrıma göre cins böyledir; çünkü *hayvan* her *insan*'ın ve bütünlüğü ile alınan her *yürüyen* in sonurtusudur; halbuki *insan* her *yürüyen* in sonurtusu değildir. Bundan A, B nin bütününe ait gibi ve bazı G ye ait değil gibi alınırsa, bütüncül öncülün doğru, bölümcülün yanlış, sonucun ise doğru olduğu neticesi çıkar.

Yine açıktır ki iki yanlış öncülün ikisi de doğru bir sonuca götürebilirler, çünkü, her ne kadar B bazı G nin sonurtusu olmasa da, A nın bütünlüğü ile alınan hem B ye, hem de G ye ait olması mümkündür. Gerçekte, A hiç bir B ye ait değil gibi ve bazı G ye ait gibi alınırsa öncüllerin her ikisi de yanlış, sonuç ise doğrudur. — Bütüncül öncül olumlu, bölümcül olumsuz olduğu zaman da bu böyledir. Gerçekte, A nın hiç bir B nin sonurtusu olmaması, bütün G nin sonurtusu olması ve B nin bazı G ye ait olmaması mümkündür: söz gelimi, *hayvan hiç bir ilim* in sonurtusu değildir, ama her *insan*'ın sonurtusudur; *ilim* ise her *insan*'ın sonurtusu değildir. O halde A, B nin bütününe ait gibi, bazı G nin sonurtusu olmayarak alınırsa öncüller yanlıştır, ama sonuç doğrudur.

4.

< ÜÇÜNCÜ ŞEKİLDE YANLIŞ ÖNCÜLLER-
DEN ÇIKAN DOĞRU SONUÇ. >

Son şekilde, yanlış öncüllerden çıkarılmış doğru bir sonuç bulunacaktır: Öncüllerin her ikisi de bütün bütüne yanlış oldukları; her biri kısmen yanlış oldukları; biri bütün bütüne doğru, öbürü yanlış olduğu; biri kısmen yanlış, öbürü bütün bütüne doğru olduğu; ve bunun aksine oldukları; ve nihayet, öncülleri çevirmenin mümkün olduğu bütün öbür hallerde böyle olacaktır.

Gerçekte, hiç bir şey, ne A yı, ne de B yi, A bazı B ye ait olsa da, hiç bir G ye ait olmamaktan alıkoymaz: Söz gelimi, ne *insan*, ne de *yürüyen* hiç bir *cansız*'ın sonurtusu değildir, halbuki *insan* bazı *yürüyene* aittir. Öyle ise A ile B bütün G ye ait gibi alınırsa öncüller bütün bütüne yanlıştır, ama sonuç doğrudur. — Bir öncül olumsuz, öbürü olumlu olduğu zaman da böyledir. Gerçekte, B nin hiç bir G ye ait olmaması, A nın her G ye ait olması ve A nın da bazı B ye ait olmaması mümkündür: Söz gelimi, *kara* hiç bir *kuşkuşu'na*. ait değildir, *hayvan* her *kuşkuşu'na*. ve bazı *kara*'ya aittir. Bunun sonucu olarak, B her G ye ait gibi, A hiç bir G ye ait değil gibi alınırsa, A bazı B ye ait olmayacaktır; sonuç doğru, fakat öncüller yanlıştır.

Yine bunun gibi, her bir öncül kısmen yanlış ise sonuç doğru olacaktır. Gerçekte, hiç bir şey A ve B yi bazı G ye ait olmaktan, A yı bazı B ye ait

olmaktan alıkoymaz: Söz gelimi, *ak ve güzel*, bazı hayvana aittir, *ak* da bazı *güzel'e* aittir. O halde A ve B her G ye ait gibi alınırsa öncüller kısmen yanlıştır, fakat sonuç doğrudur. — AB öncülü olumsuz olarak konulmuşsa, yine aynıdır. Hiç bir şey, gerçekte, A yı bazı G ye, B yi bazı G ye ait olmaktan alıkoymaz, halbuki A her B ye ait olmaz: söz gelimi, *ak* bazı *hayvana*, ait değildir, *güzel* bazı *hayvan'a* aittir, *ak* ise her *güzel'e* ait değildir. Bunun sonucu olarak A hiç bir G ye ait değil gibi, B her G ye ait gibi alınırsa öncüllerin her ikisi de kısmen yanlış olur, ama sonuç doğrudur.

Bir öncül bütün bütüne yanlış olarak, öbürü de bütün bütüne doğru olarak alınırsa çözüm aynıdır. Gerçekte, A ile B nin her G nin sonurtuları olmaları, her ne kadar A bazı B ye ait değilse de; mümkündür: söz gelimi, her ne kadar *hayvan* her *kuğu kuşuna* ait değilse de *hayvan* ve *ak* her *kuğu kuşunun* sonurtularıdır. Bu cinsten terimler konulmakla, B, G nin bütününe ait gibi, A bütünlüğü ile alınan G ye ait değil gibi alınırsa BG öncülü bütün bütüne doğru, AG öncülü bütün bütüne yanlış, sonuç ise doğru olacaktır. — BG öncülü yanlış, AG öncülü doğru ise yine bu böyledir. İspat için aynı terimlerden faydalanılacaktır [yani: *kara, kuğu kuşu, cansız*]. — Her iki öncül olumlu olarak alınırsa yine durum budur. Çünkü her ne kadar A bazı B ye ait ise de, hiç bir şey B yi her G nin sonurtusu olmaktan, A yı bütünlüğü ile alınan G ye ait olmaktan alıkoymaz: söz gelimi, *hayvan* her *kuğu kuşu'na* aittir, *kara* hiç bir *kuğu kuşuna* ait değildir, *kara* bazı

hayvan'a aittir. Bunun sonucu olarak, A ve B her G ye ait gibi alınırsa, BG öncülü bütün bütüne doğru, AG öncülü bütün bütüne yanlış, sonuç ise doğrudur. — AG öncülü doğru olarak alınırsa çözüm aynıdır: ispatı aynı terimler yardımıyla yapılabilir.

Öncüllerden biri bütün bütüne doğru, öbürü kısmen yanlışsa sonuç yine aynıdır. Gerçekte, A bazı B ye ait olduğu halde, B nin her G ye, A nın bazı G ye ait olması mümkündür: Söz gelimi, *iki ayaklı* her *insan'a*. aittir. *Güzel* her *insana* ait değildir, *güzel* bazı *iki ayaklıya* aittir. Öylese A ve B, G nin bütününe ait olarak alınırsa, BG öncülü bütün bütüne doğru, AG öncülü kısmen yanlış, sonuç ise doğrudur. — AG öncülü doğru olarak, BG öncülü kısmen yanlış olarak alınmışsa çözüm aynıdır: yukarıdaki aynı terimlerin çevrilmesi ispatı mümkün kılacaktır. — Bir öncül olumsuz, öbürü olumlu ise netice aynıdır. Mademki, gerçekte, B nin G nin bütününe ve A nın bazı G ye ait olması ve terimler böylece konuldukları zaman A nın her B ye ait olmaması mümkündür; bundan, B G nin bütününe ait olarak, A hiç bir G ye ait olmayarak alınırsa olumsuz öncül kısmen yanlış, öbürü sonuç gibi bütün bütüne doğrudur. Şimdi de, mademki, A nın hiç bir G ye ait olmadığı, B nin bazı G ye ait olduğu zaman, A nın bazı B ye ait olmamasının mümkün olduğu ispat edilmişti, AG öncülü bütün bütüne doğru, BG öncülü kısmen yanlış olursa sonucun doğru olabileceği açıktır. Gerçekte, G hiç bir A ye ait olmayarak ve B her G ye ait ola-

rak alınırsa, AG öncülü bütün bütüne doğru, BG
öncülü kısmen yanlıştır.

Bölümcül kıyaslarda, bütün aynı hallerde, yanlış öncüllerden çıkarılmış doğru bir sonucun elde edilebildiği yine açıktır. Kullanılacak terimler, gerçekte, bütüncül öncüller için kullanılanların aynıdır; olumlu kıyaslarda olumlu, olumsuz kıyaslarda olumsuz terimlerdir. Çünkü terimlerin konuluşu için bütünlüğü ile alınmış bir konuya ait olmayan şeyin onun bütününe ait olarak alınmasının ve bölümcül olarak alınan bir konuya ait olan şeyin onun bütününe ait olarak alınmasının hiç ehemmiyeti yoktur. Olumsuz önermeler hakkında da aynı şey söylenebilir.

Demek görülüyor ki, sonuç yanlışsa, istidlalin başladığı önermelerin gerekli olarak, ister hepsi birden, ister sadece birkaçı, yanlış olmak zorundadır; buna karşılık, sonuç doğru olduğu zaman öncüllerin doğru olması gerekli değildir, ister yalnız bir tanesi ister hepsi bahis konusu olsun: fakat kıyasın bölümlerinden hiç biri doğru olmasa da sonucun yine de doğru olması mümkündür, ancak bunun gerekli olarak böyle olması gerekmez. Bunun sebebi, iki şeyden birinin varlığının gerekli olarak öbürünün varlığını gerektirdiği zaman, İkincinin var olmamasının birincinin var olmamasını icap ettirecek şekilde, fakat İkincinin varlığını gerekli olarak birincinin varlığını icap ettirmeyecek şekilde bir münasebette bulunmalarıdır. Fakat aynı bir şeyin varlığının veya var olmamasının gerekli bir tarzda aynı şeyin varlığını icap ettirmesi imkânsızdır. Demek istiyorum ki söz gelimi, A'nın aklığının gerekli olarak B'nin

büyükliğini; A'nın ak olmazlığının gerekli olarak B'nin büyüklüğünü icap ettirmesi imkânsızdır. Gerçekte, mademki bu şeyin, A'nın aklığı gerekli olarak şu şeyin B'nin büyüklüğünü gerektiriyor ve B'nin büyüklüğü G'nin ak olmazlığını gerektiriyor, A ak ise G'nin ak olmaması gerekli olarak lâzımdır. Mademki iki terim alındığı zaman birinin varlığı gerekli olarak öbürünün varlığını gerektiriyor, birinin var olmazlığının öbürünün var olmazlığını, söz gelimi, A'yı gerektiriyor. O zaman B büyük değilse A ak olamaz. Fakat A ak olmadığı zaman B'nin büyük olması gerekliyse, bundan gerekli olarak, B büyük olmadığına göre B'nin kendisinin büyük olduğu çıkar (bu ise saçmadır), çünkü B büyük değilse gerekli olarak A ak olmayacaktır. O halde bu sonuncu ak olmadığı zaman B büyük olmak zorunda ise bundan, B büyük değilse üç terimle ispat olunmuş gibi büyük olduğu neticesi çıkar.

5.

<BİRİNCİ ŞEKİLDE DEVRİ İSPAT>

Devrî (****) ve karşılıklı (*****) ispat, sonuç ve yüklemede aksolunan öncüllerden biri vasıtasıyla birinci kıyas da koymuş olduğumuz geri kalan önermeyi çıkarmaktan ibarettir. — Söz gelimi, A'nın her G'ye ait olduğunu ispat etmek gerektiğini ve bunun ispatının da B vasıtasıyla yapıldığını farzedelim; A'yı G'ye, G'yi de B'ye, böylece A'yı B'ye ait gibi alarak A'nın da B'ye ait

olduğunu ispat gerektiğini farzedelim: birinci kıyasta ise aksi önerme, yani B nin G ye ait olduğu alınmıştı. Veya Bnin G ye ait olduğunun ispatı gerektiğini farzedelim ve — bu < birinci kıyasın sonuçu <u> idi — A yı G ye ait olarak, B yi de A ya ak olarak alalım: o halde birinci kıyasta aksi önerme, yani A nın B ye ait olduğu alınmıştı. — Fakat başka hiç bir suretle karşılıklı ispat mümkün değildir. Gerçekte, orta terim olarak başka bir terim alınmak istenilirse ispat artık devri değildir, çünkü alınan önermelerden hiç biri bundan öncekinin aynı değildir. Öbür yandan, bu <orta terim olarak konulan birinci kıyasın> terimlerinden biri ise gerekli olarak birinci öncüllerden yalnız biri <ikinciye alınabilir>, çünkü her ikisi alınsaydı sonuç aynı olacaktı, halbuki başka olmak zorundadır. — Aksolunmayan terimlerde kıyasın çıktığı öncüllerden biri ispat edilmemiştir, çünkü üçüncünün ortaya, veya ortanın birinciye ait olduğunun bu terimlerle ispat edilmesi mümkün değildir. Buna karşılık, aksolunabilen terimlerde, söz gelimi, A, B ve G birbirlerine aksolunurlarsa, karşılıklı ispat hepsi için mümkündür. Gerçekte, A G önermesinin orta terim olarak alınan B ile, AB önermesinin de sonuç ile ve aksolunmuş BG öncülü ile ispat olunduğunu; aynı tarzda BG önermesinin sonuçla ve aksolunmuş AB öncülü ile ispat olunduğunu kabul edelim. Fakat BA öncülü kadar GB öncülünü de ispat etmek gerekir, çünkü bunlar ispatsız kullandığımız yegâne önermelerdir. B her G ye ait olarak, G de her A ya ait olarak alınırsa B yi A ya götüren bir kıyas

bulunacaktır. G de her A ya, A her B ye ait olarak alınır, gerekli olarak G de her B ye ait olacaktır. Bu kıyasların her ikisinde GA öncülü ispat edilmeksizin alındı, çünkü öbür öncüller ispat edilmişti. Bunun sonucu olarak, bu öncülü ispat etmeye muvaffak olursak hepsi karşılıklı olarak ispat edilmiş olacaktır. Öyle ise G her B ye, B de her A ya ait olarak alınır, alınan öncüllerin her ikisi de ispat edilmiştir, gerekli olarak da G, A ya aittir. Böylece görülür ki, devri ve karşılıklı ispat ancak aksolunabilen terimlerde mümkündür (öbür hallerde, iş bizim daha yukarıda dediğimiz gibidir). Fakat bu sonuncu kıyaslarda da ispat için ispat edilmiş olan şeyi kullandığımız olur, çünkü G yi A nın beyanı olarak almakla, G, B hakkında; B de A hakkında ispat olunur ve G bu aynı öncüllerle Ahakkında ispat edilir. Öyleki sonuç ispat amacıyla bize yarar.

Olumsuz kıyaslarda, bakınız, karşılıklı ispat hâsıl oluyor. B her G ye ait olsun, A ise hiç bir B ye ait olmasın, bundan, A nın hiç bir G .ye ait olmadığı sonucunu çıkarırız. Şimdi de A nın hiç bir B ye ait olmadığı sonucunu çıkarmak gerekirse (bu daha önce konulmuştu) A hiç bir G ye ait olmayacak, G ise her B ye ait olacaktır. Çünkü böylece öncül aksedilmiştir. Ama bundan B nin G ye ait olduğu sonucunu çıkarmak gerekirse artık önceki gibi AB önermesi aksolunamaz. Çünkü *B hiç bir A ya ait değildir*, öncülü ile *A hiç bir B ye ait değildir* öncülü arasında özdeşlik vardır. Gereken şey, B yi A nın bütüncü! olarak hakkında inkâr olun-

duğu her şeye ait gibi almaktır. A'nın hiç bir G'ye ait olmadığını farzedelim, - bu ise bundan önceki sonuç idi - ,bir de B'yi A'nın bütüncül olarak hakkında inkâr olunduğu her şeye ait olarak alalım. Böylece, B'nin her G'ye ait olması gereklidir. Bunun sonucu olarak, verilen üç önermeden her biri bir sonuç oluyor, işte bu devri olarak ispat etmektir, yani geri kalan öncülü çıkarmak (***)

için sonucu ve öncüllerden birinin aksini almaktır.

Bölümcül kıyaslarda, bütüncül öncülü öbürleriyle ispat etmek mümkün değildir; buna karşılık, bölümcül öncül ispat olunabilir. — Bütüncül öncülü ispat etmenin imkânsız olduğu, bu, besbelli bir şeydir: gerçekte, bütüncül olan, bütüncül önermelerle ispat olunur, sonuç ise bütüncül değildir, ispat da sonuç ve öbür öncül ile yapılmak zorundadır: bundan başka, öbür öncülün aksi ile hiç bir suretle kıyas bile elde olunamaz. Çünkü elde olunan şey, her ikisi de bölümcül olan öncüllerdir. Buna karşılık, bölümcül öncül ispat edilebilir. Gerçekte, A'nın bazı G hakkında B ile ispat edilmiş olduğunu farzedelim. O zaman B her A'ya ait olarak alınır ve sonuç muhafaza olunursa, B bazı G'ye ait olacaktır: çünkü birinci şekil elde olunur, A ise orta terimdir. — Fakat kıyas olumsuz ise daha yukarıda gösterdiğimiz sebep yüzünden bütüncül öncülü ispat etmek mümkün değildir. Buna karşılık, söz gelimi. B'nin A'nın hakkında bölümcül olarak inkâr olunduğu bölümcül terime ait olduğunu söyleyerek bütüncül kıyaslardakinin aynı olarak AB öncülü aksolunursa bölümcül öncül ispat olunabilir. Başka türlü, bö-

lümçül öncül olumsuz olduğu için hiç bir kıyas elde olunamaz.

6.

< İKİNCİ ŞEKİLDE DEVRİ İSPAT >

İkinci şekilde, olumlu önerme bu tarzda ispat edilemez. Fakat olumsuz ispat edilebilir. Olumlu önerme, öncüllerin ikisi de olumlu olmadığından (çünkü sonuç olumsuzdur) ispat olunamaz; halbuki olumlu önerme, gördüğümüz üzere, her ikisi de olumlu olan önermelerden itibaren ispat edilmiştir. — Olumsuza gelince, bakınız, o nasıl ispat olunur: A her B ye ait olsun ve hiç bir G ye ait olmasın: sonuç B nin hiç bir G ye ait olmadığı olacaktır. Öyleyse B her A ya ait olarak alınırsa gerekli olarak A hiç bir G ye ait değildir: çünkü ikinci şekil elde olunur ve orta terim B dir. — Ama öncül olumsuz, öbürü olumlu ise birinci şekli elde edeceğiz: Çünkü G her A ya aittir, B ise hiç bir G ve ait değildir, öyleki B hiç bir A ya ait değildir. Bunun neticesi, A artık B ye de ait değildir. Şu halde sonuç ve bir tek öncül ile kıyas elde olunamaz, ama bir başka öncül eklenirse kıyas elde olunur.

Kıyas bütüncül olmazsa muhakkak daha yukarıda gösterdiğimiz sebep yüzünden bütüncül öncül ispat edilemez, halbuki bütüncül öncül olumlu olursa, bölümcül öncül ispat olunabilir. Gerçekte, A nın her B ve ait olduğunu ve bazı G ye ait olmadığını kabul edelim: sonuç BG dir. O halde B her A ya ait olarak ve bazı G ye ait olmayarak alınır, B

orta terim olmak üzere, A bazı G ye ait olmayacaktır. Buna karşılık, bütüncül öncül olumsuz olursa AG öncülü AB nin aksi ile ispat edilmeyecektir, çünkü elde edilen netice iki öncülün veya hiç değilse aralarından birinin olumsuz olduğudur; bu ise kıyas elde edilmeyecek demektir. Ama A, B nin hakkında bölümcül olarak inkâr edildiği bölümcül terime ait olarak alınır, ispat bütüncül kıyaslarda olanın aynı olacaktır.

7.

< ÜÇÜNCÜ ŞEKİLDE DEVRİ İSPAT >

Üçüncü şekilde, iki öncülün ikisi de bütüncül olarak alındığı zaman bunları karşılıklı ispat etmek mümkün değildir: gerçekte, bütüncül, bütüncül olan önermelerle ispat olunur. Halbuki bu şekilde, sonuç daima bölümcüldür. Bunun neticesi olarak bütüncül öncülü bu şekilde ispat etmenin mutlak surette imkânsız olduğu açıktır. — Fakat bir öncül bütüncül, öbürü bölümcül ise ispat kâh mümkündür, kâh imkânsızdır. Öncüllerin her ikisi de olumlu olduğu ve bütüncül olan küçük uca taallûk ettiği zaman ispat mümkün olacaktır. Buna karşılık, bütüncül olan öbür uca taallûk ettiği zaman ispat imkânsız olacaktır. Gerçekte, A nin her G ye, B nin bazı G ye ait olduğunu farzedelim: Sonuç, AB önermesidir. O zaman G her A ya ait olarak alınır, G nin bazı B ye ait olduğu pekâlâ ispat olundu, ama B nin bazı G ye ait olduğu ispat edilmiş olmaz. Bununla bera-

ber, G bazı B ye aitse B nin de bazı G ye ait olması gereklidir. Fakat *bu şuna aittir* demek *şu buna aittir* demek değildir: *bu* bölümcül olarak alınan *şu'na* ait ise *şu'nun* da bölümcül olarak alınan *bu'na* ait olduğunu ilâve etmek de gerekir. Yalnız, bu açıklama yapıldıktan sonra, kıyas artık sonuçtan ve öbür öncülden çıkmaz. — Ama B her G ye, A bazı G ye ait olursa, AG önermesini, G her B ye, A bazı B ye ait olarak alındığı zaman, ispat etmek mümkün olacaktır. Gerçekte, G her B ye, A bazı B ye ait olursa, B orta terim olmak üzere, gerekli olarak A da bazı G ye ait olacaktır. — Bir öncül olumlu, öbürü olumsuz olduğu; olumlu olan bütüncül olduğu zaman, öbür öncül ispat edilebilecektir. Gerçekte, B nin her G ye ait olduğunu ve A nın bazı G ve ait olmadığını kabul edelim; sonuç şudur: A bazı B ye ait değildir. Bundan başka, G nin her B ye ait olduğu ileri sürülürse B orta terim olmak üzere. A nin bazı G ye ait olmaması gereklidir. — Ama olumsuz öncül bütüncül ise öbür öncül yukarıda geçen hallerdeki gibi hareket edilmeksizin yani *şu*, *bu-nun* kendisi hakkında bölümcül olarak inkâr olduğu bölümcül terime ait olarak alınmaksızın ispat edilemez: söz gelimi, A hiç bir G ye ait değilse, B bazı G ye aitse sonuç şudur: A bazı G ye ait değildir. G, A nin kendisi hakkında bölümcül olarak inkâr edildiği bölümcül terime ait olarak alınırsa, G nin bazı B ye ait olması gereklidir. Başka halde, bütüncül öncülün aksi ile öbürünü ispat etmek imkânsızdır, çünkü başka hiç bir suretle kıyas elde olunamayacaktır.

Böylece görülüyor ki birinci şekilde karşılıklı ispat birinci şekil ile olduğu kadar üçüncü ile de yapılıyor: Sonuç olumlu ise birinci şekil ile, olumsuz ise sonuncu ile yapılır. Çünkü <bu sonuncu halde > şu kendisi hakkında *bunun* bütüncül olarak inkâr edildiği her şeye ait olarak alındı. İkinci şekilde, kıyas bütüncül olduğu zaman, ispat birinci şekil ile olduğu kadar ikinci şeklin kendisi ile yapılır; ama kıyas bölümcül olursa, sonuncu şekille olduğu kadar ikinci şekille de olur. Üçüncü şekilde, ispat daima bu şeklin kendisiyle yapılır. Üçüncü ve ikinci şekil Serde, bu şekillerle elde edilmeyen kıyasların ya devri ispata elverişli olmadıkları, veya yetkinsiz oldukları da açıktır.

8.

< BİRİNCİ ŞEKİLDEKİ KİYASLARIN AKSİ>

Bir kıyası aksetmek, sonucu kendi karşısına çevirmek veya büyük ucun ortaya ait olmayacağını, ya ortanın küçük uca ait olmayacağını meydana koymak için bir kıyas kurmaktır. Gerçekte, sonuç akse-
dildiği ve öncüllerden biri muhafaza edildiği zaman kalan öncülün çürütülmesi gereklidir, çünkü onun kalması gerektiği takdirde sonuç da kalacaktır.

Ama sonucun, çelişigine veya zıddına aksolun-
masına göre bir fark vardır: aksin şu veya bu tarz-
da yapılmasına göre aynı kıyas elde olunmaz. Aşa-
ğıda geleceklerle bu daha iyi belirtilecektir. — Çe-
lişime karşı - olum diye *her'in bazı... değil'e* veya

bazının hiç bir... değil'e karşı - olumuna ve zıtlık karşı - olumu diye de *her'in hiç bire, bazı... değil'e karşı - olumuna* derim. — Gerçekte, A nın, orta terim olarak alınan B vasıtasıyla G hakkında ispat olduğunu farzedelim. O zaman A hiç bir G ye ait olmayarak, ama her B ye ait olarak alınır- sa B hiç bir G ye ait olmayacaktır. A hiç bir G ye ait olmazsa ve B her G ye ait olursa sonuç A nın bazı B ye ait olmadığı olacaktır, hiç bir suretle A nın hiç bir B ye ait olmadığı olmayacaktır. Çün- kü bütüncülün sonuncu şekilde ispat olunmadığını gördük. Bir kelime ile, büyük uca ait öncülü akis ile bütüncül olarak çürütmek mümkün değildir; ger- çekte, çürütme daima üçüncü şekil ile yapılır, çünkü her iki öncülün küçük uca nispetle almak gereklidir. — Kıyas olumsuz ise çözüm aynıdır. Gerçekte, A nın hiç bir G ye ait olmadığının B ile ispat edilmiş olduğunu kabul edelim O zaman A her G ye ait olarak ve hiç bir B ye ait olmayarak alınır- sa, B hiç bir G ye ait olmayacaktır. A ve B her G ye ait olurlarsa A da bazı B ye ait olacaktır, halbuki < bun- dan önceki kıyasta> hiç bir B ye ait olmuyordu.

Ama sonuç, çeliştigine aksedilmişse kıyaslar çelişik olacaklar, bütüncül değil. Çünkü, gerçekte, bir bölümcül öncül elde olunur; öyle ki sonuç da bölümcül olacaktır. Kıyasın olumlu olduğu ve şimdi dediğimiz şekilde aksedildiğini farzedelim. O zaman A bazı G ye ait olmayıp da her B ye ait olursa, B bazı G ye ait olmayacaktır. A bazı B ye ait değilse, B de G ye ait ise, A bazı B ye ait ol- mayacaktır. — Kıyas olumsuz ise bu yine böyledir.

Çünkü A bazı G ye aitse ve hiç bir B ye ait değilse sonuç şudur: B hiç bir G ye ait olmayacaktır. A bazı G ye aitse, B de her G ye aitse (başlangıçta bu sonuncu önerme konulmuştur) A bazı B ye ait olacaktır.

Bölümcül kıyaslarda sonuç, çelişigine aksolunduğu zaman, her iki öncülün ikisi de çürütülmüştür, halbuki zıddına aksolunmuşsa, iki öncülünden hiç biri çürütülmüş değildir, Gerçekte, çıkan netice artık bütüncül kıyaslarda olduğu gibi, akis yoluyla elde edilmiş sonucun bütüncüllükten mahrum bulunduğu bir çürütme değildir: hatta hiç bir çürütme yoktur. — Gerçekte, A nın bazı G hakkında ispat olduğunu kabul edelim. O halde A hiç bir G ye ait olmayarak, B ise bazı G ye ait olarak alınır, A bazı B ye ait olmayacaktır; A hiç bir G ye ait olmazsa ve her B ye ait olursa, B hiç bir G ye ait olmayacaktır. Bundan her iki öncülün çürütüldüğü sonucu çıkar. — Buna karşılık, sonuç zıddına aksedilmişse öncüllerden hiç biri çürütülmüş olmayacaktır. Gerçekte, A bazı G ye ait olmayıp da bazı B ye ait olursa, B bazı G ye ait olmayacaktır. Fakat ilk öncül henüz çürütülmüş değildir, çünkü B nin hem bazı G ye ait olması, hem de bazı G ye ait olmaması mümkündür. AB bütüncül öncülüne gelince. <çürütmek için> hiç bir kıyas hiç bir zaman mevcut olamaz: çünkü A bazı G ye ait değilse ve B de bazı G ye ait ise, öncüllerden hiç biri bütüncül değildir. — Kıyas olumsuz olursa bu yine böyledir: gerçekte, A her G ye ait olarak alınır öncüllerin ikisi de çürütülür. Halbuki A bazı G ye ait olarak

alınırsa, öncüllerden hiç biri çürütülemez. İsbat bundan öncekilerin aynıdır.

9.

<İKİNCİ ŞEKİLDE KIYASLARIN AKSİ>

İkinci şekilde, akis şekli ne olursa olsun, büyük uca ait öncülü zıddı ile çürütmek mümkün değildir. Gerçekte, daima üçüncü şekilde sonuç elde olunacaktır, bu şekilde ise bütüncül kıyasın mevcut olmadığını gördük. Buna karşılık, kendinin aksi yapılan öncüle benzer şekilde öbür öncülü de çürütebileceğiz. *Benzer şekilde*'den, sonucun aksi zıdlığa göre yapılırsa çürütmenin zıdlığa göre olacağını kastederim, halbuki akis çelişikliğe göre yapılırsa çürütme de çelişikliğe göre olacaktır. — Gerçekte, A'nın her B'ye ait olduğunu ve hiç bir G'ye ait olmadığını farzedelim: sonuç BG'dir. O zaman B her G'ye ait olarak alınırsa ve AB önermesi muhafaza olunursa A her G'ye ait olacaktır, çünkü birinci şekil elde olunur. B her G'ye ait olursa ve A hiç bir G'ye ait olmazsa, A da bazı B'ye ait olmaz: bu, sonucun şeklidir. — Fakat BG sonucu kendi çelişğine akse edilmişse AB öncülü tıpkı bundan önceki gibi ispat edilecektir, halbuki AG öncülü kendi çelişği ile ispat edilecektir. Çünkü B bazı G'ye ait ise ve A hiç bir G'ye ait değilse, A bazı B'ye ait olmayacaktır. Şimdi B bazı G'ye ve A bütün B'ye aitse, A bazı G'ye ait olacaktır, öyleki kıyasın sonucu, öncülün çelişği olacaktır. — Öncüller çevrilirse ispat aynı olacaktır.

Kıyas bölümcül ise, sonucun aksedilmesi zıtlığa göre olduğu zaman öncüllerden hiç biri çürütülmez, birinci şekilde olduğu gibi. Buna karşılık, akis çelişikliğe göre yapılırsa öncüllerin her ikisi de çürütülür. Gerçekte, A hiç bir B ye ait olmayarak ve bazı G ye ait olarak konulursa, sonuç BG olacaktır. Şimdi B bazı G ye ait olarak konulursa ve AB öncülü muhafaza olunursa sonuç, A nın bazı G ye ait olmadığı olacaktır. Ama ilk önerme çürütülmüş değildir, çünkü hem A nın bazı G ye ait olması, hem de bazı G ye ait olmaması mümkündür. Şimdi B bazı G ye, A bazı G ye ait olursa kıyas elde olunmayacaktır, çünkü aldığımız öncüllerden hiç biri bütüncül değildir; bunun neticesi olarak, AB önermesi çürütülmüş değildir. — Buna karşılık, akis çelişğine aksedilmişse öncüllerin her ikisi de çürütülmüştür. Gerçekte, B her G ye aitse ve A hiç bir B ye ait değilse, A da hiç bir G ye ait olmayacaktır: fakat A nın bazı G ye ait olduğu konulmuştu. Şimdi B her G ye ve A bazı G ye aitse. A bazı B ye ait olacaktır. — Bütüncül! önerme olumlu ise ispat yine aynıdır.

10.

< ÜÇÜNCÜ ŞEKİLDE KIYASLARIN AKSİ>

Üçüncü şekilde, sonuç zıtlığa göre aksedilmişse iki öncülden hiç biri kıyasların hiç birinde çürütülmez; ama akis çelişikliğe göre yapıldığı zaman, öncüllerin ikisi de çürütülebilir; bu, bütün kıyaslarda

böyle olur. — G orta terim olmak üzere A nın bazı B ye ait olduğunun ispat edilmiş bulunduğunu, öncüllerinde bütüncül olduğunu kabul edelim. O zaman A bazı B ye ait olmayarak, B de her G ye ait olarak alınır. AG sonucunu veren kıyas elde olunmaz. A bazı B ye ait olmayıp da her G ye ait olursa yine sonuç veren BG kıyası elde olunmayacaktır.

Öncüller bütüncül değilse ispat aynı olacaktır. Gerçekte, ya akis yoluyla elde edilmiş öncüllerin her ikisi de bütüncül olmak zorundadır, veya bütüncül öncül küçük uca ait olmak zorundadır. Ama biz gördük ki bu tarzda ne birinci şekilden ne de ikinci şekilden kıyas elde olunmayacaktır. — Buna karşılık, sonuçlar, kendi çelişiklerine aksedildikleri zaman öncüllerin her ikisi de çürütülür. Gerçekte, A hiç bir B ye ait olmazsa, B her A ya ait olursa A hiç bir G ye ait olmayacaktır. Şimdi A hiç bir B ye ait olmazsa ve her G ye ait olursa, B hiç bir G ye ait olmayacaktır. — Öncüllerden biri bütüncül değilse çözüm aynıdır. Gerçekte, A hiç bir B ye ait olmazsa, B de bazı G ye ait olursa, A bazı G ye ait olmayacaktır; A hiç bir B ye ait olmazsa ve her G ye ait olursa, B hiç bir G ye ait olmayacaktır.

Kıyas olumsuz olursa çözüm yine aynıdır. Gerçekte, BG öncülü olumlu ve AG öncülü olumsuz olmak üzere A nın bazı B ye ait olmadığının ispat olduğunu kabul edelim. Çünkü biz kıyasın bu tarzda elde olduğunu gördük. — Sonucun zıddı alındığı zaman da kıyas elde olunamaz. Çünkü A bazı B ye, B de her G ye ait olursa. AG sonu-

cunu veren bir kıyas elde olunamadığını söyledik. A bazı B ye ait olursa ve hiç bir G ye ait olmazsa, gördüğümüz gibi, yine BG sonucunu veren kıyas elde edilmez. Bunun neticesi olarak, öncüller çürütülmüş değildir. — Fakat sonucun çelişği alınır- sa, öncüller çürütülür. Gerçekte, A her B ye, B de G ye ait olursa, A her G ye ait olur: halbuki A nın hiç bir G ye ait olamadığını söylemiştik. Şimdi A her B ye ait olursa ve hiç bir G ye ait olmazsa, B hiç bir G ye ait olmaz: halbuki B nin her G ye ait olduğunu söylemiştik. Öncüller bütüncül olmaz- larsa ispat aynı tarzda yapılır. Gerçekte, AG öncülü o zaman bütüncül ve olumsuz, öbürü bölümcul ve olumludur. A her B ye, B de bazı G ye ait olursa bundan A nın bazı G ye ait olduğu sonucu çıkar: halbuki onun hiç bir G ye ait olmadığını farzetmiştik. Şimdi A her B ye ait olursa ve hiç bir G ye ait olmazsa, B hiç bir G ye ait olmaz: [halbuki bazı G ye ait olarak konulmuştu], — Fakat A bazı B ye, B de bazı G ye ait olursa, kıyas elde olunamaz ve A bazı B ye ait olursa ve hiç bir G ye ait olmazsa, yine bu tarzda da bir kıyas elde olunmaz.

— Böylece, birinci tarzda öncüller çürütülmüşlerdir, ama öbür tarzda çürütülmüş değildir.

Öyleyse söylediklerimiz, sonucun aksi ile her bir şekilde bir kıyasın nasıl elde olunduğunu, sonucun ne zaman öncülün zıddı ve ne zaman ona çelişik olduğunu gösterir. Birinci şekilde, kıyasın oluşunun ikinci ve son şekil ile olduğu da yine açıktır, küçük uca ait olan öncül daima ikinci şekil ile büyük uca ait olan öncül ise sonuncu ile çürütülür.

İkinci şekilde kıyas birinci ve sonuncu ile olur, küçük uca ait öncül daima birinci şekil ile; büyük uca ait öncül ise sonuncu ile çürütülür. Üçüncü şekilde, kıyas birinci ve ikinci ile olur; büyük uca ait olan öncül daima birinci şekil ile, küçük uca ait olan da ikinci ile çürütülür.

Böylece aksin ne olduğunu, her bir şekilde nasıl yapıldığını ve nihayet, bundan çıkan kıyası açıkladık.

11.

<BİRİNCİ ŞEKİLDE SAÇMALIĞA İRCA>

Sonucun çelişği konulduğu ve buna öteki öncül ilâve olunduğu zaman - bu bütün şekillerde olabilen bir şeydir - kıyas saçmalık yoluyla ispat olunur. Gerçekte, bu kıyas akse benzer, ancak şu farkla akis bir kıyasın olmuş olmamasını iki öncülün benimsenmesini farzeder; halbuki saçmalığa ırcada karşının doğruluğu hasmın muvafakatine bağlı değil, kendi öz açıklığına bağlıdır. Terimler her iki halde de aynıdır.

Öncüller ise her iki halde de aynı tarzda alınmışlardır. Söz gelimi, orta terim G olmak üzere A her B ye ait olsun. A nın bazı B ye ait olmadığı veya hiç bir B ye ait olmadığı, fakat her G ye ait olduğu (bizim doğru diye kabul ettiğimiz önerme) farz olunursa, G gerekli olarak da hiç bir B ye ait olmamak veya bazı B ye ait olmamak zorundadır. Fakat bu imkânsızdır; bunun sonucu olarak, hipotez yanlıştır; o halde karşısı doğrudur. — Öbür

şekillerde de çözüm aynıdır, çünkü akse elverişli olanların hepsi aynı zamanda saçmalığa irca olunmaya da elverişlidirler.

Bütün meseleler (sonuçlar) bütün şekillerde saçmalık yoluyla ispat edilmişlerdir, birinci şekilde değil de ikinci ve üçüncü şekilde ispat olunan olumlu bütüncül müstesna. Gerçekte, A'nın bazı B'ye ait olmadığını veya hiç bir B'ye ait olmadığını farzedelim ve durumu ayrı olan bir başka öncül ilâve edelim; söz gelimi, G'nin her A'ya ait olarak veya B'nin her D'ye ait olarak konulduğunu farzedelim: böylelikle birinci şekli elde edilecektir. A'nın bazı B'ye ait olmadığı farz olunsa alınan öncülün durumu ne olursa olsun, kıyas elde olunmaz. — Buna karşılık, A'nın hiç bir B'ye ait olmadığı farz olunup, BD öncülü ilâve edilirse birinci önermenin yanlış olduğunu ispat eden kıyas elde olunacaktır, fakat ileri sürülen mesele ispat olunamaz. Gerçekte, A hiç bir B'ye ait olmazsa ve B her D'ye ait olursa, A da hiç bir D'ye ait olmaz. Şimdi bunun imkânsız olduğunu kabul edelim: o zaman A'nın hiç bir B'ye ait olmadığı yanlıştır. Ama olumsuz bütüncül! yanlışsa olumlu bütüncül de doğru değildir. — Şimdi ilâve olunan GA öncülü ise, kıyas elde olunmaz; A'nın bazı B'ye ait olmadığı farz olunursa da yine kıyas elde olunamaz. Böylece görülür ki bütüncül yükleme birinci şekilde saçmalık yoluyla ispat olunamaz.

Buna karşılık, olumlu bölümcül, olumsuz bütüncül ve olumsuz bölümcül ispat olunabilirler. — Gerçekte, A'nın hiç bir B'ye ait olmadığını kabul

edelim ve B yi her G ye veya bazı G ye ait olarak alalım. Bunun sonucu olarak, A nın hiç bir G ye ait olmaması veya bazı G ye ait olmaması gereklidir. Bu ise imkânsızdır (çünkü A nın her G ye ait olmasının doğru ve apaçık olduğunu kabul ediyoruz); bundan, bu önerme yalnızsa A nın bazı B ye ait olmasının gerekli olduğu sonucu çıkar. — Ama alınan öbür öncül A ya ait olursa kıyas elde olunmayacaktır. Sonucun zıddı, söz gelimi, A nın bazı B ye ait olmadığı farzolunduğu zaman da yine kıyas yoktur. Görülüyor ki çelişğin farzedilmesi gerekiyor.

Şimdi A nın bazı B ye ait olduğunu farzedelim ve G yi her A ya ait olarak alalım. Bunun neticesi olarak, G nin bazı B ye ait olması gereklidir. Ama bunun imkânsız olduğunu kabul edelim; bunun sonucu olarak, hipotez yanlıştır. Bu halde, A nın hiç bir B ye ait olmadığı doğrudur.

— GA öncülü olumsuz olarak alınırsa, durum aynıdır. — Buna karşılık, kabul edilen öncül B ye ait olursa, kıyas elde edilmeyecektir. — Farzolunan zıt önerme ise, kıyas elde olunacaktır ve sonuç da imkânsız olacaktır, ama konulan mesele ispat edilmiş değildir. Gerçekte, A nın her B ye ait olduğunu farzedelim ve G yi her A ya ait olarak alalım. Bunun neticesi olarak, G nin her B ye ait olması gereklidir. Ama bu imkânsızdır, bunun neticesi olarak, A nın her B ye ait olduğu yanlıştır. Yalnız, A her B ye ait olmazsa, hiç bir B ye ait olmasının gerekli olduğunu henüz ispat etmedik. — Alınan öbür öncül B ye ait olursa durum yine ay-

nıdır, çünkü kıyas ile, bir de imkânsız olan bir sonuç elde edilecektir, ama hipotez çürütülmüş değildir. Bundan, çelişğin farz olunması gerektiği sonucu çıkar.

A nın bazı B ye ait olmadığını ispat etmek için, onun her B ye ait olduğunu farzetmek gerektir: çünkü A her B ye, G her A ya aitse, o zaman G de her B ye ait olur. Öyle ki bu sonuncu önerme imkânsız ise, hipotez yanlıştır. — Alınan öbür öncül B ye ait olursa çözüm ayındır. — GA öncülü olumsuz idiyse durum aynı olacaktır; çünkü bu tarzda da yine kıyas elde olunacaktır. — Fakat B'ye ait olan öncül olumsuz ise, hiç bir şey ispat edilmiş değildir. — Buna karşılık, A nın her B ye değil, bazı B ye ait olduğu farz olunursa, A nm bazı B ye ait olmadığı değil, hiç bir B ye ait olmadığı ispat olunur. Çünkü A bazı B ye, G her A ya aitse, G bazı B ye ait olacaktır. O zaman, bu imkânsız ise, A nın bazı B ye ait olması da yanlıştır. Öyle ki A nın hiç bir B ye ait olmadığı doğrudur. Ama bu ispat edilmiş olduğuna göre, üstelik doğru önerme çürütülür: çünkü A nın bazı B ye ait olduğunu ve bazı B ye ait olmadığını ispat etmek bahis konusu idi. Bundan başka, imkânsızlık hipotezden çıkmıyor, çünkü o zaman, doğru önermelerden yanlış bir sonuç çıkarma imkânsız olduğuna göre, hipotez yanlış olurdu: gerçekte, doğrudur, çünkü A bazı B ye aittir. Bunun neticesi olarak, A nın bazı B ye ait olduğunu değil, her B ye ait olduğunu farzetmemiz gerekir. — A nın bazı B ye ait olmadığını ispat etmemiz gerekseydi durum

aynı olurdu: çünkü *herhangi bir terime ait olmamak* ile *bir terimin bütününe ait olmamak* arasında özdeşlik varsa ispat her iki halde de aynı olacaktır.

O halde bütün kıyaslarda hipotez olarak alınması gereken zıt değil, çelişiktir. Gerçekte, bizim gerekli bir sonuç elde etmemiz, ve sözü edilen önermenin herkes tarafından kabul edilmesi bu son tarzda olacaktır. Gerçekte, her şey hakkında tasdik veya inkâr varsa, o zaman doğru olanın inkâr olmadığı ispat edilmişse, tasdikin doğru olması gereklidir; bunun aksine olarak, tasdikin doğruluğu kabul olunmazsa inkâr doğrudur diyen önerme herkesçe kabul olunacaktır. Buna karşılık, zıt iki tarzdan da kale alınamayacaktır, çünkü olumsuz bütüncül yanlışsa olumlu bütüncülün doğru olması gerekli değildir ve biri yanlışsa, öbürünün doğru olduğu da herkesçe kabul edilmiş değildir.

12.

<İKİNCİ ŞEKİLDE SAÇMALIĞA İRCA>

O halde, birinci şekilde, ispat olunamayan olumlu bütüncül müstesna, bütün meselelerin saçmalık yoluyla ispat edildiği görülüyor. Fakat ikinci ve üçüncü şekilde, bu ispat bile yapılabilir. Gerçekte, A'nın bazı B'ye ait olmadığını farzedelim ve A'yı her G'ye ait olarak alalım. O zaman A bazı B'ye ait olmazsa ve her G'ye ait olursa, G bazı B'ye ait olmayacaktır. Bu ise imkânsızdır, (gerçekte, G'nin her B'ye ait olmasının apaçık olduğu kabul olunmuştur): bundan hipotezin yanlış olduğu neti-

cesi çıkar; öyle ise A'nın her B'ye ait olduğu doğrudur. — Fakat farzolanın zıddı ise, bir kıyas, bir de imkânsız bir sonuç olacaktır; yalnız konulan mesele ispat edilmemiştir. Gerçekte, A hiç bir B'ye ait olmazsa ve her G'ye ait olursa G hiç bir B'ye ait olmayacaktır. Bu ise imkânsızdır, öyleki A'nın hiç bir B'ye ait olmaması yanlıştır. Fakat bu yanlıştır diye A'nın her B'ye ait olması gerektiği doğru değildir.

A'nın bazı B'ye ait olduğu ispat edilmek istendiği zaman A'nın hiç bir B'ye ait olmadığını farzedelim ve A'nın her B'ye ait olduğunu kabul edelim. O zaman G'nin hiç bir B'ye ait olmaması gereklidir. Bunun sonucu olarak, bu imkânsızsa, A gerekli olarak bazı B'ye ait olmak zorundadır. — Fakat A'nın bazı B'ye ait olmadığı farzolanırsa, neticeler birinci şekildekinin tamamıyla aynı olacaktır.

Şimdi A'nın bazı B'ye ait olduğunu farzedelim ve A'nın hiç bir G'ye ait olmadığını kabul edelim. O zaman, G'nin bazı B'ye ait olmaması gereklidir. Ama biz onun her B'ye ait olduğunu kabul ettik, öyle ki farzolanın önerme yanlıştır; o halde A hiç bir B'ye ait olmayacaktır.

A'nın bazı B'ye ait olmadığı ispat edilmek istendiği zaman, onun her B'ye ait olduğunu ve hiç bir G'ye ait olmadığını farzedelim. O zaman G'nin hiç bir B'ye ait olmaması gereklidir. Ama bu imkânsızdır, öyle ki A'nın bazı B'ye ait olmadığı doğrudur. — O halde bütün kıyasların ikinci şekil ile elde olunabildikleri açıktır.

13.

<ÜÇÜNCÜ ŞEKİLDE SAÇMALIĞA İRCA>

Tıpkı bunun gibi, onlar (kıyaslar) üçüncü şekil ile de elde edilebilirler. — Gerçekte, A'nın bazı B'ye ait olmadığı ve G'nin her B'ye olduğu konusunu. O zaman A'nın bazı G'ye ait olmayacaktır. Bu imkânsızsa, A'nın bazı B'ye ait olmadığı yanlıştır, öyle ki A'nın her B'ye ait olduğu doğrudur. Ama A'nın hiç bir B'ye ait olmadığı farz olunursa, kıyas ve bir de imkânsız sonuç elde olunacaktır; yalnız, konulan mesele ispat edilmemiştir: çünkü farzolanın zıt ise, biz bundan önceki hailerdeki neticelerin aynısını elde edeceğiz.

Buna karşılık, A'nın bazı B'ye ait olduğunu ispat etmek için alınması gereken bu sonuncu hipotezdir. Gerçekte, A'nın hiç bir B'ye ait olmazsa, ve G'nin bazı B'ye ait olursa, O'nun bazı G'ye ait olmayacaktır. Bu yanlışsa, bunun sebebi A'nın bazı B'ye ait olduğunun doğru olmasıdır.

A'nın hiç bir B'ye ait olmadığını ispat etmenin sözü edildiği zaman, A'nın bazı B'ye ait olduğunu ve G'nin her B'ye ait olarak alındığını farzedelim. O zaman, A'nın bazı G'ye ait olması gereklidir. Ama A'nın hiç bir G'ye ait olmadığını kabul edilmişti; bunun sonucu olarak, A'nın bazı B'ye ait olacağı yanlıştır. — Buna karşılık A'nın her B'ye ait olduğu farz olunursa konulan mesele ispat edilmez.

Fakat A'nın bazı B'ye ait olmadığını ispat etmek için, alınması gereken bu sonuncu hipotezdir.

Gerçekte, A her B ye ve G bazı B ye aitse A bazı G ye ait olacaktır. Halbuki bunun böyle olmadığı kabul olundu, öyle ki A nın her B ye ait olması yanlıştır. Fakat bu böyle ise bunun sebebi A nın bazı B ye ait olmadığının doğru olmasıdır. Buna karşılık, A nın bazı B ye ait olduğu farzolunsun, daha yukarıda gösterilen hallerdeki neticelerin ay-nını elde edeceğiz.

O halde görülüyor ki saçmalık yoluyla olan bütün kıyaslarda farzolunması gereken çelişik olan-dır. Herhangi bir tarzda, ikinci şekilde olumlunun, sonuncu şekilde de bütüncülün ispat olunabildiği de apaçıktır.

14.

< DOĞRUDAN DOĞRUYA İSPATLA SAÇ- MALIĞA İRCA'IN MUKAYESESİ >

Saçmalık yoluyla ispat doğrudan doğruya is-pattan şu hususta ayrılır: biri yanlış olarak kabul edilmiş bir başka önermeye irca etmekle çürütmek istediği şeyi o koyar, halbuki doğrudan doğruya ispat, çıkış noktası olarak kabul edilmiş önermele-ri alır. O halde her ikisi de kabul edilmiş iki öncül kabul ederler; yalnız, doğrudan doğruya ispat ilk kıyasın kurucu öncüllerini alır, halbuki saçmalığa irca, öbür önerme sonucun çelişği olduğundan ön-cüllerden birini alır. — Ve doğrudan doğruya is-patta ne sonucun bilinmesi ne de doğru veya yan-lış olduğunun önceden farzolunması gerekli de ğil-dir; halbuki saçmalık yoluyla ispatta, onun doğru

olmadığını önceden farzetmek gerekir. — Ama sonucun olumlu veya olumsuz olmasının hiç bir ehemmiyeti yoktur: her iki halde de durum aynıdır.

Doğrudan doğruya ispat vasıtasıyla sonuca bağlanan her şey saçmalık yoluyla de ispat edilebilir, saçmalık yoluyla ispat edilen şey de aynı terimlerle doğrudan doğruya ispat olunabilir. Kıyas birinci şekilden olduğu zaman, doğru ikinci veya sonuncu şekille elde edilecektir; İkincide olumsuz, sonuncuda olumlu olacaktır. Kıyas ikinci şekilde olduğu zaman, doğru bütün problemler için birinci şekilde elde edilir. Nihayet, kıyas sonuncu şekilde olduğu zaman, kıyas birinci ve ikinci şekilde elde edilir; birincide olumlu, İkincide olumsuzdur.

Gerçekte, birinci şekil vasıtasıyla A'nın hiç bir B'ye ait olmadığının veya bazı B'ye ait olmadığının ispat olunduğunu kabul edelim. O zaman hipotez, A'nın bazı B'ye ait olduğu, öncüller ise G'nin her A'ya ait olduğu ve hiç bir B'ye ait olmadığı idi: Çünkü kıyas ve saçma sonuç böyle elde edilmişlerdi. Fakat G her A'ya ait olursa ve hiç bir B'ye ait olmazsa bu, ikinci şekildir. Bu öncüllerden, A'nın hiç bir B'ye ait olmadığı sonucu açıkça çıkmaktadır. — A'nın bazı B'ye ait olmadığı ispat edilmişse bu yine böyledir. Gerçekte, hipotez A'nın her G'ye ait olduğudur, öncüller ise G'nin her A'ya ait olduğu ve bazı B'ye ait olmadığı idi. — GA öncülü olumsuz olsaydı, yine bu böyle olacaktı: çünkü bu tarzda da ikinci şekli elde ederiz. — Şimdi A'nın bazı B'ye ait olduğunun ispat edilmiş olduğunu farz edelim. Hipotez, A'nın hiç bir B'ye ait olmadığını,

öncüller ise B nin her G ye, A nın her G ye veya bazı G ye ait olduğu idi, çünkü bu tarzda imkânsız bir sonuç elde olunacaktır. Ama A ile B her G ye ait olurlarsa bu, sonuncu şekildir. Bu öncüllerden de A nın gerekli olarak bazı B ye ait olması gerektiği sonucu açıkça çıkar. — B veya A bazı G ye ait olarak alınsaydı netice aynı olurdu.

Şimdi, ikinci şekilde, A nın her B ye ait olarak ispat olunduğunu kabul edelim. Hipotez o zaman, A nın bazı B ye ait olmadığı, öncüller ise, A nın her G ye ve G nin her B ye ait olduğu idi: çünkü bu tarzda imkânsız bir sonuç elde olunacaktır. Fakat A her G ye, G de her B ye aitse, birinci şekil elde olunur. — A nın bazı B ye ait olduğu ispat edilmişse, bu yine böyledir: çünkü o zaman hipotez, A nın hiç bir B ye ait olmadığı, öncüller ise A nın her G ye ve G nin bazı B ye ait olduğu idi. — Kıyas olumsuz ise hipotez, A nın bazı B ye ait olduğudur; öncüller ise A nın hiç bir G ye ait olmadığı, G nin her B ye ait olduğudur, öyleki birinci şekil elde olunur. — Kıyas bütüncül değilse, ama A nın bazı B ye ait olmadığı ispat olundu ise, çözüm aynıdır. Hipotez, A nın her B ye ait olduğudur, öncüller ise A nın hiç bir G ye ait olmadığı ve G nin bazı B ye ait olduğudur: çünkü böylece birinci şekil elde olunur.

Şimdi, üçüncü şekilde, A nın her B ye ait olduğunun ispat edildiğini farzedelim. O zaman hipotez A nın bazı B ye ait olmadığı idi, öncüller ise G nin her B ye, A nın her G ye ait olduğudur: çünkü bu tarzda imkânsız bir sonuç elde edeceğiz.

Öncüller de birinci şekli elde ederler. — İspat olumlu bölümcül bir yükleme ortaya koyarsa, sonuç aynıdır. Hipotez; A'nın hiç bir B'ye ait olmadığı idi; öncüller ise, G'nin bazı B'ye, A'nın her G'ye ait olduğu idi. — Kıyas olumsuz ise hipotez, A'nın bazı B'ye ait olduğudur, öncüller ise G'nin hiç bir A'ya ait olmadığı ve her B'ye ait olduğu idi; bu ise ikinci şekildir. — İspat bütüncül değilse bu yine böyledir. Hipotez, A'nın her B'ye ait olduğu olacaktır, öncüller ise G'nin hiç bir A'ya ait olmadığı ve bazı B'ye ait olduğu idi: bu ise ikinci şekildir.

O halde, aynı terimler vasıtasıyla her problemi doğrudan doğruya da ispat etmenin mümkün olduğu görülüyor. Bunun gibi, kıyaslar doğrudan doğruya ispatlı oldukları zaman, onlar verilen terimlerle öncül olarak sonucun çelişği alındığı takdirde, saçmalığa irca olunabilecektir. Gerçekte, kıyaslar, akis yoluyla elde olunanların özdeşi oluyorlar, öyleki her meselenin kendileriyle çözülmüş olacağı şekilleri doğrudan doğruya elde ederiz. Öyleyse her meselenin her iki tarzda, doğrudan doğruya olduğu gibi saçmalık yoluyla da isnat olunduğu ve bunları birbirinden ayırmanın mümkün olmadığı apaçıktır.

15.

< KARŞI ÖNCÜLLERDEN ÇIKARILAN SONUÇLAR >

Hangi şekilde karşı öncüllerden itibaren bir sonuç çıkarmak mümkündür, hangi şekilde mümkün

değildir; bu şöyle gösterilebilecektir. Sırf lâfzı manada, öncüller dört tarzda karşıdırlar: olumlu bütüncülün olumsuz bütüncüle karşı - olumu, olumlu bütüncülün olumsuz bölümcüle, olumlu bölümcülün olumsuz bütüncüle, olumlu bölümcülün olumsuz bölümcüle karşı - olumu vardır; fakat gerçekte, ancak üç karşı - olum vardır. Çünkü olumlu bölümcül sırf lâfzî bir tarzda olumsuz bölümcüle karşıdır. Bu karşı önermelerden bütüncül olanlarına, yani olumlu bütüncülün olumsuz bütüncüle karşı - olumuna *zıtlar* adını veriyorum: söz gelimi, *her ilim iyidir*, *hiç bir ilim iyi değildir*'e karşıdır; öbürleri birer *çelişik*'dir.

Birinci şekilde, karşı öncüllerden ister olumlu, ister olumsuz, kıyas elde olunamaz. İki öncülün her ikisinin de olumlu olmaları gerektiğinden ötürü, olumlu kıyas yoktur. Halbuki karşılardan biri olumlu, öbürü olumsuzdur. Olumsuz kıyas da yoktur, çünkü karşılar, aynı konu hakkında aynı yüklemi hem tasdik, hem de inkâr ederler: Halbuki birinci şekilde, orta terim iki uç hakkında tasdik edilmez, fakat onun hakkında bir başka terim tasdik edilir ve onun kendisi de bir başka terim hakkında tasdik edilir; bu türlü öncüller karşı değildir.

Buna karşılık, ikinci şekilde, zıtlar gibi çelişikler de bir kıyas vücuda getirebilirler. Gerçekte, söz gelimi, A'nın *iyi*, B ve G'nin *ilim* demek olduğunu kabul edelim. O zaman, her ilmin iyi olduğu, sonra da hiç bir ilmin iyi olmadığı konulursa A her B'ye aittir ve hiç bir G'ye ait değildir; öyle ki B hiç bir G'ye ait değildir; bunun sonucu olarak, hiç bir ilim ilim değildir. — Her ilmin iyi olduğu konul-

duktan sonra tıp ilminin iyi olmadığı konulursa yine bu aynıdır: çünkü A her B ye aittir ve hiç bir G ye ait değildir, öyle ki hususî bir ilim, ilim olmayacaktır. — B *ilim*, G tıp *ilmi* ve A *inanç* manasına gelmek üzere, A her G ye ait olursa ve hiç bir B ye ait olmazsa durum yine aynıdır: çünkü hiç bir ilmin inanç olmadığı konulduktan sonra hususî bir ilmin inanç olduğu konuldu. Bu kıyas, terimler arasındaki münasebetin tersine çevrilmesi bakımından öncekinden farklıdır: birinci halde olumlu olan B ye aitten, şimdi G ye ait oluyor. — Bir öncül bütüncül değilse, durum aynıdır: gerçekte, her zaman orta terim bir uç hakkında olumsuz olarak, öbürü hakkında olumlu olarak söylenen şeydir. — Bunun neticesi olarak, her ne kadar ne her zaman, ne de mutlak olarak olmayıp sadece orta terime bağlı terimlerin ya özdeş, veya bütünün bölümü ile olan münasebetinin aynı münasebette oldukları zaman da olsa, karşıların bir sonuca götürmesi mümkündür. Yoksa bu, imkânsızdır: çünkü öncüller başka hiç bir tarzda ne zıt ne de çelişik olamazlar.

Üçüncü şekilde, olumlu bir kıyas hiç bir zaman, birinci şekil için gösterdiğimiz sebepten dolayı karşı öncüllerden çıkmayacaktır, ama burada terimler bütüncül olsun veya olmasın, olumsuz bir kıyas bulunabilir. Gerçekte, B nin ve G nin *ilim*, A nın *tıp ilmi* demek olduklarını kabul edelim. O zaman her tıp ilminin ilim olduğu ve hiç bir tıp ilminin ilim olmadığı konmuşsa, B her G ye ait olarak, G hiç bir A ya ait olmayarak alınmıştır; bundan hususî bir ilmin ilim olmayacağı neticesi çıkar. —

BA öncülü bütüncül olarak alınmazsa sonuç aynıdır: çünkü bir tıp ilmi ilimse, sonra da hiç bir tıp ilmi ilim değilse bundan hususî bir ilmin ilim olmadığı sonucu çıkar. Terimler bütüncül olarak alınmışsa öncüller çelişiktir; ama biri bölümcül ise çelişiktirler.

Karşıları bizim gösterdiğimiz tarzda, yani her ilim iyidir, sonra hiç bir ilim iyi değildir veya hususî bir ilim iyi değildir tarzında almanın mümkün olduğuna dikkati çekmek zorundayız: bu halde, dikkatimiz, mutad üzere, uyanıktır. Ama bir çelişikliğin unsurlarından birini başka sorgular vasıtasıyla çıkarmak da, veya *Topikler'de* sözü edildiği gibi almak da mümkündür. — Mademki tasdiklere karşı - olumların sayısı üçtür, bundan karşıların altı tarzda alındığı neticesi çıkar: olumlu bütüncül ve olumsuz bütüncül, veya olumlu bütüncül ve olumsuz bölümcül, veya olumlu bölümcül ve olumsuz bütüncül elde olunabilir ve terimler arasındaki bu münasebetler tersine çevrilebilir; söz gelimi, A her B ye aittir ve hiç bir G ye ait değildir, veya A her G ye aittir ve hiç bir B ye ait değildir, veya A bütüncül olarak alınan birine aittir ve bölümcül olarak alınan öbürüne ait değildir, ve burada da terimler arasındaki münasebetler tersine çevrilebilir. — Üçüncü şekil için de bu böyledir. — Böylece, bir kıyasın karşı öncüller vasıtasıyla kaç türlü ve hangi şekillerde yapılabileceği görülür.

Yine yanlış öncüllerden, daha yukarıda dediğimiz gibi, doğru bir sonuç çıkartabildiği de açıktır, halbuki karşı öncüllerden bu mümkün değildir:

gerçekte, her zaman kıyas, bu halde, gerçeğe zıddır; söz gelimi, bir şey iyi ise onun iyi olmadığı, veya o bir hayvansa hayvan olmadığı sonucu çıkarılır, çünkü kıyas bir çelişiklikten hareket eder ve dayandığı terimler ya özdeş, veya bütünün bölümüyle olan münasebeti gibi bir münasebetedirler. — Paralogizmalarda, hiç bir şeyin hipotezin çelişigi olan bir sonuç elde etmekten alıkoymadığı da apaçıktır: söz gelimi, bir sayı tek ise tek olmadığı sonucu çıkarılır. Gerçekte, kıyası (gerçeğe) zıt yapan çelişik öncüllerdir: öyleyse bu cinsten öncüller kabul olunursa, sonuç hipotezin çelişigi olacaktır. — Fakat şunu farzetmek gerektir ki zıtlar iyi olmayanın iyi olduğu gibi veya bu cinsten başka bir şey gibi bir sonuç elde edecek şekilde, bir tek kıyastan çıkarılamazlar; meğer ki derhal şöyle bir öncül alınmaya: *her hayvan aktır ve ak - olmayandır*; halbuki *insan hayvandır*... Ama ya çelişigi ilâve etmek, söz gelimi, her ilmin inanç olduğunu söylemek ve bundan sonra da tıp ilmi ilim olduğu halde hiç bir tıp ilminin inanç olmadığını (çürütmenin yapılış tarzına göre) koymak gerekir, veya iki kıyastan hareket ederek sonucu çıkarmak gerekir. Fakat öncüllerin gerçekten zıt olmaları için onlar yukarıda gösterdiğimizden başka bir suretle alınamazlar.

16.

< İSPATI İSTENİLENİ DELİL OLARAK ALMA >

Başlarken konulan soruyu iddia etmek veya almak, bu ait olduğu cins bakımından ileri sürülen

problemin bir ispat hatasından ibaret olan bir istidlaldir. ispat hatası ise birçok tarzda meydana gelebilir: bütünü sonuç çıkarılmazsa, veya daha az bilinen veya aynı derecede bilinmeyen öncüller vasıtasıyla kıyas yapılırsa veya önergiler yoluyla sonurtu konulursa bu hata vaki olur; çünkü ispat daha pekin ve daha önce olan bilgiler (notions) den hareketle yapılır. Bütün bunlardan hiç bir şey ispatı istenileni delil olarak alma (*****)

değildir. Fakat mademki bazı şeyler yalnız yabancı veriler vasıtasıyla bilindiği halde bazı şeylerin kendi kendileriyle bilinmeleri tabiidir (gerçekte, ilkeler kendiliklerinden, ve ilkelere bağlı olanlar başka verilerle bilinirler), işte kendi kendisiyle bilinmeyen bir hakikat kendisiyle ispat olunmaya kalkışıldığı zamandır ki bir ispatı istenileni delil olarak alma hatası işlenir.

İspatı istenileni delil olarak alma bahis konusu olanı derhal almakla yapılabilir; ya tabiatları gereğince başlangıçta konulan mesele ile ispat edilecek başka şeyler vasıtasıyla bu mesele bu aynı şeylerle de ispat olunabilir; söz gelimi, G nin kendisinin A ile ispat edilmiş olması tabiatı gereği olduğu halde A, B ile; B de G ile ispat olursa durum bu olur: netice, böyle muhakeme etmekle A nın kendisinin kendisiyle ispat olunduğudur. Bu, muhakkak, paraleller çizdiklerini sananların yaptıkları şeydir: paraleller daha önce var olmazlarsa ispatı imkânsız olan bir takım şeyleri koyduklarının farkına varmazlar. Böylece bu yolda düşünerek sadece, bir şey varsa onun var olduğu söylemesine varılır: bu tarzda her şey kendi kendine bilinecektir, bu ise imkânsızdır.

Öyle ise A'nın G'ye ait olması ve tıpkı bunun gibi A'nın B'ye ait olması belirsiz olduğu halde, A'nın B'ye ait olduğunun teslim olunması isteniliyorsa, daha başlangıçta bahis konusu olanın iddia edililmeyeceği henüz iyice görülmüyor; buna karşılık, açıkça görülen şey, ispat bulunmadığıdır, çünkü ispatın ilkesi, çözümü yapılacak mesele kadar belirsiz olan şey olamaz. Fakat B ve G aralarında bir özdeşlik münasebetini haizlerse, ister açık bir şekilde aksonunabilir, ister biri öbürüne ait olsun, başlarken konulan mesele savunulur. Gerçekte, A'nın aksedildikleri takdirde bu terimler vasıtasıyla B'ye ait olduğu pekâlâ ispat olunabilecektir. Fakat bunlar akis olunamazlarsa böyle bir ispatı önleyen onların akis olunamazlıklarıdır, başvuru tarzı değil. Akis yapılsa, o zaman bizim gösterdiğimiz yapılar ve üç önerme vasıtasıyla karşılıklı bir ispat elde olunur. — Bunun gibi A'nın G'ye ait olup olmadığını bilmek meselesi kadar belirsiz olan B'nin G'ye ait olduğu önermesi konulursa, yine başlangıçtaki mesele henüz iddia edilmiş değildir, ama ispat yoktur. Fakat ister aksonunabilir olmalarından, ister A'nın B'nin sonurtusu olmasından ötürü A ile B özdeş iseler, ispatı istenileni delil olarak alma, yukarıdaki aynı sebepten ötürü vaki olur; çünkü ispat olunacağı delil olarak almanın tabiatını gösterdik: o kendi kendine apaçık olmayan bir şeyi yine kendisiyle ispat etmekten ibarettir.

Öyleyse başlangıçta konulan meseleyi iddia etmek kendi kendine apaçık olmayan bir şeyi kendisiyle ispat etmek ise, başka deyimle, hem ispat olu-

nacak önerme, hem de bu önermenin ispatını yapacak şey belirsiz oldukları zaman, ister özdeş olan yüklemelerin aynı konuya ait olmaları yüzünden, ispat etmemekse, o zaman ikinci ve üçüncü şekilde iki tarzda, olumlu bir kıyas için bu yalnız üçüncü ve birinci şekillerde olması kaydıyla, ispatı istenileni delil olarak alma olabilecektir. Kıyas olumsuz ise aynı yüklemeler aynı konu hakkında inkâr edildikleri zaman ispatı istenileni delil olarak alma vardır ve her iki öncül meseleyi aynı tarzda savunmaz (ikinci şekil hakkında da bunu söylemek gerekir), çünkü olumsuz kıyaslarda terimlerin aksi olmaz. — ispat olunacağı delil olarak alma ispatçı kıyaslarda, gerçeğe göre münasebette bulunan terimlerle bizim gösterdiğimiz tarzda olur; diyalektik kıyaslarda, sanıya göre münasebette bulunan terimlerle olur.

17.

<NON PROPTER HOC [1] TUTAMAĞINA
DAİR>

Çok defa argümantasyonlarda söylemeye alışık olduğumuz, *neticenin yanlış olmasının sebebi bu değildir* itirazı ilkin imkânsıza götüren kıyaslarda ispat edilmiş olan saçmalığa irca yoluyla çelindiği zaman raslanır: gerçekte, bu önerme çelinmeksiniz *bu, bu sebepten değildir* denmiyecek, sadece tutamağın ilk kısımlarına yanlış bir şeyin, konulduğu söylenecek-

[1] Sebebi bu değildir.

tir. Doğrudan doğruya ispatlarda da söylenmeyecektir, çünkü sonucun çeldiği şey burada konulmaz; bundan başka, ABG terimleri vasıtasıyla doğrudan doğruya ispat ile herhangi bir önerme çürütüldüğü zaman kıyasın, konulan şeye bağlı olmadığını söylemek mümkün değildir: çünkü *bu, bunun yüzünden değildir* deyimini ancak hipotez çürütüldüğü halde, kıyasın yine de bundan bir sonuç çıkardığı zaman kullanırız, bu ise doğrudan doğruya ispatçı kıyaslarda vaki olmaz, çünkü bir önerme çürütüldüğü zaman artık buna taallük eden bir kıyas bulunmayacaktır. — O halde ancak imkânsıza irca hallerinde *bu, bunun yüzünden değildir*, denebildiği görülür ve yine başta alınan hipotez ile imkânsız sonuç arasında, hipotez ister konulsun, ister konulmasın, imkânsızlık yine de sonuç olarak çıkacak şekilde bir münasebet bulunması gerekir.

Yanlış sonucun hipoteze bağlı olmadığı en açık hal, saçmalığı sonuç olarak çıkaran orta terimlerden teşkil edilen kıyas, bizim *Topikler* de açıkladığımız gibi, hipotezle bir irtibatı olmadığı halidir. Gerçekte bu, sebep olmayanı sebep olarak koymaktır; söz gelimi, diyagonalin ölçülemezliğini ispat etmek isteği de hareketin imkânsızlığı üzerine *Zennonun* tutamağının ispatına çalışılırsa ve bu önerme dolayısıyla saçmalığa irca ile işe girilirse yanlış sonucun başlangıçtaki beyan ile asla hiç bir irtibatı yoktur.

Bir başka hal de, imkânsız sonucun tamamıyla hipotezle irtibat halinde olmakla beraber, yine de ondan çıkmadığı zamanki haldir. İrtibat ister yukarıya

doğru ister aşağıya doğru yapıtsın, bu vaki olabilir. Söz gelimi, A, B ye; B, G ye; G de D ye ait olarak konulursa, ve B nin D ye ait olduğu yanlış ise: çünkü A ortadan kaldırıldığı halde yine de, B nin G ye, G nin de D ye ait olduğu konulursa yanlış sonuç baştaki hipoteze bağlı olmayacaktır. İrtibat yukarıya doğru oluyorsa yine böyledir: söz gelimi, A nin B ye; E nin A ya ve Z nin E ve ait olduğu farzolunduğu zaman, Z nin A ya ait olduğu yanlış olacaktır; çünkü bu tarzda da imkânsız sonuç, başlangıçtaki hipotez ortadan kalkarsa da, ondan çıkacaktır. — Fakat imkânsız sonucun başlar-ken konulan terimler ile irtibat halinde olması gerekir: bu tarzda o, hipoteze bağlı olacaktır. Söz gelimi, irtibat aşağıya doğru yapıldığı zaman imkânsız sonucun, terimlerden yüklem olanı ile irtibat halinde olması gerekir; çünkü A için D ye ait olmak imkânsızsa A yı ortadan kaldırmakla artık yanlış sonuç kalmayacaktır. İrtibat yukarıya doğru vuku buluyorsa, imkânsız sonuç, yüklemenin konusu ile irtibat halinde bulunmak zorundadır: çünkü Z nin B ve ait olması, mümkün değilse, B ortadan kaldırıldıktan sonra, artık imkânsız bir sonuç kalmayacaktır. — Kıyaslar olumsuz oldukları zaman da çözüm aynıdır.

O halde, imkânsız sonuç başlangıçta konulan terimlere ait olmamak şartıyla, yanlış sonucun hipotezden çıkmadığı görülüyor. Hatta bu halde bile, yanlış sonucun her zaman hipotezin neticesi olmadığı söylenemez mi? Gerçekte A nin B ye değil de K ye, K nin G ye, G nin de D ye ait olduğu ko-

nulmuş olsa bile bu durumda imkânsız sonuç kalmakta devam eder. Yukarıya doğru terimler alınırsa, yine bu böyledir. Bunun neticesi olarak, mademki imkânsız bir sonuç elde olunuyor, hipotez ister verilsin, ister verilmesin, bu sonuç hipotezden müstakil olabilir. Veya belki de *hipotezin yokluğunda, yanlış sonuç yine elde olunur* deyimini, herhangi bir başka hipotez konulsaydı imkânsızlık ondan çıkardı manasında almalıyız; biz daha çok, hipotez ortadan kaldırıldı mı, aynı imkânsız sonucun geri kalan öncüllerden çıktığını söylemek istiyoruz, çünkü şüphe siz aynı bir yanlış sonucun birçok öncüllerden çıkması saçma değildir: söz gelimi, ister iç açının dış açıdan büyük olduğu konulsun, ister üçgenin ikiden fazla dik açısı ihtiva ettiği konulsun, paralellerin bir noktada birleştikleri, gibi.

18.

< KIYASIN VEYA PROSİLLOJİZM ÖNCÜLERİNİN YANLIŞLIĞINDAN ÇIKAN SONUCUN YANLIŞLIĞI >

Yanlış tutamak bir ilk yanlıştan ileri gelmektedir. Gerçekte, her kıyasın kurulması iki öncülден veya daha çok sayıda öncülден itibaren olur. O halde yanlış sonuç iki öncülден çıkarsa, bu öncüllerden biri veya hatta her ikisi gerekli olarak yanlışdır, çünkü doğru öncüllerden yanlış bir kıyasın kurulamayacağını söyledik. İki öncülден fazla öncül varsa, söz gelimi, G önermesi A ile B önermele-

riyle, bunlar da D,E,Z ve H ile elde edilmişse daha üstteki bu son önermelerden biri yanlış olacaktır, tutamak yanlışlığını bu önermeden çıkarır, çünkü D, E, Z ve H vasıtasıyla A ve B çıkarılır. Bunun sonucu olarak, işte bunların birinden sonuçlar yanlış çıkarlar.

19.

<KATASILLOJİZM>

Bir katasillojizme yakalanmayı önlemek için, hasmın bizden sonuçları ilâve etmeksizin tutamayı istediği zaman, öncüllerde aynı terimi iki defa vermemeye dikkat etmelidir. Çünkü orta terim olmadı, kıyasın elde olunmadığını ve birden fazla alınan terimin orta terim olduğunu biliyoruz. — Her bir sonuca göre orta terimi *göğ* önünde tutma tarzına gelince:bu her bir şekilde ispatın hangi nevinden sonuca varıp dayandığını bilmemizden açıkça çıkar. Bu, tutamağımızı nasıl müdafaa etmemiz gerektiğini bildiğimizden, gözümüzden kaçmayacaktır.

Fakat cevap verildiği zaman önlenmesini tavsiye ettiğimiz şeyin insanın kendisi argümente ettiği vakit gizlemeye çalışılması gerektir. Bu ilkin, sonuçları prosillojizmlerden çıkaracak yerde gerekli öncüller alınır ve sonuçlar bir yana bırakılırsa; ikinci olarak, bitişik önermeler isteyecek yerde, müşterek terimlerden en çok mahrum olanları alınır ve gerçekleştirecektir. Söz gelimi, BGD ve E orta terimler olmak üzere Z den A yı çıkarmak gerektiğini kabul edelim. O zaman A nın B ye ait olup olmadığı

ğını, sonra da B nin G ye ait olup olmadığını de-
ğil, D nin E ye ait olup olmadığını, ve ancak on-
dan sonra B nin G ye ait olup olmadığını sormak
zorundayız; ve bu böylece devam eder. Kıyas bir
tek orta terimle elde edilmişse, orta terimle başla-
mak gerekir, insan oyununu cevap verenden en
iyi bu şekilde gizliyecektir.

20.

< ÇÜRÜTME >

Bir kıyasın ne zaman elde edilebildiğini ve te-
rimlerinin kendi aralarında ne gibi münasebetleri ol-
duğunu bildiğimizden ne zaman çürütme olacaktır,
ne zaman olmayacaktır, bunu da açıkça görüyoruz.
Bütün önermeler kabul olunmuşsa, veya cevaplardan
biri bir manada, öbürü başka manada (söz gelimi
biri olumlu öbürü olumsuz olarak) verilmişse, bura-
da çürütme olabilir. Gerçekte, bir kıyasın birinci ve-
ya ikinci tarzda münasebette bulunan terimlerle
mümkün olduğunu gördük; bunun sonucu olarak
konulan şey sonuca zıt ise, gerekli olarak, bir çürüt-
me vaki olur, çünkü çürütme çelişmeyi ortaya ko-
yan bir kıyastır. — Buna karşılık hiç bir şey kabul
edilmemişse, çürütme imkânsızlaşır: bütün terimler
olumsuz olduğu zaman kıyas mevcut olmadığını söy-
ledik, öyle ki çürütme de yoktur, çünkü çürütme
olursa, gerekli olarak kıyas da olacaktır, ama kıyas
olursa gerekli olarak çürütme olmaz. — Cevapta
hiç bir şey bütüncül olarak alınmamışsa, çürütme yi-

ne mümkün değildir, çünkü çürütmenin ve kıyasın tarifi ayındır.

21.

< YANLIŞ >

Terimlerin konuluşunda aldandığımız gibi bazen yine aynı suretle yanlışın onlar hakkında verdiğimiz bükümde de vukua geldiği olur: söz gelimi, aynı yüklem doğrudan doğruya birçok konulara ait olduğu zaman, birinin bilindiği halde, öbürünün bilinmediği ve yüklemnin hiç de ona ait olmadığının düşünülebildiği olur. Gerçekte, özleri gereğince A'nın B'ye ve G'ye, aynı tarzda B'nin ve G'nin de D'ye ait olduklarını farzedelim. O zaman A'nın her B'ye, B'nin D'ye ait olduğu, ama A'nın hiç bir G'ye ait olmadığı ve G'nin her D'ye ait olduğu düşünülürse, o zaman aynı bir şeye göre aynı bir şey hakkında bilgi ve bilgisizlik elde olunacaktır. Şimdi yanlış aynı bir seriye ait terimler için husule gelirse: söz gelimi, A, B'ye; B, G'ye; G de D'ye ait olursa, fakat A'nın her B'ye ait olduğu ve hiç bir G'ye ait olmadığına hükmedilirse, A'nın D'ye ait olduğu bilindiği aynı zamanda, ona ait olmadığı düşünülecektir. — Bundan sonra, bilinen şeyin düşünülmediğine inanmakla yetimsenecek mi? Gerçekte, herhangi bir tarzda A'nın B vasıtasıyla G'ye ait olduğu, yani tıpkı bölümcülün bütüncül vasıtasıyla bilindiği gibi biliniyor; bundan, bir manada, bilinen şeyin hiç bir suretle düşünülmediğine hüküm olunduğu sonucunu çıkar, bu ise imkânsızdır. İlk dediğimiz şey

gelince, yani orta terimin aynı seriye bağlı olmaması halinde, orta terimlerden her birine göre her iki öncülün birden düşünülmesi mümkün değildir: söz gelimi, A'nın her B'ye ait olup hiç bir G'ye ait olmadığı, ve B ile G'nin ikisinin birden her D'ye ait olduğu. Gerçekte, birinci öncülün, ister mutlak olarak, ister kısmen zıt olduğu olur. Çünkü B'nin kendinin ait olduğu her şeye A'nın ait olduğu düşünülürse, B'nin D'ye ait olduğu bilirse, A'nın D'ye ait olduğu da bilinir. Bunun sonucu olarak, bunun aksine, G'nin kendinin ait olduğu her şeyden hiç bir şeye A'nın ait olmadığı düşünülürse, bölümcül olarak alınan, B'nin kendinin ait olduğu şeye ait olmadığı düşünülür. Fakat B'nin kendinin ait olduğu her şeye A'nın ait olduğu düşünülürse ve bundan sonra bölümcül olarak alınan, B'nin kendinin ait olduğu şeye A'nın ait olmadığı düşünülürse bu, ister mutlak, ister kısmî bir hüküm zıtlığıdır.

Öyleyse böyle bir düşünce tarzı mümkün değildir; buna karşılık, hiç bir şey her bir kıyasın bir öncülünü veya iki kıyasın birinin iki öncülünü düşünmemekten alıkoymaz: söz gelimi, A her B'ye, B de D'ye aittir ve bundan baka, A hiç bir G'ye ait değildir. Bu cinsten bir yanlış bölümcül şeyler hakkında düşüğümüz yanlışla benzer. Söz gelimi, A her B'ye, B her G'ye ait olursa, A her G'ye ait olacaktır; o halde B'nin kendinin ait olduğu her şeye A'nın ait olduğu biliniyorsa, A'nın G'ye ait olduğu da biliniyor. Ama hiç bir şey G'nin var olduğunu bilmemekten alıkoymaz. Söz gelimi, A *iki dik açı*, B *üçgen*, G de *görülen üçgen* manasına gel-

sin. Gerçekte, her üçgenin iki dik açı ihtiva ettiğini bilmekle beraber, G nin var olmadığına hüküm olunabilir. Öyle ki aynı zamanda aynı şey bilinecek ve bilinmeyecektir. Çünkü *her üçgenin açılarının iki dik açıya eşit olduğunu bilmek* basit bir şey değildir: o kâh umumi ilim, kâh hususî ilim demektir. Böylece de, umumî bir ilim olarak G nin iki dik açıyı ihtiva ettiği biliniyor, fakat bu, bir hususî ilim olarak bilinmiyor; bunun sonucu olarak birbirine zıt bir bilgi ve bir bilgisizlik elde olunmayacaktır. — Aynı tarzda *Menonun* tutamağı tenkit olunabilir, bu tutamağa göre, bilgi bir hatırlamadır. Gerçekte, hiç bir zaman önceden hususî hakkında bilgi sahibi olunduğu olmaz; fakat tümevarım vaki olurken aynı zamanda hususî nesnelerin bilgisini elde ederiz ve bize sanki hatırlayıp da onları tanımışız gibi gelir. Bazı şeyler vardır ki biz onları, söz gelimi, bir üçgen olduğunu bilir bilmez, açılarının iki dik açıya eşit olduğunu derhal biliriz. Bütün öbür haller için de bu böyledir.

O halde umuminin bilgisi iledir ki hususî nesneleri görürüz, bizim onları bilmemiz onlara has bilgiyle değildir. Bunun sonucu olarak, bilgimiz veya yanlışımız birbirine zıt olmadan onlar hakkında yanılmak mümkündür: gerçekte, bilgi umumiye, yanlış hususiye taallûk eder. Bizim daha yukarıda söylediğimiz hallerde de bu aynıdır: orta terim üzerinde yapılan yanlış ne kıyas yoluyla kazanılan bilgiye zıttır, ne de orta terimlerden birine ait olan hüküm öbürüne ait olan hükme zıttır.

Buna karşılık, A'nın B'nin bütününe, B'nin de G'ye ait olduğunu bilmekle beraber, bizi A'nın G'ye ait olmadığını düşünmekten hiç bir şey alıkoymaz. Söz gelimi, her katırın kısır olduğunu ve falan hayvanın katır olduğu bilindiği halde bu hayvanın gebe olduğuna hüküm olunur: çünkü her iki önerme birlikte göz önünde tutulmazsa, A'nın G'ye ait olduğu bilinmez. Böylece biri bilinir, öbürü bilinmezse bir yanlış yapılacaktır, umuminin bilgisi ile hususinin bilgisi arasındaki münasebet işte budur. Gerçekte, duyulardan gelenlerin dışında, duyulabilir nesnelerden hiç birini, hatta onları daha önce duymuş olsak bile, bilmiyoruz; meğer ki bunlar hakkında fiil değil de umumî ve has bir bilgi edinmiş olmayalım. Çünkü bu *bilgi* üç manada alınır: umumî ilim veya nesneye has ilim veya fiil halinde ilim bahis konusu olabilir; bundan yanlışın da o kadar tarzda alınacağı sonucu çıkar. O halde bu bilgi ve bu yanlış zıt olmamak şartıyla, hiç bir şey aynı bir nesne hakkında bilmekten ve yanılmaktan alıkoymaz. Bilginin her bir öncüle sınırlı bulunduğu ve daha önce hususî nesnenin göz önünde tutulmadığı halde olan da budur, gerçekte katırın gebe olduğu düşünüldüğü zaman, ilme fiil halinde sahip olunmaz. Esasen hüküm yoluyla bilgiye zıt bir yanlış da işlenmez: çünkü umuminin bilgisine zıt olan yanlış kıyastır.

Fakat <denilecek> iyiliğin özünün kötülüğün özü olduğu düşünülerek, iyiliğin özülle kötülüğün özünün aynı şey olduğu düşünülecektir. Gerçekte, iyiliğin özünü A ile, kötülüğün özünü B ile ve bir defa daha iyiliğin özünü G ile gösterelim. Sonra da,

B ile G nin özdeşliğine hüküm olunsun, G nin B olduğuna, B nin de aynı suretle A olduğuna ve bunun sonucu olarak, G nin de A olduğuna hükmolunacaktır. Gerçekte, tıpkı G nin, kendi hakkında doğru olduğu şey hakkında A doğru idiyse, A da G hakkında doğru idi dediğimiz gibi *hükmetmek* fiili için de bu böyledir. Var olmak fiili için de aynı: çünkü G, B ye, B de A ya özdeş idi ise, G nin de A ya özdeş olduğunu söyledik. Bunun sonucu olarak," *fikir beyan etmek* fiili için de tıpkı böyledir. İlk husus¹ kabul olunursa o zaman bu gerekli değildir? — Fakat ilinti olarak hariç, iyiliğin özünün kötülüğün özü olduğunun kavranabilmesi belki yanlışır, çünkü, gerçekte, bu, türlü tarzlarda düşünülebilir. Fakat bu noktanın daha yakından incelenmesi gerektir.

22.

< İSTENECEK VEYA ÖNLENECEK ŞEYLERİN AKSİ VEYA KIYASLAN- MASI İÇİN KAİDELER>

Uçlar aksedildiği zaman, orta terimin de iki uçla aksedilmesi gereklidir. Gerçekte, B vasıtasıyla A, G ye ait olsun: A ve G aksedilmişlerse ve A nın ait olduğu her şeye G de ait olursa, B, A ile aksolunur ve A nin ait olduğu her şeye, orta terim olarak alınan G vasıtasıyla, ait olur; G de, orta terim olarak alınan A vasıtasıyla B ile aksolunur. — Olumsuz bir yüklemenin sözü edilirse, yine bu böy-

¹ İyiliğin özünün kötülüğün özü olduğu.

ledir. Söz gelimi, B, G ye aitse ve A da B ye ait değilse A da G ye ait olmayacaktır. O halde B, A ile aksolunursa G de A ile aksolunacaktır. Gerçekte, B nin A ya ait olmadığını kabul edelim; G de ona ait olmayacaktır, çünkü B nin her G ye ait olduğunu kabul ettik. G, B ile aksolunursa, B de A ile aksolunur: çünkü B nin kendisi hakkında tasdik edildiği her şey hakkında G tasdik edilmiştir. G, A ya ve B ye göre aksolunursa, B de A ya göre aksolunur: çünkü G, B nin ait olduğu şeye aittir; fakat G, A nin ait olduğu şeye ait değildir. Ancak bu son halde, sonuçtan hareket olunur: öbür haller, olumlu kıyasta olduğu gibi olmazlar. — Şimdi A ve B, bunun gibi G ve D aksedilmişlerse, veya A veya G gerekli olarak her varlığa yükletilmişse o zaman B ve D, biri veya öbürü her varlığa yükletilecek şekilde bulunurlar. Mademki, gerçekte, A nın ait olduğu şeye B, ve G nin ait olduğu şeye D aittir ve mademki ya A, ya G aynı zamanda olmak şartıyla, her varlığa yükletilmiştir, ya A nin veya D nin de, aynı zamanda olmamak şartıyla, her varlığa yükletildiği de açıktır. Söz gelimi, yaratılmamış olan bozulmaz, bozulmayan da yaratılmamış ise, yaratılmış olanın bozulabilir ve bozulabilenin de yaratılmış olması gereklidir: çünkü iki kıyas birlikte konulmuştu. Şimdi ya A veya B, tıpkı ya G veya D gibi her varlığa ait olursa, fakat bu yükleme aynı zamanda vaki olmazsa, o zaman A ve G aksedilmişlerse B ve D de birbirine aksolunurlar. Gerçekte, B, D nin ait olduğu bölümcül olarak alınan şeye ait olmazsa, A nin ona ait olacağı açıktır. A ona

ait olursa, G için de bu böyledir, çünkü bunlar birbirlerine aksolunurlar. Bunun sonucu olarak, G ve D birlikte yüklenmiş olacaklardır, bu ise imkânsızdır. — Fakat A, B nin ve G nin bütününe ait olduğu ve başka hiç bir şey hakkında tasdik edilmediği zaman ve B nin de her G ye ait olduğu zaman, A ve B nin birbirine aksolunmaları gereklidir: gerçekte, mademki A ancak B ye ve G hakkında söylenmiştir, B de hem kendi hakkında hem de G hakkında, kendisi müstesna, A nın hakkında söylendiği her şey hakkında söyleneceği açıktır. Şimdi A ve B, G nin bütününe ait oldukları zaman, ve G de B ile aksolunduğu zaman, A nın her B ye ait olması gerekir; mademki, gerçekte, A her G ye, G de akis yoluyla B ye aittir, A her B ye ait olacaktır.

A ile B gibi iki karşı terimden A, B ye ve aynı suretle D de G ye tercih edildiği zaman birlikte alınan A ve G, birlikte alınan B ve D ye tercih edilirse, A da D ye tercih edilir. Gerçekte, B nin önlenmesi gerektiği aynı ölçüde A istenilecektir, çünkü bunlar zıtdırlar. D ye nispetle G için de bu böyledir, çünkü onlar da zıtdırlar. O halde A nin D ile aynı ölçüde tercih edilmesi gerekirse, B nin de G ile aynı ölçüde önlenmesi gerekir, çünkü önlenecek nesnelerden her birinin, aranılacak nesnelerden her birinin, aranılması gerektiği aynı ölçüde önlenmesi gerekir. Bunun neticesi olarak, her ikisi de birlikte alınan A ile G. birlikte alınan B ve D ye nispetle, aynı ölçüde aranılmalı veya önlenilmelidir. Fakat A ile G, B ile D ve tercih olunduklarından, A, D nin istendiği aynı

ölçüde istenilemez, çünkü o zaman D ile birlikte alınan B, G ile birlikte alınan A ile aynı ölçüde istenilebilir olur. Fakat D, A ya tercih edilirse o zaman B nin de G den daha az önlenmesi gerekir, çünkü az, aza karşıdır. Fakat daha büyük bir iyilik ve daha az bir kötülük daha az bir iyiliğe ve daha büyük bir kötülüğe tercih edilirler: O halde bütün olarak BD, bütün olarak AG ye tercih edilmelidir. Fakat gerçekte, bu böyle değildir. A, D ye tercih edilir ve bunun sonucu olarak, G nin B den daha az önlenmesi gerekir. — O halde sevgisi yüzünden her aşık A yı tercih ederse, yani sevilenin razı olmadığı halde (B ile gösterilmiştir) sevenin arzusunun yerine getirmektense (D ile gösterilen budur), arzusunu yerine getirmekle beraber, buna razı olmasını tercih ederse (bizim G ile gösterdiğimiz budur), apaçıktır ki A, sevilenin arzusunu yerine getirmesi hususunda tercih edilecek bir mahiyettir. Şu halde sevimlik, sevgide, birleşmeye tercih edilir. Sevgi, böylece, birleşmeden çok, muhabbete bağlıdır. Her şeyden önce, mühim olan sevimlikse, amacı da budur. O halde birleşme asla surette bir amaç değildir, veya ancak sevimlik maksadıyla amaçtır: gerçekte, öbür istekler ve sanatlar aynı tarzda bulunurlar.

23.

< TÜMEVARIM TEORİSİ >

O halde akislerde terimlerin münasebetinin ne olduğu, tevcih yoluyla neyi seçmek veya önlemek gerektiği görülüyor.

Fakat şimdi, daha önce incelenen şekiller vasıtasıyla elde olunanın sade diyalektik kıyaslar ve ispatçı kıyaslar olmayıp aynı zamanda retorik kıyaslarının da takip olunan yol ne olursa olsun, umumî olarak her ikna (***) şeklinin de olduğunu ortaya, koymamız gerekmektedir. Her kanaat, gerçekte, kıyasla kazanılır veya tümevarımdan çıkar.

Tümevarım veya tümevarımlık kıyas uçlardan, birine dayanarak öbürünün orta terime yüklendiğini çıkarmaktan ibarettir. Söz gelimi, B, A ile G arasında orta terim olmak üzere, A'nın B'ye ait olduğu G vasıtasıyla ispat olunacaktır: işte gerçekte, tümevarımlarımızı biz böyle yaparız. A'nın *uzun yaşamak*, B'nin *safradan mahrum olmak*, G'nin de, söz gelimi, *insan, at ve katır* gibi *uzun ömürlü fertler* demek olduğunu kabul edelim. O zaman A, G'nin bütününe aittir; çünkü safrasız her hayvan uzun yaşar. Fakat B (safradan mahrum olmak) da her G'ye aittir. Öyleyse G, B ile aksolunur ve orta terimin G'den daha çok kaplamı olmazsa, gerekli olarak A, B'ye ait olur. Gerçekte, daha yukarıda ispat olundu ki iki yüklem aynı konuya ait olurlarsa ve uç onlardan biriyle aksolunursa, öbürü aksolunan yükleme ait olacaktır. Fakat G'nin bütün hususî varlıklardan mürekkep olarak anlaşılması gereklidir, çünkü tümevarım onların hepsi ile olur.

Bu kıyas cinsi ilk ve vasıtasız öncülü sağlamaya yarar: çünkü bir orta terimin bulunduğu hallerde kıyas orta terimle olur, onun bulunmadığı hallerde tümevarım ile olur. — Her hangi bir şekilde, tümevarım kıyasa karşı koyar: kıyas, orta terim ve

ispat eder; tümevarım üçüncü terim vasıtasıyla büyük ucun orta terime ait olduğunu ispat eder. Tabîî düzende, orta terimle olan kıyas daha öncedir ve daha bellidir, ama bizim için tümevarımlık kıyas daha açıktır.

24.

< MİSAL YOLUYLE İSTİDLÂL >

Büyük ucun, üçüncü terime benzer bir terimle orta terime ait olduğu ispat edildiği zaman *misal* vardır. Ama orta terimin üçüncü terime, birincinin üçüncüye benzer terime ait olduğunun bilinmesi gerekir. Söz gelimi, A nın *kötü*, B nin *komşulara savaş açmak*. G nin *Thebai'lilere karşı Atinalılar*, D nin de *Phokis'lilere karşı Thebai'liler* demek olduğunu kabul edelim. Thebaililere savaş açmanın bir kötülük olduğunu ispat etmek istersek komşularına savaş açmanın bir kötülük olduğunu kabul etmek gerekir. Bu son önermeye inanç, benzer hallerden, söz gelimi, Thebai'liler için Phokis'lilere savaş açmanın kötü olduğundan çıkar. Mademki komşulara savaş açmak bir kötülüktür ve Thebai'lilere karşı savaş komşulara karşı savaş açmaktır, şu halde Thebai'lilere savaş açmanın bir kötülük olduğu açıktır. Şimdi, B nin, G ye ve D ye ait olduğu, apaçık bir şeydir (çünkü her iki halde de bu, komşulara savaş açmaktır); A nın D ye ait olduğu da açıktır. (Çünkü Phokis'lilere karşı savaş Thebai'liler için hayırlı olmadı). Fakat A nın, B ye ait olduğu, D ile

ispat olunacaktır. Orta terimin uçla olan münasebetinin ispatı birçok benzer hallerle elde edilmişse, ispat yine aynı tarzda yapılacaktır.

O halde misal yoluyla istidlalin ne bölümden bütüne, ne bütünden bölüme giden istidlal olmayıp, bunun aksine olarak iki hususî hal aynı terime tabi olduğu ve bunlardan biri bilindiği zaman, bölümden bölüme bir istidlal olduğu görülüyor. Tümevarımdan farkı, tümevarımın bütün fertlerden hareket ederek büyük ucun orta terime ait olduğunu ispat etmesi ve kıyası küçük uca tatbik etmemesidir, halbuki misal bu tatbiki yapar ve bütün fertlerden hareket ederek ispat etmez.

25.

<DÖNÜK KIYAS (απαγωγὴ) TEORİSİ>

Birinci terim açıkça ortaya ait olduğu ve ortanın son terime ait olması, bu münasebet herhalde sonuç kadar, hatta sonuçtan daha fazla muhtemel olmakla beraber, şüpheli olduğu zaman veya son terimle orta arasındaki ara terimlerin sayısı pek az olduğu zaman dönük kıyas vardır: bütün bu hallerde, ilme yaklaşımaya muvaffak olunur. — Söz gelimi, A nın *öğretebilen*, B nin *ilim*. B nin de *adalet* demek olduğunu kabul edelim. İlmin öğretebileceği açıktır, halbuki faziletin bir ilim olması şüphelidir. O halde BG önermesi AG kadar veya daha çok muhtemel ise dönük kıyas vardır: gerçekte, AG sonucuna BG önermesinin ilâvesiyle bilmeye daha yaklaşılr, çünkü

daha önce bizim hiç bir bilgimiz yoktur. — Şimdi B ile G arasındaki ara terimlerin sayısının pek az olduğu farzedelim: bu tarzda da, ilme pek yaklaşılr. Söz gelimi, D nin *Kare olmak*, E nin *düz şekil*, Z nin de *daire* demek olduğunu kabul edelim E ile Z arasında yalnız bir tek ara terim olsa (söz gelimi, hilâl şekillerinin yardımıyla daire düz bir şekille eşit olsa) ilme yaklaşılr.

Buna karşılık, BG, AG den daha çok muhtemel olmadığı ve aradaki terimlerin sayısı az olmadığı zaman buna (abduction) demem; BG öncülü vasıtasız olsa da yine demem. Çünkü böyle bir önerme ilimdir.

26.

< İTİRAZ >

İtiraz bir öncüle zıt bir öncüdür. Öncülden farkı, itirazın bölümcül olabildiğidir, halbuki öncül ya asla bölümcül olmaz veya hiç değilse bütüncül kıyaslarda öyle değildir. — itiraz kendini iki tarzda ve iki şeklin yardımıyla gösterir: iki tarzda, çünkü her itiraz ya bütüncül veya bölümcüdür; iki tarzda, çünkü itirazlar öncüle karşı görünürler ve karşılar ise yalnız birinci ve üçüncü şekillerde ispat edilebilirler. Gerçekte, hasım bir olumlu bütüncül ileri sürdüğü zaman, biz bir olumsuz bütüncülle veya olumsuz bölümcülle karşılık veririz: bu önermelerden olumsuz bütüncül birinci şekille, olumsuz bölümcül sonuncu şekille çıkarılmıştır. Söz gelimi, A nın *bir tek ilim vardır*, B nin de *zıtlar* demek olduğunu kabul ede-

lim. Zıtlar ilminin bir tek olduğu ileri sürülürse itiraz: ya karşılar ilminin hiç bir zaman bir tek ve aynı olmayıp, zıtların karşı olduğu (o zaman birinci şekil elde olunur); veya bilinebilenin ve bilinemeyenin bir tek ilmi olmadığı (o zaman bu, üçüncü şekildir) olabilir: çünkü G (bilinebilen ve bilinemeyen) hakkında bunların zıtlar olduğu doğru; fakat bunların bir tek ilmin konuları oldukları yanlıştır.

Şimdi, öncül olumsuz ise, bu yine böyledir. Hasım, zıtlar ilminin bir tek olmadığını ileri sürerse, bütün karşıların veya sağlam ve hasta gibi bazı zıtların bir tek ve aynı ilmin konuları oldukları karşılığını veriyoruz: birinci halde, sonuç birinci şekilden; İkincide üçüncü şekilden gelir.

Umumî bir tarzda, bütüncül olarak yapılan her itirazda, hasım tarafından ileri sürülen terimleri içine alan bütüncül terime karşı çelişmeyi yöneltmek gereklidir. Bu hasım, söz gelimi, zıtlar ilminin bir tek olmadığını ileri sürerse, bütün karşılar ilminin bir tek olduğu karşılığının verilmesi gerekir. Böyle birinci şekli elde etmemiz gerekir, çünkü ilk konuyu içine alan bütüncül orta terim oluyor.

Buna karşılık, bölümcül olarak yapılan itirazda, çelişme, konulan öncülün konusu hangi terime göre bütüncül ise, o terim hakkında olmalıdır; söz gelimi, bilinebilen ile bilinemeyenin aynı bir ilmin konulan olmadığı söylenecektir: *zıtlar* bu terimlerle olan münasebetlerine göre bütüncüldür. Ve üçüncü şekil elde olunur: çünkü elde, bölümcül olarak alınan orta terim, yani bilinebilen ile bilinmeyen vardır. Kendilerinden zıt sonucun çıkarılabileceği öncüller aynı za-

manda itirazlarımızı beyana çalıştığımız zaman kendilerinden hareket ettiklerimizdir. Bunun sonucu olarak, onları ancak bu şekillerde gösteriyoruz: gerçekte, karşı kıyaslar ancak bu şekillerde bulunur, çünkü ikinci şekil olumlu sonuç veremez. Üstelik, ikinci şekilde yapılan bir itiraz, söz gelimi, G, B nin sonucu olmadığından, A nın B ye ait olduğu kabul olunmazsa daha uzun bir istidlali gerektirecektir. Bu başka öncüllerin yardımıyla apaçık olur. İtiraz başka şeylere başvurmamalıdır, fakat aldığı öbür önerme derhal apaçık olmak zorundadır. Yine bu sebeple bu işaret (σηπेतου) yoluyla ispatı dışarda bırakan tek şekildir.

Öbür türlü itirazları, söz gelimi, zıttan, benzerden, sanıdan çıkarılanları da göz önünde tutmak, ve bölümcül itirazın birinci şekilde, veya olumsuz itirazın ikinci şekilde teşkil edilip edilmediğini görmek gerekir.

27.

< ENTH YMEMA >

Hakikate yakın (Et'χó*) ve işaret aynı şey değildir. Hakikate yakın, olası bir önermedir. Birçok zamanlarda vaki olduğu veya vaki olmadığı bilinen şey, var olmak veya var olmamak; işte hakikate yakın budur; söz gelimi, *hasetçilerden öğrenmek, sevilen kimselere muhabbetini göstermek* dir. Bunun aksine olarak, işaret ya gerekli veya olası ispatlık bir önerme olmak ister: varlığı veya hâsıl olması ister önce, ister sonra olsun, bir başka nesnenin varlığı-

nı veya husulünü gerektiren şey öbür nesnenin husulünün veya varlığının işaretidir.

Enthymema hakikate yakın öncüllerden veya işaretlerden hareket eden bir kıyastır. Bir işaret ise. şekillerde orta terimin durumuna tekabül eden üç manada alınabilir: ya birincide, ya İkincide, ya üçüncüde imiş gibi alınabilir. Söz gelimi, bir kadının sütü olduğundan doğurduğunun ispatı birinci şekilden çıkar. Çünkü *sütü olmak* orta terimdir: A ile *doğurmak*, B ile *sütü olmak*, G ile *kadın* gösterilebilir. Bir yandan da A ile *doğru*, B ile *hakimler* ve G ile de *Pittakos* gösterilerek, Pittakos doğru olduğundan hâkimlerin doğru olduklarının ispatı üçüncü şekilden çıkar: o zaman G hakkında hem A yi, hem B yi tasdik etmek doğrudur; fakat bilindiğinden ötürü, son önerme sükûtle geçilir ve yalnız birinci konulur. Nihayet, bir kadını sararmış olduğundan doğurduğunun ispatı ikinci şekle taallûk eder: gerçekte, solukluk kadında doğurmanın ardı ve neticesi olduğundan kadının doğurduğu ispatının yapıldığı düşünülür: *solukluk* A ile *doğurmak* B ile, *kadın* G ile gösterilebilir. — O halde bir tek öncül beyan olunursa, elde olunan sadece bir işarettir; ama bundan başka öbür öncül alınırsa bir kıyas elde olunur: söz gelimi, Pittakos'un liberal olduğu, çünkü harisler liberaldir, Pittakos da haristir: veya hakimlerin iyi olduğu, çünkü Pittakos yalnız iyi değil, hakimdir de. Böylece, demek ki, kıyas elde olunur. Böylece, birtakım kıyaslar elde olunur. Yalnız birinci şekille elde olunan kıyas, doğru ise reddolunamaz, (çünkü bütüncüldür) ve sonuncu şekille elde olunan kı-

yas, sonuç doğru olsa bile, kıyas ne bütüncül olduğundan, ne de ispat olunacak şeyi göz önünde tutmadığından, reddolunabilir: çünkü, Pittakos namuslu olsa bile, bu yüzden, bundan bütün öbür hakimlerin de öyle olmaları gerekli olarak çıkmaz, ikinci şekil ile olan kıyasa gelince bu her zaman ve bütün hallerde reddolunabilir, çünkü hiç bir zaman bir kıyas aralarında bu cinsten bir münasebet olan terimlerle elde edilemez: doğuran kadın solgun olsun, şu kadın da solgun olsun, bundan, o kadının çocuk doğurduğu sonucu çıkmaz. Öyleyse gerçek, her türlü işaretler içinde rastlanabilecek, fakat bizim göstermiş olduğumuz farklarla.

Biz ya işaretleri bu tarzda bölümlere ayırmak ve onların arasından orta terimi alâmet (I***) (çünkü alâmet umumî bir kanaatle bizi tanıtan şeydir ve bilhassa bu özelliği taşıyan orta terimdir) olarak göstermek zorundayız veya uçlardan çıkan tutamaklara işaret; orta terimden çıkanlara da alâmet demek gerekir: çünkü en muhtemel ve en doğru olan birinci şekil ile çıkarılındır.

Tabîî tesirlenmelerin aynı zamanda bedende ve ruhta bir değişikliğe sebep oldukları kabul olunursa (şüphe yok, musikinin öğrenilmesi ruhta bir değişiklik hâsıl eder; fakat burada bizim için tabîî olan tesirlenmeler bahis konusu değildir: birer tabîî hareket olanlar daha çok, söz gelimi, tutkular ve isteklerdir) beden görünüşlerine göre hükmetmek mümkündür. Öyleyse bu ilk şart kabul olunursa ve bir tek işaretin bir tek tesirlenmeye tekabül ettiği kabul olunursa, ve nihayet her bir hayvan nevi için hususî bir

tesirlerime ve işaret koyabilirsek, beden görünüşlerine göre hükmedebiliriz. Gerçekte, son bir nev'e has olan bir tesirlenme, söz gelimi, arslanlarda cesaret varsa bunun da bir işareti olması gereklidir, çünkü beden ve ruhun birlikte tesirlendiğini farzettik. Bu işaretin büyük uzuvlara sahip olmaktan ibaret olduğunu kabul edelim. Bu, neveleri teşkil eden bütün fertlere ait olmasa da, başka nevilere de ait olabilir: çünkü tesirlenmenin kendi, söylemekliğimiz âdet olduğu üzere, bu bir tek nev'e has olmayıp bütün nev'e has olduğundan, işaret gösterdiğimiz manada hastır. Öyleyse aynı şeye başka bir nevide de rastlanılacaktır: herhangi başka bir hayvan nev'i gibi insan da cesaretli olabilir. O halde bu varlıkların işareti olacaktır, çünkü bir tek işaretin bir tek tesirlenmeye tekabül ettiğini farzettik. — O halde vaziyet böyle olursa ve kendilerine has bir tek tesirlenmeye sahip olan bu hayvanlarda bu cinsten işaretleri birleştirmeye gücümüz yeterse, (ama her tesirlenmenin bir işareti vardır, çünkü gerekli olarak onun ancak bir tek işareti olması gerekir) o zaman beden görünüşlerine göre hükmedebileceğiz. Bunun aksine olarak, bütünlüğü ile alınan nev'in kendine has iki tesirlenmesi varsa (söz gelimi, hem cesaretli hem de âlicenap olan arslan gibi) hangi işaretin bu tesirlenmelerin peşinden giden işaretler arasında, hangi işaretin hangi tesirlemeye hususî olarak ait olduğunu nasıl bileceğiz? Elbette ki iki tesirlenme, bütünlüğü içinde olmadan herhangi bir nevide buluştukları zaman ve bu tesirlenmelerden her birinin fertlerinin bütününe ait olmaksızın ait oldukları nevilerde falan

fert bu tesirlemelerden birine sahip olup öbürüne sahip olmadığı zaman tanıyacağız. Söz gelimi, bir insan âlicenap olmaksızın cesaretli ise ve iki işaretten ancak birine sahip ise, bunun aslında cesaret işareti olduğu apaçıktır. — O halde birinci şekilde, orta terim birinci uçla aksolunursa, fakat üçüncüden daha çok kaplamı olursa ve birbiriyle karşılık' olmazsalar beden görüşlerine göre hükmetmek mümkündür. Söz gelimi. A'nın *cesaret*, B'nin *büyük uzuvlar* ve G'nin de *arslan* demek olduğunu kabul edelim. O zaman B, G'nin ait olduğu şeye, ama aynı zamanda başka şeylere de ait olur. Bunun aksine olarak, A, B'nin ait olduğu bu şeye ait olur, başka hiç bir şeye ait olmaz, fakat B ile karşılıklı olur: aksi takdirde bir tek işaret bir tek tesirlenmeye tekabül etmeyecektir.

BİBLİYOGRAFYA

Bundan önceki ciltler için olduğu gibi, Waitz'ın *Aristotelis Organon Craece'* cilt I. Leipzig 1844 metnini esas olarak aldık. Birçok yerlerde Bekker baskısını tercih ettik. Kenarda âdet üzere, bunun sahifelemeleri yer almaktadır. Waitz'ın tadilleri notlarda gösterilmiştir.

GREKÇE ve LÂTİNCE KOMMANTERLER

(Biz bütün bu kommanterlerden, hele Alexandre, Philopon, Pados ve Waitz'tan bol bol faydalandık) Alexandre d'Aphrodise. — In Aristotelis Analyticorum Priorum librum I commentarium, ed. M. Wallies, Berlin, 1883 (Acad. Berol. II, I).

Ammonius. — In Aristotelis Analyticorum priorum librum I commentarium, ed. M. Wallies, Berlin 1899. (Coll. Acad. IV 6).

Philopon (J.). — In Aristotelis Analytica Priora Commantaria, ed. M. Wallies, Berlin, 1905 (Coll. Acad. XIII, 2).

Themistius. — Quae fertur in Aristotelis priorum librum I paraphrasis, ed. M. Wallies, Berlin, 1884 (coll. Acad. XXIII 3).

Pacius (Julius). — Aristotelis Stagiritae.. Organum, Morgiis, 1584.

— În Poryphryii Isagogen et Aristotelis Organum Commentarium, Aureliae Allobrogum, 1605.

Maurus (Sylvester). — Aristotelis Opera quae *ex-tant* omnia, brevi paraphrasi, etc... tomus I, continens philosophiatn rationalem, hoc est logicam, rhetoricam et poeticam, Roma, 1668.

Waitz (Th.). — Aristotelis Organon graece, Leipzig 1844 — 1846, 2 Vol.

BAŞVURULAN BAŞLICA ESERLER

ORGANON'un iki önceki cildine ait tercümemiz VII. inci sayfasında yer alan listeye aşağıdaki eserleri ilâve etmek münasip olur:

Hamilton. — Fragments de philosophie, trad. Peisse - Paris, 1864.

Lachelier. — De nature syllogismi, Paris, 1876;
Etudes sur le syllogisme, Paris, 1907 ;
Le Fondement de L'Induction, 6. éd.
Paris, 1911.

Liard. — Logique, 4. éd. 1897.

Port - Royal (Arnould et Nicole). — La logique et l'Art de penser, éd. Jourdain, Paris, 1869.

Renouvier (Ch). — Traité de logique générale et de logique formelle, éd. Colin, 2 vol. 1912.

Robin (L.). — Platon, Paris, 1935.

ARİSTO

ORGANON
IV

İkinci Analitikler
ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ ΥΣΤΕΡΑ

Çeviren:

Prof. Hamdi Ragıp ATADEMİR

AR İ S T O

ORGANON

IV

İkinci Analitikler

ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ ΥΣΤΕΡΑ

Bu eseri Prof. Hamdi Ragıp ATADEMİR
dilimize çevirmiştir.

İSTANBUL 1951 — MİLLÎ EĞİTİM BASIMEVİ

Bu eseri Dil ve T. . C. Fakültesi Profesörlerinden Hamdi Ragıp ATADEMİR J. Tricot'nun Fransızca (J. Vrin Basımevi, Paris 1936) tercümesinden dilimize çevirmiş, Tercüme Bürosu Aristo Komisyonu Üyelerinden Dr. Suat SİNANOĞLU ile Dr. Samim SİNANOĞLU Yunanca aslıyle, Mehmet KARASAN da Fransızca tercümesiyle karşılaştırarak incelemişlerdir.

GİRİŞ

Burada tercümesini verdiğimiz *İkinci Analitikler*, *Aristo'nun* mantık eserlerinin ana bölümünü teşkil eder. *Birinci Analitikler* yalnız her ispatın bağlı olduğu formel şartları açıklıyordu; ispat alanında sillojistik yöntemin tatbiki ve onun verimliliğinin denenmesini yapmak kalıyordu. Kommantercilerin fark gözetmeksizin *Ta apodeiktika. apodeiktike pragmateia* veya *apodeiktike* adını verdikleri eserde *Aristo'nun* ele aldığı konu budur: gerçekte, gerekli öncüller üzerine dayanan ve sebebin analitik bilgisi ile yine gerekli sonuçlara varan ispatçı ilmin kendisi bahis konusudur.

Kitabın *Aristo'ya* ait olduğundan şüphelenilmemiştir. Bazı hususlarda *Birinci Analitikler'den* daha eksik görünmesine rağmen açık bir tarzda, bazı hükümlerini bile bile çeldiği ve birçok defalar adını andığı *Topikler'den* sonra yazılmıştır. Bir yandan da, doktrinin birtakım esas noktaları (bilhassa sebepler teorisi) üzerinde *Aristo'nun* düşüncesindeki kararsızlık *İkinci Analitikler'i*, son devrenin büyük kitaplarından önce yazdığını açıkça gösterir.

İspat mantığının umumi bir açıklaması bize mevzu dışı görünüyor. *H. Maier'ia Syllogistik des Aristoteles*, Tübingen, 3 cilt, 1896-1900. adlı klâsik eserine ve *J. Chevalier'nin La notion du necessaire chez Aristote et chez ses predâcezseurs*, Paris, 1915

II

adlı eserinin 189-98 inci nüfuz edici sahifelerine baş vurulmalıdır. Gredt'in eserine, mektepler için vücud getirdiği ve umumi olarak doğru bir hulâsa olan *Elementa philosophiae Aristotélico - Thomisticae*, Birinci cilt, Sahife: 173'e ve devamına da baş vurmak da faydalı olacaktır.

J. T.

BİBLİYOGRAFYA

Metinler

Biz, kâh *Bekker* baskısından, kâh *G. R. G. Mure'ün* İngilizce tercümesinden alınan ve notlarla gösterilen birtakım değişiklikler müstesna, *Waitz'*ın *Aristotelis Organon Graece*, Cilt II. Leipzig, 1846 adlı metnini takibetmeye devam ettik.

Yunan ve Lâtin Kommanterleri

- Annonyme. — *In Analyticorum Posteriorum librum alterum commentarium*, M. Wallies baskısı, Berlin, 1909. (Coll. Acad. Berol., XIII, 3).
- Eustrate — *In Analyticorum Posteriorum librum secundum Commentarium*, M. Hayduck baskısı, Berlin, 1907, (Coll. Acad. XXI, 1).
- Philopon (J.) — *In Aristotelis Analytica Posteriora commentaria*, M. Wallies baskısı, Berlin, 1909 (Coll. Acad. XIII. 3)
- Themistius. — *Analyticorum Posteriorum paraphrasis*, M. Wallies baskısı, Berlin, 1900 (Coll. Acad. V. 1).
- Saint Thomas d'Aquin. — *Opera omnia*, cilt XXII, *In aristotelis Stagiritae libros nonnullos commentaria*, *Analyticorum posteriorum*, Frette baskısı, Paris, 1875.
- Pacius (J.) — *Aristotelis Stagiritae . . . Organum*, Markiis, 1584. Metin kenarında Lâtince tercümesi ve notlar.
- . — *in Porphyrii Isagogen et Aristotelis*

Organum Commentarium, Aureliae Allobrogum, 1605.

Maurus (Sylvester). — *Aristotelis opera quae extant omnia*, etc . . . tomus I. Rome 1668.

Waitz (Th.). — *Aristotelis organon Graece*, Cilt II. Leipzig, 1846.

Başvurulan Başlıca Eserler

Kategoryalar ye Önerme (Organon I ve II) tercümemizin başındaki liste ile *Birinci Analitikler* (Organon III) in tercümesinin başındaki listeye bakılmasını tavsiye ederiz. Biz, bundan başka *Poste* (Oxford, 1850) un ve *G. R. G. Mure'ün The Works Of Aristoteles*, Oxford, I, 1928 deki İngilizce tercümelerine baktık.

ORGANON IV

İkinci Analitikler

KİTAP I

< İSPAT TEORİSİ >

1

< DAHA ÖNCEKİ BİLGİLERİN GEREKLİ OLUŞU >

İstidlal yolu ile verilen veya alınan her öğrenim daha önceki bir bilgidir. Göz önünde tutulan öğrenim ne olursa olsun, bu açıktır: Öbür sanatların her biri gibi matematik ilimler de böyle kazanılır, ister kıyaslarla, ister tümevarımla yapılsın, diyalektik istidlaller için de bu böyledir; gerçekte onlar da, öbürleri de öğrenimlerini önceki bilgilerden çıkarırlar, birinci halde, öncüler hasım tarafından anlaşılmış gibi alınmakla; ikinci halde bölümcülün apaçık olmasıyla bütüncül tasdik olunmakla.— Rhetorik delillerinin ikna husule getirmesi de aynı tarzdadır, çünkü bunlar kâh bir tümevarım olan birtakım misaller, kâh bir kıyastan başka bir şey olmıyan euthymemayı kullanırlar.

Önceden edinme bilgi iki türdür. Bazan önceden farzolanması gereken şey

nesnenin var olduğudur; bazan anlaşılması gereken, kullanılan terimin ifade ettiğidir; bazan da her ikisinin birden olmasıdır. Böylece her şey için hakikatin tasdikte veya inkârda olduğunu söylemek, nesnenin varlığını ortaya koymaktır; öbür yandan da *üçgen'in* falan şey demek olduğunu ortaya koyuyoruz; nihayet, *birlik* bahis konusu ise, biz her ikisini birden, yani ismin mânasını ve nesnenin varlığını koyuyoruz. Çünkü gerçekte, bu hallerden her biri bizim için eşit apaçıklıkta değildir.— Bir bilginin kendisiyle aynı zamanda kazanılan bilgiler kadar daha önceki bilgilerden, yani bütüncül içine giren ve böylelikle kendisi hakkında bilgi elde olunan tekil nesnelerin bilgisi gibi. Gerçekte, *her üçgenin iki dik açısı eşit açıları vardır*, daha önce mevcut bir bilgidir, ama *yarım daire içine çizilen bu şekil bir üçgendir* önergesi ancak tümevarım yolu ile çıkarma yapıldığı zaman bilinmiştir (çünkü bazı nesneler yalnız bu tarzda öğrenilir ve küçük terimin bilinmesi orta terimle olmaz: Bu nesneler hep tekil nesnelerdir ve bir konu hakkında tasdik edilmemişlerdir). Tümevarım yapılmazdan ve kıyastan sonuç çıkarılmazdan önce herhangi bir şekilde, onun daha önceden bilindiğini ve bir başka şekilde de bilinmediğini şüphesiz söylemek gerekir. Bu

üçgenin varlığı, terimin mutlak mânasında bilinmiyorsa, açılarının iki dik açiya eşit olduğu mutlak mânada nasıl bilinebilecektir? Gerçekte bilginin şu tarzda olduğu apaçıktır: Bütüncül olarak bilinir, ama mutlak mânada bilinmez. Bu ayırt olmasa, *Menon*'da ortaya atılan güçlkle karşılaşılacaktır: Ya hiçbir şey öğrenilmiyecektir, veya ancak bilinen şey öğrenilecektir. Gerçekte, <aşağıdaki sofizmadan> bazı-
 larının ileri sürdükleri çözüm kabul olunamaz : *Her ikilik (dyade) in çift olduğunu biliyor musun, yoksa bilmiyor musun?* diye soruluyor. Cevap olumlu olmakla konuşulana ne var olduğunu, ne de bunun sonucu olarak çift olduğunu düşünmediği belli bir ikili gösterilir. İleri sürülen çözüm her ikiliğin çift olduğunun bilinmediğini, ama yalnız bir ikilik olduğu bilinen her şeyin çift olduğunu söylemekten ibarettir. Bununla beraber, bilgi elde ispatı olan veya ispatı kabul olunan şeye taallûk eder. Kabul olunan ispat üçgen veya sayı olduğu bilinen her üçgene ve her sayıya değil, mutlak olarak her sayı ve her üçgene taallûk eder. Gerçekte, hiçbir zaman *sayı olduğunu bildiğinin sayı* veya *düz şekil olduğunu bildiğinin düz şekil* gibi bir öncül alınmayıp umumi olarak sayıya ve şekle uyan birtakım öncüller alınır. Halbuki, düşünüyorum ki, hiçbir şey öğreni-

len şeyi bir mânada bilinmekten, bir mânada da bilinmemekten alıkoymaz. Saçmalık herhangi bir mânada öğrenilen şeyin daha önce bilindiğini söylemekten değil, öğrenildiği nispette ve öğrenildiği tarzda bilindiğini söylemekten ibarettir.

2

<İLİM VE ÎSPAT>

Biz bir nesnenin kendisi dolayısıyla var olduğu sebebini bildiğimize, bu sebebin de nesnenin sebebi olduğunu bildiğimize ve bundan başka, nesnenin, olduğundan başka türlü olmasının mümkün olmadığına inandığımız zaman, bir nesnenin ilmine sofistler vari sırf ilintilik bir şekilde değil, mutlak tarzda sahip olduğumuzu sanırız. İlmi bilginin tabiatının böyle olduğu apaçıktır, bunu gösteren şey hem bilmiyenlerin, hem de bilenlerin durumudur: Birinciler bizim gösterdiğimiz gibi davrandıklarını sanırlar, bilenler ise, gerçekten, aynı tarzda hareket ederler. Bundan ilmin konusunun öz mânasında, olduğundan başka türlü olmıyan bir şey olduğu sonucu çıkar.

Bilginin bir başka şekli olup olmadığı daha sonra incelenecektir. Fakat bizim burada *bilmek* dediğimiz şey ispat vasıta-

siyle bilmektir. *İspat*'tan da ilmi kıyası kast ederim, *ilmi* diye de elde bulunması bizim için ilmi teşkil eden kıyasa derim. İlmî bilgi bizim ortaya koyduğumuz şeyden ibaretse ispatçı ilmin doğru, ilk, doğrudan doğruya, sonuçtan daha çok bilinen, ondan önce ve sonucun sebepleri olan öncüllerden hareket etmesi gereklidir. Gerçekte, bu şartlarla ispat edilenin ilkeleri sonuca da uygun olacaktır. Bir kıyas elbette bu şartlar olmadan var olabilir, ama bir ispat olmayacaktır, çünkü ilim veremiyecektir. Öncüller doğru olmak zorundadırlar, çünkü olmıyan şey, sözgelimi, diyagonalin ölçülülüğü bilinemez. Bunların ilk ve ispat olunamaz olmaları gerekir, yoksa ispatları olmadığından bilinemezler, çünkü ispat olunabilen nesnelerin ilmi, bir ilintili ilim bahis konusu değilse, o nesnenin ispatına sahip olmaktan başka bir şey değildir. Öncüller sonucun sebepleri olmak, sonuçtan daha çok bilinen ve ondan önce olmak zorundadırlar. Sebepleridir: çünkü biz bir nesnenin ilmini ancak sebebini bildiğimiz zaman elde ederiz; öncedir: çünkü bunlar sebeptirler; bilgi bakımından da öncedir: bu önce olan bilgi sade bizim gösterdiğimiz ikinci tarzda anlaşılmaktan ibaret olmayıp aynı zamanda nesnenin var olduğunu bilmekten de ibarettirler.— Üstelik, *önce* ve *daha iyi bilen'in* iki mânası var,

çünkü ne tabiatı gereğince önce olan ile bizim için önce olan arasında, ne de tabiatı gereğince daha çok bilinen ile bize göre daha çok bilinen arasında bir özdeşlik yoktur. Bize göre *önce ve daha iyi bilinen* denilince duyuma en yakın nesneleri; *mutlak olarak önce ve daha iyi bilinen*'den de duyulardan en uzak nesneleri anlarım. Bu bütüncül sebepler ise duyulardan en uzak olanlardır, halbuki bölüm-cül sebepler en yakınlarıdır; bu kavramlar da böylece birbirlerine karşıdır. — Öncüller ilk olmalıdırlar, yani öz ilkeler olmak zorundadırlar, çünkü ilk ilke ile ilkeyi özdeşleştiriyorum. Bir ispat ilkesi bir doğrudan doğruya önermedir. Kendisinden önce başka bir önermenin bulunmadığı bir önerme vasıtasıdır. Bir önerme, bir tek konuya bir tek yüklem yüklediği zaman bir beyanın bir veya öbür bölümüdür: Rastgele her hangi bir bölümü alırsa, diyelektik olur; doğru olduğundan ötürü belli bir bölümü alırsa ispatçı olur. Bir beyan, bir çelişmenin bölümlerinden herhangi birisidir. Bir çelişme kendiliğinden hiçbir orta kabul etmiyen karşı-olumdur. Bir yüklemi bir konuya birleştiren bir çelişmenin bölümü bir tasdiktir, bir konu hakkında bir yüklemi inkâr eden bölüm de bir inkârdır. Bir kıyasın doğrudan doğruya ilkesine, ispat edilememekle beraber,

bir şey öğrenmek isteyen için gerekli değilse *tez* derim; buna karşılık, tasarrufu herhangi bir şey öğrenmek isteyen için gerekli ise, *aksiyom*'dur: Gerçekte, bu türlü bazı hakikatler vardır ve işte böyle hakikatleredir ki mûtat olarak biz aksiyom adını veriyoruz. Bir tez beyanın bölümlerinden herhangi birini alırsa, sözgelimi, bir nesnenin var olduğunu veya bir nesnenin var olmadığını söylediğim zaman, bu bir *hipotez*'dir; aksi halde, bir *tariftir*. Tarif bir tezdır, çünkü aritmetikte birliğin niceliğe göre bölünemiyen şey olduğu konuluyor; ama bu bir hipotez değildir, çünkü birliğin ne olduğunu tarif etmek ile birliğin varlığını tasdik etmek aynı şey değildir.

Mademki nesneye olan inancımız, onun hakkındaki bilgimiz bizim ispat adını verdiğimiz cinsten bir kıyasa sahip olmaktan ibarettir; mademki bu kıyas, ancak kıyasın teşkil edildiği ilkelerin tabiatı gereğince böyledir, bunun sonucu olarak yalnız ilk ilkelerin hepsini veya bir kaçını sonuçtan önce bilmek değil, aynı zamanda bunları sonuçtan daha iyi bilmek de gereklidir. Gerçekte, her zaman, bir yüklem bir konuya ait olduğunu sağlayan sebep konuya bu yüklemden çok aittir: sözgelimi, bize bir şeyi sevdiren şey sevilen nesneden daha değerlidir. O halde

bizim bilgimiz, bizim inancımız ilk ilkelere geliyorsa bizim en iyi bildiğimiz bunlardır, daha çok inandığımız da bunlardır. Çünkü sonuçları bunlar vasıtasıyla biliriz.— Fakat ne bilecek, ne de bilgiden daha yüksek bir ilim ile öğrenecek vaziyette olmadığımız nesneler hakkındaki inancımızın bilinen nesneler hakkındaki inancımızdan daha büyük olması mümkün değildir. Halbuki inancı bir ispata dayananların hiçbirisi daha önceki bir bilgiye sahip değilse vâki olacak tam budur; çünkü ilkelerin hepsi hakkında değilse de hiç olmazsa bazıları hakkındaki inancın sonuç hakkındaki inançtan daha kuvvetli olması gereklidir.

Bundan başka, ispatla başlayan ilme sahip olmak isteniyorsa, ispat olunana nazaran ilkeler hakkındaki bilginin daha büyük, inancın da daha kuvvetli olması yetmez; ayrıca, zıt yanlışla sonuçlanan kıyasın hareket edeceği ilkelerin karşısından daha pekin ve daha iyi bilinen hiç bir şey mevcut olmamalıdır, çünkü mutlak mânada ilmi olan kimse sarsılamaz olmak zorundadır.

3

<İLİM VE İSPAT ÜZERİNE BAZI YANILMALARIN TENKİDİ >

Bazıları ilk ilkeleri bilmek mecburi-

yeti karşısında ilmî bir bilginin olmadığı fikrini ileri sürerler. Başkalarınca ilmî bir bilgi vardır, ama bütün hakikatler ispata elverişlidir. — Bu iki düşünce de ne doğru, ne de tutarlıdır. İspatla bilmekten başka hiçbir bilme tarzı olmadığını farz edenler önceki nesnelerin kendilerinden önce ilk ilkeler yoksa, sonraki nesneleri bu öncekilerle bilemediğimize göre bunun gerisingeri sonsuza doğru bir yürüyüş olduğu kanaatindedirler, (ve bunda haklıdırlar, çünkü sonsuz serileri katetmek imkânsızdır); bir taraftan da <diyorlar> seride bir durma varsa ve ilkeler mevcutsa, bu ilkeler bilinemez, çünkü bir ispata elverişli değildirler. Bu ise, onlara göre, ilmî bilginin biricik yöntemi-
 dir. İlk öncüller bilinemediğinden ötürü bunlardan çıkan sonuçlar da mutlak ve has mânada bir ilmin konusu olamazlar; bilinmeleri yalnız öncüllerin doğru olduğunu farz etme üzerine dayanır.— İkinci fikri beyan edenlere gelince: İlme ait hususta öncekilerle mutabıktırlar, çünkü ilmin ancak ispat yolu ile mümkün olduğunu iddia ederler; bütün hakikatin ispata elverişli olmasında ise, ispat devri ve karşılıklı olabileceğinden, hiçbir engel görmüyorlar.

Bizim doktrinimiz, her ilmin ispatçı olmadığı, fakat doğrudan doğruya önermelerin ilminin, aksine olarak, ispattan

müstakil olduğudur. (Bunun bir gereklilik olmadığı, apaçıktır. Gerçekte, ispatın çıkarıldığı önceki ilkeleri bilmek gerekiyorsa ve geriye gidiş vasıtasız ilkelere erişildiği anda durmak zorunda ise bu hakikatler gerekli olarak ispat olunamazlar).

Bizim doktrinimiz işte budur; bundan başka, ilmî bilginin dışında bizi tarifleri bilmeye güçlü kılan bir ilim ilkesi daha olduğunu da söylüyoruz.

Mutlak mânada ispatın devri olmasının da imkânsız olduğu ise, ispatın sonuçtan önceki ve sonuçtan daha iyi bilinen ilkelere hareket etmesi gerektiğine göre, bu apaçıktır. Çünkü aynı nesnelerin, aynı nesnelere nispetle aynı zamanda önce veya sonra olmaları mümkün değildir, meğerki bu terimler bir başka tarzda alınmaya; ve bazılarının bize göre önce ve daha açık, öbürlerinin ise mutlak olarak önce ve daha açık oldukları söylenmeye: işte bu tarzdadır ki tümevarım bilgiyi meydana getirir. Fakat hal böyle ise, bizim sırf bilgiyi tarifimiz doğru olmaz ve bu bilgi, gerçekte, iki türlü olur; daha ziyade öbür ispat şeklinin, yani bizim için daha iyi bilinen hakikatlerden hareket eden ispatın has mânada ispat olmadığını düşünmek gerekmez mi?

Devri ispat tarafını tutanlar sade şimdi sözünü ettiğimiz zorlukla karşılaşmış ol-

mazlar, aynı zamanda muhakemeleri, bir şey varsa onun var olduğunu söylemekten ibaret olur, bu ise her şeyi tasdik etmenin kolay bir yoludur. Üç terim alındığı takdirde bunun böyle olacağı gösterilebilir: Çünkü dairenin büyük sayıda veya küçük sayıda terimlerden teşkil edilmesi, sadece birkaç tanesi, hattâ yalnız iki tanesi olması pek mühim değildir. Gerçekte, A'nın varlığı gerekli olarak B'nin varlığını ve B'ninki G'ninkini gerektirirse, bundan A'nın varlığının G'nin varlığını gerektireceği sonucu çıkar. O halde A'nın varlığı B'nin varlığını, B'nin varlığı da A'nın varlığını gerektiriyorsa (işte devri ispat bundan ibarettir), G'nin yerine A konulabilir. Öyle ise B varsa A vardır demek, B varsa G vardır demektir; bu ise A varsa G vardır sonucunu verir. Fakat G, A'ya özdeşdir. Bunun sonucu olarak, ispatın devri olduğunu iddia edenler *A varsa, A vardır* demekten başka bir şey söylemezler, bu ise her şeyi ispat etmenin kolay yoludur.

Bundan başka, böyle bir ispat ancak has yüklemler gibi karşılıklı olarak birbirlerinin sonuçları olan nesnelerde mümkündür.

Nihayet, bir tek şey konmakla yetimsenirse hiçbir zaman başka bir şeyin bundan gerekli bir şekilde çıkmadığını (*bir tek şey* diye ister bir tek terim,

ister bir tek tez demek istiyorum), ama aynı zamanda kıyasın bir şartı olduğundan, iki tezin her sonucu mümkün kılan ilk ve en küçük çıkış noktasını teşkil ettiklerini ispat ettik. A, B'nin ve G'nin sonucu ise ve bu iki sonuncu terim birbirinin ve aynı zamanda A'nın da sonucu iseler, bu haller de *Kıyas üzerine* kitaplarımızda ispat ettiğimiz gibi, kıyasın birinci şeklinde istenilen bütün önermeleri birbiriyle ispat etmek mümkündür. Fakat öbür şekillerde ya devri kıyasın elde edilemediğini, veya kıyasın sonucunun konulmuş öncüllere taallûk etmediğini de ispat ettik. Terimleri karşılıklı olarak birbirini tasdik etmiyen önermeler ise hiçbir zaman devri ispatın konusu olamazlar. Öyle ki bu cinsten önermeler ispatlarda küçük sayıda olduklarından ispatın karşılıklı olduğunu ve bu sebepten her şeyin ispat edilebileceğini iddia etmenin boş ve imkânsız olduğu da apaçıktır.

4

< DE OMNİ'NİN, PER SE'NİN VE BÜTÜNCÜLÜN TARİFLERİ >

Mutlak mânada alınan ilmin konusunun, olduğundan başka olması imkânsız olduğundan ispatçı ilim tarafından bilinen

şey gerekli olacaktır; fakat ispatçı ilim, ispata tasarruf etmemizle elde ettiğimiz ilimdir: Şu halde, ispat gerekli öncüllerden hareketle yapılmış bir kıyastır. Bunun sonucu olarak, ispatın öncüllerinin neler olduğunu ve mahiyetlerinin ne olduğunu araştırmak gerekir.— İlkönce *bütün konuya kendi kendine ve bütüncül olarak yükletilmiş* ile ne demek istediğimizi tarif edelim.

*Konunun bütünü hakkında tasdik eailen'*den ben bu konunun ne herhangi başka bir haline yükletilip başka bir haline yükletilmemiş olanı, ne de herhangi bir anda yükletilip başka bir anda yükletilmemiş olanı kastetmiyorum: Sözelimi, *hayvan*, her *insan* hakkında denilmişse ve bunun bir insan olduğunu söylemek doğru ise bir hayvan olduğunu söylemek de doğrudur; şimdi birinci önerme doğru ise öbürü de aynı zamanda doğrudur. Nokta her çizgiye yüklenmişse, vaziyet aynıdır. İspatı şudur ki, bir yüklemenin konunun bütünlüğü hakkında doğru olup olmadığını bilmek hususunda bize sual sorulduğu zaman, yaptığımız itirazların bu yüklemenin filân halde veya falan anda yapılmadığına taallûk eder.

İlkin, konunun özüne ait olan yüklemeler kendi kendinedir: Çizginin üçgene ve noktanın çizgiye ait olması böyledir

(çünkü üçgenin ve çizginin özü nesnenin özünü ifade eden tarife giren bu unsurlardan mürekkeptir).

İkinci olarak, o yüklemelerin tabiatını ifade eden tarife kendileri de giren konuların içinde bulunan yüklemelerdir: böylelikle doğru ve yuvarlak çizgiye, çift ve tek, ilk ve mürekkep, *kare* ve *uzun* sayıya aittir; bütün bu yüklemeler için, tabiatlarını ifade eden tarif konuyu, yani kâh çizgiyi, kâh sayıyı ihtiva eder Bunun gibi bütün öbür yüklemeler için, bizim gösterdiğimiz gibi, her biri kendi konusuna ait olanlara *kendi kendine yüklemeler* adını veriyorum; buna karşılık, konularına ne o, ne bu tarzda ait olmıyanlara *ilintiler* adını veriyorum: sözgelimi, hayvan için musikici veya ak gibi.

Bundan başka, bir başka konu hakkında söylenmiyen şey de kendi kendinedir; söz gelimi, yürüyen için yürüyen (veya ak) olan başka bir şeydir; bunun aksine olarak öz, başka deyimle filân belli nesne mânasına gelen şey olduğu şeyin kendinden başka bir şey değildir.— Böylece bir konu hakkında tasdik edilmıyen yüklemelere ben *kendi kendine yüklemeler*, bir konu hakkında tasdik edilmiş olanlara da *ilintiler* adını veriyorum.

Daha başka bir mânada da, bir nesneye kendiliğinden ait olan bir nesne

kendi kendine ve bir nesneye kendiliğinden ait olmıyan bir nesneye de *ilinti* denir. Söz gelimi, insan yürürken bir şimşek çakıverir: bu bir ilintidir, çünkü şimşeğe sebep olan yürüme olgusu değil, ilintilik bir karşılaşmadır, diyoruz. Buna karşılık, bir nesnenin bir nesneye ait olması kenliğinden ise, denilir ki yüklem *kendi kendine'dir*: Söz gelimi, bir hayvan boğazlanma sebebiyle boğazlanmış ölürse, durum budur; çünkü o boğazlanmış olduğundan ölmüş ve boğazlanma ile ölüm arasında sadece ilintilik münasebet yoktur.

Böylece, has mânada alınan ilmin konularına gelince, *kendi kendine* denilen yüklemeler, ya konuları bu yüklemelerde muhtevi olduğu mânasında veya bu yüklemelerin konularında muhtevi olduğu mânasında hem kendi kendine, hem de gereklidir. Gerçekte, ister mutlak mânada, ister doğru veya eğrinin çizgiye, tek veya çiftin de sayıya ait olması gerektiği söylediğinde olduğu gibi karşılar tarzında, konularına ait olmamak onlar için mümkün değildir. Bunun sebebi zıddın aynı cinsten ya bir yoksulluk veya bir çelişiklik olduğudur: sözgelimi, sayılarda, biri öbürünün gerekli olarak bir sonucu olduğuna göre, çift, tek olmıyandır. Bundan ötürü, bir konu hakkında bir yüklemi tasdik veya inkâr etmek gerekli ise kendi kendine yüklemeler de

konularına gerekli olarak *ait* olmak zorundadırlar.

Şu halde her konu hakkında tasdik edilen yüklemle kendi kendine yüklem arasında yapılması gereken ayırt budur.

Her konuya, kendi kendine ve kendisi olmasından ötürü, ait olan yükleme *bütüncül* adını veriyorum. Bundan bütün bütüncül yüklemelerin gerekli olarak konularına ait oldukları açıkça çıkmaktadır. Bundan başka, *kendi kendine* ile *kendisi olduğundan* bir tek ve aynı şeydir: Söz gelimi nokta, doğru gibi kendi kendine çizgiye aittir, çünkü çizgi olduğundan onlar ona aittir; üçgen olarak üçgen olduğundan iki dik açığı sahiptir, çünkü üçgen kendi kendine iki dik açığı eşittir.

Herhangi bir ve ilk konuya ait olduğu gösterilebildiği vakit yüklem bütüncül olarak konuya aittir. Sözelimi, iki dik açığı eşit açılar bulunması şekli için bütüncül bir yüklem değildir. Çünkü her ne kadar bir şeklin iki dik açığı eşit açıları olduğunu ispat etmek mümkün ise de herhangi bir şekli hakkında ispat olunamaz, kaldı ki ispatta herhangi bir şekli kullanılmaz: Gerçekte bir kare bir şeklidir, bununla beraber açıları iki dik açığı eşit değildir. Bir yandan da, herhangi ikiz kenar üçgenin iki dik açığı eşit açıları vardır, ama ikizkenar üçgen ilk konu değildir; önce

olan üçgendir. O halde herhangi bir ve ilk konu olarak alınıp, iki dik açıya eşit açıları olduğu, veya başka herhangi bir yükleme sahip olduğu ispat edilen şey, ilk konu olarak alınarak yüklemen, kendisine bütüncül olarak ait olduğu şeydir; has mânasında ispat ise, onun bu konuya bütüncül olarak ait olduğunu tasdikten ibarettir; buna karşılık, bu yüklemen başka konulara ait olduğunu ispat etmek yalnız has mânada değil, herhangi bir mânada, bir ispattır. Aynı şekilde, açıların iki dik açıya eşitliği ikiz kenarın bir bütüncül yüklemi değildir. Gerçekte, daha geniş cinse uyar.

5

< İSPATIN BÜTÜNCÜLLÜĞÜNDEKİ YANILMALAR. >

Çok defa aldandığımız olduğunu ve ispat olunmuş sonucun, ilk ve bütüncül olarak ispat ettiğimizi sandığımız mânada, gerçekte, ilk ve bütüncül olmadığını gözden kaybetmemeliyiz. Bu hata işlenir; ilkin, hususi bir konu veya konular dışında daha yüce hiçbir kavram elde edilemediği za-

man; ikinci olarak, bir tane kavranıldığı fakat nevi yönünden farklı nesneler halinde ismi olmadığı zaman; nihayet, gerçekte bütünü bir bölümü olan şey, ispatta bütün olarak alındığı zaman; çünkü o zaman, bu bölümün içinde bulunan hususi haller için ispat mevcut olacaktır ve bütün konulara tatbik olunacaktır, bununla beraber ilk ve bütüncül konu ispat edilmiş olmayacaktır. İspatın, şayet ilk ve bütüncül bir konu hakkında doğru ise, ilk konu hakkında, böyle olması yönünden, doğru olduğunu söylüyorum. Söz gelimi, doğru çizgilerin (paralel) birleşmedikleri <çünkü bir dik kesen'in teşkil ettiği açılar dik açılardır> ispat olursa bütün doğrular için bir değeri haiz olduğundan ötürü bunun ispatın öz konusu olduğu farzolunabilir. Ama paralel oluşları belli bir tarzda anlaşılan açıların iki dik açıya eşitliğine değil de, herhangi bir tarzda anlaşılan bu eşitliğe tâbi olduğuna göre, bu böyle değildir.— Öbür yandan da, ikizkenar üçgenden başka üçgen olmasaydı, açılarının ikiz kenar olması yönünden iki dik açıya eşit olduğu zannedilecekti.— Nihayet, nispetlerin çevrilebildiği sayılar, çizgiler, şekiller ve zamanlar hakkında, bunu ispat vasıtasıyla bütün bu kavramlar hakkında bir tek ispatta tasdik ve ispat etmek mümkün iken ayrı ispat ediliyordu. Fakat bütün

bu kavramların, yani sayıların, uzunlukların, zamanların ve katıların bir tek ve aynı şey oldukları şeyi göstermek için bir isim olmadığından ve birbirlerinden nevi yönünden farklı olduklarından bu hassa herbiri için ayrı ayrı tasdik ve ispat edilmişti. Fakat şimdi ispat bütüncüldür, çünkü bu kavramların bahis konusu yükleme sahip olmaları çizgi ve sayı olmaları yönünden değil, bütüncül olarak sahip oldukları farz edilen karakteri göstermeleri yönündendir.— Bunun içindir ki ister biricik bir ispat ile, ister türlü ispatlarla her birinin iki dik açıya eşit açıları olduğu her bir üçgen nevi hakkında tasdik ve ispat olunsa bile, yine iki eşkenar üçgen, eşkenar olmıyan üçgen ve ikizkenar üçgen ayrı ayrı göz önünde tutulduğu müddetçe, ne solistik tarzda bilinmediği takdirde, üçgenin iki dik açıya eşit açıları olduğu bilinir; ne de bu nevilerin dışında başka bir üçgen nev'i bulunmasa bile üçgenin bu hassayı bütüncül olarak haiz olduğu bilinir. Gerçekte, ne olduğu gibi alınan üçgenin bu hassayı haiz olduğu, ne de her üçgenin, bundan sadece bir sayı bütünlüğü anlaşılmadığı takdirde, bu hassayı haiz olduğu bilinir. Fakat şekle göre ispat etmek, gerçekte bilinmiyen hiçbir üçgen olmasa bile, bütün üçgenler hakkında ispat etmek değildir.

Öyle ise bilgimiz ne zaman bütüncül değildir, ne zaman mutlaktır? Apaçıktır ki bilgimiz üçgenin özü, eşkenarlı ile, başka deyimle, her bir eşkenar üçgenle veya hepsiyle özdeş olduğu takdirde mutlaktır. Buna karşılık, özdeşlik yok da öz türlü-lüğü varsa ve yüklem, üçgen olması yönünden eşkenara aitse, o zaman bilgimiz bütüncül değildir. Fakat <sorulacaktır> üçgen olması yönünden mi, yoksa ikizkenar olması yönünden mi konu için bu yük-leme yapılmıştır? Ve ne zaman yükleme-nin konusu ilktir? Nihayet, yüklem-in hangi konuya bütüncül olarak ait olduğu ispat edilebilir? Şüphe yok, bu ortadan kaldı-rmak suretiyle yüklem-in kendisine bağlan-dığı ilk terimdir. Söz gelimi, tunçtan yapılmış bir ikizkenar üçgenin açıları iki dik açıya eşittir; fakat tunç ve ikizkenar ortadan kaldırıldı mı, yüklem yerinde kalır.— Fakat <itiraz olunabilir>, şekil veya sınır atılırsa yüklem de ortadan kalkar mı?— Elbette, fakat şekil ve sınır ilk konular değildirler.— O halde ilk konu nedir? Bir üçgen-se sadece üçgen dolayısıyledir ki yüklem öbür konulara da aittir, üçgen ise yüklem-in bütüncül olarak kendine ait ol-duğu ispat edilebilen konudur,

6

< İSPATIN ÖNCÜLERİNİN GEREKLİ VE ESAS KARAKTERİ ÜZERİNE. >

İspatçı ilim gerekli ilkelerden hareket ederse (çünkü ilmin konusu olduğundan başka türlü olamaz) ve esas yüklem-ler gerekli olarak nesnelere ait olurlarsa (çünkü bazıları konularının özüne aittirler, öbürleri de kendi öz tabiatları içinde unsur sıfatiyle konularını ihtiva ederler ve bu son yüklem-ler için karşılıkların biri veya öbürü gerekli olarak konuya aittir), bu cinsten bazı öncüllerden itibaren ispatçı kıyasın kurulacağı açıktır: Gerçekte, her yüklem ya konusuna bu tarzda aittir, veya ilintiliktir; ama ilintiler gerekli değildir.

O halde şöyle anlatmak gerekir: İspatın konusunun gerekli bir sonuç olduğu ve ispat edilmiş bir sonucun olduğundan başka türlü olmayacağı, kıyasın gerekli öncüllerden hareket etmesi gerektiği neticesiyle, ilke olarak konulabilir. Gerçekte, doğru öncüllerden ispat etmeksizin bir sonuç çıkarmak mümkündür, bununla beraber gerekli öncüllerden hareket edilirse bundan, bir ispat olmayıp bir sonuç çıkarmak mümkün değildir: Bu esasen ispatın bir karakteridir.— İspatın gerekli öncüller-

den başladığının bir delili de, bize bir ispat sağladıklarını sananlara karşı ileri sürdüğümüz itirazların, ister biz gerçekten onun olduğundan başka türlü olabileceğini düşünelim, ister bu yalnız tartışma icapları için söylensin, öncüllerden birinin gerekliliğine itiraz etmekten ibaret olmasıdır. Bu, sadece olası, hattâ doğru önermeleri ilke olarak almanın yettiğini sananların ne derece safderun olduklarını gösterir: *bilmek, ilmi haiz olmaktır*, sofistlik önermesinin durumu böyledir. Gerçekte, olası olan veya olası olmıyan, ilke değildir; ancak ispatın konusu olan cinsten ilk olan şey ilke olabilir; üstelik, doğru bir önerme her zaman böyle uygun değildir.

Kıyası kurmak için gerekli öncüller, den hareket edilmesi gerektiğine dair, işte bir delil daha. Mümkün ispat bulunan yerde, nesnenin niçin var olduğunun sebebi elde olunmazsa ilmî bilgiye sahip olunmaz. A'nın gerekli olarak G'ye ait olduğunu, fakat B'nin, ispatın kendisiyle vuku bulduğu orta terimin gerekli olmadığını kabul edelim: bu şartlar içinde, sebep bilinmez. Gerçekte, sonuç gerekliliğini orta terime borçlu değildir, çünkü sonuç gerekli olduğu halde orta terim var olmıyabilir.— Bundan başka insan, tutamağın yürüyüşünü muhafaza ettiği, nesne gibi kendisi de varolmakta devam ettiği ve hiçbir şey unutmadığı

halde, bir nesne şimdi bilinmiyorsa bu, nesnenin daha önce de bilinmediğinden-
dir. Orta terim, gerekli olmadığından, ara-
da yok olmuş olabilir. Bundan şu çıkar ki,
tutamağı muhafaza ettiği, nesne ile aynı
zamanda var olmakta devam ettiği halde,
nesne bilinmemektedir ve bunun sonucu
olarak önceden de bilinmiyordu. Hattâ or-
ta terim yok olmayıp sadece yok olmaya
elverişli olsa bile bu sonuç mümkün ola-
caktır ve meydana gelebilecektir. Fakat
böyle bir durumda, bilgiye sahip olmak
imkânsızdır.

Şu halde sonuç gerekli olduğu zaman,
hiçbir şey ispat sebebi olarak orta terimi
gerekli olmaktan alıkoymaz. Çünkü gerekli
olanı, hattâ gerekli olmıyandan çıkarmak
mümkündür, tıpkı doğru olanın doğru - ol-
mıyandan çıkabildiği gibi. Öbür yandan
da, orta terim gerekli olduğu zaman sonuç
da gereklidir, tıpkı doğru öncüllerin daima
bir doğru sonuç verdiği gibi. Böylece A
gerekli olarak B hakkında, B de G hak-
kında söylenmişse o zaman A'nın G ye
ait olması gereklidir. Fakat sonuç gerekli
olmadığı zaman orta terimin gerekli olması
da mümkün değildir. Gerçekte, A gerekli
olarak B ye, B de gerekli olarak G ye ait
olduğu halde A'nın G ye gerekli olarak
ait olmadığını kabul edelim. Bunun sonucu

olarak, A gerekli olarak B ye ait olacaktır; bu ise, hipotez gereğince, olmaz.

İspatçı ilmin gerekli bir sonuca varıp dayanması gerektiğine göre, apaçık olarak ispatın gerekli bir orta terim vasıtasıyla olması da gerekir. Yoksa ne sonucun niçin gerekli olduğu, ne de hattâ gerekli olduğu bilinmiyecektir. Fakat ya, gerekli - olmıyan gerekli olarak farzolunduğu takdirde bilinmemekle beraber, sadece sonucun gerekliliğinin bilgisine sahip olduğu sanılacaktır, veya ister sadece birtakım vasıtalı önermelerle nesnenin doğru olduğu bilinsin, ister birtakım doğrudan doğruya önermelerle niçini bilinsin, hattâ bu bilgiye de sahip olunduğuna inanılmıyacaktır.

Kendi kendine yüklemeleri tarif ettiğimiz mânâda, kendi kendine olmıyan ilintiler için, ispatçı ilim yoktur. Gerçekte sonucun gerekliliği ispat olunamaz, çünkü ilinti, burada ilintinin sözünü ettiğim mânâda, konuya ait olmıyabilir.— Bununla beraber, diyalektik tartışmada, kendinden çıkan sonuç gerekli olmazsa birtakım gerekli olmıyan önermeleri niçin hasımdan kabul etmesini istemek gerektiğini bilmek meselesi belki ortaya atılabilir, Gerçekte, hasımdan, rasgele alınmış bir takım önermeleri kabul etmesi istense, sonra bundan sonuç çıkarılsa, netice farklı

olmaz. Gerçekte, hasımdan, sonucun istenilen önermeler gereğince gerekli olmasından ötürü değil, bu önermeleri teslim etmekle sonucun da kabul olunmasının ve bu önermelerin kendileri doğru ise hakikatin çıkarılmasının gerekli olmasından ötürü birtakım önermeleri teslim etmesini istemek gerekir.

Fakat her bir cinste, karşılıklı konuları olması dolayısıyla, karşılıklı konularına öz yönünden ait olan yüklemeler gerekli olduklarından ilmî ispatların konusunun birtakım özlük sonuçlar olduğu ve kendilerinin de özlük olan öncüllerden itibaren yapıldıkları açıktır. Gerçekte, ilintiler gerekli değildir, öyle ki bir sonuç gerekli olarak sebebiyle, hattâ kendi kendine olmazlarsa her zaman doğru önermelerle de bilinmezler: İşaretlerle kıyaslarda olup biten şey budur. Bu halde, gerçekte, kendi kendine olan şey, kendi kendine olarak da bilinmiyecektir ve niçini de bilinmiyecektir; halbuki niçini bilmek, sebeple bilmektir. O halde, orta terimin kendi kendine, üçüncüye, birincinin de ortaya ait olması gerekir.

7

< CİNSLERİN KATIŞMAZLIKLARI ÜZERİNE. >

Demek, ispattta bir cinsten öbür cinse

geçilemez: Sözelimi, bir geometri önermesi aritmetikle tasdik ve ispat olunamaz. Gerçekte, ispatta üç unsur vardır: İlk olarak, ispat olunan şey, veya sonuç, yani kendi kendine herhangi bir cinse ait olarak bir yüklem; İkincisi aksiyomlar ve ispatın kendilerine göre zincirlendiği aksiyomlar; üçüncüsü de cins, ispatın, özlük hassa ve yüklemelerini meydana çıkardığı konu. Yardımlarıyla ispatın yapıldığı aksiyomlar aynı olabilirler. Fakat türlü cinsler halinde, aritmetik ve geometri için olduğu gibi, aritmetik ispat, miktarların birtakım sayılar olduğu farz edilmedikçe, miktarların hassalarına tatbik olunamaz. Bazı hallerde geçmenin nasıl mümkün olduğunu bilmeye gelince biz bunu daha sonra söyleyeceğiz.

Aritmetik ispat her zaman, kendi hakkında ispatın yapıldığı cinse sahiptir; öbür ilimler için de bu böyledir. Bundan çıkan netice ispat bir ilimden öbürüne geçmek zorunda ise, cinsin ister mutlak, ister hiç değilse herhangi bir şekilde gerekli olarak aynı olması gerektirir. Yoksa, geçişin imkânsız olması gerektiği, apaçık bir şeydir, çünkü uçlar ve orta terimler gerekli olarak aynı cinsten çıkarlar: Nitekim kendi kendine var değillerse, birtakım ilintiler olacaklardır. Bunun için, ne zıdların ilminin bir tek olduğu, ne de hattâ iki kübün bir küb olduğu geometri ile ispat olunamaz.

Herhangi bir ilmin bir teoremi bir başka ilim vasıtasıyla de ispat olunamaz, meğerki bu teoremler birbirine nispetle, sözgelimi optik teoremlerinin geometriye nispetle, armoniğinkilerin de aritmetiğe nispetle, aşağı'nın üst'e nispeti gibi olmasınlar. Geometri çizgiler hakkında da çizgi olmaları yönünden yani kendilerine has ilkeler gereğince, kendilerine ait olmıyan herhangi bir hassayı da ispat edemez. Sözgelimi, doğru çizginin çizgilerin en güzeli olduğunu veya dairenin zıddı olduğunu gösteremez. Çünkü bu nitelikler kendi öz cinsleri gereğince çizgilere ait olmayıp ancak başka cinslerle müşterek bir hassa teşkil etmeleri yönünden aittirler.

8

< İSPAT ÖNCESİZ - SONRASIZ SONUÇ- LARA TAALLÛK EDER. >

Kıyasın başladığı öncüller bütüncül iseler böyle bir ispatın, yani mutlak mânada alınan ispatın sonucunun da gerekli olarak öncesiz - sonrasız olduğu da açıktır. O halde yok olabilen nesneler için mutlak mânada ne ispat, ne de ilim yoktur: Ama yüklemın konusu ile bağılılığı bütüncül olarak vâki olmayıp, bir an için ve her-

hangi bir tarzda vâki olduğundan yalnız ilinti yönünden vardır. Böyle bir ispat yapıldığı zaman, öncülerden birinin bütüncül - olmiyan ve yok olabilen (yok olabilen, çünkü ancak o yok olabilirse sonuç da yok olabilecektir; bütüncül - olmiyan, çünkü yüklem, konuda bulunan bir kısım hallere yüklenmeyip birtakım hallere yüklenmiş olacaktır) olması gereklidir, öyle ki bütüncül bir sonuç değil, sadece muvakkat bir hakikat ifade eden bir sonuç elde olunabilecektir. Tarifler hakkında da bu yine böyledir, çünkü tarif ya ispat ilkesi ya terimlerinin durumu yönünden farklı bir ispat, veya bir ispatın sonucudur. Ama, sözgelimi, bir ay tutulması gibi teker-rür eden olguların ispatları ve ilmi şüphesiz, böyle olmaları yönünden, öncesiz--sonrasızdırlar, fakat öncesiz - sonrasız olmadıklarından ötürü bölümcüdürler. Ay tutulması hakkında söylediğimiz, öbür hallerde de uyar.

9

< İSPATIN ÖZÜ VE İSPATLANAMIYAN İLKELERİ. >

Bir nesnenin, ispat olunan şey öyle olması yönünden, konuya ait ise, ancak kendine has ilkelerinden itibaren ispat edilebildiği açıktır; bunun sonucu olarak,

hattâ ispatı doğru, ispat olunamaz ve doğrudan doğruya öncüllerden çıkartmakla bile bunu bilmek mümkün değildir. Bu, gerçekte, dairenin terbiî için Bryson'un kullandığı ispata benzer bir ispattır; bu cinsten istidlaller bir başka konuya da ait olabilecek olan müşterek bir karaktere göre ispat ederler, ve bunun sonucu olarak da, bu istidlaller aynı zamanda aynı cinse ait olmıyan başka konulara da uyarlar. Bunun için nesne, olduğu gibi değil, ilinti yönünden bilinir, aksi takdirde ispat başka bir cinse de uymazdı.

Herhangi bir yükleme hakkındaki bilgimiz, olduğu halde, konunun öz ilkelerine göre, yüklemenin yapıldığı şeyin yardımıyla bilinmedikçe ilintiliktir: sözgelimi, *iki dik açıya eşit açılara sahip olmak hassası-nı*, bu hassanın kendiliğinden yüklendiği konuya ait olarak, ve bu konunun öz ilkelerinden çıkma olarak biliyorsak, durum budur. Bundan, bu hassa ait olduğu şeye kendiliğinden ait olursa orta terimin uçlarının girdiği aynı cinse gerekli olarak girdiği sonucu çıkar. Bu, aritmetik ile ispat olunabilen armoniğin teoremleri gibi haller hariç, başka türlü olamaz. Bu gibi teoremler aynı tarzda ispat edilirler, ama bir farkla; *olgu* ayrı bir ilme tâbidir (çünkü onlara konu olan cins ayrıdır), halbuki *niçin* yüklemelerin öz yönünden ait olduk-

ları daha yüksek bir ilme tâbidir. Böylece hattâ bu istisnalar pekâlâ gösterir ki ancak uygun ilkelerden itibaren bir yüklem has mânada ispatı vardır. Yalnız bu tâbi ilimlerin ilkeleri istenilen müşterek karakteri haizdirler.

Bu açıksa, her bir nesnenin öz ilkele-
rinin ispata elverişli olmadıkları da açıktır. Çünkü kendilerinden çıkarılmış oldukları ilkeler bütün nesnelerin ilkeleri olacak ve kendisinden çıkacakları ilim de bütün nesnelerin en yetkin ilmi olacaktır. Bunun sebebi, gerçekte, daha yüksek sebeplerden itibaren bilindiği zaman daha iyi bilindiğidir; çünkü kendileri bir sebebin eseri olmıyan sebeplerden itibaren bilindiği zaman ilk öncüllerden itibaren bilinir. Bunun sonucu olarak, daha iyi veya hattâ yetkin bir şekilde bilindiği zaman böyle bir bilgi daha yüksek bir derecede veya hattâ en yüksek derecede ilim olacaktır. Ama ne olursa olsun, söylediğimiz gibi, geometrik ispatların mekanik veya optik teoremlerine, veya aritmetik ispatların armoniğin teoremlerine tatbiki halleri hariç, ispat bir başka cinse tatbik olunamaz.

Bilindiğini veya bilinmediğini bilmek güçtür; bunun sebebi gerçekten bilmek olan her bir nesnenin ilkelerinden itibaren bilip bilmediğimizi bilmek güçtür. Bazı

doğru ve ilk ilkelerden teşkil edilmiş bir kıyasa sahip olmanın, -ilim elde etmek olduğuna inanıyoruz. Halbuki bu böyle değildir. Gereken şey, sonuçların da öncüllerle aynı cinsten olmasıdır.

10

< TÜRLÜ İLKELER. >

Her cinsteki ilkeler'den varlığı ispat olunamıyan hakikatları anlarım. İsmin mânası sadece, ilk hakikatlar için olduğu kadar bunlardan çıkan yüklemeler için de konulmuştur. Varlığa gelince, bahis konusu ilkeler ise, gerekli olarak onu koymak gerekir; fakat bahis konusu geri kalan ise onu ispat etmek gerekir. Sözgelimi, birliğin, dik açının ve üçgenin mânasını fark gözetmeden koyuyoruz; ama birliğin ve büyüklüğün varlığı konulurken, geri kalan için onu ispat etmek gerekir.

İspatçı ilimlerde kullanılan ilkeler arasında bir kısmı her bir ilme hastır, bir kısmı da müşterektir; fakat kullanılmaları bahis konusu ilme giren cinse münhasır olduğuna göre, onlar benzerlik yönünden müşterektirler.— Sözgelimi, çizginin ve dik açının tarifleri hususî ilkelerdir; müşterek ilkeler: *eşit şeylerden eşit şeyler çıkarılırsa geri kalanlar da eşittir* gibi öner-

melerdir. Fakat bu müşterek ilkelerin her birinin tatbiki bahis konusu olan cinse münhasırdır, çünkü umumiliği içinde kullanılmasa da, söz gelimi geometride yalnız miktarlara, veya aritmetikte yalnız sayılara tatbik olunsa bile aynı değeri haiz olacaktır. Varlığını da koyduğu ve özlük yüklemelerini göz önünde tuttuğu konular yine bir ilme hastır; aritmetikteki birlikler ve geometrideki noktalar ve çizgiler bunlardır. Gerçekte, bu konular hem varlıklarında, hem de mânalarında konulmuştur, halbuki özlük yüklemeleri için konulmuş bulunan sadece onların her birinin mânasıdır. Sözelimi, aritmetik çift ve tekin, kare veya kübün mânasını; geometri ise irrasyonelini, veya kırık, veya mail çizgininkini koyar; buna karşılık, bu kavramların varlığı müşterek aksiyomların yardımıyla olduğu kadar önceden ispat edilmiş birtakım sonuçlardan itibaren ispat edilir, Astronomi için de bu, böyledir. Çünkü, gerçekte, her ispatçı ilim üç unsur etrafında döner: kendisinin varlığını koyduğu şey (yani kendisinin özlük hassalarını göz önünde tuttuğu cins); kendilerine göre ispatın zincirlendiği ilk hakikatlar olan aksiyomlar adı verilen müşterek ilkeler; üçüncü olarak da, herbiri için ilmin, mânasını koyduğu hassalar. Bununla beraber, bazı ilimler, mahzur olmadan, bu unsur-

lardan bazılarını kale alımyabilirler; söz gelimi, filân ilim, varlığı aşıkâr ise cinsin varlığını koymaktan kendini muaf tutabilir (nitekim sayının varlığı soğuşun veya sıcaklığı kadar apaçık değildir). Hassaların mânası da bu hassalar açık oldukları zaman konulmyabilir. Bunun gibi, *eşit şeylerden eşit şeyler çıkarılırsa geri kalanlar da eşittir* gibi müsterek aksiyomların mânasını koymağa ihtiyaç yoktur. Çünkü bu iyi bilinen bir ilkedir. Fakat tabiatı gereğince, ispat unsurlarının sayısının üç olduğu da daha az doğru değildir; ispatın konusu, ispat olunan hassalar ve kendilerinden hareket olunan ilkeler.

Gerekli olarak kendi kendine olan ve gerekli olarak inanılan şey ne bir hipotezdir, ne de bir postulat. <Gerekli olarak inanılan, diyorum>, çünkü tıpkı kıyas gibi, ispat dış söz (λογοζ) e atf ve irca olunamayıp ruhun iç sözüne atf ve irca olunur. Gerçekte, dış söze daima birtakım itirazlar bulunabilir, halbuki iç söze bu her zaman yapılamaz: Tamamiyle ispat olunabilmekle beraber öğretmen tarafın, dan ispatsız konulan şey, öğrencinin rızasıyla kabul olunursa, mutlak mânada bir hipotez olmayıp, yalnız öğrenciye göre bir hipotez olmakla beraber, gene de bir hipotezdir. Öğrencinin hiçbir sanısı yoksa veya zıd bir sanısı varsa bu aynı farz etme,

o zaman, bir postulattır. İşte hipotezle postalat arasındaki fark buradan gelir: postulat öğrencinin sanısına zıd olan ispat olunabilen, ama ispatsız konulan ve kullanılan şeydir.

Tarifler hipotez değildir (çünkü varolan veya varolmıyan hakkında hiçbir şey beyan etmezler); ama hipotezler öncüller içine girerler. Tarifler yalnız anlaşılmış olmayı gerektirirler, bu ise şüphesiz, işitilen her şeyin de bir hipotez olmadığı iddia edilmedikçe, bir hipotez olgusu değildir. Bunun aksine olarak, bazı nesneler konulup, sırf bu nesneler konulmuş olduğundan sonuç çıktığı zaman hipotez vardır. Her ne kadar yanlış olanı kullanmak caiz değilse de, geometricinin, ne bir ayak uzunluğunda, ne de doğru olmadığı halde çizilen çizginin bir ayak uzunluğunda, veya doğru olduğunu tasdik etmekle yanlış olanı kullandığını iddia eden bazılarının ileri sürdükleri gibi, geometricinin bir takım yanlış hipotezler koyduğunu da aynı şekilde kabul etmemelidir. Gerçekte, geometrici sözünü ettiği bölümcül çizgi dolaşısıyla hiçbir sonuç çıkarmayıp, sonucu sadece şekillerinin ifade ettikleri kavramlardan çıkarır. Bundan başka, her postulat gibi, her hipotez de ya bütüncül veya bölümcüdür. Halbuki tarif ne o, ne de öbürüdür.

11

< AKSİYOMLAR. >

Böylece isaptı mümkün kılmak için Fikir'lerin veya Çokluk'tan ayrılmış Birlik'in varlığını kabul etmek gerekli değildir. Bununla beraber, gerekli olan şey aynı bir yüklemın birçok konular hakkında tasdik edilebilmesidir; gerçekte, bunsuz, bütüncül diye bir şey mevcut olamaz. Halbuki bütüncül yoksa ne orta terim olacaktır, ne de bunun sonucu olarak, ispat. Öyle ise ikircil olmayacak tarzda, fertlerin çokluğu hakkında tasdik edilen bir tek olan, özdeş olan bir şeyin var olması gereklidir.

Bir yüklemi bir konu hakkında aynı zamanda tasdik ve inkâr etmek imkânsızdır, ilkesi sonucun da aynı şekilde ispat olunması gerekmedikçe, hiçbir ispat ile konulamaz. Bu halde, ispat orta terim hakkında büyük terimi tasdik etmenin doğru olduğunu, inkâr etmenin ise doğru olmadığını öncül olarak alır. Fakat orta için hem tasdik, hem de inkârı koymak faydasızdır; üçüncü terim için de bu aynı böyledir. Gerçekte, kendisi hakkında *insan'ı* tasdik etmenin doğru olduğu bir terim kabul olunursa, hattâ onun hakkında *insan--olmayan'ı* tasdik etmek doğru olsa bile,

yalnız insanın hayvan olduğu, hayvan - olmıyan olmadığı kabul olunması şartıyla, hattâ, Kallias- olmıyan hakkında denilmesi doğru olsa bile, gene de Kallias'ın hayvan olduğunu ve hayvan - olmıyan olmadığını söylemek her zaman doğru olacaktır. Bunun sebebi büyük terimin sade orta terim hakkında değil, aynı zamanda daha büyük sayıda fertlere uymasından dolayı bir başka şey hakkında da tasdik edilmesidir; bundan orta terim hem kendi olmıyan şey olsa bile bunun sonuç için hiçbir suretle müessir olmadığı neticesi çıkar.

Her yüklem için, tasdik veya inkârın doğru olduğu ilkesi, saçmalığa irca yolu ile başlayan ispatla konulmuştur, ve her zaman bütüncül olarak kullanılmayıp yalnız ihtiyaç halinde, yani sözü edilen cinsin sınırı içinde kullanılmıştır. *Sözü edilen cins'ten* daha yukarda gösterdiğim gibi, ispatın tatbik edildiği cinsi kastediyorum.

Bütün ilimler birbirleriyle, müşterek ilkeler vasıtasıyla münasebettedir. Ben ise, müşterek ilkeler diye ispatta temel rolü oynayanlara dedim, ne ispatın taallûk ettiği konulara, ne de ispat edilmiş yüklemelere derim. *Her şey için, tasdik veya inkâr doğrudur*, veya eşit şeylerden eşit şeyler çıkarılırsa... ve bu cinsten başka

aksiyomlar gibi birtakım ilkeleri umumi bir tarzda ispat etmeğe girişecek bir ilim gibi, diyalektik de bütün ilimlerle münasebettedir. Fakat diyalektiğin konusu, tek bir cinsle yetimsemediğinden ötürü, bu tarzda tâyin edilen şeyler değildir. Aksi takdirde, sorgularla başlayamazdı. Gerçekte, ispatta aynı bir sonuç karşı veriler vasıtasıyla ispat olunamadığından sorgu sormak mümkün değildir. Ben bunu *Kıyas Üzerine* adlı kitabımda ispat ettim.

12

< İLMÎ SORGU.>

Bir ilmî sorgu bir çelişmenin bölümlerinden birine taallûk eden bir öncülün aynı ise ve her ilimde, o ilme has olan kıyasın, kendilerinden itibaren teşkil olduğu öncüller varsa, muhakkak bir nevi ilmî sorgu olacaktır, bu ise her ilimde elde olunan uygun kıyasın hareket noktası olacak öncüllerinkidir. Bunun sonucu olarak, her sorgunun ne geometrik, ne de tıbbî olmayacağı, ve öbür ilimlerde de böyle olacağı meydandadır. Ancak, ya geometriye taallûk eden meselelerden birinin, ya sözgelimi, optik meseleleri gibi geometri ilkelerinin aynı ilkelerle ispat edilen meselelerin, kendilerinden hareket-

le ispat olunduğu sorgular geometrik sorgular olacaklardır. Öbür ilimler için de bu böyledir. Geometrici temel olarak geometrik ilkeleri ve kendi çıkardığı sonuçları alarak, bu meseleleri açıklamaya yetkilidir; buna karşılık, ilkelerin kendilerine gelince, geometrici olması yönünden, bunları açıklamak zorunda değildir. Bu öbür ilimler için de böyledir. Ne her âlime herhangi bir soru irad etmek, ne de âlim herhangi bir konu üzerine her soruguya cevap vermek zorunda değildir: Sorguların uğraşılın ilmin sınırları içine girmesi gerekir. Öyle ise bu sınırlar içinde, geometrici olduğundan ötürü, bir geometrici ile mübaheseye girilirse, tartışmanın herhangi bir meseleyi ispat etmek için geometrik öncüllerden hareket olunduğu zaman doğru yapıldığı açıktır: aksi halde, tartışma doğru yapılmaz ve şüphe yok, ilinti yönünden olmadığı takdirde, geometriciyi çürütmek de mümkün olmaz. Bundan. geometrici olmıyan kimselerle geometri üzerinde tartışamayacağı sonucu çıkar, çünkü kötü bir tutamak gözden kaçacaktır. Öbür ilimler için de mütalâa aynıdır.

Mademki birtakım geometrik sorular vardır, bundan aynı zamanda geometrik olmıyan soruların da olacağı çıkar mı? — Bundan başka, her bir ilimde, ne türlü

bilgisizliğe göre, sorgular, sözgelimi, tamamiyle geometriye has kalarak, irat edilmelidir? Bandan başka, bilgisizlik üzerine kurulan kıyas doğruya zıt öncüllerden itibaren teşkil edilmiş bir kıyas mıdır, yoksa bir paralojizma, ama geometrik öncüllerden çıkarılmış bir paralojizma mıdır? Yoksa <sonucun yanlışlığı> bir başka disiplinin öncüllerinden çıkarılmasından ileri gelmiyor mu? Sözgelimi, musiki sorgusu geometride geometrik - olmıyandır, halbuki paralellerin birbirini kesmesi anlayışı bir mânada geometriktir, bir başka tarzda da geometrik - olmıyandır. Çünkü *geometrik-olmıyan* terimi, *ritmik--olmıyan* terimi gibi, iki mânada alınıyor: Bir halde, o geometrik hiçbir şeyi haiz olmadığından geometrik-olmıyan mânasına-, öbür halde de, basit bir geometrik hata olan şey mânasına geliyor. İşte ilme zıt olan bu son bilgisizlik, yani bu türlü ilkelere tâbi olan bilgisizliktir. — Matematikte paralojizma bu kadar müşterek değildir, çünkü daima ikircillik orta terimde bulunur: Büyük terim, gerçekte, orta terimin bütünü için tasdik edilmiştir, orta terim de küçük terimin bütünü için (yüklemin kendisi hiçbir zaman *bütün* notiyile tesirlenmediğinden) tasdik edilmiştir; ve <matematikte>, bu orta terimler herhangi bir şekilde zihin tarafından görülebilir, hal-

buki diyalektikte, ibhamı yakalayamayız. Sözelimi, *her daire bir şekil midir?* Daireyi çizerken, açıkça görülür. Fakat epik mısralar daire midirler? diye ilâve edilirse bunların hiç de böyle olmadıkları açıktır.

Öncülü tûmdengelimlik olan bir istidlâlê karşı bir itiraz yapılmamalıdır. Mademki, gerçekte, hiçbir öncül yoktur ki birçok hallere uymasın (aksi takdirde, kıyas bütüncül öncüllerden başladığı halde o, bütün haller için doğru olmayacaktır), itiraz için de bunun böyle olduğu apaçıktır; bunun gibi, gerçekte, öncüller ve itirazlar aynıdırlar; çünkü ileri sürülen itiraz ya ispatçı, ya diyalektik bir öncül olabilir.

Bir yandan da, orta terimler olarak iki uç terimin neticeleri alınmak suretiyle şekilde mantikî olmıyan deliller meydana çıkar. Bu, sözelimi, Kaineus'un ateşin geometrik bir nispete göre arttığı hakkındaki delilidir: *Ateş, gerçekte, süratle artar, diyor, işte geometrik nispetin yaptığı budur.* Böyle bir istidlâl bir kıyas değildir. En süratli bir şekilde artan nispetin sonucu geometrik nispet olmadıkça ve en çok süratle artan nispet hareketi içinde ateşe yüklenmedikçe kıyas yoktur. O halde, bazan bu tabiatta olan öncüllerden itibaren bir kıyas teşkil etmek mümkün değildir, bazan da her ne kadar bu imkân görül-

mese de, mümkündür. Yanlıştan hareket ederek doğruyu ispat etmek imkânsız olsaydı çözüm kolay olurdu, çünkü gerekli bir şekilde karşılıklı olma olacaktı. Gerçekte, A nın var olduğunu, A nın varlığının da var olduğunu bildiğim filân nesneleri, sözgelimi, B yi gerektirdiğini kabul edelim: Bu sonuncu nesnelerden hareket ederek birincinin var olduğunu gösterebilirim. Bu karşılıklı olma hele hele matematikte vâki olmaktadır, çünkü matematik, ilintilik olan hiçbir şeyi öncül olarak alamaz (ve işte yine diyalektik tartışmalarla matematiğin bir farkı da budur), ama tarifleri alır.

İspatlar yeni orta terimlerin araya konmalarıyla ilerlemeyip yeni uçların eklenmesiyle ilerlerler. Sözgelimi, A, B hakkında, B de G hakkında, G ise D hakkında tasdik edilmiştir ve bu sonsuza kadar böyle gider. Ama ilerleme de yanlarda vuku bulur. Sözgelimi, A. G hakkında ve E hakkında da ispat edilebilir. Böylece sonlu olduğu kadar sonsuz olan bir sayının A ile; sonlu tek sayının B ile ve hususi çift herhangi bir sayının G ile gösterildiğini kabul edelim: O zaman A, G hakkında tasdik edilmiştir, sonra sonlu bir çift sayının D ile, hususi bir çift sayının E ile gösterildiğini kabul edelim: A o zaman E hakkında tasdik edilmiştir.

< OLGU VE SEBEBİN BİLİNMESİ. >

Olgu'nun bilgisi *niçin*'in bilgisinden farklıdır. İlkin bu fark aynı bir ilimde olabilir, bu da iki tarzda olur: Birincisi, kıyasın doğrudan doğruya olmıyan öncüllerle başladığı zamankidir (çünkü o zaman *niçin*'in bilgisi yakın sebebin bilgisi olduğu halde yakın sebep bu kıyasta kabûl edilmez; İkincisi, kıyasın doğrudan doğruya öncüllerle başladığı; fakat bunun sebeple değil de, karşılık iki terimden en çok bilineni ile başladığı zamankidir: Gerçekte, birbirini karşılayabilen iki yüklemden en çok bilineni bazan sebep olmıyan yüklem olmasına hiçbir şey engel değildir, öyle ki ispat onun aracılığıyla vâki olacaktır. Sözelimi, parlamamaların dan dolayı gezeğenlerin yakınlığının ispat olunduğu zaman hal budur. G nin *gezeğenler*, B nin *parlamamak* olgusu ve A nın da *yakın olmak* olgusu olduğunu kabul edelim. B yi, G hakkında tasdik etmek doğrudur, çünkü gezeğenler parlamıyorlar. Fakat A da B hakkında tasdik edilmiştir, çünkü parlamıyan şey yakındır: Bir önerme ki tümevarım ile, başka deyimle, duyum ile elde olunmuş gibi alınması gerekir. Bunun sonucu olarak, A gerekli bir

şekilde G ye aittir; böylece gezeğenlerin yakın oldukları ispat edilmiş bulunur. Bu kıyas, her halde, niçin'e taallûk etmeyip basit olguya taallûk eder. Gerçekte, gezeğenler parlamadıklarından ötürü yakın değildirler; fakat bunun aksine olarak, yakın olduklarından ötürü parlamazlar. Ama neticenin sebep tarafından isbat edildiği de olabilir. O zaman, niçin'in ispatı elde olunacaktır. Sözelimi, *gezegenler*, G; *yakın olmak* olgusu, B; *parlamak* olgusu da A olsun. O zaman, B, G ye ait olur, parlamamak olgusu olan A da B ye ait olur. Bunun sonucu olarak, A, G ye de ait olur, kıyas da niçin'e taallûk eder, çünkü orta terim olarak yakın sebep alındı. Başka misal: Işığının artmalarıyla ayın yuvarlaklığının ispat olunmasıdır. Gerçekte, böylece artan şey kürevî ise, ay da artıyorsa, onun kürevî olduğu açıktır. Bu tarzda beyan edilmekle, olguya taallûk eden bir kıyas elde olunur, fakat orta terimin durumu aksine çevrilmişse niçin'in bir kıyası elde olunacaktır: Çünkü ayın kürevî olması artmaları sebebiyle değil, kürevî olduğundan ötürü bu türlü artmalar göstermektedir (*ay* G ile, *kürevi* B ile, *artma* da A ile gösterilebilir).— Bundan başka, orta terimlerin karşılıklı olmadıkları ve daha çok bilinen terimin sebep olmıyan terim olduğu hallerde ispat olunan, olgudur: niçin

değildir.— Orta terimin, uçların dışında konulduğu hallerde de olan da budur, çünkü bunlarda da ispat niçin'e taallûk etmez, olguya taallûk eder, çünkü yakın sebep gösterilmemiştir. Sözelimi: «duvar niçin teneffüs etmez?» <cevap:> «çünkü o bir hayvan değildir.» Teneffüs yokluğunun sebebi gerçekten bu olsa idi, inkâr yüklememenin sebebi olduğu takdirde tasdik yüklemenin sebebidir, kaidesine göre, *bir hayvan olma'* nın teneffüsün sebebi olması gerekir: Sözelimi, soğukun ve sıcakın dengesizliği kötü sıhhatin sebebi ise dengesi de iyi sıhhatin sebebidir. Bunun gibi, aksine olarak, tasdik yüklemenin sebebi ise inkâr da yüklememenin sebebidir. Fakat verdiğimiz misalde, bu sonuç hâsıl olmaz, çünkü her hayvan teneffüs etmez. Bu türlü sebebi kullanan kıyas ikinci şekilde kurulur. Sözelimi A nın *hayvan*, B nin *teneffüs etmek* ve G nin *duvar* mânasına geldiğini kabul edelim. O zaman A her B ye aittir (çünkü her teneffüs eden, hayvandır), fakat hiçbir G ye ait değildir, öyle ki B de artık hiçbir G ye ait değildir: böylece duvar teneffüs etmez. Bu tabiatla olan sebepler ölçsüz sözlere benzerler; başka deyimle, orta terim çok fazla uzaktan alınır: Sözelimi, Anakharsis'in: İskitler'de bağ olmadığından ötürü fülüt çalanlar yoktur, sözü gibi.

O halde aynı bir ilimde ve orta terimlerin durumuna göre, işte olgunun kıyası ile niçin'in kıyası arasındaki farklar bunlardır. Fakat olgu ile niçin'in farklı oldukları bir başka tarz daha vardır ve bu da onlardan her birinin bir başka ilim tarafından mülâhaza edildiği zamanda olur. Aralarında, biri öbürüne tâbi olacak şekilde bir münasebet bulunan meseleler böyledir. Sözelimi, geometriye göre optik, stereometri için mekanik, aritmetik için armonik meselelerinin ve astronomi için gözlem verilerinin durumu budur. (Bu ilimlerden bazıları hemen hemen sinonimdir: Sözelimi, matematik astronomi ile nautik astronomi, matematik armonik ile akustik armonik gibi). Burada, gerçekte, olgunun bilgisi amprik gözlemcilere; niçin'in bilgisi, matematikçilere tâbidir. Çünkü bu sonuncuların elinde sebeplerle ispatlar vardır ve çok defa basit olguyu bilmezler; bunun gibi, bütüncülün göz önünde tutulmasına bağlanılarak, çok defa gözlem yokluğundan hususi hallerinin bazıları bilinmez. İşte öz yönünden farklı bir şey iken şekillerden başka bir şeyle uğraşmıyan bütün ilimler böyledir. Gerçekte, matematik, yalnız şekillerle uğraşır: Bir dayanağa taallûk etmez, çünkü geometrik hassalar herhangi bir dayanağın hassaları olsalar bile, hiçbir suretle

onları dayanağa ait olmaları yönünden ispat etmez. Optik geometriye nispetle ne ise bir başka ilim de optiğe nisbetle odur, sözelimi, gök kuşağı teorisi gibi. Olgunun bilgisi fizikçiye çıkar, niçin'in bilgisi ise mutlak bir tarzda, olduğu gibi alınan veya matematikçi olması yönünden optikçiye tâbidir.— Nihayet, aralarında birbirlerine tâbi bulunmıyan birçok ilimler de aynı durumdadır. Geometriye göre tıbbın durumu budur, çünkü değirmi yaraların öbürlerinden daha yavaş iyi olduklarını bilmek hekime; niçini bilmek ise geometriye taallûk eder.

14

< BİRİNCİ ŞEKLİN ÜSTÜNLÜĞÜ. >

Bütün şekillerin en ilmisi birincisidir. Gerçekte, aritmetik, geometri ve optik gibi matematik ilimlerin ispatlarında ve hemen hemen denebilir ki niçinin araştırılmasına koyulan bütün ilimlerin ispatlarında vasıtalık eder: Çünkü mutlak bir tarzda değilse de hiç olmazsa birçok zamanlarda, ve pek çok hallerde, niçinin kıyası bu şekille olur. Bundan, yine bu sebepten birinci şeklin en ilmî olduğu sonucu çıkar. Çünkü ilmin en öz vasfı, niçini göz önünde tutmaktan ibarettir. Başka delil: özün bilgisinin peşine bu biricik

şekilden başkası ile düşülmez. İkinci şekilde, gerçekte, olumlu kıyas elde olunmaz, halbuki özün bilgisi tasdikten çıkar. Üçüncüde, gerçi olumlu kıyas vardır, ama bütüncül değildir, halbuki öz bütüncüllere aittir, çünkü insanın iki ' ayaklı hayvan olması yalnız herhangi bir mânada değildir. Son sebep: birinci şeklin öbürlerine hiçbir suretle ihtiyacı yoktur. Halbuki öbür şekillerin aralıklarının doldurulması ve doğrudan doğruya öncüllere varılınca kadar gelişmesi onunla olur. O halde ilme en has olan şeklin birinci şekil olduğu açıktır.

15

< DOĞRUDAN DOĞRUYA OLUMSUZ ÖNERMELER. >

A doğrudan doğruya B hakkında nasıl tasdik ediliyordu ise aynı tarzda inkâr da edilebilir. Terimler arasında hiçbir orta terim olmadığı zaman yüklemenin veya yüklememenin doğrudan doğruya yapıldığını söylüyorum, çünkü bu halde, yüklemenin veya yüklememenin yapılması artık başka bir şeye göre olmaz. Bunun sonucunu olarak, ya A, ya B veya hattâ birlikte alınan A ile B bir bütün içinde bulunursa, A'nın B'ye yüklenmemesinin doğrudan doğruya olması mümkün değildir. Gerçekte, A'nın bir bütün içinde, G içinde bulunduğunu

kabul edelim. O zaman B bütün içinde, G içinde değilse (çünkü A nın, B yi ihtiva etmeyen bir bütün içinde olması mümkündür) A nın B ye ait olmadığı sonucunu veren bir kıyas mevcut olacaktır: gerçekte, G her A ya ait ise ve hiçbir B ye ait değilse, A hiçbir B ye ait değildir. Yine bunun gibi, B, D adı verilebilen bir bütün içinde bulunursa; gerçekte, D her B ye ait ise, A da hiçbir D ye ait değilse, bundan kıyas yoluyla A nın hiçbir B ye ait olmayacağı sonucu çıkar. İki terimin her ikisi de bir bütün içinde bulunursa ispat yine aynı tarzda yapılacaktır. Zaten, B nin, A yı içine alan bir bütün içinde bulunmamasının ve bunun aksine olarak, A nın, B yi içine alan bir bütün içinde bulunmamasının, bu birbirleriyle karışmayan yükleme serilerinden açıkça çıkar. Gerçekte, AGD serisinin terimlerinden hiçbirisi BEZ serisinin terimlerinden hiçbirisine yüklenmezse ve A, kendisiyle aynı seriden bir terim olan F bütünü içinde bulunursa, B nin F içinde bulunmayacağı açıktır, yoksa seriler birbirleriyle karışacaklardır. B bir bütün içinde bulunursa bu yine böyledir.

Buna karşılık, iki terimden hiçbirisi bir bütün içinde değilse, A da B ye ait değilse, bu yüklememe gerekli olarak doğrudan doğruya olacaktır. Onların arasında bir orta terim varsa, birinden biri gerekli

olarak bir bütün içinde bulunacaktır, çünkü kıyas ister birinci şekil içinde, ister ikinci şekil içinde kurulacaktır. Birinci şekil içinde olursa B bir bütün içinde olacaktır (çünkü B ye ait olan öncül olumlu olmak zorundadır); ikinci içinde olursa terimlerden herhangi biri, fark gözetmeksizin, bir bütün içinde olacaktır, çünkü olumsuz öncülün birine veya öbürüne taallûk ettiği bir kıyas elde olunacaktır; fakat iki öncülün her ikisi de olumsuz ise kıyas olmayacaktır.

Böylece, bir terimin bir başka terim hakkında doğrudan doğruya inkâr edilebilmesinin mümkün olduğu görülüyor. Bunun ne zaman ve nasıl mümkün olduğunu şimdi söyledik.

16

<DOĞRUDAN DOĞRUYA ÖNCÜLLERDEN
İLERİ GELEN YANILMA VE BİLGİSİZLİK.>

Bilmenin bir inkârı olarak değil, zihnin bir hali olarak anlaşılan bilgisizlik bir kıyas tarafından meydana getirilen bir yanılmadır.

O ilkin doğrudan doğruya yüklemeler ve yüklememelerde vâki olur. Ve o zaman iki türlü görünüşü vardır. Gerçekte, o ya bir yüklemeye veya yüklememeye doğru-

dan doğruya inanıldığı zaman, veya bu inancın elde olunması bir kıyasla elde edildiği zaman meydana gelir. Fakat doğrudan doğruya bir kıyastan doğmuş bir yanılma yalındır, halbuki kıyasla elde edilen yanılma birçok şekillere bürünür. — Böylece, A'nın doğrudan doğruya hiçbir B'ye ait olmadığını kabul edelim; o zaman A'nın orta terim olarak G'yi almasıyla B'ye ait olduğu sonucu çıkarılırsa bu kıyas yoluyla meydana gelen bir yanılma olacaktır. Bir yandan iki öncülün yanlış olmaları vâki olabilir, bir yandan da yalnız onlardan birinin yanlış olması vâki olabilir. Gerçekte, zıddı önermelerin her birinde kabul olunduğu halde ne A hiçbir B'ye, ne G hiçbir B'ye yüklenmemişse öncüllerin her ikisi de yanlış olacaktır (G'nin A ile ve B ile münasebetinin ne G, A'ya tâbi, ne de B'ye bütüncül olarak yüklenmemiş olacak şekilde olması vâki olabilir. Çünkü bir yandan, B bir bütün içinde olamaz, mademki A'nın B'ye doğrudan doğruya ait olmadığı söylenmiştir; bir yandan da A gerekli olarak bütün nesnelerin bütüncül bir yüklemi değildir. Bundan her iki öncülün de yanlış olabildikleri sonucu çıkar). Fakat her ne kadar bu, fark gözetmeksizin, herhangi biri değil de ancak AG öncülü olsa da, öncüllerden birinin doğru olduğu da olabilir; gerçekte, GB

öncülü, B hiçbir cinsin içinde bulunmadığından ötürü daima yanlış olacaktır, halbuki AG öncülü doğru olabilir: sözgelimi, A doğrudan doğruya G ye ve B ye ait ise böyledir; gerçekte, aynı terim doğrudan doğruya birçoklarına yüklendiği zaman, bu terimlerden hiçbirisi öbürüne ait olmayacaktır. Fazla olarak yüklemenin doğrudan doğruya olmamasının bile pek ehemmiyeti yoktur.

Yükleme yanılması, demek, bu sebeplerden dolayı ve ancak bu tarzda meydana geliyor (çünkü birinciden başka hiçbir şekilde bütüncül yüklemeli kıyas yoktur, dedik). Yüklememe yanılmasına gelince, o hem birinci içinde, hem de ikinci içinde olur. İlkin, birinci şekilde kaç şekle büründüğünü ve öncüllerin her bir halde ne durumda bulunduklarını söyleyelim.

Yanılma, her ikisi de yanlış olan iki öncülle meydana gelebilir. Sözgelimi, A'nın doğrudan doğruya hem G ye, hem de B ye ait olduğu farz olunursa durum budur; gerçekte A hiçbir G ye ait değil diye ve G her B ye ait olarak alınırsa her iki öncül de yanlış olacaktır.— Öncüllerden biri yanlış olduğu zaman yanılma yine mümkündür, hem bu öncül fark gözetmeksizin herhangi bir öncüldür. Gerçekte, AG öncülünün doğru, GB öncülünün ise yanlış olması da vâkıdır. AG öncülü doğrudur,

çünkü A her şeye ait değildir; GB öncülü ise yanlıştır, çünkü kendisine A'nın hiçbir zaman ait olmadığı G için B'ye ait olmak imkânsızdır: çünkü <GB öncülü doğru olsa> AG öncülü artık doğru olmayacak; aynı zamanda öncüllerin her ikisi de doğru olsa sonuç da doğru olacak. Veya GB öncülü doğru, öbürü yanlış olabilir: sözgelimi, B hem G içinde, hem de A içinde bulunursa bu son iki terimden birinin öbürüne bağlı olması gereklidir, öyle ki A, hiçbir G'ye ait olmayarak alınırsa böyle bir öncül yanlış olacaktır. O halde: öncüllerden biri yanlış, veya her ikisi yanlış olursa, kıyas yanlış olacaktır.

İkinci şekilde iki öncülün ikisi de topyekûn yanlış olamaz. Gerçekte, A her B'ye ait olduğu zaman, bir uç hakkında bütüncül olarak tasdik, öbürü hakkında bütüncül olarak inkâr edilebilen hiçbir orta terim alınamıyacaktır. Halbuki bir kıyasın var olması isteniliyorsa, öncülleri orta terim bir uç hakkında tasdik, öbürü hakkında inkâr edilecek tarzda öncülleri almalıdır. Böyle alındığı zaman da, öncüller topyekûn yanlış olurlarsa tersine olarak zıtlarının da topyekûn doğru olacağı apaçıktır. Fakat burada da bir imkânsızlık vardır.—Buna karşılık, hiçbir şey öncüllerden her birini kısmen yanlış olmaktan alıkoymaz. G, gerçekten, bazı A'ya ve bazı B'ye ait olsun: G her

A ya ait olarak ve hiçbir B ye ait olmıyarak alınır sa her iki öncül yanlış olacaklardır, ama topyekûn değil, ancak kısmen yanlış olacaklardır. Olumsuz öncülün durumu tersine çevrilirse bu yine böyle olacaktır.— Öncüllerden herhangi birinin topyekûn yanlış olması da yine mümkündür. Böylece, gerçekte, her A ya ait olan şeyin her B ye de ait olacağını kabul edelim: o zaman G, A nın bütününe ait olarak ve hiçbir B ye ait olmıyarak alınır sa GA öncülü doğru, ama GB öncülü yanlış olacaktır. Bundan başka, gerçekte, hiçbir B ye ait olmıyan şey her A ya da ait olmıyacaktır, çünkü her A ya ait olursa her B ye de ait olacaktır; halbuki biz onun ona ait olmadığını farz ettik. Şu halde G, A nın bütününe ait olarak ve hiçbir B ye ait olmıyarak alınır sa GB öncülü doğrudur, ama öbürü yanlıştır. Olumsuz öncül yer değiştirmiş ise, bu yine böyledir. Çünkü gerçekte, hiçbir A ya ait olmıyan şey hiçbir B ye de ait olmıyacaktır. G, A nın bütününe ait olmıyarak, fakat B nin bütününe ait olarak alınır sa, AG öncülü doğru öbürü yanlış olacaktır. Bunun aksine olarak, her B ye ait olanın hiçbir A ya ait olmadığını kabul etmek yanlıştır. Çünkü gerekli olarak her B ye ait olan şey bazı A ya da aittir; şu halde G her B ye ait olarak ve hiçbir A ya ait olmıyarak alı-

nırsa GB öncülü doğru, GA öncülü yanlış olacaktır.

O halde öncüllerden her ikisi yanlış olsa, yalnız biri de yanlış olsa doğrudan doğruya önermeler halinde yanlış kıyas olacaktır.

17

< VASITALI ÖNCÜLLERDEN İLERİ GELEN BİLGİSİZLİK VE YANILMA >

Doğrudan doğruya olmiyan yüklemelerde veya yüklememelerde, kıyas has bir orta terimle yanlış sonuç olarak çıkardığı zaman iki öncülün ikisinin de yanlış olmaları mümkün değildir; ancak büyük uca taallûk eden öncül yanlış olabilir (has orta terimden, vasıtasıyla, yanlışinkine çelişik olan doğru kıyasın elde olunduğu orta terimi anlarım). Gerçekte, A nın G orta terimi ile B ye ait olduğunu kabul edelim, GB öncülünü bir kıyas elde etmek için olumlu olarak almak gerekli olduğuna göre, bu öncülün her zaman doğru olması gerektiği apaçıktır, çünkü aksedilmiş değildir. Fakat AG öncülü yanlıştır, çünkü onun aksiyledir ki kıyas zıt olur.— Orta terim başka bir yükleme sınıfından alınmışsa bu yine tıpkı böyledir. Sözelimi, D nin sade bütünü içinde olduğu gibi A

içinde bulunduğunu değil, aynı zamanda bütün B hakkında da tasdik edilmiş olduğunu farzedelim. O zaman bir yandan DB öncülünü muhafaza etmek bir yandan da öbürünü aksetmek gereklidir. Öyle ki birinci her zaman doğru, ikinci daima yanlıştır. Bu cinsten bir yanılma has orta terimden meydana gelenle aşağı yukarı aynıdır.— Şimdi kıyasın has orta terimle elde edilmediğini farz edelim. Orta terim A ya tâbi bulunduğu, ama hiçbir B ye ait olmadığı zaman gerekli olarak, iki öncülün yanlış olması gerekir. Gerçekte, öncüller, bir kıyasın var olması isteniliyorsa, hakikatte vâki olana zıt olarak alınmalıdırlar; halbuki, onlar bu tarzda alınırlarsa her ikisi de yanlış olur. Sözelimi, gerçekte, A, D nin bütününe ait olursa ve D de hiçbir B ye ait olmazsa bu öncüllerin aksi ile öncüllerinin her ikisi de yanlış olacak olan bir kıyas elde olunacaktır, buna karşılık, orta terim, sözelimi D, A ya tâbi bulunmadığı zamanda AD öncülü doğru, DB öncülü de yanlış olacaktır: AD öncülü doğrudur, çünkü D, A içinde değildir; DB öncülü ise yanlıştır, çünkü doğru olsaydı, sonuç da doğru olacaktı; halbuki o, hipotez olarak, yanlıştır.

Yanılma ikinci şekil ile geldiği zaman, iki öncülün ikisinin de topyekûn yanlış olması mümkün değildir (çünkü B, A ya

tâbi olduğu zaman bizim daha yukarda gösterdiğimiz gibi, hiçbir terim bir ucun bütünü hakkında tasdik ve öbürünün bütünü hakkında inkâr edilemez) ama öncül-lerden biri yanlış olabilir, bu da fark gözetmeksizin herhangi bir öncül olabilir. Gerçekte, G, hem A ya, hem de B ye ait olduğu zaman, G, A ya ait olarak, fakat B ye ait olmıyarak alınırsa AG öncülü doğru, öbürü yanlış olacaktır. Bunun aksine olarak, G, B ye ait olarak, fakat hiçbir A ya ait olmıyarak alınırsa, GB öncülü doğru, öbürü yanlış olacaktır.

Yanılmanın kıyası olumsuz olduğu zaman, biz böylece ne zaman ve ne çeşit öncüller yardımıyla yanılma olacağını ortaya koyduk. Fakat kıyas olumlu olduğu zaman, sonuç has bir orta terimle elde edilmişse iki öncülün yanlış olmaları imkânsızdır. Çünkü bizim yukarda dediğimiz gibi, kıyasın olması isteniliyorsa, gerekli olarak GB öncülünü muhafaza etmek gerekir. Bunun sonucu olarak, GA öncülü her zaman yanlış olacaktır, çünkü aksedilen odur. Bizim olumsuz yanılma hali için ortaya koyduğumuz üzere, orta terim bir başka seriden alınsa çözüm yine aynı olur, gerçekte, DB öncülünü gerekli olarak muhafaza etmek ve A D öncülünü aksetmek gerekir, yanılma ise o zaman yukardakinin aynıdır. Olumlu kıyas bir has orta terimle

başlamazsa o zaman, D, A ya tâbi ise, bu öncül doğru, öbürü yanlış olacaktır, çünkü A birbirine tâbi olmıyan birçok terimlerin yüklemi olabilir. Fakat D, A ya tâbi değilse bu öncül de elbette her zaman yanlış olacaktır (çünkü olumlu olarak alınmıştır), halbuki DB öncülü ya doğru veya yanlış olabilir. Gerçekte, hiçbir şey A yı hiçbir D ye ait olmamaktan ve D yi her B ye ait olmaktan alıkoymaz: Sözgelimi, *hayvan* hiçbir *ilim*'e ait değildir, halbuki *ilim* her *musiki*'ye aittir. Hiçbir şey A yı hiçbir D ye ve D yi de hiçbir B ye ait olmamaktan alıkoymaz. O halde açıktır ki orta terim A ya tâbi olmadığı takdirde sade iki öncülün ikisi de yanlış olabilmekle kalmaz, aynı zamanda, hangisi olursa olsun, onlardan yalnız biri de yanlış olabilir.

Böylece ispat olunabilen önermelerde olduğu kadar doğrudan doğruya önermeler halinde de, ne tarzda, ne çeşit öncüllerle, kıyastan ileri gelen yanılmaların meydana gelebildiği görülüyor.

18

< İLMÎN İNKÂRİ GİBİ ALINAN BİLGİSİZLİK. >

Bir duyunun yok olmasıyla gerekli olarak bir ilmin yok olacağı ve onu elde etmenin imkânsız olduğu da açıktır. Ger-

çekte, biz ancak tümevarım veya ispat yolu ile öğreniriz. İspat ise bütüncül ilkelere den itibaren, tümevarım da bölümcül hallerden itibaren yapılır. Ama bütüncüllerin bilgisini tümevarımdan başka yolla elde etmek imkânsızdır, çünkü soyutlama sonuçları adı verilen şeyler bile, her cinse, her birinin öz tabiatı gereğince, gerçekte ayrı olmasalar bile ayrı olarak mütalâa olunabilen bazı hassaların ait olduğu şeyde, ancak tümevarım yolu ile elde edilebilirler. Fakat tümevarmak, duyumu olmayan kimse için imkânsızdır; çünkü duyum hususi hallerde uyar, bunlar için de ilim olmaz, çünkü ilim tümevarım olmadan ne bütüncüllerden çıkarılabilir, ne de duyum olmadan tümevarımla elde olunabilir.

19

< İSPATIN İLKELERİ SONLU SAYIDA
MIDIR, YOKSA SONSUZ SAYIDA MI?>

Her kıyas üç terimle yapılır: Bir kıyas nevi, A, B ye, B de G ye ait olduğundan ötürü A nın G ye ait olduğunu ispat etmeğe muktedirdir; öbür nevi olumsuz kıyastır, bunun öncüllerinden biri bir terimin öbür terime ait olduğunu; İkincisi, bunun aksine olarak, bir terimin bir başka terime ait olmadığını ifade eder. Bunun

sonucu olarak, bunların (öncüllerin) ilkel ve kıyasın hipotezleri adı verilen şeyler olduğu açıktır. Çünkü onları bu tarzda almakla, sözgelimi, A'nın B vasıtasıyla G'ye ait olduğunu ve A'nın bir başka orta terini vasıtasıyla B'ye ait olduğunu da; bunun gibi B'nin de G'ye ait olduğunu ispat etmeğe gerekli olarak erişilir. Sanıya göre ve diyalektik bir tarzda düşünmekle yetimsiyen kimse için göz önünde tutulacak biricik noktanın kıyasın mümkün olduğu kadar en fazla olası öncüllerden itibaren başlayıp başlamadığını bilmekten ibaret olduğu açıktır: Bundan çıkan netice, A ile B arasında bir orta terim gerçekten mevcut olmayıp da yalnız mevcut gibi görünürse istidlal yapmak için onun üzerine dayanılarak, diyalektik bir tarzda istidlal yapıldığıdır. Buna karşılık, hakikata erişmek için bize kılavuzluk etmesi gereken gerçek yüklemelerdir. Durum şudur: Mademki bir konu hakkında ilinti yolundan başka türlü, tasdik edilen birtakım yüklemeler vardır (sözgelimi, *bu ak nesne insandır* dediğimiz zaman, ben buna *ilinti yolu ile yükleme* derim; böyle demekle *insan aktır* demek aynı mânâyı taşımaz: insanın ak olması, insandan başka bir şey olduğundan değildir. Halbuki ak için, insanın ak olduğu olabildiği içindir). Şu halde öz yönünden başkalarına yüklenecek tabiatta

bazı terimler vardır.— Öyle ise G nin, kendi hiçbir başka terime ait olmayacak, fakat ikisi arasında hiçbir başka ara terim olmadan, B nin yakın konusu olacak şekilde bir terim olduğunu kabul edelim; E nin de aynı tarzda Z ye ve Z nin de B ye ait olduğunu farz edelim: bu seri gerekli olarak durmak zorunda mıdır, yoksa sonsuza kadar gidebilir mi? Bunun gibi, hiçbir şeyin kendi kendine A hakkında tasdik edilmediğini, fakat A nın doğrudan doğruya daha yakın hiçbir ara terime ait olmaksızın F ye, F nin H ya, H nin de B ye ait olduğunu farz edelim: bu seri de gerekli olarak durmak zorunda mıdır, yoksa sonsuza kadar gidebilir mi? Bu ikinci soru, aşağıdaki ölçüde, birinciden farklıdır: birincisi bizzat kendisi hiçbir başka şeye ait olmıyandan, fakat bir başka şeyin kendine ait olduğu şeyden hareket ederek sonsuza doğru çıkaran gitmenin mümkün olup olmadığını solmaktan ibarettir; öbürü, bir başkasına yüklenmiş olanla, fakat kendisine hiçbir başkasının yüklenmemiş olduğu şeyle başlayarak sonsuza doğru inerek gidilebilip gidilemeyeceğini incelemekten ibarettir. Nihayet, belli uçlar arasına sonsuz sayıda orta terimler sokulabilip sokulamıyacağını da sormak gerekir. İşte demek istediğim budur. A nın G ye ait olduğunu, B nin onlar arasında bir orta

terim olduğunu, fakat B ile A arasında başka başka orta terimlerin bulunduğunu, bunlar arasında da daha başkalarının bulunduğunu farz edelim: bu orta terimler serisinin sonsuz olması da mümkün olacak mı, yoksa imkânsız mı olacak? Bu, ispatların sonsuza doğru gidip gitmediklerini, başka deyimle, her şeyin ispatının olup olmadığını, veya uçların birbirini sınırlandırıp sınırlamadıklarını kendi kendine sormak demektir.

Aynı soruların hem olumsuz kıyaslar, hem de olumsuz öncüller için konulduğunu ilâve ediyorum. Sözelimi, A hiçbir B ye ait değilse, bu ya doğrudan doğruya olacaktır, veya A nın kendisine ait olmadığı B den önce bir ara terim bulunacaktır (buna her B ye ait olan H adını verelim) ve burada H dan önce bir başka terim daha, sözelimi, her H ya ait olan F bulunabilir. Gerçekte bunun sebebi şudur ki, yine bu hallerde, ya A nın kendilerine ait olmadığı önceki terimler serisi sonsuzdur, veya bir yerde durur.

Buna karşılık birbirini karşılayabilen terimler için bu aynı sorular sorulmazlar, çünkü konu ile yüklem aksolunabilir olduğu zaman ne birinci, ne de sonuncu konu vardır; karşılıklı olan bütün terimler birbirlerine karşı, bu hususta, aynı münâ-

sebettedirler, ister konunun yüklemelerini sonsuz diyelim, ister sözü edilen yüklem-ler kadar konuların da sonsuz olduklarını söyleyelim. Terimlerin, yükleme biri için ilinti yolu ile, öbürü için has mânasında yapılarak, ayrı ayrı tarzlarda birbirlerini karşılayabilmeleri hariç, bu hep böyledir.

20

< ORTA TERİMLERİN SAYISI SONSUZ DEĞİLDİR. >

Çıkan yüklem serisi ile inen yük-lem serisi sınırlı ise, iki terim arasında sonsuz sayıda orta terim bulunmasının im-kânsız olduğu apaçıktır (*çıkan seri*'den en yüksek umumiliğe doğru yöneleni, *inen seri*'den de hususiye yöneleni kastediyorum). Gerçekte, A, Z ye yüklendiği zaman, B ile gösterilen ara terimler sayısız iseler A dan hareket etmekle, inen seriyi takip ederek yüklemeleri birbirlerine sonsuzca eklemenin mümkün olacağı apaçıktır (çünkü Z ye varmadan, sonsuz sayıda ara terimler elde olunacaktır); bunun gibi Z den itibaren de çıkan seriyi takip ederek A ya varmadan önce sonsuz sayıda ara terimlerden geçmek zorunda kalınacaktır. Öyle ki, bu imkânsızsa, A ile Z arasında sonsuz sayıda orta terim bulunması da imkânsız olacaktır. AB ... Z seri-

sinden, öbürlerinin kavranmaları imkân-sızken, bazı terimlerin bir ara terim bulunmayacak şekilde aralarında bitişik olduklarını iddia etmek de hiçbir şeye yaramaz. Gerçekte, B ler arasından aldığım terim ne olursa olsun, A veya Z istikame-tinde ara terimlerin sayısı sonsuz veya sonlu olmak zorundadır. Sonsuz serilerin hareket noktası, ister doğrudan doğruya alınsın, ister doğrudan doğruya alınmasın, hiçbir ehemmiyeti haiz değildir, çünkü bu noktadan sonra gelen terimler her halde sayıca sonsuzdurlar.

21

< OLUMSUZ İSPATLARDA, ORTA TE- RİMLER SONSUZ SAYIDA DEĞİLLERDİR >

Olumlu ispatlarda terimler serisi her iki yönde sınırlı ise, olumsuz ispatlarda da sınırlı olduğu da açıktır. Gerçekte, ne son terimden itibaren çıkarak (*son terim* diye kendisi hiçbir başka şeye ait olmıyan, fakat sözgelimi, Z gibi, kendisine bir başka terimin ait olduğu terime derim), ne de ilk terimden itibaren sonuncuya doğru (ve *ilk terim* diye bir başkası hakkında denilen fakat kendisi hakkında hiçbir başkası denilmiyen terime derim) sonsuza gitme-nin mümkün olmadığını kabul edelim: bu

böyle ise, olumsuzluk halinde de sınırlanma olacaktır. Gerçekte, olumsuz bir sonuç üç tarzda ispat olunur. İlkin şöyle denebilir: B, G nin ait olduğu her şeye aittir ve A, B nin ait olduğu şeyden hiçbir şeye ait değildir. BG önermesi için, ve bu, iki aradan biri için her zamanki durumdur, birtakım doğrudan doğruya önermelere gerekli olarak varmak gerekir, çünkü bu ara, olumludur. Öbür öncüle gelince: büyük terim bir başka terim hakkında, sözgelimi, B den önceki D hakkında inkâr edilmişse, D nin her B ye ait olması gerekecektir. Büyük terim, D den önceki bir başka terim hakkında da inkâr edilmişse bu terim her D ye ait olmak zorunda olacaktır. Bundan inen seriye doğru gidiş sınırlı olduğundan, çıkan serinin de sınırlı olması sonucu çıkacak ve kendi hakkında A nın inkâr edildiği bir ilk konu bulunacaktır. — Şöyle de düşünülebilir: B her A ya ait ise ve hiçbir G ye ait değilse A hiçbir G ye ait değildir. Bu önermeyi de ispat etmek gerekirse bunun hem yukarda olduğu gibi birinci şekil ile, hem şimdi gördüğümüz şekil ile, hem de üçüncü şekil ile ispat olunacağı apaçıktır. Biz de min birinciden bahsettik. Şimdi de İkinciye açıklıyacağız. İspat, sözgelimi, D nin her B ye ait olduğunu ve hiçbir G ye ait olmadığını koyarak yapılabilir, çünkü bir

yüklemnin B ye ait olması gereklidir. Bundan sonra, D nin G ye ait olmadığı ispat edilmek istenildiğine göre, kendi de G hakkında inkâr edilen bir başka terim D ye aittir. Daha yüksek bir terime olumlu bir yükleme her zaman sınırlı olduğundan olumsuz yükleme de sınırlı olacaktır.— Üçüncü şekil, dediğimiz gibi, şöyle olur: A her B ye aitse ve G bazı B ye ait değilse, G, A nın kendisine ait olduğu her şeye ait değildir. Burada da bu öncül, ister daha yukarda gösterilen şekillerle, ister bu aynı şekil ile ispat edilmiş olacaktır. İlk iki şekilde, seri sınırlıdır; sonuncu da B nin, bölümcül olarak alındığında kendi hakkını da G nin inkâr edildiği terim olan E ye ait olduğu yeniden konulacaktır; işte bu önermede de aynı tarzda ispat olunacaktır. Fakat inen serinin de sınırlı olduğu farz olduğundan, G nin olumsuz yüklemesi için de bir sınır olacağı açıktır.

Gine görülür ki, hattâ ispat bir tek yöntemle değil, bütün yöntemlerle, kâh birinci şekli, kâh ikinci veya üçüncü şekli alarak yapılsa bile, bu halde de seri sınırlı olacaktır; çünkü yöntemler sayıca sonludur ve sonlu bir sayı ile çarpılan sonlu nesneler de gerekli olarak sonlu bir çarpımdır.

Böylece, tasdik için bir sınır varsa, inkâr için de bir sınırın olacağı açıktır.

Tasdik hali için bunun böyle olduğu, bu aşagıda gelen diyalektik mülâhazalarla gösterilebilir.

22

<OLUMLU İSPATLARDA TERİMLERİN
SAYISI SONLUDUR >

Özlük yüklemeler halinde, bu yüklemelerin sayıca sınırlı oldukları apaçıktır. Gerçekte, tarif mümkünse, başka deyimle mahiyet bilinebilir ise, ve bir yandan da sonsuz bir seri dolaşamazsa gerekli olarak özlük yüklemelerin sonlu olmaları gerekir. — Fakat umumi olarak yüklemeler hakkında diyeceğimiz işte şudur. Doğru olarak, *ak yürüyor* ve *bu büyük nesne tahtadandır* veya *tahta büyüktür* ve *insan yürüyor*'u beyan etmek mümkündür. Ama birinci beyanla ikinci arasında bir fark vardır. *Ak odundandır* dediğim vakit o zaman ak olan şeyin ilinti olarak tahtadan olmasının vaki olduğunu anlarım, fakat akın, tahtanın dayanağı olduğunu değil: çünkü nesnenin tahtadan olması akın veya bir ak nevinin özü olduğundan değildir, öyle ki ak ancak ilinti yönünden tahtadır Bunun aksine olarak, *tahta aktır* dediğim zaman, kendisinin ilinti olarak tahta olduğu vaki olan başka bir şey ak değildir

(tıpkı *musikici aktır* dediğim gibi: O zaman, kendisinin ilinti olarak musikici olduğu vaki olan insanın ak olduğunu söylemek istiyorum), ama aksine olarak, tahtanın veya bir tahta nevinin özünden başka birşey olmayıp, tahta kendi özü içinde ak olan dayanaktır.

O halde bir kaide koymak zorunda isek son beyana *yükleme* adını verelim; birinciye gelince ya bunun hiçbir suretle yükleme olmadığını veya hiç olmazsa has mânada bunun bir yükleme olmadığını, ama sadece ilinti yönünden bir yükleme olduğunu söyliyelim. O halde yüklem *ak* gibi, konunun da *tahta* gibi olmasını kabul edelim.

O zaman yüklem *ilinti* olarak değil, daima has mânada konuya yüklendiğini ortaya koyalım, çünkü bu cinsten bir yükleme iledir ki, ispatlar ispat ederler. Bundan bir tek yüklem bir tek konuya yüklendiği zaman, yüklemenin ister öze, ister niteliğe, niceliğe, göreliliğe, etkiye, ediliğe, nereliğe veya zamana taallûk ettiği sonucu çıkar.

Bundan başka, öz (οὐσία)ü ifade eden yüklem, kendine yüklendikleri konunun yüklem *kendinden* veya *nevilerinin* birinden başka bir şey olmadığını ifade ederler. Bunun aksine olarak, *özü* ifade etmeyen, fakat kendisi ne bu yükle-

min kendisi, ne de bu yüklem bir nevi bile olmıyan ayrı bir konu hakkında tasdik edilen yüklem bir takım ilintilerdir: Sözelimi ak, insanın bir ilintisidir, çünkü insan ne akın özü, ne de herhangi bir akın özüdür. Halbuki onun hayvan olduğu söylenebilir, çünkü insan öz yönünden bir hayvan nevidir. Özü ifade eden yüklem her hangi bir konuya yükletilmiş olması gerekir ve aktan başka bir şey olmaksızın da ak olan hiçbir ak yoktur. Bunun için, fikir (εἶδη) leri reddetmek uygun olur: Bunlar boş teranelerden başka bir şey değildir ve gerçekten var olduklarını farz etsek bile bunların şimdiki bu tartışma ile hiçbir ilgileri yoktur, çünkü ispatlar, bizim tarif ettiğimiz gibi, yüklemelere taallük ederler.

Üstelik, bir şey, bir başkasının ve o da birincinin bir niteliği olamaz. Başka deyimle, bizim gösterdiğimiz tarzda karşılıklı şekilde birbiri hakkında tasdik edilmeleri imkânsız olduğundan, bir şey kendi niteliğinin niteliği olamaz. Bunlar yanlışsız birbiri hakkında tasdik edilebilirler, ama gerçek mânada birbiri hakkında tasdik edilemezler. Ya gerçekte özü yönünden karşılıklı bir yükleme, sözelimi, yüklem hakkında tasdik edildiğinden cins veya ayırım bahis konusu olacaktır. Halbuki bu yüklemelerin ne inen seride, ne çıkan se-

ride: sözgelimi, ne *insan iki ayaklıdır, iki ayaklı hayvan, yayvan* başka şey..., serisinde, ne de *hayvan'ı insan'a, insan'ı Kallias'a, Kallias'ı* özünün bir unsuru olarak başka bir konuya yükliyen seride sonsuz olmadıkları gösterildi. Bunun sebebi, gerçekte, bu tabiatla olan her öz tarif edilebilir ve bir sonsuz serinin, düşünce ile katedilmediğidir. Bundan çıkan sonuç, ne çıkan serinin, ne de inen serinin sonsuz olmadığıdır, çünkü yüklemeleri sonsuz sayıda olacak olan bir öz tarif olunamaz. Bunun neticesi olarak, cins olarak birbiri hakkında karşılıklı bir şekilde tasdik edilmeyecekler, çünkü bu cinsi kendi öz nevilerinden biriyle özleştirmek olacaktır. — Niteliğin kendi de bir nitelik hakkında karşılıklı bir şekilde (ve öbür kategoriyalar için de bu aynıdır) ilinti olmaktan başka türlü tasdik edilemez, çünkü bütün bu yüklemeler bir takım ilintilerden başka bir şey değildir ve birtakım özlere yüklenmişlerdir. — Bir başka yandan da, sonsuz çıkan bir seride var olmayacaktır, çünkü her bir şey hakkında tasdik edilen şey kanunun filân nitelikte veya falan nitelikte olduğunu veya bu cinsten birtakım kategoryalardan birine girdiğini ifade eder veya o zaman özün unsurlarını ifade eder: O halde, bu son yüklemeler ise sayıca sınırlıdır ve kategoriyaların cinsleri de ya nitelik, ya nicelik,

ya görelilik, ya etki, ya edilgi, ya nerelik, ya zaman olduklarından ötürü sınırlı sayıdadırlar.

İlkin, bir tek yüklem bir tek konu; hakkında tasdik edildiğini ve bundan başka, özü ifade etmiyen yüklemelerin birbirlerine yüklenemeyeceklerini ortaya koyalım. Bunların hepsi gerçekte birtakım ilintilerdir ve her ne kadar bazıları kendi kendine ve öbürleri ayrı bir tipten yüklemeler olsalar da, bununla beraber bütün bu yüklemelerin de herhangi bir dayanak hakkında tasdik edildiklerini ve bir ilintinin hiçbir zaman bir dayanak olmadığını söylüyoruz: Gerçekte, bu gibilerinin arasına, kendinden başka bir şey olmayıp, onun denildiği denilen bir nesneyi hiçbir suretle koymuyoruz; fakat kendinden başka bir konu hakkında tasdik edildiğini ve bu yüklemelerin ayrı konularla ayrı olabileceklerini söylüyoruz. Bunun sonucu olarak, ne yüklemelerin çıkan serisi, ne de inen serisi, bir tek yüklem, bir tek konu hakkında tasdik edildiği zaman sonsuz denilemeyecektir. Gerçekte, haklarında ilintilerin tasdik edildiği konular her bir ferdi özün teşkil edici unsurları kadar çoktur, bu unsurlar ise sonsuz sayıda değildir. Çıkan seriye gelince bu, teşkil edici unsurlar kadar ilintileri de ihtiva eder ki ne onlar, ne de ötekiler sonsuz.

değillerdir. Hakkında herhangi bir ilk yük-
lemin tasdik edildiği herhangi bir konu
bulunmasının, birinci hakkında tasdik edi-
len bir başkasının bulunmasının ve serinin
önceki bir başka terim hakkında artık tas-
dik edilmeyen kendi hakkında da hiçbir
başka terimin tasdik edilmediği bir yük-
lemde durmasının gerekli olduğu hükmünü
çıkarıyoruz.

İşte dediğimizi ispat etmenin ilk tarzı.
Bundan başka bir tane daha var, çünkü
ispat önceki yüklemelerin kendilerine yük-
lendikleri bir takım nesnelere taallûk eder
ve çünkü ispatları bulunan önermeler hak-
kında, kendilerini bilmekten başka daha iyi
bir durum olamaz; çünkü bundan başka, on-
ları ispatsız bilmek lâzımdır; bir yandan da
mademki sonuç yalnız öncüllerle bilinir,
öncülleri bilmiyorsak, veya öncüller karşı-
sında onları ispatla bildiğimizden daha iyi
bir durumda değilsek, bundan çıkan so-
nuçları da daha ziyade bilemiyeceğiz. O
halde ispat yoluyla herhangi bir şeyi bir
takım postulatlarla veya bir takım hipotez-
lere dayanmadan mutlak olarak bilmenin
mümkün olduğunu kabul edersek aradaki
yüklemelerin sınırlı olmaları gereklidir.
Çünkü sınırlı olmazlarsa, fakat bunun ak-
sine olarak, her zaman gözönünde tutulan
son terimden üstte bir terim varsa her
önerme ispat olunabilecektir. Bundan çı-

kan sonuç, sonsuz katedilemiyeceğinden ispatı bulunan nesneleri ispat yoluyla bilemiyeceğimizdir. O halde bunlar hakkında kendilerini bildiğimiz haldekinden daha iyi bir durumda bulunmuyorsak ispat yoluyla mutlak bir tarzda hiçbir ilme sahip olunamıyacaktır, fakat ancak hipotez yoluyla bir ilim elde olunacaktır.

Diyalektik bakımdan, şimdi getirdiğimiz deliller, dediğimiz şey hakkında inanç sağlamıya yeter. Fakat analitik bir delil daha kısaca, ne yüklemelerin çıkan serisinin, ne de inen serisinin araştırmamızın konusunu teşkil eden bu ispatçı ilimlerde sayıca sonsuz olacağını gösterecektir. Gerçekte, ispat kendi kendine nesnelere ait olan şeye taalûk eder: Yüklemeler ise iki tarzda kendi kendinedir: İster konularının özü içinde bulunduklarından ötürü, ister konuları kendi kendilerinin özü içinde bulunduklarından ötürü. İşte, sözgelimi, bu son halde, sayının yüklemi teklik böyledir: Her nekadardı sayıya ait ise de, sayının kendi de tekin tarifi içinde bulunmaktadır. Birinci halin misali olarak elimizde çokluk veya bölünemez vardır ki bu sayının tarifi içinde bulunmaktadır. Bu kendi kendine yüklemeler serisinden biri veya öbürünün ise sonsuz olması imkânsızdır. Bu, ilkin, tekin sayı hakkında tasdik edildiği halde mümkün değildir;

      o zaman tek içinde, ona katılacak olan başka bir yüklem bulunacaktır ve tek, buna ait olacaktır. Fakat bu böyle ise, sayı her birine ait olacağı bu yüklemlerin ilk konusu olacaktır. Bu cinsten sonsuz sayıda yüklemlerin tek bir şey içinde bulunması mümkün olmadığına göre, çıkan seri de sonsuz olmayacaktır. Fakat her halde bütün bu yüklemlerin ilk konuya (sözgelimi, sayıya, sayı da onlara) ait olmaları gereklidir, öyle ki aksolunabilirlik olsun, daha büyük kaplam değil. Konularının  z  içinde bulunan yüklemler de sayıca sonsuz değillerdir; aksi takdirde, tarîf imkânsız olur. Bunun sonucu olarak, bütün tasdik edilmiş yüklemler *kendi kendine* iseler, ve bütün bu yüklemler sonsuz değillerse, çıkan seri ve bunun sonucu olarak inen seri de sınırlı olacaktır.

Bu böyle olunca, bundan iki terim arasındaki ara terimlerin de her zaman sayıca sınırlı oldukları sonucu çıkar. Bu halde ispatlar için gerekli olarak ilkelere var olması lâzım geldiği ve yine bütün hakikatların, başlangıçta sözünü ettiğimiz bazılarının sandığı gibi, ispata elverişli olmadıkları artık apaçıktır.       bir takım ilkeler varsa, bir yandan bütün hakikatlar ispat olunamazlar; bir yandan da, sonsuza gidilemez. Gerçekte birinden

birini kabul etmek, hiçbir aralığın doğru-
dan doğruya Ve bölünemez olmadığını,
fakat hepsinin bölünebilir olduğunu iddia
etmek demek olacaktır. Çünkü sonucun
ispat olunması yeni bir terimin konması
(apposition) ile değil, araya konması (in-
terposition) ile yapılır. Bunun sonucu ola-
rak, böyle bir araya koyma sonsuza doğru
sürüp gidebilseydi iki terim arasında son-
suz sayıda orta terimler olabilecekti. Fa-
kat çıkan yüklem serisi kadar inen seri
için bir sınır varsa, bu imkânsızdır. Bir
sınır olduğunu da biz ilkin diyalektik yön-
den ve şu anda da analitik yönden ispat
ettik.

23

< LÂZİMELER >

Bu ispat edildikten sonra, aynı bir
yüklem, A, kendileri de hiçbir suretle bir-
birine yüklenmemiş olan, veya bütüncül
olarak yüklenmemiş olan G ve D gibi iki
terime ait olursa, bu yüklem her zaman
müşterek bir orta terime göre hiçbir za-
man onlara ait olmayacaktır. Sözgelimi,
ikizkenar üçgenle üç kenarı eş olmıyan
üçgen müşterek bir orta terime göre açı-
larının iki dik açıya eşit olmak hassasını
haizdir. Bu yüklem onlara ait olması her

ikisinin de bir şekil olmaları yönündendir, birbirinden farklı olmaları yönünden değildir. Ama her zaman bu böyle değildir. Gerçekte, B nin, kendisine göre A nın G ye ve D ye ait olduğu terim olduğunu kabul edelim: B nin müşterek bir başka terime göre G ye ve D ye ait olacağı bu müşterek terimin de bir başka terime göre ait olacağı apaçıktır, öyle ki iki terim arasına sonsuz sayıda ara terimler girecektir. Bu ise imkânsız bir şeydir. Böylece aynı bir yüklem bir çok konulara yüklenmesinin müşterek bir terime göre yapılması her zaman gerekli değildir. Çünkü burada bir takım doğrudan doğruya aralıkların bulunması lâzımdır. Ama, müşterek yüklem özlük yüklemlere katışırsa, orta terimlerin aynı cins içine girmeleri ve aynı bölünemez öncüllerden çıkarılması gereklidir. Çünkü ispatlarda bir cinsten öbürüne geçmenin mümkün olmadığını söyledik.

A, B ye ait olduğu zaman, orta terim varsa, A nın B ye ait olduğunun ispat olunabileceği de açıktır. Bundan başka, bu sonucun unsurları, sözü edilen orta terimi ihtiva eden öncüllerdir ve sayıları orta terimlerin sayısındadır, bunun sebebi, doğrudan doğruya unsurların hepsi veya hiç değilse bütüncül olanlar bir takım unsurlardır. Buna karşılık, orta terim yoksa ar-

tık ispat da yoktur, ama burada ilkelerin yolu üzerinde bulunmaktadır. — A, B ye ait olmadığı zaman da bu böyledir: bir orta terim varsa, veya A nın kendisine ait olmadığı, B den önce bir terim varsa, ispat mümkündür; yoksa, mümkün değildir ve bir ilke ile karşı karşıya bulunulur. Bundan başka, ne kadar orta terim varsa o kadar da unsur vardır, çünkü bunlar ispatın ilkeleri olanlar bu terimleri içine alan öncüllerdir. Bu, şudur diye, veya bu şuna aittir diye tasdik eden bazı isbat olunamıyanlar bulunduğu gibi, böylece bunun şu olduğunu, veya bunun şuna ait olduğunu inkâr eden başkaları da vardır: öyle ki ilkeler arasında bir kısmının filân şeyin falan şey olduğunu, ve bir kısmı da o şeyin falan şey olmadığını tasdik ederler.

Bir sonucu ispat etmek zorunda olduğumuz zaman, B nin bir ilk yüklemine, sözgelimi, kendisine A nın benzer bir şekilde yüklendiği G yi almak gerekir. Daima bu tarzda devam edilirse ne önerme, ne de yüklem hiçbir zaman ispatta A nın dışında alınmamıştır, fakat orta terim, önerme bölünemez oluncaya ve birlik (έν) e irca olununcaya kadar sürekli bir şekilde sıklaşır. Öncül, doğrudan doğruya olduğu zaman birlik (l'unité) vardır, çünkü ancak doğrudan doğruya olan öncül, keli-

menin mutlak mânasiyle, *bir*'dir. Tıpkı, başka alanlarda, ilkenin bütün hallerde aynı olmayıp (ağırlık için, mina; musiki akordu için, yarım-ton; ve saire) basit bir şey olduğu gibi, böylece kıyasta da, birlik doğrudan doğruya bir öncüdür, ispatta ve ilimde ise, akıl (voúç) dır. İşte böylece bir yüklemın ayrılamazlığını (l'in-hérence) ispat eden kıyaslarda orta terim hiçbir zaman büyük terimin dışında kalmaz.

Birinci şekildeki olumsuz kıyaslarda orta terim hiçbir zaman, yüklemesi bahis konusu olan büyük terimin dışında kalmaz: Sözelimi, A nın G vasıtasıyla B ye ait olmadığı ispat olunduğu zaman. Çünkü G her B ye ait olursa A hiçbir G ye ait olmaz. A nın da hiçbir G ye ait olmadığı ispat olunması gerekirse, A ile G arasında bir orta terim almak gerekir; ve hep böyle devam edilecektir. — Fakat D nin E ye ait olmadığını ispat etmek zorunda isek, G nin her D ye ait olması, ama hiçbir E ye ait olmaması veya bazı E ye ait olmaması ile, orta terim hiçbir zaman E nin dışında kalmıyacaktır; E ise kendisi hakkında D nin yüklenmesinin inkâr edilmesi gereken konudur. — Üçüncü şekilde, orta terim hiçbir zaman, ne kendisi hakkında bir başkasının inkâr edilmesi gereken terimin dışına, ne de kendisinin inkâr

edilmesi gereken terimin dışına geçmiyecektir.

24

< BÜTÜNCÜL İSPATIN ÜSTÜNLÜĞÜ >

İspat, bir yandan bütüncül, veya bölümcül olmakla, öbür yandan da olumlu, veya olumsuz olduğuna göre, mesele hangisinin daha iyi olduğunu bilmekten ibarettir. Aynı mesele *doğrudan doğruya* ispat adı verilen şey hakkında ve imkânsıza irca hakkında da belirlemektedir. İlkin bütüncül ispatı ve bölümcül ispatı inceliyelim. Bu nokta bir defa aydınlatıldıktan sonra, doğrudan doğruya denilen ispattan ve imkânsıza götüren ispattan bahsedeceğiz.

Belki, bölümcül ispatın şu düşüncelerden ötürü en iyi olduğu sanılabilir:

En iyi ispat bize daha çok bildiren ispattır (ispatın öz hassası işte budur) ve biz bir şeyi başka bir şeyle değil de kendi kendisiyle bildiğimiz zaman daha iyi biliriz: Sözgelimi, musikici Koriscos'u insanın musikici olduğunu bildiğimiz zaman değil, Koriscos'un musikici olduğunu bildiğimiz zaman daha iyi biliriz. Öbür hallerde de bu böyledir. Bütüncül ispat ise ancak, konunun kendinin değil, konudan

başka bir nesnenin filân yüklemi haiz olduğunu ispat eder: Sözelimi, ikizkenar için, bütüncül ispat sadece, filân hassayı ikizkenarın değil, üçgenin haiz olduğunu ispat eder. Bunun aksine olarak, bölümcül ispat konunun kendisinin filân yüklemi haiz olduğunu ispat eder. Şu halde bir konunun kendiliğinden bir yüklemi haiz olduğu ispatı daha iyi ise, ve bütüncül ispatın tabiatından ziyade bölümcül ispatın tabiatı böyle ise, bundan bölümcül ispatın daha iyi olduğu sonucu çıkacaktır.

Üstelik, bütüncül olan bölümcül hallerin dışında bulunan bir şey değilse, ve bununla beraber ispat, ispatı kuran bir şey bulunduğu ve gerçeklikte herhangi bir kendiliğin (*ύσις= l'entité), sözelimi, hususi üçgenlerin dışında üçgenin kendiliğinin, hususi şekillerin dışında şeklin kendiliğinin, ve hususî sayıların dışında sayının kendiliğinin bulunduğu sanısına götürürse; bir yandan da, var olanın ispatı, var olmayanıkinden, bizi aldatmıyanın bizi aldatanıkinden daha iyi ise, ve bütüncül ispat tam da bu sonuncu neviden ise (gerçekte bu ispatta, nispet bahsinde, yani nispetin ne çizgi, ne sayı, ne katı cisim ne de yüzey olmayıp bütün bunlardan başka olan bir şey olarak tarif edildiği bahiste ilerlendiği gibi ilerlenir); işte bu ispat daha bütüncül ise, ve var olana bö-

lümecül ispattan daha az uygulanırsa, ve yanlış bir sam husule getirirse, bundan bütüncül] ispatın bölümcül ispattan daha aşağı olduğu sonucu çıkacaktır.

Fakat ilkin acaba ilk delil bütüncül ispata bölümcül ispattan daha az mı uygun gelmektedir? Gerçekte, iki dik açığa eşitlik, ikizkenar olması yönünden değil, üçgen olarak konunun bir hassası ise, ikiz kenarın bu yüklemi haiz olduğunu bilen kimse konuyu, kendiliğinden üçgenin sözü edilen yükleme sahip olduğunu bilen kimseden daha az bilir. Hasılı, konu, vakıada üçgen olarak bir yüklemi haiz olmadığı halde, üçgen olarak onu haiz olduğu tasdik olunursa bu bir ispat olmayacaktır; bunun aksine olarak konu, üçgen olarak yüklemi haiz olursa, olduğu şey olma yönünden bir yükleme konusunu bilen kimse en çok bilendir. Demek, üçgen en şumullü bir terim ise, üçgenin bir tek ve aynı kavramı varsa, başka deyimle yalnız homonimi yoliyle üçgen denilmemişse ve iki dik açığa eşitlik her üçgene aitse, açılarının böyle olması üçgenin ikizkenar olması yönünden değil, ikizkenarın üçgen olması yönündendir. Bunun sonucu, bütüncül bir yüklemeyi bilen kimsenin bölümcül bir yüklemeyi bilenden daha çok bütüncül yüklemeyi kendiliğinden bildiğidir. Bütün-

cül ispat, demek, bölümcül ispattan daha iyidir.

Bundan başka, bütüncülün sade homonim bir kavramı değil de, bir tek ve aynı bir kavramı varsa, bütüncül hususî bazı nesnelerden daha az değil; bozulamaz nesnelerin bütüncüllere katılmaları ve hususi nesnelerin daha fazla bozulabilir olmaları yönünden, daha çok var olacaktır.

Bundan başka, bütüncülün bir tek nesneyi ifade ettiğinden ötürü hususi nesnelerden ayrı bir gerçeklik olduğunu farzetmeye hiçbir gereklilik yoktur. Bir öz değil, sadece bir nitelik, bir görelilik veya bir aksiyon ifade eden öbür nesneler için de bunu farzetmeye ihtiyaç yoktur. Böyle bir şey farzedilirse bunun sebebi ispat değil, daha ziyade dinleyicidir.

Başka delil. İspat, sebebi ve niçini ispat eden kıyas ise daha çok sebep olan bütüncüldür (gerçekte kendisine bir yüklemenin kendi kendine ait olduğu şey bu yüklemenin sebebidir; o halde bütüncül ise ilk konudur; şu halde sebep bütüncüldür). Bunun sonucu olarak, bütüncül ispat, sebebi ve niçini daha iyi ispat ettiğinden ötürü üstündür.

Bundan başka, bizim niçini araştırmamız duruyor ve o zaman, bir nesnenin oluşu veya varlığı herhangi bir başka nesnenin oluşundan veya varlığından ileri

gelmediği vakit biz bildiğimizi düşürüyoruz: Bu şekilde sevk ve idare edilen bir araştırmanın son ilkesi o andan itibaren meselenin sonu ve sınırıdır. Sözelimi, *filan ne maksatla geldi? Para almak için; bunu da, borçlu olduğu şeyi geri vermek maksadiyle, bu son şeyi ise haksızlık etmemek maksadiyle.* Böyle ilerliyerek artık ne bir başka şeyle, ne de bir başka şey için olmıyan bir şeye eriştiğimiz zaman gaye olarak alınan, bu sebeplerdir ki filân geldi, veya nesne vardır veya oluyor, diyoruz ve yalnız o zaman onun niçin geldiğinin en büyük bilgisini elde ettiğimizi söylüyoruz. O halde bütün sebepler (***) ve bütün niçinler (***) bu hususta birbirlerine benzer iseler ve bizim açıkladığımız gibi, soncul sebepler halinde de, en iyi bilmemiz bu tarzda biliyorsak, bundan, başka sebepler halinde de, bir yüklem artık her hangi bir başka nesne gereğince bir konuya ait olmadığı zaman en büyük bilgiye eriştiğimiz sonucu çıkar. Böylece dış açılarının ait oldukları üçgen ikizkenar olduğundan ötürü dört dik açıya eşit olduğunu bildiğimiz zaman geriye niçin ikizkenarın bu hassayı haiz olduğunu bilmek kalıyor: Bu, bir üçgen olduğundan ötürü ve bir üçgen de düz bir şekil olduğundan ötürü bu hassaya sahiptir. Düz şekil kendi öz tabiatından

başka hiçbir sebeple artık bu hassayı haiz değilse işte o zaman en büyük bilgiye sahibiz. Fakat bizim bilgimiz bu anda bütüncül olmuştur. Bütüncül ispat, demek daha iyidir.

Bundan başka, ispat ne kadar bölüm-cül olursa o kadar sonsuz içine düşer, halbuki bütüncül ispat yalına ve sınıra doğru gider. Nesneler ise, sonsuz olmaları yönünden, bilinemezler: Onlar ancak sonlu olmaları yönünden bilinebilirler. Şu halde bizim onları bilmemiz bölümcül olmaları yönünden çok bütüncül olmaları yönündendir. Bütüncüller, bunun sonucu olarak, daha çok ispat olunabilirler; nesneler ne kadar ispat olunabilirlerse ispat da o kadar onlara uyar; çünkü göreliler aynı zamanda artarlar. Bundan çıkan sonuç bütüncül ispatın, daha çok bir ispat olduğundan, daha iyidir.

Üstelik, nesneyi ve daha bir başka nesneyi bize bildiren ispat ancak nesneyi bize bildiren ispata tercih olunmalıdır. Bütüncüle sahip olan kimse ise bölümcülü de bilir. Halbuki bölümcülü bilen bütüncülü bilmez. Bundan, bu sebepten ötürü de, bütüncül ispatın tercihe değer olduğu sonucu çıkar.

İşte son bir delil daha. İlkeye daha yakın, olan orta terim ile ispat olunduğundan ötürü bütüncül daha iyi ispat olunabilir; ve

daha yakın olan şey de doğrudan doğruya öncüdür; bu ise ilkedir. O halde ilkeden hareket eden ispat ilkeden hareket etmiyenden daha kesin ise, ilkeye daha sıkı bağlı olan ispat da daha az sıkı bir şekilde bağlı olandan daha kesindir: Bütüncül ispat ilkesine daha sıkı bir bağlılık ile vasıflı olduğuna göre, bütüncül ispat en iyi ispat olacaktır. Sözelimi, D hakkında A yı orta terim olarak B ve G ile ispat etmek istenildiğinde: B üst terim olduğuna göre, bununla yapılan ispat daha bütüncül olacaktır.

Bununla beraber bu delillerden birkaçı ancak diyalektiktir. Bütüncül ispatın üstünlüğünün en açık delili şudur ki, iki önermeden biz önce olana sahip olursak aynı zamanda herhangi bir tarzda sonra olanı da biliriz: Biz onu güc (δύναμις) halinde biliriz. Sözelimi, her üçgenin iki dik açıya eşit açıları olduğu biliniyorsa herhangi bir tarzda, yani güc halinde, ikiz kenarın da iki dik açıya eşit açıları olduğu, hattâ ikizkenarın bir üçgen olduğu bilinmese bile, bilinir. Buna karşılık, elde sonraki önerme bulunduğu zaman hiçbir suretle ne güç halinde, ne de fiil (*****) halinde bütüncül önerme bilinmez.

Nihayet, bütüncül ispatın büsbütün kavranabilir olduğunu söyleyelim. Halbuki bölümcül ispat duyumda biter.

25

< OLUMLU İSPATIN ÜSTÜNLÜĞÜ. >

İşte bütüncül isbatı bölümcül ispata tercih ettiren deliller bunlardır. Şimdi, olumlu ispatın olumsuz ispattan üstün olduğu, işte şöyle gösterilebilir.

Esasen bütün nesneler eşit olmak üzere, en iyi ispatın en az sayıda postülatlardan veya hipotezlerden, başka deyimle, öncüllerden çıkan ispat olduğunu kabul edelim. Gerçekte, önermeler aynı şekilde bilinmek şartıyla, işte daha az sayıda olanlar vasıtasıyla daha çabuk bilgi elde olunacaktır. Tercihe değen de budur. En az sayıda önermelerden çıkan ispatın üstünlüğü hakkındaki tasdikimizin içinde bulunan delil, şu aşağıdaki gibi umumî bir tarzda gözönünde tutulabilir. Bir halde olduğu gibi öbür halde de orta terimler biliniyorsa, ve bununla beraber önce olanlar daha çok biliniyorsa B G D orta terimleriyle, A nın E ye ait olduğu bir ispat ve Z H orta terimleriyle A nın E ye ait olduğu bir başka ispat farzolunabilir. O zaman A nın D ye yüklenmesi A nın E ye yüklenmesiyle aynı derecede bilinir. Fakat A nın D ye yüklenmesi A nın E ye yüklenmesinden öncedir ve ondan daha çok bilinir; çünkü sonuncu öncekiyle ispat

olunmuştur ve kendisiyle ispat olunan şey ispat edilenden daha pekindir.

Öyle ise en az sayıda öncüllerle yapılan ispat, zaten bütün nesneler eşit olmak üzere, en iyisidir. Şimdi olumlu ispat ile olumsuz ispatın her ikisi de üç terimle ve iki öncülle yapılır, fakat birincisi sadece herhangi bir nesnenin var olduğunu kabul ederken, İkincisi hem herhangi bir nesnenin var olduğunu, hem de herhangi bir nesnenin var olmadığını kabul eder; o halde daha çok sayıda öncüllerle yapılır; bunun sonucu olarak da o aşağıdır.

Bundan başka, her ikisi de olumsuz olan iki öncülün hiçbir kıyas vücuda getiremediğini, birinin olumsuz, öbürünün de olumlu olması gerektiği ispat edildi. Biz böylece aşağıdaki kaideyi ilâve etmek zorundayız. İspat ilerledikçe olumlu önermeler gerekli olarak sayıca daha fazlaşır, halbuki herbir istidlalde birden fazla olumsuz önermenin bulunması imkânsızdır. Gerçekte A'nın, B'nin ait olduğu nesnelerden hiçbirisine ait olmadığını ve B'nin her G'ye ait olduğunu kabul edelim. İki öncülün de geliştirilmesi gerekirse araya bir orta terim sokmak lâzımdır. A B'nin orta terimi D ve B G'nin orta terimi E olsun. E'nin <B'ye ve G'ye nisbetle> olumlu olarak, D'nin de B'ye nisbetle olumlu olarak, ama A'ya nisbetle olumsuz

olarak konulduğu açıktır: Çünkü D her B ye aittir, halbuki A hiçbir D ye ait olamamak zorundadır. Böylece bir tek olumsuz öncül, yani A D elde olunur. Öbür kıyaslar için de tarz aynıdır, çünkü her zaman olumlu bir kıyasın terimlerinde orta terim iki uca nisbetle olumludur, halbuki olumsuz kıyasta orta terimin yalnız onlardan birine nisbetle olumsuz olması gereklidir, öyle ki olumsuz olan ancak bu biricik öncüdür, öbürleri olumludur. — O halde kendi vasıtasıyla ispat olunan şey, ispat edilenden daha iyi bilinmekte ve daha pekinse, olumlu olumsuzla değil, olumsuz önerme olumlu önerme ile ispat edilmiyorsa, olumlu ispat, daha önce, daha iyi bilinmekte ve daha pekin olduğundan en iyi ispat olacaktır.

Bundan başka, kıyasın ilkesi doğrudan doğruya bütüncül öncül ise ve bütüncül öncül olumlu ispatta olumlu, olumsuz ispatta olumsuz ise; üstelik, olumlu olumsuzdan önce ve ondan daha iyi bilinmekte ise (çünkü olumsuzluk olumlulukla bilinmektedir ve olumluluk, tamamiyle varlık yokluktan önce olduğu gibi, öncedir), bundan olumlu ispatın ilkesinin olumsuz ispatından üstün olduğu sonucu çıkar: üstün ilkeler kullanan ispatın kendi de üstündür.

Nihayet, olumlu ispatın tabiatı ilkenin

tabiatına daha çok yaklaşır, çünkü olumlu ispat olmadan olumsuz ispat yoktur.

26

<DOĞRUDAN DOĞRUYA İSPATIN SAÇ- MALIĞA İRCADAN ÜSTÜNLÜĞÜ.>

Olumlu ispat olumsuz ispata üstün olduğuna göre, bu yüzden elbette imkânsıza ircadan da üstündür.

Fakat ilkin olumsuz ispatla imkânsıza irca arasındaki farkın ne olduğunu bilmek gerekir. A'nın hiçbir B'ye ait olmadığını ve B'nin her G'ye ait olduğunu farz edelim: Bundan gerekli olarak, A'nın hiçbir G'ye ait olmadığını çıkar. Bu tabiattaki öncüllerle A'nın G'ye ait olmadığını olumsuz ispatı doğrudan doğruya olacaktır. — İmkânsıza ircaa gelince, o şöyle olur. A'nın B'ye ait olmadığını ispat etmemiz gerektiğini kabul edelim. Bunun ona ait olduğunu, ve üstelik, B'nin G'ye ait olduğunu koymak zorundayız. Öyle ki netice A'nın G'ye ait olduğudur. Ama bunun bir imkânsızlık olduğunu malûm ve kabul edilmiş olarak farzedelim. O zaman bundan A'nın B'ye ait olmayacağını çıkarırız. Öyle ise B'nin G'ye ait olduğu kabul olunursa A'nın B'ye ait olması imkânsızdır.

Terimlerin düzeni iki ispatta da aynıdır. Bunlar, en çok bilinen olumsuz önermenin birinin veya diğerinin olmasına göre, yani A'nın B'ye yüklenmesini inkâr eden veya A'nın G'ye yüklenmesini inkâr eden önermenin olmasına göre uygulamalarında farklıdır. En çok bilinen, A'nın G'ye ait olmadığı sonucu ise, yapılan, imkânsızlık yoluyla ispattır; bunun aksine olarak bu, kıyasın öncülü ise, doğrudan doğruya ispatla karşı karşıya bulunulur. Fakat tabîî düzende, A'nın B'ye ait olmadığı önermesi, A'nın G'ye ait olmadığı önermesinden öncedir, çünkü sonucun kendilerinden çıkarıldığı öncüller sonucun kendinden öncedirler ve *A, G'ye ait değildir* sonuçtur ve *A, B'ye ait değildir*, sonucun çıktığı öncüllerden biridir. Çünkü imkânsızlığa ırcanın varıp dayandığı olumsuz netice tam mânada bir sonuç değildir; önceden olanları öncüllerdir. Bunun tamamıyla aksine, kıyasın kurucu unsurları, kendi aralarında bütünün bölüme veya bölümün bütüne münasebetleri gibi bir durumda olan öncüllerdir, halbuki A G ve A B birbiri ile bu cinsten bir münasebette değildirler.

O halde daha iyi bilinen ve önce olan öncüllerden başlıyan ispat üstün ise ve her iki ispat herhangi bir şeyin var olmadığından hareket ederek bir inanç yarat-

makla beraber, yine de birinin hareket noktası öbürününkinden önce ise, bundan olumsuz ispatın imkânsızlığa ırcadan mutlak surette üstünlüğü olacağı sonucu çıkar, ve olumlu ispatın kendisi de olumsuz ispattan üstün olduğuna göre, bunun sonucu olarak o da imkânsızlığa ırcadan üstün olacaktır.

27

< BİR İLMİN ÜSTÜNLÜĞÜNÜN
ŞARTLARI. >

Niçinden ayrı olacak olguyu değil, hem olgu ve hem de niçini bildiği vakit bir ilim daha sahih ve öncedir.—Üstelik, dayanak ile meşgul olmıyan bir ilim, dayanak ile meşgul olandan daha sahihtir: Sözelimi, aritmetik armonikten daha sahihtir. Bunun gibi, az sayıda ilkelerden itibaren teşkil edilen bir ilim toplamın sonucu olan birtakım ilkeler üzerine dayanandan daha sahihtir; geometriden daha sahih olan aritmetiğin durumu budur. *Toplamın sonucu* ile, sözelimi, birliğin durumsuz bir öz olduğunu, halbuki noktanın durumu olan bir öz olduğunu söylemek istiyorum; bu sonuncuya toplamın bir sonucu adını veriyorum.

28

< İLİMLERİN BİRLİĞİ VE FARKLI
OLUŞU. >

Tek bir ilim, bir tek cinsi, yani cinsin ilk ilkelerden itibaren kurulan bütün ko-

nuları (başka deyimle, bu topyekûn konunun bölümlerini), ve onların özlük hassalarını içine alandır.

Bir ilim, öbür ilimden, ilkeleri ya müşterek bir kaynağı haiz olmadığı veya birbirlerinden çıkmadıkları zaman farklıdır. Bunun ispatı, bir ilmin ispat olunamıyan öncüllerine varıldığı zaman, bunların ispat edilen sonuçlarla aynı cinsten bulunmalarının gerekmesidir; bunun ispatı ise, bu öncüllerle ispat edilen sonuçların aynı cins içine girmeleri, başka deyimle, bir cinsten olmalarıdır.

29

< İSPATLARIN ÇOKLUĞU. >

Sadece, aynı bir seriden, sözgelimi, A nın ve B nin orta terimleri olan G, D veya Z gibi sürekli - olmıyan bir orta terim ayrı ayrı alınmakla değil, hattâ onu bir başka terimden almak suretiyle bile aynı bir sonucun birçok ispatları olabilir. Sözgelimi, *A nın değişmek, D nin bir başkalaşmaya mâruz kalmak, B nin zevk almak ve H nin istirahat etmek* manasına geldiğini kabul edelim. Gerçek olarak, D, B ye A, D ye yüklenebilir, çünkü zevk alan bir kimse bir başkalaşmaya mâruz kalır ve bir başkalaşmaya mâruz kalan da değişir. Şimdi de, A gerçek olarak H ya, H da

B ye yükletilebilir, çünkü zevk alan her insan istirahat eder, istirahat eden kimse de değişir. Bunun sonucu olarak, kıyas türlü türlü olan, başka deyimle, aynı bir seriye ait olmıyan birtakım orta terimlerle meydana gelebilir; bununla beraber bu orta terimlerden hiçbirisi öbürünün yüklemi olmayacak kadar da değil, çünkü gerekli olarak her ikisinin de bir tek ve aynı şeye ait olması lâzımdır.

Bir başka nokta da incelenmeye değer: o da öbür şekillerde, kıyas yoluyla aynı bir sonuç kaç türlü elde edilebilediğidir.

30

< TESADÜF OLGULARI İSPATIN KONUSU DEĞİLDİRLER. >

Tesadüfe bağlı olan şeyin ispat yolu ile ilmi yoktur. Gerçekte, tesadüfe tâbi olan şey ne gereklilik ile, ne de çok kere vâki olmaz, fakat bu iki olgu düzeninin dışında meydana gelir. İspat yalnız onların birine veya öbürüne uygun gelir çünkü öncüller gerekliyse sonuç gerekli olduğundan, öncüller sabit ise sâdece sabit olduğundan her kıyas birtakım gerekli veya sadece sabit öncüllerle başlar. Bunun sonucu olarak, tesadüf olgusu ne sabit,

ne de gerekli olmadığından ispat da buna uymıyacaktır.

31

< DUYULARLA BİR İSPATIN İMKÂNSIZLIĞI. >

Duyum yoluyla ilmî bir bilgi kazanmak da mümkün değildir. Gerçekte, duyumun konusu sadece ferdî bir nesne değil, filân nitelikte bir nesne olsa bile, hiç değilse belli bir yerde ve belli bir anda filân belli nesneyi gerekli olarak algılamak lâzımdır. Fakat bütüncül olanın, bütün hallerde uyan şeyin algılanması imkânsızdır, çünkü bu ne belli bir nesnedir, ne de belli bir andır, aksi halde bu bir bütüncül olmazdı. Çünkü bütüncül diye her zaman ve her yerde olana deriz. İspatların bütüncül olduklarına ve bütüncül kavramların algılanamaz olduklarına göre, duyum yoluyla ilim olmadığı açıktır. Fakat üçgenin iki dik açıya eşit açıları olduğunu algılamak mümkün olsaydı bile, apaçıktı ki biz bunun da yine bir ispatını araştırırdık, ve onun hakkında ilmî bir bilgiye (bazılarının iddia ettikleri gibi) sahip olamazdık; çünkü duyum gerekli olarak ferdî olana taallûk eder, halbuki ilim bütüncül bilgiden ibarettir. Bunun için, biz ayda olsaydık ve yer yuvarlağının güneş ışığının trajesi üzerinde araya girdiğini görseydik güneş

tutulmasının sebebini bilmiyecektik; bu anda güneş tutulması olduğunu algılayacaktık, fakat hiçbir suretle sebebi bilmiyecektik. Çünkü duyum, dediğimiz gibi, bütüncüle taallûk etmez. Bu ise bu vakıanın tekrarlanan gözlemi ile, bütüncülün peşine düşerek, bir ispata varamıyacağımızı söylemek değildir, çünkü bütüncül, hususi hallerin bir çokluğundan çıkmaktadır.

Fakat bütüncülün büyük değeri, sebebi bildirmesidir; öyle ki kendilerinden başka bir sebebi haiz olan bu olgular için bütüncül bilgi duyumların ve sezginin (νόησις) (ilk ilkelere taallûk eden hususta, sebep bambaşkadır) çok üstündedir. Bundan başka, duyumla ispat olunabilen şeyin ilmini elde etmenin, algı diye ispat yoluyla bilgi edinmeye denmediği takdirde imkânsız olduğu sonucu çıkar.— Bununla beraber, bazı meseleler açıklanmaları için ancak duyumun yetkinsizliğine irca olunabilirler. Gerçekte, birtakım haller vardır ki burada bir görme fiil, bizim yalnız görme ile bileceğimizden değil, görme fiilinden bütüncülü çıkarmış olacağımızdan ötürü her sonraki araştırmaya nihayet verebilir Sözelimi, camın deliklerini ve bunlar arasından ışığın geçtiğini görseydik, apaçıktır ki şeffaflığın sebebini elde ederdik, çünkü bu olgunun her camda ayrı ayrı tekerrür

ettiğini görmekle aynı zamanda bunun bütün hallerde böyle olduğunu anlardık.

32

< İLKELERİN FARKLI OLUŞU >

İlkeler bütün kıyaslar için aynı olamazlar.

Bu ilkin sırf diyalektik birtakım düşüncelerle gösterilebilir. —Bazı kıyaslar doğru, bazıları da yanlıştır. Gerçekte, doğru, yanlış ilkelerden çıkarılabilse de bu ancak bir defa vâki olur. Demek istiyorum ki, söz gelimi, A, G hakkında doğru ise ve orta terim B yanlışsa (A'nın B'ye ve B'nin de G'ye yüklenmelerinin her ikisi de yanlış olduğundan), bununla beraber orta terimler bu öncülleri ispat için alınmışsa, onlar yanlış olacaklardır, çünkü her yanlış sonucun birtakım yanlış öncülleri vardır, halbuki doğru sonuçların doğru öncülleri vardır ve doğru ile yanlış gerçekte farklıdırlar. Bundan başka, yanlış sonuçlar her zaman aralarında özdeş ilkelere bile çıkmazlar, çünkü hem birbirlerine zıt olan şeyler, hem de aynı zamanda var olmıyanlar yanlışlardır: Söz gelimi, *adalet haksızlıktır* ve *adalet korkaklıktır*; *insan attır* ve *insan öküzdür*; *eşit daha büyüktür*, *eşit daha küçüktür* gibi.

Fakat koyduğumuz ilkelerden hareket ederek aşağıdaki ispat çıkarılabilir. Doğru sonuçların hepsi aynı ilkelere dayanmazlar; onların arasından pek çoğu için ilkelere cins yönünden farklıdırlar ve aralarında değişilemezler: Sözelimi, birlikler, noktaların yerini alamazlar, çünkü birincilerinin durumu yoktur, sonrakilerin ise bir durumu vardır. Hiç değilse terimlerin ister orta terimler olarak, ister yukarıya ister aşağıya doğru, veya bir kısmı uçların içinde, bir kısmı da dışında intibak etmeleri gerekecektir. — Fakat müşterek ilkelerden bazıları bütün sonuçları ispat etmek için öncüller vazifesi görmeye de elverişli değildirler (*müşterek ilkeler* diye, söz gelimi, kendisine göre her şeyde tasdik veya inkâr etmek gereken ilkeye diyorum): Çünkü varlıkların cinsleri başka başkadır ve bazı yüklemeler niceliklere aittir, halbuki bazıları da yalnız niteliklere, ispatın müşterek ilkeler yardımıyla yapıldığı taayyünlere aittir.

Bundan başka, ilkeler hiç de sonuçlardan çok daha az sayıda değildirler. Çünkü ilkeler öncüllerdir, öncüller ise ya bir terimin konması (******) ile, ya araya konması (*****) ile teşkil edilmişlerdir. Üstelik, her ne kadar terimlerin sayısı sınırlı ise de sonuçlar sonsuz sayıda-

dır. Nihayet, bazı ilkeler gereklidir, bazıları da olağan.

İmdi, nesneleri bu tarzda göz önünde tutunca, ilkelerin özdeş olmalarının veya sayıca sınırlı olmalarının imkânsız olduğu meydana çıkacaktır, çünkü sonuçların sayısı sonsuzdur. Bir yandan da, herhangi bir şekilde özdeşliği bir başka mânada kullanarak, sözgelimi, bu ilkelerin geometrin, şunların hesabın, şu berikilerinin de tıbbın ilkeleri olduğu söylenirse; bu, türlü türlü ilimler için türlü türlü ilkeler olduğunu söylemekten başka bir şey demek midir? Bunlara kendi kendileri ile özdeş olduklarından ötürü özdeş demek gülünç olacaktır, çünkü her nesne bu tarzda her nesne ile özdeşleştirilebilir. Aynı şekilde, herhangi bir sonucun da mümkün bütün ilkelere den itibaren ispat olduğunu ileri sürmek de ilkelerin bütün nesneler için aynı olup olmadığını araştırmak değildir; bu fazlasıyla basit bir şey olur, çünkü bu apaçıklık ilimlerinde vâki olmaz ve sillojistik tahlilde de mümkün değildir, çünkü, ilke olanlar doğrudan doğruya öncüllerdir, ayrı bir sonuç da ancak yeni bir doğrudan doğruya öncül ilâve edilmekle elde olunur. Bunların, ilke olanları bu ilk doğrudan doğruya öncüllerin olduğu söylenirse, bunun sebebi her cinste bir tane olmasıdır. —Bununla beraber mümkün bütün öncüller—

den herhangi bir sonucun ispat edilebilmesi iddia olunmazsa, ve böyle olmakla beraber, ilkelerin her bir ilim için başka başka olacak derecede ayrı oldukları kabul olunmazsa, o zaman, bütün sonuçların ilkeleri aynı bir cinsten oldukları halde, filân hususi sonuçların filân hususi öncüllerle, falanların da talanlarla ispat edilip edilmeyeceklerini incelemek kalıyor. Fakat, orada da bunun mümkün olmadığı açıktır, çünkü cins yönünden ayrı olan nesnelerin ilkelerinin de cins yönünden ayrı oldukları ispat edildi. Gerçekte, ilkeler iki türlüdür; yardımlariyle ispatın yapıldığı ilkeler, ve konusu olan cins. Her ne kadar yardımlariyle ispatın yapıldığı ilkeler müşterek iseler de, öbürleri cinsler, konular, söz gelimi, sayı ve miktar gibi hususidirler.

33

<İLİM VE SANI >

İlim ve konusu, sanıdan ve konusundan farklıdır, çünkü ilim bütüncüdür ve gerekli önermelerden başlar, gerekli ise olduğundan başka türlü olamaz. Böylece doğru olan ve gerçekten var olan, fakat başka türlü olabilen birtakım şeyler bulunsa da, ilmin bunlarla meşgul olmadığı açıktır. Aksi takdirde başka türlü olabilen

şeyler başka türlü olamayacaklardır. İşte bu şeyler de ne sezginin (voüş) konusu (sezgi' den bir ilim ilkesi anlarım) ne de doğrudan doğruya öncülün yakalanmasından ibaret olan ispatçı olmıyan ilmin konusu değildirler. Akıl (voüş), ilim ve sanı ve bunların ifade ettikleri doğru olabilirler; öyle ki bunun sonucu olarak sanının; yanlış veya doğru olmakla, olduğundan başka türlü olabilen şeye tatbik olunması kalıyor. Vakıada, sanı doğrudan doğruya ve gerekli - olmıyan bir öncülün kavranmasıdır. Bu görüş esasen gözlemi yapılan olgularla uygunluk halindedir, çünkü sanı duraksız şeydir: Onun konusu için kabul ettiğimiz tabiatda da öyledir. Bundan başka, nesnenin başka türlü olamadığı düşünüldüğü vakit hiçbir zaman sadece bir sanıya sahip olduğu düşünülmez; bunun tamamiyle aksine olarak, o zaman ilim sahibi olduğu düşünülür. Fakat nesnenin sadece böyle olduğu, ancak hiçbir şeyin onu başka türlü olmaktan alıkoymadığı düşünüldüğü zamandır ki basit bir sanıya sahip olduğu düşünülür, çünkü sanının öz konusunun bu olduğu, ilmin konusu ise gereklinin olduğu sanılır.

O halde, hangi mânada, aynı şey hem sanının, hem de ilmin konusu olabilir? Bilinen her şeyin aynı zamanda sanının da olabildiği ortaya konulursa niçin sanı

ilim değildir? Gerçekte, bilen kimse ve sanıya sahip olan kimse doğrudan doğruya öncüllere varıncıya kadar aynı orta terimlerle aynı yolu takip ederler, öyle ki birincinin ilim sahibi olduğu doğru ise ikinci de sadece bir sanıya sahip olmakla beraber, ilme sahiptir; gerçekte, sade olgu üzerine değil, aynı zamanda niçin üzerine de bir sanı sahibi olmak mümkündür. Niçin ise, orta terimdir.

Başka türlü olamıyan hakikatler ispatların vasıtalarıyla yapıldığı tariflerin yakalandığı tarzda elde olunursa, bir sanı değil, bir ilim elde olunmayacak mı; ama onları doğru olarak yakalamakla beraber bu, konuya öz ve cevher yönünden bağlı olarak olmazsa, gerçek bir ilme değil bir sanıya sahip olunmayacak mıdır ve bu sanı üstelik, doğrudan doğruya öncüllerle elde edilmediği zaman ancak olguya taallûk ettiği halde, doğrudan doğruya öncüllerle elde edildiği zaman hem olguya, hemde niçine taallûk eden bir sanı olmayacak mıdır? Ama sanının ve ilmin konusu mutlak olarak özdeş değildir; yanlış sanının konusu ile doğru sanının konusu nasıl herhangi bir mânada aynı olabilirse, ilmin konusuyla sanının konusu da aynı tarzda aynı olabilir. Gerçekte, doğru sanı ile yanlış sanının, bazılarının anladığı mânada aynı konuyu haiz olduğunu iddia et-

mek türlü saçmalıklar arasında yanlış sanısı olan kimsenin sanı sahibi olmadığını kabul etmeye sevk eder. Gerçekte, *özdeş* kelimesinin birçok mânaları vardır; bir mânada doğru sanı ile yanlış sanının konusu aynı olabilir, ama bir başka mânada aynı olmayabilir. Böylece diyagonalin ölçülebilir olduğu hususunda doğru sanı sahibi olmak saçmadır; fakat kendisine her iki sanının tatbik olunduğu diyagonal aynı diyagonal olduğuna göre her iki sanı, bu mânada, biricik ve aynı konuya sahiptir; yalnız tarif içinde ifade olunan mahiyet her hal içinde aynı değildir. İlmin ve sanının konusunun özdeşliği için de bu böyledir. İlim, söz gelimi, *hayvan* yüklemine yakalar, öyle ki yüklem hayvan olmaması mümkün değildir; bunun aksine olarak, sanı için yüklem, olduğundan başka olabilecektir. Birinci halde, söz gelimi hayvan insanın özlük bir unsuru olarak kavranır; ikinci halde ise, hayvan insanın bir yüklemi olarak kavranır, ama insanın özlük bir unsuru olarak değil. Her iki halde de konu aynıdır; çünkü konu, insandır, fakat bilgi şekli aynı değildir.

Bundan açıkça çıkar ki, aynı şey aynı zamanda hem sanının, hem de ilmin konusu olamaz; çünkü o zaman aynı şey hem olduğundan başka bir şey olabilir hem olamaz olarak kavranacaktır, bu ise müm-

kün değildir. Aynı bir şeyin ilmi ve sanısı bizim gösterdiğimiz mânada, ayrı ayrı kâfelerde aynı zamanda pekâlâ var olabilir, ama aynı şahısta aynı zamanda var olamaz. Gerçekte, sözgelimi, bir yandan insanın öz yönünden hayvan olduğu (bu insanın hayvandan başka bir şey olamadığını söylemekten kastolunan şeydi), öbür yandan da insanın öz yönünden hayvan olmadığı, çünkü hayvandan başka bir şey olabilmek'in mânası budur, aynı zamanda kavranılacaktır.

Geri kalanlara gelince, yani diskürsif düşünce (διόνοια), sezgi (voûç), ilim, sanat* ihtiyat, hikmet için konulması uygun gelen ayrımlar bunlar tercihan bir kısmı fiziğe, öbür kısmı ahlâka taallûk eden bir takım meselelerdir.

34

< ZİHİN KESKİNLİĞİ >

Zihin keskinliği birdenbire orta terimi keşfetmek yetisidir. Söz gelimi, ayın parlak tarafının daima güneşe dönük olduğunu görerek, derhal olgunun sebebi, yani ışığını güneşten aldığı anlaşılırsa; veya bir kimşenin zengin bir adamla konuşmakta olduğunu müşahade ederek, onun ondan ödünç para aldığı keşfolunursa durum budur; iki

kişiyi dost yapan şeyin müşterek bir düşmanları olması olduğunu keşfetmek de böyledir. Bütün bu misallerde sebepler olan orta terimlerin de bilinmesi için uçları görmek yetiştir.

A ile *parlak tarafın güneşe dönüktür*, B ile *ışığını güneşten almak*, G ile de *ay gösterilebilir*. O zaman *ışığını güneşten almak* olan A, ay olan G ye aittir; *ışığının kaynağına dönük olmak* olan A da B ye, ait olur. Böylece A, B vasıtasıyla G ye yüklenir.

KİTAP II

< TARİF VE SEBEP TEORİSİ >

1.

< TÜRLÜ ARAŞTIRMA ÇEŞİTLERİ >

Ortaya atılan sorular, bizim bildiğimiz nesnelere eşit sayıdadır. Biz ise kendimize dört türlü soru soruyoruz: *olgu*, *niçin* nesnenin *var olup olmadığı*, nihayet *ne* olduğu. Böylece birçok terimleri içine alarak nesnenin *filân* veya *falân şey* olup olmadığını, söz gelimi, güneşin bir tutulmaya mâruz kalıp kalmadığını kendi kendimize sorduğumuz zaman araştırdığımız olgudur. Bunun delili, güneşin bir tutulmaya mâruz kaldığını keşfeder etmez daha ileriye gitmemizdir. Başlangıçtan itibaren güneşin bir tutulmaya mâruz olduğunu bilsek, bu tutulmaya mâruz olup olmadığını bilmeye çalışmayız. Ama olguyu bildiğimiz zaman niçini ararız: söz gelimi, güneşin bir tutulmaya mâruz kaldığını ve yerin sarsıldığını bildiğimiz güneş tutulmasının niçinini veya yer sarsımının niçinini arıyoruz.

İşte birçok terimleri kucakladığımız zaman kendi kendimize sorduğumuz soru-

lar bunlardır. Ama soruyu bir başka tarzda sorduğumuz birtakım haller de vardır: sözgelimi, bir *Kentaur* veya bir tanrı *olup olmadığı* (*olup olmadığı* deyimini, *ak olup olmadığı* denildiğindeki gibi değil, mutlak mânada alıyorum). Nesnenin var olduğu öğrendiğimiz zaman da ne olduğunu araştırıyoruz: söz gelimi, *Tanrı nedir* veya *inan nedir?*

2

< HER ARAŞTIRMA ORTA TERİMİN ARAŞTIRILMASINA VARIR >

Demek, bizim kendi kendimize koyduğumuz soru nevileri bunlardır ve bizim bilğimiz bu soruların cevaplarından ibarettir.

Olguyu araştırdığımız zaman veya bir nesnenin mutlak mânada *var olup olmadığı* aradığımız zaman, gerçekte bunun bir orta terimi olduğunu veya olmadığını ararız; bir defa olguyu veya nesnenin var olduğunu öğrendik mi (başka deyimle, onun ister kısmen, ister mutlak olarak var olduğunu öğrendik mi), ve bundan başka niçini veya nesnenin ne olduğunu araştırdık mı, bir orta terimin hangisi olduğunu araştırırız (araştırma olguya taallûk ettiği zaman ben nesnenin *kısmî varlığı* diyo-

rum, ve varlığın kendine taallûk ederse *mutlak mânada Varlık'ın* sözünü ediyorum. Söz gelimi, *ay bir tutulmaya mâruz kalır mı?* sorusunu, veya: *ay büyür mü?* sorusunu sorduğum zaman kısmî bir varlık vardır. Çünkü bu cinsten sorularda, bir nesnenin bir nesne olduğunu veya bu nesne olmadığını araştırıyoruz. Mutlak mânada bir nesnenin varlığına gelince bu sözgelimi, ayın veya gecenin var olup olmadığını sorduğumuz zamandır). Sonuç şudur ki bütün bu araştırmalarda, ya bir orta terimin olup olmadığını, veya hangi orta terim olduğunu kendi kendimize soruyoruz. Gerçekte, orta terim, sebeptir, bizim bütün araştırmalarımızın konusu da odur. Söz gelimi *ay bir tutulmaya mâruz kalır mı?* demek: *tutulmaya bir sebep var mı veya yok mu* demektir, Bundan sonra, bir sebebi olduğunu bildiğimiz zaman biz: o halde *bu sebep nedir?* sorusuna geçeriz. Çünkü gerek kendisiyle bir nesnenin şu veya bu değil de mutlak bir tarzda ve özce olduğu sebep, gerek kendisiyle bir nesnenin özlük veya ilintilik herhangi bir yüklem sahibi olması yönünden, mutlak tarzda değil de şu veya bu olduğu sebep her iki halde de orta terimdir. Mutlak mânada *olan'dan* konunun kendisini, söz gelimi ayı, yeryuvarlağını, güneşi, üçgeni anlarım. Konu hakkında tasdik edilen ni-

telikten tutulma, eşitlik, eşitsizlik, yeryu-
varlığının araya girmesi veya araya gir-
memesini anlarım. Bütün bu misallerde,
nesnenin tabiatı ile niçin var olduğu ara-
sında bir özdeşlik vardır. *Tutulma nedir?*
sorusu ile yerin araya girmesiyle ayın
ışıkta mahrum oluşu cevabı, niçin bu-
rada tutulma var? veya niçin ay bir tu-
tulmaya duçar oluyor? sorusu ile *yer*
araya girdiği zaman ışığın yok oluşu
yüzünden cevabına özdeştir. Bunun gibi,
bir musiki akordu nedir? Tiz ile pes için-
de sayılık bir münasebettir'in yerine niçin
tiz pes ile uyuşur? Tiz ile pes arasında
sayılık bir münasebet olduğundan ötürü
konulabilir. Nihayet, *tiz ile pes bir akort*
yaparlar mı? demek *münasebetleri sayılık*
mıdır? demektir. Ve bunu kabul ettiğimiz
zaman: *o halde bu münasebet hangisidir?*
sorusunu soruyoruz.

Araştırmanın her zaman orta terime
taallûk etmesi, orta terimin duyulur oldu-
ğu hallerden açıkça çıkar. Gerçekte, biz
onu ancak algılamadığımız için araştırıyo-
ruz: söz gelimi bir tutulmaya sebep olan
bir orta terimin bulunup bulunmadığını
araştırıyoruz. Fakat ay'da olsaydık biz ne
tutulmanın vâki olup olmadığını, ne de
niçin vâki olduğunu araştırmazdık; olgu
ve niçin aynı zamanda apaçık olurlardı.
Gerçekte, bize bütüncülün bilgisi algı fii-

linden gelmiş olurdu: çünkü duyum bize, ayın şimdi bir tutulmaya mâruz olduğu apaçık olduğundan ötürü, şu anda yerin araya girdiğini öğretir; bütüncül de işte buradan gelmiş olurdu.

Bizim dediğimiz gibi, bir nesnenin ne olduğunu bilmek onun niçin var olduğunu bilmek demektir; bu, hem sade herhangi bir yüklem ile vasıflandırılmış olarak değil, mutlak mânada *var olmaları* yönünden, hem de *iki dik açığa eşit* veya *daha büyük* veya *daha küçük* gibi, onların herhangi bir yükleme sahip olmaları yönünden nesneler hakkında doğrudur.

3

< TARİF İLE İSPAT ARASINDAKİ FARK. >

Böylece bütün meselelerin orta terimin araştırılmasından ibaret olduğu apaçıktır.

O halde bir nesnenin ne olduğunun nasıl gösterildiğini ve tarifi ne tarzda ispata vardırılabilirliğini, tarifi ne olduğunu ve nenin tarifi olduğunu söyleyelim.

İlkin bu soruların ortaya çıkardığı bazı güçlükleri açalım ve söyleyeceklerimize, hemen bundan önceki sözlerimize en çok yaklaşan bir noktanın yoklanmasıyla başlayalım. Gerçekte, aynı bir nesneyi aynı

yönteme göre hem tarif, hem de ispat yoluyla bilmek mümkün müdür, yoksa imkânsız mıdır diye sorulabilir. Çünkü tarif nesnenin ne olduğuna taallûk eder görünüyor, bir nesnenin ne olduğunu açıklayan her şeyde bütüncül ve olumludur, halbuki kıyasların bir kısmı olumsuz olabilir, öbür kısmı da bölümcül olmayabilir: söz gelimi, ikinci şekli bütün kıyasları olumsuzdur. Üçüncüden olanlar bütüncül değildir. Ayrıca, birinci şeklin olumlu sonuçları tarif bile olunamazlar: sözgelimi, *her üçgenin iki dik açığı eşit açıları vardır*. Bunun sebebi şudur ki ispat olunabileni bilmek, onun ispatına sahip olmaktır. Bunun sonucu olarak, bu tabiattaki sonuçların ispatı olabilirse onların bir de tarifine sahip olunamayacağı apaçıktır. Aksi takdirde böyle bir sonuç ispatı elde edilmeden tarifi gereğince de bilinebilecektir, çünkü biri olmadan öbürünün elde olunabilmesine hiçbir mani yoktur.

Yeter bir kanaat bize tümevarımla da sağlanabilir, çünkü hiçbir zaman tarif ile, ister özlük yüklem sıfatıyla, ister ilinti olarak bir başka şey hakkında tasdik edilen şey hakkında hiçbir şey bilmedik. Bundan başka, tarif bize bir cevherin bilgisini kazandırırsa bu türlü taayyünler besbellidir ki cevher değildirler.

Böylece ispatı olan her şeyin tarifinin olmadığı apaçık bir şeydir. Fakat o zaman tarifi olan her şeyin de ispatı var mı, yoksa bu mümkün değil mi? Bir sebep, bundan öncekinin aynı bir sebep var ki buraya da tatbik olunur. Bir tek ve aynı nesne bir olması yönünden ancak bir tarzda bilinebilir: buradan da, mademki ispat olunabilen şeyi bilmek onun ispatına sahip olmaktır, o halde ispat olmadan tarife sahip olmanın ispat olunabilen nesnenin bilgisini vereceği imkânsızlığına varılacaktır.

Bundan başka, ispatların ilkeleri bundan önce ispat olduğu üzere, kendileri için mümkün ispatlar mevcut bulunmadığı tariflerdir: çünkü ya ilkeler, ilkelerin ilkeleri ve sonsuza kadar böyle giderek, ispat olunabilir olacaklardır, veya ilk hakikatlar ispat olunamıyan bir takım tarifler olacaklardır.

Fakat bütünlükleri içinde alınarak, tarifi konuları ile ispatınkiler aynı olamazlarsa da, hiç değilse içlerinde aynı olabilen birkaç tane yok mudur? Veya tarifi olan şeyin ispatı olamayacağımdan, bu mümkün değil mi? Gerçekte, tarif öz ve cevhere taallük eder, halbuki bütün ispatların, özü koydukları ve kabul ettikleri açıktır: sözgelimi, matematik ispatlar bir'in özünü ve tek'in özünü koymaktadır ve öbür ilim-

lerde de bu böyledir. Bundan başka, her ispat bir konu hakkında bir yüklemi, ona ait olarak, veya ait olmıyarak tasdik eder; tarifte ise, bir unsur hiçbir suretle öbürüne yüklenmiş değildir. Sözgelimi, ne iki ayaklı hakkında hayvanı, ne de hayvan hakkında iki ayaklıyı tasdik etmiyoruz, Aynı suretle yüzey hakkında da şekli tasdik etmiyoruz. Çünkü ne yüzey şekildir, ne de şekil yüzeydir. Üstelik, bir nesnenin ne olduğunu ispat etmekle bir yükleme olgusunu ispat etmek arasında bir fark vardır. Tarif nesnenin ne olduğunu bildirir, ispat ise filân yüklemine falan konuya ait olduğunu veya olmadığını bildirir; ayrı nesneler ise, ispatlardan birinin öbürüne nispeti bölümün bütüne olan nispeti gibi olmadığı takdirde, ayrı ispatları gerektirirler. Bu kaydı ilâve ediyorum, çünkü her üçgenin açılarının iki dik açiya eşit olduğu ispat olundu ise bu hassanın ikiz kenara ait olduğu da ispat olunmuştur, çünkü ikiz kenar bir bütün olarak alman üçgenin bir bölümüdür, halbuki bizi meşgul eden halde, yükleme olgusu ve nesnenin özü bu cinsten karşılıklı münasebetlerde değildiler. Çünkü biri öbürünün bir bölümü değildir.

Böylece ne tarifi olan hiçbir şeyin ispatı olmadığı, ne de ispatı olan hiçbir şeyin tarifi olmadığı görülür. Çıkarılacak

umumi sonuç, hiçbir zaman aynı bir nesnenin hem tarifi, hem de ispatı olamadığıdır. Şüphe yok, bundan da tarif ve ispatın ne özdeş, ne de birbiri içinde olmayacakları sonucu çıkar. Çünkü aksi takdirde konuları aynı münasebetler içinde olurlardı.

4

< ÖZÜN İSPATI YOKTUR. >

Başlangıçtaki güçlükler hakkındaki açıklamamızı burada keselim.

Öz'ün kıyası, başka deyimle, ispatı mümkün mü? Veya şimdiki söz (λόγος) ün farzettığı gibi, mümkün değil mi? Gerçekte, kıyas orta terim vasıtasıyla bir konu hakkında bir yüklemine ispat eder; bir yandan da mahiyet hem tarif edilene hastır, hem de onun özüne ait olarak yüklenir. Fakat, bu halde, konu, konunun tarifi ve orta terim gerekli olarak karşılıklı olabilir; çünkü A, G ye has ise A nın B ye B nin de G ye has olduğu apaçıktır, öyle ki bütün bu terimler birbirine hastırlar; bundan başka, A her B nin özü içinde ise, B de, G nin özüne ait olarak, her G hakkında bütüncül olarak tasdik edilmişse A nın da, G nin özüne ait olarak G hakkında gerekli bir şekilde tasdik edilmesi lâzımdır. Fakat iki öncülde bu böyle değilse, başka deyimle, A, B nin özüne ait

olarak tasdik edilmişse, ama B, kendileri hakkında tasdik edildiği konuların özüne ait değilse, A, G nin özüne ait olarak, G hakkında gerekli bir şekilde tasdik edilmiş olmayacaktır. Böylece her iki öncül de özü tasdik edecekler ve bunun sonucu olarak B de, özü olarak G hakkında tasdik edilecektir. Öncüllerin her biri özü, başka deyim ile ne olduğuluk'u tasdik ettiğine göre. G nin mahiyeti sonuç çıkarılmazdan önce orta terim içinde olacaktır.

Umumileştirmek için, insanın özünü tasdik ve ispat etmek gerektiği farz olunsun G nin *inşayı*, A nin insanın öz'ü, yani hayvan — iki ayaklı veya daha başka bir şey olduğu kabul olunsun. O zaman, biz bir kıyas yapmak istersek A nin her B ye yükletilmesi gereklidir. Ama bu öncülün netice itibariyle 'insanın özü de olacak olan bir yeni orta terimi olacaktır. O halde tutamak tasdik ve ispat edilmesi gerekeni koyuyor, madem ki B aynı zamanda insanın özüdür.

Ama yalnız iki öncül bulunduğu zamanki, yani ilk ve doğrudan doğruya oldukları zamanki hal göz önünde tutulması gereken haldir; çünkü bizim dediklerimiz bu suretle daha iyi açıklanabilecektir. Böylece ruhun özünü, veya insanın özünü, veya herhangi bir başka gerçeği birbirini

karşılayan terimlerle ispat edenler, bir ispatı gerekeni delil yerine alma yaparlar; sözgelimi, ruhun kendi öz varlığının sebe-bini kendinde bulundurduğu ve kendi öz varlığının sebebini kendinde bulunduranın kendi kendine hareket eden bir sayı ol-duğu ileri sürülseydi, böyle olurdu; çünkü o zaman, ruhun özü içinde, kendi kendine hareket eden bir sayı olduğunu, ruhla bu sayı arasında tam bir özdeşlik olduğu mâ-nasında ifade etmek gerekir. Gerçekte A, B nin, B de G nin basit bir sonucu ise-ler A, G nin mahiyeti olmayacaktır, ama sadece G hakkında söylenmesi doğru olan şey olacaktır. B olması yönünden her B hak-kında tasdik edilen A, A nın bir nev'ine özdeş ise bu yine böyledir: hayvanın özü insanın özü hakkında tasdik edilmiştir (çünkü bütün hallerde, insanın özünün hayvan özü olduğu doğrudur, yine bunun gibi, her insanın hayvan olduğu da doğru-dur), ama insanın özünün özdeşi olarak tasdik edilmemiştir.

O halde, dediğimiz gibi iki öncül al-madıkça, A nin G nin mahiyeti ve cevheri olduğu sonucunun çıkarılmıyacağı sonu-cunu çıkarıyoruz. Yalnız bunlar bu tarzda alınırsa B kabul olunmakla, sonuçtan ön-ce, B nin, G nin mahiyeti olduğu kabul olunmuş olacaktır. Bundan burada bir is-patın bulunmadığı sonucu çıkarılır: bir

ispatı gerekeni delil yerine almadan başka bir şey yapılmış olmıyacaktır.

5

< ÖZ, BÖLME İLE İSPAT EDİLEMEZ. >

Bölme (διαι*εσις) metodu da, şekillere dair tahlilde söylediğimiz üzere sonuç, çıkarmıya erişemez. Gerçekte, filân başka nesnelerin var olduğundan ötürü filân nesnenin var olduğu hiçbir zaman gerekli bir tarzda elde olunamaz: bölme de tümevarım kadar ispat eder. Bunun sebebi, sonucun ne bir sorgulama (*****), ne de hasmın bir tavizine (*****) bağlı olmaması gerektiğidir; fakat öncüller verildiği zaman, hattâ cevap veren inkâr etse bile onun var olması gereklidir. < Sözgelimi, sorulur:> *insan hayvan mıdır, yoksa cansız varlık mı?* Arkasından, hayvan olduğu konulur, ama sonuç olarak çıkarılmaz. Her hayvanın, istisnasız, ya yürüyücü veya suda yaşayıcı olduğu da ilâve olunur ve insanın yürüyücü olduğu ortaya konulur.— Bundan başka, insanın bu iki kavramın bütünü olması, başka deyimle *hayvan - yürüyücü* olması gerekli bir şekilde denilenden çıkmaz, fakat bu yeni bir postülattır. Bölmenin büyük sayıda veya küçük sayıda farklarla yapılmasının hiç ehemmiyeti yok: her iki halde de, istidlâl

aynıdır. Bu metodu kullananlar için bölmenin kullanılması o kadar faydasızdır ki onlar kıyasla ispat olunabilecek olan hakikatleri bile çıkaramazlar. Nitekim bu bütünün insan hakkında doğru olmasına, bununla beraber onun ne özünü, ne de mahiyetini göstermesine bir mâni var mıdır? Öze bir şeyin ilâve olunmadığını, veya ondan bir şey alınmadığını, veya nihayet bir özlük karakterin aldanmadığını temin eden nedir?

Bunlar elbette bir takım kusurlardır, <denilecek>; ama öz içinde bulunan bütün unsurlar alınır, ve ilk unsur ifade olunduktan sonra bölme yoluyla, hiçbirini unutmadan kesilmeyen terimler serisine devam olunursa bu kusurlar giderilebilir. Bu şartlar da muhakkak yerine getirilmelidir, çünkü bölmenin nevi yönünden bölünmez olana varıp dayanması gerekir.— Bununla beraber, <diye cevap vereceğiz>, bunda kıyas yoktur ve bölme bize bir şey bildiriyorsa, bunu başka türlü yapıyor. Burada şaşılacak bir şey yoktur, çünkü hiç şüphesiz, tümevarım da aynı şekilde ispat değildir, bununla beraber bir şey gösterir. Fakat bölmeden tarif çıkarıldığı zaman kıyas yapılmaz. Çünkü orta terimleri olmadan elde edilen kıyaslarda olduğu gibi, filân öncüller verilmiş olmakla filân şeyin var olmasının gerekli olarak

lâzım geldiği söylenirse, sebebi sorulabilir: böylece, bölme üzerine dayanan tariflerde de bu böyledir. Sözelimi, *insanın özü nedir? Hayvan, ölümlü, ayakları olan, iki ayaklı, kanatsız*. Fakat her yeni bir yüklem için ilâvesinde *niçin?* diye sorulabilir. Bölme yoluyla her hayvanın ya ölümle veya ölümsüz olduğu söylenecek ve hattâ ispat olunacaktır (hiç değilse böyle sanılıyor). Fakat böyle bir ifade bütünlüğü içinde, bir tarif değildir. Öyle ki bunun bölme yoluyla ispat olunabileceğini farz etsek bile, tarif hiçbir suretle sonuç olmaz.

6

< ÖZ, HİPOTETİK KIYASLA İSPAT EDİLEMEZ. >

Ama acaba, bu defa hipotezle başlamakla, yani bir yandan bir şeyin mahiyetinin, özünün has unsurları ile teşkil edildiğini, bir yandan da yalnız bu unsurların öz içinde bulunduklarını ve cümlesinin o şeye has olduğunu ortaya koymakla bir şeyin özünü ifade eden tarifi ispat etmek mümkün müdür? Çünkü şeyin özü işte bundan ibarettir. İspatın orta terim ile gerekli bir şekilde yapılması gerektiğine göre, yoksa daha ziyade, burada da mahiyet bu öncülde ifade edilmiş değil midir?

Bundan başka, kıyasta öncül olarak kıyasın kendisinin olduğu şey konulmadığı gibi (çünkü her zaman kıyasın kendilerinden teşekkül ettiği öncüllerden birinin öbürüne karşı durumu bütünün bölünme olan durumu gibidir), böylece mahiyet de kıyas içinde bulunmamalıdır, konulan öncüllerin dışında olmalıdır. Yalnız sonucun kıyaslık olup olmadığından şüphe eden kimseye kıyasın ortaya koyduğumuz tarifine uygun olduğundan ötürü, kıyaslık olduğu cevabını vermelidir, sonucun mahiyet olmasından şüphelenen kimseye de mahiyetin, koyduğumuz tarifine uygun olduğundan ötürü, kıyaslık olduğu cevabını vermelidir. Bunun sonucu olarak kıyasın tarifi olmadan da veya mahiyetin tarifi olmadan da, bir sonuç gerekli olarak elde edilmelidir.

Aşağıdaki tipten bir hipotez yoluyla İspatta da bu böyledir. Kötünün özü bölünlülükten ibaret ise ve bir şeyin zıddının özü (bir zıddı olan nesneler bulunduğu takdirde) nesnenin özünün zıddı ise, o zaman iyi, kötünün, bölünmez de bölünürün zıddı ise, bundan iyinin özünün bölünmezlikten ibaret olduğu sonucu çıkacaktır. <Bu bir ispatı gerekeni delil yerine almadır>, çünkü burada da ancak mahiyet öncül olarak konmakla, ve mahiyeti ispat etmek maksadiyle konulmuş bir öncül ola-

rak konmakla ispat yapılır. — Bununla beraber <denilecek ki> bu başka bir mahiyet midir? — Bunu kabul ediyorum, çünkü ispatlarda da; filân şeyin falan başkasına yüklendiği öncül olarak konulur; yalnız yüklenen terim ne büyük terimin aynıdır, ne de tarif yönünden onun özdeşidir veya ona aksedilebilir.

Bundan başka, iki türlü ispat karşısında, bizim tasvir ettiğimiz gibi, bölme yoluyla ispat ve kıyas yoluyla ispat karşısında, aynı güçlkle karşılaşılır: insan niçin *hayvan - iki ayaklı - yürüyücü* olacak da hayvan ve yürüyücü olmayacak? Gerçekte, kabul olunan öncüllerden yüklem bir birlik kurması için hiçbir gereklilik çıkmaz: bu, *musikici* ve *gramerci*'nin aynı insana yüklenmeleri halindeki gibi bir halde böyle olabilir.

7

< TARİF, ÖZÜ TASDİK VE İSPAT EDEMEZ. >

O halde, tarif etmekle, öz veya mahiyet nasıl tasdik ve ispat olunacaktır? Hakikati teslim edilmiş bulunan önermelerden hareket ederek ispat olunduğu zaman ki gibi, filân şeyler var olmakla herhangi başka bir şeyin de gerekli olarak var olacağı gösterilemez, çünkü bu bir ispattır;

tümevarımda olduğu gibi, hususi hallerin apaçıklığı üzerine dayanılarak hususi hallerden hiçbirisi başka türlü olmadığından bütünü de böyle olduğu da gösterilmiyecektir: çünkü tümevarım, şeyin ne olduğunu tasdik ve ispat etmez, ama bir yüklemi haiz olduğunu veya olmadığını tasdik ve ispat eder. Bize başka hangi yöntem kalmaktadır? Çünkü muhakkaktır ki öz, duyum ile veya parmakla göstermek suretiyle tasdik ve ispat olunamaz.

Üstelik, öz, tarif ile nasıl tasdik ve ispat olunacaktır? Gerçekte, insanın veya herhangi bir şeyin ne olduğu bilindiği zaman, onun var olduğu da gerekli olarak bilinir çünkü var olmıyan bir şeyin ne olduğunu kimse bilmez: yalnız sözün veya ismin, *teke-geyik* dediğim zamanki gibi, ne ifade ettiği bilinebilir, ama teke - geyik'in ne olduğunu bilmek imkânsızdır. Fakat, bundan başka, tarif bir şeyin ne olduğunu tasdik ve ispat ederse onun var olduğunu da tasdik ve ispat edebilir mi? Tıpkı ispat gibi tarif de bir tek aynı şeyi bildirdiğine göre, hem özü, hem de varlığı aynı istidlalle nasıl tasdik ve ispat edecektir? İnsanın ne olduğu başka bir şey; insanın var olması da başka bir şeydir.

Bundan sonra, yalnız cevherin istisnasıyla herhangi bir nesnenin var olduğunun gerekli olarak bir ispatla gösterildiğini

ileri sürüyoruz. Ama varlık hiçbir zaman herhangi bir şeyin cevheri değildir, çünkü bir cins değildir. Demek ki ispatın konusu nesnenin varolduğu olacaktır. Şimdi, ilimlerin yaptıkları da işte budur: geometrici *üçgen* teriminin manâsını *koyar*, fakat onun filân yüklemi haiz olduğunu ispat eder. O halde özü tarif etmekle ne ispat olunacaktır? Üçgen mi? O halde tarif yoluyla bir şeyin ne olduğu bilinmekle, onun var olup olmadığı bilinmiyecektir; bu ise imkânsızdır.

Tarifin şimdiki metotlarını göz önünde tutarsak, tarifin tarif olunan şeyin var olduğunu ispat etmediği de açıktır, çünkü bir merkezden eş uzaklıkta olan herhangi bir şey var olsa bile, yine de niçin tarif edilen şey var olsun? Niçin başka deyimle bu, dairenin tarifi olsun? Bu pek âlâ Oreikhalk'inkidir de denmektir. Çünkü tarifler, ne tarif olunan şeyin var olabileceğini, ne de onun tarifi yapıldığı iddia olunan şey olduğunu ispat etmeğe kadar gitmezler: her zaman niçini sormak mümkündür.

Mademki tarif etmek ya nesnenin ne olduğunu, ya adının ne ifade ettiğini göstermektir, bizce, nesnenin ne olduğunu mutlak olarak ispat etmezse tarif ad ile aynı mânayı haiz olan bir sözden başka bir şey olmayacağı sonucu çıkarılabilir. Fakat bu bir saçmalıktır. İlkın gerçekte,

hem cevher olmıyan şeyin, hem de hiç var olmıyan şeyin tarifi olacaktır, çünkü bir ad ile, var olmıyan şeyler bile ifade olunabilir. Bundan başka, bütün sözler bir takım tarifler olacaklardır, çünkü her zaman herhangi bir söze bir ad takılabilir, öyle ki bizim diyeceğimiz her şey tariftten başka bir şey olmıyacak, hattâ İlias bile bir tarif olacaktır. Nihayet, hiçbir ispat filân adın filân şey mânasına geldiğini ispat edemediğine göre, bunun sonucu olarak, tarifler de bize bunu bildiremezler.

Bu düşünceler gereğince, ne tarif ve kıyasın aynı ve tek bir şey, ne de tarifin konusu ile kıyasınki özdeş gibi görünmüyorlar; bundan başka, tarifin hiçbir şeyi ne ispat ne de tasdik etmediği ve özün de ne tarif, ne de ispatla bilinemediği sonucu çıkıyor.

8

< TARİFLE İSPATIN MÜNASEBETİ. >

Bu sonuçlardan temele dayananların hangileri, temele dayanmıyanların hangileri olduğunu, tarifin tabiatının ne olduğunu ve herhangi bir mânada, özün bir ispat konusu olup olmıyacağını, veya bunun mutlak surette imkânsız olup olmadığını yeniden incelemek zorundayız.

Dediğimiz gibi, bir nesnenin ne olduğunu bilmek onun varlığının sebebini bilmek demektir, bunun hikmeti (****) ise, bir şeyin bir sebebi haiz olması gerektiğidir. Bundan başka, bu sebep öze özdeş de olur, ondan başka bir şey de olur; ancak sebebi kendinden ayrı bir şey olması halinde, öz ispat olunabilir de, ispat olunamaz da. Bunun sonucu olarak, sebep özden başka bir şey ise ve ispat mümkünse, sebep gerekli olarak orta terimdir ve ispat kıyasın birinci şekliyle yapılır, çünkü ispat edilen sonuç hem bütüncül, hem de olumludur. Böylece bizim açıkladığımız metot takip ettiğimiz gayeye erişmenin ilk yolu olacaktır: bu, özü başka bir özle ispat etmekten ibarettir. Gerçekte, özleri içine alan bir takım sonuçlar, gerekli bir şekilde, kendi de bir öz olan bir orta terim ile elde edilmek zorundadırlar, tıpkı has yüklemeler de has bir orta terimle elde olundukları gibi; öyle ki aynı şeyin iki mahiyetinden biri ispat olunacak, öbürü ispat olunmayacaktır.

Daha yukarıda, bu metodun bir ispat teşkil edemeyeceğini, fakat burada yalnız özün diyalektik bir kıyasının bahis konusu olduğunu söyledik. İşte meseleyi, hareket noktasından ele alalım ve özün ne tarzda ispat olunabileceğini açıklayalım. Olgu hakkında bilğimiz olduğu vakit, niçini ara-

rız, ve ara sıra olgu ile niçini aynı zamanda bilmemize rağmen, yine niçini olgudan önce bilmek mümkün değildir. Bunun gibi bir nesnenin mahiyetinin varlığından ayrı olmadığı apaçıktır. Çünkü bir nesnenin ne olduğunu bilmek, onun var olup olmadığı bilinmedikçe imkânsızdır.

Bundan başka, bir nesnenin var olduğunu veya olmadığını kâh nesnenin özlük bir unsurunu yakalıyarak, kâh, sözgelimi, gök gürültüsünün bulutların bir gürültüsü olduğunu, tutulmanın bir ışık yoksunluğu olduğunu, insanın bir hayvan nevi olduğunu, ruhun da kendi kendine hareket eden şey olduğunu bildiğimiz zaman olduğu gibi, ilinti alarak biliyoruz. Nesnenin var olduğunu ilinti olarak bildikçe de öz hakkında gerekli olarak tam bir bilgisizlik içinde bulunuruz, çünkü nesnenin var olduğunu bile gerçekten bilmiyoruz ve var olduğunu bilmeden bir nesnenin ne olduğunu araştırmak, şüphesiz hiçbir şey araştırmamaktır. Buna karşılık, nesnenin bir unsurunu yakaladığımız hallerde özün araştırılması daha kolaydır. Bundan bir nesnenin var olduğunu ne kadar iyi bilirsek, onun özünü bilmeye de o kadar iyi gücümüzün yettiği sonucu çıkar.— Öyle ise özün bir unsurunu bildiğimiz nesnelerin sözünü edelim ve aşağıdaki misalle başlayalım. A nın *tutulma*, G nin *ay*, ve

B nin de *yer yuvarlağının araya girmesi* olduğunu kabul edelim. Tutulmanın olup olmadığını araştırmak B nin vuku bulup bulmadığını araştırmaktır; bu ise A için bir sebep (λόγος) olup olmadığını araştırmaktan asla farklı bir şey değildir. Bu sebep varsa biz A nın da var olduğunu söylüyoruz. Başka misal: Sebebin bir çelişmenin iki uzuvdan hangisini tâyin ettiği araştırılabilir: sebep bir üçgenin açılarını iki dik açıya eşit kılar mı, yoksa kılmaz mı? Bulduğumuz zaman, biz olgu ile niçini öncüllerin doğrudan doğruya olması şartıyla aynı zamanda biliyoruz. Doğrudan doğruya değillerse biz olguyu biliyoruz, ama niçini bilmiyoruz <aşağıdaki misalde olduğu gibi >. *G ay, A tutulma, B de, bedir zamanında hiçbir görünür cisim ay ile bizim aramıza girmese de bir gölge aksettirmek güçsüzlüğü* olsun. O halde *hiçbir cisim ay ile bizim aramıza girmese de, bir gölge aksettirmek güçsüzlüğü olan B, G ye; bir tutulmaya maruz kalmak olan A da B ye ait olursa, ayın bir tutulmaya maruz kaldığı apaçıktır. Fakat yine de niçini görülemez; tutulmanın mevcut olduğunu biliriz, ama onun ne olduğunu bilmeyiz. Fakat A nın G ye ait olduğu açık olduktan sonra, bu yüklemenin niçinini araştırmak B nin ne olduğunu araştırmaktır: acaba yerin araya girmesi mi, yoksa*

ayın deveranı ini, yoksa ışığın sönmesi mi? Fakat bu yeni orta terim öbür ucun yani bu misallerde, A'nın tarifinin kendisidir. Çünkü tutulma yerin yaptığı araya girmeden başka bir şey değildir. <Yine böylece>: *Gök gürültüsü nedir? Bir bulutta ateşin sönmesidir* demek, *niçin gürler? Ateşin bulutta sönmesinden ötürü*, demenin aynıdır. *G bulut, A gök gürültüsü*, B de *ateşin sönmesi* olsun. Şu halde B *bulut* olan G'ye aittir, çünkü ateş bulutta sönüyor; *gürültü* olan A, B'ye aittir, B de muhakkak büyük uç olan A'nın tarifidir. B'nin sebebi olarak bir başka orta terim daha lâzımsa bu, A'nın geri kalan tariflerinden biri olacaktır.

O halde biz öze nasıl erişildiğini ve onu bilmeye nasıl muvaffak olunduğunu ortaya koyduk; her ne kadar özün kıyası, başka deyimle ispatı olmasa da biz yine de özün bilinmesinin kıyasla, yani ispatla olduğunu görüyoruz. İspat olmadan, kendinden başka bir sebebi olan bir nesnenin özünü bilmenin mümkün olmadığı ve bizim baştaki incelemelerimizde gösterdiğimiz gibi ispat da edilemediği neticesini çıkarıyoruz.

9

< İLKELERİN NE VARLIĞI, NE DE
ÖZÜ İSPAT OLUNAMAZ. >

Bazı şeylerin kendilerinden başka bir

sebebi var, başka bazı şeyler için ise sebepleri kendilerinden ayrı değildir. Bundan, özler arasında da, doğrudan doğruya olanlar, başka deyimle ilke olanlar bulunduğu anlaşılıyor, ve bu özlerin sadece var olduklarının değil, aynı zamanda ne olduklarının da farz olunması veya bunları başka türlü bildirmek gerekir. Aritmetikçinin yaptığı tam budur, çünkü o hem birliğin ne olduğunu, hem de birliğin var olduğunu farz eder. Bir yandan da bir orta terimi, yani cevherlerinden başka bir sebebi olan nesneler için bizim açıkladığımız tarzda, yine de ispat etmekle beraber ispat yoluyla özünü göstermek mümkündür.

10

< TÜRLÜ TARİF NEVİLERİ >

Mademki tarife bir şeyin ne olduğunu açıklayan söz diye bakılmaktadır, onun nevilerinden birinin ismin ifade ettiğini açıklayan bir söz, başka deyimle özü ifade edenden farklı sırf itibarî bir sözdür: bu, sözgelimi, *üçgen* teriminin ifade ettiği şey, üçgen adı verilmesi yönünden bir şeklin ne olduğu olacaktır. Biz üçgenin var olduğunu arıyoruz. Fakat bu vaziyette varlıklarını bilmediğimiz şeylerin tarifini elde etmek güçtür, bu güçlüğü'n sebebi de bizim

daha yukarıda dediğimiz gibi bizim nesnenin var olup olmadığını ancak ilinti yoluyla bilmemizdir. Bundan başka, bir söz iki tarzda birdir: ya yalın bağlantı gereğince, *İlias* gibi, veya ilinti yolundan başka bir yolla, onun bir tek konu hakkında bir tek yüklemi ifade ettiğinden ötürü.

İşte o halde tarifi ilk tarifi: Bu bizim şimdi verdiğimiz tariftir. Bir başka tarif nevi de nesnenin niçin var olduğunu gösteren sözdür. Böylece birincisi bir mâna veriyor, fakat tasdik ve ispat etmiyor, halbuki İkincisi apaçık olarak, ancak terimlerinin durumuyla ispattan farklı bulunan özün yarı ispatı olacaktır. Çünkü niçin gürlediğini söylemekle gök gürlemesinin ne olduğunu söylemek arasında bir fark vardır: birinci halde, ateşin bulutlarda sönmekten ötürü olduğu söylenecektir, halbuki gök gürlemesinin ne olduğu hakkında bunun bulutlarda sönen ateşin gürültüsü olduğu söylenecek. Böylece aynı söz ayrı bir şekil almaktadır: birinde sürekli bir ispattır, öbüründe bir tarif. — Gök gürültüsü bulutlardaki gürültü diye de tarif olunabilir, bu ise özün ispatının sonucudur. — Nihayet, doğrudan doğruya terimlerin tarifi özün ispat olunamaz bir verisidir.

Biz, tarifi birinci mânada özün ispat olunamaz bir sözü olduğu; ikinci mânada-

da ispattan ancak terimlerin durumları yönünden farklı bulunan özün bir kıyası olduğu; üçüncü mânada ise, özün ispatının sonucu olduğu neticesini çıkarıyoruz.

O halde, bizim dediklerimize göre, ilk olarak hangi mânada özün ispatı olduğu, hangi mânada olmadığı, hangi şeylere uyduğu, hangi şeylere uymadığı; ikinci olarak, tarifi kaç mânada alındığı, hangi mânada özü gösterdiği, hangi mânada göstermediği, hangi şeylere uyduğu, hangi şeylere uymadığı; nihayet, tarifi ispatla olan münasebetinin ne olduğu ve onunla aynı konuya nasıl uyabildiği ve nasıl uyamadığı görülüyor.

11

< ORTA TERİM OLARAK ALINAN TÜRLÜ SEBEPLER. >

Sebebi bildiğimiz zaman tanıdığımızı zannederiz. Sebeplerin sayısı ise dördtür: ilk olarak, mahiyet, ikinci olarak bazı şeyler verilmiş olmakla bir başka şeyin gerekli olarak onu takip etmesi; üçüncü olarak nesnenin hareketinin ilkesi; dördüncü olarak da nesne ne maksatla olmuşsa o gaye. Bu sebeplerin hepsi ispatta orta terim olmaya yarayabilirler. — Gerçekte, fi-lân nesne belli ve verilmiş olmakla, bundan gerekli olarak şunun var olduğu so-

nucunun çıktığı, bir tek öncül yardımıyla ispat olunamaz, hiç olmazsa iki tane lâzımdır; yani bu iki önermenin bir tek orta terimi olması gerekir. Böylece bu biricik orta terim bir kere ortaya konuldu mu, sonuç gerekli olarak ardından gelir. Bu, aşağıdaki misalle de gösterilebilir: Yarım-daire içine çizilen açı niçin bir dik açıdır? Veya: Hangi veriden bu açının bir dik açı olduğu sonucu çıkar? Böylece, A nın *dik açı*, B nin *iki dik açının yarısı*, G nin de *yarım daire içine çizilen açı* olduğunu kabul edelim. O zaman, B sebep-tir ve bu sebep gereğince *dik açı* olan A, *yarım, daire içine çizilen açı* olan G ye aittir. Çünkü B, A ya; G, B ye eşittir. Çünkü G iki dik açının yarısıdır. O halde, *iki dik açının yarısı* olan B. A nın G ye ait olduğu, yani, dediğimiz gibi, yarım daire içine çizilen açının dik açı olduğu sonucunun çıktığı veridir. Bundan başka, B, A nın mahiyetine özdeştir, çünkü o, A nın tarifinin ifade ettiği şeydir; biz ise daha önce, orta terimin sebep olarak mahiyet olduğunu gösterdik.

Bir yandan da, *Medler niçin Atinalılara karşı harb ettiler?* demek, *Atinalılara karşı yapılan harbin sebebi nedir?* demektir. Cevap ise şudur: *Atmalılardan, Erethria'lılarla birlikte Sardeis'e hücum ettiklerinden* ötürü. Çünkü harbi çıkaran bu

olgudur. Kabul edelim ki A *harp*, B *mütecaviz olarak hücum etmiş olmak*, G de *Atinalılar* demek olsun. O zaman, B *mütecaviz olarak hücum etmiş olmak* G *Atinalılar'a* A da B ye aittir. Çünkü haksız mütecavizle harb edilir. Böylece A *harb etmek*, B ye *ilk olarak başlayanlar'a*, B de G ye, *Atinalılar'a* aittir. Çünkü ilkin başlayan bunlardır. O halde burada da sebep, başka deyimle, hareket ilkesi orta terimdir.

Sebebin soncul sebep olduğu haller için de bu aynıdır. Sözelimi, *niçin gezinilir?* İyi sıhhatte olmak için. *Bir ev niçin vardır?* Malları korumak için. Birinci halde, soncul sebep sağlıktır, İkincide malların korunmasıdır. Fakat akşam yemeğinden sonra niçin gezinmek gerektiğini sormakla bunun ne maksatla yapıldığını sormak arasında hiçbir fark yoktur. G *akşam yemeğinden sonra gezinti-*, B *gıdaların mideye oturmaması*, A da *iyi sıhhatte olmak* olsun. Akşam yemeğinden sonra gezinmek olgusunun gıdaları midenin ağzında kalmaktan alıkoymak hassasını haiz olduğunu ve bunun da sıhhat için iyi bir şev olduğunu kabul edelim: çünkü öyle geliyor ki B, *gıdaların mideye oturmaması* G ye, *gezinmek olgusu'na*, ve A, *sıhhatli olan* da B ye aittir. O halde, soncul sebep olan A nın G ye ait olmasının

sebebi nedir? *Mideye oturmamak olgusu* olan B dir. Fakat B, A nın bir nevi tarifi-
fidir, çünkü onun vasıtasıyla A bilinecek-
tir. Fakat B niçin A nın G ye yüklenme-
sinin sebebidir? Çünkü B gibi bir durum-
da bulunmak sıhhatte olmaktadır. Tariflerin
yerlerini değiştirmek lâzımdır. Böylece,
her şey daha açık olacaktır. Yalnız oluş
sırası burada hareketin sebeplerindeki-
tersinedir: Baîs sebepler sırasında orta te-
rim ilk olarak husule gelmek zorundadır,
halbuki soncul sebepler sırasında ilk olan
küçük terim G dir. En sonunda gelen de
soncul sebeptir.

Esasen, aynı şeyin hem bir gaye ile
var olduğu, hem de gerekliliğin eseri ol-
duğu da olabilir: sözgelimi, niçin ılık fe-
nerden geçiyor? Bunun sebebi ilkin daha
küçük parçacıklardan mürekkep olan şe-
yin gerekli olarak, ışığın dışarda nüfuz
yoluyla husule geldiğini kabul etmek şar-
tiyle, daha büyük mesamelerden geçmesi-
dir; İkincisi, bir gaye ile, yani çarpma-
mız içindir. Öyle ise bir nesne iki se-
beple *var olabilirse* yine iki sebeple *ola-
maz mı?* Sözgelimi, gök gürlemesi bulut-
lardaki ateşin sönmesiyle gerekli bir şe-
kilde husule gelen bir vızlama, bir gürültü
olması ve gayesi de, *Pythagoras'cılar*ın
temin ettikleri gibi, Tartaros'dakilere kor-
ku telkin etmek için onları tehdit etmek

olması halindeki gibi bir halde. Bu cinsten misaller hem de pek çoktur, hele oluş ve kuruluşları tabî olan varlıklarda. Çünkü tabiat kâh gaye ile, kâh bir gereklilikle husule getirir. Gereklilik ise iki türlüdür: biri bir nesnenin tabî temayülüne uygundur; öbürü zorla ve temayüle zıt olarak yürür: Sözelimi, taşın hem yukarıya, hem de aşağıya doğru gitmesi gereklilikle olur, ama aynı gereklilikle değil.

Zekânın eserlerine gelince, sözelimi, bir ev veya bir heykel gibi bir kısmı hiçbir zaman ne tesadüften, ne de gereklilikten ileri gelmeyip her zaman bir gaye ile yapılırlar, sıhhat ve muhafaza gibi olan bazıları da talie bağıdırlar. Hele hem şöyle hem böyle olabilenlerdedir ki (fakat ancak eserin gaye iyi olacak şekilde talie bağılı bulunmadığı hallerde) bir netice, ister tabiatla, ister sanatta olsun, bir gayeden ileri gelir. Bir yandan da, talie tâbi olan hiçbir şey bir gaye ile husule gelmez.

12

< SEBEP VE SONUCUN ZAMAN- DAŞLIĞI. >

İster olmakta olan, ister geçmiş, isterse gelecek olguların sözü edildiği zaman, sebep varlıklardakinin tamamıyla aynıdır

(çünkü sebep olan orta terimdir), şu farkla ki varlıklar için sebep *vardır*, halbuki şimdiki olgular için sebep olmaktadır; geçmiş olgular için geçmiştir, gelecek olgular için de gelecektir. Sözelimi, tutulma niçin vâki *oldu*? Çünkü yerin araya girmesi *oldu*; tutulma vâki *oluyor*, çünkü yerin araya girmesi *oluyor*, tutulma vâki *olacaktır*, çünkü yerin araya girmesi vâki *olacaktır*, ve tutulma *vardır*, çünkü araya girme *vardır*. <Başka misal>: Buz nedir? Bunun donmuş su olduğunu kabul edelim ve *suyu* G ile *donmuş*’u A ile, sebep olan orta terimi, yani *topyekûn sıcaklığın yokluğunu* da B ile gösterelim. O halde B, G ye, donma olan A da B ye aittir: buz, B husule gelmekte olduğu zaman teşekkül eder, B husule gelmiş olduğu zaman o da teşekkül etmiştir, B husule gelecek olduğu zaman o da teşekkül edecektir.

Bu türlü sebep ve sonucu, oluş halinde bulundukları zaman zamandaş olarak olurlar, onlar var oldukları zaman zamandaş olarak var olurlar; geçmişlerse, geleceklerse, vaziyet aynıdır. Fakat sebep ve sonucun zamandaşlığı bulunmadığı halde acaba nesneler, bizim kanaatimize uygun olarak, geçmiş bir sonuç, kendinden farklı, geçmiş bir sebepten ileri gelmekle gelecek bir sonuç farklı bir gelecek sebepten olmakta olan bir sonuç da

kendinden farklı ve kendinden önce olan bir sebepten ileri gelmekle, sürekli bir zamanda başka nesnelerin sebepleri olabilirler mi? Fakat o zaman kıyas geçmişteki sonraki olgudan hareket eder (her ne kadar sonraki olguların kaynağı gerçekte, önceki olgular ise de. Bu ise oluş halindeki olgular bahis konusu olduğu zaman istidlalin aynı hareket noktasına sahip olduğunu da gösterir). Bunun aksine olarak, önceki olgudan itibaren mümkün kıyas yoktur (biz, sözgelimi, filân geçmiş olgu vaki olduğundan ötürü geçmiş filân öbür olgunun sonradan olduğu neticesini çıkaramayız; gelecek olgular için de bu böyledir): gerçekte, <sebeple sonuç arasındaki ara zamanı ister belirsiz, ister belirli olsun, sadece filân geçmiş olgunun husule geldiğini söylemenin doğru olmasıyla, bir başka filân geçmiş ve sonraki olgunun husule geldiğini söylemenin doğru olduğunu çıkarmak hiçbir zaman mümkün olmayacaktır: çünkü ikisi arasın daki aralıkta, her ne kadar birinci olgu daha önce vukua geldi ise de, bu ikinci beyan yanlış olacaktır. Gelecek söz konusu olduğu zaman istidlâl yine aynıdır: filân olgu vukua geldiğinden ötürü bir gelecek olgunun vukua geleceği neticesi de çıkarılamaz; orta terim, gerçekte, uçlarla aynı cinse ait olmak, uçlar geçmiş olduğu za-

man geçmiş, gelecek oldukları zaman gelecek, olmakta iseler oluş halinde, var oldukları zaman da var olmak zorundadır; halbuki geçmiş ve gelecek uçlarla aynı cinsten bir orta terim olmaz. Bir başka sebep de, ara zamanın ne belli, ne de belirsiz olmayacağıdır. Çünkü beyan bütün bu zaman boyunca yanlıştır. — Şeylerde geçmiş olgunun yerine olmakta olan olgu geçecek şekilde olguların sürekliliğini sağlayan şeyin tabiatını da incelememiz lâzımdır. Denilebilir ki, bir şimdiki olgunun geçmiş bir olguya bitişik olmadığı apaçıktır. Çünkü geçmiş olgular bir takım sınırlar ve bölünemezler olmakla bir geçmiş olgu bile bir geçmiş olguya bitişik olamaz: tıpkı noktaların birbirlerine bitişik olmadıkları gibi, geçmiş olgular da bitişik değildirler. Çünkü her iki halde de bunlar bir takım bölünemezlerdir. Şimdiki bir olgu da geçmiş bir olguya bitişik olamaz, bu da aynı sebeptir, çünkü şimdiki oluş bölünebilir, geçmiş olgu ise bölünemez. Böylece şimdiki oluşun geçmiş olguyla münasebeti çizginin noktayla olan münasebetinin benzeridir. Çünkü olmakta olanın içinde birçok geçmiş olgular bulunuyor. Bu meselelerin esasen bizim hareket hakkındaki umumi teorimizde daha açık bir şekilde incelenmeleri gerekir.

Oluşun birbiri ardında olan bir olgular

serisi olduğunu farzederek orta terimin ne tarzda sebeple özdeş olduğunu anlamak için aşağıdaki düşüncelerle yetimseyelim. Gerekli olarak, bu kıyaslarda da orta terim ile büyük terimin doğrudan doğruya bir öncül teşkil etmeleri gerekir. Sözgelimi, G vaki olduğundan ötürü A'nın vaki olduğunu söylüyoruz: G en son, A da ilk olarak vaki olmuştur; ama istidlâlin ilkesi G dir. Çünkü o şimdi vaki olana en yakın olandır, ve zamanın başlangıç noktası da haldir. Bundan sonra, D vaki olmuştur G nin de vaki olduğunu söylüyoruz. O zaman, D vaki olduğundan ötürü A'nın gerekli olarak vaki olduğu neticesini çıkarıyoruz. Sebep ise G dir, çünkü D vaki olduğundan ötürü G de gerekli olarak vaki olmak zorundadır ve G vaki olduysa A gerekli olarak daha önce vaki olmuş olmak zorundadır.

Orta terimi bu tarzda almakla, seri belli bir anda bir doğrudan doğruya öncülde duracak mı; yoksa, bir sürü orta terimler bulunduğundan ötürü, bizim dediğimiz gibi, bir geçmiş olguya bitişik olmadığı malûm olmakla, her defasında bir yeni orta terim araya girecek midir? Çünkü, dendiği gibi, geçmiş bir olgu geçmiş bir olguya bitişik değildir. Bununla beraber, orta terimle haldeki büyük terimden vücuda gelen bir öncülden hareket etmek

gerekir. — Gelecek olgular için de bu böyledir, çünkü D nin var olacağını söylemek doğru ise, A nın var olacağını söylemenin de önceden doğru olması gerekir, bu sonucun sebebi de G dir; çünkü D gelecekte var olmak zorunda ise G ondan önce var olacaktır, G gelecekte var olmak zorunda ise A ondan önce var olmak zorundadır. Burada da, sonsuza kadar aynı bölüm var, çünkü gelecek olgular birbirlerine bitişik değildirler; fakat burada da ilke olarak bir doğrudan doğruya öncülü almalıdır. — Gerçekte de bu böyledir: bir ev yapılmışsa gerekli olarak taşların yontulmuş ve çıkarılmış olması lâzımdır. Bu niçin? Çünkü bir ev inşa edildiğine göre temeller gerekli olarak yapılmıştır; temeller vücuda geldiyse gerekli olarak bir takım taşların önceden yontulmuş olması lâzım gelmiştir. Bunun gibi, gelecekte bir evin var olması lâzım geliyorsa, gene taşların önceden yontulmuş olması gerekir; ispat aynı tarzda orta terimle olur, çünkü temeller evden önce var olacaktır.

Fakat biz nesnelerin tabiatında bir nevi devri vücut bulma müşahade ettiğimize göre, bu orta terimle uçlar karşılıklı bir şekilde birbirlerini takip ediyorlarsa, bu, ispat içinde de bulunur, Çünkü bu halde, aksi vaki olur. Bu ise yani sonuçların ve öncüllerin aksedilebilirliği yukar-

daki bahislerde ispat edildi, devri vücut bulmada bunun bir misalidir. Gerçekte de, bakınız, bu nasıl beliriyor. Toprak ıslandığı vakit gerekli olarak bir buğu yükselir; bir kere bu buğu husule geldi mi, bir bulut teşekkül eder; bu sonuncu da teşekkül ettikten sonra yağmur yağar. Düştüğü vakit de toprak gerekli olarak ıslaktır: bizim hareket noktamız da bu idi, öyle ki daire kapatıldı, çünkü bu terimlerden herhangi biri, bir kere verildi mi, bunu bir başkası; bu sonuncuyu bir başkası daha ve bu başkasını da birincisi takip eder.

Bazı olgular var ki bunlar bütüncül olarak vaki olurlar (çünkü her zaman ve bütün hallerde onlar vardır veya olduklarını olurlar; başka olgular için bu her zaman değil, sadece çok defa olur: Sözelimi insanda erkeğin her zaman çenesinde sakal yoktur, ama çok defa vardır. Bu türlü hallerde gerekli olarak, orta terimin de bu çok defa olmak karakterini haiz olması lâzımdır. Gerçekte, B hakkında A bütüncül olarak ve G hakkında B bütüncül olarak tasdik edilmişse, A'nın da her zaman ve bütün hallerde G hakkında tasdik edilmesi gereklidir. Çünkü her zaman ve bütün hallere yüklenmek bütüncülün tabiatıdır. Burada, bunun aksine olarak, biz yalnız çok defa vaki olanın sözü edildiğini farzettik. O halde B ile gösterilen orta

terimin yalnız çok defa vaki olması da gerekli olarak lâzımdır. Demek yine çok defa olan sonuçlar için de bir takım doğrudan doğruya ilkeler olacaktır: işte bunlar, çok defa bu tarzda var olan veya husule gelen sonuçlardır.

13

< BİRLEŞTİRME YÖNTEMİYLE ÖZÜN TARİFİ. - BÖLMENİN KULLANILMASI.>

Daha önce, özün bir ispatın terimleri içinde ne tarzda belirlediğini ve özün ispat veya tarifinin ne tarzda mevcut olup olmadığını anlattık. Şimdi hangi yöntemle özün içinde bulunan yüklemeleri araştırmak gerektiğini gösterelim.

Her zaman bir nesneye ait olan yüklemeler arasında bazılarının, cinsin ötesine geçmemekle beraber, o nesneden daha geniş bir kaplamaları vardır (daha büyük kaplamalı yüklemelerden, bütüncül olarak bir konuya ait olmakla beraber, aynı zamanda bir başkasına ait olanları kast ediyorum). Sözelimi, her üçlük (****) e ait olan, bununla beraber, bir üçlük olmıyana da ait olan (tıpkı varlığın üçlüğe ait, ama hiç de bir sayı olmıyana da ait olduğu gibi) bir yüklem olduğu halde, buna karşılık tek,

hem her üçlüğün bir yüklemi, hem de ondan daha büyük bir kaplamı olan bir yüklemidir (çünkü o beşlik (****) e de aittir), fakat cinsin ötesine geçmez, çünkü beşlik bir sayıdır ve sayının dışında hiçbir şey tek değildir. İşte bizim, onlardan her birinin konudan daha büyük bir kaplamı haiz olacağı belli noktada, fakat bütününe gerekli olarak nesnenin cevherinin kendisi olduğu için, bu bütünü konu ile aynı kaplamı haiz olacağı noktada durarak, ele almak zorunda bulunduğumuz bu tabiattaki yüklemelerdir. Sözelimi, her üçlüğün bir sayı olmanın yüklemeleri olarak tek sayısı ve terimin her iki mânasında bir ilk sayısı vardır: Yani sade hiçbir sayıya bölünemez olarak değil, aynı zamanda bir sayılar toplamı olmıyarak da. İşte üçlük de budur: bir ilk tek sayı, terimin iki mânasında da ilk olan tek sayı; çünkü ayrı ayrı alındıkları zaman, bu yüklemelerin ilk ikisi bütün tek sayılara, sonuncusu hem ikiliğe hem de üçlüğe aittir. Halbuki toptan alındıkları zaman, üçlükten başka hiçbir konuya ait değildirler; Fakat özün içinde bulunan yüklemelerin gerekli yüklemeler olduğunu ve bütüncül yüklemelerin de gerekli olduklarını daha yukarıda gösterdiğimizden, ve üçlüğe veya bu tarzda teşekkül eden her başka konuya ait olarak aldığımız yüklemeler kendi özüne ait olarak tasdik edildik-

lerinden, üçlük böylece gerekli bir tarzda bu yüklemeleri haiz olacaktır. — Bundan başka, üçlüğün özünün bu yüklemelerin, toplanmasıyla vücuda geldiğini gösterecek şey şudur. Gerçekte, bu üçlüğün özü bu olmasaydı, onun gerekli bir şekilde üçlüğe nisbetle, üçlükten daha büyük bir kaplamı haiz olacak ister adlandırılmış, ister adlandırılmamış bir nevi cins olması lâzım gelecekti: çünkü cinsin karakterinin, hiç değilse güç halinde, muhtevasından daha büyük bir kaplamı haiz olması olduğunu kabul etmelidir. Şu halde bu yüklemeler topluluğu ferdî üçlüklerden başka hiçbir konuya ait değilse, o, üçlemin özünün kendisi olacaktır, çünkü biz her bir konunun cevherinin fertlere uyan bu bir nevi sonuncu yükleme olduğunu da kabul edebiliriz. Bundan, böylece ispat edilmiş her başka yüklemeler topluluğunun, görünüşe göre, konunun özünün özdeşi olduğu çıkmaktadır.

Bir bütün olan herhangi bir konu incelenmek istenildiğinde cinsi en küçük bölünmez nevilerine, sözgelimi sayıyı üçlüklere ikiliklere bölmek ve bundan sonra da bizim gösterdiğimiz şekilde bu küçük nevilerin tarifini, sözgelimi, doğru çizginin, dairenin, veya dik açının tarifini ele geçirmeye çalışmak gerekir. Bundan sonra, cinslerinin ne olduğunu, sözgelimi, niceli-

ge mi, yoksa niceliğe mi ait olduğunu elde edip, cinsin hususi hassalarını nevilerin müşterek ve ilk hassaları vasıtasıyla göz önünde tutmak lâzımdır. Gerçekte, cinsin kendilerinden teşekkül ettiği nevilere tarif edildiklerinden bu tariflerin kendileriyle cinsin özlük yüklemelerinin neler dolduğu bilinecektir: gerçekte, bütün bu bilgilerin ilkesi tariftir, yani yalın olan şeydir, ve yüklemeler öz yönünden ve yalnız bu yalın nevilere aittirler, halbuki bunlar cinse ancak aracıları aittirler.

Spesifik ayrımlarıyla yapılan bölmeler şimdi söylenildiği gibi başlamak için faydalı bir yardımdır. İspat etme güçlerine gelince, biz bunu daha yukarda gösterdik; biz burada onların yalnız özü istintaç etmeye yarayabileceklerini göstereceğiz. Şüphesiz, bunlar her şeyi doğrudan doğruya, bölmesiz bir başlangıç postulatın konulduğu tarzda, koymaktan başka hiçbir şeye yaramıyacak gibi görünebilirler. Fakat yüklemelerin sırası birinin ilk veya son olarak tasdik edilmesine göre, farksız değildir: Sözelimi, *hayvan - evcil - iki ayaklı* demekle *iki ayaklı - hayvan - evcil* demek aynı şey değildir. Gerçekte, tarif olunabilen her şey iki unsurdan mürekkep ise, ve *hayvan - evcil* bir birlik teşkil ederse ve, bir ayırmaya eklenmekle bu kavram insanı (veya bir tek kavram olan herhangi

bir başka şeyi) teşkil ederse, işte o zaman ortaya konulan unsurlar gerekli olarak bölme yoluyla elde edilmişlerdir. — Bundan başka, bölme, öz içinde hiçbir şeyi unutmamak için mümkün olan biricik yöntemdir. Gerçekte, ilk cins konulduğu zaman aşağı bölmelerden biri alınır, bu bölünecek şey bütün olarak bu bölmenin içine girmiyecektir: Sözelimi, ya bütün kanadlı veya çatal kanadlı olan her hayvan değil, sadece bu kanadlı hayvandır, çünkü ayırt bu sonuncu kavrama aittir. Ama ilk hayvan ayırdının bütün hayvanların içine girdiği ayırt olması gerekir. Bu, bütün öbür cinsler için, hayvan cinsinin dışında kalan cinsler kadar ona bağlı bulunan cinsler için de aynıdır: Sözelimi, bu sonuncu halde ilk kuş ayırdı her kuşun içine girdiği; balık ayırdının her balığın içine girdiği ayırttır. Böylece bu tarzda ilerlemekle, hiçbir şeyin unutulmadığından emin olabiliriz; fakat başka türlü ilerlemek, farkına bile varmaksızın, bizi gerekli olarak bir takım unutulmalara sürükler.

Tarif etmek ve bölmek için varlıkların hepsini bilmeye hiçbir surette ihtiyaç yoktur. Bununla beraber bazıları başka şeylerin her birini bilmeden her bir şeyi bu başka şeylerden ayırdeden ayırımları bilmenin imkânsız olduğunu ileri sürerler; onlar ayırımlarını bilmeden herhangi bir

şeyin bilinemiyeceğini ilâve ederler. Çünkü bir şeyin kendisinden farklı olmadığı şey bu şeyin özdeşidir, kendisinden farklı olduğu şey de onun kendinden başkadır.— Fakat ilkin, bu sonucu ifade yanlıştır: bir şey, her ayırım nev'ine göre öbüründen başka değildir, çünkü birçok ayırımlar, bunun için, ne özü ilgilendirmeden, ne de öze ait olmadan, nevi yönünden özdeş olan şeylere aittir. Bundan sonra, karşılar ve bir yarım alındığı vakit, ve cinsin bütün muhtevasının karşılarının birinden birinin içine girdiği kabul olunduğu, ve tarifine çalışılan konunun bunlardan biri içinde bulunduğu, ve bunun gerçek bir şekilde bilindiği zaman, ayırımları tasdik edilen bütün öbür konuların bilinip bilinmemesi pek mühim değildir. Gerçekte, bölmeyi böylece takibetmekle, ayırdedilmeye elverişli olmıyan konulara varılırsa, özün tarifinin elde olunacağı açıktır. Bundan başka, cinsin bütün mühtevasının bölmenin içine girdiğini ortaya koymanın, ortası olmıyan karşılar bahis konusu ise, meşru olmıyan bir potulatla hiçbir ilgisi yoktur; çünkü, cinsin içine giren her şeyin, şayet alınan, bu cinsin ayırımı ise, bölmenin iki bölümünden biri içinde bulunması gerekli olarak lâzımdır.

Bölmeler yoliyle bir tarif yapmak için üç kaideye riayet etmek gerekir: özün

içinde bulunan yüklemeleri almalıdır; sonra, bunları sıralarına göre düzenlemeli, hangisinin birinci veya ikinci olduğunu söylemeli; nihayet, istisnasız bunların hepsini, almalıdır.— Bu şartların birincisi gerçekleştirilebilir, çünkü, tıpkı ilinti hakkında kendisinin nesneye ait olduğu neticesini çıkarabildiğimiz gibi, aynı tarzda cins ve cins vasıtasıyla ayırım konulabilir.— Bir yandan da, yüklemeler, gerekli olan terim ilk olarak alınırsa, uygun bir sıra içinde sıralanacaklardır, kabul olunan terimde bütün öbür terimlerin sonucu olur, ve öbürlerin den hiçbirisi onun sonucu olmazsa durum bu olacaktır, çünkü böyle bir terime gerekli olarak ihtiyaç vardır. Bu terim bir kere konuldu mu, ondan sonra aşağı terimler için de aynı yol tutulacaktır. Çünkü ikinci terim, kalan terimlerin ilki olacak, üçüncüsü de sonra gelen terimlerin ilki olacaktır. Çünkü en yüksek terim ortadan kaldırılınca, geri kalıp arkadan gelen terim ilk olacaktır. Ve böylece devam edip gidecektir.— Bütün yüklemelerin tam sayımına gelince, bu, açıkça bizim işi ele alı-şımızdan çıkmaktadır: bölmede başta gelen ayırımı, sözgelimi her hayvan ya şu, ya bu olacak ve bu yüklemelerden biri kendisine ait olacak şekilde aldık. Bundan sonra bu bütünden biz ayırımı aldık ve sonuncu bütün için artık ayırım olmadığını

yani mürekkibi teşkil etmek üzere sonuncu ayırımı alır almaz, artık bu mürekkibin nevilere bölünmeyi asla kabul etmediğini gösterdik. Gerçekte, bir yandan aldığımız bütün bu terimler özle olduklarından, fazladan hiçbir şey ilâve olunmadığı; bir yandan da, eksik olan terim ya bir cins veya bir ayırım olacağından hiçbir şey de unutulmadığı apaçıktır: ilk olarak konulan ve ayırımlariyle alınan, cinstir; öbür taraftan da, ayırımlar hep dahildirler, çünkü daha başka hiçbir ayırım yoktur: aksi takdirde, son mürekkip nevi yönünden tariften farklı olurdu, halbuki biz onun farklı olmadığını söyledik.

<Kısaca>, birbirine benzer, ve birbirinden farklılaşmamış bir fertler grubunu göz önünde tutmakla ve bütün bu fertlerin özdeş olarak haiz olabilecekleri unsurun hangi unsur olduğunu araştırmakla başlamalıdır. Bundan sonra, birincilerle aynı cins içine girmekle beraber, aralarında nevi yönünden özdeş olan, fakat nevi yönünden birincilerden farklı olan bir başka fertler gurubu için de aynı şeyi yapmak lâzımdır. İkinci gurubun varlıkları için hepsinin özdeşi olan unsurlarının ne olduğu ortaya konulduktan ve öbürleri için de aynı şey yapıldıktan sonra, bu defa, bir tek ve biricik söz (****) elde olununcaya kadar iki gurubun bir özdeş unsura

sahip olup olmadıklarını incelemek gerekir. Buna karşılık, bir tek deyime varıp dayanacak yerde iki veya birçok deyimlere varılırsa tarif edilmeye çalışılan şeyin birtane olmayıp birçok olduğu apaçıktır. Bir misal alıyorum. Gururun özünü araştırarak olursak dikkatimizi bizce iyi bilinen bazı mağrur insanlar üzerine çevirmemiz ve öyle olmaları yönünden, hepsinin müşterek olarak hangi unsuru haiz olduklarını incelememiz gerekir; sözgelimi, Alkibiades mağrur ise, veya Akhilleus ve Aias mağrur iseler, bunların hepsinde müşterek unsurun ne olduğu araştırılacaktır: bu bir hakarete tahammül edememektir, ve gerçekte, birincisini harbe, İkinciye öfkeye, sonuncuyu da kendini öldürmeye sürükliyen şey budur.

Sırasıyle başka halleri, sözgelimi, Lyсандros veya Sokrates'i de inceliyeceğiz. O zaman bunların müşterek olarak haiz oldukları, iyi ve kötü talihe karşı ilgisizlik ise, bu iki müşterek unsur alınır ve talihin değişkenliğine karşı ilgisizlik ile şerefsizliğe tahammül edememezliğin müşterek olarak hangi unsuru haiz oldukları incelenir. Hiçbir unsur yoksa bu demektir ki iki türlü gurur vardır. — Bundan başka, her tarif her zaman bütüncüldür: hekim yalnız hususi olarak bir göz için sıhhatli olan şeyi söylemeyip, onu bütün gözler

için, veya hiç değilse belli bir göz nevi için gösterir. — Bölümcül nevi tarif etmek bütüncülden daha kolaydır, işte bölümcül nevilerden bütüncül cinslere geçmek gerektiğinin sebebi de budur; bir başka sebep de homonimlerin artık ayırım kabul etmiyen nevilerde olduğundan daha çok bütüncül cinslerde dikkatimizden kaçmasıdır. İspatlarda hiç olmazsa sonuç veren güç gerektiği gibi, tariflerde de böylece açıklık gerekir. Teşkil ettiğimiz bölümcül gruplar vasıtasıyla her bir nevin tarifi (sözelimi, umumi olarak değil, ama sadece renklerde ve şekillerde benzerin tarifi; yalnız seste olmak üzere, tizin tarifi gibi) ayrı ayrı elde olunabilirse ve böylece homonimiye düşmemeye dikkat ederek müşterek bir unsura doğru ilerlenirse buna muvaffak olunacaktır. Diyalektikte mecazlardan sakınmak gerekiyorsa, tarifte de ne mecazları, ne mecazlı deyimleri kullanmamak gerektiğini de apaçık olduğunu ilâve ediyorum, aksi takdirde diyalektik de mecazları kullanmak zorunda olacaktır

14

< CİNSİN TAAYYÜNÜ. >

Çözülecek meseleleri iyice göstermek için bölümleri (*****) ve bölmeleri

(*****) seçmek lâzımdır. Ayıklama yöntemi incelenen bütün konularda müşterek olan cinsi vazetmekten: Sözelimi, bunlar hayvanlar ise her hayvana ait olan hassaların neler olduğunu koymaktan ibarettir. Bu hassalar bir kere kazanıldı mı, kalan sınıfların ilkinde dönülür: bütün bu sınıfa ait olan neticelerin neler olduğu sorulur: Bu, sözelimi, kuş ise her kuşa ait olan hassalar nelerdir; ve daima en yakın sınıfın hassalarını ele alarak böylece devam olunur. Bundan böyle umumi cinse tâbi olan sınıfların hangi karakter gereğince yüklemelerine sahip olduklarını, sözelimi, hangi karakter gereğince insanın veya atın yüklemelerine sahip olduğunu söyleyebileceğimiz apaçıktır. A nın *hayvan*, B nin *herbir hayvanın yüklemeleri* ve C D E nin de *bazı hayvan neveleri* olduğunu kabul edelim, O zaman hangi karakter gereğince B nin D ye ait olduğu açıkça görülür: A gereğince olur; ve öbür nevelere ait olması da yine A dolayısıyledir. Öbür sınıflar için de tatbik olunan hep aynı kaidedir.

Şimdi, müşterek bir isim alan nesneler arasından birtakım misaller aldık, fakat incelememizi bu kadarla sınırlandırmamak icabeder: herhangi bir başka müşterek yüklemi müşahade etmişsek, bunu aldıktan sonra, ardından hangi nevelerin yük-

lemidir, ona hangi hassalar aittir, bunu görmemiz lâzımdır. Sözelimi, boynuzları olan hayvanlar arasında müşterek hassalar olarak üçüncü bir mideye ve ancak bir çenede dişlere sahip olma olgusunu meydana çıkarıyoruz. Bundan sonra sorulacak soru şudur: Boynuzlara sahip olma hangi nevilerin yüklemidir? Çünkü ne gereğince adı geçen yüklemelerin bu hayvanlara ait olacakları görülüyor: bu, boynuzlara sahip olmak olgusu gereğince olacaktır.

Nihayet bir başka yöntem daha var, o da benzerliğe (τό ανάλογον) göre seçmedir: gerçekte subya balığının kemiğini, kılçığı ve kemiği ifade etmek için tek ve aynı bir isim bulmak mümkün değildir. Bununla beraber bütün bu nesneler sanki bu türlü tek ve aynı bir tabiatta imişler gibi kendilerine ait olan birtakım yüklemelere sahiptirler.

15

*

< BİRÇOK SORULAR İÇİN ORTA TERİMİN ÖZDEŞLİĞİ >

Çözülecek bazı meseleler tek ve aynı orta terime sahip olduklarından, sözelimi ispat olunacak olgular gurubunu teşkil eden her şey bir reaksiyon neticesi oldu-

ğundan ötürü, özdeştir. — Bu meseleler arasında da bazıları yalnız, cins yönünden özdeştirler. Bunlar ancak ayrı konulara taallûk ettiklerinden ötürü veya belirli şekilleriyle birbirlerinden farklı olanlardır: yankının sebebi veya hayallerin yansımalarının sebebi, veya gök kuşağının sebebi sorulduğu zaman, durum budur. Bütün bu meseleler, cins yönünden gerçekte bir tek ve aynı sorudur (çünkü bütün bu olgular birtakım akis şekilleridir); ama nevi bakımından farklıdırlar.

Başka meseleler için, fark sadece birinin orta teriminin öbürünün orta terimine tâbi bulunmasından ibarettir: Sözgelimi, Nil, ayın sonunda niçin daha gür akar? Çünkü ay sonunda daha yağışlıdır. Fakat ay niçin sonunda daha yağışlıdır? Çünkü ay küçülmektedir. Bu olguların karşılıklı münasebetleri tam bizim gösterdiğimiz münasebettir.

16

< SEBEP İLE SONUÇ ARASINDAKİ MÜNASEBETLER. >

Sebeup ve sonucu hakkında, sonuç var olduğunda sebebin de var olup olamayacağı: sözgelimi, bir bitki yapraklarını kaybetmekle, veya ay tutulmakla, tutulmanın

ve yaprakların dökülmesinin sebebinin de, yani birinci halde geniş yapraklara sahip olma olgusunun, tutulma halinde de yer yuvarlağının araya girmesinin o anda mevcut bulunup bulunmayacağı sorulabilir. — Gerçekte, <denilebilir ki> bu sebep mevcut değilse herhangi bir başka şey bu olguların sebebi olacaktır; sebep varsa sonuç da aynı zamanda var olacaktır: söz-gelimi, yer yuvarlağı araya girdiğinde, tutulma vardır; yapraklar geniş olduğunda da yaprakların dökülmesi vardır; fakat bu böyle olduğu takdirde de, sebep ile sonuç zamandaş olacaklar ve birbiriyle ispat olunabileceklerdir. Gerçekte, *yapraklarını dökmek*'in A ile, *geniş yapraklara sahip olmak*, 'ın B ile, *üzüm çubuğu*'-nun da G ile gösterildiğini kabul edelim. A, B ye ait ise (çünkü her geniş yapraklı bitki yapraklarını döker), B de G ye ait ise (çünkü her üzüm çubuğu geniş yapraklı bir bitkidir) o zaman A, G ye aittir, başka deyimle her üzüm çubuğu yapraklarını döker; burada, sebep olan B orta terimidir. Fakat üzüm çubuğunun yapraklarını döktüğünden ötürü geniş yapraklı bir bitki olduğu da ispat olunabilir. D nin *geniş yapraklı bitki*, E nin *yapraklarını dökmek*, Z nin de *üzüm çubuğu* olduğunu kabul edelim. O zaman E, Z ye (çünkü her üzüm çubuğu yapraklarını dö-

ker), D de E ye (çünkü yapraklarını döken her bitki geniş yapraklı bir bitkidir) aittir; öyle ise her üzüm çubuğu geniş yapraklı bir bitkidir, burada sebep yapraklarını dökmek olgusudur. — Fakat bu terimlerin birbirinin sebebi olmaları mümkün değilse (çünkü sebep, kendisinin sebebi olduğu şeyden öncedir, tutulmanın sebebi yerin araya girmesidir; yoksa tutulma, yerin araya girmesinin sebebi değildir), o zaman sebep yoluyla ispat niçinin ispat ise, ve sebepten başlamıyan ispat da basit olgunun ispatı ise, tutulma ile bilindiği zaman sadece araya girme olgusu bilinir, ama bunun niçini bilinmez. Bundan başka, tutulmanın, araya girmenin sebebi olmayıp araya girmenin, tutulmanın sebebi olduğu apaçık bir şeydir, çünkü bizzat tutulmanın tarifinde de yer yuvarlağının araya girmesi muhtevi bulunmaktadır; bundan, yerin araya girmesiyle tutulmanın değil, yer yuvarlağının araya girmesiyle tutulmanın bilindiği sonucu açıkça çıkar.

Fakat bir tek sonuç için birçok sebeplerin olması mümkün müdür? Gerçekte,
 < denilebilir ki >, aynı yüklem, sözgelimi, A yüklemine ilk konusu olarak B, ve A nın bir başka ilk konusu olarak G, ve karşılıklı olarak B ve G nin başka ilk konuları olarak D ve E gibi ilk konu olarak alınan birçok şeyler hakkında tasdik

edilmişse o zaman A, D ye ve E ye ait olacaktır; B de A nın D ye, G ise A nın E ye yüklenmesinin sebebi olacaktır. Böylece sebep var bulunmakla sonucun da var olması gereklidir; ama sonuç var olmakla, bunun sebebi olabilen her şeyin de var olması gerekli değildir; gerekli olan, bütün sebeplerin değil, bir sebebin var olmasıdır. Böyle olmaktansa çözülecek mesele her zaman bütüncül olduğundan ötürü, sade sebebin bir bütün (****) olmakla kalmayıp aynı zamanda sonucun da bütüncül olması gerekmiyecek mi? Sözgelimi, yapraklarını dökmek olgusu münhasıran bir bütün olan bir konuya; hattâ bu bütünün nevileri olsa bile, bütüncül olarak nevilerine de, ister bütün bitki nevilerine ister hususi bir bitki nev'ine de ait olacaktır. Böylece, bu kıyaslarda orta terimle sonuçları arasında eşitlik (***) bulunması, yani birbirine aksolunabilir olmaları gerekir. Sözgelimi, ağaçlar niçin yapraklarını dökerler? Bunun yaşlığın pıhtılaşmasıyla olduğunu farz edersek, bir ağaç yapraklarını döktüğü zaman pıhtılaşmanın mevcut olması gerekir ve her hangi bir şeyde değil de bir ağaçta pıhtılaşma varsa, ağaç yapraklarını dökmek zorundadır.

17

< TÜRLÜ SEBEPLERİN AYNI SONUÇLARI
HUSULE GETİRİP GETİRMEDİĞİ. >

Aynı bir sonucun sebebinin bütün, konularda aynı olmayıp farklı olması mümkün mü? Yoksa mümkün değil mi? Sonuç, yalnız nesnenin bir işareti olarak veya bir ilintisi olarak değil, öz yönünden nesneye ait olarak ispat edilirse belki bu mümkündür, çünkü orta terim o zaman büyük terimin tarifidir; buna karşılık, ispat öze taallûk etmezse o zaman sebeplerin çokluğu mümkündür. Şüphesiz sonuçla konusu bir ilintilik birlik teşkil etmiş olmaları yönünden incelemelidir; bununla beraber bunlar birtakım asıl meseleler olmasa gerek. Ama bir ilintilik bağlantı bir mesele konusu gibi kabul edilmişse orta terim uçlara benzer olacaktır; bu uçlar homonim iseler orta terim de homonim olacaktır, cins yönünden tek iseler, orta terim de tek olacaktır. Sözgelimi, bir nispetin terimleri niçin aksedilebilir oluyorlar? Çizgiler için ve sayılar için sebep başkadır, ama aslında yine aynıdır: Çizgi olmaları yönünden, o başkadır, fakat belli bir artış tazammun etmeleri yönünden, aynıdır. Bu, bütün nispetlerde böyledir. Buna karşılık, renkle renk arasındaki benzeş-

menin (*****) sebebi şekille şekil arasındaki benzeşmeden başkadır; çünkü benzeşme burada şüphesiz, son misalde yanların nispetlerini ve açılarının eşitliğini; renkler misalinde de onları alan duyumun birliğini veya bu cinsten herhangi başka bir şeyi ifade eden hamonim bir terimdir. Fakat yalnız benzerlik yoluyla aynı olan nesnelerin aynı surette benzer bir orta terimleri olacaktır.

Hakikat, sebebin, sonucun ve konunun karşılıklı olarak aşağıdaki şekilde birbiri hakkında tasdik edildiğidir. Bu neviler ayrı ayrı alınırsa sonucun konudan daha büyük bir kaplamı vardır (sözgelimi, dört dik açıya eşit olan dış açılar olmak üçgenin veya karenin ötesine geçen bir yüklemidir), fakat neviler bütünlükleri ile alınırsa sonuç eş kaplamalıdır. (Yüklem bu misalde dış açılar dört dik açıya eşit olan bütün şekillerle eş kaplamalıdır.) Orta terim de aynı şekilde karşılıklı olabilir. Çünkü orta terim büyük terimin bir tarifidir; işte yine bunun için, her ilim bir tariften hareket eder. — Sözgelimi, yapraklarını dökmek olgusu aynı zamanda üzüm çubuğunun bir yüklemidir ve ondan daha büyük bir kaplamı haiz olan bir yüklemidir; bu aynı zamanda incir ağacının da bir yüklemidir, ve ondan daha büyük bir kaplamı olan bir yüklemidir. Fakat bu yüklem

nevilerin bütünü aşımaz, bunun aksine olarak onlarla eş kaplamalıdır. O zaman büyük terimden itibaren ilk olan orta terim alınırsa bu, yapraklarını dökme olgusunun bir tarifidir. Gerçekte ilkin, küçük terimden itibaren bir ilk orta terim ve konunun topluluğu hakkında bu orta terimini tasdik eden bir öncül, ve bundan sonra bir orta terim, yani yaşlığın pıhtılaşması, veya bu türlü başka bir şey elde olunacaktır. Ö halde yapraklarını kaybetmek nedir? Bu, yaprakların dalla birleştikleri noktada doğurucu tohumun pıhtılaşmasıdır. — Sebeple sonucun bağlantısının şema ile gösterilmesi istenilirse bizim teklif ettiğimiz işte şudur. A nın her B ye, B nin, D nin nevilerinden her birine, fakat A ile B kendi konularından daha büyük bir kaplamda olacak şekilde ait olduğunu kabul edelim. O zaman B, D nin nevilerinin her birinin bütüncül bir yüklemi olacaktır (çünkü böyle bir yükleme, karşılanabilir olmasa bile, bütüncül diyorum ve nevilerden her biriyle değil de onların bütünü ile karşılanabilir ise ona ilk bütüncül yüklem diyorum) ve ayrı ayrı alınan nevilerin her birinin dışına uzanır. Böylece, B, D nin nevilerine A nın yüklenmesinin sebebidir. Bunun sonucu olarak, A nın B den daha büyük bir kaplamda olması gerekir, aksi takdirde niçin A, B nin D ye yüklenmesinin sebebi

değil de, B, A'nın D'ye yüklenmesinin sebebi olsun? Şimdi, A, E'nin bütün nevilerine aitse, E'nin bütün nevileri B'den başka bir müşterek sebebe sahip olmak dolayısıyla bir birlik teşkil edeceklerdir. Bunsuz, E'nin, A'nın yüklemeleri olduğu her şeyin yüklemi olmadığı halde, A'nın, E'nin yüklemeleri olduğu her şeyin yüklemi olduğunu nasıl söyleyebileceğiz. D'nin bütün nevilerine A'nın yüklenme sebepleri olduğu gibi, niçin burada A'nın E'ye yüklenme sebepleri bulunmasın? Fakat o zaman E'nin nevileri de aynı surette göz önünde tutulması gereken ve G ile gösterilebilecek bir sebebe sahip olmakla bir birlik teşkil edeceklerdir.

O halde aynı sonucun birden fazla sebebi olabildiği sonucunu çıkarıyoruz, ama nevi yönünden özdeş konularda değil. Sözgelimi, dört ayaklılarda uzun yaşamanın sebebi safranın yokluğudur, kuşlarda ise teşekküllerinin kuruluşu veya dört ayaklılarınkinden farklı bir sebeptir.

18

< YAKIN SEBEP, HAKİKİ SEBEP >

Doğrudan doğruya öncüllere birden bire erişilmezse ve sadece bir tek orta terim değil de, birçok orta terim bulunursa

başka deyimle sebepler birçok olursa orta terimler arasında türlü nevilere has-sanın yüklenmesinin sebebi bütüncül ve ilk terime en çok yaklaşan mı, yoksa nevilere en çok yaklaşan orta terim midir? Kendilerinin sebebi oldukları ve ayrı ayrı alınan her bir nev'e en çok yaklaşan orta terimlerin sebep oldukları apaçıktır, çünkü sebep, konunun bütüncül içinde muhtevi olmasını temin eden şeydir. Sözgelimi, B nin D ye yüklenmesinin sebebinin G olduğunu kabul edelim: Bundan, G nin A nın D ye yüklenmesinin sebebi, B nin de A nın G ye yüklenmesinin sebebi olduğu neticesi çıkar. Halbuki A nın B ye yüklenmesinin sebebi B nin kendisidir.

19

< İLKELERİN ELDE OLUNMASI. >

Kıyas ve ispata gelince, teşkil edilmiş tarzları gibi, her ikisinin de özü açıkça görülür, bu, aynı zamanda, ispatçı ilim için de görülür, çünkü ispatçı ilim ispatın kendisinin özdeşidir. İlkelere gelince, bunları nasıl bilebileceğimizi ve bunları bilen yetinin (habitus = ***) ne olduğunu bize öğretecek şey başlangıçtaki bazı güçlüklerin tartışılmasıdır.

Daha önce, doğrudan doğruya ilk ilkelere bilmeden ispat yoluyla bilmenin müm-

kün olmadığını gösterdik. Fakat bu doğrudan doğruya ilkelerin bilinmesi konusunda birtakım meseleler çıkabilir: bu bilginin ispatçı ilim nevinden bir bilgi olup olmadığı sorulduktan başka, bu hallerin her birinde bir ilim var mıdır; veya ilkeler için ayrı bir bilgi cinsi olduğu halde, yalnız sonuçlar için mi ilim vardır; nihayet, bize ilkeleri bildiren yetiler doğuştan olmayıp sonradan mı kazanılır, veya doğuştan olmakla beraber ilkin gizli mi kalır diye sorulabilir.

Fakat ilkelere, bu son tarzda sahip olmamız bir saçmalıktır, çünkü bundan, ispattan daha doğru birtakım bilgilere sahip olmakla beraber bunları bilmediğimiz çıkıyor. Bir yandan da bunlara daha önce sahip olmaksızın kazanıyorsak daha önceki bir bilgiden hareket etmeden onları nasıl öğrenebileceğiz? Ve nasıl bilebileceğiz? Tıpkı ispat için de gösterdiğimiz gibi, bu bir imkânsızlıktır. O halde, bizim, ilkelerin doğuştan bir bilgisine sahip olamayacağımız, ilkelerin de, kendileri hakkında hiçbir bilgiye, hiçbir yetiye sahip olmadığımıza göre, kendimizde teşekkül edemeyecekleri de açıktır. Bu yüzden, gerekli olarak bunları bir elde etme gücüne sahip olmamız gerekir, fakat bu güc doğrulukta ilkelerin bilgisinden üstün olmalıdır. — O halde, bu açık olarak bütün

hayvanlarda bulunan bir bilgi cinsidir, çünkü onlar duyulabilir algı adı verilen bir doğuştan ayırdetme gücüne sahiptirler. Fakat her ne kadar duyulabilir algı bütün hayvanlarda doğuştan olsa da, bazılarında öbürlerinde husule gelmiyen duyulabilir bir izlenim devamı ve direnişi hâsıl olur. Bu devam ve direnişin kendilerinde bulunmıyan hayvanlar ya mutlak olarak algılamak fiilinin ötesinde hiçbir bilgiye sahip değildirler, veya izlenimleri devam etmiyen nesneleri ancak duyuları ile bilirler; bunun aksine olarak, bu devam ve direnişin husule geldiği hayvanlar, duyumdan sonra, ruhta duyulabilir izlenimi muhafaza ederler. — Böyle bir devam ve direniş birçok defalar tekrarlandığı zaman o andan itibaren başka bir ayırt, bu gibi izlenimlerin devam ve direnişinden itibaren kendilerinde bir bilginin vücut bulduğu hayvanlarla bu bilginin teşekkül etmediği hayvanlar arasında kendini gösterir. Bu suretledir ki duyumdan bizim hâtıra adını verdiğimiz şey gelir, ve bir şeyin birçok defalar tekrarlanan hâtırasından tecrübe (*****) gelir. Çünkü birçok sayıda hâtıralar bir tek tecrübeyi teşkil eder. Şimdi de tecrübeden (yani çokluk dışında ve bütün hususi konularda bir tek ve özdeş olarak bulunan, bir birlik olarak, ruhta tamamiyle sükûnet halindeki bütüncülden)

sanatın ve ilmin, oluşla ilgili olmasıyle sanatın, varlıkla ilgili olmasıyle ilmin ilkesi gelir.

Bu yetilerin bizim içimizde belli bir şekilde doğuştan olmadıkları, ve daha çok bilinen yetilerden değil, duyulabilir algıdan ilerigeldikleri neticesini çıkarıyoruz. Bu suretledir ki bir savaşta, bir bozgunun ortasında bir asker durmakla bir başkası, sonra bir başkası daha sonra. Ta ki ordu ilk düzenini bulur: bunun gibi, ruh da buna benzer bir şey duyabilecek tarzda yapılmıştır.

Bu noktayı daha önce inceledik; fakat bunu yetecek kadar açık bir tarzda yapmadığımızdan tekrarlamaktan çekinmiyelim. Nevi yönünden farklılaşmamış şeylerden biri ruhta durduğu zaman, bir ilk bütüncül bilgi ($\pi^*\omega\tau\omicron\ \chi\alpha^*\omicron\lambda\omicron\nu$) ile karşılaşılır; çünkü algı fiilinin konusu fert ise de, duyum bütüncüle taallûk eder: Sözelimi, bu insandır, insan Kallias değildir. Sonra bu ilk bütüncül bilgiler arasında da, ruhta bölünemez ve gerçekten bütüncül olan bilgiler duruncaya kadar, yeni bir duraklama husule gelir. Böylece, filân hayvan nevi hayvan cinsine doğru bir merhaledir, bu son bilginin kendisi de daha yüce bir bilgiye doğru bir merhaledir.

O halde bize ilkeleri bildirenin gerekli olarak tümevarım olduğu apaçıktır. Çünkü

duyumun kendisi bizde bütüncülü bu tarzda husule getirir. Hakikati vasıtasıyla kavradığımız müdrike (διδάσκω) yetisine gelince, mademki bazıları her zaman doğru, bazıları da, sözgelimi, sanı ve istidlal (λόγιμζ) gibi, yanılmaya elverişlidir, bunun aksine olarak, ilim (επισεμ) ve sezgi (νοούζ) her zaman doğrudur ve mademki, sezgi müstesna, hiçbir bilgi cinsi ilimden daha doğru değildir, ilkeler ise ispatlardan daha bilinebilirdirler ve her ilim istidlalle olur: bundan ilkelerin ilmi olmıyacağı sonucu çıkar. Mademki sezgi müstesna, hiçbir bilgi cinsi ilimden daha doğru olamaz, o halde ilkeleri elde edecek olan bir sezgidir. Bu, sadece yukarda geçen düşüncelerden değil, ispatın ilkesinin kendisinin de ne bir ispat ne de bunun sonucu olan bir ilim ilmi olmamasından da çıkar. Şu halde biz ilmin dışında başka hiçbir doğru bilgi cinsine sahip değilsek ilmin ilkesi ancak sezgi olabilir. Sezgi de ilkenin kendisinin ilkesidir, ve bütün ilmin durumu nesnelerin bütünü karşısında, sezginin ilkeler karşısındaki durumu gibidir.

SON

ARİSTO

ORGANON
V
Topikler
ΤΟΠΙΚΑ

Çeviren:

Prof. Hamdi Ragıp ATADEMİR

ARİSTO

ORGANON

V

Topikler

ΤΟΠΙΚΑ

Bu eseri Prof. Hamdi Ragıp ATADEMİR dilimize
çevirmiştir.

İSTANBUL 1952 — MİLLÎ EĞİTİM BASİMEVİ

Bu eseri Dil ve T. - C. Profesörlerinden Hamdi Ragıp ATADEMİR J. Tricot'nun Fransızca (J. Vrin Basımevi, Paris 7939) tercümesinden dilimize çevirmiş, Tercüme Bürosu Aristo Komisyonu Üyelerinden Dr. Suat SİNANOĞLU ile Dr. Samim SİNÂNOĞLU Yunanca aslıyle, Mehmet KARASAN da Fransızca tercümesiyle karşılaştırarak incelemişlerdir.

GİRİŞ

Topikler'i teşkil eden ve ehemmiyet bakımından pek farklı olan sekiz kitabın konusu, olası bilginin aleti olarak alınan diyalektiğin incelenmesidir. Bu kitaplar bilhassa *Port Royal mantığı* (3. bölüm, I. XVIII) ile «kullanılan bütün delillerin kendilerine icra olundukları bazı umumi başlar» diye tarif olunabilen bir *Topoi* veya müşterek yerler koleksiyonunu ihtiva eder. Argümantasyon burada *Birinci ve ikinci Analitikler*'de incelenen ilmî ispattan çok farklıdır: gereklinin yerini olası, ilmin yerini sanı alır; tartışma, hakikatin kendini aramağa ve keşfetmeğe değil, ancak bir hasmı açıkça kuvvetsiz düşürmeğe, itirafa mecbur etmeğe çalışır.

Bu demektir ki bir bütün olarak *Topikler*, iki *Analitikler'in* yazılışından önce yazılmış ve *Organon'un* ilk kitaplarına bağlanmış gibi görünüyor. II. den VII. ye kadar olan kitaplar muhtemel olarak en eskileridir ve doğrudan doğruya *Kategoryalar'* dan sonra gelmeleri lâzımdır. İspatçı ilim teorisi burada henüz bilinmiyor, terimlerin mânasının henüz hiçbir teknik katılığı yoktur. Sözgelimi, $\alpha\lambda\lambda\omicron\gamma\iota\acute{o}\zeta$ ve $\sigma\alpha\lambda\lambda\omicron\gamma\iota\zeta\epsilon\sigma\theta\alpha\iota$ terimleri umumi olarak istidlâli ifade etmek için kullanılmışlardır. Hiçbir suretle, *Birinci Analitikler'in*

başında tarif edildiği üzere sillogistik tümde-
 gim mânasına gelmez. Bunun aksine olarak, *Eflâ-
 tun* diyalektiğinin hatırlamaları burada bol bol
 mevcuttur. Μετέχιν fiilinin sık sık kullanılması
 bunun şahididir. — I. ve VIII. kitaplar (öbür
 kitaplardaki kısa birtakım parçalan gibi) mu-
 hakkak daha sonradır: Fakat sık sık kıyas teorisi-
 ne başvurmakla beraber, bu kitaplar *Analitikler'*-
 den sonra yazılmışlardır. Gerçekte, argümantas-
 yon katilikten mahrum olmakta devam eder, ter-
 minoloji de gene ilk devre kitaplarında olduğu
 gibi belirsizdir.

Topikler'in kronolojisini tesbit etmek için va-
 rılan sonuçlar, bütünlüğü içinde, bunlardır. *Ana-
 litikler'e* yapılan yollamalara gelince, bunlur daha
 sonra yapılan düzeltmeler, yeni baştan işlemler
 ve kısmî rötuşlar olarak açıklanabilir. Öbür yan-
 dan, *Analitikler'de* de *Topikler'e* yollamalar var-
 dır. *Topikler*'in doktrini ara sıra burada bile bile
 nakzedilmiş bulunuyor.

Böylece *Topikler*, *Aristo'nun* bir gençlik eseri
 gibi alınabilir. Sonradan gözden geçirildikleri belli
 olan bazı kısımlar müstesna, terkip ve yazılması ku-
 surludur, yazarın tecrübesizliğini hissettiriyor gibidir.
 Eski şerhcilerin bir çoğunun kanaati hilâfına, olası-
 nın mantığı gereklinin mantığının mütemmimi delil-
 dir; ilmi hakikatin erişilemeyeceği bir alana teva-
 fuk eden ikinci bir mantık da değildir. O, daha
 çok, ispat ve ilim teorisine hazırlık mahiyetinde
 bir nevi ekzersiz olarak görünmektedir. Bu teori-
 nin, *Aristo'nun* kafasında, *Eflâtun'un Sofist'lerin*

ve bizzat kendisinin kullandıkları, ananevi diyalektîği tamamlaması lâzımdı.

Eserin bütününün *Aristo'ya*, ait olduğu muhakkaktır; bilhassa bunu *Aristo'nun* eserinin pek çok sayıda mevcut sitasyonları ispat eder. Bu sitasyonların listesi *index Aristotelicus'tedir* (102 a 40) Bazı kısımlar üzerine, hattâ V. kitabın bütünü üzerine birtakım şüpheler belirdi, fakat ileri sürülen sebepler (bilhassa, J. Pflug, *De Aristotelis Topicorum libro quinto dissertatio. Leipzig, 1908*) katî olmaktan uzaktır.

Biz, dokuzuncu kitabını teşkil ettiği *Topikler*'in gerçekte bir zeylinden başka bir şey olmıyan Σοφιστικοί ἐλεγχοί'ü ayrı bir cilt olarak neşretmeyi uygun gördük.

J. T.

Bibliyografya

M E T İ N L E R

Bu tercüme 7. *Stracbe* ve Al. *Wallies* baskısı (Leipzig, Bibi. Teubner, 1933) ndan yapılmıştır ki bugün elimizde bulunan en iyi metindir. Bununla beraber, notlar halinde gösterilen bazı yerler için *Waitz'in* veya *Bekker'in* section'lerini tercih ettik: bu son baskıya ait referanslar kenar-da, usule göre gösterilmişlerdir.

Grekçe ve Lâtince Kommanterler

Alexandre d'Aphrodise. — *În Aristotelis Topicorcem Iibros octo Commentaria* éd. M. Wallies, Berlin, 1891 (Coll. Ac. Berol., II, 2,)

Pacius (J-).— *Aristotelis... Organum*, Morgiis, 1584.

— 7» *Porphyrii Isagogen et Aristotelis Organum Commentarium*. Aureliae Allobrogum, 1605.

Maurus (Sylvester). — *Aristotelis Opera...*

Tomus I, Roma, 1668.

Waitz (Th.). — *Aristotelis Organon, Graece*,

Leipzig, 1844- 1846. 2 Vol.

Başvurulan Başlıca Eserler

Bundan önceki ciltlerin bibliyografyasına başvurulmasını tavsiye ederiz. Biz, ayrıca *The works of Aristotle* (Oxford, I, 1928) de *Pickard Cambridge*'in İngilizce tercümesinden de faydalandık.

ORGANON V

TOPIKLER

KİTAP I

< DİYALEKTİK ÜZERİNE UMUMİ FİKİRLER. — DİYALEKTİK'İN KONULARI. — DELİLLER >

1

< KİTABIN UMUMİ PLÂNI >

Bu kitabın gayesi, olası öncülerden hareket ederek, ortaya atılan her mesele üzerinde bir delil serdetme imkânını verecek bir metot bulmaktan ve bir delil ileri sürdüğümüz zaman kendimizin buna zıt olacak bir şey söylemekliğimizi menetmekten ibarettir. O halde bizim ilkin diyalektikle kıyasın ne olduğunu kavriyacak tarzda bir kıyasın ne olduğunu, çeşitlerinin neler olduğunu göstermemiz gerekir, çünkü bizim bu kitapta inceleme konumuz diyalektik kıyas olacaktır.

Kıyas bir sözdür ki bu söz içinde bazı şeyler konulmuş olmakla onlardan farklı bir başka şey, konulan şeyler vasıtasıyla zaruri olarak çıkar. — Kıyas, doğru ve

ilk olan öncüllerden, veya kendilerinden edindiğimiz bilginin (****) kendisinin de kaynağı ilk ve doğru olan öncüllerde bulunan öncüllerden hareket ettiği zaman bu bir *ispat'tır*. — Olası öncüllerden netice çıkaran kıyas ise **diyalektik**'tir. — Yakînlüklerini (****) başka şeylerden değil, kendi kendilerinden çıkaran şeyler *doğru* ve *ilk*'tirler: Çünkü, ilmin ilkeleri için niçin'lerini araştırmak gerekmez; bu ilkelerin her biri kendiliklerinden yakînî olmalıdır. — Bütün insanların, veya onların pek çoğunun veya hakimlerin, ve bunlar arasında da hepsinin, veya çoğunun veya en hatırı sayılanların ve en ünlülerinin sanıları **olası'dır**. — Olası görünmekle beraber, gerçekte olası olmıyan sanılardan hareket eden kıyas, bir de, olası sanılardan veya olası görünen sanılardan başka netice çıkaran kıyas **Eristik'tir'tir**: gerçekte olası görünen her şey olası değildir, çünkü olası denilen hiçbir şey, ilk bakışta, muhakkak bir yanlışlık karakteri arz etmez, nitekim eristik delillerin ilkeleleri için durum budur, bu delillerde yanlışlığın tabiatı derhal kendini belli eder, hattâ birçok zaman, orta halli bir anlayış sahibi kafalar için bile. Böylece, demin sözünü ettiğimiz eristik kıyasların birincisine yine **Kıyas** diyelim, fakat öbürüne sadece **kıyas** değil, **eristik kıyas** adını vere-

lim. Çünkü o gerçekte netice çıkarmadığı halde, ancak görünüşte netice çıkarır.

Üstelik, sözünü ettiğimiz bütün kıyaslardan başka, paralojizmalar vardır ki bunlar birtakım belli ilimlere has öncüllerden kurulurlar. Nitekim geometri ve kendisiyle aynı cinsten olan ilimler için durum budur. Gerçekte, bu istidlal şekli yukarda gösterilen kıyaslardan farklı görünüyor. Söz gelimi, yanlış şekiller çizen kıyas ne doğru ve ilk olan öncüllerden başlayarak, ne de olası öncüllerden başlayarak netice çıkarır: o bizim tarifimiz içine girmez, çünkü ne bütün insanların, ne çoğunun, ne hakimlerin ve bunlar arasında da ne hepsinin, ne en ünlülerinin önermeleri kabul etmez; ama sözü edilen ilme has olsa da, doğru olmıyan önermelerden başlayarak kıyasını yapar. Gerçekte o, ya olduğundan başka türlü yarım daireler çizmekle, veya çizilmeleri icabetmediği şekilde bazı çizgileri çizmekle, paralojizmasını vücuda getirir.

öyleyse, basit bir taslağın sınırları içinde kalmamız için, türlü kıyas nevelerinin gösterdiğimiz kıyaslar olduğunu kabul edelim. Umumi bir tarzda, hem sözünü ettiğimiz bütün kıyaslar, hem de bundan sonra sözünü edeceğimiz kıyaslara gelince ayırtlarımızı burada durdurabiliriz. Maksudımız, gerçekte, bunlardan her

birinin kesin tarifini vermek değildir. Biz ancak onların kısa tasvirlerini yapmak istiyoruz, ve bu, benimsediğimiz metot için, onların her birini herhangi bir tarzda bilebilmemize tamamiyle yeter düşüncesindeyiz.

2

< DİYALEKTİK'İN FAYDASI >

Bu söylediklerimizden sonra, bu kitap-
tan elde olunabilecek faydaların sayısı ve
tabiatını söylemek zorundayız. — Üç tarzda
faydalıdır: ekzersiz olarak, günlük karşı-
laşmalarda ve felsefi ilimler için. Ekzersiz
olarak faydalı olması kendiliğinden belli:
bu metoda sahip olmamız ileri sürülen ko-
nuda bizi daha çokdelil serdetmeye mukte-
dir kılacaktır. — Günlük karşılaşmalarda da
faydalıdır; çünkü, bir kere halk adamının
kanaatlerini sayıp gözden geçirdikten
sonra, ona yabancı olan sanılar alanında
değil, onun kendi öz sanıları alanında onun-
la karşılaşabileceğiz, ve onun bize pek
temelli görünmiyecek olan bütün delilleri
bir yana atacağız. — Nihayet, felsefî ilim-
lerin incelenmesine gelince meselelerde
her iki yönde deliller sağlamak imkânı
bize her bir halde hakikat ve yanlışı da-
ha kolayca keşfettirecektir. — Bir başka
faydası da her bir ilmin ilk ilkeleri hak-
kindadır: gerçekte, adı geçen ilme has

olan birtakım ilkeler üzerine dayanarak onlar üzerinde istidlal yapmak imkânsızdır, çünkü ilkeler bütün geri kalanın ilk unsurlarıdır; yalnız onlardan her birine taallûk eden olası sanılar vasıtasıyla ki bunları gerekli bir şekilde açıklamak lâzımdır. O halde, diyalektiğin öz işi, veya en münasip işi buradadır: çünkü araştırıcı tabiatı gereğince, o bize bütün araştırmaların ilkelerine yolu açar.

3

< DİYALEKTİK MAHARET >

Retorik, tıp ve bu cinsten başka hünere karşı nasıl isek metoda karşı da aynı öyle olduğumuz zaman, yani elde bulunan imkânların yardımıyla, gözetilen gayeyi gerçekleştirdiğimiz zaman metoda tamamiyle sahip olacağız. Çünkü retorikçi herhangi bir şekilde ikna edecek, veya hekim herhangi bir şekilde iyi edecek değildir; fakat kendi eline geçen imkânların hiçbirisini ihmal etmezse, biz onun yeter derecede ilmine sahip olduğunu söyleyeceğiz.

4

< DİYALEKTİK İSTİDLALIN UNSURLARI ÜZERİNE UMUMİ BİLGİLER. >

ilkin metodumuzun hangi bölümlerden kurulduğunu gözden geçirmek zorun-

dayız. Biz bir yandan diyalektik istidlallerin tatbik olunduğu nesnelerin sayı ve tabiatını ve hareket ettikleri unsurları; bir yandan da bunları bol bol temin etmenin yolunu yakalamaya muvaffak olsak, maksadımıza yetecek kadar nail oluruz.

Diyalektik tutamakları teşkil eden unsurlar sayıca eşit ve istidlâle konu vazifesi görenlerin aynıdır.

Kıyasların konuları meseleler olduğu halde, diyalektik deliller gerçekte, önermelerden gelir Her mesele gibi her önerme de kâh hassayı, kâh cinsi, kâh ilintiyi ifade eder, çünkü cinsin tabiatında olduğuna göre, ayırımın da cinsiyle aynı sıraya konulması gerekir. Bir yandan da, hassa kâh nesnenin mahiyetini ifade ettiğinden, kâh da onu ifade etmediğinden ayırımı bizim demin gösterdiğimiz iki bölüme ayıralım: birisine, mahiyeti ifade edene *tarif* denecek; öbürüsü ise, bu ilk bilgilere her zaman verilen isimle, *hassa* diye kalacaktır. — Şu halde, söylediklerimiz, şimdiki bu ayırmamıza göre elde edilen unsurların sayısının dört olduğunu gösterir: tarif, hassa, cins, ilinti. Esasen haddizatinde alınarak onlardan her birinin, tek başına bir önerme veya bir mesele teşkil ettiğini söylediğimiz farz olunmasın: meselelerin ve önermelerin bu ilk bilgilerden hareket ettiklerini söylemek istiyoruz. — Mesele

ile önerme arasındaki fark bilhassa cüm-
lenin biçimine dayanır. Söz gelimi, *hayvan--
yürüyen - iki ayaklı insanın tarifidir,
değil mi ?* veya: *hayvan, insanın cinsidir,
değil mi?* denilirse bir önerme elde
olunur. Buna karşılık, *hayvan - yürüyen -
iki ayaklı insanın tarifi mi, yoksa değil
mi?* denilirse bu bir meseledir. Bütün
öbür ilk bilgiler için bu aynıdır. Bundan
tabîî olarak meselelerin ve önermelerin
eşit sayıda oldukları sonucu çıkar. Çünkü
her önermeden, sadece cümlenin biçimi
değiştirmek suretiyle bir mesele vücuda
getirilebilir.

5

< DİYALEKTİK UNSURLARIN HUSUSİ İNCELENMESİ >

Şimdi tarifi, hassanın, cinsin ve ilin-
tinin ne olduğunu söylememiz lâzımdır:

Tarif, nesnenin mahiyetini ifade eden
bir sözdür. Onu ister terimin yerini tutan
bir sözün, ister sözün yerini tutan bir sö-
zün şekline sokmak kabildi^ çünkü bir
sözle ifade edilen bazı nesneler tarif de
edilebilirler. Fakat hangi tarzda olursa
olsun, tarif edilecek nesne bir tek kelime
ile ifade olunduğu zaman, nesnenin tarifi-
ni vermek olmadığı apaçıktır, çünkü bu
bir tarifi daima herhangi bir nev'in-
den bir sözdür. Bununla beraber, *uy-*

gun olan, güzeldir gibi hallerde, veya *duyum ve ilim tek ve aynı bir şey mi, yoksa farklı mıdır?* gibi sorularda tarif karakteri görülmelidir. Çünkü tariflerde, bilhassa bir özdeşlik veya bir ayrılık meselesi ile meşgul olunur. Bir tek kelime ile, tarif karakterini, tariflerle aynı düzene giren araştırmalara verebiliriz. Ele aldığımız bütün misallerin bu karakteri haiz oldukları kendiliğinden meydana çıkmaktadır: Gerçekte, biz tartışmada iki şeyin aynı veya ayrı olduklarını ortaya koyabilirsek, aynı tarzda tarifler için de bol bol deliller bulmağa muktedir olacağız. Böylece nesnelerin özdeş olmadıklarını gösterdik mi, tarifi yok etmiş olacağız. Bununla beraber şimdi koyduğumuz kaide için karşılıklılık bulunmadığını kaydedelim. Çünkü tarifi teşkil etmek için iki nesnenin özdeşliğini ispat etmek yetmez, halbuki tarifi yok etmek için bu özdeşliğin bulunmadığını ispat etmek yeter.

Hassa, nesnenin mahiyetini ifade etmekle beraber, yalnız bu nesneye ait olan ve onunla karşılanabilendir. Sözgelimi gramer öğrenmeğe müstait olmak insanın bir hususiyetidir, çünkü A insan ise, gramer öğrenmeğe muktedirdir ve gramer öğrenmeğe muktedir ise insandır. Gerçekte, bir başka nesneye ait olabilecek şeye asla

hassa denmez, söz gelimi, insan misalinde **uyumak** gibi, hattâ gerçekte, birkaç zaman için bu yüklem yalnız ona ait bulunsan bile. O halde bu cinsten bir tâyin bir hassa adını alabilirse de, ona mutlak mânada değil, zamana ait ve görelî mânada **hassa** denilecektir. Gerçekte, **sağda olmak** zamana ait mânada bir hassadır, halbuki **iki ayaklı**'ya gerçekte, görelî mânada hassa denilmiştir: söz gelimi, insan için bu, ata ve köpeğe nispetledir. Fakat konudan başka herhangi bir şeye de ait olabilen şeyden hiçbir şeyin onunla karşılanmaması apaçık bir şeydir, çünkü, bir varlık uyursa gerekli olarak, bunun insan olması sonucu çıkmaz.

Cins, çok ve nevi yönünden kendi aralarında farklı nesnelere öz yönünden yüklenen şeydir. **Önünüzde qulunan konu nedir?** sorusuna uygun gelecek tarzda cevap verecek tabiattaki bütün terimlere **özlük yüklem**ler göziyle bakılmalıdır: söz gelimi, insan misalinde, onun ne olduğu sorulursa uygun olan cevap, onun bir hayvan olduğudur. **Bir nesne bir başkasıyla aynı cinse mi girer, yoksa ayrı bir cinse mi?** sorusu da cinse taallûk eden bir sorudur, çünkü böyle bir soru cinsle aynı bir araştırma düzenine girer: tartışmada hayvanın, insanın ve aynıyle öküzün bir cins olduğunu göstermiş ol-

makla hor ikisinin de aynı cinse girdiğini göstermiş olacağız. Halbuki hayvanın, birinin cins olduğunu, öbürünün cinsi olmadığını gösterirsek, bu nesnelerin aynı cins içinde olmadıklarını göstermiş oluruz.

İlinti, bütün bunlardan hiçbiri, yani ne tarif, ne hassa, ne cins olmayıp nesneye ait olan şeydir; veya hangisi olursa olsun, bir tek ve aynı şeye ait olabilen veya ait olamıyan şeydir: söz gelimi, **oturmuş olmak** aynı bir varlığa ait olabildiği veya ait olamadığı gibi; **ak** da böyledir, çünkü hiçbir şey aynı nesneyi kâh ak, kâh ak-olmıyan olmaktan alakoyamaz. İlintinin bu iki tarifinden İkincisi en iyisidir: çünkü birinciye kabul etmekle, onu anlamak istiyorsak, daha önceden tarifi, hassanın ve cinsin ne olduğunu gerekli bir şekilde bilmek lâzımdır, halbuki İkincisi, söz konusu olan terimin kendinden ne olduğunu bize bildirmek için kendi kendine yeter. — Nesnelerin kendi aralarındaki bütün mukayeselerinde ilintiye atfolunabilir; ne tarzda husule gelirlerse gelsinler, bunların ilintiden ileri geldiği söylenir. Söz gelimi, şu sorular için durum budur: **Tercihe lâyık olan güzel mi, yoksa faydalı mıdır?** ve: **en hoş olan, fazilete göre hayat mı, yoksa zevklenmeye göre hayat mıdır?** ve aşağı yukarı aynı tarzda beyan edilebilen her başka

mesele için böyledir. Çünkü bu cinsten bütün hallerde istenilen şey: **sözü edilen yüklem iki terimden hangisine daha çok uygun bulunuyor** ? dur. Kendiliğinden apaçıktır ki hiç bir şey ilintiyi zamana ait veya görelilik bir hassa olmaktan alayamaz: böylece bir ilinti olan **oturmuş olmak**, bir insan tek olarak oturmuş olduğunda, zamana ait bir hassa olabilir, halbuki insan tek olarak oturmamışsa bu oturmamış olanlara nispetle görelilik bir hassa olacaktır. O halde ilintinin bir görelilik hassa veya bir zamana ait hassa olmasına hiçbir şey karşı değildir; buna karşılık, mutlak mânada, o bir hassa olmayacaktır.

6

< YÜKLEMLERİN İNCELENMESİ >

Hassaya, cinse ve ilinti ile ilgisi olan her şeyin tariflere de tatbik olunabileceğini müşahade etmekten kalmıyalım. Gerçekte, sözü edilen yüklem tarife giren bir tek terime ait olmadığını gösterdikten sonra (esasen hassa için de yapıldığı gibi) veya tarif içinde gösterilen cinsin gerçekte cins olmadığını veya tarifte zikredilen unsurlardan birinin tarif edilene ait olmadığını gösterdikten sonra (bu, ilinti için de göz önünde tutulabilir), tarifi kendini yok etmiş olacağız ; öyle ki daha önce

verdiğimiz açıklamalara göre saydığımız bütün ilk bilgiler, bir mânada tarifi tabiatına ait olabilecektir.

Fakat bunun için, bütün bu ilk bilgilere bütüncül olarak tevafuk edecek bir tek metod keşfetmeği ümidetmemelidir; çünkü bu bulunması kolay olmıyan bir şeydir, ve hattâ bulunsa bile, bu metod tamamen karanlık olacak ve bu incelememize pek az yardımı dokunacaktır. Bunun aksine olarak, ayırdettiğimiz cinslerin her birine bir hususi metod tahsis edilirse, o zaman her bir ilk bilgiye uygun kaidelerden hareket ederek belki konumuzu incelemek daha kolay olacaktır. — Böylece, daha yukarda dediğimiz gibi, şematik bir bölme ile yetimsemek zorundayız. Öbür sorulara gelince, kendilerinden tarife ve cinse taallûk eden sorulardan bahseder gibi bahsederek, her birini, kendine en tabiî bir şekilde uygun gelen soruya bağlamak gerekir. Burada sözünü ettiğim sorular esasen ilmî olarak kendi türlü başlarına bağlanmışlardır.

7

< TÜRLÜ ÖZDEŞLİK ÇEŞİTLERİ >

Her şeyden önce *özdeş* teriminin kaç mânada alındığını tarif etmem lâzımdır.

Özdeşin, ilk bakışta, üç nev'e ayrıldığı düşünülebilir: mûtat olarak, özdeşlik'ten

kâh sayı yönünden, kâh nev'i yönünden, kâh cins yönünden bir özdeşlik anlarız. — Özdeşlik, birçok isimlendirme, ama tek bir nesne olması halinde *sayı yönünden'* dir: söz gelimi, *elbise* ve *manto* gibi nev'e göre hiçbir ayrılık göstermiyen birçok nesneler olduğu zaman, özdeşlik, *nevi yönünden'* dir: söz gelimi, bir insan bir insana, bir at bir ata özdeştir, çünkü aynı nev'e giren bu tabiattaki nesnelere nev'i yönünden özdeştir denilir. Yine bunun gibi, aynı cinse giren nesneler *cins yönünden* özdeştir, bir at ile bir insan gibi. — Aynı kaynaktan gelen suya *aynı su* denildiği zamanın yukardaki mânalardan biraz farklı olduğu zannedilebilir. Fakat, gerçekte, bu türlü bir özdeşlik, nev'in birliği gereğince şu veya bu tarzda özdeş olduğu söylenen nesnelerle aynı sınıf içinde yer almak zorundadır, çünkü bu kabîl nesnelerin hepsi, öyle anlaşılıyor ki, aynı ailedendir ve birbirlerine çok yakındırlar. Her suya, gerçekte, herhangi bir su ile, bir benzerliği haiz olması yüzünden, nev'i yönünden bu suya özdeştir denilir ve aynı kaynaktan gelen su misalinde, biricik fark, bu benzerliği daha çok kuvvetlendirmesindedir. İşte bunun için biz onu herhangi bir tarzda, nev'in birliği gereğince özdeş denilen nesnelerden ayırmadık.

Umumi olarak kabul olunur ki **özde?** terimi, tercihan yaygın mânasıyla sayı yönünden özdeşlik mânasında kullanılmıştır. Fakat, hattâ böyle de, o yine birçok mânalara bürünebilir. Temel ve ilk mânası, özdeşlik bir isim ile veya bir tarif ile gösterildiği zaman mevcuttur: Söz gelimi, **manto**, **elbise** ile **hayvan-yürüyen - iki ayaklı** insan ile özdeşleştirildiği zaman olduğu gibi. Özdeşlik hassa ile gösterildiği zaman ikinci mânaya gelir. Söz gelimi, ilmi elde etmeğe istidatlı olan, insanla; yukarıya doğru tabîi bir hareketle yükselen, ateşle özdeşleştirildiği zaman bu mâna vardır. Bir üçüncü mâna ise özdeşlik ilintiden çıktığı zaman mevcuttur : söz gelimi, oturmuş olanın veya musikicinin **Sokrates** ile özdeşleştirildiği zaman olduğu gibi. Bütün bu hallerde, gerçekte, ifade edilmek istenilen şey, sayıca birliktir. — Yukarda geçen mülâhazaların doğru olduğuna, bir isimlendirmenin bir başkasının yerine konulması halinde bilhassa kanaat getirilebilecektir. Çünkü çok defa, söz gelimi, adını anarak, oturan şahıslardan birini çağırmasını birinden istediğimiz zaman, emri alan adam anlamışsa, ilintilik bir karakterden hareket ederek onun bizi daha iyi anlayacağı düşüncesiyle **oturan** veya **münakaşa eden** insanı çağırmasını emrederiz. Bu-

nun sebebi apaçık olarak ister ismiyle, ister ilintiyle ifade etmenin aynı şey olduğunu kendi kendimize farz etmemizdir.

8

< YÜKLEMLERİN TÜRLÜ
DELİLLERİ >

Böylece, **özdeş** terimi, dediğimiz gibi, üç ayrı mâna arz eder: Yukarda gösterdiğimiz unsurların, diyalektik tutamakların kendilerinden itibaren teşkil edildikleri, kendileriyle başladıkları ve kendilerine tatbik olundukları unsurlar olduğuna kanaat getirmenin bir yolu tümevarım yoludur. Gerçekte, önermeler ve sorular birer birer incelenecek olursa, görülecektir ki onlardan her biri kâh bir nesnenin tarifinden kâh hassadan, kâh cins, kâh ilintiden gelir. — Bu hususta bir başka kanaat getirme tarzı istidlâl yoludur. Gerçekte, bir konunun her yüklemi gerekli olarak nesne ile ya karşılanabilir, ya karşılanamaz. Karşılanabilirse, bu onun ya tarifi veya hassası olacaktır. Mahiyeti ifade ederse, tarifi; ifade etmezse, hassası olacaktır. Çünkü, dediğimiz gibi, bir hassa, her ne kadar mahiyetini ifade etmekle beraber, nesne ile karşılanabilir olandır. Bunun aksine olarak, yüklem, nesne ile karşılanamazsa ya konunun tarifinde bulunan terimlerden biridir, veya değildir;

tarif içinde bulunan terimlerden biri ise, bir cins veya bir ayırım olacaktır, çünkü tarif cinsle ayırımlardan mürekkeptir, halbuki, tarif içinde bulunan terimlerden biri değilse, apaçıkça bu bir ilintidir, çünkü biz ne bir tarif, ne bir hassa, ne bir cins olmamakla beraber nesneye ait olan şeye *ilinti* adını verdik.

9

< KATEGORYALAR VE YÜKLEMLERLE OLAN MÛNASEBETLERİ >

Bu dediklerimizden sonra bizim sözü-nü ettiğimiz dört yüklem içinde buluna-cağı kategorya cinslerini tâyin etmek gerekir.

Bu kategoryaların sayısı ondur: öz, nicelik, nitelik, görelilik, nerelik, zaman, durum, sahip olma, fiil ve infialdir, ilinti, cins, hassa ve tarif daima bu kategoryalardan birinin içinde olacaktır, çünkü bu dört kavram tarafındân teşkil edilen bütün önermeler ya özü, ya niteliği, ya nice-liği, ya öbür kategoryalardan birini ifade ederler. — Kendiliğinden apaçıktır ki nesnenin ne olduğunu ifade ederken kâh cevher (****), kâh nitelik, kâh öbür kategoryalardan biri ifade olunur. Gerçekte, bir insanın karşısında bulunduğu vakit, önünde bulunanın bir insan veya bir hayvan olduğu söylenir, onun ne olduğu gös-

terilir ve bir cevher ifade olunur; fakat bir beyaz renk karşısında bulunduğu zaman önünde bulunanın ya beyaz veya bir renk olduğu söylendiği vakit onun ne olduğu söylenir ve bir nitelik ifade olunur. Daha bunun gibi, bir dirsek büyüklüğü karşısında bulunduğu zaman, önünde bulunanın bir dirsek büyüklüğü olduğu söylenirse onun ne olduğu gösterilecektir; ve bir nicelik ifade olunur. Öbür kategoryalarda da böyledir: bu tabiatla olan kavramların her birisi için verilmiş bir nesnenin kendisi, ister nsenenin kendisi, ister cinsi tasdik olunursa ifade olunan öz (****) dür; bunun aksine olarak, tasdik nesnenin kendisinden başka bir nesneye taallûk ettiği zaman ifade olunan öz olmayıp nitelik, veya nicelik, veya öbür kategoryalardan biridir. Bundan kategoryaların tabiatça ve sayıca, diyalektik tutamakların konuları ve unsurları olduğu neticesi çıkar. Bunları elde edebilmek tarzına ve bunlardan bol bol sağlamamıza gelince, bu şimdi ele alınacak mevzudur.

10

< DİYALEKTİK ÖNERMELER

İlkin, diyalektik bir *önerme'* nin ne olduğunu ve diyalektik bir *mesele'* nin ne olduğunu tarif edelim. Gerçekte, ne her önermeyi, ne de her meseleyi diyalektik ola-

rak almamalıdır; çünkü sağduyuya sahip olan hiçbir insan ne hiçbir kimse tarafından kabul edilmiyeni ileri sürecektir, ne de herbir kimseye veya insanların çoğunca apaçık olanı soru haline koymıyacaktır: İkinci halde, zorluk yoktur, birincide ise, hiçbir kimse muvafakat etmiyecektir.

Diyalektik önerme kâh her kimse, kâh çokluk için, kâh hakimlerce, bunlar arasından da, ister hepsince, ister çoğu için, ister en hatırı sayılırları için, olası bir sorma (*****) dır; esasen bu sorma paradoksal olmamak zorundadır, çünkü çokluğun kanaatlerine zıt olması şartıyla hakimlerin kanaati kabul olunabilir.

Olası samlara benziyen önermeler ve olası sayılan sanıların zıtlarını çelen önermelerle, kabul edilen sanatların öğrettikleriyle uygunluk halinde bulunan bütün kanaatler de diyalektik önermelerdir. Böylece, zıtların ilminin bir ve aynı olduğu bir olası sanı ise zıtların duyusunun da bir ve aynı olması, olası görünecektir. Bunun gibi, gramerin sayıca bir olduğu olası bir sanı ise, fülüt çalmak sanatının da sayıca bir olduğu olası görünecektir. Halbuki birçok gramer ilimleri olduğu bir olası sanı ise birçok fülüt çalma sanatlarının bulunduğu da olası görünecektir. Bütün bu sanılar, gerçekte, birbirlerine benzer ve

aynı bir aileye ait gibi görünürler. Bunun gibi, olası sanıların zıtlarını çelen önermeler de olası görüneceklerdir. Gerçekte, dostlarına iyilik etmek gerektiği olası bir sanı ise onlara kötülük etmemek gerektiği de yine olası bir sanıdır. Dostlarına kötülük yapmak gerektiği önermesi umumi sanıya zıttır ve onlara kötülük etmemek gerektiği önermesi ise bu zıt önermeyi çeler. Daha bunun gibi, dostlarına iyilik yapmak gerekiyorsa düşmanlarına iyilik yapmamak gerekir: zıt kanaat, düşmanlarına iyilik yapmak gerektiği olduğuna göre bu da umumi sanılara zıt sanıları çeler. Bütün öbür hallerde de bu böyledir. Mukayesede de zıt yüklem, zıt konuya ait olduğu umumi kanaate uygun görülecektir. Sözelimi dostlarına iyilik etmek gerekirse, düşmanlarına da kötülük etmek gerekir. Öyle gelebilir ki dostlarına iyilik etmek, düşmanlarına kötülük etmeye zıttır; ama, gerçekte, bunun böyle olup olmadığını bilmek meselesi zıtlar üzerine münakaşalarımızda incelenecektir. — Nihayet, sanatların öğrettikleri ile uygunluk halinde bulunan bütün sanıların diyalektik önermeler olduğu apaçıktır. çünkü bu konularla uğraşanların kabul ettiği sanılar kabul olunabilir: söz gelimi tıp soruları üzerinde hekim gibi, geometri soruları üzerinde geometrici gibi hüküm verilecektir. Diğer sahalarda da böyle,

< DİYALEKTİK MESELE,
DİYALEKTİK TEZ >

Bir diyalektik mesele hakikat ve bilgiyi ister seçmeğe ve önlemeğe, ister elde etmeğe çalışan, bunu da, ister kendi kendine, isterse bu cinsten herhangi başka bir meselenin çözümüne yardım olarak yapan bir araştırma konusudur; bunun hakkında halk adamının ne şu mânada, ne de bu mânada hiçbir sanısı bulunmayan veya hakimlere zıt bir sanısı olan, veya hut hakkında hakimlerin halk adamına zıt bir sanısı bulunan veya nihayet hakkında hakimler arasında veya halk arasında uyumsuzluk bulunan bir şey olması gerekir. — Gerçekte, bazı meseleler vardır ki bir nesneyi seçmek veya önlemek maksadiyle bilinmesi faydalıdır: söz gelimi; hazzın seçilmesi gerekli bir şey olup olmadığını bilmek, gibi. Bunun aksine olarak, başka meseleler hakkında bu sırf bilmek maksadiyle olur: sözgelimi, âlemin öncesiz-sonrasız olup olmadığını bilmek, gibi. Nihayet, kendiliklerinden ve kendileri ile bu iki konudan hiçbirisi için faydası olmayan ve yalnız bu cinsten herhangi bir mesele hakkında bir yardımcı teşkil eden daha başka meseleler vardır ki biz bunları kendiliklerinden ve kendileri ile değil, yalnız

başka şeyler dolayısıyla, vasıtaları ile bir başka şeyi bilecek tarzda bilmek arzu ederiz.

Kendileri hakkında zıt istidlaller bulunan sorular (burada zorluk, her iki istikamette ikna edici tutamakların ileri sürülebilmesi yüzünden, nesnelerin böyle olup olmadıklarını bilmekten ibaret olmakla) ve çok geniş olduklarından ve sebebi- ni de elde etmemizin zor olduğuna inandığımızdan ötürü, kendilerine dair elimizde hiçbir delil bulunmayan sorular da meseledirler: sözgelimi âlemin öncesiz - sonrasız olup olmadığı gibi; çünkü bu cinsten meseleler bile bir araştırmanın konusunu teşkil edebilir.

O halde meseleler ve önermeler söylediğimiz gibi tarif edilmek zorundadırlar.

Bir tez, hatırı sayılır bir filozof tarafından ortaya çıkarılan ve umumi sanıya zıt bir hükümdür: Söz gelimi, Antisthenes'in iddia ettiği gibi, mümkün hiçbir çatışma olmadığı veya Herakleitos'a göre her şeyin hareket olduğu, veya, Melissos'un dediği gibi, Varlık'ın bir olduğu gibi. **<Hatırı sayılır'ı ekliyorum >**, çünkü rasgele biri tarafından söylenmiş, ve yaşıyan sanılara zıt olan sanılarla uğraşmak bir ahmaklık olacaktır. — Tez yaşıyan sanılara zıt bir istidlal ile doğru olduğunu göstereceğimiz bir iddia da olabilir: söz gelimi, var

olan her şey, sofistlerin iddia ettiklerine göre, ne olmuştur, ne de öncesiz - sonsuzdur; çünkü, onlara göre gramerci olan bir musikici, gramerci olmadan ve öncesiz - sonrasız olarak böyle olmaksızın böyle **dir**. Bu iddia, gerçekte, kabul olunmasa bile aklî olarak doğru gösterilmiş olduğundan kabul olunabilecektir.

Tez de bir meseledir, ama her mesele bir tez değildir. Çünkü hakkında ne şu mânada, ne bu mânada hiçbir sanıya sahip olmadığımız gibi bir tabiatta olan bazı meseleler vardır. Bununla beraber tezin bir mesele olduğu apaçık bir şeydir. Çünkü dediklerimizden gerekli olarak ya halk adamının tez üzerinde hakimlerle uyuşmazlık halinde olduğu, veya hakimler arasında veya halk arasında uyuşmazlık olduğu sonucu çıkar, çünkü tez umumi sanıya zıt bir hükümdür. Amelî olarak, bütün diyalektik meseleler bugün tez adı altında gösterilmektedir. Fakat terim ne olursa olsun, pek ehemmiyeti yok: Gayemiz, bu ayırtları yapmakla bir terminoloji yaratmak değil, bu kavramların farklarının neler olabileceğini gözden kaybetmekten ibarettir.

Ne her tezi, ne de her meseleyi incelemek gerekmez: bir ceza istediği veya gözleri açmak yettiği zaman değil, bir tutamak araştırıldığı zaman, zorluğun bir

delil araştıran insanlar tarafından öne sürüldüğü zaman incelenir. Söz gelimi, Tanrılara tazimde bulunup bulunmamak, ana babayı sevip sevmemek meselesini koyanlar iyi bir cezaya lâyıktırlar; karın ak olup olmadığını soranların ise bakmaktan başka yapacakları bir şey yoktur. O halde tartışmanın ne ispatı pek yakın olan nesnelere, ne de pek uzak olanlara taallük etmemesi gerekir: birinci halde hiçbir güçlük yoktur, ikinci halde ise, basit bir ekzersiz için güçlük pek çok büyüktür.

12

< DİYALEKTİK İSTİDLÂL VE TÜMEVARIM >

Bu ayırtlar ortaya konulduktan sonra, diyalektik istidlâllerin nevilerinin sayısını tâyin etmek gerekir. Bir yandan tümevarım, bir yandan da istidlâl vardır. İstidlâlin ne olduğunu daha yakarda söyledik – Tümevarıma gelince, bu, bölümcül hallerden bütüncüle geçmektir: söz gelimi, en becerikli pilot, bilen ise ve arabacı için de bu böyle ise, o zaman umumi olarak, her bir hal de en iyi olan, bilen insandır. Tümevarım daha ikna edici ve daha açık, duyum vasıtasıyla daha kolayca bilinen ve bunun sonucu olarak, halk adamına elverişli bir şeydir. Fakat istidlâlin daha

çok kuvveti vardır, çalışanlara cevap vermek için daha tesirlidir.

13

<UMUMİ OLARAK DİYALEKTİK ALETLER >

Diyalektik istidlallerin tatbik olundukları ve kendilerinden itibaren teşkil olundukları nesne cinslerinin, demek, bizim daha yukarda gösterdiğimiz gibi taksim olunmaları gerekir. — Bize bol sayıda istidlaller temin edecek âletlere gelince, bunların sayısı dördtür: Birincisi önermelerin elde edilmesi; İkincisi, bir bölümcül ifadenin kaç mânada alındığını ayırt etmek gücü; üçüncüsü ayrımların keşfedilmesi; dördüncüsü ise özdeşliğin tahkiki- dir. Bu son üç âlet de, bir mânada, önermedir; çünkü onlardan her biri için bir önerme teşkil olunabilir. Söz gelimi, *seçilmesi gereken, kâh güzel, kâh hoş giden, kâh faydalı olabilir; duyum kaybolduktan sonra, tekrar bulunabilmesi bakımından ilimden farklıdır. Halbuki ilim tekrar ele geçirilemez.* Nihayet sıhhatli sıhhate nazaran neyse, iyi olan da iyiliğe nazaran odur: bu önermelerden birincisi aynı bir terimin mânâ değişikliğinden; İkincisi nesnelerin farklarından; üçüncüsü benzerliklerinden çıkarılmıştır.

14

<ÖNERMELERİN SEÇİLMESİ>

Önermenin kendisinde ayırd ettiğimiz neviler kadar önermeleri seçme tarzı vardır : böylece herkesin, veya çokluğun, veya hakimlerin, bu sonuncular arasında da hepsinin veya çoğunun veya en hatırı sayılır olanlarının sanılarını; veya umumî olarak kabul edilmiş görünenlere zıt olan sanıları; veya sanatların öğretimine uygun sanıları toplıyabiliriz. Daha yukarda gösterdiğimiz gibi, umumi olarak kabul edilmiş görünenlere zıt sanıların çelişik sanılarını da önerme diye kabul edebiliriz. Sade olası olan sanıları değil, aynı zamanda onlara benziyenleri de önermeler olarak seçimimize sokmak faydalıdır; söz gelimi, zıtların duyumu bir ve aynidir (çünkü zıtların ilmi de öyledir), ve görme, içimizden gelen bir yayımdan değil, herhangi bir şeyin (içimize giren) algısından ibarettir, nitekim diğer duyumlar için de böyledir, dinleme, içimizden gelen bir yayım değil, içimize giren herhangi bir şeyin algısından ibarettir, tıpkı tadım (le goût) için de, öbür duyumlar için de olduğu gibi. Bundan başka bütün hallerde veya çoğu hakkında doğru görünen bütün önermeler, ilke olarak; herkes tarafından kabul edilen bir tez olarak alınmalıdır;

çünkü önermeler, kaidenin hangi istisnayı arz edeceğini aynı zamanda fark etmiyen hasımlar tarafından konulmuştur. Aynı zamanda yazılı delilerin derlenmesine bir seçme yapmak, ve *iyilik* veya *hayvan* gibi ayrı başlıklar altına koyarak ve *iyilik* umumiliği içinde alınarak, özden başlamak suretiyle her cins için listeler tertibetmek gerekir. Aynı zamanda kenarına her bir filozofun kanaatini kaydetmek de gerekecektir : söz gelimi, Empedokles'in doktrininine göre, unsurların sayısının dört olduğu gibi; çünkü umumi olarak tanınmış bir otoritenin tasdikine rıza ve muvafakat gösterilebilir.

Basit bir taslak ile yetimsememiz için üç türlü önerme ve mesele vardır, önermelerin bir kısmı ahlâkî önermeler, bir fizikî önermeler, öbürleri de mantikî önermelerdir. *Aralarında anlaşmazlık varsa, ana babalara mı, yoksa kanunlara mı itaat etmelidirler?* gibi önermeler, ahlâkî önermelerden, söz gelimi *zıtların ilmi bir ve aynımıdır, değil midir?* mantikî önermelerden; söz gelimi, *âlem öncesiz - sonrasız mıdır, değil midir?* fizikî önermelerdendir. Taksim meseleler içinde aynıdır. Yukarıda gösterilen nevilerin her birinin tabiatına gelince, bunun bir tarif ile künhüne kolayca varılamaz. Yalnız tümevarımın verdiği alışkanlık vasıtasıyla

daha yukarda verilen misallerin ışığında tahkik ederek onların her birini tanımağa tesebbüş etmelidir. Felsefede, bu şeyleri hakikate göre incelemelidir. Fakat diyalektikte sanıya bağlanmak yeter. Bütün önermeler en büyük umumilikleri içinde alınmalıdır ve bir tanesinden birçok önermeler çıkarmalıdır. Söz gelimi, ilmin, karşılar için, bir ve aynı olduğu; bundan sonra, zıtlar için ve göreliler için de aynı olduğu ortaya konulur. Aynı tarzda, bu son iki önerme de, taksimin gidebileceği yere kadar, taksim olunabilirler: sözgelimi, iyiliğin ve kötülüğün, veya akın ve karanın, veya soğuk ve sıcakın ve ilh.. ilminin bir ve aynı olduğu söylenecektir.

15

< HOMONİM TERİMLERİN ARAŞTIRILMASI >

Önermelerin seçimi hakkında söylediklerimiz yetmelidir.

Bir terimin mânasının çokluğuna gelince, bizim yalnız türlü mânalar arz eden bu terimleri incelememiz değil, aynı zamanda bunların tariflerini de temin etmemiz gerekir : söz gelimi, biz sade, adaletin ve cesaretin bir manâda iyi olan ve sıhhatli olanın ise bir başka mânada, iyilik diye adlandırıldığını söylemek zorun-

da değil, aynı zamanda bu kavramlardan ilkinin herhangi bir iç nitelik ifade ettiğinden dolayı böyle adlandırıldığını; sonuncuların ise kendiliklerinden herhangi bir nitelik ifade ettiklerinden değil, herhangi bir sonuç husule getirdiklerinden dolayı böyle adlandırdıklarını söylemek zorundayız. Öbür hallerde de bu böyledir.

Bir terimin spesifik olarak birçok mânâda veya bir tek mânâda alınıp alınmadığını bilmek meselesi, aşağıdaki tarzda göz önüne alınmalıdır. Ayrım ister spesifik ister yalnız nominal olsun, ilkin, terimin zıddının birçok mânâlar arz edip etmediğini araştırmalıdır. Gerçekte, bazı hallerde, ayrım birdenbire isimlerde bile belirir: söz gelimi, tizin seste zıddı pest, katıda ise yumuşak (körlenmiş) tır. O halde tizin zıddı birçok mânâlar arz eder. Bu böyle ise, tizin de birçok mânâları olması gerekir, çünkü yukarda geçen terimlerin her birine ayrı bir zıt takabül edecektir. Gerçekte, her ne kadar tiz her ikisine zıt olsa da, yumuşağa, ve peşte zıt olacak olan aynı tiz değildir. Diğer taraftan peştin seste zıddı ise tizdir, ama bir katı da hafif'tir; öyle ki pest birçok mânâlara alınmıştır. Çünkü zıddı da öyledir. Güzel için de bu böyledir: bir canlı varlığa tatbik olunduğu zaman zıddı çirkin olan; bir eve tatbik olunduğu zaman

zıddı örendir; öyle ki güzel homonim bir terimdir.

Bazı şeyler için, isimlerde hiçbir ayırım yoktur. Onlarda doğrudan doğruya beliren spesifik ayırmadır. Sözgelimi, açık ve koyunun durumu budur: bir ses hakkında açık veya koyu olduğu söylenir, renk hakkında da aynı şeyler söylenir. Bu şeyler için isimlerde ayırım yoktur. Onlarda doğrudan doğruya beliren bir nevi ayırımıdır. Çünkü renge, sese denilen aynı sebeple açık denilmemiştir. Bu duyum tarafından da apaçık kılınmıştır: nevi yönünden aynı olan şeylerin aynı duyumuna sahibiz, halbuki ses ve renk hususunda açıklığa aynı duyumla hükmetmiyoruz, fakat ikinci halde görme ile, birinci halde işitme ile hükmediyoruz. Tıpkı bunun gibi lezzet ve katılarda sert (tiz) ve yumuşak için bu aynıdır. Sonuncu halde, dokunma ile; birinci halde, tatma ile; çünkü burada da, ne kök terimlerin kendileri için, ne de zıtlar için, isimler arasında bir ayırım yoktur. Çünkü tizin her iki mânasına zıt olan şeye yumuşak denir.

Bundan başka, terimin mânalarından birinin mutlak olarak hiçbir zıddı olmadığı halde, öbürünün bir zıddı olup olmadığını araştırmak gerekir. Söz gelimi, içme zevkinin zıddı susamak ıstırabıdır. Halbuki diyagonalin kenarla ölçülemezliğini

görmek zevkinin hiçbir zıddı yoktur. Böylece, zevk birçok mânalara bürünüyor. Başka misal: ruhi mânada *sevmek*'in zıddı *nefret etmek*'tir, fakat cinsî münasebet mânasında alındığı zaman, hiçbir zıddı yoktur. O halde apaçık olarak, *sevmek* homonim bir terimdir. — Onların ara terimleri hususunda, bazılarının ara terimleri olmadığı halde bazı mânaların ve zıtlarının bir ara terimi olup olmadığını veya her iki halde de, bir zıddı varsa da aynı olup olmadığını görmek lâzımdır. Söz gelimi, renkte açık ve koyunun bir arası vardır, bu, kül rengidir. Halbuki seste, hiçbir ara terimleri yoktur veya bir tane-ye sahip iseler, bu boğuk sestir; nitekim bazılarına göre boğuk bir ses bir aradır. Bundan çıkan sonuç, koyu gibi, açığın bir homonim terim olduğudur. Bundan başka, bu mânalardan bazılarının *açıklık ve koyuluk* için olduğu gibi, ancak bir ara terimi olduğu halde, bazılarının birden fazla ara terimi olup olmadığına bakmak lâzımdır: renklerde birçok aralar vardır, fakat seste ancak bir tane, boğuk vardır.

Bunun gibi, çelişmenin karşı - olumu halinde, terimin birçok mânalar arz edip etmediğini araştırmak gerekir: birçok mânaları varsa, onun karşısı da birçok mânalarda alınacaktır. Söz gelimi, *görmemek* birçok mânalarda anlaşılır. Biri görmek

gücüne sahip olmamaktır; öbürü görme fiilini yapmamaktır. Fakat **görmemek** birçok mânada alınır, bundan gerekli olarak **görmek'in** de birçok mânada alındığı sonucu çıkar, çünkü **görmemek'in** her bir mânasına birer karşı bulunacaktır. Söz gelimi, görme gücüne sahip olmamak'ın karşıtı görme gücüne sahip olmaktır, ve görme fiilini yapmamak'ın görme fiilini yapmak'tır

Bundan başka, yoksunluk ve sahip olmaya göre karşı olan terimlerin durumunu incelemek gerekir. Gerçekte, iki terimden birinin birçok mânaları varsa geri kalan terimin de birçok mânaları olacaktır. Söz gelimi, ruha veya bedene tatbik edilmesine göre, **duymak**'ın birçok mânaları varsa **duymamak**'ın da ruha veya bedene tatbik olunduğuna göre birçok mânaları olacaktır. Bizim sözünü ettiğimiz terimler arasında karşı - olumun yoksunluk ve sahip olmaya göre olması ise apaçık bir şeydir, çünkü canlı varlıklar tabîî olarak, beden için olduğu kadar ruh için de duyumların her ikisine sahiptirler. .

Üstelik, kelimelerin çekimlerine (enfleksiyonlar) de bakmak gerekir. Gerçekte **doğru olarak** birçok mânalarda alınır, **doğru** da birçok mânaya alınacaktır. Çünkü **doğru olarak'ın** mânalarının her birine **doğru'nun** bir mânası tekabül edecek-

tir. Söz gelimi, **doğru olarak** gerektiği gibi hükmetmek hususunda olduğu kadar kendi öz duygusuna göre de hükmetmek hakkında söylenirse, **doğru** hakkında da öyle olacaktır. Yine aynı tarzda, **sıhhatli** birçok mânada alınırsa, **sıhhatlice** de birçok mânada alınacaktır. Söz gelimi, **sıhhatli**, hem sıhhati husule getiren, onu muhafaza eden, onu haber veren ise, **sıhhatlice** de. **sıhhati husule getiren tarzda**, veya **muhafaza eden tarzda**, veya **haber veren tarzda** mânasına gelecektir. Öbür hallerde de bu böyledir, asıl terim birçok mânalar arz ettiği zaman kendinden teşkil edilen enfleksiyon da birçok mânalar arz edecektir. Aksine olarak, birçok mânası olan enfleksiyon ise asıl terimin kendisinin de birçok mânaları olacaktır.

Terimin kendilerine taallûk ettiği kategoriya cinslerini de göz önünde tutmak, ve bunların bütün hallerde aynı olup olmadıklarını görmek gerekir. Aynı değilse, terimin homonim olduğu apaçıktır. Söz gelimi, iyilik, gıda hususunda zevkin âmilidir, tıpta ise sıhhatin âmilidir. Halbuki ruha tatbik edildiği zaman, mutedil, cesur ve âdil gibi herhangi bir niteliği haiz olmak mânasına gelir. İnsana tatbik olunursa yine böyledir. Bazan iyiliğin kategoryası zamandır: söz gelimi, münasip zamanda vâki olan iyilik gibi; çünkü münasip

zamanda gelen şeye iyilik denilir. Çok defa iyilik, tam ölçüye tatbik olunduğu zaman, nicelik kategoryasıdır, çünkü tam ölçüye de iyilik denilir. Böylece iyilik bir homonim terimdir. Cisme tatbik olunduğu zaman bir renk olan, sese tatbik olunduğu zaman işitilmesi kolay olan açık hakkında da bu böyledir. Tiz aşağı yukarı aynı durumdadır, çünkü aynı terimin bütün tatbikatında aynı mânası yoktur. Böylece tiz bir ses, ahengin matematik teorisinin temin ettiği üzere, süratli bir sestir, halbuki sivri (hadde) bir açı, dik açıdan daha küçük bir açıdır ve sivri bir kılıç sivri ucu olan bir kılıçtır.

Aynı isim içine giren şeylerin cinslerini de incelemek, ve söz gelimi, hem hayvan, hem de makine mânasına gelen **eşek** kelimesi gibi birbirine bağlı olmaksızın, başka başka olup olmadıklarını görmek de gerekir, çünkü isme karşılık olan tarif her ikisi için de başkadır; biri herhangi bir neviden bir hayvan, öbürü ise herhangi bir neviden bir makine denilecektir. Fakat cinsler birbirine bağlı iseler, tariflerin ayrı olması için hiçbir zaruret yoktur. Böylece hayvan, karganın cinsidir, kuş da böyle. O halde, karga bir kuştur dediğimiz zaman onun herhangi bir hayvan nev'i olduğunu da söylüyoruz, öyle ki iki cinsin ikisi de onun hakkında tasdik

edilmiştir. Tıpkı bunun gibi, karga, kanadlı - iki ayaklı bir hayvandır, dediğimiz zaman onun bir kuş olduğunu söylüyoruz. Bu halde de, iki cinsin ikisi de, tarifleri gibi karga hakkında tasdik edilmiştir. Buna karşılık, aralarında bağıllık olmıyan cinsler için, bu vâki olmaz. Bir nesneye bir makine adını verdiğimiz zaman ne ona bir hayvan diyebiliriz; ne de ona bir hayvan dediğimiz zaman bir makine diyebiliriz.

Bir de, cinslerin sade tekli! edilen terim hususunda değil, aynı zamanda zıddı hususunda da, birbirlerine bağlı olmaksızın, ayrı olup olmadıklarını da incelemek gerekir. Gerçekte, zıt, birçok mânalarda alınmışsa, teklif edilen terim için de bunun böyle olduğu açıktır.

Söz gelimi, açık cisim, açık ses gibi, mürekkep terimin tarifi üzerine de dikkati çekmek faydalıdır. Çünkü her bir hale has olan şey çıkarılırsa aynı tarif kalmak zorundadır. Bizim zikrettiklerimiz gibi homonim terimler durumunda ise bu vâki olmaz. Birincisi, gerçekte, filân belli rengi haiz olan bir cisim olarak tarif edilecektir. Halbuki İkincisi, işitilmesi kolay bir ses olacaktır. Cisim ve ses kaldırılırsa kalan her iki halde özdeş olmayacaktır. Halbuki, açık, sinonim bir terim olsaydı, her iki halde aynı tarifi olması lâzım gelirdi.

Çok defa, homonimlik de tariflerin içine kendiliğinden sokulur, işte bu sebepten tarifleri de incelemek gerekir. Sözelimi, sıhhati haber veren ve sıhhati husule getiren şey, sıhhate ölçülü bir tarzda taallûk eden şey olarak tarif olunursa bu tarif, reddolunmamalıdır, fakat **ölçülü bir tarzda** teriminin her iki halde hangi mânada kullanıldığını incelemek gerekir: söz gelimi, son halde, nicelik yönünden sıhhati husule getirmeğe muktedir olan şey mânasına ; birinci halde, nitelik yönünden süjenin durumunun ne tabiatla olduğunu göstermeğe muktedir olan şey mânasına gelip gelmediğini araştırmalıdır.

Bundan başka, terimlerin az veya çok olduğuna göre veya, bir açık ses ve bir açık manto, bir ekşi (****) tat ve acı (***) ses halinde olduğu gibi derece eşitliğine göre aralarında mukayese olup olunamayacaklarını görmek gerekir. Gerçekte, bu şeylere ne aynı derecede ne de birine öbüründen daha fazla açık veya ekşi denilemez. Öyleyse açık veya ekşi homonim terimlerdir: gerçekte, sinonimler daima, haklarında aynı derecede oldukları veya birinin öbüründen daha fazla olduğu daima söylenebileceğine göre, her zaman kıyaslanabilirler.

Mademki aralarında bağıllık olmıyan ayrı cinslerin ayrımları da spesifik olarak

ayrıdırlar; söz gelimi, hayvan ve ilim ayrımları gibi (         bu kavramların ayrımları ayrıdır), aynı adlandırma içinde bulunan mânaların sözgelimi, tiz sesin ve katının ayrımı olduğu gibi, aralarında ba lılık bulunmayan ayrı cinslerin ayrımları olup olmadığını incelemek gerekir: gerçekte, bir ses bir sestten tiz olduğu için, aynı şekilde, bir katı da     r kati-dan ayrılır. Bundan çıkan sonuç, tizin homonim bir terim olduğudur.        o, aralarında ba lılık bulunmayan ayrı cinslerin ayrımlarını teşkil eder.

Bundan başka, aynı adlandırma içinde bulunan mânaların ayrımlarının kendilerinin de ayrı olup olmadıklarını görmek gerekir, sözgelimi, cisimlerde renk, melodilerde renk gibi:        renk ayrımları cisimde g r    n ayrıcı ve birle tiricisidir, halbuki melodilerde bunlar aynı ayrımlar değillerdir. Bundan rengin homonim bir terim olduğu sonucu çıkar;        aynı olan şeylerin ayrımları aynıdır.

Nihayet, nevi hiçbir şeyin ayrımı olmadığından aynı isim altında bulunan mânalardan birinin bir nevi,     r n n bir ayrım olup olmadığını incelemek gerekir: sözgelimi, açık gibi: açık cisme tatbik olunduğu zaman rengin bir nev'idir, bir sese tatbik olunduğu zaman ise bir sesin açık olduğundan   t r  bir sestten ayrıldı ına göre, bir ayrımdır.

16

< AYRIMLARIN ARAŞTIRILMASI >

Bir terimin türlü mânaları, bizim gösterdiğimiz vasıtalarla ve aynı mahiyette başka vasıtalarla incelenmelidir.

Nesnelerin kendi aralarındaki ayrımlara gelince, bunları aynı cinslerin içinde gözönünde tutmalıdır. Sözgelimi, adaletin ne yönden cesaretten, hikmetin de itidalden farklı olduğunu araştırmak gerekir (çünkü bütün bu taayyünler aynı cinse taallûk ederler); ve yine bir cinsten öbürüne, şu şartla ki sözgelimi, duyumun ne yönden ilimden farklı olduğu araştırılması gibi, birbirinden fazla uzaklaşmış olmasınlar: çünkü pek uzaklaşmış olanlar için ayrımlar apaçıktır.

17

< BENZERLİKLERİN ARAŞTIRILMASI >

Benzerlik, ilkin, aşağıdaki tarzda, türlü cinslere ait olan şeylerde incelenmelidir: bir terimin bir İkinciye nispeti ne ise, bir üçüncünün de dördüncüye odur (sözgelimi, ilmin konusuna nispeti ne ise, duyumun da duyulabilene nispeti odur) ve bir terim bir ikinci içinde bulunduğu gibi, böylece bir üçüncü de bir dördüncü içindedir (sözgelimi görme gözde olduğu gibi, böylece akıl da ruhtadır; ve sükûnet

denizde olduğu gibi, böylece rüzgârların sükûneti havadadır). Bilhassa birbirinden pek uzaklaşmış terimlerdedir ki benzerlikleri bulmağa çalışmak lâzımdır, çünkü böylece öbür hallerde benzerlik noktalarını daha kolaylıkla bulabileceğiz, Aynı cinse giren şeyleri de incelemek ve aynı yüklem onları hepsine, söz gelimi, insana, ata ve köpeğe ait olup olmadığını görmek gerekir. Çünkü bu şeylerin benzer olması onların aynı bir yüklemi haiz olmaları ile mümkündür.

18

< SON ÜÇ DİYALEKTİK ALETİN FAYDASI >

Tartışmanın vuzuhu bakımından olduğu kadar (çünkü mânalarının çeşitliği açıkça ortaya konulduktan sonra, ileri sürülen şey daha iyi bilinebilir). İstidlallerimizin yalnız ismine değil nesnenin kendisine tatbik olunması bakımından da bir terimin mânalarının sayısını incelemiş olmak faydalıdır. Gerçekte, bir terimin kaç mânada alındığını açıkça görmemekten, cevap verenin de, sual soranın da zihinlerini aynı bir şeye tevcih etmedikleri vâki olabilir. Bunun aksine olarak, bir terimin türlü mânalarını açıkça belirttikten ve bunlardan hangisi üzerine muhatabın, tasdikini vaz'ederek zihnini

yönelttiği bilindikten sonra, sual soran, delilini bu mânaya tatbik etmezse gülünç olur. — Bu inceleme bize birtakım paralojizmalarla başkalarını aldatmak kadar kendi kendimizi aldatmamak için de faydalıdır. Gerçekte, bir terimin mânalarının sayısını bilmekle paralojizmalarla aldanmıyacağız, sual soranın muhakemesini aynı noktaya yöneltip yöneltmediğini göreceğiz ve sual soran biz kendimiz isek paralojizmalarla başkasını aldatabileceğiz; meğerki cevap veren, terimin bütün ayrı manalarını bilmek durumunda bulunmasın. Bununla beraber bu, bütün hallerde mümkün değildir, ancak türlü manalardan bir kısmının doğru, bir kısmının yanlış olduğu zaman mümkündür. Bu argümantasyon nev'i, üstelik, diyalektığe has değildir. Bu yüzden diyalektikçiler her ne pahasına olursa olsun, bu türlü verbal tartışmadan sakınmak zorundadır, meğer ki ele alınan konuyu bir başka tarzda münakaşa etmekten mutlak surette mahrum bulunulmasın. Ayrımların keşfi her bir nesnenin özünün bilgisi için olduğu kadar, aynı ve gayri üzerine taallûk eden istidlallere yarar. Bir yandan aynı ve gayriye taallûk eden istidlâller için faydalı olduğu, apaçıktır: çünkü bize teklif edilen nesneler arasında ne olursa olsun, bir ayırım keşfettikten sonra, bununla bu nesnelerin bir tek ve

aynı şey olmadıklarını göstermiş oluruz. Öbür yandan da, bu, her bir şeyin cevherine has olan tarifi o şeye has olan ayrımlar vasıtasıyla mûtat olarak ayırdettiğimizden, özün bilgisi yönünden de faydalıdır.

Benzerliğin incelenmesi hipotetik istidlaller kadar tümevarımlık deliller için de faydalıdır; bu, aynı zamanda tarifleri sağlamaya da yarar. — Tümdengelimlik delillere de yarar, çünkü benzer bölümcül hallerin tümevarımiyledir ki biz bütüncülü çıkarmayı düşünürüz, çünkü benzerlikleri bilmeden tümevarmak kolay değildir. — Hipotetik istidlaller için de faydalıdır. Çünkü umumi olarak bu benzerliklerden biri hakkında doğru olanın bütün öbürleri hakkında da doğru olduğu kabul olunur. O halde onlardan herhangi biri hakkında tartışma için elimizde bol miktarda deliller bulunursa, biz bu hal için muteber olan her şeyin, bahis konusu olan hal için de muteber olduğunu önceden kabul edilmiş sayacağız. O zaman birinciye tasdik ve ispat ettiğimiz zaman, böylece, hipoteze dayanarak bize teklif edileni tasdik ve ispat etmiş olacağız; çünkü bu hal için muteber olan her şeyin, bahis konusu hal için de muteber olduğu hipotezini almakla, istenilen ispatı yapmış oluyoruz. — Nihayet, her bir halde özdeş olanı fark et-

meğe muktedir olmakla, bir nesneyi tarif ettiğimiz zaman, bu bahis konusu olan nesnenin hangi cinse ait olduğunu bilmekte güçlük çekmiyeceğize göre benzerliklerin araştırılması tariflerin sağlanması için, faydalıdır. Çünkü müşterek yüklemeler arasında öze en fazla ait olanı cins olacaktır. Yine bunun gibi, birbirinden çok uzak olan nesnelerde benzerliğin incelenmesi tarifler için faydalıdır: Söz gelimi, denizde sükûnet, havada rüzgârların sükûtiyle (her biri bir sükûnet şekli olmakla) ve çizgi içinde nokta da sayı içinde birlik (l'unité) ile aynı şeydir. Çünkü noktada birlik birer ilkedir. Bunun sonucu olarak, bütün hallerde müşterek olanı cins olarak vermekle, görüldüğüne göre, uygun olmıyan bir tarzda tarif etmiyeceğiz. Halbuki tarif edenler tariflerini mûtat üzere aşağı yukarı böyle yaparlar. Çünkü onlar birliğin sayının ilkesi, noktanın ise çizginin ilkesi olduğunu söylerler. Böylece onların bu kavramların her birisinde müşterek olanı cins olarak koydukları görülür.

Şu halde istidlallerin, sayesinde yapıldıkları âletler bunlardır :

Bizim sözünü ettiğimiz âletlerin, faydalı oldukları müşterek yerlere gelince, bunlar aşağıdadır.

KİTAP: II

< İLİNTİNİN MÜŞTEREK YERLERİ >

I

< UMUMİ BİLGİLER >

Meselelerin bir kısmı bütüncül, bir kısmı bölümcüdür. Bütüncüller, söz gelimi, *her zevk bir iyiliktir* ve *hiçbir zevk bir iyilik değildir* gibi; bölümcüller, söz gelimi *bazı zevk bir iyiliktir* ve *bazı zevk bir iyilik değildir* gibi. Bu iki türlü meselede bölümcülü koymağa veya çürütmeğe yarıyan *yerler* müşterektir: gerçekte, biz olumlu bütüncül bir yüklemeyi tasdik ettiğimiz zaman bununla olumlu bölümcül yüklemeyi ispat etmiş olacağız. Bunun gibi, olumsuz bütüncül bir yüklemeyi ispat ettiğimiz zamanda, bununla olumsuz bölümcül yüklemeyi ispat etmiş olacağız.

İlkin, demek, biz bütüncül bir önermeyi çürütmeye yarıyan yerlerden bahsetmek zorundayız, çünkü böyle yerler hem bütüncül meseleler de hem de bölümcül meselelerde müşterektir, ve yine, çünkü olumsuz tezlerden ziyade olumlu

tezler koyan muhatap, delil ileri sürenler, netice itibariyle, onları çürütmek zorundadırlar. Fakat ilintiden çıkarılan hususi ismi aksetmek güçtür, çünkü ancak ilintiler halindedir ki bir şey bütüncül olarak değil, yalnız herhangi bir tarzda doğru olabilir. Tariften hassadan, cinsten çıkarılan isimler ise gerekli olarak aksolunabilirler : Söz gelimi hayvan - yürüyen - iki ayaklı olmaklık her hangi bir konunun yüklemi ise, bu konunun bir hayvan - yürüyen - iki ayaklı olduğunu akis yoliyle söylemek doğru olacaktır. İsim, cinsten çıkarılmışsa yine bu böyledir: hayvan olmaklık herhangi bir konunun yüklemi ise, bu yüklem bir hayvandır. Hassa halinde de aynı mülâhaza: gramer öğrenmeye kabiliyetli olmaklık herhangi bir konuya ait ise, bu konu grameri öğrenmeye kabiliyetli olacaktır. Gerçekte, bu yüklem-lerden hiçbirisi görelî bir tarzda konuya ait olamaz veya ait olmaz, olamaz ama yüklemeleri veya yüklenmemeleri mutlak-tır. Bunun aksine olarak, ilintiler halinde, hiçbir şey, söz gelimi, ahlâk veya adalet gibi bir yüklemi herhangi bir tarzda nesneye ait olmaktan alakoymaz, öyle ki insanın ak ve âdil olduğunu tasdik ve ispat etmek için aklığın veya adaletin insanın bir yüklemi olduğunu tasdik ve ispat etmek yetmez, çünkü bu nokta üzerinde

şüphe vardır ve insanın yalnız herhangi bir tarzda ak veya âdil olduğu daima söylenebilir. O halde ilintiler için gerekli olarak akis yoktur.

Fakat meselelerde çıkabilecek hataları da tâyin etmek gerekir. Bunlar iki çeşittir: ya aldanılır, veya bir terim kabul edilen mânasından başka mânaya çekilir. Aldananlar ve bir nesneye ait olmayanların ona ait olduğunu söyleyenler bir hata işlerse; nesneleri başka nesnelerin adıyla adlandıranlar (söz gelimi, çınara *insan* diyenler) onun kullanılmakta olan mânasını başka mânaya çekerler.

2

< YERLER >

Bir ilk yer, hasmın bir konuya ilinti olarak, ona herhangi bir tarzda ait olan bir yüklem verip vermediğine bakmaktan ibarettir. Bu hata bilhassa cinsler hakkında işlenir, söz gelimi, ak için bir renk olmanın bir ilinti olduğu söylenirse. Çünkü akın bir renk olması ilinti yönünden olmayıp renk onun bir cinsidir. Tezi koyanın, söz gelimi, adalet için bir fazilet olmanın bir *ilinti* olduğunu söyleyerek, ilintinin kendi adını kullanarak yüklemi tarif ettiği olabilir. Fakat çok defa, hattâ böyle bir tarif olmaksızın, cinsin bir ilinti olarak alındığı apaçıktır: sözgelimi, aklık

renklidir veya yürüme harekettir, denilirse. Çünkü cinsten çıkarılan yüklem, müştak şekli içinde, hiçbir zaman nevi hakkında tasdik edilmez, ama neviler cinslerinin hem adını hem de tarifini almakla, cinslerin nevileri hakkında tasdik edilmesi daima sinonim bir tarzda olur. Akın renkli olduğu söylenirse, **renkli** onun cinsi olarak alınmış değildir, çünkü müştak bir şekil kullanılmıştır; onun hassası veya tarifi olarak da değil, çünkü tarif ve hasa konudan başka hiçbir nesneye ait değildirler, halbuki aktan başka birçok nesneler renklidirler, söz gelimi, tahta, taş, insan ve at. O halde bu yüklemnin ilinti olarak alındığı açıktır.

Bir başka yer de, bir yüklemnin bir konu hakkında bütüncül olarak tasdik veya inkâr edildiği bütün halleri incelemekten ibarettir. Fakat bu hallerin incelenmesi, fertlerin sayısız çokluğuna değil, nevilere taallük etmesi gerekir. Çünkü inceleme o zaman daha metodlu bir tarzda ve daha az sayıda merhalelerle yapılacaktır. Bu araştırmaya ilk olan gruplardan başlayarak girişmeli ve tedricî bir tarzda bölünmez nevilere kadar inmelidir. Söz gelimi, hasım, karşıların bir tek ve aynı bir ilmi olduğunu söylediyse, görelilerin, zıtların, yoksunluk veya sahip olmaya göre karşı terimlerin, ve geliş-

meye göre karşı terimlerin ilminin de bir tek ve aynı olup olmadığını araştırmak gerekir. Bu sonuncu haller için, hiçbir neticeye henüz açıkça erişilememişse onları da artık bölünmeye elverişli olmıyan hallere varıncaya kadar bölmelidir: söz gelimi, doğru ve haksız fiillerin, çift ve yarımın, körlük ve görmenin, varlık veya varlık - olmıyanın da böyle olup olmadığını görmelidir. Bu hallerden biri için, ilmin bir tek ve aynı olmadığı tasdik ve ispat edilmişse biz böylece meseleyi çürütmüş olacağız. — Olumsuz bir bütüncül yükleme için de bu böyledir. — Bu yer esasen karşılıklı bir tarzda, beyanı çürütmek için olduğu kadar onu ortaya koymak için de kullanılır: gerçekte bölmeyi beyan ederken, yüklemenin bütün hallere veya büyük sayısına uyduğu görülürse, hasımdan beyanı bütüncül olarak koyması, veya o zaman hangi halde böyle olmadığını göstermek maksadiyle menfi bir misal karşı koyması istenebilir: çünkü ne onu, ne de öbürünü yapmazsa, teze muvafakatini reddetmesi saçma görünecektir.

Bir başka yer de, ilintinin olduğu kadar kendisine yükletilmiş olan konunun da tariflerini veya ayrı ayrı her ikisinin veya yalnız bir tanesinin tarifini vermekten ibarettir, ve bundan sonra doğru

olmayan bir unsurun tariflerde doğru olarak alınıp alınmadığına bakmalıdır. Söz gelimi, mesele: *Tanrının hukukuna tecavüz etmek mümkün müdür?* ise, *hukuka tecavüz etmek nedir?* diye sorulur. Gerçekte, *bilerek zarar vermek* işe Tanrının hukukuna tecavüz olunamayacağı açıktır, çünkü Tanrıya zarar vermek imkânsızdır. Başka misal: hasım, faziletli adamın hasut olduğunu vaz'ederse *hasut nedir?* ve *haset nedir?* diye sorulacaktır. Çünkü haset, hürmete lâıyk birinin saadetini görmekle bir teessür duygusu ise, faziletli adamın hasut olmadığı açıktır, çünkü kötü bir insan olurdu. Bir başka misal daha : infiale kapılan insan hasut olarak konulmuşsa her ikisinin de ne olduğu sorulacaktır. Çünkü böylece ifade edilen beyanın doğru veya yanlış olup olmadığı görülecektir : söz gelimi, iyilerin başarısından üzüntü duyan kimse ise ; infiale kapılan insan da kötülerin başarısından üzüntü duyucu kimse ise, infiale kapılan insanın bir hasut olmayacağı apaçıktır. — Bu tariflerin içinde bulunan terimlerin yerine kendi tariflerinin konulması da gerekir, ve iyi bilinen bir terime varmadan durmamalıdır: çünkü çok defa, tarifi bütünü içinde almakla da aranılan çözüm yine görülmez, halbuki tarif içinde bulunan terimlerden birinin yerine kendi tarifi konulursa derhal apaçık oluverir.

Bundan başka, meseleden biz kendi kendimiz için bir önerme yapabilir ve o zaman buna karşı itirazlarımızı tevcih edebiliriz: çünkü itiraz teze karşı bir hücum olacaktır. Bu yer aşağı yukarı bir yüklem bütüncül olarak yüklendiği veya inkâr edildiği hallerde İncelenenin ayıdır. Biricik fark argümantasyon hünedir.

Bundan başka, insanların müsterek malı olarak ne türlü şeylerin söylenmesi uygundur, ne türlü şeylerin söylenmesi uygun değildir bunu tâyin etmek gerekir. Gerçekte, bu bir meseleyi hem koymak, hem de çürütmek için faydalıdır. Böylece diyebilirim; ki nesneleri, kullanılmakta olan isimleri ile ayırdetmelidir, fakat hangi türlü şeylerin filân neviden olduklarını veya olmadıklarını sorduğumuz zaman artık halk adamının fikrine kalmak doğru olmaz, Söz gelimi, herkesin bildiği gibi, sıhhatli olanın sıhhatin âmili olduğunu söylemek lâzımdır, bahis konusu edilen şeyin sıhhatin âmili olduğu veya olmadığını bilmeğe gelince, dilinin benimsenmesi gereken artık halk olmayıp daha ziyade hekimdir.

3

< BAŞKA YERLER >

Bundan başka, bir terim birçok mânalarda alınmışsa, ve bir konuya ait oldu-

ğu veya ait olmadığı konulmuşsa, şayet her ikisi birden tasdik ve ispat olunmazsa, iki ayrı mânadan biri tasdik ve ispat olunmalıdır. Homonimliğin gizli kaldığı hallerde bu yeri kullanmalıdır; çünkü terimin birçok mânada alındığı biliniyorsa muhatap bizzat kendilerinin, bahis konusu ettiği mânanın değil, öbürünün münakaşa edildiğini ileri sürecektir. — Bu yer karşılıklı olarak bir meseleyi hem koymak, hem de çürütmek için kullanılır.

Gerçekte, bir tez koymak istiyorsak, iki mâna için gösteremediğimiz zaman, iki mânasından birisi içinde, yüklem konuya ait olduğunu göstereceğiz. Buna karşılık, çürütmek icabederse her iki mâna için gösteremediğimiz zaman iki mânasından birisi içinde, yüklem konuya ait olmadığını göstereceğiz. Yalnız çürütme halinde, münakaşayı hiçbir suretle hasmın bir tavizine tâbi kılmaya ihtiyaç yoktur, ister tez olumlu bütüncül bir yükleme, ister olumsuz bütüncül bir yükleme koysun : çünkü herhangi bir halde, yüklem konuya ait olmadığını tasdik ve ispat edersek bununla olumlu bütüncül yüklemeyi çürütmüş olacağız, ve yine bunun gibi, bir tek halde, yüklem konuya ait olduğunu gösterirsek, bu suretle olumsuz bütüncül yüklemeyi çürütmüş olacağız. Bunun ak-

sine olarak, bir tezi koyduğumuz zaman, biz önceden hasım ile birlikte, herhangi bir halde yüklem konuya ait ise, kabul olunabilecek bir postulatın bahis konusu olduğunu farz ederek, yüklem konuya bütüncül olarak ait olduğunu kabul etmek zorundayız. Gerçekte, bütüncül bir yüklemeyi tasdik ve ispat etmek için bir tek hal üzerinde münakaşa etmek yetmez, söz gelimi, her ruhun ölümsüz olduğunu ortaya koymak için insanın ruhunun ölümsüz olduğunu tasdik ve ispat etmek yetmez; bunun sonucu olarak, önceden herhangi bir ruh ölümsüz ise her ruhun ölümsüz olduğu hususunda önceden mutabık kalmak gerekir. Bu ise her zaman yapılmaması gereken bir şeydir, bu ancak, söz gelimi, üçgenin iki dik açıya eşit açıları olduğunu tasdik ettiği zaman geometrici halinde olduğu gibi, bütün hallerde müşterek bir delili kolayca meydana koyamadığımız hallerde yapılmalıdır.

Bundan başka, bir terimin türlü mânaları gizli değil de, tezi çürütmeden veya koymadan önce kaç mânada alındığını ayırdetmemiz gerekir. Söz gelimi, vazife-nin faydalı olan veya namuslu olan olduğunu farz etmekle, söz gelimi, onun namuslu ve faydalı olduğunu, veya ne namuslu, ne de faydalı olmadığını göstererek ileri sürülen konu için bu iki beyanı or-

taya koymaya, çürütmeye çalışmak lâzımdır. Fakat her iki mânayı da tasdik ve ispat etmek kabil değilse, ileri sürülen konunun iki halden birinde doğru, öbüründe yanlış olduğunu haber vererek hiç değilse onlardan birini tasdik ve ispat etmek gerekir. Konunun bölündüğü mâna sayısı ikiden fazla olduğu zaman da kaide aynıdır.

Homonimlik yönünden değil de başka bir tarzda birçok mânaları olan ifadeleri de göz önünde tutmak gerekir. Söz gelimi, **birçok şeylerin ilmi bir ve aynıdır**, gibi. Burada **birçok şeyler** şu mânalara gelebilir: ya gaye ve bu gayeye ulaşmanın vasıtaları, söz gelimi, tıp hem sıhhatin, hem de rejimin husule gelmesinin ilmidir, gibi; veya gaye olarak alınan iki şey, söz gelimi, zıtların ilmi bir ve aynı'dır (çünkü zıtlardan biri öbüründen daha çok gaye değildir) der gibi; veya bir kendiliğinden yüklem ve bir ilinti olarak yüklem, söz gelimi, üçgenin iki dik açıya eşit açıları olduğu esas yüklemi ve eşkenar şeklin açılarının bu türlü olduğu ilintilik yüklemi gibi. Çünkü bir eşkenar üçgenin bir ilinti olarak bir üçgen olduğu içindir ki biz iki dik açıya eşit olduğunu biliyoruz. O halde, terimin mânalarının hiçbirinde birçok şeylerin ilminin bir ve aynı olması mümkün değil ise, apaçık olarak denebilir ki birçok şey-

lerin ilminin bir ve aynı olması mutlak surette imkânsızdır; veya bu mânalardan birinde o, bir ve aynı olabilirse, birçok şeylerin ilminin bir ve aynı olduğunun söylenebileceği apaçıktır. — Faydasının gerektirdiği kadar mânaya bölmelidir : söz gelimi, biz bir tez ortaya koymak istersek, onunla tevafuk edebilecek tabiatta olan mânaları ileri sürmeli ve yalnız, aynı zamanda bu tezi ortaya koymak için faydalı olan bu mânalara taksim etmelidir. Bunun aksine olarak, istediğimiz çürütmek ise, tezin uyuşmaya elverişli olmıyan bütün mânalarını ortaya dökecek ve geri kalanını bir yana bırakacağız. Bunu terimin kaç mânada alındığını görmediğimiz zaman da yapmak lâzımdır. — Bundan başka, bir şeyin bir başka şey hakkında söylendiğini veya söylenmediğini aynı yerler vasıtasıyla ortaya koymak gerekir, söz gelimi, falan ilmin ister gaye olarak, ister bu gayeye ulaşmak için vasıta olarak, ister ilinti olarak alınan hususi bir şey **hakkında** olduğunu veya aksine olarak, filân şeyin, gösterilen tarzlardan hiçbirisine göre falan şey **hakkında** olmadığını ortaya koymak gerekir. Aynı kaide arzuya ve birçok şeyler **hakkında** söylenen bütün öbür şeylere de tatbik olunur. Gerçekte, şu şeyin arzusu, ister gaye olarak (söz gelimi, sağlık arzusu gibi), ister

bu gayeye ulaşmak için vasıta olarak (söz gelimi, kendine bakmak arzusu gibi), ister, söz gelimi, tatlı şeyleri seven kimsenin şarap olduğundan dolayı değil, tatlı olduğundan dolayı şarabı arzu ettiği şarap misalinde olduğu gibi, ilinti olarak alınan nesnenin arzusu mânasına gelebilir: çünkü, öz yönünden, onun arzuladığı tatlıdır, ancak ilinti olarak şaraptır; nitekim şarap sek olduğu zaman o onu artık istemez, o halde onun şarabı arzu etmesi ilinti yönündendir. — Bu yer göreliler için de faydalıdır. Çünkü bu cinsten şeylerin hemen hemen hepsi göreliler içine girerler.

4

<BAŞKA YERLER>

Bundan başka, bir terimden daha çok bilinen bir başkasına geçmek iyidir: söz gelimi, bir hükümde *sahih* (exact) in yerine *açık*'ı ve *birçok işlere karşı olgunu*'nun yerine birçok işlere karışmaktan hoşlanmak olgusu'nu koymak gibi. Çünkü ifade daha çok bilinmiş olmakla, teze hücum etmek de daha kolaydır. Bu yerin kendisi de, esasen, bizim iki maksadımızda, yani bir beyanı ortaya koymak veya çürütmek için, müşterektir.

Zıtların aynı konuya ait olduklarını tasdik ve ispat için, bu konunun cinsini;

göz önünde tutmak gerekir : söz gelimi, mahsüs idrakte, doğruluk veya yanılma olabildiğini göstermek istersek diyeceğiz ki idrak etmek hükmetmektir ve doğrulukla veya doğruluk olmadan hükmolunabilir ve mahsüs idrakte de doğruluk ve yanılma olabilir. Eldeki misalde, ispat cinsinden itibaren yapılır ve nev'e tatbik olunur, çünkü hükmetmek, idrak etmenin cinsidir. Çünkü idrak eden nevima bir hüküm yapar. Bunun aksine olarak, neviden cinse gidilebilir : gerçekte, nev'in bütün yüklemeleri cinsin de yüklemeleridir; söz gelimi, bir iyi bir de kötü ilim varsa, aynı zamanda bir iyi bir de kötü istidat ve kabiliyet vardır, çünkü istidat ve kabiliyet, ilmin cinsidir. — İlk olarak verilen yer bir tezi koymak için yanlıştır, halbuki İkincisi doğrudur. Gerçekte, cinsin bütün yüklemelerinin aynı zamanda nev'in de yüklemeleri olması gerekli değildir: Böylece hayvan kanadlı ve dört ayaklıdır, ama insan böyle değildir. Buna karşılık, nev'in bütün yüklemeleri gerekli olarak cinse de aittir. İnsan faziletli ise, hayvan'da faziletlidir. Öbür yandan, bir tezi çürütmek için doğru olan birinci, yanlış olan ise sonuncu -Olarak verilen yerdir: Çünkü cinse ait olmıyan her şey nev'e de ait değildir, halbuki nevi hakkında inkâr olunan her şey gerekli olarak cins hakkında da inkâr edilmiş değildir.

Mademki cinsin kendilerine yüklendiği nesneler de gerekli bir tarzda yüklem olarak nevilerden herhangi birisini almak zorundadır ve cinse sahip olan veya cinsten çıkma bazı terimlerle gösterilen her şey aynı zamanda nevilerden herhangi birine gerekli olarak sahip olmak veya nevilerden birinden çıkma bazı terimlerle gösterilmek zorundadır, söz gelimi, *ilim* bir nesne hakkında tasdik edilmişse, o zaman grammer, musiki veya öbür ilimlerden biri nesne hakkında da tasdik edilmiş olacaktır, ve herhangi bir kimse bir ilme sahipse veya ilimden çıkma bir terimle gösterilmişse, o gramere veya musikiye veya öbür ilimlerden birine de sahip olacaktır, veya onlardan çıkma bir terimle gösterilecektir, (söz gelimi, *gramerci* veya *musikici* gibi); o halde herhangi bir tarzda cinsten çıkarılmış herhangi bir ifade konulmuşsa (söz gelimi, ruhun hareket halinde olduğu), hareketin nevilerinden birine göre, ruhun hareket edip edemeyeceğini: söz gelimi, artabileceğini veya yok olunabileceğini, veya olabileceği, veya herhangi bir başka hareket nev'ini haiz olabileceğini araştırmak lâzımdır. Çünkü bu hareketlerden herhangi biriyle hareket etmiyorsa onun hiç hareket etmediği apaçıktır. Bununla beraber bu yer bizim her iki maksadımız için, tezi koymak kadar çürütmek için de

müşterektir: çünkü ruh hareket nevilerinden birine göre hareket ediyorsa, onun hareket ettiği açıktır; halbuki hareket nevilerinden hiç birine göre hareket etmiyorsa, onun hareket etmediği açıktır.

Teze hücum etmek için elde yetecek sayıda delil bulunmazsa, bunların sözü edilen nesnenin gerçek tariflerinden veya zahiri tariflerinden alınabilip alınamıyacaklarını incelemek gerekir; ve bunun için bir tariften yetecek kadar yoksa bunları birçoğundan çıkarmalıdır, çünkü nesne bir defa tarif edildi mi, artık tariflere hücum daima daha kolay olduğu için, teze hücum etmek kolaylaşacaktır.

Aynı zamanda, sözü edilen konu hususunda, konunun hangi verilmiş şeyi takibettiğini, veya konu verilmişse hangi nesnenin gerekli olarak onu takibettiğini araştırmak gerekir: bir tez konulmak istendiği vakit sözü edilen nesnenin hangi verilmiş şeyi takibedeceğini araştırmak gerekir (çünkü birincinin varlığı tasdik olunmuşsa bununla sözü edilen konunun varlığı tasdik edilmiş olacaktır); buna karşılık, bir tezi çürütmek istenildiğinde, teklif edilen konu verilmişse, hangi nesnenin var olduğunu araştırmak gerekir, çünkü teklif edilen konuyu takibedenin var olmadığını göstermiş olacağımız zaman bu

suretle sözü edilen nesneyi yok etmiş olacağız.

Üstelik, zamana dikkat etmek, ve bu hususta herhangi bir uymazlığı bulunup bulunmadığını görmek lâzımdır. Söz gelimi, muhatap, beslenenin gerekli olarak büyüdüğünü söylemişse, ona hayvanların, daima beslenmekle beraber, her zaman büyümedikleri cevabı verilebilir. Bilmek hatırlamaktır denilmişse, yine durum aynıdır: zira hatırlama geçmiş zamana, bilme hale ve geleceğe taallük eder. Çünkü biz şimdiki şeyleri ve gelecekteki şeyleri bildiğimizi söyleriz (söz gelimi, bir tutulmanın olacağını), halbuki geçmişten başka hiçbir şeyin hatırlanması mümkün değildir.

5

< BAŞKA YERLER >

Hasını bol bol deliller karşı koymamıza elverecek mahiyette bir noktaya sevk etmekten ibaret olan sofistlik münakaşa etme tarzı da vardır. Bu işi ele alma tarzı kâh bir gerçek gereklilik, kâh görünüşte bir gereklilik olacaktır; kâh ne görünüşte bir gereklilik, ne de bir gerçek gereklilik olacaktır. — Cevap verenin, teze hücum etmek için herhangi bir faydalı beyanı inkâr etmiş olması üzerine sual soran argümantasyonunu bu itiraz edilen

noktaya yönelttiği ve bu nokta onun birçok delilleri dayandırdığı noktalardan biri olduğu zaman, bir gerçek gerekliliktir. Bunun gibi, sual soran, cevap verenin beyanı üzerine dayanan bir tümevarım yaptıktan sonra, kendisinin varıp dayandığı bir önermeyi çürütmeye çalıştığı vakit de bir gerçek gereklilik vardır: çünkü bu önerme bir kere yıkıldı mı, ilkin konulan beyan da çöker. — Münakaşanın taallûk ettiği nokta, gerçekte, böyle olmamakla beraber, teze faydalı ve has görüldüğü zaman bir görüşte gereklilik vardır; ister delili müdafaa eden kimse herhangi bir noktada ta'vizde bulunmayı reddetsin, ister sual soran, bu noktaya ulaşmaya muvaffak olan cevap verenin tezi üzerine dayanan gerçeğe benzer bir tümevarım ile bu noktayı yıkmaya çalışsın. — Geri kalan hal, münakaşanın taallûk ettiği noktanın ne gerçekte, ne de görünüşte gerekli olmadığı ve cevap verenin bambaşka bir soru üzerinde çürütülmüş olduğu zamanki haldir. Esasen sonuncu yerde gösterilen bu münakaşa şeklini önlemek gerekir, çünkü bu, görüldüğüne göre, diyalektikğin tamamıyla dışında ve ona yabancıdır. — Yine bu sebepten, cevap veren bundan dolayı kızmak değil, ta'viz yapmakla beraber şahsi kanaatine uygun olmayan bütün noktaları göstermek suretiy-

le, tezin çürütülmesi için hiçbir faydası olmıyan noktaları kabul etmelidir. Gerçekte, bu cinsten bütün önermeler ta'viz olunduktan sonra, sonuç çıkarmaya muvaffak olmazlarsa, soruları ortaya koyanların bocalamaları çok defa artmış bulunuyor.

Bundan başka, herhangi bir beyan ifade edildikçe, her bir beyanın gerekli olarak birçok sonuçlar tevliedettiğine göre, herhangi bir mânada bir çokluk ifade olunur. Söz gelimi, filânın bir insan olduğu söylendiği vakit onun bir hayvan olduğu, canlı olduğu, iki ayaklı olduğu, akla ve ilme istidatlı olduğu da söylenir, öyle ki hangisi olursa olsun, bu sonuçlardan biri yıkıldığı zaman ilk önerme de yıkılır. Fakat bir konudan daha güç olan bir başkasına geçmeyi önlemek gerekir: bazan, gerçekte, çürütülmesi daha kolay olan kâh sonuçtur, kâh sözü edilen tezin kendisidir.

6

<BAŞKA YERLER>

Zıt iki yüklemden bir tekinin gerekli olarak kendilerine ait olması gereken konular hakkında (söz gelimi, hastalık veya sağlık gerekli olarak insana aittir gibi), bu yüklemlerden birinin konuya ait olduğunu veya ait olmadığını tasdik ve ispat etmek için elimizde birçok deliller bulu-

nursa bunlar öbürü için de elimizde bulunacaktır. Bu yer bizim her iki maksadımıza da karşılıklı bir şekilde yarıyabilir: iki yüklemden birinin konuya ait olduğu tasdik ve ispat edildikten sonra bu suretle biz öbürünün ona ait olmadığını tasdik ve ispat etmiş oluruz; bunun aksine olarak iki yüklemden birinin konuya ait olmadığını tasdik ve ispat ettiysek, bununla öbürünün ona ait olmadığını tasdik ve ispat etmiş oluruz. Öyleyse bu yerin her iki hal için faydalı olduğu görülür.

Bir terimi kendi literal mânasına geçirerek de, hasma terimi gündelik dilde konulan mânasından almaktansa bu tarzda almanın daha uygun olduğu fikriyle, hasma hücum olunabilir: sözgelimi, denilebilir ki **büyük bir kalbi olan** deyiminin şimdi yerleşen bir kullanışa göre cesur adam mânasına gelmeyip **iyi ümidi olan** deyiminin iyi şeyler bekleyen insan mânasına geldiği tarzda kalbi iyi olan insan mânasına gelir. Bunun gibi, **mesut**'un her insanın dehasının ruh olduğu için Ksenokrates'in faziletli ruhu olanın mesut olduğunu söylediği tarzda, **deha**'sı faziletli olan mânasına geldiği söylenebilir.

Mademki bazı şeyler gerekli olarak, bir kısmı çok defa, öbürleri de herhangi bir tesadüf dolayısıyla vâki oluyor; gerekli olan, sabit olarak, veya sabit olan (is-

ter kendisi, ister zıddı) gerekli olarak konulursa, daima kendine karşı bir hücum sebebiyet verilir. Gerçekte, gerekli olan sabit olarak konulmuşsa bir yüklem bütüncül olduğu halde bütüncül olmasının reddedildiği apaçıktır ve böylece bir hata işlenmiştir; sabit yüklem gerekli gibi beyan olunmuşsa yine aldanılır. Çünkü bütüncül olmadığı halde, onun yüklemesi bütüncül olarak tasdik olunur. Sabit olanın zıddının gerekli olduğu söylenirse yine böyledir, çünkü sabit bir yüklem zıddı her zaman ondan daha az mükerrer olan bir yüklemedir: söz gelimi, insanlar, çoğu zaman kötü iseler bu demektir ki onlar daha az mükerrer olarak iyidirler. Öyle ki insanların gerekli olarak iyi oldukları söylenmişse daha büyük bir hata işlenmiştir. Sırf bir tesadüf ile vâki olan gerekli veya sabit olarak alınmışsa, durum aynıdır, çünkü herhangi bir tesadüfe tabi olan şey ne gerekli, ne de sabittir Çok defa vaki olan bir şey bahis konusu ise, o zaman, muhatabın onun gerekli veya sabit olup olmadığını tâyin etmediğini farz etsek bile, onun gerekli olarak vâki olduğunu söylediği münakaşada kabul olunabilir: söz gelimi, ayırdetmeksizin, mirastan mahrum bırakılan insanların kötü olduklarını beyan etmişse, münakaşada onların gerekli olarak böyle oldukları kabul olunabilir.

Üstelik, hasmın nesneyi, Prodikos'un hazları sevinç, lezzet ve memnunluk diye ayırdığı gibi, ayrı bir isim taşıdığından ötürü onu başka şey yerine alarak kendi kendinin ilintilik bir yüklemi olarak koyup koymadığını da araştırmak gerekir. Çünkü bunlar aynı şeyin, hazzın isimlerinden başka şey değillerdir. O halde **sevinmek'in memnunluk duymanın** ilintilik bir yüklemi olduğu söylenirse bu, nesenin kendi kendinin ilintilik bir yüklemi olduğunu söylemek demek olacaktır.

7

< BAŞKA YERLER >

Mademki zıtlar kendi aralarında altı tarzda bağlanıyorlar, bu bağlanmalardan dördü bir zıtlık teşkil ediyorlar, o halde zıtları bir tezi hem çürütmek için, hem de koymak için arz edebilecekleri fayda yönünden almak gerekir. — Zıtların altı tarzda birleştikleri, bu apaçık bir şeydir. Gerçekte, ya zıt yüklemelerden her biri zıt konuların her biriyle birleşecektir, bu da iki tarzda olacaktır: söz gelimi, **dostlarına iyilik etmek, düşmanlarına kötülük etmek**, veya aksine olarak, **dostlarına kötülük etmek, düşmanlarına iyilik etmek** gibi. Veya iki zıt yüklem bir tek konuya taallûk edebilirler, bu da iki tarzda olur: söz gelimi, **dostlarına iyilik**

etmek ve *dostlarına kötülük etmek*, veya *düşmanlarına iyilik etmek* ve *düşmanlarına kötülük etmek*. Veya nihayet zıt yüklemelerden bir tanesi iki konuya taallûk edebilir, bu da yine iki tarzda olur: söz gelimi, *dostlarına iyilik etmek* ve *düşmanlarına iyilik etmek*, veya *dostlarına kötülük etmek* ve *düşmanlarına kötülük etmek gibi*.

Gösterdiğimiz ilk iki birleştirme bir zıtlık teşkil etmez: *dostlarına iyilik etmek, düşmanlarına kötülük etmek*'in zıddı değildir, çünkü bunlar arzu edilen ve aynı ahlâki istidat ve duruma taallûk eden iki şeydir; ve *dostlarına kötülük etmek* de *düşmanlarına iyilik etmek*'in zıddı değildir; çünkü bunlar önlenecek, ve aynı ahlâki istidat ve duruma taallûk,, eden şeydir. Önlenecek bir şey, önlenemez bir şeye zıt olmasa gerek, meğer ki biri fazlalık, öbürü eksiklik yönünden söylenmiş olmasın. Çünkü fazlalık, umumiyetle düşünüldüğüne göre, önlenecek şeylere dahildir, tıpkı eksiklik gibi. — Buna karşılık, geri kalan dört birleştirmenin her biri bir zıtlık teşkil ederler. Gerçekte, *dostlarına iyilik etmek, dostlarına kötülük etmek*'in zıddıdır. Çünkü bu zıt bir ahlâki istidat ve durumdan ileri gelir ve bu şeylerden birinin arzu edilmesi, öbürünün ise önlenmesi gerekir. Öbür

birleştirmeler için de bu yine böyledir : her bir çiftte, gerçekte, nesnelerden biri arzu edilmeli, öbürü önlenmelidir, biri iyi öbürü kötü bir duygudan ilerigeler. — O halde şimdi dediklerimizden apaçık olarak, aynı bir şeyin birçok zıtlara meydana verebildiği sonucu çıkar. Gerçekte, **dostlarına iyilik etmek**'in zıddı hem **düşmanlarına iyilik** etmek, hem de **dostlarına kötütük etmek**'tir. Öbür beyanların her biri için de böyledir: onu bu tarzda incelemekle, zıtlarının sayısının iki olduğunun farkına varılacaktır. Bunun sonucu olarak iki cinsten teze hücum etmeğe yarıyabilecek olanı seçmek gerekir.

Üstelik, bir nesnenin ilintisine bir zıt varsa bu zıddın, sözü edilen ilintinin kendisine ait olduğu beyan edilmiş olan aynı konuya ait olup olmadığını incelemek gerekir. Gerçekte, bu ilinti konuya ait ise öbürü ona ait olmayacaktır, çünkü zıtların aynı zamanda aynı konuya ait olmaları imkânsızdır.

Veya, verilmese, zıtların gerekli olarak konuya ait olmaları lâzım geldiği veçhile, bir şeyin herhangi bir şey hakkında bir şeyin tasdik edilip edilmediğini görmek gerekir, öyle bir şey ki verildiği takdirde zıtlar gerekli olarak: söz gelimi, Fikir (*****) lerin bizde olduğu söylenirse durum budur. Çünkü bundan onların hem

hareket halinde, hem de sükûnet halinde oldukları sonucu çıkacaktır. Ve bundan başka, hem mahsüs, hem de makuldürler. Gerçekte, -Fikirler'in varlığı konulduğu zaman Fikirler sükûnet halinde ve makul gibidirler; halbuki onlar bizim içimizde iseler onların hareketsiz olmaları imkânsızdır, çünkü biz hareket halinde olduğumuz zaman gerekli olarak, bizim içimizde olan her şeyin de bizimle birlikte hareket ettiği neticesi çıkar. Bizim içimizde iseler mahsüs oldukları da açıktır, çünkü bir görme idrakiyledir ki her bir fertte mevcut şekli biliriz.

Bundan başka, tez bir zıddı olan bir ilintiyi koymuşsa, ilintiyi kabul etmeğe elverişli konunun bu ilintinin zıddını kabul etmeğe de elverişli olup olmadığını araştırmak gerekir. Çünkü aynı şey zıtları kabul etmeğe muktedirdir. Söz gelimi, kinin, öfkenin neticesi olduğu söylenmişse kin, öfkenin bulunduğu yer olduğundan, ruhun ilcaî bölümü içinde olacaktır; bunun ardından, kinin zıddının ruhun ilcaî bölümü içinde bulunup bulunmadığını incelemek gerekir, çünkü orada değilse, başka deyimle, dostluk ruhun iştihaî bölümü içinde ise, o zaman kin öfkenin neticesi olmayacaktır. Ruhun iştihaî bölümünün bilgiye sahip olmadığı söylenmişse, bu

yine böyledir. Gerçekte, o bilgisizliği kabul etmeğe kabiliyetli olsaydı, ilmi kabule de kabiliyetli olurdu: umumi olarak kabul olunmıyan şey işte, budur, yani iş-tihaî bölümün ilmi kabul etmeğe elverişli olmasıdır. Demek, bir tezi çürütmek bahis konusu olduğu zaman kullanılması gereken, bizim dediğimiz gibi alınan bu yerdir; bunun aksine olarak, bir tezin konulması bahis konusu olursa, bu yer bir ilintinin konuya ait olduğunu tasdik ve ispat etmeğe yaramıyacak, yalnız ilintinin konuya ait olabildiğini tasdik ve ispat etmeğe yarımacaktır. Gerçekte, sözü edilen nesnenin, tasdik edilen ilintinin zıddını kabul etmeğe elverişli olmadığını tasdik ve ispat etmiş olduğumuz zaman, bu suretle ilintinin konuya ait olmadığını ve olamayacağını da tasdik ve ispat etmiş olacağız; ama zıddın konuya ait olduğunu, veya konunun, zıddı kabul etmeğe kabiliyetli olduğunu tasdik ve ispat edersek, tasdik edilen ilintinin ona ait olduğunu da henüz tasdik ve ispat etmiş olmayız: yalnız ona ait olabileceğini tasdik ve ispata muvaffak olmuş oluruz.

8

<BAŞKA YERLER>

Karşı olumların sayısı dört olduğundan, ister bir tez çürütülsün, ister konul-

sun, ardarda gelişlerini tersine çevirerek, terimlerin çelişiklerinden delil çıkarılıp çıkarılamıyacağını incelemek gerekir, ve biz kendimize tümevarım vasıtasıyla bu cinsten deliller sağlayabiliriz. Söz gelimi, ***insan hayvan ise, hayvan olmıyan insan değildir.*** Öbür çelişikler misallerinde de aynıdır. İnsanın ikinci haddi gerçekte, ardarda geliş tersine çevrilmiştir. Çünkü insanın ardından hayvan gelir, halbuki insan - olmıyan'ın ardından hayvan - olmıyan gelmez. Fakat bunun aksine olarak, hayvan olmıyanın ardından insan - olmıyan gelir. Bütün hallerde, demek, bu cinsten bir posulata başvurmak ve söz gelimi: ***iyi olan hoşsa, hoş olmıyan iyi değildir,-*** fakat ***bu sonunca önerme doğru değilse, öbürü de doğru değildir,*** demek gerekir. Tıpkı bunun gibi: ***hoş olmıyan şey iyi değilse, iyi olan hoştur.*** Böylece görülür ki, ters yönden yapıldığı takdirde, çelişmeye göre ardarda geliş karşılıklı bir şekilde bizim her iki maksadımız için faydalıdır.

<Tezin konusu ve yüklemenin> zıtları hakkında da birinin zıddının, ister doğrudan doğruya, ister aksine olarak, öbürünün zıddının ardından gelip gelmediğini araştırmak gerekir; bu yer ise bir tezi hem çürütmek için, hem de koymak için faydalıdır. Bize faydalı olduğu ölçüde,

kendimize tümevarım vasıtasıyla bu cinsten deliller sağlanabilir. Böylece ardarda geliş, söz gelimi, cesaret ve korkaklık halinde doğrudan doğruyadır. Çünkü birinci terimin ikinci haddi fazilet gelir, İkincisinin ise rezilet gelir. Birincisin ikinci haddi arzuya değer olması, İkincisinin, önlenerek olmasıdır. Bu son iki tayyün için ardarda geliş, arzu edilecek şey önlenerek olanın zıddı olmakla, yine doğrudan doğruyadır. Gerisi de bunun gibi. Buna karşılık, ardarda geliş, şu halde olduğu gibi, tersinedir: iyi olmanın ikinci haddi sağlıktır, fakat kötü olmanın ikinci haddi hastalık değildir. Bunun aksine olarak, hastalığın ikinci haddi kötü değildir. O halde görülüyor ki bu son misallerde ard arda geliş tersinedir. Bununla beraber ters ard arda geliş zıtlar halinde nadir vâki olur: çok defa, ard arda geliş doğrudan doğruya yapılır. Böylece bir terimin zıddı ne doğrudan doğruya, ne de tersine olarak öbürünün zıddının ikinci haddi değilse, ortaya konulan mesele de bir terimin öbürünün ikinci haddi olmadığı da apaçıktır, halbuki zıtlar halinde, biri öbürünün ikinci haddi ise gerekli bir surette ilk terimler için aynı olması gerekir.

Zıtlarda olup biten yoksunluk ve sahip olmaların incelenmesine de tatbik olunmak zorundadır. Yalnız yoksunluklarda

ters ardından geliş yoktur. Ama ardından gelişin her zaman doğrudan doğruya yapılması gerekir: söz gelimi, görmenin ikinci haddi görme duyumu, körlüğün ise duyumun yokluğudur. Gerçekte, duyumun, duyumun yokluğuna karşı olumu sahip olma ile yoksunluğun karşı olumudur. Çünkü bu şeylerden biri bir sahip olma öbürü ise bir yoksunluktur.

Sahip olmanın ve yoksunluğun incelenme tarzı göreliler haline de teşmil edilmelidir, çünkü onlar için de ardından geliş doğrudan doğruyadır. Söz gelimi, üç katlık birçok katlık ise üçte bir, birçok katlık - altıdır. Çünkü üç katlık üçte bire, çok katlık ise, çok katlık altına görelidir. Başka misal: ilim bir inanç ise, ilmin konusu da inancın konusudur; görme bir duyum ise, görmenin konusu da duyumun konusudur. Görelilerde, ardından gelinişin gerekli olarak bizim gösterdiğimiz tarzda yapıldığına itiraz olunabilir, çünkü duyumun konusu ilmin konusudur. Halbuki duyum, ilim değildir. Bununla beraber itiraz doğru görünmüyor : birçokları, gerçekte, duyum konularının ilmi olmayacağını ileri sürerler. Bundan başka bizim sözünü ettiğimiz yer zıt bir beyanı, söz gelimi, duyumun da ilim olmadığına göre duyumun konusunun ilmin konusu olmadığını tesdik ve ispat için daha az faydalı değildir.

9

< BAŞKA YERLER >

Tezi hem çürütmek için hem de koymak için dizili terimlere ve infleksiyonlara. dikkat etmelidir. Şu gibi terimlere dizili terimler denilir: *âdil fiiller ve âdil insan adalet'le; cesaretli fiiller* ve cesur insan *cesaretle* beraber dizilidirler. Yine bunun gibi herhangi bir şey husule getirmeye veya muhafaza etmeye çalışan nesneler de husule getirmeğe veya muhafaza etmeye çalıştıkları şeyle beraber dizilidir, söz gelimi, *sıhhatli şeylerin sıhhat'le, kuvvetlendirici şeylerin iyi olma* ile dizili olduğu gibi. Geri kalanlar da böyledir.— O halde mûtat olarak dizili adı verilen nesneler bunlardır. Halbuki infleksiyon, sözgelim, *âdilce, cesurca, sıhhatlice ve* bu tarzda teşkil edilen bütün terimler olacaktır. Esasen öyle geliyor ki infleksiyonlar da dizili terimlerdir, sözgelim, *adalete* nispetle *âdilce, cesaret'e* nispetle *cesurca* gibi; o zaman da *adalet âdil insan, âdil fiil, adilâne* gibi aynı seri içinde bulunan bütün terimlere dizili adı verilecektir. Böylece aynı bir seriye ait olanlar arasından alınan herhangi bir terim, söz gelimi, *iyi* veya *makbul* diye tasdik ve ispat edilmişse, bu suretle bütün öbürleri de tasdik ve ispat edilmiş olurlar: Sözgelim, *adalet* makbul

nesneler içine girerse *âdil insan, âdil fiil* ve *âdilce* de makbul nesneler içine girerler. *Âdilce*'nin *makbul olarak* olduğu söylenecektir, çünkü *makbul olarak âdilce*'yi *adalet*'ten türeten aynı infleksiyon gereğince *makbul*'den türetmedir.

Zıt yüklem için sade sözü edilen konuyu değil, onun zıddını da göz önünde tutmalıdır; Söz gelimi, iyilik gerekli olarak hoş değildir denilebilir. Çünkü kötülük de gerekli olarak elemli değildir; veya kötülük gerekli olarak elemli ise iyilik de gerekli olarak hoştur. Bunun gibi, adalet ilim ise haksızlık da bilgisizliktir; şayet *âdilce, bilgilice* ve *hünerlice* ise, *haksızca* da *bilgisizce* ve *hünersizce* dir; bu son iki münasebet doğru değilse, bizim şimdi zikrettiğimiz misalde olduğu gibi, birinciler de doğru değildir: çünkü belki *haksızca*'nın *hünersizce* olmaktan ziyada *hünerlice* olduğu düşünülebilecektir. Fakat bu yer, zıtların ard arda gelişlerinde, dana önce açıklandı, çünkü şimdi yüklem zıddının, konunun zıddının ikinci haddi olduğunu söylemekten başka bir şey yapmıyoruz.

Bir tezi hem çürütmek için, hem de koymak için bir nesnenin var oluşunun veya yok oluşunun şekillerini ve husule geliş ve yok oluşunun ajanlarını da göz önünde tutmak gerekir. Gerçekte, oluş şekilleri iyi şeylerin sayısınca olan nesnele-

rin kendileri de iyidirler, nesnelerin kendileri de iyi iseler, onların oluş şekilleri de iyidir. Bunun aksine olarak, oluş şekilleri kötü şeylerin sayısınca ise, nesnelerin kendileri de kötü şeylerin sayısındadır [ve nesnelerin kendileri de kötü şeylerin sayısınca ise oluş şekilleri de kötü şeylerin sayısındadır], — Yok oluş şekillerine gelince, doğru olan bunun aksidir: yok oluş şekilleri iyi şeylerin sayısınca ise, nesnelerin kendileri kötü şeylerin sayısındadır; yokoluş şekilleri kötü şeylerin sayısınca ise, nesnelerin kendileri de iyi şeylerin sayısındadır. — Aynı delil nesnelerin husule gelmesi ve yok olmasının ajanlarına da uyar: husule getirme ajanları iyi olan nesnelerin kendileri de iyi şeylerin sayısındadır ve yok olma ajanları iyi olan nesnelerin kendileri de kötü şeylerin sayısındadır.

10

< BAŞKA YERLER >

Sözü edilen konuya benziyen nesneleri de incelemek ve benzer şekilde bulunup bulunmadıklarını görmek gerekir. Söz gelimi, bir tek ilmin bir konudan fazla konusu varsa, bir tek sanı hakkında da bu böyledir ve görme duyusuna sahip olmak görmek ise, işitme duyusuna sahip olmak işitmektir. Öbür nesneler halinde de hem

gerçekten olanlar için, hem de görünüşten başka bir şeyi haiz olmıyanlar için bu böyledir. Bu yer iki maksadımız için faydalıdır: gerçekte, benzerlerden biri için bu, böyle ise öbür benzerler için de bu yine böyledir. Halbuki onlardan biri için bu böyle değilse, öbürleri için de böyle değildir. — Bir tek şey veya birçoğu hakkında durumun aynı olup olmadığını da göz önünde tutmak lâzımdır, çünkü bazan ayrılık vardır. Söz gelimi, bir şeyi bilmek onu düşünmekse, birçok şeyi bilmek de birçok şeyi düşündürmektir. Halbuki bu son beyan doğru değildir, çünkü birçok şeyi bilmek mümkündür, fakat onları düşünmek mümkün değildir. O halde sonuncu beyan doğru değilse, bir tek şeye tatbik olunan birincisi de aynı şekilde doğru değildir ve denemez ki bir şeyi bilmek onu düşündürmektir.

Üstelik, daha çok, daha az'ın yardımıyla delil gösterilebilir. Daha çok için, dört yer vardır. — Birisi yüklemın en çoğunun konunun, daha çok'un ikinci terimi olup olmadığını görmekten ibarettir. Sözgelimi, haz bir iyilik ise daha büyük bir hazzın daha büyük bir iyilik olup olmadığını görmek gerekir ve haksız olmak bir kötülük ise, daha çok haksız olmanın daha çok büyük bir kötülük olup olmadığını görmek gerekir. Bu yer iki mak-

sadımız için faydalıdır: gerçekte, konunun artmasının sonucu, denildiği üzere, ilintinin artması ise, ilintinin konuya ait olduğu apaçıktır. Halbuki konunun artma, sının sonucu ilintinin artması değil ise ilinti konuya ait değildir. Bu da tümevarım yoluyla konulabilmek zorundadır.

— Başka yer: bir tek yüklem iki konuya yüklendiği zaman, kendisine ait olması daha çok tabîî olana ait değilse, kendisine ait olması daha az tabîî olana da ait değildir; halbuki kendisine ait olması daha az tabîî olana ait ise, kendisine ait olması daha çok tabîî olana da ait olur. — Bunun aksine olarak, iki yüklem bir tek konuya ait olduğu zaman, konuya daha çok ait gibi görünen ona ait değilse ona daha az ait gibi görünen de ona ait değildir; veya konuya daha az ait gibi, görünen ona aitse, ona daha çok ait gibi görünen de ona aittir. — Üstelik, iki yüklem iki konu hakkında tasdik edildiği zaman, iki konudan birine daha çok ait gibi görüneni o konuya ait değilse, geri kalan yüklem de geri kalan konuya ait değildir; veya iki konudan birisine daha az ait gibi görünen iki yüklemden biri ona aitse, geri kalan yüklem de geri kalan konuya aittir,

Üstelik, bir yüklem, daha çoğa ait üç yer için en son olarak gösterdiğimiz

üç tarza göre aynı derecede ait ise veya ait gibi görünüyorsa bundan delil çıkarılabilir. — Gerçekte, bir tek yüklem, aynı derecede, iki konuya ait ise veya ait gibi görünüyorsa, birine ait olmadığı takdirde öbürüne de ait değildir; halbuki birine ait ise, geri kalan konuya da aittir. — Veya iki yüklem, eşit derecede, aynı konuya ait ise, biri konuya ait olmadığı takdirde, geri kalan yüklem de ona ait değildir; halbuki biri ona ait ise, geri kalan yüklem de ona aittir. — İki yüklem, aynı derecede, iki konuya ait ise durum yine aynıdır : yüklemlerden biri konuların birine ait değilse, geri kalan yüklem de geri kalan konuya ait değildir ; halbuki yüklemlerden biri konulardan birine ait ise, geri kalan yüklem de geri kalan konuya aittir.

11

< BAŞKA YERLER >

Demek, bizim şimdi dediğimiz kadar tarzda, daha çok ve daha azdan ve aynı zamanda benzerden delil çıkarılabilir.

Bundan başka, toplamdan delil çıkarılabilir. Bir başka şey eklenen bir şey daha önce ne iyi, ne de ak olmadığı halde eklendiği şeyi iyi ve ak yapıyorsa eklenen şey iyi ve ak olacaktır, bütüne verilebileceği aynı karaktere sahip ola-

caktır. Bundan başka, belli bir nesneye her hangi bir şeyin eklenmesi (addition) onun malik olduğu niteliği yoğunlaştırır, eklenen nesnenin kendisi de bu nitelikte olacaktır. Öbür yüklem için de bu böyledir. Bu yer bütün hallere tatbik olunamaz ; fakat ancak daha çoğa göre artmanın husule gelmeye elverişli bulunduğu hallere tatbik olunabilir. Bundan başka, bu yer, çürütme için karşılıklı bir şekilde faydalı değildir; çünkü eklenen şey öbür şeyi iyi yapmazsa buradan, eklenen şeyin kendisinin de iyi olmadığı sonucu çıkmaz: bu suretledir ki kötülüğe eklenen iyilik bütünü gerekli olarak iyi yapmaz, nitekim karaya eklenen ak da bütünü gerekli olarak ak yapmaz.

Bundan başka, bir yüklem az veya çok bir konuya ait olduğu söylenirse, bu ona mutlak surette de ait olduğu içindir. Çünkü iyi veya ak olmıyanın az veya çok iyi veya ak olduğu söylenemez ; kötü bir şeyin, bir başkasından daha çok veya daha az iyi olduğu değil, ama yalnız daha çok veya daha az kötü olduğu söylenebilir. Bu yer, çürütme için karşılıklı olarak da faydalı değildir. Gerçekte, çokluğa ve azlığa elverişli olmıyan birçok yüklem mutlak olarak konuya aittirler; bu suretledir ki insan hakkında daha çok veya daha az insan

olduğu söylenmez, fakat bu onun insan olmamasını icabettirmez.

İster görelî olarak, ister belli bir zamana nispetle, ister belli bir yere nispetle yüklenmiş yüklemelerin de aynı tarzda göz önünde tutulması gerekir. Gerçekte bir yüklem görelî olarak mümkün ise, o mutlak olarak da mümkündür. Belli bir zamanda veya belli bir mekânda tasdik edilen için de bu aynıdır: çünkü mutlak olarak imkânsız olan şey ne görelî olarak, ne belli bir zamanda, ne de belli bir yerde mümkün değildir. Buna, görelî bir şekilde tabîî olarak faziletli olunabileceği itirazı yapılacaktır ; söz gelimi, âlicenap veya mutedil olunabilir, halbuki mutlak bir surette, tabîî olarak faziletli değildir. Yine bunun gibi, yok olabilen bir şey belli bir zamanda yok olmaktan kurtulabilir. Halbuki mutlak olarak, yok olmamazlık edemez. Yine aynı tarzdadır ki her ne kadar mutlak surette filân rejimi takibetmek iyi olmasa da belli bir yerde söz gelimi sıhate muzır yerlerde bu rejimin takibi iyidir. Üstelik, belli bir yerde, bir tek insanın olması mümkündür. Halbuki mutlak olarak bir tek adamın bulunması mümkün değildir. Yine aynı tarzda, bazı yerlerde, söz gelimi, Triballerde, babasını kurban etmek iyidir. Ama mutlak olarak, bu bir iyilik değildir. Veya belki bu âdet bir yerle

değil, bazı insanlarla olan bir münasebet ifade eder: gerçekte, bunların bulunabileceği yerin pek ehemmiyeti yok, çünkü bulundukları her yerde, bu fiil, Tribal olduklarından, onlara göre iyi olacaktır. Daha başka misal: herhangi bir anda, sözgelimi, hasta olduğunda, ilâç almak iyidir, fakat mutlak surette, bu iyi değildir. Veya belki burada da herhangi bir zamanla değil de herhangi bir cismani istidat ve durum bahis konusu olur: gerçekte, yalnız bu istidat ve durum içinde bulunuluyorsa zamanın pek ehemmiyeti yok. — Hiçbir ekleme olmadan bir şeyin iyi veya zıddı olduğu denilebildiği zaman o şey mutlak olarak ne ise odur. Böylece, babasını kurban etmenin bir iyilik olduğu değil, bunun yalnız bazı inanlarca bir iyilik olduğu söylenebilir; o halde bu mutlak olarak bir iyilik değildir. Buna karşılık, Tanrılara saygı göstermenin, hiçbir şey eklemeksizin bir iyilik olduğu söylenecektir. Çünkü bu mutlak olarak bir iyiliktir. — Böylece hiçbir ekleme olmadan güzel veya çirkin görünen her şeyin veya bu türlü niteliği haiz gibi görünen her şeyin mutlak olarak öyle olduğu söylenmiş olacaktır.

KİTAP III

< İLİNTİNİN YERLERİNİN ARKASI >

1

< YERLER >

İki veya birçok şeylerden hangisinin tercihe şayan veya daha iyi olduğunu bilmek meselesi aşağıdaki gibi incelenmelidir.

Fakat, ilkin, bizim incelememizin, birbirinden çok uzaklaşmış ve aralarında büyük bir fark olan nesnelere değil (çünkü hiçbir kimse, söz gelimi, tercihe şayan olanın saadet mi, yoksa zenginlik mi olduğunu kendi kendine sormaz), daha ziyade, daha yakın ve birinin öbüründen hiçbir üstünlüğünü fark etmediğimizden, hangisini tercih etmemiz gerektiğini bilmek için, kendileri hakkında şüphe içinde bulunduğumuz şeylere taallûk ettiğini tasrih etmek gerekir. O halde bu cinsten şeyler içinde, bir veya birçok üstünlük tasdik ve ispat olunur olunmaz, zihnimizin, nesnelerin üstün olanı hangisi olursa

olsun, onun tercihe şayan olduğunu kabul edeceği görülür.

O halde, ilkin, daha devamlı daha sağlam olan, daha az devamlı ve sağlam olana tercih edilebilir. — Daha ziyade ihtisasları dahilinde tedbirli adamın veya iyi adamın veya âdil kanunun veya maharetli oldukları sahada seçmelerini yaptıkları zaman maharetli adamların veya her bir nesne cinsi hususunda bilgili olanların seçecekleri şey; ister ekeriyetin, ister onların hepsinin seçeceği şey tercihe şayandır: söz gelimi, tıpta veya doğramacılık sanatında, hekimlerin çoğunun veya hepsinin seçeceği şey ; veya umumi olarak, insanların çoğunun, veya herkesin veya hattâ bütün nesnelerin seçeceği şey, yani iyilik tercihe şayandır; çünkü bütün şeyler iyiliğe meylederler. Kullanılması tasarlanan delili, ihtiyaca göre, bu noktalardan birine yöneltmek gerekir. Fakat, mutlak olarak en iyi ve tercihe şayan olan en iyi ilme taallük edendir. Belli bir fert için ise, bu, sahip olduğu hususi ilme taallük eden şeydir.

Bundan sonra, öz yönünden tâyin edilen bir şey olan, bir cinsten bulunmayana, söz gelimi, adalet, âdil insana tercih olunabilir. Çünkü biri öz yönünden iyilik olan şeydir, halbuki öbürü öyle değildir. Gerçekte, hiçbir şeye cinsi içinde bulun-

madiği zaman, öz yönünden cins olduğu söylenmez: söz gelimi, ak insan öz yönünden renk değildir, diğerleri de böyle. Kendisi için arzuya şayan olan, başka bir şey için arzuya şayan olandan daha çok arzuya şayandır: söz gelimi, sağlık, jimnastikten daha arzuya şayandır, çünkü biri kendisi için, öbürü bir başka şey için arzuya şayandır. Kendisi için olan ise ilinti yönünden olana tercih olunur: söz gelimi, dostlarımızın, düşmanlarımızdan daha ziyade âdil olmaları arzu olunmalıdır, çünkü biri kendisi için, öbürü ilinti yönünden arzuya şayandır; gerçekte, düşmanlarımızın âdil olmalarını ancak ilinti olarak, arzu ederiz; bunun sebebi onların hiçbir zararımıza sebeb olmamalarıdır. Fakat bu yer, bundan önceki ile aynıdır ve ancak ifade yönünden ondan farklıdır: çünkü dostlarımızın âdil olmalarını, hattâ bundan elimize hiçbir şey geçmese bile, hattâ Hindistan'da olsalar, kendisi için arzu ederiz; halbuki düşmanlarımızın bir başka şey için, âdil olmalarını isteriz, bize bir zararları dokunmasın diye.

Kendiliğinden iyiliğin sebebi olan şey ilinti olarak onun sebebi olana tercih olunur: söz gelimi, fazilet talihe tercih olunur (çünkü biri kendiliğinden, öbürü yalnız ilinti olarak, iyi şeylerin sebebidir), aynı neviden öbür hallerde de böyledir. Zıd

hakkında da bu yine böyledir: kendiliğinden kötülüğün sebebi olanın, ancak ilinti yönünden sebep olandan daha çok önlenmesi gerekir, söz gelimi, rezilet ve talih gibi. Çünkü biri kendiliğinden, öbürü ilinti yönünden kötüdür.

Mutlak olarak iyi olan ise sadece belli bir şahıs için iyi olana tercih olunur, söz gelimi, bir uzvun kesilmesine mâruz kalarak sağlığa kavuşmak gibi. Çünkü biri mutlak olarak; öbürü ancak bir uzvu kesilmeye muhtaç olan için iyidir. — Tabiatı yönünden iyi olan, tabiatı yönünden iyi olmıyandan daha çok arzuya şayan-
dır: söz gelimi, adalet, âdil insana tercih olunur, çünkü o tabiatı yönünden iyidir, halbuki âdil insan için, iyilik kazanılmış bir şeydir. — Daha iyi ve daha takdire şayan bir konuya ait olan yüklem de tercihe şayan-
dır: söz gelimi, Tanrı'ya ait olan, insana ait olana ; ve ruha ait olan, bedene ait olana tercih olunur. — Daha iyi bir konuya has olan da, daha az iyi olan birine has olandan daha iyidir: söz gelimi, Tanrı'ya has olan yüklem, insana has olan yüklemden daha iyidir, çünkü her ikisinde de müşterek olan yüklem için onlar arasında hiçbir ayırım yoktur. Fakat onlara has olan yüklem için biri öbürünü aşar. — Daha iyi veya önce, veya daha takdire değer olan şeylerde bulunan şeyde

daha iyidir, böylece sağlık, kuvvet ve güzellikten daha iyidir. Çünkü birincisi yaş, kuru, sıcak ve soğuk bölümlerde, bir tek kelime ile hayvanın ilk kurucu unsurları içinde bulunuyor, halbuki öbür ikisi ancak ikinci derecede bölümlerde bulunuyor, çünkü kuvvet liflerde ve kemiklerde ; güzellik ise, öyle anlaşılıyor ki, unsurların herhangi bir simetrisinden ibarettir. — Gaye de, gaye dolayısıyla vasıtalarından daha çok arzuya şayan görünüyor ve iki vasıttadan en çok arzuya şayan olan, gayeye en çok yakın olanıdır. Umumi olarak, hayatın gayesine çalışan vasıta bir başka gayeye çalışana tercih olunur: söz gelimi, saadete hizmet eden, tedbire hizmet edene tercih olunur. — Mümkün, imkânsıza tercih olunur. — Bundan başka, iki husule getirme ajanından, gayesi en iyi ol'an tercihe şayandır; fakat bir husule getirme ajanını bir gaye ile mukayese etmek bahis konusu olursa tercih bir mahsul yardımıyla kararlaşır: Bu bir gayenin, bir başka gayeyi, o gayenin kendi öz husule getirme ajanını aştığından çok, aştığı zaman böyledir: söz gelimi, saadet sıhhati, sıhhatin sıhhati husule getiren şeyi aştığından çok aşarsa, saadeti husule getiren şey sıhhatten daha iyidir. Gerçekte, saadet sıhhate üstün olduğu derecede, saadeti husule getiren şey.

sıhhati husule getiren şeyden üstün olur; fakat sıhhat, sıhhati husule getiren şeyi daha az aşar; o halde, saadeti husule getiren şey, sıhhati husule getirenden sıhhatin kendisinin sıhhati husule getiren şeye üstün olduğundan çok üstün olur. Bundan apaçık olarak saadeti husule getiren şeyin sıhhate tercih olunabildiği neticesi çıkar; çünkü o, aynı nesneyi daha çok aşar.

Bundan başka, kendiliğinden daha güzel, daha takdire lâyık, daha övülmeğe lâyık olan, tercihe şayandır; sözgelimi, dostluk zenginliğe, adalet kuvvete tercih olunabilir, çünkü dostluk ve adalet kendiliklerinden takdire ve övülmeğe lâyık olan şeylerin sayısı içindedir, halbuki zengilik ve kuvvet kendi kendilerine böyle olmayıp bir başka şey için böyledirler: gerçekte, insan zenginliği kendisi için değil, bir başka şey için takdir eder, halbuki biz dostluğu kendisi için, hattâ ondan bizim için hiçbir şey çıkmıyacak olsa bile, takdir ederiz.

2

< BAŞKA YERLER >

Bundan başka, iki şey birbirine çok yakın oldukları zaman ve birinin öbürüne hiçbir üstünlüğü görünmüyorsa, o zaman onları, ikinci terimlerden hareket ede-

rek göz önünde tutmalıdır. Gerçekte, pek büyük bir iyilik ardınca gelen tercihe şayandır; fakat kötü ise, daha küçük bir kötülük ardınca geleni geçmelidir: çünkü her ne kadar her ikisi de arzuya şayan olabilirse de, bundan herhangi bir üzücü neticenin çıkmasına hiçbir şey mâni değildir. İncelememiz, ikinci terimler bakımından ; iki yönde yapılır; çünkü önce olan ikinci terimler ve sonra olan ikinci terimler vardır: söz gelimi, öğrenen bir insan için, önceki ikinci terim, bilgisizlik, sonraki ikinci terim bilgidir. Çok defa göz önünde tutulacak en iyi ikinci terim, sonraki ikinci terimdir. Her ne olursa olsun, ikinci terimler arasından maksadımıza en faydalı olanı almak gerekir.

Üstelik, pek büyük sayıda iyilik, ister mutlak olarak, ister bir kısmı öbürleri içinde yani daha küçük sayı daha büyük içinde bulunduğu zaman, daha az büyük sayıdakine tercih olunabilir. İyiliklerden birinin öbürü dolayısıyla olması ve böylece her ikisinin birlikte hiçbir suretle yalnız birisinden daha arzuya şayan olmaması mümkündür diye itiraz olunacaktır: söz gelimi, sıhhati yeniden bulmak ve sıhhat, tek başına sıhhate tercih olunamazlar. Çünkü biz sıhhati, tekrar bulmayı sadece sıhhat dolayısıyla, tercih ederiz. Ve iyi olmıyan şeylerin iyi şey-

lere eklenince daha büyük sayıda iyi şeylere tercih edilebilmelerine, sözgelimi: iyi olmıyan herhangi bir şey ile saade-
tin, cesarete eklenen adalete tercih edile-
bilmesine hiçbir mâni yoktur. — Aynı
şeyler hazla birlikte olsun, olmasın, ter-
cihe şayanlardır. Gene aynı şeyler elemle
birlikte olsun, olmasın, tercihe şayan-
dırlar.

Her bir şey de en çok ehemmiyeti ha-
iz olduğu anda tercihe şayanır: söz ge-
limi, üzüntü yokluğu gençlikten ziyade
ihtiyarlıkta arzuya şayanır, çünkü onun
ihtiyarlıkta daha çok ehemmiyeti vardır.
Yine aynı prensipe göre, tedbir (ihtiyat)
ihtiyarlıkta daha çok arzuya şayanır:
hiçbir kimse, gerçekte, kılavuz olarak
gençleri seçmez, çünkü onların tedbirli
oldukları sanılmaz. Cesaret için, bu aksi-
nedir: cesaret göstermenin mutlaka en
gerekli bulunduğu zaman gençliktir. İtidal
hakkında da bu böyledir, çünkü büyükle-
rinden ziyade, gençler arzularıyla tahrik
edilmişlerdir.

Her fırsatta veya birçok zamanlarda
daha faydalı olan daha çok arzuya şayan-
dır : söz gelimi, adalet ve itidal cesarete
tercih olunur, çünkü ilk ikisi daima fayda-
lıdır, halbuki cesaret bazı anlarda fayda-
lıdır. İki şeyden hangisi, herkesin ken-
disine sahip olduğu takdirde, bize öbürü-

nün ihtiyacını hissettirmemezse, o, herkes kendisine sahip olmakla, öbürüne olan da ihtiyacı duyurana tercih edilmelidir; adalet ve cesaretin durumu böyledir: herkes âdil olsaydı, cesaret hiçbir şeye yaramazdı, halbuki herkes cesur olsaydı, adalet yine de faydalı olurdu.

Üstelik yok olmalar, ve kayıplardan, var olmalar ve kazançlardan, ve nesnelerin zıtlarından delil çıkarılmalıdır: çünkü yok olması daha çok önlenilmesi icabeden şeylerin kendileri tercihe şayandır. Kayıplar ve nesnelerin zıtları için de bu böyledir : çünkü kayıbolması veya zıddı daha çok önlenilmesi icabeden şeyin kendisi tercihe şayandır. Nesnelerin var olmaları ve kazanılmalarına gelince, doğru olan, aksidir: çünkü kazanılması veya var olması daha çok arzuya şayan olan nesnelerin kendileri daha çok arzu-ya şayandır.

Başka yer: iyiliğe daha çok yakın olan şey daha iyi ve tercihe şayandır, yani iyiliğe daha çok benziyendir ; söz gelimi, adalet, âdil bir insandan daha iyidir. — Kendisinden daha iyi olan herhangi bir şeye bir başka şeye nazaran daha çok benzeyen bir şeyi tercih etmek gerekir: sözgelimi, bazılarının dediklerine göre, Ajax, Odysseus'tan daha iyidir, çünkü o Akhilleus'a daha çok benzerdi.

Bunun doğru olmadığı itirazı yapılacaktır, çünkü hiçbir şey, Akhilleus'un daha iyi olduğu taraflardan, Ajax'i ona Odysseus'un benzediği kadar benzemekten ve Odysseus'u Akhilleus'a benzemeksizin iyi olmaktan alakoymaz. Benzerliğin daha gülünç mânasında vâki olduğu da göz önünde tutulmalıdır: Bu suretledir ki maymun insana benzer, halbuki at ona benzemez, çünkü her ne kadar insana daha fazla benzerse de, maymun attan daha güzel değildir. — Yine bunun gibi, iki şey halinde birisi daha çok iyi bir şeye, öbürü daha az iyi bir şeye daha çok benzerse, daha iyi olana daha çok benzeyen daha iyi olacaktır. Bununla beraber, burada da bir itiraz ileri sürülebilir: gerçekte, söz gelimi, Akhilleus'a Ajax pek az, Nestor'a Odysseus pek çok benzerlerse; hiçbir şey birisini, daha iyi olan şeye azıcık benzemekten, öbürünü ise daha az iyi olana çokça benzemekten alakoymaz. Daha iyi şeye benzeyen şeyin en az iyi olan taraflarıyla ona benzediği de olabilir, buna karşılık, daha az iyi olana benzeyen şey, ona en iyi taraflarıyla benzeyebilir: atın eşeğe ve maymunun insana benzemesi böyledir.

Bir başka yer: daha parlak olan iyiliğin, daha az parlak olan iyiliğe, daha zorun daha az zora tercih olunmasıdır:

çünkü kazanılması kolay olmıyan şeylerin ele geçirilmesini daha iyi takdir ediyoruz. — Ve yine, daha hususi olan, daha umumi olana tercih olunur. — Kötülükle her türlü ülfetten daha uzak olan da tercihe şayandır, çünkü herhangi bir güçlüğe sebebiyet verebilenden, hiçbir güçlüğe sebebiyet vermiyen daha çok arzu edilmelidir.

Bundan başka, A, mutlak olarak B den daha iyi ise, A içinde bulunan şeylerin en iyisi, B içinde bulunanların en iyisinden daha iyidir : söz gelimi, insan attan daha iyi ise, en iyi insan da en iyi attan daha iyi olacaktır. Bunun aksine olarak, A ların en iyisi, B lerin en iyisinden daha iyi ise, A da mutlak olarak B den daha iyidir: sözgeli mi, en iyi insan en iyi attan daha iyi ise, o zaman mutlak olarak, insan attan daha iyidir.

Bundan başka, dostlarımızın katılabildikleri şeyler, katılamadıklarına tercih olunur. Bir dost için yapmayı tercih ettiğimiz şeyler de rasgele birisine yapacaklarımızdan daha çok arzuya şayandırlar: söz gelimi, yalnız yapar görünmektense adaletle hareket etmek ve iyilik etmek, gibi; çünkü yapar görünmektense, dostlarımıza gerçekten iyilik yapmayı tercih ederiz, halbuki kayıtsızlar için durum aksinedir.

Yine fazladan olan şey, gerekli olandan daha iyidir; bazen tercihe de şayan-
dır : çünkü iyi yaşamak, yaşamaktan daha
iyidir; iyi yaşamak ise fazla olandır, hal-
buki yaşamanın kendisi bir gerekliliktir.
Bununla beraber bazen en iyi şeyler en
çok arzu edilenler değildir, gerçekte, bir
şeyin, gerekli bir surette daha arzuya şa-
yan olması onun daha iyi olmasından do-
layı değildir: böylece filozofluk etmek
zengin olmaktan daha iyidir; fakat bu,
gerekli olana sahip olmıyan kimse için
tercihe şayan bir şey değildir. Gerekli
olana sahip olup herhangi başka güzel bir
şeyi sağlamaya çalışılırsa, bu fazla olan-
dır. Hakkıyla konuşmak gerekirse, belki
gerekli olan tercih şayandır ve fazla olan
daha iyidir.

Yine başkası tarafından sağlanamıyan
şey, başkası tarafından sağlanabilene ter-
cih edilir: Söz gelimi, cesarete nispetle
adaletin durumu budur. — B, A sız arzuya
şayan olmadığı halde A, B olmadan arzu-
ya şayansa, iki şeyden A yı B ye tercih
etmelidir: böylece iktidar, tedbir olmadan
arzuya şayan değildir, ama tedbir, iktidar
olmaksızın arzuya şayandır. — İki şeyden
birine sahip görünmek için öbürünü redde-
diyorsak, tercihe şayan olan sahip olur gibi
görünmek istediğimizdir: böylece bizim ta-
bii olarak daha müstait olduğumuza ina-

nılması için biz çalışkan olduğumuzu inkâr ederiz.

Üstelik, bir felâket içinde yokluğu daha az artacak olan şey, tercihe şayan-
dır; karşılıklı olarak, felâket içinde bulun-
nulmadığı vakit yokluğunu daha çok ara-
tacak olan şey tercihe şayan-
dır.

3

<BAŞKA YERLER>

Bundan başka, aynı nevi içinde bulunan nesnelerden, nev'in öz hassasına sahip olan, ona sahip olmıyana tercih olunur. Her ikisi ona sahip isler, daha fazla sahip olanı tercih etmelidir.

Üstelik, bir başkası onu iyi yapamadığı halde, bir şey kendi içinde bulunduğu şeyi iyi yaparsa tercihe şayan olan o şeyi iyi yapandır, ısıtan şeyin, ısıtmıyan şeyden daha sıcak olduğu gibi. İki şey nesneyi iyi yaparsa onu daha fazla iyi yapanı, veya daha iyi olan ve daha ehemmiyetli olan nesneyi iyi yapanı tercih etmelidir: söz gelimi, birisi ruhu, öbürü de bedeni iyi yaparsa.

Üstelik, nesneleri infleksiyonlarına, kullanışlarına, tesirlerine ve hareketlerine göre hükmetmek gerekir, ve bunun aksine olarak, bu taayyünleri nesnelerin kendileriyle hükmetmelidir. Çünkü onlar ara-

sında karşılıklı ardınca geliş (consecution) vardır. Söz gelimi, âdilce, cesurca'ya tercih edilirse, adalet de cesarete tercih edilir; adalet de casarete tercih edilirse *âdilce* de *cesurca*'ya tercih edilir. Ve böylece devam eder, gider.

Bundan başka, aynı bir konu hakkında, yüklemelerden biri daha büyük, öbürü daha az iyilikse, en büyüğünü tercih etmek gerekir; veya biri daha yüksek bir konuya ait ise o daha büyüktür. — Üstelik, bir tek başkasına tercih edilebilen iki şey varsa, en çok tercih olunanı, en az tercih olunana tercih edilir. — Bundan başka, haddinden fazla bol oluşu bir başkasının haddinden fazla bol oluşuna tercih edilen şeyin kendisi de öbür şeye tercih edilir: söz gelimi, dostluk, servete tercih edilebilir, çünkü dostluğun haddinden fazla oluşu servetinkine tercih edilir. İnsanın kendisinin, kendisi için, sebep olmayı seçeceği şey başkalarından alınacak olana tercih edilir: söz gelimi, dostlar, servete tercih edilir.

Toplamdan da delil çıkarılabilir ve A'nın B'nin de eklediği aynı şeye eklenmesinin, bütünü, B'nin eklenmesinden daha çok arzuya şayan kılıp kılmadığı görülebilir ama, bu yeri müşterek terimin, eklenmiş olan şeylerden ikincisini alet olarak haiz olmadığı ve ondan istifade etmediği halde

eklenmiş olan şeylerden birincisini alet olarak haiz olduğu veya herhangi bir tarzda istifade ettiği şeylere teşmil etmekten sakınmalıdır. Söz gelimi, doğramacının sanatına eklenmiş bıçkı ile orağın durumu budur, çünkü bıçkı, doğramacının sanatıyla birlikte alındığı zaman, orağa tercih edilir; fakat mutlak olarak bıçkı orağa tercih edilmez. Bunun gibi, daha az iyi olana eklenmekle, bütünü daha iyi yapıyorsa birşey tercihe şayandır. — Yine bunun gibi, çıkarmadan da delil çıkarılabilir: aynı şeyden ayrıldıktan sonra, geri kalanı daha az iyi yapan şey daha büyük bir iyilik olacaktır, çünkü onun ayrılması, kalanı daha az iyi yapıyor.

Bir şey kendi kendisi için, öbürü yalnız tefahür için arzuya şayansa <birinci tercihe şayandır> : söz gelimi, sıhhati güzelliğe tercih etmek gerekir. Hiçbir kimse onun hakkında bir şey bilmeseyse, insanın sahip olmaya aldırış etmiyeceği şey, tefahür için arzuya şayandır diye tarif olunur. — Ve bir şey hem kendisi için, hem de tefahür için arzuya şayansa, daha çok arzuya şayandır, halbuki öbür şey bu tarzlardan ancak biriyle arzuya şayandır. — Kendi kendine daha değerli olan her şey de daha iyi ve tercihe şayandır: bizim hiçbir başka şeyin ona ait olmasına lüzum kalmadan daha ziyade kendisi için

seçeceğimiz bir şey, kendi kendine daha değerli olacaktır.

Üstelik, *tercihe şayan* teriminin kaç mânada, ve hangi gayeler için alındığını, söz gelimi, menfaat, iyilik veya haz maksadiyle olup olmadığını ayırdetmek gerekir. Gerçekte, bütün bu maksatlar için, veya bunların çoğu için faydalı olan şey, aynı derecede faydalı olmıyan şeye tercih edilir. Aynı maksatlar iki şeye birlikte ait ise bunları en çok haiz olanın hangisi olduğunu incelemek gerekir: söz gelimi, ikisinden hangisi daha hoştur, veya daha güzeldir, veya daha faydalıdır. — Dahası, daha iyi bir gaye için yapılan şey tercihe şayandır : söz gelimi, fazilet için yapılan, haz için yapılandan daha çok tercihe şayandır. — Önlenecek şeyler için de bu böyledir: arzuna şayan şeylere daha büyük bir engel koyan, tercihen önlenmelidir: Söz gelimi, çirkinlikten çok hastalık. Çünkü hastalık hem hazza, hem de fazilete daha çok karşı koyar.

Üstelik, sözü edilen şeyin aynı derecede önlenecek ve arzulanacak bir şey olduğunu göstermekten de delil çıkarılabilir: çünkü hem arzulanabilen, hem de kendisinden kaçınılabilen bu cinsten bir şey, yalnız arzuya şayan olan bir başka şeyden daha az arzuya şayandır.

4

< YUKARDA GEÇEN YERLERİN BASİT
TERİMLERE TATBİKİ >

Nesnelerin kendi aralarında mukayeseleri, demek bizim dediğimiz tarzda yapılmak zorundadır. — Bu aynı yerler herhangi bir şeyin sadece arzulanacak veya önlenecek bir şey olduğunu göstermek için de faydalıdır: bir şeyin bir başkası üzerine verilen üstünlük unsurunu kaldırmak yeter. Gerçekte, daha değerli olan şey daha çok arzuya şayansa, değerli olan şey de arzuya şayandır ve daha faydalı olan daha çok arzuya şayan ise faydalı olan da arzuya şayandır. Bu cinsten bir mukayeseyi kabul eden herkes için, bu böylece devam eder gider. Bununla beraber, bazı terimler için, birinin öbürüne mukayesesi yapılır yapılmaz, onlardan her birinin, veya onlardan birinin, arzuya şayan olduğunu tasdik ederiz: Söz gelimi, birinin *tabiî olarak* iyi olduğunu, öbürünün *tabiî olarak* iyi olmadığını söylediğimiz zaman. Çünkü tabiî olarak iyi olan elbette arzuya şayandır.

5

< YUKARDA GEÇEN YERLERİN
TAMİMİ >

Çoğa ve aza taallûk eden yerleri, mümkün olduğu kadar bütüncül olarak almak

gerekir, çünkü bu tarzda alınmakla, onlar daha büyük sayıda meselelere yararlar. Bizim sözünü ettiğimiz yerlerden bazılarını, hafif bir ifade değişikliği ile, daha bütüncül yapmak mümkündür: söz gelimi, tabîi olarak şöyle olan, tabîi olarak olmamak şartıyla şöyle olandan daha şöyledir. — Bir başkası yapmadığı halde, bir şey, filân niteliğe sahip olan [veya kendisinin ait olduğu] konuyu bu nitelikten yaparsa onu böyle yapan her şey de onu böyle yapmıyan şeyden daha böyledir; her ikisi onu böyle yaparsa, onu daha fazla böyle yapanın kendisi de daha fazla böyledir.

Bundan başka, aynı bir şey için, bir yüklem daha fazla şöyle ve öbürü daha az şöyle ise, ve öbürü şöyle olmadığı halde biri bir üçüncünün şöyle olmasından daha şöyle ise apaçıktır ki birinci daha çok şöyle olacaktır. — Üstelik, eklemeden delil çıkarılabilir, ve B nin eklendiği aynı şeye eklenen A, bütünü B nin yaptığından daha çok şöyle yapıp yapmadığı; veya daha şöyle olan bir şeye eklendiği zaman, bütünü daha çok şöyle yapıp yapmadığı görülebilir. — Çıkarma yardımıyla da bu böyledir: çünkü ayrılmış olmakla, geri kalanı daha az şöyle yapan şey, kendisi de daha çok şöyledir. — Zıtları ile daha az karışık olan şeyler de daha çok şöyle-

dirler: Böylece, karaya daha az karışık olan şey daha aktır.

Üstelik bizim daha yukarda incelediğimiz yerlerin dışında verilen karakterin öz tarifini daha çok kabul eden şey filân karaktere daha çok sahiptir: sözgelimi, akın tarifi **görmenin ayırıcı bir rengi** ise, daha çok görmenin ayırıcı bir rengi olan şey daha aktır.

6

< YUKARDA GEÇEN YERLERİN BÖLÜMCÜL İLİNTİ (YÜKLEM) YE TATBİKİ >

Mesele bütüncül olarak değil de bölümcül olarak konulmuşsa, ilkin, bir tezi koymaya veya çürütmeye elveren, bizim sözünü ettiğimiz bütüncül yerlerin hepsinin faydaları vardır. Gerçekte, bütüncül tezi koyarken veya çürütürken, biz aynı zamanda bölümcülü de ispat ediyoruz: yüklem her A ya ait ise, bazı A ya da aittir, hiç bir A ya ait değilse bazı A ya da ait değildir. — Yerlerin en elverişli ve en umumileri karşılardan, beraber dizilenlerden ve infleksiyonlardan çıkarılmış olanlardır. Gerçekte, her haz bir iyilik ise, her elem de bir kötülüktür önermesi, ve bazı haz bir iyilikse, bazı haz bir kötülüktür önermesi aynı zamanda muhtemeldir. Bundan başka bazı duyular, bir güc (****)

değilse o zaman bazı duyu yokluğu, bir güc yokluğu değildir. Bazı inanç konusu ilim konusu ise, bazı inanç da ilimdir. Bazı haksız şey bir iyilik ise bazı âdil şey de bir kötülüktür. Ve daha âdilce yapılan bazı şey bir kötülük ise, haksızca yapılan bazı şey de bir iyiliktir. Bazı hoş şeylerin önlenmesi lâzımsa, bazı haz da önlenmelidir. Yine aynı ilkeye göre, bazı hoş şey faydalı ise, bazı haz faydalıdır. — Var olmalar ve yok olmalar gibi, yok etme ajanlarına gelince, durum aynıdır. Gerçekte, hazzı veya ilmi yok etme ajanlarının bazısı bir iyilik ise, haz veya ilim de kötülüklerin sayısına girecektir. Yine bunun gibi, ilmin bazı yok olması iyiliklerin sayısında ise, veya ilmin bazı var olması kötülüklerin sayısında ise, bazı ilim kötülüklerin sayısında olacaktır: söz gelimi, yapılan yüz kızartıcı bir şeyi unutmak iyiliklerin sayısına veya bunu hatırlamak kötülüklerin sayısına girerse o zaman yapılan yüz kızartıcı şeyi bilmek kötülüklerin sayısına girecektir. Bu böylece devam edip gidecektir: bu cinsten bütün hallerde, öncüller ve sonuçlar da aynı derecede muhtemeldir.

Bundan başka, daha çoktan, daha azdan ve aynı dereceden delil çıkarılabilir. Gerçekte, bir başka cinse tâbi olan nesnelerden herhangi birisi, sözü edilen

cinse tâbi olanlardan daha çok filân nitelikte ise, ve bu başka cinsten nesnelere hiçbirisi bu nitelikte değilse, sözü edilen cinse giren konu da bu nitelikte olmayacaktır: söz gelimi, bazı ilim, hazdan daha çok bir iyilikse, ve hiçbir ilim bir iyilik değilse, hazzın kendisi de bir iyilik olmayacaktır. — Aynı dereceden ve daha azdan aynı tarzda delil çıkarılabilir: böylece bir tezi hem çürütmek, hem de koymak mümkün olacaktır. Yalnız aynı derecenin yardımıyla bir tez hem konulabildiği, hem de çürütülebildiği halde, daha azın yardımıyla o çürütülemeyip ancak konulabilir. Gerçekte, bazı güc ilimle aynı derecede bir iyilik ise, ve bazı güc bir iyilik ise, ilim de öyledir; halbuki hiçbir güc iyilik değilse ilim de iyilik değildir. Bir yanda da, bazı güc ilimden daha az bir iyilik ise, ve bazı güc bir iyilik ise ilim de bir iyiliktir; buna kaşılık, hiçbir güc bir iyilik değilse, bundan gerekli olarak, hiçbir ilmin bir iyilik olmadığı neticesi çıkmaz. O halde daha azdan hareket ederek ancak bir önermenin konulabildiği görülüyor.

Yahut bir başka cinsin yardımıyla değil, bir tez, aynı zamanda aynı bir cinsin yardımıyla de, filân nitelikte en fazla olanı almak suretiyle çürütülebilir: söz gelimi, bazı ilmin bir iyilik olduğu, fakat

tedbirin bir iyilik olmadığının tasdik ve ispat edildiği konulmuşsa, hiçbir ilim de bir iyilik olmayacaktır, çünkü: kendisi için en çoğun kabul edildiği nevi de bir iyilik değildir. — Bundan başka, yüklem bir tek konuya ait ise veya ait değilse aynı derecede hepsine ait olduğunu veya ait olmadığını : söz gelimi, insanın ruhu ölümsüz ise, öbür ruhların da ölümsüz olduklarını, ve bu ruh ölümsüz değilse, öbür ruhların da ölümsüz olmadıklarını postulat olarak koymakla işe başlanabilir. Yüklemin bazı konuya ait olduğu konulmuş ise bazı konuya ait olmadığını tasdik ve ispat etmek gerekir; çünkü, hipotez gereğince onun hiçbirine ait olmadığı neticesi çıkacaktır. Bir yandan da, yüklem bazı konuya ait olarak konulmuşsa onun bazı konuya ait olduğunu tasdik ve ispat gerekir. Çünkü bu tarzda, bundan onun hepsine ait olduğu sonucu çıkacaktır. Bu hipotezi yaparak, bölümcül olarak konulmuş olan meselenin bütüncülleştirildiği apaçıktır: çünkü bölümcül kabul olmakla, bütüncülün de kabul olunduğuna hükmolunur, çünkü yüklem bir tek konuya ait olmakla, benzer şekilde hepsine ait olduğuna hükmolunur.

Mesele belirsiz olduğu zaman ancak tek bir tarzda çürütülebilir: söz gelimi, muhatabın, başka hiçbir taayyün ekle-

meksizin, hazzın bir iyilik olduğunu, veya bir iyilik olmadığını söylediği takdirde gerçekte, bazı hazzın bir iyilik olduğunu söylemek istediğini farz edersek, sözü edilen önermeyi çürütmek istediğimiz halde, hiçbir hazzın bir iyilik olmadığını bütüncül olarak tasdik ve ispat etmek gerekir. Yine bunun gibi, bazı hazzın bir iyilik olmadığını söylemek istediğini farz ederek her hazzın bir iyilik olduğunu bütüncül olarak tasdik ve ispat etmelidir. Aksi takdirde, çürütme mümkün değildir: gerçekte, bazı hazzın bir iyilik olmadığını, veya bir iyilik olduğunu tasdik ve ispat edersek, sözü edilen önerme henüz çürütülmüş değildir. — O halde, <bir belirsiz önermeyi> ancak tek bir tarzda çürütmenin mümkün olduğu görülür, halbuki bunun aksine olarak iki tarzda konulabilmektedir. Gerçekte, her hazzın bir iyilik olduğunu bütüncül olarak gösterdiğimiz takdirde sözü edilen önermeyi tasdik ve ispat etmiş oluruz. Yine bunun gibi, bazı hazzın bir iyilik olmadığını münakaşa etmemiz istendiğinde hiçbir hazzın bir iyilik olmadığını, veya bazı hazzın bir iyilik olmadığını tasdik ve ispat edersek, bazı hazzın bir iyilik olmadığını göstermek için iki tarzda, bütüncül olarak ve bölümcül olarak istidlâl etmiş oluruz. — Tez belli ise, o iki tarzda çü-

rütülebilecektir: söz gelimi, iyilik'in bazı hazza ait olduğu ve başkasına ait olmadığı konulmuş ise; çünkü herhazzın bir iyilik olduğu, veya hiç bir hazzın bir iyilik olmadığı tasdik ve ispat olunduğu takdirde, sözü edilen önerme çürütülmüş olacaktır. — Fakat hasım, bir tek hazzın bir iyilik olduğunu koydu ise, çürütme üç tarzda olabilecektir: çünkü her hazzın bir iyilik olduğunu, veya hiçbir hazzın bir iyilik olmadığını, veya bir hazzdan fazlasının bir iyilik olduğunu tasdik ve ispat etmekle, sözü edilen önermeyi çürütmüş olacağız. — Tez daha sıkı bir şekilde sınırlandırılmış ise, söz gelimi, tedbirin ilim olan biricik fazilet olduğu, dört tarzda çürütülebilir: çünkü her faziletin bir ilim olduğunu, veya hiçbir faziletin bir ilim olmadığını veya herhangi başka bir faziletin, söz gelimi, adaletin de bir ilim olduğunu veya tedbirin kendinin de bir ilim olmadığını tasdik ve ispat etmekle, sözü edilen önerme çürütülmüş olacaktır.

Bütüncül meselelerde yapıldığı gibi bazı yüklemnin konuya aittir veya değildir diye tasdik edildiği tekil hallere dikkat etmek de faydalıdır. Üstelik, bizim yukarıda dediğimiz gibi, artık bölünmiyen nevilere varıncıya kadar nevilerine göre taksim ederek, cinsleri göz önünde tutmak lâzımdır: çünkü yüklem her A ya

ait olarak, veya hiçbir A ya ait olmayarak hasmın görüldüğü takdirde, birçok misaller verildikten sonra, hasmın tezi bütüncül olarak kabul etmesini, veya bunun hangi halde böyle olmadığını göstererek menfi bir misal vermesini ısrarla istemek gerekir. Bundan başka, ister nevi yönünden, ister sayı yönünden ilintinin taksim olunabildiği hallerde, bu taayyünlerden hiçbirisinin ona ait olup olmadığını incelemek lâzımdır; söz gelimi, zamanın hareket etmediğini. hareket nevilerinin neler olduğunu saydıktan sonra, bir hareket de olmadığını incelemelidir: gerçekte, bu taayyünlerden hiçbirisi zamana ait değilse, onun hareket etmediği, ve bir hareket olmadığı da açıktır. Yine bunun gibi, bütün sayı çift ve tek olarak taksim edildikten sonra, ruhun bir sayı olmadığı gösterilebilir. Çünkü ruh ne çift, ne de tek değilse apaçıktır ki o, bir sayı değildir.

İlinti hakkında, demek bizim sözünü ettiklerimize benzer vasıtalarla, ve bu tarzda işe başlamak denenebilir.

KİTAP IV

< CİNSİN MÜŞTEREK YERLERİ >

1

<YERLER >

Bundan sonra, incelenmesi gerekenler cinse ve hassaya ait yerlerdir. Bunlar tariflere taallûk eden yerlerin unsurlarıdır, fakat haddizatinde nadiren diyalektikçilerin araştırmalarının konusudur. — O halde hasım herhangi bir varlığın cinsini koymuşsa, biz ilkin, sözü edilen nesnenin ait olduğu cinse ait olan bütün nesnelere dikkat etmek, ve ilinti için yaptığımız gibi, cinsin, kendisine yüklenmediği bir nesnenin bulunup bulunmadığını görmek zorundayız: söz gelimi, iyilik hazzın cinsi olarak konulmuşsa bazı hazzın bir iyilik olup olmadığını görmek gerekir, çünkü haz bir iyilikse, iyiliğin hazzın cinsi olmadığı açıktır, çünkü cins aynı bir nevi içine giren her şey hakkında tasdik edilir. — Bundan başka, cinsin öz yönünden değil, ancak bir ilinti olarak, akın kar hakkında tasdik edildiği veya kendi

kendine hareket eden şeyin ruh hakkında tasdik edildiği tarzda, tasdik edilip edilmediğini araştırmamız gerekir; çünkü: kar öz yönünden ak değildir, bunun neticesi olarak, ak da karın cinsi değildir; ruh da öz yönünden kendi kendine hareket eden değildir, ama, çok defa hayvan için yürümenin ve yürüyücü olmanın olduğu gibi, rubun hareketi kendisi için bir ilintidir. Ayrıca, öyle anlaşıyor ki **hareket eden şey** özün değil, daha ziyade tesir eden veya tesiri duyan bir şeyi ifade ediyor. Ak için de bu böyledir. Çünkü o, karın özünü değil, onun herhangi bir niteliğini ifade eder. Bundan çıkan netice bu iki terimden hiçbirisinin öz yönünden tasdik edilmediğidir.

Bilhassa göz önünde tutulması gereken, ilintinin tarifidir ve bizim zikrettiğimiz misallerde uyduğu gibi, onun gösterilen cinse iyice uyup uymadığını görmek gerekir: gerçekte, bir şey için kendi kendine hareket etmek, veya hareket etmemek, ve bunun gibi ak olmak veya ak olmamak mümkündür. Bundan bu yüklemelerden hiçbirisinin bir cins olmayıp bir ilinti olduğu neticesi çıkar. Çünkü biz bir konuya ait olabilen veya ona ait olmayan şeye ilinti adını verdik.

Üstelik, cinsle nev'in, aynı bir taksim içinde olmayıp, birinin bir cevher, öbürü-

nün bir nitelik veya birinin bir görelilik, öbürünün bir nitelik olup olmadığını araştırmak gerekir: söz gelimi, ak bir cevher olmayıp bir nitelik olduğu halde, karın ve kuğu kuşunun bir cevher oldukları gibi. Öyle ki ak ne karın, ne de kuğu kuşunun cinsi değildir. Başka misal: ilim görelilerin sayısındadır, fakat iyilik ve güzellik bir niteliktir, öyle ki iyilik veya güzellik ilmin cinsi değildir. Çünkü görelilerin cinsleri de, mislin durumunda olduğu gibi, görelilerin sayısındadır, sebebi de mislin cinsi olan çokluğun kendisinin de görelilerin arasına girmesidir. Bir tek kelime ile, cinsin, neviyle aynı taksim içine girmesi gerekir : nevi bir cevherse, cins de bir cevher olmak zorundadır, nevi bir nitelikse, cins de bir nitelik olmak zorundadır; söz gelimi, ak bir nitelikse, rengin de bir nitelik olması gerekir. Bu böylece devam eder gider.

Üstelik, cinsin, cins içinde konulmuş olana iştirak etmesinin gerekli veya mümkün olup olmadığını görmek gerekir. İştirak etmek, iştirak edilenin tarifini kabul etmek diye tarif olunur. Böylece, cinslerin nevilere değil, nevilerin cinslere katıldıkları görülür: çünkü cins nev'inkini değil; nevi cinsin tarifini alır. O halde verilmiş olan cinsin nev'e katılıp katılmadığını veya katılabilip katılmıyacağını gör-

mek gerekir: söz gelimi, bir nesne, varlığın veya birin bir cinsi olarak gösterilirse, bundan cinsin nev'e katıldığı sonucu çıkar. Çünkü varlık ve bir, var olan her şey hakkında ve bunun neticesi olarak, tarifleri de tasdik edilmiştir.

Bundan başka, cins tahsis edilmediği halde, herhangi bir nesneye tahsis edilen nev'in doğru olup olmadığını görmek gerekir: söz gelimi, varlık veya ilim konusu, sanı konusunun cinsi olarak konulmuşsa. Gerçekte, sanı konusu var - olmıyan hakkında tasdik edilebilir, çünkü varlığın veya ilim konusunun, var-olmıyan hakkında tasdik edilmediği apaçık olduğu halde var olmıyan birçok şeylerin sanı konusu oldukları malûmdur. Bundan, ne varlığın, ne de ilim konusunun, sanı konusunun cinsi olmadığı sonucu çıkar; çünkü kendileri hakkında nev'in tasdik edildiği nesneler hakkında, cinsin de tasdik edilmesi zaruridir.

Daha, cins içine konulan nesnenin nevilerden hiçbirisine katılmaya elverişli olup olmadıklarını da görmek gerekir: çünkü nevilerden hiçbirisine katılmıyanın cinse katılması imkânsızdır; meğer ki ilk taksim ile elde edilen nevilerden biri ol-miya. Çünkü bu neviler ancak cinse katılırlar. O halde hareket, hazzın cinsi olarak konulmuşsa, hazzın ne bir taşınma (****), ne bir başkalaştırma, ne de geriye

kalan hareketlerden hiçbirisi olup olmadığı görmek gerekir; çünkü o zaman nevilerden hiçbirisine, bunun neticesi olarak da cinse katılmadığı apaçıktır, çünkü cinse katılan, nevilerden birisine de katılır. Bundan, hazzın ne bir hareket nev'i, ne de *hareket* terimi içine giren fertlerin hiçbirisi olamayacağı sonucu çıkar ; çünkü fertler hem cinse, hem de nev'e katılırlar : söz gelimi, fert olarak insan, insana ve hayvana katılır.

Bundan başka, cins içine konulan terimin, cinsten daha büyük bir kaplamı olup olmadığını görmek gerekir: söz gelimi, sanı konusu, varlıktan daha fazlasını kaplar, çünkü hem varlık, hem de var olmıyan sanı konusudur, öyle ki cins her zaman neviden daha geniş olduğundan, sanı konusu varlığın bir nev'i olamaz. — Nevi ve cinsin eşit kaplamı haiz olup olmadıklarını da; söz gelimi, Varlık ve Bir gibi, bütün nesnelere ait olan yüklemelerden biri nevi, öbürünün cins olarak konulmuş olup olmadığını görmek gerekir; çünkü Varlık ve Bir bütün nesnelere aittir, öyle ki bunlardan hiçbirisi, kaplamaları eşit olduğu için, öbürünün cinsi değildir. — ilk olan ve ilke, birbirine tâbi olarak konulmuşsa, bu yine böyledir : çünkü ilke (ἡ ἀρχή), ilk olan (τὸ πρῶτον) dir, ilk olan da ilke; o şekilde ki ya bu iki

ifade bir tek ve aynı şeydir, veya hiç değilse, ikisinden hiçbirisi, öbürünün cinsi değildir. — Bu türlü bütün haller için hatırdaki tutulacak belli başlı nokta, cinsin nev'inden ve ayırmadan daha büyük bir kaplamayı haiz olmak zorunda olduğudur, çünkü ayırımın kendisinin de cinsten daha az bir kaplamayı vardır.

Beyan edilen cins, sözü edilen nesneden nevi yönünden farklı bulunan herhangi bir nesnenin cinsi değil midir, veya cinsi görünmiyebilir mi; veya bir tez konulduğu zaman, bu nesnelerden birinin cinsi midir, görmek gerekir. Gerçekte, nevi, yönünden farklı olmıyan bütün nesneler aynı cinse sahiptirler. Öyleyse, onlardan bir tekinin onun cinsi olduğu tasdik ve ispat edilmişse, onun öbürlerinin de cinsi olduğu apaçıktır, ve onlardan bir tekinin, cinsi olmadığı tasdik ve ispat edilmişse, hiç birisinin cinsi olmadığı apaçıktır, söz gelimi, bölünmiyen çizgiler konulduktan sonra, bölünemez olanın onların cinsi olduğu ileri sürülse: gerçekte, bu terim bölünebilen çizgilerin cinsi değil dir ve doğru çizgiler hiçbir zaman nevi yönünden birbirlerinden farklı olmadığından, bu çizgiler, bölünemiyen çizgilerden nevi yönünden farklı değildir.

2

< BAŞKA YERLER >

Verilmiş cinsi ihtiva etmeyen, bununla beraber ona tâbi olmıyan verilmiş nev'-in herhangi bir başka cinsi olup olmadığı da: söz gelimi, ilmin, adaletin cinsi olduğunun konulup konulmadığını araştırmak gerekir; çünkü fazilet de onun cinsidir ve bu iki cinsten hiçbirisi geri kalanı ihtiva etmez. O şekilde ki ilim, adaletin cinsi olamayacaktır. Çünkü bir tek nevi iki cinse girdiği her defasında, birinin öbürü içine girdiği anlaşılmaktadır. Fakat böyle bir kaide birçok hallerde zorluk çıkarıyor: Bazıları, gerçekte, tedbirin hem bir fazilet, hem de bir ilim olduğuna', ve bu iki cinsten hiçbirinin öbürünün içine girmediğine inanıyorlar. Herkesin tedirin bir ilim olduğunu kabul etmediği doğrudur; fakat bu beyanın doğru olduğunu kabul etmekle beraber, yine hiç olmazsa aynı bir şeyin cinslerinin birbirine tâbi olmaları, veya her ikisinin, fazilet ve ilim için olduğu gibi, aynı cins içinde bulunmaları gerekli görünecektir: çünkü her birisi bir hal ve bir istidat olduklarından onlardan her birisi aynı cinse girerler. Bunun neticesi olarak, bu iki karakterden hiçbirisinin gösterilen cinse ait olup olmadıklarını incelemek gerekir: çünkü

cinsler birbirine tâbi değillerse ve aynı bir cinse de ait değillerse, o zaman gösterilen terim cins olmayacaktır.

Verilmiş cinsin cinsini, böylece belirsiz bir şekilde giderek, en üstün cinse çıkarak, incelemelidir ve hepsinin nevi hakkında tasdik edilip edilmediklerini, ve öz yönünden tasdik edilip edilmediklerini görmelidir: çünkü daha üstün bütün cinsler öz yönünden nev'e yüklenmek zorundadır. O halde, herhangi bir noktaya, bu mutabakat olmazsa, gösterilen terimin cins olmadığı apaçıktır. (Cinsin nev'e, ister bizzat kendisi, ister daha üstün cinslerinden birisi olarak katılıp katılmadığını görmek gerekir, çünkü daha üstün cins daha az üstün cinslere katılmaz.) O zaman bir tez çürütülüyorsa, bizim demin verdiğimiz kaideyi takibetmelidir; ama tezi koymak bahis konusu ise ve cins olarak beyan edilen terimin nev'e ait olduğu kabul ediliyorsa, şüphe, cins olması yönünden ancak onun yüklenmesine taallûk ettiğinden, daha üstün cinslerden birinin öz **yönünden** nev'i hakkında da tasdik ve ispat edildiğini farz etmek yeter: çünkü onlar arasından yalnız bir tanesi öz yönünden yüklememiş olduğu mu, onun aşağısından olanlar gibi üstünde olanlar nev'i hakkında tasdik edilmişlerse, öz yönünden de tasdik edileceklerdir, öyle ki cins olarak

gösterilen terimin kendisi de öz yönünden tasdik edilir. Cinslerden bir tanesi öz yönünden tasdik edilmekle, bütün öbürlerinin, tasdik edilmiş oldukların], öz yönünden tasdik edileceklerine kani olmak için, tümevarıma baş vurmak gerekir. Fakat şüpheli olan, cins olarak gösterilen terimin mutlak bir tarzda konuya ait olduğu ise, daha yüksek cinslerden birinin öz yönünden nev'i hakkında tasdik edildiğini tasdik ve ispat etmek yetmez: söz gelimi, taşınma yürümenin cinsi olarak gösterilirse, daha başka hareket neveleri olması şartıyla yürümenin bir taşınma olduğunu tasdik ve ispat etmek için yürümenin bir hareket olduğunu tasdik ve ispat etmek yetmez ; çünkü başka hareket neveleri de vardır; ama bundan başka, yürümenin, taşınma müstesna, aynı taksimden çıkan hareket nevelerinden hiçbirisine katılmadığını tasdik ve ispat etmek gerekir. Çünkü, gerekli olarak cinse katılan, cinsin ilk taksimiyle elde edilen nevilerden birine de katılır. Öyleyse, yürüme ne artmaya, ne azalmaya, ne de öbür hareket nevelerine katılmazsa taşınmaya katılacaktır; öyle ki taşınma yürümenin cinsi olacaktır.

Ve daha, kendileri hakkında konulan nev'in cins olarak tasdik edildiği nesneler için, cinsi olarak gösterilen şeyin, kendi-

lerini nev'in de yüklendiği aynı şeyler hakkında öz yönünden tasdik edilip edilmediğini ve benzer bir şekilde, bu cinsten daha üstün bütün cinslerin de böyle olup olmadıklarını göz önünde tutmak gerekir. Gerçekte, herhangi bir noktada bu uygunluk bulunmazsa, gösterilen terimin cins olmadığı apaçıktır: çünkü, cins olsaydı, ondan daha üstün bütün cinsler ve bizzat kendisi, kendileri hakkında nev'in de öz yönünden tasdik edildiği bu şeyler hakkında öz yönünden tasdik edilirdi. O halde bir tez çürütülüyorsa, cins, kendileri hakkında nev'in de tasdik edildiği bu şeyler hakkında Öz yönünden tasdik edilmiyor mu, görmek faydalıdır. Bir tez konulursa, cinsin öz yönünden tasdik ediliyor mu, görmek faydalıdır, çünkü bu böyle olunca bundan, cinsin ve nev'in aynı konu hakkında öz yönünden tasdik edilmiş olacakları neticesi çıkacaktır, öyle ki, aynı konu iki cinse de girer. Bu cinsler, netice itibariyle, gerekli bir şekilde birbirine tâbi olmak zorundadırlar ve bunun sonuca olarak, cins diye koymak istediğimiz terimin nev'e tâbi olmadığı tasdik ve ispat edilmişse, nev'in ona tâbi olacağı apaçıktır, öyle ki bu terimin pekâlâ cins olduğu tasdik ve ispat olunacaktır.

Cinslerin tariflerini de göz önünde tutmaya ve bu tariflerin hem verilen nev'e

hem de bu nev'e katılan şeye uygun olup olmadığını görmek lâzımdır. Şu halde gerekli olarak, cinslerin tariflerinin nevi hakkında ve nev'e katılan şeyler hakkında tasdik edilmeleri lâzımdır: şu halde herhangi bir noktada, uygunluk hâsıl olmazsa, gösterilen terimin cins olmadığı apaçıktır.

Hasmın, ayrımı cins olarak, söz gelimi, ölümsüzü, Tanrının cinsi olarak verip vermediğini de görmek gerekir. Çünkü ölümsüz, canlı varlığın bir ayrımıdır, çünkü canlı varlıklar arasında, bir kısmı ölümlü, bir kısmı da ölümsüzdür. O halde hasmın bir hata işlediği açıktır, çünkü ayırım hiçbir zaman hiçbir şeyin cinsi değildir. Bunun hakikat olduğu apaçık bir şeydir, çünkü hiçbir ayırım özü ifade etmez, ama daha çok ayaklı ve iki ayaklı gibi herhangi bir nitelik ifade eder.

Hasmın, söz gelimi, teki sayı olarak almakla, cins içine ayrımı koyup koymadığını da görmek gerekir. Çünkü tek, sayının bir ayrımıdır, bir nevi değildir. Ayrımın cinse katıldığı da görülüyor. Çünkü cinse katılan şey daima ya bir nevi, ya bir ferttir; ayırım ise ne bir nevi, ne de bir ferttir. Böylece, ayrımın cinse katılmadığı görülüyor, öyle ki tek de bir nevi olamaz, ama bir ayırım olur, çünkü cinse katmıyor.

Bundan başka, hasmın, söz gelimi, ne bitişik olanı sürekli yerine veya karışığı, bir kaynaşma yerine, veya *Eflâtun*'un tarifindeki gibi, mevziî hareketi bir taşınma yerine alarak, cinsi nevi içine koyup koymadığını da incelemek gerekir. Gerçekte, temasın bir sürekli olması için hiçbir zaruret yoktur; daha doğrusu, bunun aksine olarak, sürekli olan bir temastır: çünkü her bitişik olan sürekli değildir, halbuki her sürekli bitişiktir. Öbür misaller için de bu böyledir: her karışık ne kaynaşmadır (çünkü kuru şeylerin karışığı bir kaynaşma değildir), ne de her mevziî değişme bir taşınmadır, çünkü yürüme, görüldüğüne göre, bir taşınma değildir: taşınma, cansız cisimlerde olduğu gibi, ancak iradesiz olarak bir yerden öbürüne geçen nesnelerden başkası hakkında söylenmez. O halde, verilen misallerde, olması gereken şeyin aksine olarak, nev'in cinsten daha çok geniş olduğu görülür.

Daha hasmın, söz gelimi, ölümsüz olanı Tanrı yerine alarak, ayrımı nevi içine koyup koymadığını da görmek gerekir. Bundan, gerçekte, nev'in ayırmadan üstün [ayıma eşit veya] bir kaplamı haiz olduğu sonucu çıkacaktır. Daima nev'e eşit veya ona üstün bir kaplamı olan ise ayırmadır. — Üstelik, hasmın, söz gelimi, ren-

gin bir birleştirici olduğunu, veya sayının bir tek olduğunu söyleyerek cinsi ayrım içine koyup koymadığını görmek gerekir. — Yine hasmın cinsi bir ayrım gibi zikredip etmediğini de görmek gerekir, çünkü bu türlü bir tez de ileri sürülebilir ve söz gelimi, karışığın, kaynaşmanın bir ayrımı olduğu, veya mevzîî değişmenin, taşınmanın bir ayrımı olduğu söylenebilir. — Bu türlü bütün hallerin incelenmesi aynı kaidelerin yardımıyla yapılmalıdır, çünkü yerler hepsi için müşterektir. Hem cinsin, daima ayrımından daha büyük kaplamı haiz olması, hem de ayrımına katılmaması lâzımdır; halbuki bizim dediğimiz tarzda alınmışsa bizim şimdi koyduğumuz iki kaideden hiçbirisi rol oynayamaz: cins hem ayrımdan daha az bir kaplamı haiz olacak hem de bu ayrıma katılacaktır.

Bundan başka, cinsin ayrımlarından hiçbirisi verilen nevi hakkında tasdik edilmemişse, cins de onun hakkında tasdik edilmeyecektir: söz gelimi, ruh hakkında ne tek, ne de çift tasdik edilmemiştir, öyle ki o bir sayı da değildir. — Nev'in tabiat yönünden cinsten önce olup olmadığını ve kendisi ortadan kaybolurken aynı zamanda cinsi de ortadan kaldırıp kaldıramıyacağını da görmek lâzımdır: çünkü bunun aksi olması gerektiği anlaşılıyor. — Bundan başka, gösterilen cins için, ve-

ya ayrımı için nevide bulunmamak, söz gelimi, hareket için ruhta bulunmamak, veya doğru veya yanlış için sanıda bulunmamak mümkünse, o zaman gösterilen terimlerden hiçbirisi ne cins, ne de ayrım olmayacaktır: çünkü cins ve ayrımın, var olduğu müddetçe nevile beraber bulunduğu anlaşılıyor.

3

< BAŞKA YERLER >

Cins içine konulmuş olmanın cinsin herhangi bir zıddına katılıp katılmadığını veya katılabilip katılmadığını da incelemek gerekir ; çünkü, bu halde, aynı şey, zıtlara katılacaktır, çünkü cinsi hiçbir zaman eksik değildir, aksine olarak, zıt cins de katılır veya katılabilir, zıtlara katılacaktır. — Bundan başka, nev'in, cinse giren nesnelere mutlak surette ait olamayan herhangi bir karakteri paylaşp paylaşmadığını görmek gerekir: söz gelimi, ruh hayatı paylaşıyorsa, fakat hiçbir sayı hayatı haiz değilse, ruh bir sayı nev'i olamaz.

Yine nev'in, bizim gösterdiğimiz ilk ilkeleri bunun için kullanılarak, cinsin bir homonimi olup olmadığını da incelemek gerektir: çünkü cins ve nev'i sinonimdirler.

Madem ki her cins birçok nev'i ihtiva etmektedir, o halde biz gösterilen cinse ait olarak verilen neviden başka bir nev'in bulunmasının mümkün olup olmadığını incelemek zorundayız: gerçekte, başka nev'i yoksa, beyan edilen terimin mutlak surette cins olamayacağı açıktır.

Yine bunun, hasmın cins olarak verdiği mecazî bir ifade olup olmadığını da incelemek gerekir. Söz gelimi, itidal bir ahenktir denildiği zaman olduğu gibi: gerçekte, her cins esaslı olarak nevileri hakkında tasdik edilmiştir, halbuki ahenk itidal hakkında literal mânada değil, her ahenk gerçekte ancak seslerde bulunmakla, mecazî olarak tasdik edilmiştir. Üstelik, nev'e bir zıddın bulunup bulunmadığını incelemek gerekir. Bu inceleme birkaç tarzda yapılabilir, ilkin cinsin zıddı bulunmadığı zaman, zıddın nev'iyile birlikte aynı cinse girip girmediğini görmek gerekir: çünkü zıtlar, cinse hiçbir zıt yoksa, aynı cins içinde olmak zorundadırlar. Fakat cinsin bir zıddı varsa, nev'in zıddının, zıt cinste bulunup bulunmadığını incelemek gerekir: çünkü, cinse herhangi bir zıt olmadıkça, zıt nev'i gerekli olarak, zıt cins içinde olmak zorundadır. Bu noktalardan her biri tümevarım vasıtasıyla aydınlanabilir. — Daha, nev'in zıddının mutlak olarak hiçbir cins içinde

bulunmayıp, söz gelimi, iyilik gibi kendinin bir cins olup olmadığını görmek gerekir: gerçekte, bu terim bir cins içinde değilse zıddı da bir cins içinde olmayacak, ama kendisi bir cins olacaktır, nitekim iyilik ve kötülük için durum budur, çünkü onlardan hiçbirisi bir cins içinde bulunmayıp her birisi bizzat bir cinstir. — Bundan başka, hem cinsin, hem nev'in herhangi bir şeyin zıtları olup olmadığını, birinin değil, bu zıtlardan bir çiftinin bir ara nev'i haiz olup öbürünün olmadığını görmek gerekir. Gerçekte, cinslerin bir ara nev'i varsa nevilerin de vardır; nevilerin varsa cinslerin de vardır, nitekim bu, fazilet ve rezilet, adalet veya haksızlık için vâkidir. Burada bu çiftlerden her birisinin bir ara nev'i vardır. Buna, her ne kadar iyilik ve kötülük arasında bulunsa da sağlık ve hastalığın hiçbir ara nev'i yoktur diye itiraz olunabilir. — Daha, fiilen hem cinsler, hem de neviler için bir ara nev'i bulunsa bile bu ara nev'in her iki halde de aynı tarzda bulunup bulunmadığını, fakat birinde sırf bir inkâr olarak, öbüründe bir konu olarak bulunup bulunmadığını incelemek gerekir. Umumi kanaat, gerçekte, ara nev'in her iki halde de, fazilet ve rezilette, adalet ve haksızlıkta olduğu gibi, aynı tarzda bulunmak zorunda olduğudur, çün-

kü bu iki çiftten her birisinde ara nev'i sırf bir inkâr gibidir. — Bundan başka, cinsin zıddı bulunmadığı zaman, sade nev'in zıddının aynı bir cinsten bulunup bulunmadığını değil, aynı zamanda ara nev'in orada bulunup bulunmadığını incelemek gerekir, çünkü ak ve kara misalinde olduğu gibi, uçların bulunduğu yerde orta terim de vardır : renk hem onların hem de aradaki bütün renklerin cinsidir. Buna, yokluk, eksiklik ve fazlalık aynı bir cinstedir diye itiraz olunabilmektedir (çünkü her ikisi de kötülük içindedir), halbuki aralarında bulunan tam ölçülülük kötülük içinde değil, iyilik içindedir. — Daha, cinsin herhangi bir zıddı olduğu halde, nev'in hiçbir zıddı olup olmadığını da incelemek gerekir : çünkü cinsin herhangi bir zıddı varsa nev'in de vardır. Faziletin rezilete, adaletin haksızlığa zıt olduğu gibi. Bunun gibi, başka misaller incelenirse' bunun böyle olduğu açıkça görülebilecektir. Sağlık ve hastalık durumu ileri sürülerek itiraz olunabilir: umumi olarak sağlık, hastalığın zıddıdır, halbuki hastalığın bir nev'i olan belli bir hastalık hiçbir şeyin zıddı değildir: söz gelimi, humma ve göz iltihabı (ophtalmie), veya herhangi bir başka hususi hastalık gibi.

Bir tez çürütölmek istendiği zaman, işte incelemeye bu türlü tarzlarda başla-

malıyız: çünkü bizim sözünü ettiğimiz karakterler iddia edilen cinsle ait değillerse, verilen terimin cins olmadığı açıktır — Fakat tez koymak icabederse, üç tarzda işe başlanır: ilkin cinsin zıddı olmadığı zaman nev'in zıddının gösterilen cins içinde bulunup bulunmadığını görmek lâzımdır : zıt cins içinde bulunursa, adı geçen nev'in de orada bulunduğu apaçıktır. Bundan başka, ara nev'in gösterilen cins içinde bulunup bulunmadığını görmek gerekir: çünkü orta terimin bulunduğu yerde uclar da bulunur. Ve daha, cinsin bir zıddı olduğu zaman, zıt nev'in zıt cins içinde bulunup bulunmayacağını incelemek gerekir, çünkü orada bulunursa sözü edilen nev'in de sözü edilen cins içinde bulunması açıktır.

Üstelik, infleksiyonlara ve dizili terimlere dikkat etmek ve ister bir tez çürütülsün, ister konulsun, aynı şekilde ard arda gelip gelmediklerini görmek lâzımdır. Gerçekte tek bir terime ait olan veya ait olmıyan her yüklem aynı zamanda hepsine aittir veya ait değildir: söz gelimi, adalet herhangi bir ilim ise, *âdilce, âlimce, âdil* de *âlim'dir*. halbuki bu terimlerden biri böyle değilse, geri kalan terimlerden hiçbirisi böyle değildir.

4

< BAŞKA YERLER >

Üstelik, aralında buna benzer bir münasebet bulunan nesnelerin durumunu

göz önünde tutmak gerekir. Böylece, boş olanın hazzı, faydalı olanın iyiliğe olan münasebetinin aynı münasebettedir.. Çünkü her bir halde, biri öbürünü husule getirir. Demek, has öz yönünden bir iyilikse, hoş olan da öz yönünden, faydalı bir şey olacaktır: öyleyse o, şüphesiz, bir iyilik husule getirme ajanı olacaktır, çünkü haz bir iyiliktir. — Var olma ve yok olmaların durumunu da yine aynı tarzda göz önünde tutmalıdır: söz gelimi, *yapı yapmak*, faal olmak ise, *yapı yapmış olmak*, *faal olmuş olmak*'tır. Öğrenmek, *hatırlamak* ise, *öğrenmiş olmak* da *hatırlamış olmak*'tır, *inhilâl etmek harap olmak* ise, *inhilâl etmiş olmak*, *harap olmuş olmak*'tır ve inhilâl etme, harap olmanın bir nev'idir. — Var olma veya yok olma ajanları için, kabiliyetler ve kullanmalar için olduğu gibi, durum aynıdır; umumi olarak bir tez ister çürütülsün, ister konulsun, bizim var olma, yok olma hakkında söylediğimiz gibi, herhangi bir benzerliğe göre nesneleri göz önünde tutmak gerekir. Gerçekte, tahribetme ajanı bir inhilâl ajanı ise, o zaman *harap olmak*, *inhilâl etmek*'tir; var olma ajanı bir üretme ajanı ise, vücuda getirilmek (*****), de hâsıl olmak'tır, ve var olma bir hâsıl olmadır.

Kabiliyetler ve kullanmalar hakkında da bu yine böyledir: gerçekte, kudret

bir istidat ise, *muktedir olmak* da *müstait olmak*'tır; her hangi bir şeyin kullanılması bir faaliyet ise, o zaman *kullanmak, hareket etmek*'tir, veya *kullanmış olmak, hareket etmiş olmak*'tır.

Nev'in karşısı bir yoksunluk ise, bir tez iki tarzda çürütülebilir, ilkin, karşının verilen cins içinde bulunup bulunmadığını araştırmakla: çünkü, ya yoksunluk mutlak olarak hiçbir zaman aynı cins içinde değildir, veya hiç olmazsa, aynı yakın cins içinde değildir: söz gelimi, görmeyi içine alan yakın cins duyum ise körlük bir duyum olmayacaktır. İkinci tarzda; hem cins, hem de nev'e karşı olan bir yoksunluk varsa, fakat nev'in karşısı cinsin karşısı içinde bulunmazsa, verilen nevi de verilen cins içinde bulunamayacaktır. — O halde bir tez çürütüldüğü zaman, bizim şimdi gösterdiğimiz kaide-leri kullanmak lâzımdır, fakat bir tez konulduğu zaman, ancak bir tek yöntem vardır. Karşı nevi, karşı cins içinde bulunursa bahis konusu olan nev'ide bahis konusu edilen cins içinde olacaktır, söz gelimi, körlük, bir duygusuzluk nev'i ise, görme bir duyum nevidir.

Bizim ilinti için gösterdiğimiz tarzda, terimlerin düzenini aksine çevirerek <cinsin ve nev'in> inkârlarını da incelemek gerekir: sözelimi, hoş olan, öz yö-

nünden bir iyilikse, bir iyilik olmıyan şey hoş değildir. Gerçekte, bu böyle olmasaydı, hattâ iyi olmıyan bir şey bile hoş olurdu. Fakat iyilik hoşun cinsi ise, iyi - olmıyan bir şeyin hoş olması imkânsızdır; çünkü kendi hakkında cinsi tasdik edilmiyen bir şeyin hakkında, nevilerin de hiçbirisi tasdik edilmez. — Bir tez koymak için aynı incelemeye girişmek gerekir : çünkü iyi olmıyan şey hoş değilse, hoş bir iyiliktir; öyle ki iyilik hoşun cinsi olur.

Nevi bir görelî ise, cinsin de bir görelî olup olmadığını incelemek gerekir: çünkü nevi görelilerdense, cins de onlardandır, her ikisi de görelilerden olan iki kat ve çok kat misalinde olduğu gibi. Fakat cins, görelilerdense, nev'in de onlardan olması gerekli değildir: bu suretledir ki ilim bir görelîdir, ama gramer değil. Veya, hattâ belki bizim ilk beyanımızda doğru görünmiyecektir: çünkü fazilet öz yönünden güzel bir şeydir ve öz yönünden bir iyiliktir, bununla beraber fazilet bir görelî olduğu halde, iyi ve görelî olmayıp niteliklidir.

Ve yine, nev'in, kendi kendine denildiği zaman, ve cinse göre denildiği zaman, aynı şeye taallûk edip etmediğini görmek gerekir: Söz gelimi, misil, yarımın misli denilmişse çoğun da yarımın çoğu olma-

sı da lâzımdır; aksi takdirde çok, mislin cinsi olamaz.

Bundan başka, terimin hem cins, hem de cinsin bütün cinsleri için aynı bir şeye nispetle denilip denilmediğini görmek gerekir. Çünkü misil yarımın çoğu ise, o zaman fazla da, yarım hakkında söylenmiş olacaktır. Ve umumi bir tarzda, misil yarıma taallük eden daha yüce bütün cinslere göre söylenmiş olacaktır. İtiraz olunabilir ki bir terim için, kendi kendine denildiği zaman ve cinse göre söylendiği zaman, aynı bir şeye nispetle denilmesi gerekli değildir: Çünkü ilim konusunun ilmi denilir, halbuki konusunun değil, ruhun bir hali, bir istidadı olduğu söylenir.

Daha, cins ve nev'in infleksiyonları hususunda aynı tarzda kullanılıp kullanılmadıklarını, söz gelimi, herhangi bir şey'e, herhangi bir şey *'in* veya bambaşka tarzda denilip denilmediklerini görmek gerekir. Çünkü cins misil ve daha yüce cinsleri misalinde olduğu gibi, nev'in kaderini takibeder, çünkü hem herhangi bir şey *'in* misli hem de çoğu diyoruz. İlim durumunda da bu böyledir, çünkü hem ilmin kendisi, hem de cinsleri, söz gelimi, istidat ve hal herhangi bir şey'in olduğu söylenirler. Bazan bunun böyle olmadığı ileri sürülerek itiraz edilebilir: Çünkü biz herhangi bir şey'e üstün, herhangi bir şey'e zıt

deriz, halbuki bu terimlerin cinsi olan **başka e** ye değil **den'e** götürür, çünkü herhangi bir şey **'den** başka, denir.

Ve daha, kelimelerin «hal» lerinde benzer bir şekilde ifade edilen terimlerin misil ve çok tarzında benzer bir şekilde karşılıklı olup olmadıklarını görmek gerekir. Gerçekte, bu terimlerden her biri herhangi bir şey **'in** hakkında hem kendi kendine, hem de akis yönünden söylenmiştir. Çünkü biz hem herhangi bir şey'in yarısı, hem de herhangi bir şey **'in** parçası deriz. Hem ilim, hem de inanç için de bu yine böyledir : onlar herhangi bir şey **'in** denilirler. Akis yönünden ilmin konusu, inancın konusu benzer bir şekilde birisi **tarafından** biliniyorlar denir. O halde, bazı hallerde, bir akis neticesinde yapılan inşalar birbirinin benzeri değillerse, bir terimin öbürünün cinsi olmadığı apaçıktır.

Nev'in ve cinsin eşit sayıda «hal»e taallûk edip etmediğini araştırmak da gerekir, çünkü umumi olarak kabul olunur ki her ikisi de benzer tarzda ve veriş (****) ve bağış (*****) gibi, aynı eşit sayıda «hal»ler» için tasdik edilmişlerdir, çünkü bağış herhangi bir şey'in bağışdır, veriş ise herhangi bir şey **'in** ve herhangi bir kimse'ye verişidir; bağış iade olunmıyacak bir veriş olmakla, veriş bağışın cinsidir. Bununla beraber, bazı şeyler için, halle-

rin sayıca eşitliği vâki olmaz, çünkü misil herhangi bir şeyin misli olduğu halde fazla ve en büyük herhangi bir şey'**de**, aynı zamanda herhangi bir şey'**in** dir, çünkü fazla olan şey, veya' daha büyük olan şey daima hangi bir şey'**de** fazladır ve herhangi bir şeyin fazlasıdır. Öyle ki şimdi sözünü ettiğimiz terimler, mislin cinsleri değildir, çünkü neville aynı sayıda "haller"e taallûk etmezler ; veya şu vardır ki, o zaman neville cinsin eşit sayıda "haller"e taallûk ettikleri bütüncül olarak doğru değildir.

Nev'in karşısının, kendi cinsi olarak cinsin karşısına sahip olup olmadığını da görmek gerekir : söz gelimi, mislin cinsi çok katlık olursa, yarımın cinsi de çok katlık-altı olacaktır, çünkü cinsin karşısının daima karşı nevin cinsi olması lâzımdır. İlmin öz yönünden bir duyum olduğu konulursa, ilim konusunun öz yönünden duyulabilen olması gerçektir. Halbuki bu varrit değildir. Her ilim konusu bir duyulabilen değildir, çünkü bazı düşünülebilenler vardır ki bunlar ilim konusudur. Bunun neticesi olarak, duyulabilen, ilim konusunun cinsi değildir; olmayınca da, duyum da ilmin cinsi değildir.

Mademki, bazı göreliler, arasında bazıları gerekli olarak nesneler içinde bulunuyorlar, veya kendileri için kullanılmış

bulundukları nesnelere taallûk ediyorlar (söz gelimi, istidat, durum ve ölçülülük bunlardandır, çünkü şimdi sözünü ettiğimiz terimler, kendileri için kullanılmış olduklarından başka hiçbir şeyde bulunmazlar), halbuki daha başkaları kendileri için kullandıkları nesnelerde gerekli olarak bulunmazlar, sadece bulunabilirler (ruh bir ilim konusu ise durum budur: çünkü hiçbir şey ruhu kendi kendinin ilmini haiz olmaktan alıkoymaz, bu bir gereklilik olmasa bile. Çünkü aynı zamanda bu aynı ilmin bir başka şeyde bulunduğu da vâki olabilir), ve mademki bir kısmı da, niha-yet, kendileri için kullanılmış bulundukları nesnelerde mutlak surette bulunamazlar (sözgelimi, zıt içinde olmanın zıt için, veya ilim konusu içinde ilim için; meğer ki ilim konusu ruh veya insan olmuş bulunmıya) ; bu şartlar içinde, hasmın bir sıranın bir terimini o sıraya ait olmayan bir cins içine koyup koymadığını incelemek gerekir; söz gelimi, hafızanın ilmin bir sükunu olduğunu söylediye. Gerçekte, her sükûn, sükûn halindeki nesne içinde bulunur ve ona taallûk eder. Öyle ki ilmin sükûnu aynı zamanda ilim içindedir. Bunun sonucu olarak hafızanın kendisi de ilim içindedir, çünkü ilmin sükûnudur. Bu ise, gerçekte hafıza ruh içinde olduğundan, mümkün değildir. —

Şimdi sözünü ettiğimiz yer, esasen ilintide de müşterektir: gerçekte, sükûnun hafızanın cinsi olduğunu söylemenin, veya onun bir ilintisi olduğunu iddia etmenin pek ehemmiyeti yok, çünkü hafızanın bir sükûn olması ne tarzda olursa olsun, kendi konusu olduğu bu türlü argümantasyon tatbik olunacaktır.

5

< BAŞKA YERLER >

Hasmın *hali* fiilin içine mi, yoksa fiilî halin içine mi koyduğunu da görmek gerekir : söz gelimi, duyumun beden tarafından nakledilen bir hareket olduğu söylenirse; çünkü duyum bir haldir, hareket ise bir fiildir. Hafızanın bir kavramayı tutmak hassasını haiz olan bir hal olduğu söylenirse durum yine böyledir, çünkü hafıza asla bir hal olmayıp daha ziyade bir fiildir. Hali, kendisinin bir neticesi olan güc (*****) içinde sıralamakla da aldanılır: söz gelimi, hilim ve mülâyemet, öfkesini zaptetmek, cesaret ve adalet ise korkulara, hırs ve tamahlara galebe çalmaktır denmişse ; çünkü cesur ve halim diye sadece her ihtirastan kurtulmuş insana, ve kendine hâkim diye de bir ihtirasa mâruz olan, ama kendini ona bırakıvermiyen kimseye denilir. Esasen her iki halin de neticesinin, bir ihtirasa mâruz kalındığın-

dan sürüklenmiş olunmıyacak, fakat ona hâkim olunacak bir mahiyette bir kudret olması da vâki olabilir. Bunun bir halde cesaretin, öbür halde de hilim ve mülâyemetin özü olmadığı da daha az doğru değildir: özleri, bu türlü ihtiraslar hakkında mutlak surette hiçbir bun ve karışıklık hissetmemek vakıasıdır.

Arasıra da, herhangi bir netice, cins olarak vaz'olunur, söz gelimi, öfkenin cinsi olarak, elem; itminan (****) ın cinsi olarak da inanç gibi. Sözü geçen iki terim, gerçekte, herhangi bir tarzda verilen nevilerin ikinci terimidir, ama onlardan hiçbirisi onların cinsi değildir. Çünkü öfkeli adam elemini duyar, halbuki elem, onun içinde öfkeden önce doğmuştur; öfke elemi sebebi değil, aksine olarak, elem öfkenin sebebidir, öyle ki, mutlak mânada öfke bir elem değildir. Aynı muhakeme gereğince, itminan bir inanç değildir, çünkü itminan var olmakta devam etmesizin inanın aynı kalması mümkündür, bu ise itminan inancın bir nev'i oldukça olamaz: bir şey, gerçekte, nev'i büsbütün değiştirildi mi, aynı kalmaz : bu surettir ki aynı hayvanın bazen bir hayvan olabilmesi, bazen bir hayvan olmaması mümkün olamaz. Bunun aksine olarak, bir inanca sahip olmanın gerekli bir şekilde, bir itminana da sahip olmak olduğu mü-

dafaa olunursa, inanç ve itminan o zaman eşit bir kaplam alacaklardır, öyle ki bu tarzda bile, biri öbürünün cinsi olmayacaktır, çünkü cinsin nev'inden daha büyük bir kaplamı haiz olması gerekir.

Yine hem cinsin hem de nev'in tabii olarak herhangi bir konuda vâki olabilip olamadığını görmek de gerekir; çünkü nev'i içine alan, cinsi de içine alır: söz gelimi, akı içine alan, rengi de içine alır, grameri içine alan, ilmi de içine alır. O halde ayıba bir korku, öfkeye de bir elem denirse, bundan cinsin ve nevi'n aynı bir konu içinde olmayacakları sonucu çıkacaktır. Çünkü, bir yandan, ayıp ruhun akli bölümü içinde, korku *alınan* bölümü içindedir ; bir yandan da, elem ruhun iştihai bölümü içindedir (çünkü haz da bu bölüm içindedir), öfke ise alınan bölüm içindedir. Bunun neticesi, tabii olarak, nevilerle aynı ruh bölümü içinde husule gelmediklerinden verilen terimlerin cins olmadıklarıdır. Tıpkı bunun gibi, dostluk ruhun iştihai bölümünde bulunuyorsa, iradenin bir nev'i olamaz, çünkü irade her zaman akli bölüm içinde bulunur.— Bu yer esasen ilinti için de faydalıdır: aynı şey içinde hem ilinti, hem de kendisinin bir ilintisi olduğu şey, aynı şey ilimde bulunur, öyle ki aynı şeyde belirmiyorlarsa, bir ilintinin karşısında bulunulmadığı açıktır.

Daha, nev'in, yalnız herhangi bir münasebet altında sözü edilen cinse katılıp katılmadığını da görmek gerekir; çünkü umumi olarak kabul olunur ki cins yalnız her hangi bir münasebetle katılmaz. İnsan herhangi bir münasebet altında bir hayvan değildir, gramer de herhangi bir münasebet altında bir ilim değildir. Öbür hallerde de bu böyledir. O halde nevilerden bazıları için, cinse yalnız herhangi bir münasebet altında katılıp katılmadığını göz önünde tutmak gerekir: söz gelimi, hayvanın öz yönünden bir duyulabilen veya bir görülebilen olarak gösterilmiş olup olmadığını göz önünde tutmak gerekir; çünkü herhangi bir münasebet altındadır ki hayvan duyabilen veya görülebilen bir nesnedir: o, ruhuna göre değil, bedenine nispetledir ki duyulabilen veya görülebilendir, öyle ki duyulabilen ve görülebilen hayvanın cinsi olamazlar.

Bazan da bütünün bölüm içine konulduğunun farkına varılmaz: söz gelimi, hayvan bir canlı vücuttur, denilirse. Fakat bölüm, hiçbir suretle bütün hakkında tasdik edilmiş değildir, öyle ki vücut, hayvanın bir bölümü olduğundan, hayvanın cinsi olamaz.

Yerilecek veya önlenecek herhangi bir şeyin güç içine, başka bir deyimle,

mümkün içine konulup konulmadığını da görmek gerekir: söz gelimi, sofistin, veya iftiracının, veya hırsızın, başkasına ait olan şeyi haksız yere ele geçirmeye muktedir olan kimse veya iftira etmeye veya sofistçe düşünmeye muktedir olan kimse olarak tarif edilip edilmediğini görmek gerekir. Çünkü bizim sözünü ettiklerimizden hiçbirisi bu fiillerden birini ifa etmek kabiliyetini haiz olduklarından ötürü böyle adlandırılmamıştır. Çünkü Tanrı ve iyi insan bile kötü fiiller yapmak gücünü haizdirler, bununla beraber, bu onların karakteri değildir; gerçekte, ancak serbest iradesi ile kötülük yapan kimselere kötü denilir. Her gücün arzuya şayan nesnelerden olduğunu ilâve edelim : gerçekte, hattâ kötülük yapmak için kabiliyetler bile arzuya şayandırlar, ve bunun içindir ki Tanrının ve faziletli insanın bile bunlara sahip olduğunu söylüyoruz, çünkü onlar, kötü fiiller yapmaya muktedirler, diyoruz. Bunun sonucu olarak, güc, yerilebilenin cinsi olamayacaktır; aksi takdirde, bundan yerilebilen herhangi bir şeyin arzuya şayan olduğu neticesi çıkacaktır, çünkü herhangi bir yerilebilen güc mevcut olacaktır.

Değerli veya kendiliğinden arzuya şayan bir şeyin gücüne, mümkün veya istihsal edici olan içine konulup konulma-

dığını da görmek gerekir, çünkü her güc, her mümkün ve her istihsal âmili, ancak bir başka şey dolayısıyla arzuya şayan-
dır.

Veya daha, iki veya daha çok cins içinde olan bir şeyin onlardan yalnız birinin içine konulup konulmadığını da görmek gerekir. Gerçekte, aldatıcı ve iftiracı gibi, tek bir cins içine konulması mümkün olmayan bazı şeyler vardır; çünkü bir iftiracı veya aldatıcı olmak için, güçsüz serbest seçmeye sahip olmak, veya serbest seçmesiz güce sahip olmak yetmez, ama iki şeyi birleştirmek lâzımdır. Bundan gösterilen terimlerin tek bir cins içine değil, ikisi içine koymak gerektiği sonucu çıkar.

Bundan başka, bazan, tersine çevirerek, cins bir ayırım olarak, ayırım da bir cins olarak verilir: söz gelimi, şaşkınlık, bir hayret ifratıdır, ve itminan ise bir inanç sağlamlığıdır, denilirse. Gerçekte, ne ifrat, ne de sağlamlık bir cins değildir, ama bir ayırımdır; çünkü umumi olarak kabul olunur ki şaşkınlık ifrat derecede bir hayret; itminan, sağlam bir inançtır, öyle ki cins olan hayret ve inançtır; ifrat ve sağlamlık ise ayırımdır. — Bundan başka, ifrat ve sağlamlık cins olarak verilirse, cansız nesneler itminana ve şaşkınlığa sahip olacaklardır. Gerçekte, her bir nes-

nenin sağlamlığı ve ifratı sağamlık ve ifratı olan her Şeyde mevcut olacaktır; o halde Şaşkınlık bir hayret ifratı ise, Şaşkınlık hayret içinde mevcut olacaktır, şöyle ki hayret ŐaŐkına donecektir. Bunun gibi, itminan da, Şayet bir inanç sağlamlığı ise inanç içinde olacaktır; şöyle ki inanç mutmain olacaktır. – stelik bu mahiyette bir cevap veren kimsenin sağlam sağamlıktan ve müfrit ifrattan bahsedeeği de tutacaktır. Gerçekte, sağlam bir itminan ve müfrit bir Şaşkınlık vardır; o halde, itminan bir sağamlık ise sağlam bir sağamlık mevcut olacaktır. Mfrit bir Şaşkınlık varsa bu yine aynıdır : demek, Şaşkınlık bir ifrat ise, müfrit bir ifrat olacaktır. Halbuki ilmin bir ilim konusu olduğunu veya hareketin bir hareket eden olduğunu sylemek doğru olmadığı gibi bu noktalardan hiçbirisi doğru değildir. Yine bazan, cinsi içine olduğu gibi, tesirlenmiş konu içine değişme koymakla da aldanılır: sz gelimi, ölümsüzlüğün öncesiz - sonrasız bir hayat olduğu söylendiği vakit. nk lmszlğk hayatın herhangi bir değişimi veya ilintisi gibi görünüyor. Bir insanın ölümlü iken ölümsüz olmasına müsaade edilse bu söylenenin hakikat olduğu açıkça meydana çıkar: nk hiçbir kimse bu adamın başka bir hayat elde edeeğini iddia et-

miyecektir, fakat sadece herhangi bir ilintinin veya değişikliğin bu aynı hayatta vâki olduğunu müdafaa edecektir. Bundan, hayatın ölümsüzlüğün cinsi olmadığı neticesi çıkar.

Daha, bir değişmeye cins olarak, kendisinin bir değişmesi olduğu konunun gösterilip gösterilmediğini de görmek gerekir: söz gelimi, rüzgâr, hareket halinde olan havadır, denilirse. Rüzgâr daha ziyade havanın bir hareketidir; çünkü her zaman, hareket ettiği zamanda olduğu kadar sükûnet halinde de hep aynı havadır. Bunun sonucu olarak, rüzgâr mutlak surette hava değildir: çünkü o zaman hava hareket etmediği zaman bile rüzgâr mevcut olurdu, çünkü var olmakta devam eden biraz önce rüzgâr olan havadır. Bu türlü öbür haller için de mülâhaza aynıdır. Bu misalde, rüzgârın hareket halinde hava olduğunu kabul etmek zorunda olduğumuzu farz etsek bile, yine bu türlü bir ifadenin cinslerinin hakiki cins olmıyan bütün nesnelere şâmil olmasını kabul etmemelidir: bunu ancak verilen cinsleri doğru olarak tasdik edilmiş olan nesnelere tatbik etmelidir. Gerçekte, bazı hallerde, öyle geliyor ki bu cins hakiki cins değildir, söz gelimi, çamur ve kar misalinde olduğu gibi: gerçekte, karın, tekâsüf etmiş su olduğu, çamurun yağ ile karışık

toprak olduğu umumi olarak söylenir, halbuki ne kar sudur, ne de çamur topraktır; -öyle ki verilen terimlerden hiçbirisi bir cins olmayacaktır, çünkü cins bütün bu neviler hakkında doğru olmak zorundadır. Bunun gibi, şarap da, Empedokles'in ağaç içinde tahammür etmiş su'dan bahsettiği tarzda, tahammür etmiş su değildir; çünkü mutlak olarak, şarap su değildir.

6

< BAŞKA YERLER >

Bundan başka, verilen terimin mutlak olarak hiçbir şeyin cinsi olup olmadığını görmek gerekir, çünkü apaçık olarak o zaman gösterilen nev'in cinsi de değildir. Bu incelemenin ise gösterilen cinse katılan nesnelerin hiçbir suretle nevi yönünden birbirinden ayrı olup olmadıklarını göz önünde tutarak yapılması lâzım gelir: bu, söz gelimi, nevi yönünden birbirinden farklı olmayan ak nesnelerin durumudur, halbuki bir cinsin neveleri her zaman ayrırırlar. Bundan akın hiçbir şeyin cinsi olamayacağı sonucu çıkar.

Daha, cins veya ayırım olarak gösterilmiş olanın bütüncül bir yüklem olup olmadığını da görmek gerektir, çünkü bir hayli bütüncül yüklem vardır: bu suretlerdir ki Varlık ve Bir bütüncül yüklemelere

dahildirler. O halde Varlık bir cins olarak verildiyse, bunun her şeyin cins olacağı apaçıktır, çünkü, bütün bunlar hakkında tasdik edilmiştir; çünkü cins kendi nevilерinden başka hiçbir şeye yüklenmiş değildir. Bunun sonucu olarak, Bir'in kendisi de Varlık'ın bir nev'i olacaktır. Böylece, netice olarak kendisi hakkında cinsin tasdik edildiği her şey, nev'in de kendisine yüklendiğini görecektir. Çünkü Varlık ve Bir mutlak olarak bütün hakkında, tasdik edilmiştir, halbuki nev'in cinsten daha az kaplamı haiz olması lâzım gelir. Bir yanda da bir bütüncül yüklem bir ayırım olarak gösterildiyse, apaçıktır ki ayırım ya cinse eşit veya ondan üstün bir kaplam olacaktır: çünkü cinsin kendisi de bütüncül yüklemelerden ise ayırımın cinsin kaplamına eşit bir kaplamı olacaktır; halbuki cins bir bütüncül yüklem değilse, ayırım ondan daha çok kaplamı haiz olacaktır.

Bundan başka, kar misalindeki ak gibi, cinsin nev'e yüklenmesinin bir konu *içinde* mi yüklendiğini görmek gerekir: o zaman, onun cins olamayacağı apaçıktır, çünkü cinsin nev'i hakkında söylenmesi yalnız bir konu *hakkında* dır.

Cinsin nev'iyile sinonim olup olmadığının da incelenmesi gerekir: çünkü cins, sinonim olarak bütün neviler hakkında tasdik edilmiştir.

Bundan başka, hem nevi için, hem de cins için bir zıt bulunduğu zaman, zıtların en iyisinin en kötü cins içine konulup konulmadığını da görmek gerekir: çünkü bundan, geri kalan nev'in geri kalan cins içinde olacağı sonucu çıkacaktır, çünkü zıtlar zıt cinsler içindedirler; ve böylece en iyi nevi en kötü cins içinde, en kötüsü de en iyi cins içinde olacaktır. Halbuki umumi olarak kabul olunur ki en iyi nevi en iyi cins içine girmek zorundadır. Aynı nevi iki cinse karşı aynı tarzda bulunduğu halde, o en iyi cins içine değil de, en kötüsü içine konuldu ise: söz gelimi, ruh öz yönünden bir hareket, veya bir hareket eden olarak tarif olundu ise, yine yanılma vardır. Aynı ruh, gerçekte, hem bir sükûnet ilkesi, hem de bir hareket ilkesi olarak görünüyor. Öyle ki sükûnet daha iyi ise, ruhu işte bu sonuncu cins içine koymak gerekir.

Bundan başka, daha çok, daha azdan da isdidlâl etmek gerekir. Bir tez çürütüldüğü zaman, cins çoğu kabul ediyor da, nevi bunu ne kendisini, ne de ona göre aldandırılan terimi etmiyor mu, görmek lâzımdır: söz gelimi, fazilet daha çoğa elverişli ise adalet ve âdil de böyledir, çünkü bir adam bir başkasından daha âdil denilir. O halde verilen cins daha çoğa elverişli ise, halbuki nevi, ne kendisi, ne

de kendisine göre adlandırılan terim el-verişli değilse, verilen terim cins olmayacaktır.

Dahası, bir cinsten daha fazla veya onunla aynı derecede görünen şey bir cins değilse, gösterilen terimin de cins olmadığı apaçıktır. Bu yer, bilhassa nevilerin hiçbir ayırdın konusu olmayan, dolayısıyla aralarından hangisinin olduğunu gösteremediğimiz birçok özlük yüklemeleri haiz göründükleri hallerde faydalıdır: söz gelimi, elem ve hakir görüldüğümüz duyusu, mûtat olarak öz yönünden öfkeye yüklenmişlerdir, çünkü öfkeli adam hem elem duyar, hem de kendini tahkir edilmiş hükmeder. Aynı araştırma şekli başka herhangi bir neville kıyaslandığı zaman nev'e de tatbik olunur: gerçekte, verilen cins içinde, daha çok veya eşit derecede gibi görünen şey, cins içinde değilse, verilen nev'in de cins içinde olmayacağı apaçıktır.

Demek, bir tez çürütülmek istenilirse, şimdi söylenildiği gibi işe başlamak gerekir. Bunun aksine olarak, onu kurmak gerekirse, o zaman hem verilen cins, hem de nevi daha çoğa elverişli ise, yer tatbik olunmaz; çünkü her iki terim daha çoğu kabul etseler bile, hiçbir şey birini öbürünün cinsi olmaktan alakoymaz: bu suretledir ki güzel ve ak daha çoğa el-

verişidir, bununla beraber, onlardan hiç birisi öbürünün cinsi değildir. — Bir yandan da, cinslerin kendi aralarında mukayesesi, ve nevilerin kendi aralarında mukayesesi faydalıdır: söz gelimi, falan şey ve falan başkası eşit derecede bir cins olarak görünüyorsa, o zaman biri bir cins ise öbürü de cinstir. Daha az cinsi görünen şey bir cins ise, fazla görünen şey de bir cinstir: söz gelimi, güc, faziletten daha çok, kendi kendine hâkimiyetin cinsi ise, o zaman fazilet bir cins ise, güc de cins olacaktır. Aynı müşahede nev'e de tatbik olunacaktır: filân şey ve filân başkası eşit derecede, sözü edilen cinsin bir nev'i gibi görünüyorsa, ve biri bir nevi ise, öbürü de nevidir ve daha az nevi görünen şey bir nevi ise, fazla görünen de nevi olacaktır.

Bundan başka, bir tez koymak için, verilmiş bir tek nevi değil, bir çok ve ayrı nevilerin mevcut olduğunu farz ederek, cinsin kendinin cinsi olarak verildiği nesneler hakkında cinsin öz yönünden tasdik edilip edilmediğini incelemek gerekir: çünkü o zaman o, şüphe yok, cins olacaktır. Fakat verilen nevi bir tek ise, cinsin öz yönünden başka neviler hakkında da tasdik edilip edilmediğini incelemek gerekir, çünkü yenibaştan, netice cinsin birçok ve ayrı ayrı neviler hakkında tasdik edildiği olacaktır.

Ye mademki bazılarının kanaatince, ayırımın kendisi de neviler hakkında öz yönünden tasdik ediliyor, daha yukarda beyan edilen, ilk ilkelere faydalanan cinsi ayırmadan ayırdetmek gerekir, tiki, cins ayırmadan daha büyük bir kaplamı haizdir; sonra bir nesnenin özünü vermek için ayırmadan ziyade cinsi göstermek daha uygundur (çünkü insanın bir yürüyen olduğunu söylemektense, insanın bir hayvan olduğunu söylemek insanın özünü daha iyi ifade eder); nihayet, cins ayırımın bir niteliğini ifade etmediği halde ayırım her zaman cinsin bir niteliğini ifade eder: bir yürüyen denmekle herhangi bir nitelikteki bir hayvan gösterilir, halbuki bir hayvan denmekle herhangi bir nitelikteki bir yürüyen ifade edilmez.

O halde ayırımın bizim dediğimiz tarzda, cinsten ayırdedilmesi gerekir. — Mademki müzikal (*****) âlim bir şeyse, musiki de bir ilim olarak görünüyor; mademki yürüyen yürümek olgusu ile hareket ediyorsa, yürüyüş de herhangi bir hareket olarak görünüyor; bu şartlar içinde. bizim herhangi bir şeyi içine koymak istediğimiz bir cinsi gösterdiğimiz tarzda tutulmak lâzım gelir: söz gelimi, ilmin öz yönünden bir itminan olduğunu tasdik ve ispat etmek istersek, ilmi haiz olması ile ilmi haiz olanın mutmain olup olmadığını

görmek gerekir; çünkü o zaman ilmin herhangi bir itminan olacağı apaçıktır. Aynı tabiattaki bütün misallerde işe aynı tarzda başlamalıdır.

Bundan başka, mademki bir nesneyi, kendisiyle karşılanamaz olmakla beraber, her zaman takibeden yüklemi cinsten ayırdetmek zordur; filân şey bir başka şeyi bütüncül olarak takip ederse, buna karşılık sonuncusu birinciye bütüncül olarak takibetmözse, (bu suretledir ki, söz gelimi, atalet her zaman sükûnu; bölünebilen sayıyı takibeder, fakat aksi olmaz, çünkü ne bölünebilen, gerçekte, her zaman bir sayıdır, ne de atalet bir sükûndur, kendi kendine delil serdolunduğunda, öbürünün kendisiyle karşılanamaz olduğu zaman daima takibeden terimin cins olduğunu kabul etmek lâzım gelir. Buna karşılık, bu delili gösteren hasım ise, buna bütün hallerde muvafakat etmemek gerekir. Ona, var-olmıyanın her zaman olmakta olanın (çünkü olmakta olan var değildir) her zaman neticesi olduğunu ve onunla karşılanamaz olduğu (çünkü var-olmıyan şey her zaman olmaz), ve bununla beraber, var-olmıyanın mutlak surette hiçbir nevi olmadığından, var-olmıyanın olmakta olanın cinsi olmadığı itirazı yapılabilir.

Cinse ait olan meseleler, o halde, bizim yaptığımız gibi incelenmek zorundadırlar.

KİTAP V

< HASSANIN UMUMİ YERLERİ >

1

< HASSA ÜZERİNDE UMUMİ BİLGİLER VE TÜRLÜ NEVİLERİ >

Teklif edilen yüklemın bir hassa olduğunu veya bir hassa olmadığını bilmek meselesi aşağıdaki yerler vasıtasıyla tâyin edilmelidir.

Verilen bir hassa ya kendinden ve her zaman, veya bir başka şeye göre ve bir zaman içindir ; söz gelimi, tabîi olarak halim bir canlı olmak insanın *kendinden* bir hassasıdır; söz gelimi, birinin emretmeye, öbürünün itaat etmeye kabiliyetli olmasıyla bedene nispetle ruhun hassası *görelilik* bir hassadır; söz gelimi, Tanrı için ölümsüz bir canlı olmak *daimi* bir hassadır; nihayet, söz gelimi, gymnasion'da gezinmek bir insan için muvakkat bir hassadır.

[Bir başka şeye göre verilen hassa kâh iki, kâh dört mesele teşkil eder. Gerçekte bir şeye gösterilen bu aynı hassa

aynı zamanda bir başkası hakkında inkâr olunursa, ancak iki mesele elde olunur: tıpkı ata göre insanın hassası iki ayaklı olmasıdır dendiği zaman olduğu gibi. Gerçekte, hem insanın iki ayaklı olmadığını, hem de atın iki ayaklı olduğunu göstermek denenebilecektir: her iki tarzda da, hassa yok olacaktır. Fakat iki hasadan biri bir konu için gösterilmiş ve İkincisi hakkında inkâr edilmişse, öbürü ise ikinci konu için gösterilmiş ve birinci hakkında inkâr edilmişse elde dört mesele olacaktır: söz gelimi, tıpkı ata nispetle insanın hassası birinin iki ayaklı, öbürünün dört ayaklı, olmasıdır dendiği zaman olduğu gibi. O zaman, gerçekte, hem insanın iki ayaklı olmadığını, hem de tabii olarak dört ayaklı olduğunu ve aynı zamanda atın iki ayaklı olduğunu, dört ayaklı olmadığını da göstermeye çalışılabilir. Bu beyanlardan tasdik ve ispat olunanı, hangisi olursa olsun, tekli! edilen hassa çöker.]

Kendinden hassa, bütün öbürlerine kıyasla ve kendini geri kalanlardan ayıran bir nesne hakkında verilendir: söz gelimi, insan hakkında onun ilim edinmeye istidatlı ölümlü bir hayvan olduğu söylendiği zaman olduğu gibi. — Görelik hassa, konuyu bütün geri kalandan değil, ancak muayyen herhangi bir şeyden tahdid edendir: böy-

lece ilme nispetle faziletin hassası sudur ki fazilet tabîî olarak ruhun birçok bölümlerinde, ilim ise yalnız aklî bölümü içinde ve akıl sahibi olan varlıklarda husule gelir. — Daimî hassa, her zaman doğru olan ve hiçbir zaman yok olmuyandır: söz gelimi, canlı için ruhtan ve bedenden mürekkep olmak gibi. — Muvakkat hassa, ancak herhangi bir zaman için doğru olan ve zaruri olarak daima, konuyu takibetmiyendir: söz gelimi, filân insan için meydana gezinmek gibi.

Görelilik hassayı göstermek, ister bütüncül ve daimî olarak, ister çoğu zaman ve çoğu hallerde bulunan ayrımı göstermektir. Söz gelimi, bütüncül ve daimî olarak bulunan bir ayrım, insan için, hayvana nispetle, iki ayaklı olmaktır, çünkü bir insan daima ve her halde iki ayaklıdır, halbuki bir at asla ve hiçbir zaman iki ayaklı değildir. Yalnız çoğu zaman ve çoğu halde bulunan ayrıma gelince, bu, söz gelimi, birisi emretmekle, öbürü itaat etmekle, iştihaî ve alıngan bölümüne kumanda etmek ruhun aklî bölümünün hassasıdır: çünkü gerçekte, aklî bölümü daima kumanda etmez, araya kendisine de kumanda edilir, ve iştihaî ve alıngan bölüme de daima kumanda edilmez, insanın ruhu bozulduğu vakit, araya o da kumanda eder.

Hassalardan, tartışma için en iyi olanları kendinden ve daimî hassalarla görelilik hassalardır. Bir görelilik hassa, gerçekte, bizim daha yukarda söylediğimiz gibi, birçok meseleler ortaya atar, çünkü teşkil edilen meseleler gerekli olarak ya iki ya dörttür; bunun sonucu olarak, temin ettiği deliller çoktur. — Kendinden ve daimi hassaya gelince, o birçok şeylere göre münakaşa ve birçok zamanlara göre müşahede olunabilir: bir kendinden hassa ise, birçok şeylere göre münakaşa olunur, çünkü hassa bütün varlıklara nispetle konusuna ait olmak zorundadır, öyle ki konu bütüne nispetle ayrılmış değilse hassa doğru olarak gösterilmiş olmayacaktır; daimî hassaya gelince, o da birçok zamanlara göre müşahede olunacaktır, çünkü konuya ait değilse, veya ait değil idiyse, veya gelecekte ait olmayacaksa. bu demektir ki o bir hassa olmayacaktır. — Muvakkat hassaya gelince, biz onu şimdiki andan başka hiçbir anda göz önünde tutmayız. Bunun sonucu olarak, ona taallûk eden deliller de çok değildir, halbuki tartışma için iyi olan bir mesele hem çok, hem de kuvvetli delilleri ortaya koyabilmektedir.

O halde, görelilik denilen hassa, ilintiye tatbik edilebilen yerlerin yardımıyla incelenmelidir ve bir şeye ait olup öbürüne

ait olmamakta bulunup bulunmadığını görmelidir. — Daimî ve özlük hassalara gelince, bunları aşağıdaki yerler yardımıyla göz önünde tutmak gerekir.

2

< YERLER >

İlkin, hassanın doğru olarak ifade edilip edilmediğini görmek lâzımdır. Doğru olarak ifade edilip edilmediğini bilmek için birinci yer, hassanın konulmasının konudan daha az bilinen veya daha çok bilinen terimlerle yapıp yapılmadığını bilmekten ibarettir: tezin çürütülmesi için, daha az bilinen terimlerle olup olmadığını ve tezin konulması için, daha çok bilinen terimlerle olup olmadığını görmek gerekir. Daha az bilinen terimlerle olup olmadığını bilmek için, ilk vasıta verilen hassanın, mutlak surette, hassası gösterilmiş olan konudan daha az biliniyor bilmediğini görmekten ibarettir, çünkü bu böyle ise, hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Gerçekte, bizim hassayı teşkil etmemiz nesneyi bilmek maksadiyledir; bunun sonucu olarak, ondan daha çok bilinen terimlerle ki onun ifade edilmesi gerekir, çünkü bu halde konuyu daha iyi anlamak mümkün olacaktır. Söz gelimi, ruha en çok benzeyen şey olmanın, ateşin bir hassası olduğu konulduysa, *ateş* teri-

minden daha az bilinen *ruh* terimi kullanılmakla (çünkü biz ateşin tabiatını ruhunkinden daha iyi biliyoruz), netice itibariyle ateşin hassası olarak ruha en çok benzeyen şey olmayı doğru bir şekilde koyamayız. Bir başka vasıta da hassanın konuya yüklenmesinin, konunun kendisinden daha az bilinip bilinmediğini görmekten ibarettir. Gerçekte, sade hassanın nereden daha çok bilinmesi değil, aynı zamanda bu nesneye yüklenmesinin de daha çok bilinmesi gerekir. Çünkü hassanın filân konuya ait olup olmadığı bilinmezse, ancak bu konuya ait olup olamayacağı da bilinmiyecektir, öyle ki îark gözetmeksizin her ikisinde de, hassa müphem olur. Söz gelimi, ateşin hassasının, ruhun tabîi olarak içinde bulunduğu ilk unsur olmaktan ibaret olduğu konulduysa ateşten daha az bilinen bir şey kullanılır, yani ruhun ona ait olup olmadığı veya başlangıçta ona ait olup olmadığı. Bu şartlar içinde ruhun tabîi olarak içinde olduğu ilk unsur olduğu söylendiyse, ateşin hassası doğru olarak konulmuş olmyacaktır. — Fakat tezi koymak için hassanın daha çok bilinen terimlerle konulup konulmadığını, ve bizim şimdi sözünü ettiğimiz şekillerden her birine göre daha çok bilinen terimlerle olup olmadığını görmek gerekir. Çünkü o zaman hassa bu

hususta doğru olarak konulmuş olacaktır. Gerçekte, hassanın doğru olarak verildiğini koyan yerler arasında, bazıları yalnız bu hususta doğru olarak, bazıları da mutlak bir tarzda verildiğini gösterirler. Böylece, hayvanın bir hassasının duyuma sahip olmak olduğu söylendiği zaman, hem daha çok bilinen terimler kullanılmış, hem de hassa yukardaki iki şekilden her birine göre daha çok malûm kılınmış olur; öyle ki, bu hususta, hayvanın bir hassası olarak duyuma sahip olma doğru olarak gösterilmiş olacaktır.

Bundan sonra, bir tezin çürütülmesi için, hassa içinde kullanılan terimlerden birinin birçok mânalarda alınıp alınmadığını, veya ifadenin bütününün birçok mânaları haiz olup olmadığını görmek lâzımdır : çünkü o zaman hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Söz gelimi, **duymak'ın** birçok mânaları, ilkin **duyuma sahip olmak**, ve ikinci olarak, **duyumu kullanmak** mânaları olduğu bilinmekle, hayvanın hassası olarak, tabîî olarak duymak olgusu doğru olarak konulmayacaktır. Bizim kullandığımız terimin veya hassayı anlatan ifadenin birçok mânalara gelememesinin sebebi, birçok mânalara bürünen terimin, denilen şeyi müphemleştirmesidir, çünkü münakaşa edilirken ifadenin türlü mânalardan hangisinde alındığı-

nı bilemez: <halbuki bu olmamalıdır>, çünkü hassa nesneyi bilmek maksadiyle verilmiştir. Bundan başka, hassayı bu tarzda verenler için, hasım istidlalini terimin türlü mânalarından bahis mevzuu olanla uyuşmayı üzerine yönelttiği takdirde, bir çürütme ile karşılaşmanın gerekli olduğunu ilâve etmelidir. — Tezin kurulması hususunda da, gerçekte, terimlerden hiçbirisinin ve bütün ifadelerden hiçbirisinin birçok mânaları yok mudur, görmek gerekir, çünkü o zaman hassa bu hususta doğru olarak konulmuş olacaktır. — Söz gelimi, ne cisim terimi, ne *mevzii olarak yukarıya doğru hareket etmekte en süratli olan*, ne de bu iki unsurdan teşekkül eden ifadenin bütünü birçok mânalara gelmediği için, bu hususta, mevzii olarak yukarıya doğru hareket etmekte en süratli olan cisim olmanın ateşin bir hassası olduğunu söylemek doğru olacaktır.

Bundan sonra, bir tezin çürütülmesinde, hassası verilen konunun birçok mânalarda alınıp alınmadığını ve bu mânalardan hangisi hakkında hassa tâyin edilmiş olmadığını görmek gerekir: çünkü o zaman hassa doğru olarak verilmiş olmayacaktır. Bunun böyle olması lâzım geldiğinin sebepleri bütün açıklıkla daha yukarda söylediklerimizden çıkmaktadır,

çünkü aynı neticeler gerekli olarak husele gelir. Söz gelimi, *bu konunun ilmi* tâbiri birçok mânalara gelmekle (çünkü o hem bu konunun ilmi haiz olduğu, hem bu konunun ilmi kullandığı, hem bu konunun ilmine sahip olunduğu, hem de bu konu hakkında elde olunan bilginin kullanıldığı mânasına gelir), *bu konunun ilmi*'nin hassası, bu muhtelif mânalardan hangisi hakkında hassanın konulduğu tâyin edilmemişse, doğru olarak ifade edilmiş olmayacaktır. — Tez konulduğu zaman, gerçekte, hassası konulan terimin birçok mânalar arz etmeyip bir ve basit olduğunu görmek gerekir: çünkü o zaman hassa bu hususta doğru olarak ifade edilmiş olacaktır. Söz gelimi, *iman* terimi bir tek mânada kullanıldığından, tabîî olarak halîm bir hayvan olduğunu söylemek suretiyle insanın hassası, bu hususta, doğru olarak konulacaktır.

Bundan sonra, bir tezi çürütmek için aynı terimin hassa içinde birçok defalar tekrarlanıp tekrarlanmadığını görmek gerekir. Çok defa, gerçekte, bu hatanın, tariflerde işlendiği gibi, hassalarda da işlendiğinin farkına varılmaz. Fakat böyle bir hatası olan hassa, doğru olarak konulmuş olmayacaktır, çünkü tekerrür işiteni sıkır; böylece mâna gerekli olarak müphem olur, ve üstelik, bu lüzumsuz bir gevşeklik gibi

görünür. Aynı bir terimin tekrarlanması ise iki tarzda hâsıl olacaktır: biri, söz gelimi, ateşin hassası olarak **cisimlerin** en incesi olan **cisim** verildiği gibi, aynı bir şeyin birçok defalar zikredildiği zaman olur (çünkü **cisim** kelimesi tekrarlanmış-
tır) ; İkincisi ise, söz gelimi, toprağın hassası olarak bütün **cisimler** arasında tabiatı gereğince aşağıya doğru en kolayca giden **cevher** olduğu, ve bundan sonra, **cisim** terimi yerine **filân nevilerden cevherler** tâbiri verildiği gibi, kelimelerin yerine tariflerin konulduğu zaman olur, çünkü cisimler ve **filân nevilerden cevherler** bir tek ve aynı şeydir: **cevher** terimini tekrarlamaktan başka bir şey yapılmış olmayacaktır. Bundan, bu hassalardan hiçbirisinin doğru olarak konulmuş olmayacağı sonucu çıkar. — Tez konulduğu zaman, birçok defalar aynı terimin kullanılmamasına ihtimam edilip edilmediğini görmek gerekir: çünkü o zaman, hassa bu hususta, doğru olarak verilmiş olacaktır. Söz gelimi, insanın, hassasının, ilim almaya müstait bir hayvan olmaktan ibaret olduğunu söylemekle, aynı bir terim birçok defalar kullanılmadığından, bu hususta, insanın hassası doğru olarak ifade edilmiş olacaktır.

Bundan sonra, bir tezi çürütmek için, hassa içinde bütüncül bir yüklem olacak şekilde bir terimin verilir verilmediğini

görmek gerekir. Gerçekte, konuyu başka şeylerden ayırmıyan terimin hiçbir faydası olmayacaktır; lâzım olan şey, hassaları teşkil eden terimlerin, tarifleri teşkil eden terimlerin ayırdıkları gibi, konuyu ayırmasıdır. Göz önünde tutulan halde, demek, hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Söz gelimi, ilmin hassasının, ilmin **bir** olması sebebiyle bir delille sarsılamıyacak bir inanç olmaktan ibaret olduğu konulmuşsa, hassa içinde bütüncül bir yüklem olan **bir** gibi bir terim kullanılır; ve bunun sonucu olarak, ilmin hassası doğru olarak konulmuş olmayacaktır. — Tezi koymak için, gerçekte, hepsinde müşterek olan hiçbir yüklem kullanılmayıp konuyu başka her şeyden ayıran bir terim kullanıldığını görmek gerekir: çünkü o zaman, hassa, bu hususta, doğru olarak konulmuş olacaktır. Söz gelimi, canlı bir varlığın bir hassasının bir ruha sahip olmak olduğunu söylemekle müşterek hiçbir yüklem kullanılmadığından, bu hususta, canlı varlığın hassası olarak bir ruha sahip olmak doğru bir şekilde konulmuş olacaktır.

Bundan sonra, bir tezi çürütmek için birçok hassalarının konulduğu açıklanmadan bir konu hakkında birçok hassalar verilip verilmediğini de görmek gerekir: çünkü, o zaman hassa doğru olarak ko-

nulmuş olmayacaktır. Gerçekte, tariflerde özü gösteren ifadeye hiçbir şey ilâve etmemek gerektiği gibi, hassalarda da, gösterilen terimi konunun hassası yapan ifadeye hiçbir şey eklememelidir, çünkü böyle bir ilâve hiçbir şeye yaramaz. Söz gelimi, ateşin hassasının en ince ve en hafif cisim olmaktan ibaret olduğunu söylemekle, birçok hassalar verilmiş olur (çünkü bu yüklemelerden her biri gerçek olarak ancak ateş hakkında söylenir), ve bunun sonucu olarak, en ince ve en hafif cisim olduğunu söylemekle, ateşin hassası doğru olarak konulmuş olmayacaktır. — Bir tezi koymak için, aynı konu hakkında birçok hassalar vermemeğe ihtimam olunmayıp yalnız bir tek hassa verildiğini görmek gerekir: çünkü o zaman, bu hususta, hassa doğru olarak konulmuş olacaktır. Söz gelimi, sıvının hassasının her şekle bürünebilen bir cisim olmaktan ibaret olduğunu söylemekle, birçok değil, bir tek hassa verilmiş olur: bunun sonucu olarak, bu hususta, sıvının hassası doğru olarak konulmuş olacaktır.

3

<BAŞKA YERLER>

Bundan sonra, çürütme için, hasmın ister hassası verilen konunun kendisi, ister nevilerinin birisini kullanıp kullanma-

dığını görmek gerekir, çünkü o zaman hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Gerçekte, konunun bilgisi gözetilerek hassa verilmiştir: halbuki bir yandan, konu olduğu gibi daima meçhul kalır ve bir yandan da, nevilerinden biri kendisinden sonradır ve böylece daha bilinmiş değildir. Bunun sonucu olarak bu terimler yardımıyla konu hakkında daha büyük bir bilgi elde olunmaz. Böylece hayvanın bir hassanın bir nev'i insan olan bir cevher olmak olgusu olduğunu söylemekle, nevilerden biri kullanılmıştır, ve bunun sonucu olarak, hassa doğru olarak konulmuş olamaz. — Tezi koymak için ne konunun kendisinin, ne de nevilerden hiçbirinin kullanılmamasına ihtimam olunduğunu görmek gerekir: çünkü o zaman, bu hususta, hassa doğru olarak konulmuş olacaktır. Söz gelimi, canlının bir hassasının bedenle ruhun bir terkibi olmaktan ibaret olduğu konulmuşsa, ne konunun kendisi, ne de nevilerden hiçbirisi kullanılmamıştır, bunun sonucu olarak da, bu hususta, canlının hassası doğru olarak ifade edilmiş olacaktır.

Yine aynı tarzdadır ki konuyu daha çok bilinen yapan veya yapmayan öbür terimlerin incelenmesi lâzımdır. Böylece, çürütmek için, hasmın ya konunun bir karşıyı veya umumiyetle, tabîi olarak ken-

disiyle zamandaş veya kendinden sonra olan herhangi bir şeyi kullanıp kullanmadığını incelemek gerekir: çünkü o zaman hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Gerçekte, karşı tabîi olarak kendi karşısiyle zamandıştır ve bir konuya tabii olarak zamandaş olan veya ondan sonra olan şey de onu daha çok bilinen yapmaz. Söz gelimi, iyiliğin hassasının kötülüğe en çok karşı olan şey olmaktan ibaret olduğu söylenildiği vakit, iyiliğin karşısi kullanılmıştır ve bunun sonucu olarak da, hassa doğru olarak ifade edilmiş olamaz. — Tezin konulması için, ne bir karşıyı, ne de umumiyetle tabîi olarak konu ile zamandaş olan veya ondan sonra olan herhangi bir şeyi kullanmamak hususunda ihtimam gösterilip gösterilmediğini görmek gerekir : çünkü o zaman, bu hususta, hassa doğru olarak ifade edilmiş olacaktır. Söz gelimi, ilmin hassasının en çok mutmain edici inanç olmaktan ibaret olduğu konulmuşsa, ne bir karşı, ne konu ile tabîi olarak zamandaş olan her terim, ne de ondan sonra olan bir terim kullanılmamıştır; bunun sonucu olarak, bu hususta, ilmin hassası doğru olarak konulmuş olacaktır.

Bundan sonra, çürütme için, hasmın daima konuyu takip etmiyen ve bazan bir hassa olmaktan çıkan herhangi bir şeyi

hassa olarak verip vermediğini görmek gerekir : çünkü o zaman hassa doğru olarak gösterilmiş olmayacaktır. Gerçekte, o zaman ne konunun adının böyle bir hassanın kendisine ait olduğunu farz ettiğimiz şey hakkında da doğru olması için; ne de konunun adının, böyle bir hassanın kendisine ait olmadığı farz edilen şey hakkında doğru olmaması için hiçbir gereklilik yoktur. Bundan başka, hattâ hassa verilmiş olduktan sonra bile, konuya ait olup olmadığının açıkça görülemeyeceği ilâve olunabilir. Çünkü mevcut olmayacak şekilde bir tabiatı haizdir: ve böylece bunun bir hassa olup olmadığı açıkça görülmeyecektir. Söz gelimi, hayvanın bir hassasının kâh hareket etmek, kâh ayakta durmak olgusu olduğu konulduğu zaman burada bazan böyle olmayveren bu türlü bir hassa verilmiş olur, ve bunun sonucu olarak, hassa doğru olarak konmuş olamaz. — Tezi koymak için, gerekli bir şekilde daima hassa olan şeyin hassa olarak verilip verilmediğini görmek lâzımdır, çünkü o zaman hassa, bu hususta, doğru olarak konulmuş olacaktır. Söz gelimi, faziletin hassasının fazilete sahip olanı iyi yapan şey olduğu konulmuşsa, fazileti takip eden herhangi bir şey hassa olarak verilmiştir, ve bunun sonucu olarak da, faziletin hassası doğru olarak verilmiş olur.

Bundan sonra, çürütmek için, şimdi mevcut olan hassayı vermekle hasmın verdiğinin şimdi mevcut hassa olduğunu tavzih etmeyi unutup unutmadığını incelemek gerekir: çünkü o zaman hassa doğru olarak konulmuş olacaktır. Bunun sebebi, ilkin, mutata olarak vücut bulana zıt olarak vücut bulan her şeyin beyan edilmeye muhtaç olmasıdır, ve daima konuyu takip eden yüklemi hassa olarak vermek alışkanlığına sahip olunmasıdır. İkinci olarak, konulması düşünülenin, şimdiki hassa olup olmadığının tasrihinin unutulduğu zaman açıklık olmaz ve tenkide vesile vermemek lâzımdır. Söz gelimi, bir kimseyle oturmak olgusu filân kimsenin hassası olarak konulduğu vakit, bunun sonucu olarak, hiçbir taayyün gösterilmediği gerçekte, hassa doğru olarak verilmiş olmaz. — Tezi koymak için, vakide, şimdiki hassayı vermekle, onun şimdiki hassa olduğunu açıklıyarak konulmuş mudur, görmek gerekir: çünkü o zaman hassa, bu hususta, doğru konulmuş olacaktır. Söz gelimi, filân adamın hassasının *fiil halinde* gezinmek olduğunu söylemekle, bu açıklık verilmiş olarak konulmuşsa, hassa doğru olarak konulmuş olacaktır.

Bundan başka, çürütmek için, hasmın, yüklemesinin duyumdan başka vasıta ile bilinmiyecek şekilde bir hassa verip ver-

mediğini görmek gerekir: çünkü o zaman hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Gerçekte, her duyulabilen yüklem, bir kere duyum dışında vaki oldu mu, bu yüzden şüpheli olur, çünkü o zaman konuya hâlâ ait olup olmadığı, kendisinin ancak duyumla bilinebilmesinden dolayı, iyice görülmez. Bu, konuyu gerekli alarak daima takip etmiyen yüklemeler halinde doğru olacaktır. Söz gelimi, güneşin hassasının, arzın üstünde hareket eden en parlak yıldız olduğu konulduğu zaman, hassada, duyum vasıtasıyla bilinen şey olan arzın *üstünde hareket etmek* gibi bir ifade kullanılır, bunun sonucu olarak güneşin hassası doğru olarak verilmiş olmayacaktır: çünkü güneşin, battığı zaman da, arzın üstünde hareket etmeye devam edip etmediği iyice görülemeyecektir, çünkü o zaman bir duyumumuz yoktur. — Tezi koymak için, gerçekte, kendisi duyum tarafından alınmamış olacak şekilde, veya tamamiyle duyulabilir olmakla beraber, açıkça, gerekli olarak konuya ait olan bir hassa verilip verilmediğini görmek lâzımdır: çünkü o zaman, bu hususta, hassa doğru olarak verilmiş olacaktır. Söz gelimi, bir yüzeyin hassasının ilk konu olarak renkli şey olduğu konulmuşsa, muhakkak, duyulabilen bir nitelikten yani *renkli olmak*'tan, fakat aşıkâr bir şekilde

daima konuya ait olan bir nitelikten faydalanılmıştır: bunun sonucu olarak, bu hususta, yüzeyin hassası doğru olarak gösterilmiş olacaktır.

Bundan sonra, çürütmek için, hasmın tarifi bir hassa, olarak verip vermediğini görmek gerekir: çünkü o zaman, hassanın mahiyeti ifade etmemesi gerektiğinden, hassa doğru olarak konulmuş olmayacaktır. Söz gelimi, insanın bir hassasının yürüyen - iki ayaklı bir hayvan olduğunu söylemekle, insanın mahiyetini gösteren bir hassası verilmiştir; bunun sonucu olarak, insanın hassası doğru olarak gösterilmiş olmayacaktır. — Tezi koymak için, verilmiş olan hassanın, mahiyetini ifade etmeksizin, konu ile karşılanabilir bir yüklem olup olmadığını görmek gerekir: çünkü o zaman, hassa, bu hususta, doğru olarak gösterilmiş olacaktır. Söz gelimi, insanın bir hassasının tabi olarak halim olan bir hayvan olduğu konulmuşsa, konu ile karşılanabilir bir yüklem olmakla beraber, onun mahiyetini ifade etmeyen bir hassa verilmiştir, ve bunun sonucu olarak, bu hususta, insanın hassası doğru olarak verilmiş olacaktır.

Bundan sonra, çürütmek için, hasmın konuyu öz içine koymak hususunda ihtimam göstermiş olmaksızın hassayı verip vermediğini görmek gerekir. Gerçekte,

tıpkı tarifler için olduğu gibi, hassalar için de, verilen ilk terimin cins olması ve sonra geri kalan terimlerin bu cinse bağlanmaları ve konuyu öbür şeylerden ayırmaları lâzımdır. Bunun sonucu olarak, bu tarzda konulmuş olmıyan bir hassa doğru olarak verilmiş olmıyacaktır. Söz gelimi, hayvanın bir hassasının bir ruha malik olması olduğunu söylemekle, hayvan özü içine konulmamıştır, bunun sonucu olarak da, hayvanın hassası doğru olarak konulmuş olmıyacaktır. — Tezi koymak için, hassası verilen konunun, özü içine konulup konulmadığını, bundan sonra öbür terimlerin buna bağlanıp bağlanmadıklarını görmek gerekir: çünkü o zaman hassa, bu hususta, doğru olarak verilmiş olacaktır. Söz gelimi, insanın bir hassasının ilim edinmeye müstait bir hayvan olduğu konulmuşsa konuyu özü içine koyduktan sonra hassa verilmiştir, bunun sonucu olarak da, bu hususta insanın hassası doğru olarak konulmuştur.

4

< BAŞKA YERLER >

Hassanın doğru olarak veya olmıyarak verilip verilmediğini bilmek meselesi bizim şimdi sözünü ettiğimiz yollarla incelenmek zorundadır. — Kendisi bir hassa

olarak gösterilmiş olan şeyin mutlak surette bir hassa olup olmadığını bilmek meselesine gelince, bunu aşağıdaki yerler vasıtasıyla incelemek gerekir. Gerçekte, hassanın doğru olarak konulduğunu mutlak bir tarzda koyan yerler, onu hakiki bir hassa yapan yerlerin aynı olacaklardır: o halde, onlarla aynı zamanda açıklanmış olacaktırlar.

Demek, ilkin, çürütmede, hasmın hassasını verdiği konunun her nevide göz önünde tutulması ve, söz gelimi, hassanın gerçekten onlardan hiçbirisine ait olup olmadığını, veya bu konuya nispetle onlar hakkında doğru olup olmadığını, veya hassası verilen konuya nispetle onların her birinin bir hassası olup olmadığını görmek gerekir: çünkü o zaman, bir hassa olarak konulmuş olan şey bir hassa olmayacaktır. Söz gelimi, bir geometrici için bir istidlal ile aldatılamaz olduğu bir geometrici hakkında doğru olmayacağından (çünkü geometrici doğru olmıyan bir şekil çizdiği zaman aldanır), âlimin hassası olarak, bir istidlâl ile aldatılamaz olması verilmeyecektir. — Tezi koymak için, verilen hassanın bütün haller için doğru, hem de bizim sözünü ettiğimiz bu münasebet bakımından doğru olup olmadığını görmek gerekir: çünkü o zaman, bir hassa olarak konulmuş olmıyan şey bir hassa

olacaktır. Söz gelimi, ilim edinmeye muktedir bir hayvan olmak olgusu her insan hakkında doğru olduğundan, ve bu da onun insan olması itibariyle, ilim edinmeye muktedir bir hayvan olmak olgusu insanın bir hassası olacaktır. — (Bu yer, bir taraftan çürütmeye yarar: beyanın, hakkında ismin doğru olduğu şey hakkında doğru olup olmadığını; ve ismin hakkında beyanın doğru olduğu şey hakkında doğru olup olmadığını görmek gerekir. Bir yandan da, tezi koymak için, beyanın da, hakkında ismin tasdik edildiği şey hakkında tasdik edilip edilmediğini, ve ismin de, beyanı tasdik edildiği şey hakkında tasdik edilip edilmediğini görmek lâzımdır.)

Bundan sonra, çürütmek için, gerçekte, beyan hakkında ismin tasdik edildiği şey hakkında tasdik edilmiyor mu, ve isim de, hakkında beyanın tasdik edildiği şey hakkında tasdik edilmiyor mu, görmek gerekir: çünkü o zaman, hassa olarak konulan şey bir hassa olmayacaktır. Söz gelimi, insan, Tanrı hakkında tasdik edilmediği halde, mademki ilme hissedar olan bir canlı olmak olgusu Tanrı hakkında doğrudur, o halde ilme hissedar olan bir canlı olmak olgusu insanın hassası olarak verilmeyecektir. Tezi koymak için, gerçekte, ismin hakkında beyanın tasdik edildiği şey hakkında da tasdik edilip edilme-

diğini, ve beyanın hakkında ismin tasdik edilen şey hakkında tasdik edilip edilmediğini, görmek gerekir. Çünkü, o zaman, bir hassa olmayarak koyulan şey bir hassa olacaktır. Söz gelimi, mademki **canlı** yüklemi hakkında bir **ruha malik olmak**'ın doğru olduğu şey hakkında doğrudur, ve **bir ruha malik olmak** da, hakkında **canlı** yüklemine doğru olduğu şey hakkında doğrudur; bu **ruha malik olmak, canlı**'nın bir hassası olacaktır.

Bundan sonra, bir tezi çürütmek için, hasmın konuyu, konunun kendi içinde söylenen şeyin bir hassası olarak verip vermediğini görmek gerekir: çünkü o zaman hassa olarak konulmuş olan şey bir hassa olmayacaktır. Söz gelimi, ateşi en ufak parçacıklardan terekkübeden cismin hassası olarak vermek, konuyu, kendi yüklemine hassası olarak vermektir: ateş en ufak parçacıklardan terekkübeden cisimlerin hassası olamaz. Konunun, konunun kendi içinde bulunan şeyin hassası olmayacağına sebebi, aynı şeyin, bu takdirde nevi yönünden ayrı olan birçok şeylerin hassası olacağıdır: çünkü aynı konunun yalnız kendine ait olan, nevi yönünden ayrı birçok yüklemeleri vardır, konu ise, hassa bu tarzda konulursa, bütün bu yüklemelerin bir hassası olacaktır. — Tezin konulması için, konu içinde bulunan şeyin ko-

nunun hassası olarak verilip verilmediğini görmek lâzımdır: çünkü o zaman bir hassa değildir diye konulmuş olan şey, ancak kendilerinin hassası olduğu söylenmiş olan ayrı ayrı şeyler hakkında tasdik edilmesi şartıyla, bir hassa olacaktır. Söz gelimi, arzın bir hassasının nevi yönünden en ağır cisim olmaktan ibaret olduğunu söylemekle, konunun hassası olarak, yalnız sözü edilen şey hakkında, söylenen ve onun hakkında, hassanın tesdik edildiği tarzda söylenen bir şey verilmiştir, bunun sonucu olarak da, arzın hassası doğru olarak verilmiş oldu.

Bundan sonra, çürütmek için, hasmın katılma yoluyla hassayı verip vermediğini görmek gerekir: çünkü o zaman bir hassa olarak konulmuş olan, bir hassa olmayacaktır. Gerçekte, konunun kendisine katıldığı yüklem, mahiyetinin kurucu bir bölümüdür; ve bu böyle bir yüklem belli tek bir nev'e uygun gelen bir ayırım olacaktır. Söz gelimi, insanın bir hassasının bir yürüyen - iki ayaklı olmaktan ibaret olduğunu söylemekle, hassa katılma yoluyla verilmiştir, ve bunun sonucu olarak, yürüyen - iki ayaklı insanın bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, her ne kadar konu ona karşılanabilir bir tarzda yüklenebilir ise de, ne katılma yoluyla, ne de konunun mahiyetini ifade eder şe-

kilde hassanın verilmemesi hususunda ihtimam edilip edilmediğini görmek gerekir: çünkü o zaman, hassa olmıyarak konulmuş olan şey, hassa olacaktır. Söz gelimi, hayvanın bir hassasının tabiî olarak duymaktan ibaret olduğu konulmuşsa hassa ne katılma yoluyla; ne de, her ne kadar konu ona karşılanabilir bir şekilde yüklenebilir ise de, konunun mahiyetini ifade eder şekilde verilmiş değildir: bunun sonucu olarak, tabiî olarak duymak olgusu pekâlâ hayvanın hassası olacaktır.

Bundan sonra, çürütmek için, gerçekte, hassanın, hakkında ismin tasdik edildiği şey ile zamandaş olmasına imkân olmayıp konudan önce veya sonra olup olmadığını görmek gerekir: çünkü o zaman bir hassa olarak konulmuş olan şey ya asla, ya hiç değilse daima bir hassa olmıyacaktır. Söz gelimi, umumi meydanda gezinmek olgusu için insandan önce olarak ve insandan sonra olarak herhangi bir konuya ait olmak mümkün olduğundan, umumi meydanda gezinmek olgusu, ya asla, ya hiç olmazsa daima insanın bir hassası olmıyacaktır. — Tezi koymak için, yüklemen, ne bir tarifi, ne de ayrımı olmaksızın, nesnenin gerekli bir şekilde daima zamandaş olup olmadığını görmek gerekir: çünkü o zaman, hassa olmıyarak konulan şey bir hassa olacaktır. Söz ge-

limi, ilim edinmeye istidatlı bir hayvan olmak yüklemi, ne bir ayrımı, ne de, bir tarifi olmaksızın, gerekli bir şekilde daima insanın zamandaşı olduğundan, ilim edinmeye istidatlı bir hayvan olmak olgusu, insanın bir hassası olacaktır.

Bundan sonra, çürütmek için, gerçekte, aynı yüklemın aynı olmaları yönünden konunun aynı olan nesnelerin bir hassası olup olmadıklarını görmek gerekir: çünkü o zaman bir hassa olarak konulmuş olan şey bir hassa olmayacaktır. Söz gelimi, aranılacak şeyin hassası bazı kimselere iyi görünmek olgusu olmadığından, *arzuya şayan olan*'ın da hassası bazı kimselere iyi görünmek olgusu olmayacaktır, çünkü *aranılacak şey* ile *arzuya şayan olan* arasında özdeşlik vardır. — Tezi koymak için, aynı yüklemın, aynı olması yönünden konunun aynı olan bir şeyin bir hassası olup olmadığını görmek gerekir: çünkü o zaman, hassa olmayarak konulmuş olan şey bir hassa olacaktır. Söz gelimi, üçlü bir ruha malik olmak olgusu insan olması yönünden, insanın bir hassası denildiğinden, üçlü bir ruha malik olmak, ölümlünün de, ölümlü olması yönünden bir hassası olacaktır. — Bu yer ilintiye taallük eden hususta da faydalıdır: çünkü aynı şeylere, aynı olmaları yönünden, aynı yüklemeler kâh ait olmak, kâh ait olmamak zorundadırlar.

Bundan sonra, çürütmek için, gerçekte, nevi yönünden konu ile aynı olan nesnelerin hassasının, nevi yönünden daima bahis konusu olan hassa ile aynı olup olmadığını görmek gerekir : çünkü o zaman bir hassa olarak konulmuş olan şey, bahis konusu olan konunun hassası da olmayacaktır. Sözelimi, insan ile at arasında bir nevi yönünden özdeşlik olduğundan, ve kendi kendine ayakta durmak olgusu daima atın bir hassası olmadığından, kendi kendine hareket etmek olgusu insanın bir hassası olmayacaktır: çünkü kendiliğinden hareket etmekle ayakta durmak arasına özdeşlik vardır, çünkü bu yüklemelerden her biri, hayvan olmaları yönünden alınan bu hayvanların her birine aittir, — Tezi koymak için, konu ile nevi yönünden özdeş olan nesneler için, bahis konusu olan hassa ile nevi yönünden aynı olan hassanın daima doğru olup olmadığını görmek lâzımdır: çünkü o zaman hassa olmayarak konulmuş olan şey hassa olacaktır. Sözelimi, madem ki insanın bir hassası yürüyen — iki ayaklı olmaktan ibarettir, kuşun bir hassası da kanadlı — iki ayaklı olmak olacaktır: çünkü bu terimlerden her biri, aralarından ikisi aynı bir cins içine giren nevi olarak, nevi yönünden aynıdır, çünkü **hayvan** cinsi içine girerler, öbür ikisi ise

cinsin, yani hayvanın ayrımı gibidirler. — Bu yer gösterilen hassalardan biri ancak bir tek nev'e ait olduğu ve öbürü, sözgelimi, yürüyen — dörtayaklı gibi, birçoğuna ait olduğu zaman yanlıştır.

Mademki *aynı* ve *başka* birçok mânalara geliyor, işi sofistçe alan için, bir tek şeye ve yalnız ona ait olan bir has sayı vermek güçtür. Gerçekte, bir ilintisi olan nesneye ait olan yüklem, ilintisi olduğu konu ile alınan ilintiye de ait olacaktır. Sözgelimi, insana ait olan yüklem, ak bir insan varsa, ak insana da ait olacaktır, ak insana ait olan yüklem ise insana da ait olacaktır. O zaman, konunun kendi kendine alındığı zaman başka olduğunu ve sözgelimi insanın başka, ak insanın başka olduğunu söylemekle, ilintisiyle alındığı zaman başka olduğunu iddia ederek ; üstelik, durum ile duruma göre gösterilen şey ayrı ayrı olarak gösterilmekle bu hassaların çoğu üzerinde boşuna tartışılabilir. Gerçekte, duruma ait yüklem bu duruma göre gösterilen şeye de aittir, bir duruma göre gösterilen şeye ait olan yüklem de duruma ait olacaktır. Sözgelimi, âlimin durumu ilme göre gösterilmiş olduğundan, muhakeme ile sarsılamaz olması olgusu ilmin bir hassası olamayacaktır, çünkü o zaman, âlim de muhakeme ile sarsılamaz olacaktır. — Tezi koymak için.

ilintinin konusunun, ilintisi olduğu konu ile alınan ilintiden mutlak surette ayrı olmadığını söylemek gerekir, her ne kadar iki şeyin varlığının şeklinin ayrı olmasından dolayı başka olduğu söylenmişse de. Çünkü bir insan için, bir insan olmakla bir ak insan için ak insan olmak aynı şey değildir. Üstelik, infleksiyonları da gözönünde tutmak, ve sözgelimi âlim hakkında muhakeme ile sarsılamıyan **şey** olacağını değil, muhakeme ile sarsılamıyan **kimse** olacağını; ilim hakkında ise muhakeme ile sarsılamıyan bir **şey** olacağını değil, muhakeme ile sarsılamıyan şey olacağını söylemek gerekir. Çünkü, gerçekte, bütün silâhları kullanmaktan çekinmiyen bir hasma bütün vasıtalarla mukabele etmek gerekir.

5

<BAŞKA YERLER>

Bundan sonra, çürütmek için, tabîi olarak konuya ait olan yüklemi vermek istiyerek, hasmın bunu, daima konuya ait olan yüklemi ifade edecek tarzda ifade ederek koyup koymadığını görmek gerekir: çünkü o zaman, umumi olarak bir hassa olarak konulmuş olan şey reddedilecek gibi görülecektir. Sözgelimi, insanın bir hassasının iki ayaklı olmaktan ibaret olduğunu söylemekle, ona tabîi ola-

rak ait olan yüklemi vermek kastolunur, halbuki bu ifade insana daima ait olan yüklem mânasına gelir. Bunun sonucu olarak, insanın hassası iki ayaklı olmak olmayacaktır, çünkü, vakide, insanın daima iki ayağı yoktur. — Tezi koymak için, tabii olarak konuya ait olan yüklem verilme istenip istenmediğini ifade ederken onun bu tarzda gösterilip gösterilmediğini görmek lâzımdır. Çünkü o zaman hassa bu hususta çürütülmeyecektir. Söz gelimi, insanın bir hassası olarak *ilim edinmeye istidatlı hayvan* ifadesi verilmekle, hem beyan içinde tabii olarak konuya ait olan hassa kastolunur, hem de gösterilir; bunun sonucu olarak, bu hususta, bu suretle verilen hassa çürütülemeyecek, ve ilim edinmeye istidatlı hayvan olmanın insanın bir hassası olmadığı gösterilemeyecektir.

Bundan başka, ilk olarak alınan her hangi başka bir konu dolayisiyle konu hakkında veya ilk olarak alınan konunun kendisi hakkında söylenen her şey için, bu cinsten hallerde hassayı vermek güçtür. Gerçekte, bir başka konuya göre söylenen bir konunun bir hassası verilirse, bu, ilk konu hakkında da doğru olacaktır; halbuki ilk konunun hassası konulursa, o zaman öbürüne göre söylenen hakkında da tasdik edilmiş olacaktır. Sözgelimi, renk-

li olmak olgusu yüzeyin hassası olarak verildiyse, renkli olmak olgusu cisim hakkında da doğru olacaktır; halbuki renkli olmak olgusu cismin hassası olarak verilmişse yüzey hakkında da tasdik edilmiş olacaktır. Bundan, ismin kendisinin hassanın beyanının kendisi hakkında doğru olduğu şey hakkında doğru olmayacağı neticesi çıkar.

Bazı hassalar için, çok defa, bir yanılmanın nasıl, ve hangi şeylerin hassasının konulduğunun tâyin olunmamasından ileri geldiği vaki olur. Gerçekte, daima bir şeyin hassası olarak: ya insana iki ayaklılık gibi, tabiî yüklemine; veya filan insana dört parmağı olmak olgusu gibi gerçek yüklemine; veya ateşe, en ince parçacıklarından müteşekkil olmak olgusu gibi, spesifik yüklemine ; veya hayatın hayvana verildiği gibi, mutlak olarak kendine ait olan yüklemine; veya ruha tedbirli olmak olgusunun verildiği gibi, herhangi bir şeye tâbi olması yönünden bir şeye ait olan yüklemine; veya ruhun aklî bölümüne tedbirli olmak olgusunun verildiği gibi, ilk konu olması yönünden alınan şeye ait olan yüklemine; veya muhakeme ile sarsılmazlık olgusunun âlime ait olduğu gibi (çünkü bu âlimin istidlâl ile sarsılmaz olacağı her hangi bir durumda olmasından başka bir sebeple

değildir) nesne her hangi bir durumda olduğu için; veya istidlal ile sarsılmaz olmak olgusunun ilme ait olduğu gibi şeyin herhangi bir nesne tarafından sahip olunan bir durum olduğu için; veya duyumun hayvana ait olduğu gibi, (çünkü, sözgelimi insan gibi, başka nesneler de duyum sahibidirler, fakat ancak hayvana katıldıklarından ötürü duyarlar) ona her hangi başka bir şey tarafından katıldığı için veya hayatın falan hayvana ait olduğu gibi her hangi başka bir şeye katıldığı için verilmesine çalışılır. Bunun sonucu olarak, **tabiî olarak** terimini ilâve etmemekle, bir hata işlenir, çünkü vakide tabiî yüklem, sözgelimi, insanın iki ayağa sahip olması gibi, tabiî olarak kendisine ait olduğu nesneye ait olmaması mümkündür. Aynı zamanda hassa olarak gerçek yüklem verildiği açıklanmazsa da aldanılır, çünkü her hangi belli bir anda, bu yüklem bu konuya ait olabilecek şekilde olmayacaktır, sözgelimi, insan için dört parmağı olmak olgusu gibi. Daha, bir şey, ilk konu olarak, veya bir başka konuya göre söylenmiş olarak konulduğu açıklanmazsa, ismin kendisi hassanın beyanının kendisi hakkında doğru olduğu şey hakkında daha doğru olmayacağından ötürü, yine aldanılır; nitekim, renkli olmak olgusu için yüzeyin veya cismin bir hassası olarak ve-

rilmiş olması hali böyledir. Bir nesneye hassa olarak, ister bu nesne bir duruma sahip olduğundan ötürü, ister her hangi başka bir nesne tarafından sahip olunan bir hal olduğu için bir hassanın verildiği önceden söylenmemişse yine aldanılır; çünkü o zaman bu bir hassa olmayacaktır. Gerçekte, kendisi herhangi bir başka nesnenin sahip olduğu bir durum olduğundan dolayı, bir nesneye hassa verilirse, hassa da bu duruma sahip olan şeye ait olacaktır; hassa, bir duruma sahip olmasından dolayı bir nesneye verilirse, sahip olunan duruma da ait olacaktır, nitekim, ilmin veya âlimin bir hassası olarak konulduğu zaman, istidlal ile sarsılamaz olmak olgusu için durum böyledir. Her hangi bir nesneye katıldığı için veya kendisine her hangi bir şey tarafından katıldığı için hassanın nesneye ait olduğu önceden gösterilmemişse. yine aldanılır: çünkü o zaman hassa daha başka şeylere de ait olacaktır. Gerçekte, konusunun herhangi bir şey tarafından katıldığı için hassa verilirse o kendisine katılman nesnelere de ait olacaktır; konusu herhangi bir şeye katıldığı için hassa verilirse, katılman nesnelere de ait olacaktır, sözgelimi, yaşamak olgusunun her hangi bir hususu hayvan nev'inin veya hayvanın bir hassası olarak konulduğu takdirde olduğu gibi.

Nev'e ait olan hassanın verildiği açıklanmazsa, gene bir yanılma olur, çünkü o zaman hassası konulan terim içine giren nesnelerden yalnız bir tekine ait olacaktır; çünkü en yüksek dereceye yüklenilen şey bu şeyler arasından yalnız bir teki- ne aiddir: sözgelimi, ateşin hassası olarak *en hafif olan* konulursa. Bazan da hattâ *nevi' yönünden* terimi ilâve edilse bile bir hata işlenebilmiş olabilir: çünkü, her defasında *nev'i yönünden* terimi ilâve edildikçe, hassayı kabul etmeğe mahsus nesnelerin ancak bir tek nev'i mevcut olması gerekecektir. Halbuki bazı hallerde vaki olan şey bu değildir: böylece, vaki- de ateş misalinde bu vaki olmaz. Gerçek- te, ateşin tek bir nev'i yoktur, çünkü kö- mür, alev ve ışık, her ne kadar bu şey- lerin her biri ateş ise de nev'i yönünden ayrı gayrı şeylerdir. *Nev'i yönünden* teri- mi ilâve olundukça gösterilen tek neviden başka nev'i olmaması gerektiğinin sebebi, <birçok sebepler varsa> sözü edilen hassanın bir kısmına daha çok, öbürleri- ne daha az ait olacağıdır; ateş misalinde en ince parçacıklardan müteşekkil olmak olgusu için vaki olan budur: çünkü ger- çekte, ışık kömür ve alevden daha ince parçacıklardan müteşekkildir. Bu ise, va- ki olmaması gereken bir şeydir, meğerki isim de, hassanın ifadesinin kendisi hak-

kında daha doğru olduğu şeye daha çok yüklenmeğe; aksi takdirde, o zaman, hassanın ifadesinin daha doğru olduğu yerde isim de daha doğru olması gerektiği kaidesi müşahede olunamıyacaktır. Buna aynı yüklem hem sadece ona sahip olan terimin, hem de sadece sahip olan terim içinde ona en yüksek derecede sahip olanın hassası olacağının vaki olacağı ilâve edilmelidir, nitekim ateş misalinde, en ince parçacıklardan müteşekkil olmak olgusu için olup biten de budur : çünkü en ince parçacıklardan müteşekkil olan ışık olduğundan bu aynı yüklem ışığın da hassası olacaktır. — Netice bizim dediğimiz tarzda hassayı veren hasım ise, ona hücum etmek lâzımdır; kendi kendisi için, bu itirazın bize yapılmasına müsaade etmemelidir ; hassa konulur konulmaz, hassanın ne tarzda verildiğini tâyin etmek zorunda kalınacaktır.

Bundan sonra, çürütmek için, hasmın bir şeyi kendi kendinin bir hassası olarak koyup koymadığını görmek gerekir : çünkü o zaman hassa olarak konulmuş olan şey bir hassa olmayacaktır. Gerçekte, kendinden bir şey, kendi özünü ifade eder, özü ifade eden ise bir hassa olmayıp bir tariftir. Sözelimi, uygun olanın, güzelin bir hassası olduğunu söylemekle, nesne kendinin hassası olarak verilmiştir (çünkü

güzel ile uygun olan arasında bir özdenlik vardır), ve bunun sonucu olarak, uygun olan, güzelin bir hassası olamayacaktır. — Tezi koymak için, karşılanabilen bir yüklem koymuş olmakla beraber, nesneyi kendi kendinin hassası olarak vermek hususunda ihtimam edilip edilmediğini görmek gerekir: çünkü o zaman, bir hassa olmıyarak konulmuş olan şey bir hassa olacaktır. Sözgelimi, hayvanın hassasının canlı bir cevher olmaktan ibaret olduğu konulmuşsa, nesne kendi kendinin hassası olarak konulmayıp karşılanabilen bir yüklem verilmiştir, bunun sonucu olarak da canlı cevher pekâlâ hayvanın hassası olacaktır.

Bundan sonra, benziyen bölümlerden terekkep eden nesneler halinde, çürütmek için terkinin hassasının bölüm hakkında doğru olup olmadığını, veya bölümün hassasının bütün hakkında tasdik edilmiş olup olmadığını, görmek lâzımdır: çünkü o zaman bir hassa olarak konulmuş olan şey bir hassa olmayacaktır. Bu ise bazı hallerde vaki olabilir: çünkü benziyen bölümlerden mürekkep olan nesneler için, bazan bütünü gözönünde tutularak, bazan da bölüm hakkında tasdik edilen şeye dikkati yönelterek hassaları verilebilir; ve o zaman bu iki halin hiç birisinde hassa doğru olarak gösterilmiş olmayı-

caktır. Bütüne taallûk eden misal: denizin hassasının en büyük hacımda tuzlu su olmaktan ibaret olduğunu söylemekle benziyen bölümlerden teşekkül eden herhangi bir şeyin hassası konulmuştur, fakat böylece bölüm hakkında doğru olmıyan bir hassa verilmiştir (çünkü hususi bir deniz en büyük hacımda tuzlu su değildir), ve bunun sonucu olarak, en büyük hacımda tuzlu su olmak olgusu denizin bir hassası olamıyacaktır. Bölüme ait misal: havanın bir hassası teneffüs edilebilir olmak olarak konulmakla, benziyen bölümlerden mürekkep herhangi bir şeyin hassası gösterilmiştir, ama böylece herhangi belli bir hava hakkında doğru olan ve bütünü hakkında tasdik edilmıyen bir hassa verilmiştir (çünkü bütün olarak alınan hava, teneffüs edilebilir değildir)?, bunun sonucu olarak, teneffüs edilebilir, havanın bir hassası olamıyacaktır. — Tezi koymak için benziyen bölümlerden mürekkep olan şeylerin her biri hakkında doğru olan şeyin bir bütün olarak alınan bu şeylerin de bir hassası olup olmadığını görmek gerekir: çünkü o zaman, bir hassa olmıyarak konulmuş olan şey bir hassa olacaktır. Sözelimi aşağıya doğru tabî bir hareket yapmak olgusu her toprak hakkında doğru olduğundan, ve bu da toprak olması yönünden fiilen belli toprak

parçasının da bir hassası olduğundan, tabîî bir hareketle aşağıya doğru gitme olgusu toprağın bir hassası olacaktır.

6

< BAŞKA YERLER >

Bundan sonra, karşıların ve ilkin zıdların gözönünde tutulmasından hareket etmelidir ve çürütme için verilen hassanın zıddı, vakide, zıd konunun bir hassası değil midir görmelidir; çünkü o zaman öbür zıd da öbür zıd konunun bir hassası olmyacaktır. Sözgelimi, mademki haksızlık, adaletin zıddı, ve en büyük kötülük en büyük iyiliğin zıddıdır, fakat en büyük iyilik adaletin bir hassası değildir, en büyük kötülük haksızlığın bir hassası olmyacaktır. — Tezi koymak için verilen hassanın zıddının, zıd konunun hassası mıdır görmek gerekir: çünkü o zaman da öbür zıd öbtir zıd konunun hassası olacaktır. Sözgelimi, mademki kötülük iyiliğe; kaçınmaya şayan olan, arzuya şayan olana zıddır, ve bundan başka, arzuya şayan olan iyiliğin bir hassasıdır, kaçınmaya şayan olan kötülüğün bir hassası olacaktır.

İkinci olarak, görelilerin gözönünde tutulmasından hareket etmeli ve çürütme için, verilen hassanın korrölâtifi, vakide, konunun korrölâtifinin bir hassası mıdır,

görmek gerekir: çünkü o zaman öbür korrölâtî, korrölâtîf konunun, bir hassası da olmayacaktır. Sözgelimi, fazla, mislin bir hassası olmadığı halde, misil yarıma, fazla da eksiğe görelilik olduğundan, eksik, yarımın bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, verilen hassanın korrölâtîînin, konunun korrölâtîînin bir hassası mıdır, görmek lâzımdır: çünkü o zaman da, öbür korrölâtî konunun bir hassası olacaktır. Sözgelimi, misil yarıma görelilik, l'in 2'ye nispeti, 2'nin l'e nispetine görelilik olduğundan 2'nin l'e nispetinde olmak olgusu, mislin bir hassası olduğu halde l'in 2'ye nispetinde olmak olgusu, yarımın bir hassası olacaktır.

Üçüncü olarak, çürütme için, sahip olmaya göre söylenen terim, vakide, sahip olmanın bir hassası değil midir, görmek gerekir: çünkü o zaman yoksunluğa göre söylenen yüklem de yoksunluğun bir hassası olmayacaktır. Daha, bir yandan da, yoksunluğa göre söylenen terim yoksunluğun bir hassası değilse, sahip olmaya göre söylenen terim de sahip olmanın bir hassası olmayacaktır. Sözgelimi, bir duyum yokluğu, sağırlığın bir hassası olarak tasdik edilmediğinden, bir duyum olmak olgusu da işitmenin bir hassası olmayacaktır. Tezi koymak için, sahip olmaya göre söylenen terim sahip

olmanın bir hassası mıdır, görmek gerekir. Çünkü o zaman da yoksunluğun bir hassası olacaktır. Daha da, yoksunluğa göre söylenen terim yoksunluğun bir hassası ise, o zaman da sahip olmaya göre söylenen terim sahip olmanın bir hassası olacaktır. Sözgelimi, görmenin bir hassası, görmeye sahip olmamız yönünden, görmekten ibaret olduğundan, körlüğün bir hassası, tabîî bir şekilde sahip olmamız gereken görmeye sahip olmamamız yönünden, görmemekten ibarettir.

Bundan sonra, tasdik ve inkârların, ilk olarak da, kendi kendine alınan yüklemelerin gözönünde tutulmasından hareket etmelidir. Bu yer yalnız çürütme için faydalıdır. Sözgelimi, olumlu terimin veya tasdike göre söylenen terim, konunun bir hassası mıdır, görmek gerekir: çünkü o zaman olumsuz terim veya inkâra göre söylenen terim konunun bir hassası da olmayacaktır. Ve daha, olumsuz terim veya inkâra göre söylenen terim, konunun bir hassası ise, o zaman olumlu terim, veya tasdike göre söylenen terim konunun bir hassası da olmayacaktır. Sözgelimi, canlı, hayvanın bir hassası olduğundan cansız, hayvanın bir hassası olmayacaktır. — İkinci olarak, olumlu veya olumsuz yüklemelerin ve tasdik veya inkâr edildikleri konuların gözönünde

tutulmasından hareket etmeli, ve çürütme için, olumlu terimin, gerçekte, müspet konunun bir hassası değil midir, görmelidir: çünkü o zaman, olumsuz terim de olumsuz konunun bir hassası olmayacaktır. Ve daha, olumsuz terim olumsuz konunun bir hassası değilse, olumlu terim de olumlu konunun bir hassası olmayacaktır. Sözgelimi, hayvan, insanın bir hassası olmadığından hayvan olmıyan da insan — olmıyan'ın bir hassası olmayacaktır. Ve daha, hayvan — olmıyan, insan — olmıyan'ın bir hassası gibi görünüyorsa, hayvan da insanın bir hassası olmayacaktır. Tezi koymak için, olumlu terimin müspet terimin bir hassası mıdır, görmek gerekir: çünkü o zaman olumsuz terim de olumsuz konunun bir hassası olacaktır. Ve daha, olumsuz terim olumsuz konunun bir hassası ise, olumlu terim de olumlu konunun bir hassası olacaktır. Sözgelimi, yaşamamak olgusu, hayvan — olmıyan'ın bir hassası olduğundan, yaşamak olgusu, hayvanın bir hassası olacaktır. Daha, yaşamak olgusu, hayvanın bir hassası gibi görünüyorsa yaşamamak olgusu da hayvan — olmıyan'ın bir hassası gibi görünecektir. — Üçüncü olarak, kendi kendilerine alınan konuların gözönünde tutulmasından hareket etmelidir, ve çürütmek için, verilen hassa olumlu konunun bir hassası mıdır, görme-

lidir: çünkü o zaman, aynı terim de olumsuz konunun bir hassası olmayacaktır. Ve daha, verilen terim olumsuz konunun bir hassası ise, olumlu konunun bir hassası olmayacaktır. Sözelimi canlı, hayvanın bir hassası olduğundan, canlı, hayvan – olumyan'ın bir hassası olamayacaktır. Tezi koymak için, verilen terim olumlu konunun bir hassası değilse, olumsuzun bir hassası olacaktır. Fakat bu yer yanlıştır: olumlu bir terim gerçekte, ne olumsuz bir konunun hassasıdır, ne de olumsuz bir terim müspet bir konunun hassasıdır, çünkü müspet bir terim hiçbir suretle olumsuz bir terime ait değildir, ve olumsuz bir terim de, bir müspet konuya ait olmakla beraber, hassa olarak ona ait değildir.

Bundan sonra, aynı bir bölmenin âzalarının gözönünde tutulmasından hareket etmelidir ve bir tezi çürütmek için, gerçekte, bölmenin âzalarının hiç birisi geri kalan âzaların hiç birisinin bir hassası değil midir, görmelidir: çünkü o zaman konulan terim, hassası olarak konulduğu şeyin bir hassası olmayacaktır. Sözelimi, duygulu bir canlı olmak olgusu, öbür canlıların hiç birisinin bir hassası olmadığından, mâkul bir canlı (vivant intelligible) olmak olgusu tanrının bir hassası olmayacaktır. – Tezi koymak için, bölmenin geri kalan âzalarının her hangi birisinin, bölme

içinde bulunan bu terimlerin herhangi birisinin bir hassası mıdır, görmek gerekir: çünkü o zaman, geri kalan terim de bir hassası olarak konulmadığı şeyin bir hassası olacaktır. Sözgelimi, öz yönünden ruhun aklî bölümünün tabiî hassası (*****) olmak, ihtiyatın bir hassası olduğundan, o zaman öbür hassaları bu tarzda alarak, öz yönünden iştihâ bölümünün tabiî hassası olmak itidalin bir hassası olacaktır.

7

<BAŞKA YERLER>

Bundan sonra infleksiyonların gözönünde tutulmasından hareket etmeli ve çürütmek için gerçekte verilen hassanın infleksiyonunun konunun infleksiyonunun bir hassası değil midir, görmelidir: çünkü o zaman, öbür infleksiyon da öbür infleksiyonun bir hassası olmayacaktır. Sözgelimi *iyi* (Καλως) zarfı **doğru olarak**'ın bir hassası olmadığından, güzel de doğrunun hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, verilen hassanın infleksiyonunun konunun infleksiyonunun bir hassası mıdır, görmek gerekir: çünkü o zaman öbür infleksiyon da öbür infleksiyonunun bir hassası olacaktır. Sözgelimi, yürüyen-iki ayaklı, insanın bir hassası ise **yürüyen-iki ayaklıya** terimi de **insan'a** hassa olacaktır. Yalnız şimdi

bahis konusu olan terim misalinde değil, aynı zamanda daha önceki yerler için de gösterdiğimiz üzere, karşıları misalinde de infleksiyonlar incelenmelidir. Böylece bir tezi çürütmek için verilen hassanın karşısının infleksiyonu konunun karşısının infleksiyonunun bir hassası değil midir, görmek gerekir: çünkü o zaman öbür karşının infleksiyonu da öbür karşının infleksiyonunun bir hassası olmayacaktır. Sözelimi. *iyi* zarfı *doğru olarak'ın* hassası olmadığından *kötü* zarfı da *haksız olarak'ın* hassası olmayacaktır.— Tezi koymak için, verilen hassanın karşısının infleksiyonu verilen konunun karşısının infleksiyonunun bir hassası mıdır, görmek gerekir. Çünkü o zaman da öbür karşının infleksiyonu öbür karşının infleksiyonunun bir hassası olacaktır. Sözelimi, *en iyi* iyî'nin bir hassası olduğundan *en kötü* de kötünün bir hassası olacaktır.

Bundan sonra, benzer tarzda bulunan nesnelerin gözönünde tutulmasından hareket etmek lâzımdır, ve çürütmek için, verilen hassaya benzer tarzda bulunan şey gerçekte, konuya benzer tarzda bulunan şeyin bir hassası değil midir, görmelidir: çünkü o zaman benzer tarzda bulunan öbür şey de benzer tarzda bulunan şeyin bir hassası olmayacaktır. Sözelimi, mimar evin yapılması karşısında, sıhhatin husulü

karşısında hekime benzer tarzda bulunduğundan, ve sıhhati husule getirmek olgusu hekimin bir hassası olmadığından iyi yapmak olgusu da mimarın bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, verilen hassaya benzer tarzda bulunan şey konuya benzer tarzda bulunan şeyin bir hassası mıdır, görmek gerekir: çünkü o zaman yine, benzer tarzda bulunan öbür şey, benzer tarzda bulunan şeyin bir hassası olacaktır. Sözgelimi, hekim sıhhati husule getirmek iktidarı karşısında, dinçlik husule getirmek iktidarı karşısında jimnastik öğretmenine benzer tarzda bulunduğundan ve dinçlik husule getirmek iktidarına sahip olmak, jimnastik öğretmeninin bir hassası olduğundan, sıhhati husule getirmek iktidarına sahip olmak da hekimin bir hassası olacaktır.

Bundan sonra, özdeş tarzda bulunan şeylerin gözönünde tutulmasından hareket etmek gerekir, ve çürütmek için, iki konu ile özdeş tarzda bulunan yüklem gerçekte kendisine nispetle, sözü edilen konu ile özdeş tarzda bulunan konunun bir hassası değil midir, görmek lâzımdır : çünkü o zaman konulardan her ikisiyle özdeş tarzda bulunan yüklem de, kendisine nispetle, birinci konuya benzer şekilde bulunan konunun bir hassası olmayacaktır. Bir yandan da, iki konu hak-

kında özdeş tarzda bulunan yüklem, kendisine nispetle, sözü edilen konuya özdeş tarzda bulunan konunun bir hassası ise, o zaman kendisinin bir hassası ise, o zaman kendisinin bir hassası olarak konulduğu şeyin bir hassası olmayacaktır [sözgelimi, tedbir her birinin ilmi olmasından ötürü hem güzel, hem de ayıp olan hakkında özdeş tarzda bulunduğundan, ve gazelin ilmi olmak tedbirin bir hassası olmadığından, ayıp olanın ilmi olmak olgusu tedbirin bir hassası olmayacaktır. Öbür yandan da, gazelin ilmi olmak, tedbirin bir hassası ise, ayıp olanın ilmi olmak onun bir hassası olmayacaktır.] Çünkü aynı şeyin birçok konuların bir hassası olması imkânsızdır — Tezi koymak için, bu yerin hiçbir faydası yoktur: çünkü özdeş tarzda bulunan şey birçok konularla mukayese olunan biricik yüklemidir.

Bundan sonra, çürütmek için varlığa göre söylenen yüklem vakide, varlığa göre söylenen konu bir hassası değil midir, görmek gerekir: çünkü o zaman, ne yok olmak olgusu yok olmaya göre söylenen şeyin bir hassası olacaktır, ne de olmak olgusu, oluşa göre söylenen şeyin bir hassası. Sözgelimi, bir hayvan olmak insanın hassası olmadığından, ne hayvan olmak insan olmak'ın bir hassası, ne de bir hayvan için yok olmak olgusu insan için

yok olmanın bir hassası olmayacaktır. Aynı tarzda, oluştan varlığa ve yok olmaya ve yok olmadan varlığa ve oluşa tamamiyle bizim varlıktan oluşa ve yok oluşa yaptığımız gibi, gitmek gerekir. Tezi koymak için, varlığa göre konulan konu hassa olarak varlığa göre konulan yüklemi haiz midir, görmek gerekir: çünkü o zaman da, oluşa göre söylenen konunun hassası oluşa göre söylenen yüklem; yok oluşa göre söylenen hassası da yok oluşa göre verilen yüklem olacaktır. Sözgelimi, insanın bir hassası ölümlü olmaktan ibaret olduğundan, bir insan olmak (devenir un homme) ın hassası da bir ölümlü olmak olgusu; bir insan için yok olmak hassası ölümlü için yok olmak olgusu olacaktır. Aynı tarzda, yine oluştan ve yok oluştan hem varlığa, hem bu kavramlardan çıkan her şeye gitmek, tıpkı bizim çürütme hali için söylediğimiz gibi, gitmek lâzımdır.

Bundan sonra, konulan konunun Fikri (idea) üzerine dikkati çekmek gerekir, ve tezi çürütmek için, ileri sürülen hassanın, vakide, sözü edilen Fikre ait değil midir, veya hassası verilmiş olan nesnenin Fikri olması yönünden ona ait değil midir, görmek gerekir: çünkü o zaman, bir hassa olarak konulmuş olan şey bir hassa olmayacaktır. Sözgelimi, sükûnet halinde ol-

mak olgusu, insan olması yönünden değil, Fikir olması yönünden, kendinden-insana ait olduğundan sükûnet halinde olmak olgusu insanın bir hassası olamayacaktır. — Tezi koymak için, sözü edilen hassa Fikre ait midir, ve hassası olmadığı ileri sürülen nesnenin Fikri olması yönünden mi ona aittir, görmek gerekir: çünkü o zaman bir hassa olmıyarak konulmuş olan şey bir hassa olacaktır. — Söz gelimi, bu beden ve ruh terkibi olmak kendinden - Hayvan'a ait olduğundan, ve bundan başka, bir hassanın ona hayvan olması yönünden ait olduğundan, o zaman bir ruh ve beden terkibi olmak olgusu hayvanın bir hassası olacaktır.

8

< BAŞKA YERLER >

Bundan sonra, daha çok ve daha azın gözönünde tutulmasından hareket etmek, ve ilkin, çürütmek için, daha çok filân yüklem olan şey, vakide, daha çok filân konunun bir hassası mıdır, görmek gerekir : çünkü o zaman ve daha az filân yüklem olan şey de daha az filân konu olan şeyin bir hassası; ne en az filân yüklem olan şey, en az filân konu olan şeyin bir hassası; ne en çok filân yüklem olan şey en çok filân konu olan şeyin bir hassası;

ne de, nihayet, sırf (*****) yüklem, sırf konunun bir hassası olmayacaktır. Sözgelimi, daha çok renkli olmak olgusu daha çok cisim olan şeyin bir hassası olmadığından, daha az renkli olmak olgusu da daha az cisim olan şeyin bir hassası, ne de renkli olmak olgusu sırf bir cismin bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için daha çok filân yüklem olan şey daha çok filân konu olan şeyin bir hassası mıdır, görmek gerekir: çünkü o zaman da, daha az filân yüklem olan şey daha az filân konu olan şeyin bir hassası en az filân yüklem olan şey en az filân konunun hassası, en çok filân yüklem olan şey en çok filân konu olan şeyin hassası, ve sırf yüklem, sırf konunun bir hassası olacaktır. Sözgelimi, daha çok hissetmek olgusu daha canlı olan şeyin bir hassası olduğundan, daha az hissetmek olgusu az canlı olan şeyin bir hassası, en çok hissetmek olgusu en canlı olan şeyin bir hassası, en az hissetmek olgusu en az canlı olan şeyin bir hassası, ve sırf hissetmek olgusu sırf canlılığın bir hassası olacaktır.

Daha, yalın terimlerden yukardaki terimlerinin aynılarına geçmek, ve çürütmek için, sırf yüklem, vakide sırf konunun bir hassası değil midir, görmek gerekir: çünkü o zaman ne daha çok filân yüklem olan şey daha çok filân konu

olan şeyin bir hassası; ne daha az filân yüklem olan şey, daha az filân konu olan şeyin bir hassası; ne en çok filân yüklem olan şey en çok filân konu olan şeyin bir hassası, ne de en az filân yüklem olan şey en az filân konu olan şeyin bir hassası olmayacaktır: sözgelimi, faziletli, insanın bir hassası olmadığından daha çok faziletli olmak olgusu da daha çok insan olan şeyin bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, sırf yüklem sırf konunun bir hassası mıdır, görmek gerekir: çünkü o zaman yine daha çok filân yüklem olan şey daha çok filân konu olan şeyin bir hassası, daha az filân yüklem olan şey daha az filân konu olan şeyin bir hassası, en az filân yüklem olan şey en az filân konu olan şeyin bir hassası, en çok filân yüklem olan şey en çok filân konu olan şeyin bir hassası olacaktır. Sözgelimi, ateşin hassası tabîi olarak yukarıya doğru gitmek olgusu olduğundan, daha çok ateş olan şeyin hassası daha çok tabîi olarak yukarıya gitmek olgusu olacaktır. Yine aynı tarzda, bütün bunları öbür kavramlar bakımından gözönünde tutmak lâzımdır.

İkinci olarak, çürütmek için, daha çok bir hassa olan şey, vâkide, daha çok konu olan bir şeyin bir hassası değil midir, görmek gerekir : çünkü o zaman, da-

ha az bir hassa olan şey de daha az konu olan bir şeyin hassası olmayacaktır. Sözelimi, hissetmek olgusu, bilmek olgusunun insanın bir hassası olmasından daha çok, hayvanın bir hassası olduğundan, ve hissetmek olgusu hayvanın bir hassası olmadığından, bilmek olgusu insanın bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, daha az bir hassa olan şey daha az konu olan bir şeyin hassası mıdır, görmek gerekir: çünkü o zaman da daha çok bir hassa olan şey, daha çok konu olan bir şeyin bir hassası olacaktır. Söz gelimi, tabii olarak halim olmak olgusu, hayvan için yaşamak olgusundan daha az insanın bir hassası olduğundan, ve tabii olarak halim olmak olgusu insanın bir hassası olduğundan, yaşamak olgusu hayvanın bir hassası olacaktır.

Üçüncü olarak, çürütmek için, yüklem, vakide, kendisinin daha çok bir hassası olduğu şeyin bir hassası değil midir, görmek gerekir: çünkü o zaman kendisinin bir hassası olduğu şeyin de bir hassası olmayacaktır; halbuki birinci konunun bir hassası ise, İkincinin bir hassası olmayacaktır. Söz gelimi, renkli olmak olgusu cismin hassası olmaktan ziyade yüzeyin bir hassası olduğundan, ve bu yüzeyin bir hassası olmadığından, renkli olmak olgusu cismin de bir hassası olmayacaktır; hal-

buki yüzeyin bir hassası ise, cismin bir hassası olamayacaktır. — Ama tezi koymak için, bu yerin hiçbir faydası yoktur: çünkü aynı şeyin, birçok konuların bir hassası olması imkânsızdır.

Dördüncü olarak, çürütmek için, verilmiş bir konunun daha çok bir hassası olan şey, vakide, onun hassası değil midir, görmek gerekir: çünkü o zaman bu konunun daha az hassası olan şey, onun bir hassası olmayacaktır. Sözelimi, duygulu, bölünebilen'den daha çok hayvanın bir hassası olduğundan; duygulu ise hayvanın bir hassası olmadığından, bölünebilen, hayvanın bir hassası olmayacaktır.— Tezi koymak için, konunun daha az hassası olan bir şey onun bir hassası mıdır, görmek gerekir: çünkü o zaman bu konunun daha çok hassası olan bir şey de onun bir hassası olacaktır. Sözelimi, hissetmek olgusu yaşamak olgusundan daha az bir hassası olduğundan, ve hissetmek olgusu ise hayvanın bir hassası olduğundan, yaşamak olgusu hayvanın bir hassası olacaktır.

Bundan sonra, benzer bir şekilde konularına ait olan yüklemelerin gözönünde tutulmasından hareket etmek ve ilk olarak, çürütmek için, benzer bir şekilde hassa olan şey, vakide kendisinin benzer, bir şekilde bir hassası olduğu şeyin bir has-

sası değil midir, görmek gerekir: çünkü o zaman, benzer şekilde bir hassa olan şey de kendisinin benzer şekilde bir hassası olduğu şeyin bir hassası olmayacaktır. Sözgelimi, tıpkı istidlal etmek olgusunun ruhun aklî bölümünün bir hassası olduğu gibi, arzu etmek olgusu da ruhun iştihaî bölümünün bir hassası olduğundan, ve arzu etmek olgusu ise iştihaî bölümünün bir hassası olmadığından, istidlâl etmek olgusu aklî bölümün bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, benzer şekilde bir hassa olan şey kendisinin benzer şekilde bir hassası olduğu şeyin bir hassası mıdır, görmek gerekir : çünkü o zaman da benzer şekilde bir hassa olan şey kendisinin benzer şekilde bir hassası olduğu şeyin bir hassası olacaktır. Sözgelimi, tıpkı itidlâlin ilk konusu olmak olgusunun iştihaî bölümün bir hassası olduğu gibi, tedbirin ilk konusu olmak olgusu da aklî bölümün bir hassası olduğundan ve tedbirin ilk konusu olmak olgusu ise aklî bölümün bir hassası olduğundan, tedbirin ilk konusu olmak olgusu iştihaî bölümün bir hassası olacaktır.

İkinci olarak, çürütmek için, benzer şekilde herhangi bir şeyin bir hassası olan şey, vakide, onun hassası değil midir, görmek gerekir: çünkü o zaman benzer şekilde bir hassa olan şey de o şeyin bir

hassası olmayacaktır. Sözelimi, görmek olgusu, işitmek olgusu insanın benzer şekilde bir hassası olduklarından, ve görmek olgusu ise insanın bir hassası olmadığından, işitmek olgusu insanın bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için benzer şekilde nesnenin bir hassası olan şey onun hassası mıdır, görmek gerekir: çünkü o zaman, bu nesnenin benzer şekilde bir hassası olan şey onun hassası olacaktır. Sözelimi, iştihaî bölümün ve aklî bölümün ilk konusu olmak olgusu ruhun benzer şekilde bir hassası olduğundan, ve iştihaî bölümün ilk konusu olmak olgusu ise ruhun bir hassası olduğundan, akli bölümün ilk konusu olmak olgusu ruhun bir hassası olacaktır.

Üçüncü olarak, çürütmek için, vakide, hassanın kendisi benzer şekilde bir hassası olduğu şeyin bir hassası değil midir, görmek gerekir: çünkü o zaman, kendisinin benzer şekilde bir hassası olduğu şeyin bir hassası olmayacaktır, halbuki ilk konunun bir hassası ise, İkincinin bir hassası olmayacaktır. Sözelimi, yanmak olgusu alevle kömürün bir hassası olduğundan, ve yanmak olgusu alevin bir hassası olmadığından, yanmak olgusu da kömürün bir hassası olmayacaktır ; halbuki alevin bir hassası ise, kömürün bir hassası olmayacaktır. — Tezi koymak için, bu yerin hiçbir faydası yoktur.

Benzer şekilde bulunan nesnelerden çıkarılan yer, birincisi bir konuya herhangi bir yüklemeyi gözönünde tutmaksızın benzerlik yoluyla alınmış olmak ve İkincisi, bunun aksine olarak, mukayyesini bir konuya herhangi bir yüklemeden çıkarmak bakımından, konuya benzer şekilde ait olan yüklemlerden çıkarılan-dan farklıdır.

9

<BAŞKA YERLER>

Bundan sonra, çürütmek için, hassayı güc halinde vermekle, sözü edilen güc var—olmayan'a ait olmadığı halde hasım hassayı var olmıyan'a nispetle de güc halinde vermiş midir, görmek gerekir, çünkü o zaman, bir hassa olarak konulmuş olan şey bir hassa olmayacaktır. Sözelimi, havanın bir hassasının teneffüs edilebilen şey olduğunu söylemekle, bir yandan, hassa güc halinde verilmiştir (çünkü teneffüs edilecek tabiatta olan şey, teneffüs edilebilendir), öbür yandan da, hassa var--olmıyan'a nispetle de verilmiştir: gerçekte, <bu sonuncu nokta için>, tabii olarak teneffüs edecek tarzda yaratılmış hayvan mevcut olmasa bile, hava mevcut olabildiği halde, hiçbir hayvan var olmazsa onu teneffüs etmek mümkün değildir. Bunun sonucu olarak, teneffüs edilebilecek

tabiatta hiçbir hayvan olmayacağı bir anda teneffüs edilecek tabiatta olmak olgusu havanın bir hassası olmayacaktır. Demek ki teneffüs edilebilen, havanın bir hassası olmayacaktır.— Tezi koymak için, hassayı güç halinde vermekle, ister bir varlığa nispetle, ister, güç var-olmıyana ait olabildiği zaman, bir var-olmıyana nispetle mi hassa veriliyor, görmek gerekir: çünkü o zaman, bir hassa olmıyarak konulmuş olan şey bir hassa olacaktır. Sözgelimi, hassa güç halinde verilmekle, varlığın bir hassası olarak, müteessir olmak ve tesir etmek iktidarı verilirse, hassa bir varlığa nispetle verilmiştir: çünkü bir varlık var olduğu zaman, herhangi bir şekilde müteessir olmağa ve tesir etmeğe de muktedir olacaktır, öyle ki mütessir olmak ve tesir etmek iktidarı varlığın bir hassası olacaktır.

Bundan sonra, çürütmek için, hasım hassayı süperlatif şeklinde mi koymuştur, görmek lâzımdır: çünkü o zaman bir hassa olarak konulan şey bir hassa olmayacaktır. Gerçekte, hassa bu tarzda verildiği zaman, ismin kendisi hakkında hassanın beyanının doğru olduğu nesne için doğru olmadığı vaki olur: çünkü nesne bir kere ortadan kaldırıldı mı, hassanın beyanı yine bâkidir, çünkü var olan nesnelerden herhangi birisine süperlatif şek-

linde aittir. Sözelimi, ateşin hassası olarak en hafif cisim olmak olgusu verildiği takdirde, durum budur: çünkü, ateş yok olmakla beraber, bundan böyle en hafif olacak herhangi bir cisim kalacaktır; öyle ki en hafif cisim olmak olgusu ateşin hassası olamayacaktır.— Tezi koymak için, vakide, hassayı süperlatif şeklinde hassa koymamıya dikkat edildi mi, görmek gerekir: çünkü o zaman, bu hususta, hassa doğru olarak konulmuş olacaktır. Sözelimi, insanın bir hassasının tabîi olarak halîm bir hayvan olmaktan ibaret olduğu konularak hassa süperlâtif şeklinde verilmediğinden, bu hususta, hassa doğru olarak konulmuş olacaktır.

KİTAP VI.

<TARİFİN UMUMİ YERLERİ.>

1

<TARİFE TAALLÛK EDEN MESELELERİN UMUMİ TAKSİMİ>

Tariflerin incelenmesi beş bölüme ayrılır. <Göstermemiz gerekir ki:> ya isim alan nesneye tarifi ifade etmesi tatbik etmek hiç de doğru değildir, (çünkü insanın tarifi her bir insan hakkında doğru olmak zorundadır); veya, her ne kadar nesnenin bir cinsi varsa da, tarif edilen nesneyi cins içine koymak hususunda ihtimam olunmamıştır, veya o hiç değilse ona has olan cins içine konulmamıştır (çünkü tarif ederken, nesneyi cins içine koymak, ve ancak o zaman ayrımları oraya bağlamak gerekir: çünkü tarife giren bütün unsurlardan, tarif edilen nesnenin özünü ifade eden bilhassa cinstir gibi görünüyor; veya daha, tarifi ifade etmesi, tarif edilene has değildir (çünkü daha yukarıda söylediğimiz gibi tarifi tarif edilene has olması gerekir); veya daha, bütün yukarıdaki şartlara riayet edilmiş olsa da, gerçekte, tarif edilen tarif edilmedi mi, yani

mahiyeti ifade edilmedi mi, görmek gerekir. Nihayet, bizim şimdi dediklerimizin dışında, nesneyi tarif etmiş olmakla beraber, doğru olarak tarif edilmemiş midir, görmek kalıyor.

Tarifin ifadesi ismi alan nesne hakkında da doğru değilse, incelememiz ilintiye ait yerlere göre yapılmak zorundadır. Burada da, gerçekte ortaya konulan mesele daima şudur: *doğru mu, yoksa doğru değil mi?* çünkü tartışmada, ilintinin konuya ait olduğunu ortaya koyduğumuz, zaman onun doğru olduğunu beyan ederiz; ve konuya ait olmadığını ortaya koyduğumuz zaman, onun doğru olmadığı beyan ederiz. — Nesnenin kendine uygun cins içine konulmak hususunda ihtimam olunmadıysa, veya verilen ifade nesneye has değilse, bizim incelememiz cins için ve hassa için gösterilen, yerlere dayanmak zorundadır.

Bir de nesne tarif edilmemişse, veya doğru olarak tarif edilmemişse nasıl araştırmak gerektiğini söylemek kalıyor. İlk inceleme zorunda olduğumuz şey nesnenin doğru olarak tarif edilmediğidir. Çünkü, her ne için olursa olsun, yapmak, iyi yapmaktan daima kolaydır. Elbette, o zaman bu durumda hata daha sıktır, çünkü iş daha güçtür. Bunun sonucu olarak, ikinci halde hücum, birinci halden daha kolay olur.

Tarifte yanlışlığın kendisi de iki bölüme ayrılır: birincisi, müphem bir dil kullanıldığı zaman (çünkü tarif ederken mümkün olduğu kadar en açık bir dil kullanılmalıdır, çünkü bir şeyin bildirilmesi maksadiyle tarifi verilir); İkincisi, gerektiğinden daha şumullü bir ifade kullanıldığı zaman: çünkü tarife lüzumundan fazla ilâve edilen her şey zaidir. Bizim sözünü ettiğimiz taksimlerden her biri de birçok bölümlere ayrılır.

2

< TARİFİN KARANLIĞI HAKKINDA >

Öyleyse, tarifin karanlıklığı hakkında ilk yer, kullanılan terimin her hangi bir başkasiyle homonim olduğunu görmekten ibarettir: sözgelimi, oluş cevhere bir **geçiş**'dir, veya sıhhat sıcak veya soğuk unsurların bir **muvaazene'sidir** denilirse. Burada, gerçekten, **geçiş** ve **muvaazene** homonim terimleridir; bunun sonucu olarak bir çok manâlara gelen terimle ifade edilen manâlardan hangisinin ifade olunmak istendiği pek görülmüyor.— Tarif edilen terim ayrı ayrı manalarda alındığı halde, bunları ayırdetmeksizin tarif beyan edilmişse, yine böyledir: çünkü o zaman bunlar arasında hangisinin tarifi verildiği pek görülmez, ve bundan başka, hasım

tarifin, tarifi verilen bütün nesnelere uymadığını söyliyerek tartışmalara sürükleyebilir: böyle bir itiraz ise bilhassa tarif eden kimseye homonimliğin gizli kalması halinde yapılabilir. Tarifte verilen terimin türlü manâları ayırt olunduktan sonra yine kendi kendine deliller gösterilebilir: çünkü kullanılan ifadenin manalarının hiç birisi konuya uygun değilse, onun uygun bir şekilde tarif edilmiş olamayacağı açıktır.

Bir başka yerde hasmın mecazî olarak konuştuğunu; sözgelimi, ilmi **sarsılamaz** diye, veya arzı bir **südanne** diye, veya itidali bir **ahenk** diye tarif ettiğini görmektedir: çünkü mecaz ile söylenen her şey karanlıktır. Asıl mânada kullanıyormuş gibi mecazî bir ifade kullanan kimseye itiraz etmek de mümkündür: çünkü gösterilen tarif, sözgelimi, itidal misalinde tarif edilen terime uymayacaktır, çünkü ahenk daima sesler arasındadır. Üstelik itidalin cinsi ise, aynı şey biri diğerini ihtiva etmiyen iki cins içinde olacaktır, çünkü ne ahenk fazileti, ne de fazilet ahengi ihtiva eder.

Üstelik, hasım kullanılmayan terimlerini kullanıyor, görmek gerekir: Eflatun, sözgelimi, gözü **kaslar tarafından gölge-lenmiş** diye, veya Retila (Tarentule) yi **ısırmasıyla çürümeyi husule getiren** diye

veya iliği, *kemik tarafından vücade getirilmiş* diye tasvir ettiği zaman gibi. Gerçekte, kullanılmayan bir terim daima karanlıktır.

Bazı ifadeler vardır ki bunlar kanunun, tabii olarak doğru olan şeylerin *ölçüsü* veya *hayali* denildiği zamanki gibi, ne mecazi ne homonin, ne de asıl mânasında alınmazlar. Bu kabil ifadeler mecazdan daha aşağıdırlar. Mecaz, gerçekte ortaya koyduğu benzerlik sebebiyle, ifade edilen nesnenin her hangi bir bilgisini sağlamaktan geri kalmaz, çünkü mecaz ne zaman kullanılsa daima her hangi bir benzerlik maksadiyle kullanılır. Buna karşılık, bu başka türlü ifade hiç bir şey bildirmez, çünkü kanunun dolayisiyle, ölçü veya hayal olacağı hiç bir benzerlik yoktur, ve kanun da mutad olarak böyle adlandırılmıştır. Bunun sonucu olarak, kanunun asıl mânada bir ölçü veya bir hayal olduğu söylenirse, bir hata işlenir; çünkü bir hayal taklit yoluyla husule gelen bir şeydir, bu ise kanuna ait olmayan bir karakterdir. Bir yandan da, terim asıl mânada alınmazsa, karanlık olan ve mecazi her hangi bir ifadeden pek aşağı bir ifade kullanıldığı apaçıktır.

Bundan başka, verilen tarifiñ zıddının tarifi vuzuhtan mahrum mudur, görmek gerekir: çünkü doğru olarak verilen tarif-

ler zıdlarını da ifade ederler. Veya daha, kendi kendine alınan bir tarif hangi şeyin terifi olduğunu apaçık bir şekilde göstermeyip, ama bir yazının yardımı olmaksızın her bir tablonun ne olduğu bilinemeyen eski ressamların eserlerinde olduğu gibi midir, görmek gerekir.

3.

<TARİF İÇİNDE SÖZÜ UZATMA>

Demek, tarif açık değilse bu cinsten mülâhazalar yardımıyla incelememizin yapılması lâzımdır.

Bir yandan da, tarife çok şumullü bir beyan verildiyse, ilkin, bütün nesnelere, ister târif edilenle aynı cinse giren nesnelere âit olan bir yüklem kullanılmış mıdır, araştırmak gerekir, çünkü bu yüklem gerekli olarak çok şumullüdür. Gerçekte cinsin nesneleri öbür senelerden ayırması, ayırımın ise nesneyi aynı bir cinse giren öbür nesnelerden ayırması gerekir. Bütün nesnelere âit olan yüklem ise nesneyi hiç bir şeyden asla ayırmaz, halbuki aynı cinse giren bütün nesnelere âit olan yüklem onu aynı cinse giren nesnelerden ayırmaz Bundan, böyle bir ilâvenin faydasız olduğu sonucu çıkar.

Veyahut eklenen yüklem tarif edilene has olsa da, yine o ortadan kaldırılınca, tariftan kalan şey ondan daha az has değil midir, târif edilen özünü daha az ifade etmiyor mu, görmek gerekir. Böylece, insanın tarifinde, *ilim edinmeğe muidedir*. ilâvesi zaittir: çünkü bu yüklem bir kere kaldırıldı mı, tarifin geri kalanı yine insana hastır ve onun özünü ifade eder. Bir tek kelime ile, bir kere kaldırıldı mı, geri kalanın, tarif edilen terimi ifade etmesine engel olmayan her şey zaidir. Sözgeli mi, kendi kendine hareket eden bir *sayı* 'dır denildiği taktirde ruhun tarifi de böyledir, çünkü kendi kendine hareket eden şey, *Eflâtun*' un tarifine göre, ruhun ta kendisidir. Gerçekten, her ne kadar konuya has olsada, kullanılan ifadenin, *sayı* terimi kaldırılırsa ruhun özünü belirtmediği de vaki olabilir. Bu iki tarzdan hangisinde, bu şeyler gerçekte olup bitmektedir, bunu açıkça tayin etmek güçtür. Bu tabiattaki bütün hallerde gereken şey, tartışmada faydalı olan şeyi taktir etmektir. Böylece, balgam'ın târifi: *başta gıdadan ileri gelen hazım olunmıyan yaşlık*'dır denilir. Başta gelen şey ise bir tekdir ve çok değildir, öyle ki *hazım, olunmıyan* terimi zaittir ve o kaldırılırsa bile, tarifin geri kalanı konuya daha az has olmayacaktır: çünkü hem bal-

gamin, hem de herhangi başka bir şeyin başta gıdadan ilerigelmesi mümkün değildir. Veya; balgam mutlak mânada, başta gıdadan ileri gelen şey olmayıp, ancak ***hazım olunmıyan*** şeyler arasında ilk olan da olabilir, öyle ki ***hazım olunmıyan*** terimini ilâve etmek gerekecek: çünkü öbür tarzda ifade olunursa tarif, ancak balgam, ayırt yapmadan gıdanın bütün mahsullerinin ilki ise, doğrudur.

Bundan başka, vâkıde, tarife giren unsurlardan biri aynı bir nevi içine giren bütün senelere ait değil midir, görmek gerekir : çünkü bu türlü bir tarif bütün varlıklara ait olan bir yüklem kullanıldığı tariflerden de aşağıdır. Yukarda geçen misalde, gerçekte, ifadenin geri kalanı, tarif edilene has ise, bütün de ona has olacaktır: çünkü, mutlak bir tarzda denebilir ki hangisi olursa olsun, hassaya doğru bir yüklem ilâve olunursa, bütün ifade de hassa olur. Şimdiki halde, bunun aksine olarak, tarife giren unsurlardan biri aynı bir nev'e giren bütün nesnelere ait değilse, bütün ifadenin tarif edilene has olması imkânsızdır, çünkü nesne ile karşılanabilir bir yüklem olmayacaktır; ***hayvan-yürüyen-iki ayaklı-dört dirsek yüksek*** gibi bir ifade, ***dört dirsek yüksek*** terimi aynı bir nevi içine giren bütün varlıklara ait olmadığından ötürü, nesne ile karşıla-

nabilir bir yüklem değildir. Ve daha, hasım aynı şeyi birçok defalar tekrarlamış mıdır, görmek gerekir: sözgelimi, iştah, hoş olan'ın arzusudur, denmiş midir? Her iştahın konusu, gerçekte, hoş olan'dır, öyle ki iştah ile aynı olan şeyin de konusu hoş olan olacaktır. İştahı tarifimiz, o halde hoş olan'ın arzusu oluyor : çünkü *iştah* demekle *hoş olanın arzusu* demek arasında hiçbir fark yoktur, öyle ki bu terimlerden her birinin konusu *hoş olan* olacaktır. Gerçekten, burada hiçbir saçmalık bulunmadığı vâki olabilir. Çünkü şöyle denilebilir: *insan iki ayaklıdır. Bunun sonucu olarak insanla aynı olan şey de bir iki ayaklı olacaktır: hayvan-yürüyen iki ayaklı ise insanla aynı şeydir; bundan, hayvan-yürüyen iki ayaklı'nın iki ayaklı olduğu sonucu çıkar. İşte bunda hiçbir saçmalık yoktur. Gerçekte, iki ayaklı hayvan-yürüyen'in bir hassası değildir (çünkü öyle olsaydı, iki ayaklı aynı şey hakkında iki defa tasdik edilmiş olurdu) fakat vâkıda, iki ayaklı, hayvan-yürüyen - iki ayaklı hakkında söylenmiştir, öyle ki iki ayaklı yüklem olarak ancak bir defacık kullanılmıştır, iştah misalinde de bu böyledir: gerçekte hoş olan'ı konu olarak haiz olmak olgusu arzu hakkında değil, bütün ifade hakkın-*

da tasdik edilmiştir, öyle ki, burada da yükleme ancak bir defa yapılmıştır. Bir saçmalık olan şey, aynı kelimeyi iki defa tekrar etmekte değil, aynı yüklemi birçok defalar konuya yüklemektir: sözgelimi, **Ksenokrates** gibi, tedbirin varlıkları tarif eden ve temaşa eden şey olduğu söylenirse: çünkü tarif herhangi bir temaşadır, öyle ki ve **temaşa eden** kelimelerini ilâve etmekle, aynı şey iki defa tekrar olunur. Soğumanın, tabîî hararetin bir yoksunluğu olduğunu söyleyenler de aynı hatayı işliyorlar. Her yoksunluk, gerçekte tabîî bir yüklemenin yoksunluğudur, öyle ki **tabîî** kelimesini ilâve etmek zaittir; fakat **hararet yoksunluğu** demek yetecekti, çünkü yoksunluk terimi tabîî bir hareketin bahis konusu olduğunu kendiliğinden gösterir.

Ve daha, bütüncül beyan edilmiş olmakla, bölümcül bir terimi ilâve edilmiş midir, görmek gerekir; sözgelimi, hakkaniyet faydalı ve âdil olan şeyin azalmasıdır denilirse, Âdil olan, gerçekte bir nevi faydalı olandır; ve bunun sonucu olarak, faydalı olan içindedir: o halde **âdil** terimi zaittir, çünkü bütüncülü göstermekle zaten bölümcül ilâve olunmuştur. Tıp, hayvan ve insan için sıhhatli olan şeyin ilmi diye, veya kanun tabîî olarak güzel ve âdil olan şeyin bir hayali diye tarif olu-

nursa, durum yine böyledir: çünkü âdil olan bir nevi güzeldir ve bunun sonucu olarak aynı şey birçok defalar tekrar olunmuştur.

4

< BAŞKA YERLER >

O halde, tarifi doğru veya yanlış olup olmadığını bilmek meselesi bu ve buna benzer mülâhazalarla incelenmek zorundadır. Nesnenin mahiyetinin gösterilip gösterilmediğini ve tarif edilip edilmediğini bilmeye gelince, işte, bu işe nasıl başlanacaktır?

İlk olarak, hasım tarifi önceki ve daha çok bilinen terimler yardımıyla tarifi teşkil etmeği unutmamalıdır, görmek gerekir. Mademki, gerçekte, tarif ancak konulan terimi bildirmek maksadiyle verilmiştir, ve herhangi bir terimin değil, ispatta yapıldığı üzere (çünkü verilen veya alınan her malûmat için bu böyledir), önceki ve daha çok bilinen terimleri almakla nesneleri bildiririz, bu türlü terimlerle tarif etmedikçe, asla tarif edilmediği açıktır. Aksi takdirde, aynı, nesnenin birçok tarifleri olacaktır: çünkü gerçekte, önceki ve daha çok bilinen terimlerle başlamanın aynı zamanda bir tarif yapmak, ve daha iyi olan bir tarif yapmak olduğu apaçıktır, öyle ki her ikisi de aynı nesnenin

tarifleri olacaktır. Bu ise, umumi olarak kabul edilmemiş olan bir görüş tarzıdır, çünkü varlıkların her biri için ancak bir tek öz vardır. Bunun sonucu olarak, aynı nesnenin birçok tarifleri olması istenilirse tarif edilen nesnenin özü, tariflerin her birindeki ifadesine özdeş olacaktır, tarifler ayrı olduğundan, bu ifadeler de aynı değillerdir. O halde önceki ve daha çok bilinen terimlerle tarif olunmadığı zaman,, asla tarif yapılmadığı apaçıktır.

Tarifin, daha çok bilinen terimler vasıtasıyla teşkil edilmediğini söylemek iki tarzda anlaşılabilir: ya bu terimlerin, mutlak mânada daha az bilinen terimler olduğu farz olunur, veya bunların bizce daha az bilindiği farz olunur, çünkü her iki hal mümkündür. Böylece, mutlak mânada, önceki sonrakinden daha çok bilinir: sözelimi, nokta çizgiden, çizgi yüzeyden yüzey ise katıdan daha çok malûmdur; nitekim birlik de sayıdan daha çok malûmdur, çünkü o sayıdan öncedir ve her sayının ilkesidir. Daha bunun gibi harf, heceden daha çok malûmdur. Fakat bizim için daha çok bilinen şeye gelince, bazan aksi vâki olur: gerçekte, her şeyden önce duyularımızın fark ettiği katıdır, çizgiden çok yüzeydir, noktadan çok çizgidir, çünkü insanların çoğu ilkin bu kavramları bilirler : bayağı herhangi bir zekâ bunları bile-

bilir, halbuki öbürleri keskin, üstün bir zihin gerektirirler.

Mutlak mânada, demek, sonraki nesneleri önceki nesnelerle bildirmeğe çalışmak tercihe şayandır, çünkü böyle bir yöntem daha çok bilgi vericidir. Bununla beraber, bu tabiattaki terimlerle nesneleri bilmeğe muktedir olmıyan kimseler için kendilerince bilinen terimler vasıtasıyla tarifi teşkil etmek gerekli olabilir. Bu cinsten tarifler arasında, noktanın, çizginin ve yüzeyinkiler mevcut olup hepsi öncekini sonrakiyle açıklarlar. Çünkü nokta, denilir, çizginin, çizgi yüzeyin, yüzey ise katının sınırıdır. Bununla beraber, bu tarzda tarif yaparak tarif edilenin mahiyetini ifade etmenin imkânsız olduğunu gözden kaybetmemek gerekir (meğerki bir tesadüfle bizce daha çok bilinen şey ile mutlak olarak daha çok bilinen şey arasında fiili bir özdeşlik olmasın) çünkü doğru bir tarif cins ile ayrımlar vasıtasıyla tarif etmek zorundadır, ve bu taayyünler, mutlak mânada, neviden daha çok bilinen ve ondan önce olan nesnelere aittirler. Gerçekte, cinsin ve ayrımın ortadan kalkması nev'in kalkmasını icabettirir, öyle ki bunlar, neviden önce olan kavramlardır. Bunlar aynı zamanda daha çok bilinen'dirler: çünkü nevi biliniyorsa, cins ve ayrım da gerekli olarak bilinmek zorun-

dadır (sözgelimi, insanı bilerek, aynı zamanda hayvan ve yürüyen de bilinir), halbuki bilinen, cins ve ayırım ise bundan gerekli olarak, nev'in bilinmesi sonucu çıkmaz: o halde nevi daha çok meçhuldür. Bundan başka, karakteri filân veya falanca bilinen terimlerden başlamak olan tariflerin hakiki tarifler olduğu ileri sürülürse, aynı nesnenin birçok tarifleri bulunduğunu söylemeye mecbur kalınacaktır: çünkü vakide, filân şeylerin filân şahıslar için, falan şeylerin falan şahıslar için daha malûm olduğu, ve bunların herkes için aynı olmadıkları vâki olur; öyle ki, tarifi filân veya falanca daha çok bilinen terimlerden itibaren yapılması zarurî olduğu doğru ise her bir şahsa bir ayrı tarif vermek gerekecektir. Üstelik, aynı şahıslar için, başka başka zamanlarda, daha malûm olan, başka başka nesnelerdir: başlangıçta, duyulabilen nesnelerdir; fakat zihin daha sonra daha keskin olduğu zaman, bu aksinedir, öyle ki, aynı şahıslar için bile, tarifi filân veya falanca daha çok bilinen, terimlerden itibaren teşkil edilmesi gerektiği ileri sürülürse, her zaman aynı tarifi verilmemesi gerekecektir. O halde, bu tabiattaki terimler yardımıyla değil, mutlak mânada daha çok bilinen terimler yardımıyla tarif etmek gerektiği apaçıktır: ancak bu tarzdadır ki

daima ve aynı olan bir tarif elde olunabilecektir. Fakat, şüphesiz yine mutlak mânada daha çok bilinen şey, herkesçe bilinen şey olmayıp yalnız iyi teşekkül etmiş bir zihne sahip olan kimselerce bilinen şeydir, tıpkı mutlak mânada sıhhatli (le sain) iyi halde vücuda sahip olanlar için sıhhatli olan şey olduğu gibi. O halde bu noktalardan her birisini iyice açıklamak ve bunları tartışmanın menfaatine en iyi bir şekilde kullanmak icabeder. Her şeyin üstünde itiraz olunamayan şey, vakide, ne mutlak mânada bilinen şeyden hareket ederek, ne de bizce daha çok bilinen şeyden hareket ederek ifadesi yapılmamış bulunursa, tarifi yok edilebildiğidir.

Böylece, daha çok bilinen terimlerle başlamamanın birinci hatalı tarzı bizim yukarda gösterdiğimiz üzere, öncekini sonrakiyle ifade etmekten ibarettir. — Bir başka tarzı da, sükûnet halinde bulunan ve tâyin edilmiş bulunan şeyin, belirsiz olan şeyle ve hareket halinde olanla tarifi vermekten ibarettir, çünkü yerinde duran ve belli olan şey, belirsiz olan ve hareket halinde olan şeyden önce olan kavramlardır.

Önceki terimler vasıtasıyla tarifler yapmamış olmaktan ibaret olan hata, üç şekle bürünür: birincisi karşı (l'opposé)

kendi karşısiyle, sözgelimi, iyilik kötülük tarafından tarif edildiği zaman. Çünkü karşılar tabiat gereğince zamandadır. Bazıları ise her ikisinin aynı ilmin konusu olduğunu da düşünürler, öyle ki birinin öbüründen daha çok malûm olduğu bile söylenemez. Bununla beraber, bazı şeylerin belki de başka tarzda tarif edilmeye elverişli olmadıklarını gözden kaybetmemek lâzımdır: kendi kendilerine görelî olan bütün terimler gibi, yarım olmadan tarif edilemiyen mislin durumu budur. Gerçekte, bu tabiatta olan bütün terimler için, varlıkları tamamiyle herhangi bir nesne ile herhangi bir münasebetten ibarettir, öyle ki korrolatiflerden birini öbüründen müstakil olarak bilmek imkânsızdır: bunun için, birinin tarifinde, öbürü de gerekli olarak bulunmak zorundadır. O halde bu tarzda bulunan her şeyi bilmek, ve bizce faydalı görüldüğü hallerde kullanmak uygun olur.

Bu hatanın bir başka şekli, tarif içinde, tarif edilen terimin kendisi kullanıldığı zaman olur. Esasen bu tarif edilenin ismi kullanılmadığı zaman gözden kaçır: sözgelimi, güneş **gündüz görünen bir yıldız** diye tarif olunduğu takdirde durum budur; çünkü **gündüz** terimi kullanılırken, aynı zamanda **güneş** terimi de kullanılıyor. Bu cinsten hataları meydana çıkarmak için

lâzım gelen şey ismin yerine tarifi koymaktır, burada da, sözgelimi, gündüzü arzın üstünde güneşin hareketi olarak tarif etmektir. Şüphe yok, gerçekte, *arzin üstünde güneşin hareketi* dendiği zaman, *güneş* söylenir, öyle ki *gündüz* terimi kullanılırken *güneş* terimi kullanılır.

Bu hatanın bir üçüncü şekli, bir taksimin beraber dizili bir terimi, aynı taksimin başka bir terimi ile tarif olunduğu zaman olur, sözgelimi, bir birlik (l'unité) çiftinden daha büyük olan şey olarak tek gibi ; gerçekte, aynı bir cinsten çıkan bir taksimin beraber dizili terimleri tabiat gereğince zamandastırlar. Tek ve çift ise bir taksimin beraber dizili terimleridir, çünkü her ikisi de sayının ayrımlarıdır.

Yine bunun gibi, hasım bir üst terimi tâbi bir terimle tarif etmiş midir, görmek gerekir : sözgelimi, çiftin yarılarına bölünen bir sayı olduğunu, veya iyiliğin, faziletin bir hali olduğunu söylediyse; çünkü yarım, bir çift sayı olan *iki*'nin türemesidir, fazilet ise bir nevi iyiliktir, öyle ki bu terimler öbürlerine tabidirler. Bandan başka, tâbi terimler kullanıldığı zaman, gerekli olarak öbürü de kullanılır : çünkü *fazilet* terimi kullanıldığı zaman, *iyilik* terimi de kullanılır, çünkü fazilet herhangi bir iyiliktir ; bunun gibi, *yarım* terimi kullanıldığı zaman, *çift* terimi de kullanılır, çünkü

yarıllara bölünmek, ikiye bölünmek demektir ve *iki* de çifttir.

5

< BAŞKA YERLER >

Umumi olarak konuşulursa, önceki ve daha çok bilinen terimlerle yapılan tarif için tek bir yer vardır; ve bu yerin bölümleri yukarda ayrılmış olanlardır. — İkinci bir yer, nesne bir cinse girse bile, hasım onu bir cinse sokmamak hatasına düşmüş müdür, bilmekten ibarettir. Bu türlü bir hataya nesnenin özünün tarifi ifadesi içinde konulmamış olduğu her yerde raslanır: sözgelimi, üç bu'du olan şey olarak cismin tarifi, veya verilmesi gerektiğini farzederek, hesap yapmasını bilen olarak insanın tarifi gibi. Çünkü üç bu'du olan şeyin tabiatı, veya hesap yapmasını bilen tabiatı gösterilmemiştir. Cins ise muhakkak nesnenin özünü ifade etmeği hedef tutar, ve tarifi unsurları arasında farzedilmiş ilk terimdir.

Bundan başka, tarif edilen, birçok nesnelere tatbik olunabildiği halde, bunu bütün nesnelere taallük ettirmemek hatasına düşülmüş müdür, görmek gerekir: sözgelimi, gramer, imlâ edilen şeyi yazmanın ilmi olarak tarif edilirse durum budur, çünkü aynı zamanda *ve okumanın* da ilâvesi gerekir. Gerçekte, grameri, yaz-

manın ilmi olarak vermekle, okumanın ilmi diye vermekten daha çok tarif edilmemiştir, öyle ki o, birinden birini değil her ikisini birden göstererek tarif olunur, çünkü aynı nesnenin birçok tarifleri bulunması mümkün değildir. Bununla beraber ancak bazı hallerdedir ki gerçekten bu söylendiği gibidir; başka hallerde, sözgelimi, her iki şeyle birden esaslı bir münasebette bulunmayan bütün terimler için olduğu gibi, bu hiç de böyle değildir: böylece, tıbbın hastalık ve sağlığın husulünün ilmi olduğu söylendiği zaman. Çünkü tıbbın kendiliğinden sağlığı husule getirdiği, buna karşılık, hastalık husule getirmek mutlak surette tıbbı yabancı bir şey olduğuna göre, hastalığı yalnız ilinti olarak husule getirdiği söylenir. Demek burada, tıp bu iki faaliyetten her ikisine birden taallûk eder diye verildiği zaman ancak onlardan yalnız birine taallûk ettirildiği zamândan daha iyi tarif edilmiş olmaz; fakat belki de böyle bir tarif daha kötüdür, çünkü hattâ tıbbı yabancı olan rasgele biri, hastalık husule getirmeğe muktedirdir.

Bundan başka, tarif edilenin taallûk ettiği birçok nesneler olduğu zaman, tarif edilen daha iyiye değil de daha kötüye taallûk ettirilmiş midir, görmek gerekir; çünkü her ilim, her güc görüldüğüne göre, daha iyiye taallûk eder.

Ve daha, terim kendi öz cinsi içine yerleştirilmemişse bunu, bizim yukarda söylediğimiz gibi, cinslere tatbik olunabilen ilk kaidelere göre incelemelidir.

Üstelik, cinslerin gösterilmesinde, sözelimi, adaleti eşitlik husule getiren **bir hal** veya eşit olan şeyin dağıtıcısı olarak tarif ederken atlanmışları var mıdır, görmek gerekir: çünkü bu tarzda tarif etmekle, fazilet atlanıyor ve böylece adaletin cinsi bir tarafta bırakılarak, bir nesnenin özü her bir halde kendi cinsiyle beraber bulunduğuna göre, mahiyeti gösterilmiyor. Bu, nesneyi en yakın cinsi içine koymaktan başka bir şey değildir. Çünkü onu en yakın cinsi içine koymakla bütün yüksek cinsleri gösterilmiştir. Çünkü bütün yüksek cinsler tâbi cinsler hakkında tasdik edilmişlerdir. Bunun sonucu olarak: ya nesneyi en yakın cinsi içine yerleştirmeli; veya en yakın cinsin tarif edildiği bütün ayrımları yüksek cinsle bağlamalıdır. Çünkü bu tarzda hiçbir şey bir yana bırakılmış olmayacaktır; fakat isim yerine, tarifi iledir ki tâbi cins gösterilmiş olacaktır. Bunun aksine olarak sadece yüksek cins zikrederek, aynı zamanda tâbi cins gösterilmez, bir bitki denilirse, bununla bir **ağaç** da denilmiş olmaz.

6

<BAŞKA YERLER>

Ve daha, ayrımlar hakkında da, gösterilen ayrımların da cinsin ayrımları olup olmadıklarını incelemek gerekir. Gerçekte nesnenin has ayrımları ile tarif olunmuşsa, veya her nesnenin olursa olsun, sözgelimi, hayvan veya cevher, bir ayrım olmayacak bir terim verilmişse, açıktır ki ortada tarif yoktur, çünkü bu terimler hiçbir şeyin ayrımları değildirler. Bundan başka, gösterilen ayrımın aynı bir taksim içinde ona karşı olan bir terime sahip midir, görmek gerekir: böyle bir terime sahip değilse gösterilen ayrımın cinsin ayrımı olmayacağı apaçıktır. Gerçekte, bir cins, her zaman bir taksimin beraber dizili terimleri olan bir takım ayrımlarla taksim edilmiştir: sözgelimi, hayvan, yürüyen, kanadlı, yüzen ve iki ayaklı'ya taksim edilmiştir. — Veya daha, verilmiş olana karşı bir ayrımın varlığına rağmen, bu ayrım cins hakkında doğru değil midir, görmek gerekir: çünkü o zaman ne onun, ne de öbürünün cinsin bir ayrımı olmayacağı açıktır, çünkü aynı bir taksimin beraber dizili ayrımları nesnenin has cinsi hakkında hepsi doğrudur. Yine bunun gibi, verilen ayrıma karşı olan ayrım doğru olsa da, onun cinse eklenmesi bir

nevi teşkil etmiyor mu, görmek gerekir: o zaman onun cinsin bir yakın ayrımı olamayacağı apaçıktır, çünkü cinse eklenen her yakın ayrım bir nevi teşkil eder. O, bir ayrım değilse, gösterilen ayrım daha çok ayrım değildir, çünkü taksimde o ona karşıdır.

Bundan başka, cins, çizgiyi genişliği olmıyan bir uzunluk olarak tarif edenler tarzında bir inkârla taksim olunmuş mudur, görmek gerekir, çünkü bu, çizginin genişliği haiz olmadığından başka hiçbir şey ifade etmez. O zaman netice, cinsin kendi nevi'ne katıldığı olacaktır: gerçekte her uzunluk ya genişliği olmak, veya genişliği olmamak zorunda olacaktır. Çünkü, her şeyde doğru olan ya tasdik, veya inkârdır; öyle ki çizginin cinsi de ki uzunluktur, ya genişliği olan veya genişliği olmıyan olacaktır. Fakat genişliği olmıyan uzunluk bir nev'in tarifidir ve bunun gibi genişliği olan uzunluk da bir tariftir: çünkü **genişliği olmıyan** ve **genişliği olan** birtakım ayrımlardır ve ayrım ile cinsten itibarendir ki nev'in tarifi yapılır. Cins böylece nev'inin tarifini kabul etmiş olacak. Yine bunun gibi, ayrımın tarifini de kabul etmiş olacak, çünkü yukarda gösterilmiş ayrımlardan biri veya öbürü gerekli olarak cins hakkında tasdik edilmişlerdir. Üstelik, bizim sözü-

nü ettiğimiz yer Fikirlerin varlığını koyanlara karşı faydalıdır. Gerçekte, kendinden-uzunluk varsa, onun genişliği olan veya genişliği olmıyan olduğu cins hakkında nasıl tasdik edilecektir? Çünkü kavramın bütünlüğü içinde alınan uzunluk için yüklemelerinin birinin veya öbürünün, onun cins için doğru olması lâzım olduğuna göre doğru olması gerekir. Burada ise bu vâki değildir. Çünkü hem genişliği olmıyan uzunluklar, hem de genişliği olan uzunluklar vardır. O halde bu yer sırf, bir cinsin her zaman sayı yönünden bir olduğunu iddia edenlere karşı faydalıdır; bu ise fikirlerin taraftarlarının ileri sürdükleri iddiadır; çünkü onlar kendinden - uzunluğun ve kendinden hayvanın birer cins olduğunu söylerler.

Bazı hallerde, tarif yapıldığı zaman, bir inkârı kullanmak zorunda kalındığı olabilir: sözgelimi, yoksunlukları tarif etmek için: **Kör**, tabii olarak haiz olması gerektiği halde görmeden mahrum olan, mânasına gelir. Esasen bir cinsi bir inkârla taksim etmekle, gerekli olarak taksimde karşı terim olarak bir inkârı haiz olan bir tasdik ile taksim etmek arasında hiçbir fark yoktur: sözgelimi, bir şey genişliği olan bir uzunluk olarak tarif olunmuşsa çünkü **genişliği olan şey**, taksim içinde beraber dizili terim olarak **genişliği olmıyan şey'i** haizdir, başka da bir şeyi

yoktur. Öyle ki burada da cins bir inkârla taksim edilmiştir.

Bundan başka, hakareti, istihza ile birlikte olan bir küstahlık olarak tarif edenler tarzında, nevi bir ayırım olarak verilmiş inidir, görmek gerekir: istihza (raillerie), gerçekte, bir nevi küstahlıktır; bundan istihzanın bir ayırım değil, pekâlâ bir nevi olduğu sonucu çıkar.

Üstelik, cins bir ayırım olarak gösterilmiş midir ? sözgelimi, faziletin bir iyi veya namuslu hal olduğu söylenmiş midir, görmek gerekir: çünkü iyilik, vakide, faziletin cinsidir. Veya daha ziyade, aynı şeyin birbirini ihtiva etmiyen iki cins içinde bulunamadığı doğru ise, iyilik cins olmayıp ayırımdır: çünkü ne her hal bir iyilik ne de her iyilik bir hal olmadığından, ne iyilik hali, ne de hal iyiliği ihtiva etmez. Bundan, bu iki kavramın ne biri, ne de öbürü olamayacakları sonucu çıkar ve bunun neticesi olarak, hal, faziletin cinsi ise iyiliğin onun cinsi değil, daha çok ayırımı olduğu apaçıktır. İlâve olunabilir ki hal, faziletin özünü ifade eder, halbuki iyilik özü değil, bir niteliği ifade eder. Ayırımın görevi ise herhangi bir niteliği ifade etmektir, gibi görünüyor.

Verilen ayırımın herhangi bir niteliği değil, filân ferdî nesneyi mi ifade ediyor, görmek gerekir, çünkü umumi kanaat ola-

rak, ayırım daima herhangi bir niteliği ifade eder.

Ayırım yalnız ilinti yönünden mi tarif edilene aittir, bunu da incelemek gerekir: gerçekte, hiçbir zaman ayırım, tıpkı cins gibi ilintilik yüklemelere katılmamalıdır, çünkü bir nesnenin ayırımının bu nesneye hem ait olması, hem de olmaması mümkün değildir.

Bundan başka, ayırım, veya nevi, veya nev'e tâbi olan nesnelerden biri, cinsin bir yüklemi ise, burada tarif mevcut olmayacaktır. Bu terimlerden hiçbirisi, gerçekte, cins hakkında tasdik edilemez, çünkü cins hepsinin içinde en fazla kaplamı haiz olandır. Ve daha, vakide cinsin ayırım hakkında tasdik edilmiş midir, görmek gerekir: çünkü cinsin ayırım hakkında değil, kendisi hakkında ayırımın tasdik edildiği şey hakkında tasdik ediliyor gibi görünüyor. Sözelimi hayvan nevi hakkında tasdik edilen ayırımın kendi hakkında değil, insan, öküz ve diğer yürüyen hayvanlar hakkında tasdik edilmiştir. Gerçekte, hayvanın ayrımlarının her biri hakkında tasdik edilmesi isteniliyorsa, hayvan o zaman nevi hakkında birçok defalar tasdik edilmiş olacaktır, çünkü ayrımlar nevi hakkında tasdik edilmişlerdir. Ayrımların hepsinin, hayvan iseler kâh nevi, kâh fert olacaklarını ilâve ediyorum, çün-

kü her hayvan kâh bir nevidir, kâh bir ferttir,

Nev'i veya nev'in altındaki şeylerden biri ayrım hakkında tasdik edilmiş midir, bunu da aynı tarzda incelemek gerekir. Bu ise, gerçekte, imkânsızdır, çünkü ayrımın, nevilerinden daha fazla kaplamı vardır. Bundan başka, nevilerden biri, onun hakkında tasdik edilmişse netice ayrımın bir nevi olduğu olacaktır: sözgelimi, *insan* ayrıma yüklenmişse, ayrımın *insan* olduğu apaçıktır. Ve daha ayrım, vakide, neviden önce değil midir, görmek gerekir, çünkü ayrım cinsten sonra, ama neviden önce olmak zorundadır.

Daha, gösterilen ayrım, ne içte olan, ne de içine alan olmıyan ayrı bir cinse ait midir, bunu da incelemek gerekir. Gerçekte umumi olarak kabul olunur ki aynı ayrım, biri öbürünü ihtiva etmiyen iki cinse ait olamaz. Aksi takdirde, aynı nevin de biri öbürünü ihtiva etmiyen iki cins içinde olacağı vaki olacaktır: çünkü ayrımlardan her biri kendi cinsini beraberinde muhafaza eder. Sözgelimi, kendileriyle birlikte hayvanı muhafaza eden yürüyen ve iki ayaklıgibi. O halde cinslerden her biri, ayrımın kendisi hakkında doğru olduğu şey hakkında doğru olursa, bundan aşikâr olarak nev'in biri öbürünü ihtiva etmiyen iki cins

içinde olmak zorunda olacağı sonucu çıkar. Veya, aynı ayırım için, biri öbürünü ihtiva etmiyen iki cinse ait olmak belki imkânsız değildir, ve *her ikisi bizzat aynı bir cinse tâbi olduğu zaman müstesna*'yi ilâve etmek zorundayız: bu suretledir ki yürüyen hayvan ile kanadlı hayvan birbirini ihtiva etmiyen cinslerdir, iki ayaklı ise her ikisinin ayırımıdır. O halde *cinslerin kendilerinin aynı cins içinde bulunduğu zaman müstesna*'yı ilâve etmek gerekir. Çünkü burada her ikisi de hayvana tâbidirler. Yine apaçıktır ki, aynı bir ayırım için biri öbürünü ihtiva eden iki cinse ait olmak imkânı verilmiş olduğundan, ayırım için kendisiyle birlikte kendi öz cinsinin bütününü muhafaza etmek gerekliliği yoktur; gerekli olan şey, onun kendisiyle yalnız cinslerden birinin veya öbürünün ve üstelik, bütün ondan yukarıda olanları muhafaza etmesidir, tıpkı iki ayaklının, kendisiyle ya kanadlı hayvanı veya yürüyen hayvanı muhafaza etmesi gibi.

Daha bir nesnenin cevherinin ayırımı olarak her hangi bir şey *içindeki* varlık verilmiş midir, görmek gerekir: çünkü öyle geliyor ki, bir cevher bir cevherden nerede olduğu dolayısıyla farklı değildir. Bunun içindir ki, *yürüyen ve yüzen* (suda yaşayan) terimleriyle hayvanı taksim edenler kötü-

lenir, çünkü yürüyen ve yüzen sırf bir neredelik (***) gösterirler. Veya belki de bu hallerde, tenkid yerinde değildir: yüzen, gerçekte, ne her hangi bir şey içinde var olmayı, ne de her hangi bir yeri değil, her hangi bir niteliği ifade eder, çünkü nesne kuruda (kara) da bile olsa gine yüzendir, bunun gibi yürüyen hayvan, hattâ su içinde bile, yürüyen olacaktır, yüzen olmayacaktır. Bununla beraber, ayrıma her hangi bir nesne içinde var olmayı ifade etmek vâki olursa, tarifte bir hata işlenmiş olacağı açıktır.

Ve daha, tesirlenme ayrım olarak verilmiş midir, görmek gerekir: çünkü her tesirlenme, daha kesif olmak suretiyle, nesnenin cevherini bozar, halbuki ayrım asla bu durumda değildir. Gerçekte, ayrım, kendisinin ayrımı olduğu şeyi muhafaza eder görünüyor, ve her bir nesne için kendi öz ayrımından müstakil olarak, var olmak mutlak surette imkânsızdır: yürüyen yoksa insan da olmayacaktır. Vakide mutlak olarak konuşulursa, nesnenin, kendisi dolayısıyla başkalaşmaya mâruz olduğu şeyden hiçbirisi bu nesne için bir ayrım teşkil edemez, çünkü bütün bu türlü taayyünler, daha kesif olmakla, cevheri bozarlar. Bunun sonucu olarak, bu tabiatta herhangi bir ayrım verilmişse, bir hata işlenmiştir. Çünkü bu ayrımlarımıza göre

mutlak surette hiçbir başkalaşmaya maruz kalmayız.

Üstelik, vakide, görelî bir terimin ayrımı olarak, kendisi görelî olmıyan bir ayrım verilmiş midir, incelemek gerekir: çünkü görelîlerin ayrımlarının kendileri de görelîdirler, nitekim ilim için de durum budur. Bu sonuncunun, gerçekte, teoretik, pratik ve poetik olduğu söylenir, ve bu ayrımlardan her biri, bir münasebeti gösterir; çünkü ilim, herhangi bir şeyin teorik teorisi; herhangi bir şeyin husule gelmesi, herhangi bir şeyin aksiyonudur.

Daha, tarif ederken, görelîlerden her biri, kendisine tabîî olarak görelî olduğu şeye taallûk ettirilmiş midir, incelemek gerekir. Gerçekte, bazı hallerde başka her şeyi dışarıda bırakarak, görelîlerden her biri kendisine tabîî olarak görelî olduğu şeyle münasebeti içinde kullanılabildiği halde, başka hallerde, başka bir şeyle münasebet halinde de kullanılabilir: sözgelimi, görmek ancak görmeye yarar, halbuki (kazağı) olmaya da yarıyabiür. Bununla beraber, kazağı su almak için bir alet olarak tarif olunursa bir hata işlenecektir, çünkü tabîî olarak taallûk ettiği bu kullanma değildir. Bir nesnenin kendisine tabîî olarak görelî bulunduğu şeyin tarifi tedbirli **olmak yönünden ted-**

birli insan tarafından, ve bu şeye has olan ilim tarafından, bu şeyin kendisi için kullanılacağı şeydir.

Veya daha, bir terim birçok nesnelerle münasebette .bulunduğu halde, vakide, ilk münasebeti içinde verilmiş midir, görmek gerekir: sözgelimi, tedbir, ruhun aklî bölümünün bir hassası olarak değil de insanın veya ruhun hassası olarak mı tarif edilmiştir. Çünkü tedbir, ilk olarak aklî bölümün hassasıdır, çünkü ancak bu yetiye göredir ki ruh ve insan tedbiri haizdir denilmişlerdir.

Bundan başka, tarif edilen terimi bir tesirlenme, veya bir durum ve istidat veya herhangi bir başka taayyündür denilen nesne bunu kabul etmeğe isidatlı değilse, tarifte bir hata işlendi demektir. Gerçekte, her durum ve istidat, her tesirlenme, kendisinin bir durum ve istidadı veya bir tesirlenmesi olduğu nesne içinde tabîi olarak hâsıl olur, nitekim ilim de, ruhun bir durum ve istidadı olduğu için, ruhta hâsıl olur. Fakat bazan bu türlü hallerde aldanılır: sözgelimi, uykunun duyumun bir iktidarsızlığı; yakınsızlığın (*****) zıt istidlâllerin bir eşitliği; elemin tabîi olarak birleşmiş bölümlerin şiddetli bir ayrılışı olduğu söylendiği vakit, olduğu gibi. Gerçekte, uyku duyumun bir yüklemi değildir (halbuki duyumun bir

iktidarsızlığı olsaydı böyle olması gerekecekti) ; bunun gibi yakınsızlık da zıt istidlâllerin bir yüklemi; ne de elem, tabîi olarak birleşmiş bölümlerin bir yüklemi değildir. Çünkü kendilerinde elem mevcut olacağından, cansız şeyler o zaman elemi haiz olacaktır. Sıcak ve soğuk unsurların bir muvazenesi olduğu söylenirse, sıhhatin tarifi de böyledir. Çünkü o zaman, sıcak ve soğuk unsurların sıhhati haiz olmaları gerekli olacaktır: her şeyin muvazenesi, gerçekte, kendisinin muvazenesi olduğu şeylerden ayrılamaz bir yüklemidir, öyle ki sıhhat bu nesnelerin bir yüklemi olacaktır. Bundan başka, bu tarzda tarif edenlerin neticeyi sebep olarak veya aksine koydukları vaki oluyor. Gerçekte, tabîi olarak birleşmiş bölümlerin ayrılması bir elem olmayıp yalnız bir elem sebebidir; uyku da bir duyum iktidarsızlığı olmayıp biri öbürünün sebebidir. Çünkü ya biz duyum olmadığı için uyuruz, veya biz uyuduğumuz için duyum yoktur. Yine bunun gibi, zıt istidlaller arasında eşitlik pekâlâ yakınsızlığın sebebi gibi görünecektir: gerçekte, her iki yönde muhakeme etmekle, bütün düşüncelerin her yönden eşit göründükleri vakittir ki, biz girişilecek iş üzerinde yakınsızlık içindeyiz.

Bundan başka, dikkati bütün zaman devreleri üzerine çekmek, ve bu hususta < tarif edilen ile tarif arasında > herhangi bir uygunsuzluk yok mudur: sözgelimi, ölümsüzü, halen yokolmaz bir canlı diye tarif edilmiş midir, görmek gerekir, çünkü halen yokolmaz canlı yalnız halen ölümsüz olacaktır. Yahut da bu halde, hem nesnenin halen yok edilmemiş olduğunu, hem halen yok edilemeyeceğini, hem de nihayet ister hiçbir zaman yok edilemeyecek şekilde halen var olduğunu ifade edecek **halen yokolmaz** ifadesinin müphemliği yüzünden neticenin çıkmadığı da olabilir. O halde bir canlının halen yokolmaz olduğunu söylediğimiz zaman, demek istiyoruz ki o hiçbir zaman yok edilemeyecek tabiatta olan halen bir canlıdır: bu ise demektir ki o ölümsüzdür. Öyle ki bundan onun yalnız şimdiki anda ölümsüz olduğu sonucu çıkmaz. Fakat bununla beraber, ismin ifade ettiği şey buna tamamiyle yabancı olduğu halde tarifte verilmiş olan şeyin yalnız hâle veya geçmişe ait olması vaki olursa burada < tarif ile tarif edilenin > arasında özdeşlik bulunmıyacaktır.

O halde bu yerden bizim söylediğimiz şekilde faydalanmalıdır.

7

< BAŞKA YERLER >

Her hangi bir başka nesne, verilen tariftten daha doğru olarak tarif edilen şeyin tatbikatını ifade ediyor mu, incelemek gerekir: sözgelimi, adalet eşitliğin dağıtıcı (distributive) yetisi olarak tarif edilirse durum budur. Gerçekte, *âdil* yalnız dağıtmak kabiliyeti olan insandan ziyade, kasten, eşitlik dağıtmak isteyen insanı gösterir; öyle ki adalet eşitliğin dağıtıcı yetisi olamayacaktır, çünkü o zaman da en âdil insan, en büyük eşitlik dağıtma kabiliyeti olan insan olacaktır.

Bundan başka, tarife göre verilen şey daha çoğa istidatlı olmadığı halde nesnenin buna istidatlı mıdır, veya aksine olarak, nesne istidatlı olmadığı halde tarife göre verilen şey daha çoğa istidatlı mıdır, görmek gerekir. Gerçekte, nesne ile tarifin her ikisinin de daha çoğa istidatlı olmaları, veya tarife göre verilen şeyin nesnenin özdeş olduğu doğru ise ikisinden hiç birisinin daha çoğa istidatlı olmamaları gerekir. — Bundan başka, her ne kadar tarif ve nesne daha çoğa istidatlı iseler de, aynı zamanda artmıyorlar mı, görmek gerekir: sözgelimi, cismani sevgi (*****) birleşme arzusu olarak tarif edildiği zaman durum budur. Çünkü, ger-

çekte, daha çok seven kimsenin daha şiddetli bir birleşme arzusu yoktur, öyle ki bu iki şey aynı zamanda artmazlar; bununla beraber, tarif ile tarif edilen arasında özdeşlik olduğu doğru ise, artmaları gerekecektir.

Üstelik, iki şey konulmuş olmakla, tarif edileni daha çoğa istidatlı olana, daha az istidatlı bir tarif verilmiş midir, görmek gerekir: Sözgelimi, ateş, en ince parçacıklardan mürekkep olan cisim olarak tarif edilmiş midir? Gerçekte, alev, ışıktan daha çok ateştir, fakat alev ışıktan daha az, en ince parçacıklardan mürekkep bir cisimdir; halbuki tarif edilenle tarifin her ikisinin aralarında özdeşlik olduğu doğru ise, onların aynı şeye daha çok ait olmaları gerekirdi. — Ve daha, tarif edilen ve tariften biri teklif edilen iki nesneye aynı derecede ait midir-, buna karşılık, öbürü ikisine aynı derecede ait olmayıp, birinden ziyade öbürüne mi aittir, görmek gerekir.

Bundan başka, tarifin ayrı olarak alınan iki şeye nispetle mi verilmiştir, görmek gerekir: söz gelimi, güzel görme ve işitmeye hoş gelen şey olarak mı, varlık da tesirlenmeye ve tesire muktedir olan şey olarak mı tarif ediliyor? Gerçekte, aynı şey o zaman hem güzel, hem de güzel-olmıyan olacaktır, bunun gibi, hem

var, hem de var - olmayan olacaktır. Çünkü işitmeye hoş gelen, güzele özdeş olacaktır, öyle ki işitmeye hoş-olmıyan, güzel-olmıyana özdeş olacaktır. Gerçekte, özdeş nesnelerin karşıları da özdeştirler, güzelin karşısı ise güzel olmıyandır, işitmeye hoş gelenin karşısı da işitmeye hoş-olmıyandır, böylece işitmeye hoş-olmıyan ile güzel-olmıyan arasında özdeşlik olduğu görülüyor. Bir nesne göze hoş gelip işitmeye hoş gelmiyorsa o hem güzel hem de güzel - olmıyan olacaktır. Biz aynı tarzda aynı nesnenin hem var, hem de var- olmıyan olduğunu gösterebiliriz.

Bundan başka, cinsler, ayrımlar, ve ritaf içinde verilen bütün öbür terimler için tarifler isimlerin yerine konulacak, ve o zaman her hangi bir uygunsuzluk olup olmadığı görülecektir.

8.

< BAşKA YERLER >

Tarif edilen terim, ister kendi kendine, ister cins sebebiyle bir görelili ise, ister kendi kendine, ister cins sebebiyle bir görelili ise görelili olduğu şeyi tarif içinde göstermemek hatasına düşülmüş müdür, incelemek gerekir: sözgelimi, ilim sarsılmaz bir hüküm, veya istek kedersiz bir arzu olarak tarif edilmiş midir? Gerçekte

her görelinin özü, bir başka şeye taallük etmekten ibarettir. Çünkü her bir görelinin bütün varlığının, her hangi bir münasebette bulunmaktan başka hiçbir şey--olmadığını söyledik. O halde demeliydi ki ilim, bilinebilenin hükmü; istek, iyiliğin arzusudur. Gramer, harflerin ilmi [olarak tarif edilmişse, yine bunun gibidir: çünkü tarif içinde, ister tarif edilen terimin kendisine göreli olduğu şeyi, ister hiç değilse, cinsinin göreli olduğu şeyi vermek gerekirdi. — Veya daha, gaye, her bir nesnede, en iyi olarak bulunan şey veya bütün geri kalanın kendisi dolayisiyle var olduğu şey olmakla, gayesiyle münasebet halinde göreli bir terim vermemek hatasına düşülmüş müdür, görmek gerekir. O halde en iyi unsuru veya son unsuru göstermek, ve sözgelimi, iştihanın hoş olanın değil, hazzın iştihası olduğunu söylemek gerekir, çünkü biz hoş olanı bu beriki için isteriz.

Daha terimin kendisine taallük ettirildiği şey bir oluş veya bir fiil midir, incelemek gerekir: çünkü bütün bunlardan hiçbirisi bir gaye değildir. Gaye olan, fiil ve oluşun kendilerinden ziyade, fiil ve oluşun sonudur. Veya belki bu kaide bütün hallerde doğru değildir, çünkü insanların çoğu zevk duymayı, zevk duymalarının sona ermesine tercih ederler, öyle ki on-

lar fiilin sonundan ziyade fiilin kendini gaye edinirler.

Üstelik bazı hallerde, niceliğin, veya niteliğin veya nereliğin, veya bir nesnenin öbür ayrımlarının ayırdedilmesi unutulmuş mudur, görmek gerekir: sözgelimi, muhteris için arzuladığı şan ve şereflerin niceliği ve niteliği gibi. Çünkü bütün insanlar şan ve şerefleri arzu etmekle, bundan bunları arzu eden kimseye muhteris demek yetmediği sonucu çıkar, fakat bizim sözünü ettiğimiz ayrılmaları ilâve etmek gerekir. Tamahkâr için de aynı, onun arzu ettiği servetin niceliğini; veya itidalsiz için hangi hazlar için öyle olduğunu söylemek gerekir: çünkü kendini her hangi bir nevi hazza kaptıran kimseye değil, kendini belli bir nevi hazza kaptıran kimseye itidalsiz denilir. Veya gece, arz üzerinde bir karanlık; yer sarsımı, arzın bir hareketi; bulut, havanın bir tekasüfü; veya yelin havanın bir hareketi olarak tarif olunduğu zaman da durum budur: niceliği, niteliği, nereliği ve sebebi tasrih etmek gerekir. Bu türlü öbür haller için de bu böyledir: ne olursa olsun bir ayrımı bir tarafa bırakmak, mahiyeti (la quiddite) artık göstermemektedir. İnsan hücumunu daima tarifte eksik olan şeye karşı yönelmelidir: gerçekte, tabiatı ve genişliğinden müstakil olarak alınan arzın bir

hareketi bir yer sarsımı; tabiatı ve genişliğinden müstakil olarak alınan havanın bir hareketi de bir yol olmayacaktır.

Bundan başka, arzular halinde, **görünür** kelimesinin ilâvesi unutulmuş mudur, görmek gerekir, ve onun tatbik olunduğu bütün öbür hallerde de bu böyledir: sözgelimi, görünür iyilik veya hazzın bahis konusu olduğu söylenmeksizin isteğin iyiliğin bir arzusu, veya iştahının hoş olanın bir arzusu olduğu söylenirse. Çok defa, gerçekte, arzulandığı vakit, iyi ve hoş olana dikkat olunmaz, öyle ki nesnenin gerçekte iyi ve hoş olan olması gerekli değildir, öyle görünmesi yeter. O halde bu tahdidi de göz önünde tutarak tarifi vermek gerekirdi. Bir yandan da, hattâ sözü edilen terim tarife ilâve edilmişse, Fikirlerin varlığını müdafaa eden hasmı Fikirler alanına götürmelidir. Gerçekte, görünür olan hiç bir şeyin Fikri yoktur, ama öyle geliyor ki Fikir her zaman bir Fikre göre söylenmiştir: sözgelimi, kendinden - İştah, kendinden . Hoş olanıinkidir, kendinden - istek kendinden-İyilik'inkidir; o halde ne görünür iyiliğinki, ne görünür hoş olanıinki olmayacaktır, çünkü kendinden -görünür- iyilik'in, veya kendinden - görünür-Hoşolan'ın varlığı bir saçmalıktır.

9

<BAŞKA YERLER>

Üstelik, tarif, halin tarifi ise dikkati onun sahip olduğı konu üzerine yöneltmek gerekir, ve tarif hale sahip olan konunun tarifi ise dikkati hal üzerine yöneltmek gerekir. Bu cinsten bütün öbür haller için bu böyledir. Sözelimi, hoş olan, faydalıya özdeş ise, o zaman haz duyan insan da fayda sağlar. Bir kelime ile bu türlü tariflerde, tarif edenin herhangi bir mânada bir tek şey yerine birçok şeyleri tarif ettiği olur: ilmi tarif ederken, sözelimi, herhangi bir şekilde bilgisizlik de, ve bunun gibi, daha âlim ve cahil de, aynı zamanda bilmek ve bilmemek de tarif olunur. Çünkü birinci terim aydınlatılmış olunca, geri kalan da, her hangi bir mânada, aydınlanır. O halde böyle hallerde, bu maksat için zıd terimlerin ve aynı seriye ait olan terimlerin mütaleâsından çıkarılmış ilk ilkeleri kullanmak suretiyle herhangi bir uygunsuzluğa karşı korunmak gerekir.

Bundan başka, görelî terimler halinde, nev'i, cinsin kendisinin görelî olarak verildiğı şeyin nev'ine görelî olarak verilmiş midir, görmek gerekir. Sözelimi inanç, inanç konusuna görelîyse, bir belli inanç, belli bir inanç konusuna görelî midir, görmek gerekir; ve çokkatlık, çokkatlık — al-

tına görelî ise belli bir çokkatlı, belli bir çokkatlık — altına görelî midir, görmek gerekir: çünkü bu karşılıklar verilmemişse bir hatanın işlenmiş olduğu açıktır.

Daha, terimin karşısı, karşı tarifi haiz midir, ve sözgelimi yarımın tarifi iki tatın tarifinin karşısı nedir, görmek gerekir: çünkü iki kat, eşit bir miktarı aşan şey ise, yarım, eşit bir miktar aşılmış olan şeydir. — Zıtlar için, kaide aynıdır: çünkü zıd terimlere, zıtların birleşme şekillerinden birine göre zıt olan tarif tatbik olunacaktır. Sözgelimi, faydalı olan, iyilik husule getiren şey ise, zararlı olan, kötülük husule getiren, veya iyiliği yok eden şeydir. Çünkü bu son iki ifadeden biri veya öbürü gerekli olarak, aslî terimin zıddıdır. O halde ne o, ne de öbürü aslî terimin zıddı değilse, son olarak verilmiş olan tariflerden hiç birisinin aslı olarak tarif edilmiş terimin zıddının tarifi olmayacaktır; bunun sonucu olarak, (aslî terimin) aslî olarak verilen tarifi de doğru olarak verilmiş değildir. — Mademki, zıtların bazıları için, biri, sözgelimi, eşitsizlik eşitliğin yoksunluğu olarak görüldüğü gibi (çünkü eşit olmıyan şeylere eşit olmıyan denir), öbürünün yoksulluğundan başka bir şey göstermiyor, bunun sonucu olarak, yoksunluğa göre gösterilen zıddın gerekli olarak öbürü ta-

rafından tarif edilmesi gerektiği apaçıktır, halbuki öbürü yoksunluğa göre gösterilen terimle tarif edilmez, çünkü o zaman onlardan her birinin öbürü tarafından bilinmiş olması gerekecektir, O halde, zıt terimler misalinde, bu cinsten bir hata işlemekten, sözgelimi, eşitliği eşitsizliğin zıddı olarak tarif etmekten çekinmelidir, çünkü o zaman onu yoksunluğa göre gösterilen bir terimle tarif etmek olur. Bundan başka, böyle tarif etmekle tarif içinde tarif edilenin kendini kullanmak zoru vardır: bu ise ismin yerine tarifi konulduğu takdirde apaçık olur. Gerçekte, eşitsizlik demek, **eşitliğin yoksunluğu** demekten hiçbir suretle farklı değildir ; < böyle tarif edilen > eşitlik, demek, eşitliğin yoksunluğunun zıddı olacaktır, öyle ki tarif edilmesi gerekli olan aynı terim kullanılmış olacaktır. — Bununla beraber, iki zıttan hiçbirisinin yoksunluğa göre gösterilmeyip, tarifi gene de bundan önceki tarzda verilmiş olduğunu, sözgelimi, iyiliğin kötülüğün zıddı olarak tarif olunduğunu farz edelim; o zaman kötülüğün de iyiliğin bir zıddı olacağı açık olduğundan (çünkü bu tarzda zıd olan nesnelerin tarifinin aynı tarzda verilmesi gereklidir), netice, burada da tarif edilenin kendisinin kullanıldığıdır: çünkü iyilik kötülüğün tarifinin içindedir. Şu halde iyilik kötülüğün zıddı ise,

ve kötülük hiçbir suretle iyiliğin zıddından farklı değilse, iyilik, iyiliğin zıddının zıddı olacaktır. Görülüyor ki tarif edilecek terimin kendisi kullanılmıştır.

Bundan başka, yoksunluğa göre gösterilen terimi verirken, kendinin yoksunluğu olduğu terim, yani hal, veya zıddı, veya kendisinin yoksunluğu filân başka şey verilmemiş midir; ve yine ister mutlak olarak hiçbir terim ilâve edilmiş olmasın, ister, tabîi olarak yoksunluğun içinde husule geldiği ilk konu ilâve edilmiş olmasın, yoksunluğun tabîi olarak içinde husule geldiği terimin ilâvesi unutulmuş mudur, görmek gerekir. Sözelimi, bilgisizliği bir yoksunluk olarak tarif ederken, onun ilmin yoksunluğu olduğu söylenmemişse; veya tabii olarak içinde husule geldiği terim ilâve olunmamışsa, veya konu ilâve olunmakla beraber, onun içinde bulunduğu ilk konu verilmemişse: sözelimi onun, ruhun akli bölümü içinde değil, insanda veya ruhta olduğu söylenmişse, durum budur. Gerçekte, bu kaidelerden herhangi biri unutulmuşsa, bir hata işlenmiştir. Körlüğün, gözde görmenin bir yoksunluğu olduğu gösterilmemişse yine böyledir. Çünkü onun tabiatını doğru olarak tarif etmek için, onun hem nenin yoksunluğu olduğunu, hem de bu yoksunluğun konusunun ne olduğunu koymak gerekir.

Daha, yoksunluğa göre söylenmemiş olan bir terim, yoksunlukla tarif edilmiş midir, görmek gerekir. Sözgelimi, bilgisizlik halinde, bu cinsten bir hata da bilgisizliği sırf bir inkâr olmiyarak anlıyanların olgusu görünecektir. Gerçekte, ilmi haiz olmıyan konu öyle geliyor ki bilmiyen değil; daha ziyade aldanandır. İşte bunun için ne cansız varlıklar, ne de çocuklar hakkında bilmediklerini söylemiyoruz. Bilgisizlik, o halde, ilmin yoksunluğuna göre söylenemez.

10

< BAŞKA YERLER >

Bundan başka, tarifi benzer infleksiyonlarının, tarif edilen ismin benzer infleksiyonlariyle uyuşuyorlar mı, görmek gerekir: sözgelimi, *faydalı* sıhhat *husule getirici* mânasına gelir, *faydalı olarak, sıhhat husule getirici olarak-, faydalı olmuş olarak, sıhhat husule getirmiş olan şey* mânasına gelir.

Daha, gösterilen tarifi Fikir'e de uygun gelecek midir, incelemek gerekir. Bazı hallerde, gerçekte, bu karşılık husule gelmez: sözgelimi, Eflâtun, hayvanların tarifine *ölümlü* terimini ilâve ettiği zaman, gerçekte, Fikir, sözgelimi, kendinden-insan ölümlü olamaz, öyle ki tarif Fikir'e uymaz.

Mutlak olarak konuşulduğu takdirde, *hareket etmeğe muktedir* veya *tesirlenmeye muktedir* terimlerinin ilâve olunduğu her yerde gerekli olarak Fikir ile tarif arasında uygunsuzluk vardır. Çünkü Fikir'lerin varlığını iddia eden kimseler için, göründüğüne göre, bunlar tesirlenmez ve hareketsizdirler. İşte bu teoricienlere karşıdır ki bu cinsten deliller faydalıdır.

Üstelik, homonimlik yönünden kullanılan terimler için, bütün mânalarda müşterek bir tek tarif verilmiş midir, görmek gerekir. Gerçekte, bunlar, müşterek adlandırılmaları için, bir tek tariften başka tarifi olmıyan sinonim terimlerdir; bunun sonucu olarak, verilen tarif, homonim terim altında bulunan nesnelerden hiçbirisine has değildir, çünkü o, bu terim altında bulunan her şeye aynı tarzda uyar. O halde, hayatın, doğuştan mevcut, beslenebilen bir varlıklar cinsinin hareketi olduğunu söylediği zaman, Dionysios'un hayat hakkında verdiği tarifi kusuru budur; bu karakter ne nebatlara, ne de hayvanlara ait değildi. Halbuki, görünüşe göre, hayat bir tek nesne nev'i ifade etmeyip hayvanlarda başka, nebatlarda başkadır. O halde, hayatın sinonim ve daima bir tek nesneler nev'ini ifade etmek için kullanılmış bir terim olduğunu düşünerek, bu tarzda kesin olarak

tarifin verilmek istediği de olabilir; ama homonimliği görmekle beraber ve terimin iki mânasından yalnız birinin tarifini vermek istemekle beraber, tarif olunması teklif olunan mânaya has olmıyan, fakat her iki mânada müşterek olan bir tarif verildiğinin farkına varılmadığı da vaki olabilir. İşi ele alma tarzı ne olursa olsun, bir hata işlendiği daha az doğru değildir. — Homonim terimler bazan dikkatten kaçtıkları için, sorguya çekenin sinonim imişler gibi onları kullanması gerekir (çünkü mânalardan birinin tarifi öbürüne uymaz, öyle ki sinomin altında bulunan her şeye uyması lâzım geldiğinden, cevap veren uygun geldiği gibi onu tarif etmiş gibi görünmiyecektir), halbuki cevap veren, aksine olarak, terimin türlü mânalarını ayırdetmek zorundadır. — Bundan başka, mademki cevap verenlerden bazıları, bir yandan, verilen tarif, tarif edilen altında bulunan her şeye uymadığı zaman, gerçekte sinonim olan şeye homonim derler; bir yandan da, verilen tarif, terimin iki mânasına uyduğu zaman, gerçekte, homonim olana da sinonim derler; bu şartlar altında, bu noktalarda hasımla önceden uyuşmak, veya aksi takdirde terimin duruma göre sinonim veya homonim olduğunu önceden tasdik etmek gerekir: çünkü neticenin ne olacağı önceden bilinmediği za-

man anlaşma daha kolay olur. Fakat hiçbir uyuşma olmadığından, gerçekten sinonim olan şeyin, verilen tarif ikinci mânaya uymadığından ötürü, homonim olduğu ileri sürülürse, bu ikinci mânanın tarifinin geri kalan mânalara da uyuyor mu, incelemek gerekir: çünkü bu böyle ise, bu mânanın geri kalan terimlerle sinonim olmak zorunda olduğu apaçıktır, aksi takdirde, bu geri kalan mânaların birçok tarifleri olacaktır, çünkü onlara, yani ilk olarak verilmiş olan ve son olarak verilmiş olan terimin açıklanmasında iki ayrı tarif tatbik olunmaktadır. — Öbür yandan da, birçok mânalarda alınan bir terimi tarif etmek gerektiği zaman şayet bu tarîî hepsine uymazsa, hasım terimin nomonim olduğunu değil de, tarifinin kendisinin de oraya uymadığından ötürü ismin hasseten hepsine uymadığını iddia ederse o zaman böyle bir hasma, her ne kadar bazı hallerde maksadını halk adamı gibi ifade etmemek gerekirse de, eskiden kalma ve umumiyetle kabul olunan terminolojiyi kullanmak ve buna benzer karıştırmalara girişmemek zaruri olduğu cevabı verilmelidir.

11

< BAŞKA YERLER >

Karışık bir terimin bir tarifi verildiyse karışık terimin unsurlarından birinin tari-

fini kaldırmak ve tarifi geri kalanının, terimin geri kalanını tarif edip etmediğini görmek gerekir; aksi takdirde, tarifi bütününün de terimin bütününü tarif etmediği apaçıktır. Sözelimi, sonlu doğru çizgi, sınırları haiz olan ve ortası uçların hizasında bulunan bir yüzeyin sınırı olarak tarif olundu ise ve sonlu çizginin tarifi onun, sınırları olan bir yüzeyin sınırı olduğu ise, geri kalan, yani **ortası uçların hizasında olan, doğru'nun** tarifi olmak zorundadır. Halbuki, gerçekte, sonsuz çizginin ne ortası, ne sınırları vardır, bununla beraber doğrudur. Bunun sonucu olarak, bu geri kalanının tarifi değildir.

Üstelik, tarif edilen terim mürekkep bir kavram olduğu zaman, verilen tarif, tarif edilen kadar uzuvlardan teşkil edilmiş midir, görmek gerekir. < Tarif edilende bulunan > mürekkep unsurların sayısı, tarif içinde bulunan isimlerin ve fiillerin sayısının aynı olduğu zaman, bir tarif, tarif edilen kadar uzuvlardan teşkil edilmiştir denilir: çünkü, bu cinsten hallerde, ister bütün terimler için, ister bazıları için, terim terime basit bir mübadele olması gereklidir, çünkü şimdi öncekinden daha çok kullanılmış isim yoktur. Tarif olunduğu zaman ise, tercihan hepsi için, veya yoksa çoğu için isimleri ifadeleriyle göstermelidir: çünkü böyle yap-

makla hattâ basit terimler bile, sözgelimi, **manto** yerine **elbise** koymak suretiyle basit bir isim değişmesiyle tarif edilmiş olabilirler.

Birincilerin yerine konulan, terimler daha az bilinen terimler ise, sözgelimi, **ak insan** yerine **ak (kar gibi) ölümsüz** denilirse, hata daha da büyüktür: tarif yapılmamıştır, ve üstelik, bu ifade daha az açıktır.

Kelimelerin değişmesinde, mâna artık aynı değil midir: sözgelimi teoretik ilim, bir teoretik hüküm olarak tarif edilmiş midir, incelemek gerekir; çünkü hüküm, ilimle aynı şey değildir; halbuki bütünlüğü içinde alınan tarifi tarif edilenle aynı şey olması gerekirse, lâzımgelen de budur: çünkü, her ne kadar **teoretik** kelimesi her iki ifadede de müşterek ise de, geri kalan ayrıdır.

Bundan başka, terimlerden birinin yerine herhangi bir başka şey konulmakla bizim demin verdiğimiz misalde olduğu gibi, ayırım değilde cins mi değiştirilmiştir, görmek gerekir: çünkü **teoretik** terimi **ilim** teriminden daha az bilinmektedir, çünkü bu sonuncu, cins; öbürü ayırımdır, ve bütün terimlerin en çok bilineni, cinstir. Bunun sonucu olarak, değiştirilmesi gereken şey, cins değil, ayırımdır, çünkü daha az bilinmektedir. Bizim tenkidimizin gü-

lünç bulunabileceği doğrudur. Gerçekte, cinsin değil de, ayrımın en çok bilinen terimle ifade olunmasına hiçbir mâni yoktur; bu halde, ismi değişmesi gereken, ayrım olmayıp cinstir. Bununla beraber, bir ismin yerine sade bir isim değil, tam bir ifade konulursa, cinsten ziyade ayrımın tarifinin verilmesi gerektiği apaçıktır, çünkü bu tarifi verilmesi bildirmek maksadıyledir: çünkü ayrım, cinsten daha az bilinmektedir.

12

< BAŞKA YERLER >

Ayrımın tarifi verildiyse, verilen tarif herhangi bir başka şeyle müşterek midir, incelemek gerekir. Sözelimi, tek sayının bir ortayı haiz olan bir sayı olduğu söylendiği zaman, bundan başka onun bir ortayı haiz olma tarzını tarif etmelidir: çünkü **sayı** terimi iki ifade de müşterektir, ve tarif **tek** terimi yerine konulmuştur. Fakat tek olmamakla beraber hem bir çizginin, hem de bir cismin ortası vardır; öyle ki tekin tarifi bu olmayacaktır. Öbür yandan da, **bir ortayı haiz olan** ifadesi birçok mânalar alıyorsa, burada **bir ortayı haiz olan**'ın hangi mânada alındığını tarif etmek gerekir. Bundan, ya teklif edilen tarifi itibarsızlığı, ya hiçbir suretle hiçbir şey tarif olunmadığı delili çıkacaktır.

Ve daha, tarif içinde bulunan şey var olan nesnelere katılmadığı halde ; tarifi verilen şey var olan nesnelere katılmış mıdır, görme gerekir, sözgelimi, ak ateşe karışık bir renk olarak tarif Olunmuş mudur. Gerçekte, cismanî olmıyan bir şeyin bir cisim ile karışık olması imkânsızdır, öyle ki ak var olduğu halde, ateşle karışık renk var olamayacaktır.

Bundan başka, göreliler halinde, nesnenin kendisine göreli olduğu şey seçik bir tarzda izah olunmayıp, bu korrölatif çok büyük sayıda nesneler içinde ihata olundukça, ister topyekûn, ister kısmen aldanılır: sözgelimi, Tıp var olan bir şeyin ilmidir denildi ise, gerçekte, Tıp var olan hiçbir şeyin ilmi değilse, hatanın tam olduğu açıktır; aksine olarak, her hangi bir başka şeyin değil de gerçek bir şeyin ilmi ise hata kısmidir: çünkü ilinti yönünden değil de, kendi kendine, var olanın ilmi olduğu söylenmişse Tıp var olan her şeyin ilmi olmak zorundadır. Öbür görelilerde olan budur : çünkü her ilim konusu, ilme göreli bir terimdir. Bütün öbür göreliler için de bu böyledir, çünkü bütün göreliler birbirlerini karşılarlar. — Üstelik, bir nesnenin ne olduğunu bilmenin hakiki tarzının onu kendi kendine değil, ilinti olarak göstermekten ibaret olduğu iddia olunursa, o zaman göreli terimler-

den her biri tek bir nesneye değil, bir çoğuna taallûk edecektir: gerçekte, aynı bir nesnenin hem gerçek, hem ak, hem de iyi olmasına hiçbir mâni yoktur, öyle ki ilinti yönünden tarifi vermek, iyi tarifi vermek ise, bu taayyünlerden her hangi birine taallûk ettirmek onun hakiki tarifi vermek olacaktır. — Böyle bir tarifi verilen terime has olmasının imkânsız olduğunu ilâve ediyorum: çünkü, yalnız Tıp, değil, aynı zamanda öbür ilimlerin çoğu var olan şeye nispetle söylenmişlerdir, öyle ki onlardan her biri var olan şeyin ilmi olacaktır. Böylece görülüyor ki böyle bir tarif hiçbir ilmin tarifi değildir: çünkü tarifi müşterek değil, has olması gerekir.

Bazen nesne değil, iyi şartlar içinde veya mükemmel durumda bulunan nesne tarif olunur: retorikçi, hiçbir şeyi bırakmadan, verilen her şart ve hal içinde iknaı gerektirecek olan şeyi görmeğe muktedir olan kimse diye; hırsız, gizlice alan kimse diye tarif olunursa retorikçi'nin ve hırsızın tarifi böyledir; çünkü her ikisi böyle vasıflandırıldıkları halde, biri iyi bir retorikçi, öbürü iyi bir hırsız olacaktır, halbuki bir hırsız olan, vakide, gizli olarak alan kimse değil, daha ziyade gizli olarak almak istiyen kimsedir.

Bundan başka, kendinden arzuya şayan olan şey husule getirdiği veya yaptığı şey için mi arzuya şayan olarak, yoksa, umumi bir tarzda, herhangi başka şey için mi arzuya şayan olarak verilmiştir, görmek gerekir; sözgelimi, adaletin kanunları muhafaza eden şey, veya hikmetin saadeti husule getiren şey olduğu söylenmişse : çünkü husule getiren şey veya muhafaza eden şey, başka şey için arzuya şayan olan şey içine girer. Gerçi denilebilir ki kendinden arzuya şayan olan şeyin aynı zamanda başka şey için arzuya şayan olmasına hiçbir mâni yoktur. Bununla beraber, kendinden arzuya şayan olan şeyi böyle tarif etmekle daha az aldanılmaz: gerçekte, her bir şeyde en iyi olarak bulunan şey öz içinde bulunur ve bir şey için kendinden arzuya şayan olmak, bir başka şey için arzuya şayan olmaktan iyidir, öyle ki tarifin tercihan göstermesi gereken işte bu karakterdir.

13

< BAŞKA YERLER >

Bir nesnenin tarifini verirken, onun *şu ve bu* olarak, veya *şunun ve bunun bir toplamı* olarak, veya *şu artı bu* olarak tarif edilip edilmediğini incelemek gerekir.

Şu ve bu olarak tarif olunmuşsa, tarifi her iki şey hakkında da doğru olacağı, ve bununla beraber ayrı alınan hiç biri hakkında doğru olmayacağı vaki olacaktır: sözgelimi, adalet, itidal *ve* cesaret olarak tarif olunmuşsa. İki insan farzedelim gerçekte, bunlardan her biri ancak iki nitelikten birine sahip olursa, her ikisi âdil olacaklar ve ikisinden de hiçbiri âdil olmayacaktır, çünkü birlikte alınan her ikisi adalete sahiptirler ve ayrı ayrı alınan hiçbiri ona sahip değildir. Hattâ bizim şimdi dediğimiz şey, böyle bir durum başka hallerde baş gösterdiğinden ötürü, henüz büsbütün saçma olarak görünmüyorsa da (çünkü iki adamın, her ne kadar hiçbiri ayrı ayrı sahip olmasalar da, bir *minaya* sahip olmalarına hiçbir şey mâni değildir), bununla beraber, hiç değilse, görünüşe göre, zıt yüklemelerin aynı konulara ait olması tamamiyle saçma olacaktır. Bununla beraber bu adamlardan biri itidal ve korkaklığa sahipse, öbürü ise cesaret ve itidalsizliğe sahipse vaki olacak şey budur: çünkü, adalet itidal ve cesaret ise, adaletsizlik korkaklık ve itidalsizlik olacağından ötürü, her ikisi de o zaman adalete ve adaletsizliğe sahip olacaklardır. — Ve umumi bir tarzda., bütünün bölümleriyle özdeş olmadığını tasdika çalışan delillerin hepsi şim-

diki tartışma için kullanılabilirler: çünkü, böyle tarif etmekle, bölümlerin bütüne özdeş oldukları söyleniyor gibidir. Bu deliller bölümlerin yığılmasının aşikâr olduğu hallere, tıpkı bir ev için veya bu cinsten filân başka şey için olduğu gibi, hassaten uygundurlar: burada, gerçekte, bütün var olmaksızın bölümlerin var olmasına hiçbir şey karşı koymaz, öyle ki bölümler bütünle aynı şey değildirler.

Fakat tarif edilenin, *bu ve şu* değil de *şunun ve bunun toplamı* olduğu söylenmişse, ilkin bu terimler vasıtasıyla bir tek şeyin husulüne tabî bir engel yok mudur, incelemek gerekir: bazı şeyler, gerçekte, sözgelimi, bir çizgi ve bir sayı gibi, aralarında hiçbir şeyin kendilerinden hâsıl olamayacağı şekilde bulunurlar. — Bundan başka, tarif edilen bir tek ilk konu içinde tabiatı gereğince bulunmuyor mu, onun kendilerinden hâsıl olduğu söylenilen terimler ise bir tek ilk konu içinde bulunmayıp her biri ayrı bir konu içinde bulunuyor mu, görmek lâzımdır. Çünkü o zaman tarif edilenin bu terimlerden hâsıl olamayacağı açıktır, çünkü bölümler nerede iseler, bütün de gerekli olarak oradadır, öyle ki bütün bir tek ilk konu içinde değil, bir çokları içinde bulunacaktır. — Bir yandan da, hem bölümler, hem de bütün bir tek ilk konu içinde iseler bu konu

aynı olmayıp, bütün için başka, bölümler için başka mıdır, incelemek gerekir. — Ve daha, bölümlerin bütünüyle aynı zamanda yok olup olmadıklarını görmek gerekir, çünkü, aksine olarak, bölümler yok olmakla, bütün de yok olmak zorundadır, halbuki yok olan bütün ise bölümlerin de yok olması için hiçbir zaruret yoktur. — Yahut da bölümler ne o, ne de o oldukları halde bütün iyi mi, yoksa kötü müdür, görmek gerekir, veya aksine olarak, bütün ne o, ne de o olmadığı halde, bölümlerin iyi mi, yoksa kötü mü olduklarını görmek gerekir. Gerçekte ne, ne iyi, ne de kötü olmayan şeylerden iyi veya kötü her hangi bir şeyin gelmesi, ne de iyi veya kötü şeylerden ne iyi ve ne de kötü herhangi bir şeyin gelmesi mümkün değildir. — Veya daha, iki unsurdan biri, öbürünün kötü olmasından daha çok iyi olduğu halde, bu unsurlardan hâsıl olan şeyin kendisi buna rağmen de kötü olmaktan ziyade iyi değildir, görmek gerekir. Sözelimi, tedbirsizlik cesareten ve yanlış sanıdan hâsıl olma diye tarif olunduğu takdirde durum budur. Burada, gerçekte, yanlış sanının kötü olmasından ziyade cesaret iyidir; bunun sonucu olarak, ikisinin mahsulünün daha iyi olanın kaderini takip etmesi, ve ister mutlak olarak iyi, ister hiç olmazsa kötü olmaktan ziyade iyi olması lâzım ge-

lirdi. Bu neticenin, ancak bu niteliklerden her biri kendi kendine iyi veya kötü ise gerekli olduğunun söylenebildiği doğrudur: çünkü başka şeyleri husule getiren bir çok şeyler kendinden iyi olmayıp, sadece karışık oldukları zaman iyidirler; bunun aksine, ayrı ayrı olarak alınan her şey iyi, ve başkalariyle karıştırıldıkları zaman kötü, veya ne iyi ve ne de kötü olabilir. Bizim şimdi söylediğimiz şey bilhassa sıhhat ve hastalık şeyleri için apaçıktır: bazı ilâçlar, ayrı ayrı alınan her biri iyi olacak şekilde fakat biri öbürü ile verilirse kötü olacak şekildedirler.

Ve daha, bir daha iyi, bir de daha kötü unsurdan hâsıl olan bütün iyiden daha kötü ve kötünden daha iyi değil midir, görmek gerekir. Bununla beraber denebilir ki bu ancak bütünü teşkil eden unsurlar kendiliklerinden iyi iseler gerekli olarak vaki olur; yoksa, bizim şimdi sözünü ettiğimiz hallerde olduğu gibi, bütünün iyi olmamasına hiçbir mâni yoktur.

Bundan başka, bütün, bölümlerden biriyle sinonim midir, görmek gerekir: çünkü böyle olması gerekir, tıpkı heceler halinde olmadığı gibi: nitekim hece müteşekkil olduğu harflerden hiçbirisiyle asla sinonim değildir.

Üstelik, terkip şekli gösterilmiş midir, görmek gerekir, çünkü nesneyi bildirmek

için, bu nesnenin kendilerinden çıktığı unsurları zikretmek yetmez. Gerçekte, her bir terkinin özü yalnız kendilerinden teşekkül ettiği unsurlardan değil, aynı zamanda bu unsurların birleşme tarzlarından da ibarettir, bir ev için durum budur: malzemenin toplanış tarzı gözönünde tutulmazsa ev yoktur.

Bir şey, *bu artı şu* olarak tarif olundu ise, *bu artı şu*'nun *bu ve şu* ile veya bundan ve şundan hâsıl olan ile aynı olduğunu söylemekle başlamalıdır: gerçekte, *bal artı su* demek, *bal ve su*, veya *baldan ve sudan yapılmış* demektir. Bunun sonucu olarak, *bu artı şu*'nun öbür iki ifadeden herhangi birisine özdeş olduğu kabul olunursa, bu sonunculardan her birine karşı yaptığımız aynı itirazlar buraya uyacaktır. — Bundan başka, *bir şey artı bir başkası'nın* türlü mânalarını ayırdettikten sonra, vakide, bu mânalardan hiçbirisinde, *bu artı şu* denilemez mi, incelemek gerekir. Sözgelimi, *bir şey artı bir başkası* ifadesi, onların ister kendilerini almağa muktedir aynı bir konu içinde var oldukları (adalet ve cesaretin ruhta olduğu gibi), ister aynı yerde, ister aynı zamanda var oldukları, ve bu mânalardan hiçbirisinin sözü edilen terimler için doğru olmadığı mânasına gelirse tarifi, hiçbir şekilde *bu artı şu* denilemeyeceğinden, hiçbir şeye uyamıya-

çağı apaçıktır. Fakat bizim şimdi ayırdettiğimiz türlü mânalar arasında, iki terimden her birinin öbürüyle aynı zamanda bulundukları doğru ise, her ikisi de aynı bir şeye nispetle söylenmedikleri olabilir mi incelemek gerekir; sözgelimi, cesaret, bir cüret artı bir doğru düşünce olarak tarif olunduğu zaman durum budur. Gerçekte, çalmak için cüret, ve sıhhatli şeyler için doğru düşünce sahibi olmak mümkündür; fakat aynı zamanda birinci vasıf artı İkinciye sahip olmakla henüz cesaretli olmaz. — Bundan başka, hattâ bu vasıfların her ikisi de aynı bir şeye nispetle, sözgelimi, tıbbî şeylere nispetle söylene bile (çünkü hiçbir şey tıbbî şeylerde hem cür'et, hem de doğru düşünceye sahip olunmasına hiçbir mâni yoktur), yine de biri artı öbürüne sahip olunmakla cesaretli olunmaz. Gerçekte onların ikisi hem ayrı ayrı nesnelere taallûk etmemek zorundadırlar, hem de taallûk ettikleri aynı nesnede rastgele bir şey olmamak zorundadır: fakat cesaretin gayesine, sözgelimi, harbin tehlikelerine veya, varsa, bu gayeyi daha iyi ifade eden bambaşka bir şeye taallûk etmeleri gerekir.

Bu son şekildeki tariflerden bazıları bizim sözünü ettiğimiz taksim içine asla girmezler: Sözgelimi, öfke hakaret görüldüğü duygusuyla birlikte bir keder diye

tarif olunursa. Gerçekte, bu demektir ki kederin husule gelmesi bu türlü bir duygu dolayısıyledir. Fakat bir şeyin bir başkası dolayısıyle hasule geldiğini söylemek hem de yukarda gösterilen mânalardan hiçbirisine göre *bir şey artı bir başkası* demek değildir.

14

< BAŞKA YERLER >

Ve daha, bütün, bölümlerinin bir terkihi olarak gösterildi ise (sözgelimi, bir canlı, ruhla bedeninin bir terkihi olarak), ilkin bu terkihin tabiatının ne olduğunu söylememiş midir, incelemek gerekir: sözgelimi, et veya kemiğin, ateş, toprak ve suyun bir terkihi olarak tarif edilmiş ise. Gerçekte, bunun bir terkip olduğunu söylemek yetmez, bundan başka hangi neviden bir terkip bahis konusu olduğunu tâyin etmek gerekir. Et, bu unsurların her hangi bir terkip şekline göre teşekkül etmez, fakat böyle bir terkip şekli eti, şöylesi de kemiği verir. Bundan başka, bizim sözünü ettiğimiz iki mürekkepten hiçbirisi hiçbir suretle bir terkibe özdeş gibi görünmüyor, çünkü her terkihin zıddı bir dağılmadır, halbuki yukarda gösterilenlerden hiçbirinin zıddı yoktur. Üstelik, her mürekkebin aynı şekilde bir terkip olması, veya hiçbirinin bir terkip olma-

ması muhtemelse canlı varlıkların da herbiri bir mürekkep olmakla beraber, bir terkip değilse, o zaman öbür mürekkeplerden hiçbirisi de bir terkip olmayacaktır.

Bundan başka, zıtlar, tabiatı gereğince herhangi bir konuya aynı şekilde ait olabilirlerse, nesne onlardan ancak biri ile tarif edildiği takdirde, onun tarif edilmediği açıktır. Yoksa, aynı bir şeyin birçok tarifleri olması vaki olacaktır: gerçekte, zıtlardan biriyle tarifi öbürüyle tarife tercih etmenin sebebi nedir, mademki her ikisi de, eşit bir tarzda, tabii olarak aynı konuya ait bulunuyorlar? Bilgisizliği de kabul etmeğe kabiliyetli olduğuna göre, ilim edinmeğe kabiliyetli bir cevher olarak tarif olunduğu zaman, ruhun tarifi böyledir.

Daha, bütünlüğünü bilmemek yüzünden, tarife bütünlüğü içinde hücum olunmadığı zaman, hiç olmazsa, bölümlerinden biri bilinirse ve doğru olarak ifade olunmamış gibi görünürse ona hücum etmek gerekir: gerçekte, bir kere bölüm yok edildi mi, bütün tarif de yok edilir. Tarifler müphem oldukları zaman, ilkin onları düzeltmek, ve herhangi bir noktasını aydınlatmak ve kendilerine hücum etmek üzere burada bir dayantı yeri bulmak maksadıyla yeniden teşkil etmek, sonra incele-

meye başlamak gerekir. Gerçekte, cevap veren kimse gerekli olarak, ya soran kimsenin koyduğu şeyi kabul etmek, veya kendisi açıkça tarifinin ifade edebileceği her şeyi açıklamak zorundadır. Bundan başka, tıpkı Kurultaylarda, yeni bir kanun teklif olunduğu zaman, yeni kanun daha iyi ise öncekini yürürlükten kaldırmak âdet olduğu üzere, tarifler için de böyle yapmak, ve insan bizzat bir başkasını teklif etmek zorundadır: çünkü o daha iyi ve tarif edilecek nesneyi daha çok ifade eder görünüyorsa, daha önce konulan tarifi çökeceği açıktır, çünkü aynı bir şeyin birçok tarifleri bulunamaz.

Tariflere hücum etmek için, hakir görülmemesi gerekli olan ilke, ilkin kendi kendine, vuzuh ve sarahatle, sözü edilen nesnenin bir tarifini vermekten, veya daha önce doğru olarak ifade edilen bir tarifi benimsemekten ibarettir: çünkü gerekli olarak, bir modele gözünü diğer gibi gözünü dikerek, hem tarifi haiz olmak zorunda olduğu unsurlar arasında eksik olanı, hem de faydasız bir şekilde ilâve edileni görmek gerekir: böylece, elde çürütme için daha bolca deliller bulunur.

Tarifler üzerine yetecek kadar söyledik.

KİTAP VII

<ÖZDEŞLİĞİN UMUMİ YERLERİ. – TARİFİN YERLERİNİN DEVAMI >

1

<ÖZDEŞLİĞİN YERLERİ>

Özdeş terimi için gösterilmiş olanların hepsinin en esaslı mânasına göre (en esaslı mânada özdeş'in sayıca bir olan şey olduğunu söyledik), iki şeyin özdeş veya ayrı olup olmadığını bilmek meselesi nesnelerin infleksiyonlarının beraber dizililerinin ve karşılarının vasıtasıyla incelenmelidir. Gerçekte, adalet cesarete özdeş ise, o zaman âdil olan da cesur olan, *âdil olarak* da *cesur olarak'a* özdeştir: böylece filân terimler özdeş iseler, sözü edilen karşı – olum nev'i ne olursa olsun, karşıları da özdeştirler. Çünkü özdeş olduklarından ötürü birinin veya öbürünün karşıısının alınmasının hiç ehemmiyeti yoktur. — İnceleme, sözü edilen şeylerin husule getirme veya yok etme âmillerinden onların varlıklarından veya olmalarından ve umumi olarak benzer bir tarzda bunlar-

dan her birine taallûk eden her şeyden itibaren yapılmak zorundadır: çünkü nesneler mutlak olarak aynı oldukları zaman, tıpkı husule getirme ve yok etme âmilleri gibi var olmaları ve yok olmaları da aynıdır.

Sözü edilen iki şeyden birinin en yüksek derecede her hangi bir şey olduğu söylendiği takdirde, bu aynı şeylerden de öbürünün en yüksek derecede aynı munasibet altında bulunduğu söylenebilir mi, incelemek gerekir. Bu suretledir ki *Ksenokrates* bütün hayatlar içinde faziletli hayatın en çok arzuya şayan olduğundan ve mesut hayat için de böyle olduğundan mesut hayatla faziletli hayatın aynı şey olduklarını ispat eder. *Çünkü en çok arzuya şayan olan* ifadesi, başka deyimle *en büyük* ifadesi bir tek şeye uyar. Bu türlü öbür haller içinde de bu böyledir. — Fakat en büyük veya en çok arzuya şayan olarak vasıflandırılan iki şeyden her birinin sayıca bir olması gerekir. Aksi takdirde, bunun aynı olduğu ispat edilmiş olmayacaktır: çünkü Peloponnesoslular ve Lakedaimonlular Greklerin en cesurları olmasından, gerekli olarak Peloponnesoslular, Lakedaimonlularla aynı olmaları sonucunu çıkmaz, çünkü *Pelopon nesoslu'nun* ve *Laked aimonlu'nun* sayıca birliği yoktur; bundan sadece çıkan şey, terimlerden birinin, öbürünün altında, Lakedaimonlu-

ların Peloponnesosluların altında bulunması gerektiğidir. Yoksa, bu kavimlerden biri öbürü altında bulunmazsa her birinin karşılıklı bir şekilde birbirlerinden daha iyi olmaları vaki olacaktır. Gerçekte, o zaman, bu kavimlerden biri öbürü altında bulunmadığından ötürü, Peloponnesoslular gerekli bir şekilde Lakedaimon'lulardan daha iyidirler. Çünkü onlar bütün öbürlerinden daha iyidirler; Lakedaimonlar da, Peloponnesoslulardan gerekli olarak daha iyidirler, çünkü onlar da bütün öbürlerinden daha iyidirler; böylece bu kavimlerden her biri öbürlerinden gerekli bir şekilde iyi olacaktır! O halde görülüyor ki en iyi ve en büyük denilen şey, terimlerin özdeşliği ispat olunmak isteniyorsa, sayıca bir olmak zorundadır. Yine bunun içindir ki *Ksenokrates* 'in ispatı yürümez : çünkü ne mesut hayatın, ne de faziletli hayatın sayıca birliği yoktur, öyle ki gerekli olarak her ikisinin en arzu ya, şayan olmalarından dolayı, aynı şey oldukları değil, fakat sadece birinin öbürü altında bulunduğu neticesi çıkar.

Ve daha, iki şeyden birinin bir üçüncünün aynı olduğunu farzederek, öbürünün de üçüncünün aynı mıdır, incelemek gerekir: çünkü her ikisi aynı şeyle aynı değilse onların kendi aralarında da aynı olmadıkları açıktır.

Bundan başka, iki şeyin ilintilerinden ve kendilerinin ilintileri olduğu şeylerden itibaren incelenmesi gerekir: çünkü birinin ilintisi olan her şey öbürünün de ilintisi olmak zorundadır, ilinti yönünden onlardan birinin kendilerine ait olduğu nesneler ilinti olarak öbürünü de haiz olmak zorundadır. Bu hallerden birinde, uygun-suzluk varsa bunun sebebi, şüphe yok, sözü edilen nesnelerin özdeşi olmamalıdır.

Üstelik, iki şey, bir tek kategorya cinsinde bulunacak yerde, biri nitelik, öbürü nicelik veya görelilik mi ifade ediyor, görmek gerekir. — Daha, her birinin cinsi aynı olmayıp birinin, sözgelimi, iyi, öbürünün kötü, veya birinin fazilet öbürünün ilim midir; veya daha, cinsi aynı olup biri teoretik bir ilim olarak, öbürü pratik ilim olarak farklaştığından her biri hakkında tasdik edilmiş olan ayrımları aynı değil midir, görmek gerekir. Ve bu böylece devam eder gider.

Bundan başka, daha çok bakımından, nesnelerden birinin daha çoğa elverişli olup öbürü değil midir, veya her ikisi de onu kabul ediyorlar mı, ama aynı zamanda etmiyorlar mı, görmek gerekir. Bu suretledir ki daha çok seven kimsenin birleşme hususunda daha şiddetli bir arzusu yoktur, öyle ki sevgi ile birleşme arzusu arasında özdeşlik yoktur.

Üstelik eklemeyi kullanmak ve sözü edilen iki şeyden her birini aynı bir şeye ilâve ederek aynı bütün elde olunmuyor mu; veya onların her birinden aynı şeyi çıkararak, ayrı bir baki elde olunmuyor mu, görmek gerekir: sözgelimi, bir yarımın iki katının bir yarımın çok katına özdeş olduğu beyan olunmuş mudur; o zaman her bir yandan yarım çıkarılarak geri kalanların aynı şeyi ifade etmeleri gerekirdi ; halbuki onu ifade etmiyorlar, çünkü iki kat ve çok kat, aynı şeyi ifade etmezler.

Yalnız herhangi mümkün olmıyan bir netice doğrudan doğruya (A ve B nin özdeş oldukları) önermesinden çıkıyor mu diye değil, aynı zamanda bu imkânsızlığın bir hipotezden çıkabilir mi diye de incelemek gerekir; boş'un *hava dolu'ya* özdeş olduğunu iddia edenlerin başına gelen de budur: çünkü, havanın bir kere çıkarıldığını farzederek daha az değil, daha çok *boş olan* olacaktır, halbuki hava dolu olan mevcut olmıyacaktır. O halde, doğru veya yanlış olabilen (bu husus pek ehemmiyetli değildir) bir tahmin ile iki şeyden biri yok edilmiştir, öbürü edilmemiştir. Öyle ki onlar aynı şey değildirler.

Umumi bir tarzda, her hangi bir yerde iki terimden her biri hakkında her han-

gi bir tarzda tasdik edilen yüklemeler içinde ve bu terimlerin kendileri hakkında tasdik edildikleri şeylerde bir uygunsuzluk var mıdır, incelemek icap eder: çünkü birine yüklenen her şey öbürüne de yüklenmek zorundadır ve birinin yüklemi olduğu her şey öbürünü de yüklem olarak haiz olmak zorundadır.

Bundan başka,- **özdeş** teriminin birçok mânalarda alındığı verilmiş olmakla, nesneler ayrı bir mânada da aynı mıdırlar, incelemek gerekir. Gerçekte, nevi yönünden ve cins yönünden aynı olan nesnelerin sayı yönünden de aynı olmaları ne gerekli, ne de hattâ mümkündür: işte, göz önünde tutmak zorunda olduğumuz şey onların bu sonuncu mânada aynı olup olmadıklarıdır.

Nihayet, iki şeyden biri öbürü olmadan var olabilir mi, görmek gerekir: çünkü o zaman onlar aynı şey olamayacaklardır.

2

<ÖZDEŞLİK YERLERİNİN TARİF İÇİNDE KULLANILMASI HAKKINDA>

Özdeş olana ait yerlerin sayısı budur.

Bizim şimdi dediğimiz şeyden açıkça çıkan netice, çürütmek için muteber bütün özdeşlik yerleri, bizim daha yukarda söylediğimiz gibi, tarifi çürütmek için de

kullanılabilirler: çünkü isim ile ve ifade-
si ile anlatılan şey aynı şey değilse, ve-
rilen ifadenin bir tarif olamayacağı apa-
çıktır. — Öbür yandan da, koymak için
muteber yerlerin hiçbirisi, tarifi koymak
için faydalı değildir: çünkü ifadenin bir
tarif olduğunu koymak için, verilen ifade
altına girenle isim altına giren şeyin öz-
deşliğini göstermek yetmez: fakat tarif
daha önce bildirilen bütün öbür vasıflara
da sahip olmak zorundadır.

3

<TARİFİN YERLERİNİN ARKASI>

Demek, daima bu tarzda ve bu vasi-
talarladır ki daima bir tarifi çürütmeyi
denemelidir. Fakat bir tarif koymak ister-
sek ilkin, hiçbir zaman veya hiç değilse
nadir olarak, tartışmalarda istidlal yolu-
yla bir tarife varılmadığını bilmek lâzım-
dır ; fakat daima tarif bir hareket noktası
olarak alınır. Hem geometride, hem
aritmetikte hem de öbür benzer disip-
linlerde yapılan şey budur. Bundan sonra
hem tarifi tabiatını, hem de tarif etmenin
gerekli tarzını doğru olarak göstermenin
buna değil, başka bir kitaba düştüğü bilin-
melidir. Şimdilik, bizim için faydalı olanla
yetimsemeliyiz; öyle ki, söyleyecekleri-
mizin hepsi yalnız istidlal yoluyla tarifi

ve mahiyeti elde etmenin mümkün olduğudur. Gerçekte, bir tarif nesnenin mahiyetini açıklıyan bir ifade ise; yalnız tarifte bulunan yüklemelerin özü içinde nesneye yüklenmeleri de lâzımsa ve cinsleriyle ayrımlar böylece özün categoryası içinde tasdik edilmişlerse, yalnız özü içinde nesne hakkında tasdik edilen yüklemeleri alarak, bu yüklemeleri ihtiva eden ifadenin gerekli olarak bir tarif olacağı açıktır: çünkü başka hiçbir şeyin, özü içinde nesnenin hakkında başka hiçbir şeyin tasdik edilmediği verilmiş olduğuna göre, başa herhangi bir nesnenin bir tarif olması imkânsızdır.

O halde istidlal ile bir tarife erişmenin mümkün olduğu aşikârdır. Bu tarifin hangi vasıtaların yardımıyla konulması gerektiğine gelince, bunlar pek çok vuzuhla, başka yerde tâyin edilmişlerdir; fakat bizim bu araştırmamız için, işimize yarıyacak olan aynı yerlerdir. Gerçekte, hem bütünlükleri, hem de bölümleri içinde alınan ifadeleri gözönünde tutarak zıdların ve nesnenin öbür karşılarının incelenmesine girmek zorundayız. Çünkü karşı tarif, karşı terimin tarifi ise, verilen tarif, gerekli olarak, teklif edilen terimin tarifi olmak zorundadır. Fakat mademki zıtların birçok birleşmeleri vardır, bu zıdların birleşmeleri arasından zıt tarifi bize en

açık görüneni seçmek gerekir. Böylece bütünlükleri içinde alınan tarifleri, bizim gösterdiğimiz tarzda, gözönünde tutmak lâzımdır. Bölümlerinin incelenmesine gelince, şöyle yapılır: birincisi, verilen cins doğru olarak verilmiş midir, görmek gerekir: zıt nesne, zıt cins içinde bulunursa, ve sözü edilen konu bu aynı cinsi içinde olmazsa, zıt cins içinde olacağı apaçıktır, çünkü zıtlar gerekli olarak ya aynı cinstedirler veya zıt cinsler içindedirler. Zıtlar hakkında tasdik edilen ayrımların da biz zıt olduklarını takdir ediyoruz: sözgelimi, akın ve karanınkileri; çünkü biri görüşü ayırıcı, öbürü birleştiricidir. O halde, <tarif içinde bulunanlara> zıt ayrımlar, zıt terimler hakkında tasdik edilmişlerse, o zaman tarifte verilen ayrımlar sözü edilen terim hakkında tasdik edileceklerdir.

Bunun sonucu olarak, mademki hem cins, hem ayırım doğru olarak verilmiştir, verilen tarifin iyi tarif olacağı açıktır. Zıt ayrımların zıtlar hakkında tasdik edilmeleri gerekli değildir diye, şüphe yok, itiraz olunabilecektir; meğerki aynı bir cinste bulunmıyalar; kendilerinin cinsleri zıt olan nesneler için, ayırımın ikisi hakkında, sözgelimi, adalet ve adaletsizlik hakkında söylenmesine hiçbir mâni yoktur: çünkü biri ruhun bir fazileti, öbürü bir rezile-

tidir, öyle ki *ruh hakkında* terimi, beden-
nin de fazileti ve rezileti haiz olduğu
malûm olmakla, her iki halde ayırımdır.
Fakat hiç değilse, doğru olan, zıtların
ayrımlarının ya zıt, veya özdeş oldukla-
rındır. Demek, < verilen ayrıma > zıt
ayrım sözedilen terim hakkında değil de
zıt terim hakkında tasdik edilmişse, konu-
lan ayrımın bu sonuncu hakkında tasdik
edilmesi gerektiği açıktır. Umumi bir
tarzda, mademki tarif cinslerden ve ay-
rımlardan itibaren kurulmuştur, zıt teri-
min tarifi apaçık ise, teklif edilen terimin
tarifi de apaçıktır. Gerçekte, zıddı ya aynı
cins içinde, ya zıt cins içinde bulunduk-
larından yine bunun gibi, zıtlar hakkında
tasdik edilen ayrımlar zıt veya özdeş
olduklarından, teklif edilen terim hak-
kında ya zıddının cinsinin aynı cins tasdik
olunacak, halbuki ayrımları, ya hepsi,
ya öbürleri özdeş kaldığı halde, hiç de-
ğilse aralarından birkaçı, zıddıkilere zıt
olacaklardır; veya, bunun aksine olarak,
ayrımlar aynı olacaklar, cinsler zıt ola-
caklardır; veya her ikisi de, cinsler de,
ayrımlar da zıt olacaklardır; < ve hepsi
budur >, çünkü cinslerin ve ayrımların
hepsinin özdeş olması imkânsızdır, aksi tak-
dirde zıtlar aynı tarifi haiz olacaklardır.

Bundan başka, infleksiyonlardan, aynı
sıradaki terimlerden hareket etmelidir,

çünkü cinsler gerekli olarak cinslere tekabül etmek zorundadırlar; tarifler de tariflere. Böylece unutmama ilmin kaybı ise, *unutmamak, ilmi kaybetmek; unutmuş olmak, ilmi kaybetmiş olmak* olacaktır. Bu terimlerden herhangi biri kabul edilmekle, bütün geri kalanın da kabul edilmesi gerekir. Yine bunun gibi, yıkılma cevherin bir dağılması ise, *yıkılmış olmak, cevheri dağılmış olmak*'tır, ve *yıkık olarak, dağılmış olarak*'dır ve yıkıcı cevherin dağıtıcısı ise yıkma da cevherin bir dağılmasıdır. Bu böyle gider. Öyle ki bu terimlerden biri bir kerre konuldu mu, bütün geri kalan da kabul olunmak zorundadır.

Üstelik, biribiriyle aynı münasibette bulunan nesnelerden hareket etmek gerekir. Çünkü sıhhatli olan sıhhati husule getiren şeyse, iyi-yapılı iyi yapıllığı husule getiren, ve faydalı da iyiliği husule getiren şeydir: sözü geçen terimlerden her biri kendi öz gayesine nispetle aynı tarzda bulunur. Öyle ki onlardan biri bu gayenin husule getiricisi olarak tarif edildiyse, geri kalan terimlerin her birinin tarifi de bu olacaktır.

Bundan başka, daha çok ve aynı dereceden hareket etmelidir, ve terimleri ikişer ikişer mukayese ederek tarifi kaç türlü konulabileceğini görmelidir. Sözgelimi , filân tarif filân nesneyi, filân başka

tarifin filân başka nesneyi tarifinden daha iyi tarif ederse, ve daha az iyi tarif eden tarif de bir tek olursa, o zaman daha iyi tarif eden de bir tektir. Filân tarif filân nesneyi, filân başka tarifin filân başka nesneyi tarif ettiği gibi aynı derecede tarif ederse, ve bu başka tarif bu başka nesneyi tarif ederse, geri kalan tarif de geri kalan nesneyi tarif eder. Buna karşılık, bir tek tarifin iki şeyle veya iki tarifin bir tek şeyle mukayesesi bahis konusu olduğu zaman, daha çoğun mütalâasından hiçbir fayda çıkarılamaz: gerçekte, iki şey için ne bir tek tarif, ne de aynı şey için iki tarif vardır.

4

<EN FAYDALI YERLER>

En elverişli yerler, aynı sıradaki terimlerden ve infleksiyonlardan çıkarılanlarla, bizim şimdi gösterdiğimiz yerlerdir. Bunun içindir ki tasarrufu ve elinde bulundurulması en mühim olanlar bunlardır : çünkü en büyük sayıdaki hallerde en faydalı olanlar bunlardır: öbürleri arasından en mühimleri en çok müşterek olanlardır, çünkü onlar en müessir olanlardır: bu suretledir ki hususi hallere bağlanmalıdır, ve o zaman, nevi, fertlerle sinonim olduğuna göre, nevileri için, tari-

fin uyup uymadığını araştırmalıdır. Bu yer bizim daha yukarda dediğimiz gibi, Fikirlerin varlığını koyanları çürütmek için de faydalıdır. — Bundan başka, hasım bir terimi mecazî mânada almış mıdır, veya onu, başkası imiş gibi, terimin kendisi hakkında tasdikmiş midir, görmek gerekir. Müsterek ve *Müessir* olan daha her hangi başka bir yer varsa, onu da kullanmalıdır.

5

< TÜRLÜ MESELELERİ ÇÜRÜTMEK VEYA KOYMAK İÇİN KOLAYLIKLAR VEYA ZORLUKLAR HAKKINDA >

Bir tarifi koymanın, onu yıkmaktan daha zor olduğu bizim şimdi söyleyeceklerimizle açıkça görülecektir. Gerçekte, bizzat görmek ve kendilerine sual sorulanlardan aşağıdaki cinsten önermeleri elde etmek kolay değildir: sözelimi, verilen tarif içinde bulunan unsurlardan biri, nin cins, öbürünün ayırım olduğunu, ve sadece cinsin ve ayırımların özün kategoryası içinde tasdik edildiklerini. Bununla beraber bu önermeler olmadan, istidlal yoluyla bir tarif elde etmek imkânsızdır, çünkü daha bazı başka nesneler, özün kategoryası içinde nesne hakkında tasdik edilmişlerse, konunun tarifi olanın, göste-

rilen ifade midir, yoksa ayrı bir ifade midir, belli değildir, çünkü bir tarif bir nesnenin mahiyetini açıklayan bir ifadedir. İşte bir delil daha: birçok neticeden ziyade bir tek netice çıkarmak daha kolaydır. Bir tarif çürütüldüğü zaman ise bölümlerden bir tanesine karşı deliller ortaya koymak yeter (çünkü onlardan hangisini olursa olsun bir tanesini yok etmekle, tarifi de yok etmiş olacağız), halbuki onu koymak için, tarifin bütün bölümlerinin nesneye ait olduğu neticesini çıkarmak zarureti vardır. — Bundan başka, bir tarif konulduğu zaman, bütüncül bir neticeyi getirmelidir, çünkü tarifin terimin bizzat yüklenmiş olduğu her şeye yüklenmesi, bundan başka, verilen tarifin konuya has olması isteniliyorsa, karşılanabilir de olması gerekir. Aksine olarak, çürütüldüğü zaman artık bütüncülü tasdik ve ispat etmek gerekli değildir: tarifin ifadesinin, isim altında bulunan nesnelerden biri hakkında doğru olmadığını tasdik ve ispat etmek yeter. Bir bütüncül önerme ile çürütmek gerekse dahi, hattâ bu halde bile, tarifi çürütmek için önermenin aksini tasdik ve ispat etmek gerekli olmayacaktır: onu bütüncül olarak çürütmek için, ifadenin terimin kendilerine yüklenmiş olduğu nesnelerin hiç birisine yüklenebilir olmadığını göstermek yeter; fakat ak-

sini tasdik ve ispat etmek, terimin, kendileri hakkında ifadenin tasdik edildiği nesneler hakkında tasdik edilmediği göstermek zaruri değildir. — Bundan başka, terim altında bulunan her şeye uysa da yalnız buna uymasa, tarif bu yüzden yıkılır.

Hassa ve cinse ait hususlarda da aynı mülâhaza: her ikisi için de, çürütmek koymaktan daha kolaydır. — Hassa için, bu netice bizim dediğimizden aşikâr olarak çıkar. Gerçekte, çok defa, hassa başka terimlerle bağlantı halinde verilir, öyle ki terimlerden bir tanesi yok edilmekle o çürütülebilir, halbuki onu koymak için gerekli olarak hepsini istidlâl yoluyla tasdik ve ispat etmek gerekir. Tarife ait hemen hemen bütün öbür kaideler de hassaya tatbik olunacaklardır. Gerçekte, bir hassa konulduğu zaman, sözü edilen terim altında bulunan bütün nesnelere ait olduğunu göstermek gerekir, halbuki çürütüldüğü zaman, onların arasından yalnız bir tanesine ait olmadığını göstermek yeter. Bundan başka, hattâ hassa terim altında bulunan bütün nesnelere ait ise, fakat yalnız onlara ait olmakla kalmazsa tarif için söylediğimiz gibi, çürütme gene yapılır. — Cinse gelince, gerekli olarak onu koymanın ancak bir terk tarzı vardır, o da onun konunun bütününe ait olduğunu göstermekten ibarettir; halbuki o iki

tarzda çürütülür: çünkü ister konu içine giren hallerden hiçbirine ait olmadığı, ister her hangi bir hale ait olmadığı gösterilmiş olsun, başlangıçta cins olarak konulmuş olan şey yok edilmiştir. Üstelik, cinsi koymak için, nesneye ait olduğunu göstermek yetmez, daha ona cins olarak da ait olduğunu göstermek gerekir; aksine olarak, o çürütüldüğü zaman, konu içine giren herhangi hususi bir hale ait olmadığını, veya hiçbir hale ait olmadığını göstermek yeter. — Vakide, yıkmanın yaratmaktan daha kolay olduğu öbür alanlarda vaki olduğu gibi, burada da çürütme, koymaktan daha kolay gibi geliyor.

İlintiye gelince: bütüncül ise, çürütülmesi konulmasından daha kolaydır; koymak için, gerçekte, konunun bütünlüğüne ait olduğunu göstermek zoru vardır, halbuki, onu çürütmek için, konu içinde bulunan hallerden bir tanesine ait olmadığını göstermek yeter. Bunun aksine olarak, ilinti bölümcül ise, koymak çürütmekten daha kolaydır: onu koymak için, onun bölümcül bir hale ait olduğunu göstermek yeter; halbuki, onu çürütmek için, hiç birine ait olmadığını göstermek gerekir.

Daha, bütün meselelerin en kolayının niçin bir tarifi çürütmek olduğu da görülmüyor. Gerçekte, en büyük sayıda unsuru ihtiva eden o olduğundan, bize, bu yüz-

den ona hücum etmek üzere büyük sayıda hususlar sağlar ve unsurların çokluğu istidlali o kadar çok kolaylaştırır: çünkü öyle geliyor ki hata az sayıdan ziyade, çok sayıdaki nesnelerde daha sıktır. Üstelik, tarife hücum etmek için, gösterilen öbür kaidelerden de faydalanılabilir: çünkü ister ifade nesneye has olmasın, ister verilen terim cins olmasın, ister tarifi unsurlarından biri nesneye ait olmasın, her halde tarif yıkılır. Buna karşılık, öbür meseleleri çürütmek için, onlara ne tariflerden çıkarılan yerlerle, ne de değeri kalan bütün öbürleriyle hücum olunabilir: yalnız ilintiye ait olan yerler, bizim sözünü ettiğimiz bütün yüklem nevilerinde müşterektirler.

Çünkü, yukarda gösterilen yüklem nevilerinin her biri sözü edilen nesneye ait olmak zorunda olduğu halde, cins yok edilmeksizin bir hassa olarak ona ait olmayabilir. Yine bunun gibi, ne hassanın cins olarak, ne ilintinin cins veya hassa olarak nesneye ait olması gerekli değildir. Yalnız bir yükleme olması gerekir. Bunun sonucu olarak, tarif halinde müstesna bir kısmından öbürlerine karşı faydalanmak mümkün değildir. Yine bütün meselelerin en kolayının bir tarifi çürütmek olduğu görülüyor; halbuki en gücü, onu koymaktır: çünkü hem bütün bu unsur-

ları istidlâl ile koymak (yani: hem gösterilen yüklemelerin konuya ait olduğunu, hem verilen terimin hakiki cins olduğunu ve ifadenin konuya has olduğunu), koymak gerekir, hem de bunun dışında, ifade nesnenin mahiyetini açıkladığını koymak gerekir. Ve bunun doğru olarak yapılması gerekir.

Öbür meselelerden, tarife en çok benzeyen hassadır: onu çürütmek, çok defa birçok terimlerden mürekkep olduğundan, daha kolaydır, halbuki en zor olan, birçok unsurları tasdik ve ispat etmek gerektiğinden, ve bundan başka, yalnız nesneye ait olduğunu ve onunla karşılanabileceğini tasdik ve ispat etmek gerektiğinden, onu koymaktır.

Bütün meselelerin en kolayı, ilintiyi koymaktır: çünkü öbür hallerde yalnız yüklemın konuya ait olduğunu değil, aynı zamanda onun filân tarzda ait olduğunu göstermek gerekir; halbuki ilinti için, yalnız konuya ait olduğunu göstermek yeter. Buna karşılık, ilinti çürütülmesi en güç olan şeydir, çünkü en az sayıda unsuru veren odur: çünkü ilinti için üstelik konuya ait olduğu tarz gösterilmez. Bunun sonucu olarak, öbür hallerde, ister yüklemın konuya ait olmadığını, ister filân belli tarzda ona ait olmadığını göstermek suretiyle iki tarzda çürütülebildiği halde,

ilinti halinde, o ancak konuya ait olmadığını göstermekle çürütülebilir.

Her meseleyi incelemek için, sayelerinde delillerle mücehhez olacağımız yerler, demek, amelî olarak kâfi bir sayımın konusu olmuşlardır.

KİTAP VIII

< DİYALEKTİK PRATİK >

1

< SORGU KAİDELERİ >

Bundan sonra, sorgularda takip edilecek sıra ve metodun incelenmesi gerekir. — İlk olarak, sorguları tertip etmek, istiyenin hücumun başlaması gerektiği yeri bulması; ikinci olarak, sorguları tertip etmesi ve kendisi için bunları birer birer sıraya koyması; üçüncü ve son olarak, onları hasma sorması uygun olur. Yerler keşi! olununcaya kadar ve yerlerin keşfi dahil, araştırma filozof ve diyalektikçi için aynıdır; fakat onların sıraya konulmasından ve sorguların tertip edilmesinden itibaren bu, diyalektikçinin öz* işidir: çünkü bütün bunlar için, mesele hasım ile münasebetlerdir. Filozof için ve kendisi için ariyan kimse için bu böyle değildir: onun için istidlâlinin öncüllerinin, doğru ve malûm olsalar da, başlangıçta konulan soruya yakın olduklarından ve

böylece kabulünün neticesini önceden gördüğünden ötürü, cevap veren kimse tarafından reddedilmesinin hiç ehemmiyeti yoktur. Dahası var: hattâ aksiyomlarının mümkün olduğu kadar en çok bilinen meseleye ve en yakınları olması hususunda ihtimam göstermek zorundadır, çünkü ilmî istidlaller bunlardan başlar.

Yerleri iktibas etmek gereken kaynaklar daha yukarda gösterilmişlerdir; şimdi biz sırayı ve suallerin teşekkülünü incelemek, ve- ilkin gerekli öncüllerden başka, benimsenmesi gerekli öncülleri tâyin etmek zorundayız. Gerekli öncüllerden, istidlâli gerçekleştirmeye yarıyanlar kastolunur. Bunlar dışında kabul edilenler dört türlüdür: kâh tümevarım yoluyla, bütüncül öncülü kabul ettirmeğe, ya delili genişletmeğe, ya neticeyi gizli tutmaya, ya delili aydınlatmaya yararlar. Onların dışında, alınacak hiçbir başka öncül yoktur: bunlar, vasıtalarıyla suallerin genişletilmesinin ve tertiplenmesinin denenmesi gereken yegâne öncüllerdir. Bundan başka, neticeyi gizli tutmaya çalışan önermeler ancak tartışmanın icapları için kullanılırlar ; fakat bu tabiatta bir teşebbüsün daima bir hasma karşı yönetildiğinden dolayı, biz onları da kullanmak zorundayız.

İstidlâlin, vasıtalarıyla gerçekleştigi gerekli öncüller doğrudan doğruya teklif

edilmemelidirler, fakat mümkün olduğu kadar onlardan en uzak olan önermelerden hareket etmelidir. Sözelimi, hasma zıtların ilminin bir ve aynı olduğu kabul ettirilmek istenirse, ondan bunun zıtlar hakkında değil, karşılar hakkında kabul etmesi istenecektir: bu son önerme kabul edilirse, zıtlar, karşılar olduğundan, zıtların ilminin de bir ve aynı olduğu neticesi çıkarılacaktır ; kabul edilmişse bölümcül zıtlar üzerine dayanarak, tümevarım yardımıyla sözü edilen önermeyi kabul ettirmelidir. Çünkü gerekli öncüllerin kabulünü ister istidlâl ile, ister tümevarım ile, veya bazılarını tümevarım, bazılarını da istidlâl ile, fazlasiyle apaçık olan önermelerin doğrudan doğruya konulmaları gerektiği kaydıyla, sağlamak gerekir. Gerçekte, gelecek olan neticenin daima uzaktan ve tümevarım yoluyla fark ve temyizi daima çok güçtür, ve aynı zamanda hattâ biz istenilen öncüllere bu tarzda erişmeğe muktedir değilsek bile, hiçbir şey bizi onları kendi kendilerine teklif etmekten alıkoymaz.

Daha yukarda gösterilen gerekli öncüllerden başka olan öncüllere gelince: onların bu gerekli öncüller için alınmış olmaları gerekir, ve işte onların her birinden nasıl faydalanmak gerekir. — Tümevarım bölümcül hallerden bütüncüle

ve duyular altına düşen nesneler, ister mutlak olarak, ister hiç değilse insanların birçoğunca daha iyi bilinmekle bilinenden bilinmiyene gider. — Neticenin gizli tutulması başlangıçta konulan mese-
lenin delilinin, vasıtalarıyla elde edilmesi
gereken öncülleri, uzun kıyaslarla koyarak yapılır, ve bundan mümkün olduğu kadar büyük miktarda almak gerekecektir. Yalnız, gerekli öncüller değil, aynı zamanda bu sonuncuların konulmasında faydalı olanlardan bazıları da kıyasla tasdik ve ispat olunabilirse, buna muvaffak olunabilecektir. Bundan başka, bu uzun kıyasların neticelerini beyan etmemeli, fakat daha sonra onları arka arkaya çıkarmalıdır : çünkü bu tarzdadır ki cevap veren kimse, başlangıçtaki tezden mümkün olduğu kadar uzakta bulundurulacaktır. Umumi bir tarzda, sorguda gizli tutmadan faydalanmak istenildiği zaman, sorgu delilin bütününe taallük ettiği ve netice bir kere konulduğu halde muhatabın hâlâ bunun niçinini araştırmakla meşgul olacağı tarzda sorgu sorulmalıdır. İşte bu sonuç bilhassa bizim şimdi tasvir ettiğimiz metotla elde edilecektir. Gerçekte, sade son neticeyi beyan etmekle, onun elde edilme tarzı karanlıkta, bırakılır: çünkü cevap veren kimse önceki kıyasların teferruatıyla ona açılmadığından ve netice-

yi veren kıyasın da mümkün olduğu kadar az tafsilâtlı olduğundan, daha önceden bunun hangi önermelerden çıktığını görmemiştir, çünkü biz onun, kendilerinden teşkil edildiği önermeleri değil, sadece bu önermelerin kendilerinin çıkarılmış oldukları önermeleri koyduk.

Kıyasların teşekkülü için istenilen önermeleri kendi öz sıraları içinde almak da faydalıdır; fakat sırayla bir bir neticeye götürenleri, bir bir başkasına götürenleri almalıdır: çünkü herbir neticeye has olanlar birbirlerinin yanına konmuşlarsa, bundan çıkacak netice daha apaçık olacaktır.

İmkân ölçüsünde, bütüncül öncülün kabulünü sözü edilen terimlerin kendilerine değil, onlarla aynı sırada olanlara taallûk eden tariflerle sağlamak da lâzımdır : çünkü cevap verenler bütüncül önermeyi kabul etmediklerini sanarak, tarif bir aynı sıradaki terime taallûk ettiği zaman, kendiliklerinden hataya düşerler.

Sözgelimi, *öfkeli adam'ın* kendisine yapılan hakaret sebebiyle intikamı arzu ettiğini kabul ettirmek icap etse; ve *öfke'* nin bir hakaret izharının sebep olduğu bir intikam arzusu olduğu kendine kabul ettirilirse, durum bu olur: çünkü bu sonuncu önerme bir kere kabul edildi mi, bizim kabul ettirmek istediğimiz şeyi bütüncül

olarak elde edeceğimiz açıktır. Buna karşılık, sözü edilen terimlerin kedilerine taallûk eden öncüller beyan olunursa, cevap verenin, terimin kendisinin itirazına daha çok tutamak arzettiğinden onları kabulden çekindiği çok defa vaki olur: sözgelimi, **öfkeli adam**'ın intikamı arzu ettiğini kabul etmez, çünkü kendilerinden intikam almak arzu etmeksizin, yine de ana ve babalarımıza öfkeleniriz. Şüphe yok, itiraz muteber değildir, çünkü bazı kimseler için onlarda basit bir üzüntüye sebep olmak ve onları nâdim ve perişan ettirmek yeter bir intikamdır; bununla beraber hasma önermeyi reddetmesi için güya bir sebep verir gibi bir hali de yok değil. Bunun aksine olarak, öfke tarif olduğuna halde, bir itiraz bulmak o kadar kolay değildir.

Bundan başka, önermeyi, kendi için değil, bir başka şey için ifade ve tertipleniyormuş gibi ifade ve tertiplemek gerekir. Çünkü cevap verenler teze yarıyabilecek her şeye karşı uyanıktırlar. — Mutlak olarak konuşulursa, kabul ettirmek istediğimiz ileri sürülen önerme midir, yoksa onun karşısı mıdır, bilmek hususu mümkün olduğu kadar karanlık tutulmalıdır: çünkü **muhakemeye** (****) yarıyan şey belirsiz kalırsa, cevap verenler, kendilerinin düşündükleri şeyi söylemeğe daha müsaittirler.

Bundan başka, sorguya benzerlik yardımıyla başlamak da mümkündür; çünkü bu sorgu sorma tarzı kandırıcıdır, bütüncül ise dikkatten daha iyi kaçır: bu, sözgelimi, nasıl zıtların ilmi veya cehaleti aynı ise, zıtların duyumunun da aynı olduğunu; veya bunun aksine olarak, duyum aynı olduğundan ilmin de öyle olduğunu kabul ettirmekten ibarettir. Bu delil, ona tamamiyle özdeş olmamakla beraber, tümevarıma benzer: çünkü, tümevarımda bütüncül, bölümcül hallerden alınmıştır, halbuki, benzerlik halinde, alınan şey, içinde bütün benziyenlerin bulunduğu bütüncül değildir.

Bazen kendi kendine itiraz yapmak da lâzımdır: çünkü cevap veren kimseler tarafsız olarak delil gösterir gibi görünenlere karşı güven duyarlar. İleri sürülen şeyin umumi olarak kabul edilen bir önerme olduğunu ilâve etmek de faydalıdır, çünkü cevap veren kimseler, kendilerinde tamamiyle hazır bir itiraz olmadığı zaman mûtat kanaatleri sarasmaktan çekinirler; ve aynı zamanda kendileri de bu cinsten deliller kullandıklarından, onları sarasmaktan sakınırlar. — Üstelik, ne kadar faydalı olursa olsun, bir delil üzerinde ısrar etmemek gerekir, çünkü ısrar, hasmın muhalefetini kuvvetlendirir — Bundan başka, teklifini sanki basit bir mukayese gibi öne

öne sürmek gerekir: çünkü başka bir şey için teklif edilen ve kendisi için faydalı olmayan şey, daha kolaylıkla kabul edilir. — Kabulü bizce gerekli olan önermeyi bile beyan etmemek gerekir, fakat ilki kendisinin zarurî neticesi olan bir önermeyi beyan etmelidir: hasım, neticesinin ne olacağını fark etmediğinden bu önermeyi daha kolayca kabul eder; sonuncu kabul edilmişse, öbürü de kabul edilmiştir. — Bundan başka, bilhassa kabul olunmasını görmek arzu edilen şeyi en son istemelidir: çünkü cevap veren kimseler sual soranların çoğu, ilkin en çok ehemmiyet verdikleri nesnelerin sözünü ettiklerinden, hassaten ilk sualleri reddetmeğe meyyaldirler. Buna karşılık, bazı hasımlarla ilkin ileri sürülmesi gereken bu türlü önermelerdir, çünkü inatçı insanlar kendilerine ilkin arzolanı en çok kolaylıkla kabul ederler (meğerki bundan çıkacak netice, aşikâr olarak gözlerine çarpmasın) halbuki onlar sonunda daha çetin ve müşkülpesent görünürler. Cevaplarında çok ince olmakla öğünen kimseler hakkında aynı durum müşahade olunmalıdır: çünkü başta teklif edilen nesneleri kabul ettikten sonra, neticenin konulan önermeleri vaz' etmediğini ileri sürerek sonuna doğru birtakım boş ve saçma sözler ortaya atarlar. Fakat karak-

terlerinden emin olarak ve başlarına sıkıcı bir şeyin gelmiyeceğini düşünerek kolayca rıza ve muvafakat gösterirler. — Bundan başka, delili sürüncemede bırakmak ye bir takım yanlış geometri şekilleri çizenler gibi araya münakaşa için faydası olmayan bir takım şeyler sokmak iyidir, çünkü, teferruatın çokluğu hatanın nerede bulunduğunu iyice görmekten alıkoyar. Yine bu sebeptendir ki bazen sual soran kimse-ler kendiliklerinden arzolunsalar kabul edilmeyecek olan şeylerin bu karanlık içinde ileri sürdüklerinin farkında olmazlar.

Gizli tutma metodu, demek, bizim sözünü ettiğimiz kaidelere başvururlar. Düşüncenin süslenmesi için, tümevarım ile ve aynı cinse ait kavramların taksimi ile başlanır. Tümevarımın tabiatı nedir, bunu görmek kolaydır. Taksime gelince, bu sözgelimi, filân ilmin, ister daha büyük doğruluğu sebebiyle, ister konusu daha yüksek olduğundan ötürü, bir başka ilimden daha iyi olduğunu veya ilimlerin bir kısmının teoretik, bir kısmının pratik, bir kısmının da poetik olduklarını söylemekten ibarettir. Bu ayırtlardan her biri, gerçekte, her ne kadar netice bakımından beyan edilmeleri gerekli olmasa da, tartışmaya yeni bir süs ilâve eder.

Tartışmayı aydınlatmak için, misaller ve mukayeseler vermek, ama *Khoirilus'taki*

gibi değil **Homeros**'da olduğu gibi uygun ve bizim bildiğimiz şeylerden çıkarılmış misaller vermek gerekir: bu tarzda ileri sürülen önerme daha açık olabilir.

2

< SORGUNUN KAİDELERİ (Devam) >

Divalektik tartışmalarda halk adamından ziyade diyalektikçilerle kıyası kullanmak gerekir. Aksine olarak, halk adamı ile kullanılması gereken daha ziyade tümevarımdır. Esasen bu nokta daha önce incelenmiştir.—Tümevarım içinde, bazı hallerde sorgu, bütüncül şekli altında kullanılabilir; fakat başka hallerde, bütün benzerlikler için konulmuş müşterek bir isim olmadığından ötürü, bu kolay bir şey değildir: o zaman, bütüncülü almak ihtiyacı oldu mu, *ve bu türlü bütün hallerde* deyimini kullanılır. Fakat en zor olan şey, teklif edilen şeyler arasında, *bu türlü* olanlarla, bu türlü olmyanların hangileri olduğunu tâyin etmektir; çok defa, bazıları benzer olmyan nesnelerin benzerliğini tasdik ettiğinden, bazıları da benziyen nesnelerin benzerliğinden şüphe ettiklerinden tartışmalarda karşılıklı bir şekilde aldanıldığı vakidir. Bunun için, hem cevap verenin şüphe etmesine ve teklif edilen nesnenin bir benzer mânada alınmadığını

söylemesine, hem de sual soran kimsenin birçok nesnelerin, gerçekte benzer olmadıkları halde birçok şeyler benzer mânâda alınmış göründüklerinden, nesnenin bir benzer mânâda alındığını yanlış olarak telkin etmesine mâni olmak için, sözü edilen neviden bütün nesnelere uyan bir kelimeyi kendi kendine hazırlamağa çalışmak gerekir.

Birçok hallere taallûk eden bir tümevarım yapıldığı zaman, bununla beraber, cevap veren kimsenin bütüncül önermeyi kabulden çekinirse o zaman ondan itirazını istemek meşrudur. Fakat hangi hallerde nesnenin bu tarzda olduğunu kendimiz göstermediğimiz takdirde, hangi halde nesnenin bu tarzda olmadığını söylemesini ondan istemek meşru değildir: ilkin tümevarımı yapmak, ve yalnız o zaman, hasımdan itirazını istemek gerekir.—Bundan başka itirazların, meğerki teklif edilen nesne, sözgelimi, ikilik'in, çift sayılar arasında, biricik ilk sayı olduğu gibi, nevinin bir tek ve yegâne şeyi olmaya, teklif edilen nesnenin kendisine taallûk etmemesini ısrarla istemek lâzımdır: çünkü itiraz yapan kimsenin itirazını, sözü edilen nesnenin nevinin bir tek nesnesi olduğunu söyleyemediği takdirde bir başka nesneye taallûk ettirmesi gerekir.—itirazı nesnenin kendine değil de bir homonime yönelterek

bütüncül bir önermeye birtakım itirazlar yapan kimselere, ve sözgelimi, kendine ait olmıyan bir renk, veya bir ayak, veya bir el sahibi olunabildiğini iddia edenlere gelince (çünkü ressam kendinin olmıyan bir renk; aşçı kendinin olmıyan bir ayak sahibi olabilir), ilkin bu cinsten hallerde, ancak bir kere ayrıt yapıldıktan sonra, سوالini sormak gerekir: çünkü homonimlik gizli kaldığı müddetçe, önermeye itiraz yerinde görünecektir. — Fakat bir homonim üzerine değil, nesnenin kendisine taallûk eden itiraz sorguyu köstekliyorsa, سوال soran kimse itiraza uğrıyan bölümü çıkarmak ve geri kalanı, kendisine faydalı olanı kabul ettirinciye kadar, bütüncül yaparak teklif etmek zorundadır; sözgelimi, unutmaya için, ve unutmuş olmak olgusu için durum budur: çünkü hasımlar ilmi kaybeden kimsenin unutmuş olmasını kabul etmeği reddederler, çünkü, nesne değişmişse, insan ilmi kaybetmiştir, fakat unutmuş değildir, diye itiraz ederler. O halde yapılması gereken şey, itiraza uğrıyan bölümü çıkarmak, ve geri kalanı müdafaa etmektir: sözgelimi, nesne var olmakta devam ettiğine göre, ilim kaybedilmiş ise, o zaman unutulmuştur demelidir. Daha büyük bir iyiliğe daha büyük bir kötülüğün karşı olduğu önermesine bir itiraz yapan kimseler hakkında da durum budur: çünkü

onlar iyi yapı (la bonne constitution) dan daha az iyi olan sıhhate, hastalık, maluliyetten daha büyük bir kötülük olduğu için, daha büyük bir kötülüğün karşı olduğunu ileri sürerler. O halde, burada da, itiraza uğrayan bölümü çıkarmak gerekir; çünkü bu bölüm bir kere çıkarıldı mı, hasım önermeyi, yani, misalimizde, daha büyük bir iyiliğe daha büyük bir kötülüğün karşı olduğunu kabul etmeğe daha müsait olacaktır, meğerki, iyi yapının sıhhati tazammun ettiği gibi, iki iyilikten biri öbürünü tazammun etmeye. Yalnız hasım bir itiraz tertip ve beyan ettiği zaman değil, hattâ şimdiki halde bir itiraz ortaya atmaksızın da, bu cinsten birini tertip ve beyan edebilmeyi önceden gördüğünden ötürü, bizim öne sürdüğümüz şeyi inkâr ederse de, bu yapılmalıdır: gerçekte, itirazın taallûk ettiği nokta çıkarıldıktan sonra, hasım, geri kalan içinde, söylenildiği gibi olmıyan her hangi bir hali önceden göremediğinden ötürü, önermemizi kabul zorunda kalacaktır; onu kabul etmekten çekinirse o zaman ondan bir itiraz isteneceği vakit, bir itiraz yapmağa muktedir olmıyacaktır. Kısmen yanlış, kısmen doğru olan önermeler bu tip-tendirler, bunlar için, gerçekte, bölümlerini çıkarmakla, geri kalanı doğru bırakmak mümkündür. - Önerme birçok hallere teş-

mil olunduğu zaman, hasım itiraz etmezse, onun bunu kabul ettiğini düşünmek gerekir: çünkü Diyalektik’de, böylece kendisine karşı hiçbir itiraza sebep olmaksızın, bir çok nesnelere uyan bir öncül sağlamdır.

İster mümkün olmayana irca olmaksızın, ister mümkün olmayana irca yoliyle neticeye varılabildiğinde, o zaman, ispat olunursa ve diyalektik yönden münakaşa olunmazsa, bu metot ile veya öbürüyle netice çıkarılması ehemmiyetsizdir; fakat bir hasım ile diyalektik yönden münakaşa olunursa, imkânsız yoliyle istidlal kullanmamalıdır. Gerçekte, mümkün olmayana irca olmaksızın istidlal yapıldıysa, hasım tarafından hiçbir şüphe ileri sürülemez; bunun aksine olarak, imkânsız bir önerme netice olarak çıkarıldıysa, onun yanlışlığı pek fazla aşikâr olmadıkça, hasım imkânsızlığına itiraz eder, öyle ki sual soran kimseler istediklerini kabul ettirmeğe muvaffak olamazlar.

Söylenilen tarzda birçok hallere uyan ve kendilerine ister mutlak tarzda, ister hiç değilse ilk bakışta yapılacak hiçbir itiraz görülmiyen bütün önermeleri öne sürmelidir: çünkü söylendiği gibi olmayın halleri görmeğe muktedir olmadığından, hasım önermeyi doğru olarak kabul eder.

Sorguyu, netice üzerine yöneltmemek gerekir; aksi takdirde, hasım onu inkâr ettiği halde, istidlal yapılmamış gibi görünür. Çok defa, gerçekte, bir sorgu olarak konmuş olmayıp, bir netice olarak gösterilmiş olduğu zaman bile, hasımlar onu inkâr ederler, ve bu yapılmakla da, onun kabul edilen verilerin neticesinin olduğunu görmiyen kimseler için reddedilmiş görünmezler. O halde, onun bir netice olduğunu bile söylemeksizin, bir soru olarak konulduğu ve hasım onu inkâr ettiği zaman mutlak olarak, bir istidlâlin yapılmış olduğu görünmez.

Göründüğüne göre, her bütüncül sorgu, bir diyalektik önerme değildir: sözgelimi *insan nedir?* veya *iyilik kaç mânada alınmıştır?* Çünkü bir diyalektik önerme kendisine *evet* veya *hayır* ile cevap vermek mümkün olan önermedir, bizim"şimdi sözünü ettiğimiz önermeler için ise bu mümkün değildir. Bunun için bu cinsten sualler diyalektik değildirler; meğerki sual soran kimsenin, kendisi, sözgelimi, *iyilik filân mânada mı, yoksa filân mânada mı alınmıştır?* diyerek onları beyan etmeden önce, birtakım ayırtlar ve birtakım taksimler yapmaya. Çünkü bu türlü suallere bir tasdik veya bir inkârla cevap vermek kolaydır. İşte bu şekil altında bu cinsten önermeleri öne sürmeğe çalışmak

gerektiği buradan gelir. Aynı zamanda sual soran kimse onları kendi kendine ayırdetmiş ve ifade etmiş olduğu halde hasım mutlak olarak onları kabul etmeği reddettiği vakit, hasma iyilik'in kaç mânada alındığını sormak da belki meşrudur.

Uzun zaman bir tek nesne üzerinde sual soran kimse kötü soran bir kimsedir. Gerçekte, kendisine sual sorulan şahıs sorulan şeye cevap verdiği halde, bunu yapıyorsa ya ona ayrı ayrı birçok sualler sorduğu, veya ona aynı suali bir çok defalar sorduğu açıktır: bundan, ya bunun lâfazanlık olduğu, veya istidlâlden mahrum olunduğu sonucu çıkar, çünkü istidlâl daima az sayıda öncüllerden itibaren teşkil edilir. Buna karşılık, hasım cevap vermediğinden ötürü böyle yapıyorsa o zaman bundan dolayı ihtarda bulunmadığı, veya tartışmayı orada bırakmadığı için hata eder.

3.

<DİYALEKTİK DELİLLERİN GÜÇLÜĞÜ.>

Bazı hipotezler vardır ki hem hücum etmek, hem de müdafaa etmek kolaydır: sözgelimi, tabii düzende ilk olan şeylerle son olan şeyler böyledir. Gerçekte, birincilerin tarife ihtiyaçları vardır, sonunculara gelince, ilk ilkelerden itibaren sürekli bir ispat sağlamak isteyen kimse için birçok ara önermeler va-

sıtasiyle netice olarak çıkarılmıştır. Veya bunsuz, haklarında her münakaşa sırf sofistlik gibi görünür, çünkü hareket noktası olarak, kendisine has olan ilkeler alınmazsa ve en son neticelere kadar istidlaller serisi zincirlenmezse bir şeyi ispat etmeğe muktedir olunamaz. İşte, ilk ilkeleri tarif etmek, cevap verenlerin yapmadığı düşünmedikleri şeydir, üstelik tarif ettiği zaman sual soran kimseye de hiç dikkat etmezler: bununla beraber, teklif edilen şey açık oluncaya kadar, o kolayca çürütülemez. Ve ilkeler bahis konusu olduğu zaman bilhassa vaki olan da budur; çünkü, öbür önermeler onların aracılığı ile ispat olundukları halde, ilkeler başka şeylerle ispat olunamazlar: bu cinsten önermelerin her birini bir tarifle bilmek zorundayız.

İlkeye pek yakın olan önermeleri çürütmeğe çalışmak da zordur: çünkü netice ile ilke arasında az ara önerme olduğundan ve daha sonraki önermeleri gerekli olarak bu ara önermeler vasıtasıyla tasdik ve ispat etmek gerektiğinden, bu yakın önermelere karşı birçok deliller sağlanamaz. — Fakat bütün tariflerden, hücum edilmesi en zor olanları, ilkin basit bir mânada mı, yoksa birçok mânada mı alındıkları pek iyi bilinmiyen, veya bundan başka, tarif eden kimse tarafın-

dan has mı, yoksa mecazî mânada mı alındıkları da bilinmiyen terimleri kullanan tariflerdir. Karanlık oluşları sebebiyledir ki bu terimlere karşı delil serdetmek mümkün değildir; ve karanlık oluşları mecazî karakterlerinden ileri gelip gelmediği meçhul olduğundan ötürü, onları çürütmek imkânsızdır.

Hulâsa olarak, bir meseleye hücum etmenin güç olduğu her defasında onun bir tarife muhtaç olduğu; yahut da birçok mânaları veya mecazî bir mânası olan bu nesneler içine girdiği; veya ilkelerden uzak olmadığı; veya nihayet ilk bakışta bunu bile, yani bize engel olan şeyin yukarda sayılan şekillerden hangisine bağlandığını görmediğimiz farzolunmalıdır: zorluğun kendisini gösterme tarzı bir kere aydınlandı mı, bizim ya tarif etmemiz veya ayırdetmemiz, yahut da kendimize mutavassıt önermeleri sağlamamız gerektiği apaçıktır, çünkü son neticeler bu suretle tasdik ve ispat olunur.

Birçok tezler için, tarif doğru olarak verilmediğinden ötürü, bu tezleri münakaşa etmek ve onlara hücum etmek kolay değildir: sözgelimi bir tek şeyin birçok zıtları olup olmadığı, gibi. Fakat zıtlar uygun olduğu üzere bir kere tarif edildi mi, aynı şey için birçok zıtları haiz olmanın veya olmamanın mümkün olup ol-

madığı neticesini çıkarmak kolaydır. Tarife muhtaç olan öbür terimler için de aynı tarzda hareket olunur. Matematikte, şekillerin ispatındaki zorluk bazen yine bir tarif hatasından ileri geliyor gibidir. Sözgelimi < paralelogramın > kenarına paralel bir sathı kesen bir doğrunun, benzer bir tarzda hem çizgiyi, hem de yüzeyi böldüğü ispat olunduğu zaman, halbuki tarif verilmişse, söylenen şey doğrudan doğruya açık olur: çünkü yüzeyler de çizgiler gibi aynı bölünmelere mâruz kalırlar. İşte bu *aynı bir nispet*'in tarifidir. — Mutlak tarzda, ilk elementar ilkelere, tarif bir kere konuldu mu (sözgelimi, çizginin tabiatı ve dairenin tabiatı) tasdik ve isbatı gayet kolaydır; yalnız, onlardan herbirine ait olma bakımından gösterilebilen deliller çok değildir, çünkü pek çok ara önerme yoktur. Buna karşılık, ilkelerin tarifleri konulmamış ise, ispat zordur, hattâ, büsbütün imkânsız da olabilir. Matematik kavramlar için olan şey, aynı şekilde diyalektik istidatlara da uyar.

O halde, tezin münakaşası güç olduğu zaman, onun bizim sözünü ettiğimiz kusurlardan birini arzettiğini gözden kaybetmemek gerekir. Fakat bu postulatı, başka deyimle öncülü münakaşa etmek tezin kendini münakaşa etmekten daha zor bir iş olduğu

zaman bu türlü önermeleri koymalı mı, koymamalı mı, düşünülebilir: çünkü postulat teslim ve kabul olunmayıp, onun kendisini de tartışmaya tâbi tutmak iddia olunursa, hasma, başlangıçta konulan tezin kendisini tasdik ve ispat etmekten daha zor bir iş yükletilecektir; bunun aksine olarak, kabul olunursa, hasım inancını daha az inanılabilen unsurlardan çıkaracaktır. O halde meseleyi daha zorlaştırmamak zaruri ise, postulatın kabul edilmesi lâzım gelir; bir başka yandan da, daha çok bilinen öncüller vasıtasıyla istidlâlde bulunmak zaruri ise onu koymamak lâzımgelir. Başka terimlerle, ciddî bir araştırmaya başlandığı zaman, neticeden daha çok bilinmiyorsa onu koymamak gerekir; halbuki diyalektik ekzersizde, o bir tek şartla, hakikat görünüşünü haiz olması şartıyla, konulmalıdır. O halde görülüyor ki bu gibi postulatların istendiği tarz, sual sorulduğuna veya öğretildiğine göre değildir.

4

< SUAL SORANIN VE CEVAP VERENİN ROLÜ >

Sualleri tertip ve ifade etme, sıraya koyma tarzını bizim dediklerimiz göstermeğe aşağı yukarı yeter.

Cevaba gelince, ilkin, doğru olarak sual sormak için yapılması gereken şey gibi, doğru olarak cevap vermek için de yapılması gereken şeyi tâyin etmek lâzımdır. Sual soranın rolü, cevap veren kimseye tezin zaruri neticesi olan en garip paradokslarını müdafaa ettirecek tarzda münakaşayı sevk ve idare etmekten ibarettir; bunun aksine olarak, cevap veren kimsenin rolü, saçma veya paradoksal olarak söylediği şey, kendisinden geliyormuş gibi değil, tezden netice olarak çıkıyormuş gibi görünecek şekilde hareket etmektir. Çünkü şüphe yok, konulması gereken şeyi hareket noktası olarak koymaktan ibaret olan hata ile konulmuş olan şeyin münasip olan müdafaasını sağlamaktan ibaret olan hata arasında bir fark vardır.

5

< DİYALEKTİK EKZERSİZ HAKKINDA
YENİ TEORİ. – CEVAP YERENİN ROLÜ >

Çalışmak ve kendini denemek için sırf delil serdeden kimse tarafından riayet edilecek kaideleri henüz hiç kimsenin tâyin etmediğine göre (çünkü gaye, bir münakaşaya giren kimselere öğreten, veya öğrenen kimseler için aynı değildir, münakaşaya girenlerin gayesi de, bir araştırma maksadiyle birlikte münakaşa

eden kimselerin gayesi ile aynı değildir: çünkü öğrenen kimse daima kendisine doğru gibi görünen şeyi koymak zorundadır; ve gerçekte yanlış olan şeyin ona öğretilmesine de alsa teşebbüs edilmez. Diyalektik bir münakaşada, aksine olarak sual soranın gayesi, bütün vasıtalarla, bir çürütmeyi gerçekleştirmekten ibarettir, cevap verenin gayesi ise hiçbir suretle bundan müteessir olmamaktır. Öbür yandan da, mübahase ve müzakere etmek için değil, kuvvetlerini denemek ve araştırmak için deliller serdolan diyalektik toplantılarda, cevap verenin istihdaf etmek zorunda olduğu gaye, ve tezinin iyi veya kötü müdafaası için ne türlü şeyler kabul etmek veya etmemek zorunda olduğu henüz tâyin edilmemiştir) demek, bizden önce gelenlerin bu konuda bize hiçbir şey nakletmediklerine göre kendimiz bu hususta birkaç söz söylemeği deniyelim.

Ya muhtemel olan ya muhtemel olmayan, veya ne o ne de öbürü olmayan ; sözgelimi, belli bir şahsa, veya cevap verenin kendisine, veya her hangi bir başkasına göre, ister mutlak olarak, ister belli bir tarzda, muhtemel olan veya olmayan bir tezi koyarken, cevap veren kimsenin tartışmayı idare ve idame ettirmesi gereklidir. Bu iki tarzda hangisinde

tezin muhtemel olmasının veya muhtemel olmamasının hiç ehemmiyeti yoktur: çünkü doğru olarak cevap verme tarzı, yani istenilen şeyi kabul etmek veya kabul etmemek tarzı iki halde de aynı olacaktır. — O halde, cevap veren kimsenin tezi muhtemel olmıyan ise sual soran tarafından istenilen neticenin muhtemel olması lâzımdır, muhtemel bir tez için de muhtemel olmıyandır: çünkü sual soran kimsenin çıkardığı netice daima konulan tezin karşısıdır. Konulmuş olan şey ne muhtemel olan ne de muhtemel olmıyan ise, netice de bu aynı tipten olacaktır. Fakat, mademki doğru olarak istidlal yapan kimse, kendisinden daha muhtemel ve daha çok bilinen öncüllerden itibaren verdiği neticeyi ispat ediyor, o halde konulan tez mutlak olarak muhtemel olmıyan ise, cevap veren kimsenin ne mutlak olarak muhtemel olmıyan şeyi, ne de, muhtemel olmakla beraber, sual soranın çıkardığı neticeden daha az muhtemel olan şeyi kabul etmek zorunda olmadığı açıktır. Çünkü cevap veren kimsenin tezi muhtemel olmıyan ise, sual soranın neticesi muhtemel olacaktır. Öyle ki sual soran kimse tarafından konulan öncüllerin hepsi muhtemel, ve verdiği neticeden daha çok muhtemel olmak zorunda olacaklardır, çünkü en az bilenin, daha çok bilinen

öncüller yardımıyla çıkarılması gerekir. Bunun sonucu olarak, konulan sorgulardan her hangi biri bu tabiatda değilse, cevap veren kimse onu kabul etmemelidir. Öbür yandan da, cevap veren kimsenin tezi mutlak olarak muhtemel ise, apaçıktır ki sual soran kimsenin neticesi de mutlak olarak muhtemel olmıyan olacaktır.. O halde cevap veren kimse muhtemel olan her şeyi, ve muhtemel olmıyan şeyler arasında da sual soran kimsenin neticesinden daha az muhtemel olmıyan şeyleri kabul etmek zorundadır: çünkü o zaman, tatmin edici bir tarzda istidlalde bulunduğu takdir olunacaktır. Cevap veren kimsenin tezi ne muhtemel olan, ne de muhtemel olmıyan değilse, yine böyledir : çünkü o zaman da, muhtemel olan her şeyi; ve muhtemel olmıyan şeyler arasından da sual soranın neticesinden daha çok muhtemel olan bütün şeyleri kabul etmek, gerekir: çünkü, bu tarzda, istidlâllerin daha muhtemel olmaları vaki olacaktır. — O halde konulan şey mutlak olarak muhtemel olan veya mutlak olarak muhtemel olmıyan ise, o zaman mutlak olarak muhtemel olanın mukayese noktası olarak alınması gerekir: halbuki konulan şey mutlak olarak muhtemel olan, veya mutlak olarak muhtemel olmıyan değil de,

yalnız cevap veren kimse için sadece muhtemel olan veya muhtemel olmıyan ise o zaman cevap veren kimsenin muhtemel olan veya muhtemel olmıyan şeyi yardımıyla hükmetmek ve istenilen şeyi kabul veya reddetmek zorunda olduğu mukayese noktası onun kendisidir. — Cevap veren kimse bir başkasının sanısını müdafaa ediyorsa, ayrı noktaları kabul veya reddetmek için gözlerini çevirmek zorunda kalacağı, bu sonuncunun sanısı olduğu açıktır. İşte bunun için, kendilerini başkalarının, sözgelimi, Herakleitos'un sözüne göre, iyilikle kötülüğün özdeş olduğu gibi sanılarının nâkili yapanlar zıtlar için kendileri inanmadıklarından için değil, **Herakleitos**'a göre düşünmekle bu tarzda düşüncelerini ifade etmek zorunda olduklarından aynı zamanda ve aynı konuya ait olmalarının imkânsızlığını kabul etmeği reddederler. Birbirlerinin tezlerini karşılıklı olarak kabul eden kimselerin yaptığı da budur: düşünceleri tezi koyan kimsenin yapacağı gibi birbirlerine beyan etmeğe bakarlar.

6

< CEVAP VERENİN, SORGUNUN
KARAKTERİ TARAFINDAN
TÂYİN EDİLEN ROLÜ >

Demek, tezi mutlak olarak muhtemel olan olsun veya belli bir şahıs için muh-

temel olan olsun cevap veren kimsenin neleri göz önünde bulundurması gerektiği görülüyor.

Her sorgu gerekli olarak ya muhtemel olan, ya muhtemel olmıyan, veya ne o ne öbürü olmak zorunda olduğundan ve yine ya delille münasebette olmak veya delille münasebette olmamak zorunda olduğundan, o zaman, sorgu muhtemel ise ve delille münasebeti yok ise cevap veren kimse muhtemel olduğunu söyliyerek onu kabul etmek zorundadır. Muhtemel değilse ve delille de münasebette değilse, onu yine, kabul etmek zorundadır, fakat pek sâf görünmemek için muhtemel olmadığında işaret etmelidir. O, delille münasebette ise ve muhtemel ise, muhtemel olduğunu, fakat başlangıçta konulan teze çok yakın olduğunu ve kabul edilirse, konulan meselelerin çökeceğini söylemek gerekecektir. Sual soran kimsenin istediği önerme delille münasebette ise, fakat aynı zamanda çok muhtemel olmıyan ise, cevap veren kimse, o kabul edilirse aranılan neticenin bundan çıktığını, fakat önermenin kabul edilmek için pek fazla saf olduğunu kabul edecektir. Önerme ne muhtemel olmıyan, ne de muhtemel olan ise, o zaman delille hiçbir suretle münasebette bulunmaması halinde, onu tahditler koymadan kabul etmek gerekir: fakat delille münasebette ise cevap

veren kimsenin, üstelik, o kabul edilirse, başlangıçta konulan meselenin yıkıldığına işaret etmek zorundadır. Bu kaidelere göre, cevap veren kimse, kabul edilen her noktanın neticesini önceden görüyorsa, ona vaki olandan şahsen hiçbir suretle mesul tutulamaz görünecektir, öbür yandan da, sual soran kimse netice çıkarmak iktidarında olacaktır, çünkü neticeden daha muhtemel olan bütün öncüller ona ta'viz olarak verilmiştir. Fakat neticeden daha muhtemel olmıyan öncüllerden hareket ederek bir netice çıkarmağa çalışanlar hiç şüphe yok, doğru olarak istidlâl yapmıyorlar: bunun için isteyen kimselere bunları vermemek gerekir.

7

<SORGUNUN KARAKTERİ, Devam>

Cevap veren kimse için de, terimlerin karanlık bulundukları yani birçok mânada alındıkları halde, bu böyledir. Gerçekte, cevap veren kimsenin, anlamadığı takdirde, anlamadığını söylemesi caiz olduğundan ve asla birçok manalı bir soruya *evet* veya *hayır* diye cevap vermek zorunda olmadığından, ilk olarak, ifade açıklıktan mahrum ise, bunu anlamadığını söylemekte tereddüt etmemesi gerektiği apaçıktır: çünkü çok defa, açık bir surette konulmuş olan birtakım sorulara cevap veril-

diğinden ötürü, birtakım zorluklarla karşılaşılır. Birçok mânalarda alınsa da, o ifadeyi anlıyorsa, o zaman, ifadenin bütün mânalarında doğru veya yanlış olması halinde, onu mutlak olarak kabul etmek veya red etmek zorundadır; bunun aksine olarak, kısmen yanlış, kısmen doğru ise, bundan başka birçok mânalarda alındığına ve yine bu mânalardan birinde doğru, öbüründe yanlış olduğuna işaret etmesi gerekir: çünkü bu ayırdı ancak daha sonra yaparsa, başlangıçta da ikircilliği görüp görmediğinde şüpheyeye düşülür. Cevap veren kimse önceden ikircilliği görmemişse, fakat kelimelerin ancak bir mânasını gözönünde tutarak soruya rıza ve muvafakatini vermişse, o zaman soruyu bir başka mânaya doğru çeken hasma, önermeyi kabul ettiği zaman gözönünde tuttuğu mânanın bu olmayıp öbürü olduğunu söylemesi gerekir. Gerçekte, birçok nesneler aynı bir terim veya aynı ifade altında bulunuyorlarsa, ikircillik kolayca hâsıl olur. — Fakat soru hem açık hem de basit ise, *evet* veya *hayır* ile cevap verilmelidir.

8

<TÜMEVARIMA CEVAP HAKKINDA>

Mademki, istidlâl içinde, öncül daima ya istidlâlin kendilerinden itibaren teşkil edil-

diği önermelerden biri, ya bu teşkil edici önermelerden birini koymak maksadiyle yapılmış bir önermedir (ve birçok benzer meseleler konulmuş olduğundan o, bir başka önerme kasdiyle alındığı zaman daima görülür: çünkü ya tümevarım ile, veya benzerlik iledir ki çoğu zaman, bütüncüle erişilir), cevap veren kimse, doğru ve muhtemel iseler bütün bölümcül önermeleri kabul edebilir. Öbür yandan, bütüncül önermeye karşı, bir itiraz yapmağa çalışmak lâzımdır, çünkü bu cinsten gerçek veya görünüşte, bir itiraz olmaksızın delilin yürüyüşünü zorlaştırmak mânâsız bir sataşma ve hırçınlık teşkil eder. O halde birçok bölümcül misallerden açıkça çıkan bütüncül önermeyi kabul etmeyi, yapılacak hiçbir itiraz olmadığı halde, insan reddederse, bunun mânâsız bir hırçınlıktan başka bir şey olmadığı açıktır. Bundan başka, hattâ bir delile karşı delille önermenin doğru olmadığı gösterilmezse her ne kadar bu delile karşı delil dahi kâfi olmasa bile, kötü bir hırçınlığa daha çok kapılmış görünecektir: çünkü çok defa umumi sanılara zıt olan, ve çözümünü güç olan deliller karşısında bulunuyoruz; sözgelim hareketin imkânsızlığı veya stadyomu dolasmak imkânsızlığı hakkında *Zenon'un* delili için durum budur. Bu, bununla beraber, bu örmelerin karşılarını kabul etmemek

için bir sebep değildir.— O halde, ne itiraz ne de gösterilecek delile karşı bir delile sahip olmadan hasmın önermesini kabul etmek ret olunursa bunun kötü bir hırçınlık olduğu apaçıktır: kötü bir hırçınlıktan bizim sözünü ettiğimiz cevaplardan ayrı bir tarzda verilen ve istidlali yıkan bir cevap anlarım.

9

< ÖNCEDEN EKZERSİZ, VE MUHTEMEL
OLMIYAN TEZLER HAKKINDA >

Bir tezi veya tarifi müdafaa etmeden önce cevap veren kimse bütün itirazları kendi kendine yapmak zorundadır : çünkü, apaçıkça, onun rolü, sual soran kimsenin koyduğunu vasıtalarıyle çürüttüğü delillerin zıddını almaktan ibarettir.

Bir muhtemel olmiyan tezi müdafaa etmeden de sakınacaktır. Bir hipotez ise iki tarzda muhtemel olmiyan olabilir. O, kendisinde bir takım saçma önermeler çıktığı zaman, muhtemel olmiyandır : sözgelimi, her şey hareket eder veya hiçbir şey hareket etmez denilirse. Bozuk ah-lâklı ve her insanın duygularına zımnî olarak zıt olan insanların kabul edecekleri önermeler de muhtemel olmiyan önermelerdir: sözgelimi, hazzın iyilik ol-

duğu: haksızlık irtikâp etmenin, haksızlığa uğramaktan daha iyi olduğu gibi. Gerçekte, bu düsturları müdafaa eden kimseden münakaşanın icapları için değıl, gerçekte bunları düşündüğünden ötürü bunları müdafaa ettiği düşüncesiyle nefret edilir.

10

<YANLIŞ DELİLLERİN ÇÖZÜMÜ HAKKINDA>

Yanlış bir neticeye varıp dayanan bütün deliller için, yapılacak çözüm hatanın çıktığı bölümü ortadan kaldırmaktan ibarettir: çünkü herhangi bir bölümün ortadan kaldırılması delili, hattâ kaldırılan bölüm yanlış olsa bile, itibarlandırmaz. Gerçekte, delil bir yanlıştan fazla yanlış ihtiva edebilir. Sözelimi, öncül olarak *oturan kimse yazıyor*, ve *Sokrates oturuyor*' un alındığını farz edelim; bundan çıkan netice: *Sokrates yazıyor*'dur. *Sokrates oturuyor* önermesini ortadan kaldırmakla delilin çözümüne daha çok yaklaşmış değildir; istenilen önermenin yanlış olduğu olabilir, fakat delilin yanlışlığı ondan çıkmamıştır. Çünkü herhangi bir kimsenin oturduğu, fakat yazmadığı vaki olursa, böyle bir halde aynı çözümü tatbik etmek imkânsız olacaktır. Bunun sonucu olarak çıkarılması gereken bu önerme ol-

mayıp *oturan kimse yazıyor* önermesidir. Çünkü oturan kimse daima yazmaz. Delilin tam çözümü, demek hatanın çıktığı bölümü çıkarmaktan ibarettir, ve delilin bu bölüme bağlı olduğu bilindiği zaman, tıpkı yanlış şekiller durumunda olduğu gibi, çözüm bilinir. Çünkü, hattâ ortadan kaldırılan bölüm bir yanlış olsa bile, bir itiraz yapmak yetmez, aynı zamanda yanlışın sebebini de ispat etmek gerekir: bu tarzda, gerçekte, itiraz yapıldığı zaman, neticenin önceden görülüp görülmediği açıkça görülebilecektir.

Bir istidlalin neticesi dört tarzda önlenabilir. — Ya hatanın çıktığı bölüm yok edilerek.— Ya sual sorana bir itiraz tevcih edilerek, çünkü çok defa, hattâ bir çözümün gösterilemediği zaman bile, yine de sual soran kimse delil serdetmesini yürütemiyecek hale düşürülür. — Üçüncüsü, itiraz, konulan sorulara tevcih olunabilir: çünkü sual soran kimse tarafından istenen neticenin herhangi başka bir unsurun ilâvesi neticeye götürebilecek iken sorgular kötü olduğundan ötürü, konulmuş sorulardan çıkmadığı vaki olabilir. — O halde, sual soran kimse argümantasyonunu yürütmeğe muktedir değilse itiraz, sual sorana tevcih edilecektir, halbuki argümantasyonunu yürütebilirse, sorularına itiraz tevcih edilecektir. Dördüncü ve

en kötü itiraz nevi tartışmaya tahsis edilen zamana ait olandır: gerçekte, öyleleri vardır ki incelenmeleri, cereyan etmekte olan tartışmaya verilenden daha fazla zaman istiyecek mahiyette birtakım itirazlar yaparlar.

Demek böylece, bizim şimdi dediğimiz gibi, itiraz etmenin dört tarzı vardır; fakat bunlar arasından yalnız birincisi haki ki bir çözüm teşkil eder, öbürleri neticelere çıkarılan birtakım zorluklar ve manilerdir.

11

<İSTİDLÂLE KARŞI VE HASMIN KENDİSİNE KARŞI TENKİTLER>

Bir delile karşı yöneltilen tenkit kendi kendine alınan delile ve sualler şeklinde gösterilen delile taallûk ettiği zaman aynı değildir. Sual soran kimse,- tezine karşı meşru bir şekilde bir delil çıkarılabilecek olan önermeleri kabul etmeği reddettiğinden ötürü, gerçekte, çok defa argümentasyonun kötü yürüyüşü onun eseridir: çünkü ikisine ait müşterek işi uygun bir şekilde yapmak iki hasımdan yalnız bir tanesinin iktidarında değildir. O halde cevap veren kimse, sual soran kimseye zıt olan her şeyin kurnazca pususunu kurup beklediği zaman bazen muhatabın tezine

değil, kendisine saldırmak zarurîdir: çünkü, bu kötü çatma ve münazaalarla, tartışmalar kavga halini alır ve artık diyalektik olmazlar. — Bundan başka, bu cinsten deliller, öğrenmek için değil, çalışmak ve kendini denemek için yapılmış olduğundan yalnız doğruyu değil, aynı zamanda yanlış netice olarak çıkarmak ve daima doğru öncüllerden değil, bazen de yanlış olanlarından başlamak gerektiği apaçıktır. Çok defa, gerçekte, bir doğru önerme konulunca, tartışmada önermeyi yok etmek mecburiyeti karşısında kalınır; öyle ki yanlış önermeleri öne sürmek gerekir. Bazen konulan yanlış bir önerme olduğu zaman, onu yanlış önermelerle yok etmek gerekir: çünkü belli bir hasmın doğru olana olduğu kadar, olmıyan bir şeye inanmasına hiçbir şey mâni değildir, bundan, delil kendisine doğru gibi görünen önermelere bağlı ise o kandırılacak veya daha kolayca desteklenecektir. Fakat doğru olarak <doğrudan yanlış, veya yanlıştan doğruya> geçmek istiyen kimse bu geçişi, neticesi doğru veya yanlış olsun, eristik olarak değil, diyalektik olarak (geometricinin geometrik olarak istidlâl yaptığı tarzda) yapmak zorundadır.— Ne türlü kıyasların diyalektik olduklarını bilmeye gelince, bunu daha yukarıda söyledik.

Müşterek işde engeller çıkaran kimsenin kötü bir arkadaş olduğunu sağlayan ilke, elbette tartışmaya da uyar: gerçekte delillerde de gözde tutulan müşterek bir gaye vardır, sırf mücadele maksadiyle münakaşa eden insanlar müstesna, çünkü zafer bir tanesinden fazlasına ait olmadığından ötürü, onlar da öbürleri de aynı gayeyi takip edemeyeceklerdir. Bu duruma ister, cevap veren kimse, ister sual soran kimse sebep ol«un, hiç ehemmiyeti yok. Eristik tarzda sorgular soran kimse, cevap verirken, kendisine doğru görünen cevabı vermiyen veya sual soranın araştırmasının taallûk ettiği noktayı anlamak istemiyen kimse kadar kötü bir diyalektikçidir. — O halde görülüyor ki, bizim şimdi dediklerimize göre hem delili kendi kendinde, hem de sual soranı aynı tarzda tenkit etmemelidir: gerçekte, istidlali kötü olduğu halde, sual soran kimsenin cevap veren kimse ile mümkün olduğu kadar iyi münakaşa etmiş olmasına hiçbir şey mâni değildir; çünkü belki de kötü münazaracılarla derhal istenildiği gibi istidlaller yapmak değil, sadece muktedir olduğu gibi istidlaller yapmak mümkündür.

Ve insanların ne zaman zıt nesneleri ve ne zaman başlangıçta konulmuş olan şeyi aldıkları tâyin olunmadıkça, (çünkü çok

defa, kendi kendileriyle konuştukları zaman, zıt nesneler kabul ederler, ve bir nesneyi kabul etmeyi reddettikten sonra ardından kabul ederler: bu sebeple, kendilerine sual sorulduğu zaman çok defa birtakım zıt nesnelere ve başlangıçta teklif edilen şeye muvafakat ederler), deliller gerekli olarak bozuk olurlar. Bununla beraber, bunun sebebi, bazı noktaları kabul etmeği reddetmek ve bu tabiatta olan başkalarını kabul etmek suretiyle, cevap veren kimsedir. — O halde, tenkidin sual soran kimselerle delilleri hakkında aynı tarzda yapılmaması gerektiği aşîkârdır.

Kendi kendine alınmış olarak, delil beş türlü tenkide elverişlidir. — Birincisi, konulan sorulardan ne teklif edilen netice, ne de asla hiçbir netice çıkarılmadığı ve neticenin dayandığı öncüllerin hepsi değilse büyük bir kısmı yanlış ve muhtemel — olmıyan oldukları, ve bundan başka, ne çıkarmalarla, ne ilâvelerle, ne de hem çıkarmalarla, hem ilâvelerle, netice elde olunamadığı zaman. — İkinci tenkit, her ne kadar bu tabiattaki öncüllerden itibaren ve yukarda gösterilen yöntemlerle teşkil edilmişse, istidlâl teze n'spetle gerçekleştirilmezse olur. — Üçüncü, bazı ilâvelerin neticeyi elde etmeğe elverdikleri, fakat bu ilâveler, konulan sorulardan aşağı, yani neticeden daha az muhtemel ol-

dukları zaman olur. — Başka türlü tenkit: bazı çıkarmalar yapılmış olmakla beraber, netice elde olunduğu zaman olur: çünkü olmayacak şekilde, bazen gerekli olduğundan fazla öncül alınır. — Öyle ki istidlâlin vaki olması onların varlığıyla değildir. Nihayet son tenkit: öncüller, neticeden daha çok muhtemel olmıyan ve daha az ikna edici iseler veya her ne kadar doğru iseler de, onlar ispat edilebilmek için, meselenin kendisinden daha çok emek isterler.

İstidlâllerin bütün meseleler için eşit tarzda, muhtemel ve ikna edici olmasını istememelidir: çünkü bazı araştırma konularının daha kolay, bazılarının daha zor olmaları nesnelerin tabiatının doğrudan doğruya neticesidir, öyle ki konunun ihtiva edebildiği en muhtemel sanılardan hareket ederek netice çıkarıldıysa, doğru olarak münakaşa edilmiştir. O halde, hattâ delilin kendisini göz önünde tutulmakla dahi tenkidin, meseleye nispetle alındığına veya kendi kendine alındığına göre ayrı olduğu görülür: çünkü delilin kendi kendine takbihe şayan, bununla beraber konulan meseleye nispetle tavsiyeye şayan olmasına veya, bunun aksine olarak, kendisinden kolayca bir netice çıkarılabilecek hem doğru, hem de muhtemel birçok önermeler mevcut olduğu zaman, kendi

kendine tavsiyeye şayan, ve konulan mesele için takbihe şayan olmasına hiçbir şey mâni değildir. Bazen bir delilin, hattâ netice veren bir delilin, netice vermiyen bir delilden daha az iyi olduğu da vaki olabilir: bu, mesele böyle olmadığı halde birincisinin zayıf öncüllerden neticesini çıkardığı, ve İkincisinin, bazı ilâvelere muhtaç olmakla beraber, üstelik kendileri delilin kuvvet merkezi olmıyan ancak muhtemel ve doğru ilâveler olarak istediği zaman, böyledir. Doğruyu yanlış öncüller vasıtasıyla çıkaranlar meşru bir şekilde tenkit edilemezler. Çünkü, yanlış, daima yanlış öncüller yardımıyla gerekli olarak çıkarıldığı halde, doğru, *Analitikler'le* görülebileceği üzere, bazan yanlış öncüllerin yardımıyla de çıkarılabilir.

Bahis konusu delille herhangi bir şey ispat olunduğu zaman ve netice ile hiçbir münasebeti olmıyan bundan başka bir şey varsa, aynı delil aynı zamanda bu başka şeyi de ispat etmiyecektir ; onu ispat eder görünüyorsa, bu bir ispat değil, bir sofizma olacaktır. —*Filozofem* (****) ispatçı bir istidlaldır ; *epikerem* (*****) diyalektik bir istidlaldır; sofizma eristik bir istidlaldır; bir *aporem* (*****) ise çelişmenin diyalektik bir istidlâlidir.

Her ikisi de muhtemel olan, fakat eşit olarak muhtemel olmıyan öncüllerden iti-

baren herhangi bir nesne ispat olunursa ispat edilen neticenin her birinden daha muhtemel olmasına hiçbir şey mâni değildir. Fakat öncüllerden biri muhtemel, öbürü ne muhtemel olan, ne de muhtemel olmıyan ise, veya biri muhtemel olan, öbürü muhtemel olmıyan ise : o zaman iki öncül aynı derecede ise, netice için de derece eşitliği olacaktır; fakat biri öbürüne üstün gelirse; netice en kuvvetli olanı takip edecektir.

İşte istidlallerde işlenen bir hata daha: bu, ispat daha az sayıda ve delil içinde bulunanlarla yapılabileceği halde, pek büyük sayıda ara terimlerle yapıldığı zaman, olur; sözgelimi, bir sanının bir başka sanıdan daha çok sanı olduğunu göstermek için, aşağıdaki postulatlar konulursa: *her kendinden-Nesne en çok bu nesne olan şeydir; gerçekten bir kendinden sanının konusu vardır.* Bu ise netice olarak şunu verir: *kendinden - sanının - konu'su bölümcül sanı konularından daha çok sanı konusudur.* Bundan sonra: *en çoğu kabul eden relatif terime yine en çoğu kabul eden bir correlatif cevap verir, ve bölümcül sanılardan daha kesin olarak bir sanı olacak bir gerçek kendinden - sanı vardır.* Fakat bir gerçek kendinden - sanı vardır ve *Her kendinden nesne en çok bu nesne olan şeydir,* postulat olarak kon-

muşlardır; buradan şu netice çıkarılır: ***kendinden-sanı daha kesin olarak, bir sanı olacaktır.*** Bu istidlalin kusuru nerededir? Sadece delilin bağlı bulunduğu sebebi gizlediğindedir.

12

<DELİLİN AÇIKLIĞI HAKKINDA. — DELİLİN YANLIŞLIĞI HAKKINDA.>

İlk ve en bayağı mânada bir delil açıktır; neticesi kendisinden sonra artık sorulacak hiçbir sual mevcut olmayacak şekilde olduğu zaman — yine mûtat mânâ olan bir başka manada, kabul edilen önermeler neticesi kendilerinden gerekli olarak çıkacak şekilde oldukları zaman, ve delil'in kendileri de birtakım neticeler olan öncüllerden çıktığı zaman.— Son bir mânada, son derece muhtemel olan bir unsuru, delil sükûtle geçirdiği zaman.

Bir delil dört mânada yanlıştır denilir. — Bir mânada, gerçekte, bir netice çıkarmamakla beraber netice çıkarır gibi görüldüğü zaman: bu, eristik bir istidlâl denilen şeydir. — Bir başka mânada, teklif edilen bir netice olmıyan bir neticeye varıp dayandığı zaman: imkânsıza ircalar için bilhassa durum budur. — Veya daha, delil konuya has metoda göre değil, teklif edilen neticeye götürürse : bir tıbbî —

olmıyan delil tıbbî gibi veya geometrik – olmıyan delil geometrik gibi, veya diyaletik – olmıyan delil diyalektik gibi görüldüğü zaman, elde edilen netice doğru veya yanlış olsun, vaki olan budur. – Nihayet, bir başka mâna, netice yanlış öncüller vasıtasıyla elde edildiği zamanki mânadır; ve bu tipten bir netice o zaman bazen doğru, bazen yanlış olabilir: çünkü yanlış bir netice daima yanlış öncüllerin sonucu olduğu halde doğru bir neticede bizim yine daha yukarda söylediğimiz gibi, doğru olmıyan öncüllerden de çıkarılabilir.

Delilin yanlışlığı delilin kendisinden ziyade delil serd edenin bir hatasından ileri gelir; bununla beraber bu, her zaman delil serd edenin hatası da olmayıp yalnız bir yanlış yaptığının farkına varmadığı zaman olur: çünkü biz, çok defa kendi kendine, birçok doğru delillere tercihen, mümkün olduğu kadar muhtemel olan öncüllerden itibaren başlarsa bir doğru önermeyi yıkan bir delili kabul ediyoruz. Gerçekte, bu tabiatta olan bir delil doğru olan başka nesnelerin bir ispatını teşkil eder: çünkü konulmuş olan öncüllerden birinin mutlak olarak böyle olmaması gerekirdi, ispat işte bunun hakkında da olacaktır. Fakat doğru olan bir netice, yanlış ve çok fazla saf öncüllerle elde edilmişse

delil, her ne kadar yanlış bir neticeye götüren bir delil bu tipten olabilirse de yanlış bir neticeye götüren birçok delillerden çok aşağı olacaktır. O halde görülmüyor ki kendi kendine alınmış bir istidlâlde incelenecek olan ilk şey, bir neticeyi haiz olup olmadığıdır; ikinci şey, neticenin doğru mu, yoksa yanlış mı olduğudur; üçüncüsü, onun ne türlü öncülünden çıktığıdır: çünkü öncüller yanlış, fakat muhtemel iseler, delil diyalektiktir; doğru fakat muhtemel olmıyan iseler, bozuktur; ve hem yanlış, hem de son derece muhtemel olmıyan iseler, ister mutlak olarak, ister sözü edilen nesneye nispetle delilin bozuk olduğu açıktır.

13

<İSPAT EDİLECEK OLANI DELİL YERİNE ALMA, VE ZITLARIN DELİL YERİNE ALINMASI.>

İspat edilecek olanı delil yerine almanın ve zıtların delil yerine alınmasının sual soran kimse tarafından yapılabilmesi tarzını, biz *Analitikler'imizde* hakikat bakımından inceledik; bize şimdi onun hakkında sanı bakımından konuşmak kalıyor.

Göründüğüne göre, ispat edilecek olanı delil yerine alma, beş tarzda yapılabilir. Birincisi ve en apaçık olanı, ispat olu-

nacak nesnenin kendisi ifade ve iddia olunursa olandır: bu, istenen, sözü edilen terimin kendisi olduğu zaman, kolayca dikkatten kaçan bir hatadır ; fakat sinonimler veya aynı mânâyı haiz olan bir terim ve bir ifade halinde, bunu meydana çıkarmak daha güçtür. — İkincisi, bölümcül olarak ispat edilmesi gereken herhangi bir nesne bütüncül olarak ifade ve iddia olunduğu zaman olandır: sözgelimi, zıtların ilminin bir tek olduğunu tasdik ve ispat etmeğe çalışırken, umumi olarak karşıların ilminin bir tek olduğu konulursa; çünkü o zaman, öyle geliyor ki kendi kendisiyle tasdik ve ispatı gereken şey bir çok başka şeylerle ifade ve iddia olunuyor. — Üçüncüsü bütüncül olarak tasdik ve ispat edilmesi kastolunan şey bölümcül olarak ifade ve iddia olunursa, olan budur: sözgelimi, zıtların ilminin daima bir tek olduğunu tasdik ve ispat etmeği kastederek bu bazı zıd çiftleri için konulursa; çünkü burada da, öyle geliyor ki birçok başkalarıyla tasdik ve ispatı gereken nesne ayrı ayrı ve kendi kendine ifade ve iddia olunuyor. — Taksim edildikten sonra mesele ifade ve iddia olunursa yine ispat edilecek olanı delil yerine alma vardır: sözgelimi, Tıbbın sihatlinin ve hastanın ilmi olduğunu göstermek icap ederken, bu iki şeyden her biri

ayrı olarak konulsa. — Veya nihayet, birbirini gerekli olarak tazammun eden iki önermeden biri ifade ve iddia olunursa : sözgelimi, diyagonalin kenar ile ölçülemez olduğunu ispat etmek icap ederken, kenarın diyagonal ile ölçülemez olduğu konulsa.

İspat edilecek olanı delil yerine alma kadar zıtları delil yerine alma çeşidi vardır. — Birincisi: karşı olan tasdik ve inkâr konularsa bu olur —İkincisi, bir antitezin zıt terimleri konulursa: sözgelimi, aynı şeyin iyi ve kötü olduğu gibi. — Üçüncüsü bir bütüncül önerme konulduktan sonra, bölümcül bir bale taallûk eden çelişigi istenirse: sözgelimi, zıtların ilminin bir tek olduğu konulduktan sonra, bunun sıhhatli ve hasta halinde ayrı olduğu iddia olunur ise. — Veya, bir sonuncu önerme ifade ve ileri sürüldükten sonra, antitezi bütüncül olarak almak denenirse. — Nihayet konulan öncüllerden gerekli olarak çıkan neticenin zıddı ifade ve iddia olunursa, ve bu da, hattâ karşıların kendilerini almaksızın, birinci neticeye karşı olan önerme kendilerinden başlayacak şekilde iki öncül ifade ve iddia olunursa.

Zıtların delil yerine alınması ile ispat edilecek olanı delil yerine alma arasındaki fark, bu sonuncuda, hatanın neticeye göre vaki olmasıdır (çünkü biz neticeye

bakarak, başlangıçta konulan sorunun ifa-
de ve iddia edildiğini söyleriz), halbuki
zıtların delil yerine alınması, öncüllere
nispetle, yani birinin öbürü ile herhangi
bir münasebeti içinde vaki olur.

14

<DİYALEKTİK TARTIŞMALARIN PRATIĞİ HAKKINDA>

Bu tabiatta olan deliller içinde çalış-
mak ve kendini denemek için, en iyisi
ilkin, delilleri aksetmeğe alışmaktır: çün-
kü bu tarzda, sözü edilen önermeyi mün-
akaşa etmeğe daha çok muktedir olacağız
ve birkaç teşebbüsten sonra, birçok de-
lilleri esaslı bir şekilde bileceğiz. Gerçek-
te, bir delili aksetmek, geri kalan matlûp
önergelerle neticenin tersini almaktır, ve
böylece kabul edilmiş olanlardan birini
yok etmektir: çünkü bütün öncüller veril-
miş olmakla, netice gerekli olarak çıka-
cağından, netice doğru değilse, öncüller-
den birinin yok edildiği gerekli olarak
 çıkar. Her tez hakkında, hem lehte, hem
aleyhte delil toplamaya koyulmalıdır ve
bir kere bunları bulduktan sonra, hemen
bunların nasıl çürütülebileceğini araştır-
malıdır : çünkü bu tarzda aynı zamanda
hem cevap vermeğe, hem de sorular sor-
mağa çalışılmış olacaktır. Kendisiyle mü-
nakaşa edecek başka hiçbir kimse bula-

mazsak, bunu kendi kendimizle yapacağız. Bundan başka, bu aynı tezi vasıtalarıyle çürütebildiğimiz delilleri seçerken, öncekilerle onları paralel olarak koymak zorundayız : çünkü lehte ve aleyhte delillerle mücehhez olmak, hasmı zorlamak için bol bol delil, ve aynı zamanda, çürütmek için kuvvetli bir yardım elde etmektir; çünkü o zaman konulması istenene zıt önermelere karşı insan kendi kendini korumuş olur. Başka fayda: felsefî mânada bilgi ve ilim hususunda, bir bakışta, hipotezlerin birinden ve öbüründen çıkan neticeleri kavrayabilmek veya daha önceden kavramış olmak, ihmal edilecek bir alet değildir; çünkü her ikisi arasında artık doğru bir seçme yapmaktan başka bir şey kalmıyor. Ama bu türlü bir iş için tabîî bir meyil ve istidat gerekir. Bu tabîî meyil ve istidat, gerçekte, doğruyu seçmek, yanlışını önlemek hususundaki doğru yetiden başka birşey değildir. Bu ise, mustait insanların yapmağa muktedir oldukları şeydir: çünkü onlar kendilerine teklif edilen şeye duydukları yakınlık veya nefret ile en iyinin ne olduğunu hükmetmeği çok iyi bilirler.

Tartışmalarda sık sık kendini gösteren meseleler için, bilhassa ilk önermeler bahis konusu olduğu zaman kullanılacak delilleri esaslı bir şekilde bilmek iyidir:

çünkü, onları münakaşa ederken, cevap verenler çok defa bir tiksinti duyarlar. Bundan başka, tarif tedariki yapmalıdır,, ve el altında muhtemel olanlarla, ilk olanları bulundurmaldır. Çünkü istidlâl bunlarla kuvveden fiile çıkar. Yine delillerin çok defa içine girdikleri umumi yerlere sahip olmağa da çalışmalıdır: çünkü Geometride, unsurların bilgisinde tecrübe sahibi olmak, Aritmetikte de ilk on sayının çarpılarını maharetle bilmek faydalı olduğu gibi, (gerçekte, bunun öbür sayıların çarpılarını bilmek için büyük bir ehemmiyeti vardır), yine bunun gibi delillerde de ilkeleri elde tutmak ve öncülleri ezbere bilmekte büyük bir kârdır. Gerçekte, hafızaya tevdi edilen yerlerin doğrudan doğruya, nesnelerin kendilerinin hâtrasını hatırlamamıza yettiği gibi, bizim sözünü ettiğimiz meyil ve istidatlar da, gözler önünde sayıca tarif edilmiş önermeler bulunduğundan ötürü istidlâl yapmağa daha muktedir kılacaklardır. Hem, hafızaya bir delilden ziyade umumi bir öncülü tevdi etmek tercihe şayandır, çünkü bol bol ilke veya hipoteze sahip olmakta büyük güçlük yoktur.

Bundan başka, ameliyeyi mümkün olduğu kadar tamamiyle gizliyerek bir tek delili birçok deliller haline çevirmeğe alışmalıdır. Böyle bir neticeye delilin ko-

nusunun yakın yerlerinden mümkün olduğu kadar kendini uzak tutmakla erişilecektir ; bilhassa en bütüncül olan delillerdir ki bu neticeyi verebilirler: sözgelimi, birden fazla nesnenin bir tek ilmi olamayacağı önermesi gibi, çünkü göreliler, zıtlar ve bir hizadaki terimler için olup biten budur.

Önceki münakaşaları da, hasmın delil serd etmesi, vakide, bölümcüle taallûk etmiş olsa bile, bütüncül bir şekle sokmak gerekir, çünkü bu tarzda, bir tek delilden birçok deliller yapılabilecektir. Aynı kaide Rhetorik'de enthymemlere de tatbik olunur. Bununla beraber, kendisi için, insan kendi istidlallerini bütüncül bir şekil altında göstermekten mümkün olduğu kadar kaçınmalıdır. — Delillerin umumi ilkeler üzerine dayanıp dayanmadıklarını daima incelemek gerekir : çünkü bütün bölümcül deliller de bütüncül olarak tasdik ve ispat edilmişlerdir, başka deyimle, bölümcül bir ispatta bütüncül bir ispat daima muhtevi bulunur, çünkü bütüncülleri kullanmadan hiçbir istidlal yapılmaz.

Tümevarımlık istidlâllerin pratiğini yeni başlayan birine karşı, ve tümdengelimlik istidlâllerinkini ise tecrübeli bir hasma karşı kullanmak gerekir. Bundan başka, tümdengelimlik tarzda istidlalde bulunanlarla birtakım öncülleri, tümevarımlık

tarzda istidlalde bulunanlara da mukayeseleri kabul ettirmeyi denemelidir, çünkü onlar karşılıklı olarak bu nokta üzerinde çalışmışlardır. Yine umumi olarak, bu diyalektik ekzersizlerden herhangi bir konuya dair, ister bir kıyas, ister bir çürütme ister bir öncül, ister bir itiraz, ister nihayet sorunun kendimiz veya başkası tarafından iyi mi, yoksa kötü bir tarzda mı, konulduğunu ve niçin iyi veya kötü konulduğunu bilmek hususunda bir aydınlatma elde etmeğe çalışmak gerekir. Gerçekte, san kuvvetini bu şeylerden almaktadır ve hususiyle önermeler ve itirazlara taallük eden hususlarda, çalışması bu kuvveti elde etmek maksadiyledir. Çünkü, bir tek kelime ile söylemek gerekirse, birtakım önermeler ve itirazlar tertip ve ifade etmeğe kabiliyetli olan kimse bir diyalektikçidir. Bir önerme tertip ve ifade etmek ise bir çok şeylerden bir tek şey yapmaktır (çünkü delilin götürdüğü neticeyi umumi bir mânada bir tek nesne olarak almak gerekir), halbuki bir itirazı tertip ve ifade etmek, bir şeyden birçok şeyler yapmaktır, çünkü o zaman, ileri sürülen önermelerin filân bölümü kabul olunmak ve filân başka bölüm reddolunmakla, taksim yapılır veya yok edilir.

Ne herkesle münakaşa etmeli, ne de rasgelenle diyalektik yapmalıdır, çünkü

bazı insanlar hakkında, istidlaller daima tehlikeli bir hal alırlar. Gerçekte, bütün vasıtalarla sıyrılır görünmeğe çalışan bir hasma karşı bütün vasıtalarla neticeye varmağa teşebbüs etmek meşrudur; fakat bu yöntem zarafetten mahrumdur, işte bunun için rasgele şununla bununla hemencecik tehlikeye düşmemek tercihe şayandır, çünkü o zaman müessif bir tartışma çıkması mukadderdir. Ve gerçekte böyle çalışanlar bir münazaaya varmaksızın münakaşa etmekten kendini alakoymağa muktedir değillerdir.

Nihayet birtakım ehemmiyetsiz kaynaklarla, mümkün olduğu kadar büyük sayıda hallerde kullanabileceğimiz bu çeşit meseleler için delilleri daima hazır bulundurmalıdır: bunlar bütüncül olan ve gündelik tecrübe yardımıyla sağlanması daha güç olan delillerdir.

linklerde word , epub, metin-pdf ve resim-pdf versiyonlarının hepsini beraber verdim:

Organon 1 - Aristoteles

<http://www.mediafire.com/?7gcd5aqxpgfqrro>

Organon 2 - Aristoteles

<http://www.mediafire.com/?cilab7fz074y571>

Organon 3 -Birinci Analitikler - Aristoteles

<http://www.mediafire.com/?f4vdpnfa92qip3e>

Organon 4 -İkinci Analitikler - Aristoteles

<http://www.mediafire.com/?q74a4uo3hgy2s2p>

Organon 5 -Topikler -Aristoteles

<http://www.mediafire.com/?e36g6g07ae0hx7e>